

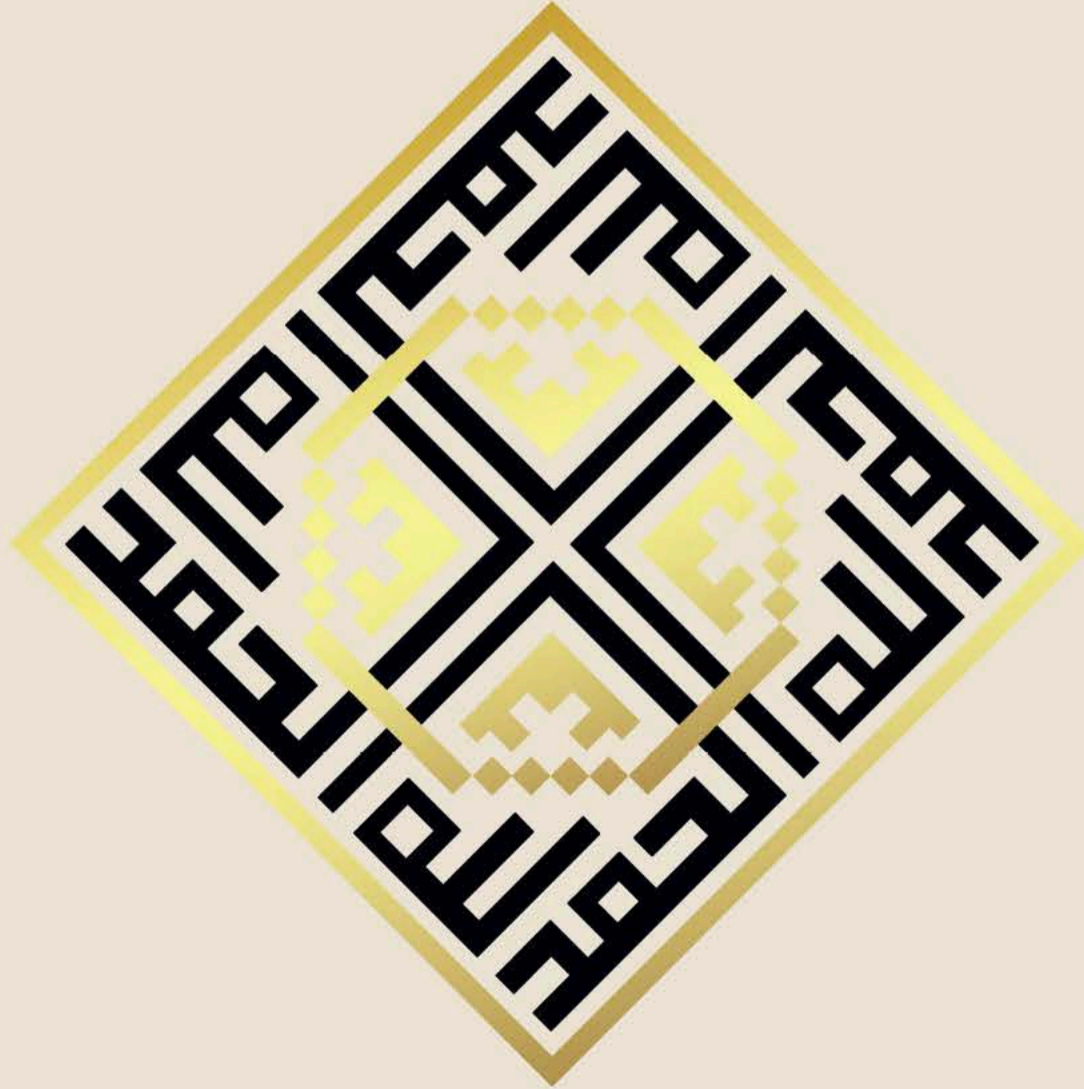
E-ISSN: 2757-8399

KOCATEPE

İSLAMİ İLİMLER DERGİSİ

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

Katılım Finans Özel Sayısı
Special Issue of Participation Finance

Cilt / Volume: 6

Özel Sayı / Special Issue

Ekim / October 2023

e-ISSN: 2757-8399

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

Katılım Finans Özel Sayısı
Special Issue of Participation Finance

Cilt / Volume: 6

Özel Sayı / Special Issue

Ekim / October 2023

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

e-ISSN: 2757-8399

Cilt: 6 Özel Sayı (Ekim 2023)

Eski Adı

Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler
Fakültesi Dergisi

Eski Adıyla Yayın Yılı

2018-2020 (c.1, s.1 – c.3, s.2)

Önceki e-Issn: 2667-4785

KAPSAM: Sosyal ve Beşeri Bilimler/İlahiyat
Araştırmaları

PERİYOT: Yılda 2 Sayı (Haziran ve Aralık)

YAYIN DİLİ: Türkçe, İngilizce, Arapça

Kocatepe İslami İlimler Dergisi yılda iki kez
yayınlanan ulusal bilimsel hakemli elektronik
bir dergidir.

Makaleler, İngilizce başlık, öz (500 - 600
kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram) ve
İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan
kaynakça içerir.

Yönetim Yeri ve Adresi

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Afyonkarahisar, 03050, TÜRKİYE
kiid@aku.edu.tr

Tel: 0 272 218 31 50 Fax: 0 272 218 31 53

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

Volume: 6 Special Issue (October 2023)

Previous Title

Journal of Afyon Kocatepe University Faculty of
Islamic Sciences

Formerly Published Year

2018-2020 (vol. 1, is. 1 – vol. 3, is. 2)

Former e-Issn: 2667-4785

SCOPE: Social and Human Sciences/Theology
Studies

PERIOD: Biannually (June and December)

L. PUBLICATION: Turkish, English, Arabic

Journal of Kocatepe Islamic Sciences is a national
peer-reviewed academic e-journal published twice a
year.

Articles contain an English title, an abstract (500 -
600 words), keywords (at least 5 concepts) and a
bibliography (with The ISNAD Citation Style).

Executive Office

Afyon Kocatepe University, Faculty of Theology
Sciences, Afyonkarahisar, 03050, TÜRKİYE
kiid@aku.edu.tr

Tel: +90 272 218 31 50 Fax: +90 272 218 31 53

<https://dergipark.org.tr/en/pub/kiid>

Dizinleme Bilgileri/Indexing

Tr Dizin

Turkish National
Database
Indexing Start: 2020

Index Copernicus

International Journal
Master List
Indexing Start: 2019

DOAJ

Directory of Open
Access Journals
Indexing Start: 2023

ERIH PLUS

European Reference Index
For The Humanities And
Social Sciences
Indexing Start: 2021

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

Cilt / Volume: 6

Özel Sayı / Special Issue

(Ekim / October 2023)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>

kiid@aku.edu.tr

Yayıncı / Publisher

Afyon Kocatepe Üniversitesi/Afyon Kocatepe University
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
<https://yayin.aku.edu.tr/kocatepe-islami-ilimler-dergisi/>

Afyon Kocatepe Üniversitesi Adına İmtiyaz Sahibi / Owner on Behalf of the Afyon Kocatepe University

Prof. Dr. Mustafa Güler

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
mguler@aku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2811-6403>

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Münir Yaşar Kaya

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
munirkaya16@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7089-5634>

Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yasin Akbaş

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
yakbas@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0257-1694>

Alan Editörü (Özel Sayı) Field Editor (Special Issue)

Öğretim Görevlisi Doğan Öztürk

Afyon Kocatepe Üniversitesi İslâm İktisadı ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
doganozturk03@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8672-0436>

Doç. Dr. Münir Yaşar Kaya

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
munirkaya16@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7089-5634>

Alan Editörü (Felsefe ve Din Bilimleri)/ Field Editor (Philosophy and Religious Sciences)

Dr. Öğr. Üyesi Enes Taş

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
etas@aku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0439-1240>

Alan Editörü (İslam Tarihi ve Sanatları)/ Field Editor (Islamic History and Arts)

Doç. Dr. Abdullah Çakmak

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
acakmak1634@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9246-3373>

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Yılmaz

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
oguzylmz41@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3162-3924>

Alan Editörü (Temel İslam Bilimleri) / Field Editor (Basic Islamic Sciences)

Doç. Dr. Ercan Şen

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
ercansen@aku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2583-1540>

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin Görgün

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
muhamedemingorgun@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4052-2295>

Öğr. Gör. Hüseyin Altıntaş

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
h.altintass@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3188-2486>

Arş. Gör. Mehmet Hilmi Güler

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
mehmethguler43@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9228-9563>

**Alan Editörü (İstatistik) / Field Editor
(Statistic)****Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çakmak**

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
fcakmak@aku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0333-3834>

Arapça Dil Editörleri / Arabic Language Editors**Öğr. Gör. Ahmet Ensar Kahraman**

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
ahmetensar06417@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6133-2509>

**İngilizce Dil Editörleri / English Language
Editors****Arş. Gör. Nesrin Bağcı Erciyas**

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
nesrin.bagci@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-2443-9806>

Arş. Gör. Rumeysa Bektaş

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
rrumeysabektas@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7683-7729>

Ön Kontrol Editörleri / Editors of Pre-Control**Arş. Gör. Alaaddin Göçer**

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
alaaddingocer4242@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8018-7623>

Arş. Gör. Kübra Yeşilkaya

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
kyesilkaya34@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6789-9327>

Arş. Gör. Mehmet Ünler

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
mehmetunlerr@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3870-3839>

Arş. Gör. Muhammed Ali Kaplan

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE
muhammedalikaplan60@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6990-9683>

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. İrfan Görkas

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE, gorkas08@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7134-225X>

Prof. Dr. Semih Ceyhan

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Marmara University Faculty of Theology
İstanbul/TÜRKİYE,
semih.cejhan@marmara.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0830-2092>

Prof. Dr. Walid A. Saleh

University of Toronto, CANADA
walid.saleh@utoronto.ca

Doç. Dr. Mebrure Doğan

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE,
mebruredogan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9027-144X>

Doç. Dr. Abdullah Erdem Taş

Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Dumlupınar University Faculty of Islamic Sciences
Kütahya/TÜRKİYE, abduallah.tas@dpu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2680-7713>

Doç. Dr. Eyüp Kurt

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE, ekurt@aku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0351-9575>

Doç. Dr. Kenan Özçelik

Ankara Yıldırım Beyazıt Ü. İlahiyat Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt U. Faculty of Islamic
Sciences
Ankara/TÜRKİYE, ozcelikkenan@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9255-055X>

Dr. Öğr. Üyesi Emin Uz

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE, eminiz83@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3255-7543>

Dr. Öğr. Üyesi Faik Akçaoğlu

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE, faikakca@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6695-4008>

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Emrah Oruç

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE, ebuhasen@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4008-7967>

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çakmak

Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology
Afyonkarahisar/TÜRKİYE, fcakmak@aku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0333-3834>

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdürrezzak Tek

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bursa Uludag University Faculty of Theology
Bursa/TÜRKİYE, abdurrezzaktek@hotmail.com

Prof. Dr. Adem Apak

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bursa Uludag University Faculty of Theology
Bursa/TÜRKİYE, ademapak@uludag.edu.tr

Prof. Dr. Celaleddin Çelik

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Erciyes University Faculty of Theology
Kayseri/TÜRKİYE, celikk@erciyes.edu.tr

Prof. Dr. Fikret Karapınar

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Necmettin Erbakan University Faculty of Theology
Konya/TÜRKİYE, fikretkarapinar@gmail.com

Prof. Dr. Hasan Tevfik Marulcu

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Suleyman Demirel University Faculty of Theology
Isparta/TÜRKİYE, hasanmarulcu@sdu.aku.tr

Prof. Dr. Hüseyin Günday

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bursa Uludag University Faculty of Theology
Bursa/TÜRKİYE, hgunday@hotmail.com

Prof. Dr. Kasım Küçükakalp

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bursa Uludag University Faculty of Theology
Bursa/TÜRKİYE, kasimkucukakalp@uludag.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Karakaş

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi
Afyon Kocatepe University Faculty of Arts and
Sciences
Afyonkarahisar/TÜRKİYE, mkarakas@aku.edu.tr

Prof. Dr. Nebi Mehdiyev

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Trakya University Faculty of Arts
Edirne/TÜRKİYE, nebimehdiyev@trakya.edu.tr

Prof. Dr. Recai Doğan

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ankara University Faculty of Theology
Ankara/TÜRKİYE, rdogan@divinity.ankara.edu.tr

Prof. Dr. Remzi Kaya

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bursa Uludag University Faculty of Theology
Bursa/TÜRKİYE, remzikaya5@yahoo.com

Prof. Dr. Vecdi Akyüz

İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Istanbul Aydın University Faculty of Law
İstanbul/TÜRKİYE, vecdiakyuz@aydin.aku.edu.tr

Prof. Dr. Yaşar Aydınli

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bursa Uludag University Faculty of Theology
Bursa/TÜRKİYE, yasaraydinli@hotmail.com

Prof. Dr. Ali Öztürk

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Istanbul University Faculty of Theology
İstanbul/TÜRKİYE, a.ozturk@istanbul.edu.tr

Yayın İlkeleri

Kocatepe İslami İlimler Dergisi, ulusal hakemli akademik bir dergi olup yılda iki sayı elektronik olarak yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel veya ek sayılar yayımlanabilir. Sosyal ve Beşeri Bilimler/İlahiyat alanına dair araştırma makalesi, çeviri, kitap kritiği ve sempozyum değerlendirmesi gibi bilimsel çalışmalarını yayımlar.

Derginin kapsamına Temel İslam Bilimleri'nden Tefsir, Hadis, Kelam, İslam Hukuku, İslam Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Edebiyatı, Kıraat alanları; Felsefe ve Din Bilimleri'nden İslam Felsefesi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Mantık alanları; İslam Tarihi ve Sanatları'ndan İslam Tarihi, Türk İslam Sanatları Tarihi, Türk İslam Edebiyatı, Türk Din Musikisi alanları ile Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi alanından çalışmalar girmektedir.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır.

Makalelerin dergide yayımlanabilmesi için, daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Makale adı Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalı; yazarların adları, soyadları, akademik unvanları, çalıştıkları kurum ve ORCID bilgileri belirtilmelidir. Ayrıca yazarların iletişim bilgileri (e-posta adresleri) tam olarak verilmelidir.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin 1/3'ünü geçmeyecek şekilde İngilizce ve Arapça ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. İngilizce ve Arapça yazıların Türkçe başlık, öz ve abstract içermesi; Arapça yazıların ayrıca Latin Alfabesi kullanılarak yazılmış kaynakça içermesi gereklidir.

Araştırma makalesinin hacmi en az 3.000, en fazla 9.000 kelime olmalıdır (öz, abstract, kaynakça ve ek hariç). 9.000 kelimeyi geçen makaleler Yayın Kurulu tarafından uygun görülmesi halinde hakem sürecine alınır. Makalelerin Türkçe başlık, öz (500-600 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce başlık, abstract (500-600 kelime), key words (en az 5 kavram) ve İsnad Atıf Sistemi 2. edisyonda hazırlanan kaynakça içermesi gereklidir.

The Publication Principles

Journal of Kocatepe Islamic Sciences is a national, peer-reviewed, and academic journal that is published electronically twice a year when necessary, special or additional issues can be published. It publishes scientific researches such as research article, translation, book review, and symposium evaluation about Social and Human Sciences/Theology field.

The scope of the journal includes studies in the following fields: - Basic Islamic Sciences: Tafsir, Hadith, Kalam, Islamic Law, History of Islamic Sects, Sufism, Arabic Language and Literature and Kıraat; - Philosophy and Religious Sciences: Islamic Philosophy, Philosophy of Religion, Psychology of Religion, Sociology of Religion, Religious Education, History of Religions, Logic; - Islamic History and Arts: History of Islam, History of Turkish Islamic Arts, Turkish Islamic Literature, Turkish Religious Music; - Education of Religious Culture and Ethics.

It is required that the articles to be sent to Journal of Kocatepe Islamic Sciences is an original article filling a gap in the related field or an analysis evaluating previously published studies and presenting new and significant opinions about this issue.

In order for the articles to be published in the journal, they should not be previously published or accepted for publication elsewhere. Reports presented previously at a scientific meeting may be accepted on condition that this is clearly indicated.

Title of the article should be written in Turkish and English, and the authors' names, surnames, academic titles, institutions they work in, and ORCID information should be specified. Additionally, the authors' contact information (e-mail addresses) should be given completely.

The language of Journal of Kocatepe Islamic Sciences is Turkish. However, not exceeding 1/3 of the journal, English and Arabic articles may also be included in each issue. English and Arabic articles should include Turkish title, Turkish and English abstracts, and Arabic articles should also include a bibliography in Latin letters.

The length of a research article should be at least 3.000 and no more than 9.000 words (excluding Turkish and English abstracts, bibliography, and appendix). Articles exceeding 9,000 words are included in the referee process if deemed appropriate by the Editorial Board. It should include Turkish title, Turkish abstract (500-600 words), key words in Turkish (at least 5 terms), English Title, English abstract, key words in English (at least 5 terms), and bibliography prepared in accordance with the Isnad Citation Style 2nd version.

Makalenin derginin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanıp sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Bir sayıda aynı yazara ait en fazla bir çalışma yayımlanabilmektedir.

Haziran ve Aralık ayında yayımlanan dergiye makale kabul tarihleri Haziran sayısı için 1 Ocak - 1 Nisan; Aralık sayısı için ise 1 Temmuz - 1 Ekim arasındadır. Bu tarihlerden sonra gelen başvurular kabul edilmeyecektir.

Atıf ve Referans Sistemi

Kocatepe İslami İlimler Dergisi, atıf ve kaynakça yazımında İsnad Atıf Sistemi 2. edisyonunun kullanılmasını şart koşturmaktadır.

İntihal Tespit Politikası

İntihal tespitinde iThenticate yazılımı aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir. Dergimizde maksimum benzerlik oranı, %20 olarak kabul edilmektedir.

Yayın ve Değerlendirme Ücreti

Kocatepe İslami İlimler Dergisi yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

Çıkar Çatışmaları

Kocatepe İslami İlimler Dergisi yazarlara ve hakemlere derginin yayın sürecinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde sürdürüleceğini garanti eder. Birden fazla yazarlı çalışmalarda, hakem süreci tamamlanan çalışmanın sonunda katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir. Ayrıca hakem süreci tamamlanınca yazarlardan çıkar çatışması beyan formunu doldurup sisteme yüklemeleri istenir.

Telif Hakkı

Yazarlar, Kocatepe İslami İlimler Dergisi'nde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

The article should be prepared in accordance with the author guidelines and then uploaded to the system.

One study of an author can be published at most in an issue.

Article acceptance dates of the journal published in June and December are between 1 January and 1 April for the June issue and 1 July and 1 October for the December issue. Applications received after these dates will not be accepted.

Citation and Reference System

Journal of Kocatepe Islamic Sciences requires the Isnad Citation Style 2nd edition for writing, citation and reference.

Plagiarism Detection Policy

In detecting plagiarism, it is confirmed with the iThenticate software that articles have not been published before and do not include plagiarism. The maximum similarity rate in journal is accepted as 20%.

Processing and Printing Charge

Journal of Kocatepe Islamic Sciences does not ask for processing and printing charge from the authors.

Conflict of Interest

Journal of Kocatepe Islamic Sciences ensures that the publishing process is carried out objectively and independently for the authors and reviewers. The studies having more than one author should include contribution rate statements of support and appreciation statement, if there are, and statement of conflict at the end of the study completing the process of peer-review. Also, it is demanded from the authors to fill out the form for declaration of conflict of interest and upload to the system when the process of peer-review is ended.

Copyright

Authors publishing with Journal of Kocatepe Islamic Sciences retain the copyright to their work, licensing it under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Makale Değerlendirme Süreci

Dergiye gönderilecek yazıların, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanması gerekmektedir. Yayınlanmak üzere gönderilen makaleler Ön Kontrol ve Hakem Değerlendirme süreçlerinden geçirilmektedir.

1. Ön Kontrol Süreci

Dergimize ulaşan çalışmalar editör kurulu tarafından incelenir. Yetersiz görülen çalışmalar hakem sürecine alınmadan Yayın Kurulu tarafından yazara iade edilir. Ön kontrol sürecinde yeterli görülen çalışmalar değerlendirmeleri için hakem sürecine alınır veya eksiklikleri gidermesi için yazara gönderilir. Yazar düzeltmeler için kendisine gönderilen çalışmada yaptığı değişiklikleri kırmızı renk ile gösterir. Üç defa incelendiği halde ön kontrol sürecinden geçemeyen çalışma, yazara iade edilir ve aynı yayın döneminde tekrar işleme alınmaz.

Yeterli görülen çalışmalarda Dergipark sistemindeki üst veri ile çalışmanın içeriği incelenir. Ayrıca iThenticate yazılımı aracılığıyla intihal taraması yapılır. Dergimizde maksimum benzerlik oranı, %20 olarak kabul edilmektedir. Bu incelemedeki bulgular "Ön Değerlendirme Formu"na işlenir. Bu form yazarın da görebileceği şekilde Dergipark sistemine yüklenir. Ön inceleme en fazla 20 gün içinde tamamlanır.

2. Hakem Değerlendirme Süreci

Ön kontrol aşamasının ardından Yayın Kurulunun yeterli gördüğü çalışmalar hakem değerlendirme sürecine dahil edilir. Çalışmanın konusuna göre atanan "Alan editörü" hakem sürecini yönetir.

Alan editörü, öncelikli olarak konu ile ilgili doktora tezi, kitap veya makalesi bulunan en az iki hakemin değerlendirmesine makaleyi sunar. Hakem süreci, çift taraflı kör hakemlik uygulaması çerçevesinde gizlilik içinde yürütülür. Hakemlerden incelediği çalışma hakkındaki görüş ve kanaatlerini online makale değerlendirme formuna işaretlemesi ve çalışma hakkındaki düşüncelerini metin kutusuna yazması talep edilir. Yazara, hakem görüşlerine katılmaması halinde itiraz ve görüşlerini savunma hakkı verilir. Alan editörü, yazar ve hakem arasında, gizliliği koruyarak karşılıklı iletişimi sağlar. Hakemler değerlendirdikleri çalışmayı kendi çıkarı için kullanmayacağını, çalışmayla ilgili hiçbir bilgi ve belgeyi üçüncü bir kişi ile paylaşmayacağını taahhüt etmiş olurlar.

Bir araştırmanın dergiye kabulü için en az iki hakemden olumlu değerlendirme alması gerekir. Bir hakemin olumlu, ikinci hakemin olumsuz değerlendirme yapması durumunda araştırma, üçüncü hakeme gönderilebilir. İki hakemin olumsuz değerlendirmesi durumunda araştırma dergide yayımlanmaz.

Article Evaluation Process

The texts that will be sent to the journal should be prepared according to the author guidelines of the journal. The articles that are sent for being published are gone through the processes of Pre-Control and Peer-Review Evaluation.

1. Pre-Control Process

The articles sent to our journal are evaluated by the Editorial Board. The studies that are considered as inadequate are returned to the author by the Editorial Board before the process of peer-review. The articles which are considered as adequate in the pre-control process enter into the process of peer-review for the evaluation or are sent to the author for meeting the requirements. The author highlights the changes with red on the article sent. The articles that have been investigated for three times but cannot complete the pre-control process are returned to the author and are not put into process again in the same publication period.

The articles which are considered as adequate, the content of the article is investigated with the metadata in the Dergipark system. Also, plagiarism detection is carried out through the iThenticate software. The maximum similarity rate in journal is accepted as 20%. Findings of this investigation are recorded to the "Pre-Control Form" and an evaluation related to the article is done. This form is uploaded to the Dergipark system in a way that enables the author to see it. Pre-control process is completed in maximum 20 days.

2. Referee Evaluation Process / Peer-Review Process

The articles considered as successful by the Editorial Board in the pre-control process are included to the process of peer-review. The "Field editor" appointed follows up the process according to the issue of the article. The field editor presents the article primarily for evaluation of at least two reviewers who have a doctoral dissertation, book, or article related to the issue. The process of peer-review is carried out confidentially in the scope of double-blind peer review implementation. The reviewers/ referees are asked for filling in online article evaluation form according to their views and opinions about the article that they have investigated and writing their ideas about the article on the text box. Authors have the right of opposition and defence for their ideas on the condition that the authors disagree with the idea of reviewer. The field editor provides reciprocal communication between the author and the reviewer by maintaining the confidentiality. Reviewers promise that they will not use the articles that they have evaluated for their own benefits and they will not share any knowledge or documents related to the article with third parties.

It is required that an article has positive evaluation from at least two reviewers for being approved to the journal. An article can be sent to the third reviewer on the condition that it has one positive evaluation and one negative evaluation. An article cannot be published on the journal when it has two negative evaluations from the reviewers.

Hakemlerin inceledikleri metinde tashih yapılmasını istemeleri halinde, ilgili raporlar yazara gönderilir ve çalışmasını tashih etmesi istenir. Tashihin en fazla 10 gün içinde tamamlanması talep edilir. Yazar, yaptığı tashihleri kırmızı renk ile belirterek alan editörüne sunar.

Alan editörü, yazarın metinde kendisinden talep edilen düzeltmeleri yapıp yapmadığını kontrol eder ve bu işlemi en fazla 7 gün içinde tamamlar. Hakem, yazardan gelen düzeltilmiş metni tekrar görmek istemesi durumunda inceler ve en fazla 7 gün içinde kontrol işlemini tamamlar. Hakemlerden gelen görüşler editörler tarafından en fazla iki hafta içerisinde incelenerek süreç tamamlanır.

3. Yayın Süreci

a. Çıkar Çatışması Beyanı

Birden fazla yazarlı çalışmalarda, hakem sürecinin ardından çalışmanın sonunda katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir. (bkz. Makale Yazım Şablonu) Bu işlemler için yazara, en fazla 5 gün süre tanınır.

b. Dil Kontrolü

Hakem sürecinden geçen çalışmalar, Dil Editörleri (Türkçe ve Yabancı Dil) tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan tashih istenir. Kontrol işlemi, en fazla iki hafta içinde tamamlanır.

c. Yayın Kurulu İncelemesi

Hakem sürecini tamamlamış, dil editörlerinin kontrolünden geçmiş makale yayın kurulunun belirleyeceği cilt ve sayıda yayımlanır.

d. Mizanpaj

Yayın kurulunun yayınlanabilir kararını verdiği çalışmalar mizanpaj editörü tarafından derginin şablonuna uygun olarak düzenlenir.

e. Son Okuma

Mizanpaj işlemleri tamamlanan çalışmalar son okuma işleminin ardından dergide yayımlanır.

When the reviewers demand revision for the articles they have examined, related reports are sent to the authors and they are asked for revision on their articles. It is required that they complete revision in maximum 10 days. The author highlights the changes with red on the article and presents it to the field editor.

The field editor controls whether the author has completed the required changes in the article or not and does this in maximum 7 days. On the condition that the reviewer wants to see the article after author's revision, the reviewer/ referee will check the article again and the reviewer will complete this in maximum 7 days. This process is ended following that the ideas of the reviewers are examined by the editors in maximum two weeks.

3. Publication Process

a. Extended Abstract and Conflict of Interest Declaration

The studies having more than one author should include contribution rate statements of support and appreciation statement, if there are, and statement of conflict at the end of the study completing the process of peer-review. (see Article Writing Template) The author has maximum 5 days for these processes.

b. Language Control

The articles completing the process of peer are examined by the Language Editors (Turkish and Foreign Language), and if it is required, revision will be demanded. The control process is completed in maximum two weeks.

c. Editorial Board Decisions

The articles completing the process of peer-review and language editor checks are published in the volume and number determined the editorial board.

d. Layout

The articles for which the editorial board has decided as publishable are prepared in accordance with the journal template by the editor who is responsible for layout.

e. Last Reading

The articles whose layout processes have been completed are published in the journal after the process of final reading.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

Cilt / Volume: 6

Özel Sayı / Special Issue

(Ekim / October 2023)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>

kiid@aku.edu.tr

İçindekiler / Contents

I Editörden / From The Editor
Mustafa Yasin AKBAŞ

Araştırma Makaleleri / Research Articles

1-17 Akreditiflerde Katılım Bankacılığına Özgü Sorunlar: UCP 600 Kurallarının Katılım Bankacılığına Uyumu
Problems of Participation Banks in Letters of Credits: Compliance of UCP 600 Rules with Participation Banking
Fatih KAZANCI

18-37 Fintek Kavramı ve İslami Finans Kurumlarında Kullanılan Güncel Fintek Uygulamaları
Fintech Concept and Current Fintech Applications Used in Islamic Financial Institutions
Recep ÇAKAR

38-63 Islamic Finance as an Alternative of Infrastructure Financing for Asian Landlocked Developing Countries
Asya'nın Karayla Çevrili Gelişmekte Olan Ülkeleri İçin Altyapı Finansmanı Alternatifi Olarak İslami Finans
Mohammad Asif NIAMAN – Hakan ASLAN

64-91 Üniversite Öğrencilerinin İslam İktisadı ve Finansı Eğitimine Bakış Açılarının Tespit Edilmesi
Determining University Students' Perspectives on Islamic Economics and Finance Education
Muhammet Fatih CANBAZ

92-119 Katılım Finans Sistemine Yönelik Şer'i/Fıkhi Yönetişimle Yapılandırılmış Kurumsal Model Önerisi
Corporate Model Proposal Structured with Sharia/Fiqh Governance for the Participation Finance System
Muhammet YURTSEVEN

120-140 Katılım Finans Gelişimi ile Enerji Tüketimi-Yenilenebilir Enerji Etkileşimi: Seçilmiş Ülkelerden Kanıtlar
Energy Consumption-Renewable Energy Interaction with Participation Finance Development: Evidence from Selected Countries
Tolga ERGÜN

- 141-160 **Katılım Bankacılığı ve Geleneksel Bankacılık ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye Örneği**
Comparative Analysis of the Relationship between Economic Growth and Participation Banking, and Traditional Banking: Türkiye Example
Ali BALIKI
- 161-180 **Sukuk İhraçlarının Katılım Bankalarının Finansal Performansı Üzerindeki Etkisi**
The Impact of Sukuk Issuances on the Financial Performance of Participation Banks
Muhammed Hadin ÖNER
- 181-201 **İslami Bankacılıkta Selem Finansmanının Uygulanabilirliğine Dair Çiftçi Algısı**
Farmer Perception of the Applicability of Salam Financing in Islamic Banking
Uğur ÇOBAN - Salih ÜLEV
- 202-216 **International Strategies of Islamic Financial Institutions: Current Challenges and Future Trends**
İslami Finans Kurumlarının Uluslararası Stratejileri: Mevcut Zorluklar ve Gelecek Trendler
Ömer Faruk ALADAĞ
- 217-237 **Türkiye’de Katılım Bankalarınca Sağlanan Finansman Türlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi**
The Effect of Financing Types Provided by Participation Banks in Türkiye on Economic Growth
Serkan GÖKSU
- 238-264 **Dindarlık ve İş Doyumu İlişkisinde İş Yeri Maneviyatının Aracı Rolü: Katılım Bankası Çalışanları Örneği**
The Mediator Role of Workplace Spirituality in the Relationship between Religiosity and Job Satisfaction: The Example of Participation Bank Employees
Fatma BALCI ARVAS
- 265-285 **Üsküdar Şer’iyye Sicillerine Göre Eytam Mallarının Finansal Kullanımı (1850-1856)**
Financial Use of Orphans Property According to Üsküdar Court Records (1850-1856)
Mustafa GÜLER - Necla KIZILDAĞ PALTA
- 286-302 **Proje Tercihli Özel Fon Havuzuna Dair Bazı Fıkhî Mülâhazalar**
Some Fiqh Considerations on the Project-Preferred Private Fund Pool
Yunus AKYÜZ - Cemal KALKAN
- 303-319 **Katılım-esaslı Yatırım Fonlarında Oluşan Mahzurlu Gelirlerin Sosyal Yardım Faaliyetlerine Aktarılmasına İlişkin Bir Öneri**
A Proposal for Transferring Non-Shariah Compliant Incomes Generated from Participation-based Investment Funds to Social Aid Activities
Nurullah TIRMAN - İbrahim KEÇECİ

- 320-332 **Osmanlı Dönemi Türev Piyasa Örneği Olarak Selem Akdi ve Tartışmaları**
The Selem Contract as an Example of Derivative Market in the Ottoman Period and Its Discussions
Cantürk KAYAHAN - İrfan GÖRKAŞ

Çeviri / Translation

- 333-358 **İslami Finansın Büyümesini Teşvik Etmede Dijital Ekonominin Rolü**
Digital Finance Role in Islamic Finance Growth Reinforcement
Tamer ZOUROB (Çevirmen/Translator)

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

Cilt / Volume: 6

Özel Sayı /Special Issue

(Ekim / October 2023)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

Editörden

Değerli okurlar,

Dergimizin ilk özel sayısının konusu Katılım Finans olarak belirlenmişti. Bu başlıkta değerlendirilmek üzere dergiye ulaşan 21 makale içerisinde 16 araştırma makalesi ile 1 tercüme makale hakem sürecini tamamlayarak yayına kabul edilmiştir. Dergimize gösterdiğiniz ilgiden dolayı teşekkür ederiz. Yeni dönemde farklı konularda özel sayı yayımlarımız devam edecektir.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi 2023 yılı itibarıyla DOAJ (Directory of Open Access Journals)'da taranmaktadır. Halen değerlendirme aşamasında olan indekslerden alınacak olumlu dönüşlerle derginin niteliğinin artırılması gayretleri sürmektedir.

Bu sayının yayımlanmasına katkısı bulunan yazıların sahibi bilim insanları başta olmak üzere yayın, hakem ve danışma kurullarına; sayının hazırlanması sürecinde yoğun mesai harcayan editör kurulumuza özellikle de özel sayı alan editörlüğü görevini üstlenen Doğan Öztürk'e teşekkür ederiz.

From The Editor

Dear readers,

The subject of the first special issue of our journal was determined as Participation Finance. Among the 21 articles that reached the journal for evaluation under this title, 16 research articles and one translated article were approved for publication after successfully completing the pre-control and referee evaluation process. Thank you for your interest in our Journal. We will continue to publish special issues with different titles in the new period.

Journal of Kocatepe Islamic Sciences is being scanned in DOAJ (Directory of Open Access Journals) as of 2023. There are applications made for the journal to be scanned in qualified indexes. The evaluation process of these indices continues.

We are grateful to the scientists who contributed to the publication of this issue; to publication, referee and advisory boards and the editorial board for their hard work during the preparation of the issue and especially Doğan Öztürk, who edited the special issue.

Editör/Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mustafa Yasin AKBAŞ

<https://orcid.org/0000-0003-0257-1694>

yakbas@gmail.com

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 1-17

Akreditiflerde Katılım Bankacılığına Özgü Sorunlar: UCP 600 Kurallarının Katılım Bankacılığına Uyumu

*Problems of Participation Banks in Letters of Credits:
Compliance of UCP 600 Rules with Participation Banking*

Fatih KAZANCI

Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü
Dr., İstanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Business and Management Sciences,
Department of International Trade and Finance
İstanbul/Türkiye

✉ fatih.kazanci@izu.edu.tr orcid.org/0000 0002 7865 4229

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 10.09.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Kazancı, Fatih. "Akreditiflerde Katılım Bankacılığına Özgü Sorunlar: UCP 600 Kurallarının Katılım Bankacılığına Uyumu". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 1-17. <https://doi.org/10.52637/kiid.1295665>

Cite as: Kazancı, Fatih. "Problems of Participation Banks in Letters of Credits: Compliance of UCP 600 Rules with Participation Banking". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 1-17. <https://doi.org/10.52637/kiid.1295665>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Fatih KAZANCI | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Akreditiflerde Katılım Bankacılığına Özgü Sorunlar: UCP 600 Kurallarının Katılım Bankacılığına Uyumu

Öz

Makalenin konusu, akreditifli ödeme şeklinde katılım bankacılığına (İslami bankacılık) özgü sorunlardan biri olan UCP 600 kurallarının katılım bankacılığına uyumu ile ilgilidir. Katılım bankaları uluslararası ticaret işlemlerinde konvansiyonel bankalara benzer şekilde ithalatçılar adına ve ihracatçılar lehine akreditif açmakta veya bir akreditif içerisinde ihbar bankası ya da teyit bankası olarak görev almaktadırlar. Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber Of Commerce- ICC) tarafından hazırlanan Akreditiflere İlişkin Bir Örnek Usuller ve Uygulama Kuralları adlı kitapçık UCP 600 adıyla 2007 yılında yayımlanmıştır. UCP 600 konvansiyonel bankacılık ve katılım bankacılığı arasında bir farklılık gözetilmeksizin oluşturulmuş kurallardır. Bu kurallar, dünya genelindeki tüm bankalar tarafından genel kabul gördüğünden, günümüzde hem konvansiyonel bankalar hem de katılım bankaları tarafından sıkı bir şekilde uygulanmaktadır. Oysaki bu kurallar dizininin bazı maddeleri İslami finans standartlarına uygun kurallar değildir. Araştırmacılar, UCP 600'ün katılım bankaları tarafından fikhî açıdan uygun bir şekilde uygulanabilmesi için bazı maddelerinin değerlendirilerek İslami bankacılığa özgü farklı bir UCP dokümanı hazırlanmasını önermektedirler. Bazı araştırmacılar da global ölçekte akreditif ile ilgili uygulanan bu kuralların İslami bankalar için uygun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmacılar, bu konuya özel İslami bir kuruluşun kurulmasını ve bu kuruluşun İslami bankalar için ayrı bir standart yayınlamasını, İslami bankacılık ağının genişletilmesini, İslami akreditiflerin pratikte farklı uygulanmasını ve bunun için de UCP 600 uygulanırken eş zamanlı olarak fikhî kuralların da gözetilmesini, ICC'nin hem konvansiyonel hem de İslami bankalar için ortak olarak kullanılabilecek bir standart yayınlamasını önermişlerdir. Makalenin yazılma amacı, bir fikhî uyumlu UCP 600 kurallar dizinine katılım bankalarının ihtiyaçları olup olmadığını analiz etmek ve katılım bankalarının akreditif uygulamalarında fikhî açıdan dikkat etmeleri gereken hususları bularak detaylandırmaktır. Bunun için makalede literatür taraması, karşılaştırma, değerlendirme ve analize dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle literatür taraması gerçekleştirilerek konu hakkında yapılan araştırmaların bulguları özetlenmiştir. Sonrasında UCP 600 kurallar dizininin İslami Finans Kurumları için Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions- AAOIFI) tarafından 2003 yılında yayımlanan AAOIFI Akreditif Standardı'na uyumunu saptayabilmek amacı ile her iki dokümanın bazı maddeleri karşılaştırılmalı olarak değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Akabinde değerlendirme sonuçları analiz edilerek bulgulara ulaşılmıştır. Makalede elde edilen bulgular katılım bankacılığına akreditifli ödeme şekilleri ile uygulama yaparlarken UCP 600'ün hangi maddelerini uygulama dışı bırakmaları gerektiği hususunda yol göstermek olup, çalışma bu açıdan önem arz etmektedir. Makalede yapılan analiz çalışmasına benzer bir çalışmaya literatür taramasında rastlanmamıştır. Analiz aşamasında AAOIFI Akreditif Standardının kullanılma nedeni, AAOIFI standartlarının dünya genelinde İslami bankalar tarafından genel kabul görmüş olması ve AAOIFI tarafından hazırlanan standardın akreditifler ile ilgili olarak İslami bankacılık alanında yayınlanan en kapsamlı standart olmasıdır. Makalede UCP 600 ve AAOIFI Akreditif Standardının birbirleri ile çelişkili olduğu düşünülen maddeleri karşılıklı olarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda UCP 600'ün maddeleri içerisindeki; " taraflar arasındaki sözleşmelerin akreditifle ilişkisi", "mal ve hizmetlerin akreditifle ilişkisi", "faiz ödemeleri" ile "poliçe ve vesaik iştirasi" standartlarının katılım bankaları için uyumsuz oldukları saptanmıştır. Bu uyumsuzlukları giderecek fikhî açıdan uyumlu bir UCP kurallar dizini hazırlanmasının ise sorunları tam olarak çözemeyeceği sonucuna varılmıştır. Ulaşılan bulgular özetle şu şekilde sıralanabilir: Katılım bankaları mevcut UCP 600 kurallarına tabii bir şekilde akreditif açmaya devam etmelidirler. Fikhî açıdan uyumlu olmayan sözleşmelere istinaden akreditif açmamalı veya bu şekilde açılan akreditiflere taraf olunmamalıdır. Açtıkları murabaha akreditiflerinde malın mevcudiyetinden emin olacakları tüm tedbirleri almalıdırlar. UCP 600 içerisinde yer alan ve fikhîen uyumsuz olan maddeleri akreditif metninden çıkartılarak karşı taraflara kabul ettirdikten sonra operasyonel aşamaya geçmeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Katılım Bankacılığı, Uluslararası Ticaret, Akreditif, UCP 600, AAOIFI.

Problems of Participation Banks in Letters of Credits: Compliance of UCP 600 Rules with Participation Banking

Abstract

The subject of the article is related to the compliance of UCP 600 rules with participation banking, which is one of the problems specific to participation banking (Islamic banking) in the form of letters of credit. Participation banks, similar to traditional (conventional) banks, issue letters of credit on behalf of importers and in favor of exporters in international trade transactions, or act as an advising bank or confirmation bank in a letter of credit. A Sample Procedures and Application Rules booklet on Letters of Credit prepared by the International Chamber of Commerce (ICC) was published in 2007 under the name UCP 600. UCP 600 is a set of rules prepared without envisaging a deficiency between traditional banking and participation banking. Since these rules are generally accepted by all banks worldwide, they are strictly applied by both traditional banks and participation banks today. However, some of the articles in this directory of rules are not rules that comply with Islamic financial standards. Some researchers suggest preparing a different UCP document specific to Islamic banking by evaluating some of the articles of the UCP 600 for it to be applied in a fiqh-appropriate manner by participating banks. Some researchers have suggested that the following rules should be applied. Since these rules applied globally regarding letters of credit are not suitable for Islamic banks, an Islamic organization specific to this issue should be established. This organization should publish a separate standard for Islamic banks. The Islamic banking network should be expanded. Islamic letters of credit should be applied differently in practice. For this reason, while applying UCP 600, the fiqh rules should also be observed simultaneously. The ICC should publish a standard that can be used jointly for both traditional and Islamic banks. The purpose of writing the article is to analyze whether participation banks need a jurisprudence compliant UCP 600 rules directory and to detail the issues that participation banks should pay attention to in terms of jurisprudence in letters of credit applications. For this purpose, the qualitative research method based on literature review, comparison, evaluation, and analysis was used in the article. First of all, the findings of the research conducted on the subject were summarized by conducting a literature review. Subsequently, in order to determine the compliance of the UCP 600 rules index with the AAOIFI Letter of Credit Standard published by the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) in 2003, some items of both documents were subjected to comparative evaluation. Subsequently, the results of the evaluation were analyzed, and the findings were reached. The findings obtained in the article provide guidance to participation banking on which articles of UCP 600 should be excluded from the application of the letter of credit payment methods, and the study is important in this respect. A study like the analysis conducted in the article was not found in the literature review. The reason for using the AAOIFI Letter of Credit Standard at the analysis stage is because the AAOIFI standards are generally accepted by Islamic banks worldwide and the standard prepared by AAOIFI is the most comprehensive standard published in the field of Islamic banking in relation to letters of credit. In the article, the articles of UCP 600 and AAOIFI Letter of Credit Standard, which are considered to be contradictory with each other, are analyzed mutually. As a result of the analysis, the following items are included in UCP 600; pays decrees, "relationship of contracts between the parties with letter of credit", "relationship of goods and services with letter of credit", "interest payments" and "policy and documents negotiation" standards have been found to be incompatible for participation banks. It has been concluded that the preparation of a fiqh-compatible UCP rules index to eliminate these incompatibilities cannot fully solve the problems. We can summarize the findings reached as follows. Participation banks must continue to open letters of credit subject to the current UCP 600 rules. They should not open letters of credit based on contracts that are not compatible from a fiqh point of view, or they should not be a party to letters of credit opened in this way. They should take all measures to ensure the availability of the goods in the murabahah letters of credit they open. They should proceed to the operational stage after removing the articles of non-compliance with the law contained in UCP 600 from the text of the letter of credit and having them accepted by the other parties.

Keywords: Islamic Finance, Participating Banking, International Trade, Letter of Credit, UCP 600, AAOIFI.

GİRİŞ

Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber Of Commerce-ICC) tarafından hazırlanan UCP 600'ün¹ içerdiği kurallar, konvansiyonel bankacılık ve katılım bankacılığı arasında bir farklılık öngörülmeden hazırlanmıştır. Bu kurallar dizini bankalar tarafından kabul gördüğünden, günümüzde hem konvansiyonel bankalar hem de katılım bankaları tarafından sıkı bir şekilde kullanılmakta ve uygulama alanı bulmaktadır. Bu kuralların katılım bankaları tarafından da uygulanabilmesi için bazı maddelerinin fikhî açıdan değerlendirilerek katılım bankaları için farklı bir UCP dokümanı hazırlanması bazı araştırmacılar (Othman vd., Lahsasna, Syed Alwi) tarafından önerilmektedir. Bu makalenin yazılış amacı hazırlanacak olan fikhî uyumlu UCP'nin gerekli olup olmadığına karar vermek ve katılım bankalarının uygulamada dikkat etmeleri gereken hususları belirlemektir.

Makalede araştırma yöntemi olarak niteliksel araştırma tekniği tercih edilmiştir. Bu tekniğin tercih nedeni niteliksel araştırma sayesinde konu hakkında yapılan araştırmaların derlenmesi ve konu hakkındaki eksiklerin belirlenmesi için en uygun yöntem olmasıdır. Bunun için literatür taramasından sonra UCP 600 ve AAOIFI Akreditif Standardı² karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Yapılan literatür araştırmasında aşağıda sonuçları verilen çalışmalara rastlanmıştır.

Bayındır'ın (2005) İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık adlı kitabında murabaha akreditifleri ile ilgili olarak bu tür akreditiflerin fikhî uyumlu olabilmesi için akreditif açan banka ile müşterisi arasında yapılacak olan akdin anlaşmazlığa yol açmayacak şekilde düzenlenmesi ve malın müşteriye (ithalatçıya) teslim edilmesine kadar mala gelebilecek her türlü zarar ve hasardan bankanın sorumlu olması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca masraflarla ilgili olarak Bayındır, murabaha akreditiflerinde bankanın akreditiften kazandığı gelirin murabaha kârı olduğunu, vekâlet akreditiflerinde kazandığı gelirin ücret olduğunu ve bu gelirlerin fikhîen meşru olduğunu ifade etmiştir.³

Othman vd. (2010); İslami finansın akreditifte riba ve garar'ın herhangi bir unsurunu yasaklamakta olduğunu ve akreditif işlemlerinde yer alan tüm taraflar için (bankalar, ithalatçılar ve ihracatçılar) adaletin sağlanması gerektiğini söylemektedirler. Bu nedenlerle, konvansiyonel ve İslami akreditifler arasındaki benzerliklere rağmen, İslami akreditifler pratikte konvansiyonel akreditifler ile farklı şekilde uygulanmalıdır. Her iki akreditif türü bazı açılardan, uygulamada ve işleyişini yöneten ilkelerde farklılık göstermelidirler. Uzun vadeli bir çözüm adımı olarak, dünya çapındaki Müslüman toplumun, tanınmış bir İslami ticaret kuruluşu aracılığıyla, arızı masraflar konusunda fıkıh ilkelerine uygun özel uluslararası standartlar oluşturması zorunludur. Ancak bu durum, bankalar da dahil olmak üzere herhangi bir tarafın maruz kalınan ihmali nedeniyle maddi tazminat talep etme hakkından tarafları yoksun bırakmamalıdır. İslami akreditifler sadece İslami bankacılık sistemi içinde dolaşımda değil aynı zamanda dünya çapında konvansiyonel bankacılık sistemi tarafından uygulandığı için bu durum kritik bir öneme sahiptir.⁴

Syed Alwi vd. (2013) çalışmalarında, UCP 600'ün vekâlet ve murabaha akreditifleri ile ilgili fikhî gerekliliklerle çelişen birkaç maddesi olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak bu makalede akreditif işlemlerinin sadece belgelere dayanması gerektiğini vurgulayan UCP 600'ün 5. ve 7. maddeleri üzerinde durulmaktadır. Murabaha akreditiflerinde malın sahibi ve vekâlet akreditiflerinde müşterinin vekili olan İslami bankalar, akreditif işlemlerindeki malların durumu ve mevcudiyetini bilmekle yükümlüdürler. Bu çalışma, İslami bankaların akreditif açarlarken, geçerli kurallar olarak UCP 600'ün şartlarına uymak zorunda olduklarını

¹ UCP 600, ed. ICC Services, (Paris: ICC Publication No. 600, 2006).

² AAOIFI Faizsiz Bankacılık Standartları, (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2015).

³ Servet Bayındır, *İslam Hukuk Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, (İstanbul: Rağbet Yayıncılık, 2005), 181.

⁴ Ahmad Azam Othman vd., "An Overview of Shari'ah Issues Regarding the Application of the Islamic Letter of Credit Practice in Malaysia", *ISRA International Journal of Islamic Finance* 2/2 (2010), 37-66.

ancak aynı zamanda fikhî gerekliliklere de uymaları gerektiğini ifade etmektedir. Bu nedenle, akreditif operasyonlarının fikhî gerekliliklere uygun olmasını sağlamak için, bazı İslami bankalar, malların gerçekten belgelenmiş özelliklere uygun olup olmadığını denetlemek ve doğrulamak için üçüncü bir taraf, bir aracı veya müşterinin kendisini atamaktadırlar. Fakat İslami bankaların çoğu UCP 600'ü kabul ettikleri ve uyguladıkları halde bu uygulamayı gerçekleştirilmemektedirler. Yazarlar ICC'ye hem konvansiyonel hem de İslami bankalara hitap eden kurallar ve düzenlemeler geliştirmesini tavsiye etmektedir.⁵

Amaren ve Nor (2020), ister İslami ister konvansiyonel olsun, herhangi bir akreditif işleminde, bir aracı banka, bir müşteri ve bir lehtar olduğunu yani tüm tarafların her iki bankacılık alanında aynı olduğu sonucuna varmaktadırlar. Alıcı ve satıcı arasındaki temel sözleşme, bankanın müşterisi ile olan ilişkisi ve son olarak bankanın lehtar ile olan ilişkisi gibi ilişkiler ve sözleşmeler her iki bankacılık türünde de aynıdır. UCP kuralları iki bankacılık türüne de aynı kuralları uygulamaktadır. UCP'ye göre, her iki bankacılık türünde de bankalar, satın alma yöntemleri farklı olsa bile maldan sorumlu tutulmazlar. Sonuç olarak, bir akreditif sürecinde, İslami ve konvansiyonel bankalar arasında bankaların türleri dışında bir farklılık mevcut değildir.⁶

Syed Alwi vd.'ne (2022) göre, İslami bankalar tarafından açılan akreditiflerle ilgili olarak fikhî uyumsuzluğa neden olan üç önemli sorun vardır. Bunlar, vekâlet akreditiflerinin murabaha akreditiflerine dönüştürülmesi, müşteri (ithalatçı) ile ihracatçı arasındaki satış sözleşmesi ve son olarak konşimento üzerinde malların mülkiyetinin bankaya mı yoksa ithalatçıya mı ait olacağıdır. Sorun, İslami bankalar arasında iki ana nedenden dolayı ortaya çıkmaktadır. Bunlar; bankacılar arasında fikhî gerekliliklerin anlaşılabilmesi ve Malezya Merkez Bankası (Bank Negara Malaysia-BNM) tarafından İslami akreditifler konusunda yayınlanan herhangi bir standardın bulunmamasıdır. Bu nedenle, İslami bankacılar konvansiyonel akreditif bilgilerine ek olarak fikhî bilgilere de aşına olmalıdırlar. İkinci olarak, BNM'nin fikhî uyumsuzluğu önlemek için İslami bankaların referans olarak kullanabilecekleri uygun akreditif standartları veya yönergeleri geliştirmesi gerekmektedir.⁷

Lahsasna'ya (2023) göre; bankacılık ve finanstaki küresel ortam, İslami akreditifler için tamamen uygun değildir. İslami finansa öncülük etmesi gereken önde gelen banka ve finans kurumları gayrimüslimler tarafından kontrol edilmekte ve uluslararası ticarete İslam hukukunu uygulamakla ilgilenmemektedirler. Birçok İslami banka ve finans kurumlarında uygulanan mevcut standartlar, uluslararası standartlara uygun değildir. Ayrıca İslami akreditiflerin uygulanması, temel olabilecek kapsamlı bir çerçevenin, kuralların ve düzenlemelerin oluşturulmasını sağlamak için bankacılık ve finansın tüm farklı alanlarında, İslam hukukunda ve diğer ilgili alanlarda uzmanlaşmış uluslararası bir İslami kuruluşa ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca İslami bankacılık ağı yeterince geniş değildir. Bu ağı erişim genişletilmediği müddetçe, küresel ölçekte fıkha dayalı akreditiflerin açılması mümkün olmayacaktır.⁸

Çalışmalarda özetle, global ölçekte akreditif ile ilgili uygulanan kuralların İslami bankalar için uygun olmadıkları, bu konuya özel İslami bir kuruluşun kurulması ve bu kuruluşun İslami bankalar için ayrı bir standart yayınlaması, İslami bankacılık ağının genişletilmesi, murabaha akreditiflerinde İslami bankaların gereken hassasiyeti göstermeleri, İslami akreditiflerin pratikte farklı uygulanması ve bunun için UCP 600 uygulanırken eş

⁵ Sharifa Faigah Syed Alwi vd., "An Issue on Uniform Customs and Practice for Documentary Credits (UCP) No 600 for Islamic Letter of Credit", *Procedia Economics and Finance* 7 (2013), 126-133.

⁶ Emad Mohammad Amaren vd., "Documentary Letter of Credit in Conventional and Islamic Banks in Jordan", *International Journal of Multidisciplinary Sciences and Advanced Technology* 1/4 (2020), 1-15.

⁷ Sharifa Faiga Syed Alwi vd., "Issue of Letter of Credit in Malaysian Islamic Banks", *Journal of Risk and Financial Management* 15/9 (2022), 373.

⁸ Maybank Islamic (MAYBANK), "List of Research Paper", (Erişim 16 Mayıs 2023).

zamanlı olarak fikhî kuralların da gözetilmesi, ICC'nin hem konvansiyonel hem de İslami bankalar için ortak kullanılacak bir standart yayınlaması gibi bulgulara rastlanmıştır.

Literatür araştırmasında AAOIFI Akreditif Standardı ve UCP 600'ü karşılaştırmalı olarak analiz eden herhangi bir çalışmaya ise rastlanmamıştır.

1. AKREDİTİFLİ ÖDEME ŞEKLİ

Günümüzde akreditifli ödeme şekli dış ticaretin en önemli araçlarından biridir. Uluslararası alanda akreditif kelimesi İngiliz dilinde "letter of credit" ya da "documentary credit" adıyla anılır. Akreditifler ithalatçı ve ihracatçıların birbirlerini az tanıdıkları veya ilk kez ticaret yaptıkları için birbirlerine güvenemedikleri zamanlarda en çok tercih edilen ödeme şeklidir. Akreditifli ödeme şekli en kısa ifade ile "şartlı bir taahhüt işlemi" olarak tanımlanır. Taahhüt kelimesinden kastedilen ifade "bir bankanın geri dönülemez taahhüdüdür." Bu geri dönülemez taahhüt, bankanın ithalatçı konumundaki müşterisine vermiş olduğu gayri nakdi bir kredidir. Her banka akreditif açmadan önce ithalatçı olan müşterisine gayri nakdi kredi limiti tanımlamalıdır. Bankalar gayri nakdi limit tanımlamak için ithalatçılardan teminat alırlar. Bu aşamadan sonra bankalar, ithalatçının banka nezdindeki teminatına ve belirlenen gayri nakdi limitine dayalı olarak ihracatçı lehine akreditif açarlar. Bu durumda bankalar, ithalatçıdan alınan teminata istinaden ihracatçı lehine bir taahhüde girmektedirler. Bu taahhüt, şartlı bir ödeme taahhüdüdür. İhracatçı tarafından gerçekleştirilmesi zorunlu olan şartlar, ihracatçıya akreditif açan banka tarafından gönderilen akreditif metni içerisinde detaylandırılır.

Akreditif metninin diğer yaygın adı "küşat mektubu"dur. Günümüzde küşat mektubu SWIFT sistemi kullanılarak MT700 adı verilen swift mesaj türüyle akreditif açan banka tarafından, ihracatçıya ihbar edilmek üzere ihracatçının ülkesindeki ihracatçının belirlediği bir bankaya gönderilir. Küşat mektubu içerisinde hem sürelerle (son yükleme tarihi, evrakların ibraz süresi, akreditifin sona erme tarihi) ilgili hem de ihracatçının hazırlayacağı pek çok evrakla (ticari fatura, konşimento, sigorta poliçesi, menşe şahadetnamesi vb.) ilgili şartlar mevcuttur. Akreditifin lehtar olan ihracatçının akreditif açan bankadan akreditif tahtında ödeme alabilmesi için hazırlayacağı tüm evrakları (vesaik) akreditif küşat mektubu içerisinde belirtilen herhangi bir süreyi aşmadan ibraz edebilmesine bağlıdır. Ayrıca akreditif küşat mektubundaki şartların önemli bir kısmını da yükleme veya sevk evrakları adı verilen vesaiğin ihracatçı tarafından akreditif küşat mektubunda belirlenen şartlara uygun ve eksiksiz olarak hazırlanmasıdır. Akreditif açan banka vesaiğin belirtilen süreler aşılmadan kendisine ulaştırılması ile vesaiğin beş iş günü içerisinde inceler ve akreditif küşat mektubu ile karşılaştırır. Eğer ihracatçı tüm şartları yerine getirmişse akreditif açan banka akreditifin niteliğine göre bazı aksiyonlar alır. Eğer akreditif görüldüğünde ödemeli bir akreditif ise ödeme yapar, vadeli akreditif ise vadede ödeme yapacağını taahhüt eder ve kabul kredili akreditif ise ihracatçı tarafından hazırlanıp vesaiikle birlikte gelen poliçeyi kabul eder. Özetle akreditif, ithalatçının talimatıyla akreditif açan bankanın, akreditif küşat mektubunda yazılı şartlar gerçekleştiğinde, vesaiğin bedelinin ödeneceğine dair ihracatçı lehine girmiş olduğu "şartlı bir ödeme taahhüdü" olarak tanımlanabilir.

1.1. Akreditifte Taraflar

Bir akreditif işleminde ithalatçı ve ihracatçıya ek olarak pek çok banka görev almakta olup, bu bankaların görevleri UCP 600 tarafından kurallara bağlanmıştır. Taraflar aşağıda başlıklar halinde sıralanmış ve tanımlanmıştır.

1.1.1. Amir (Applicant)

Akreditif açılması için talepte bulunan tarafa amir adı verilir.⁹ Bir akreditif işleminde ithalatçı amir olarak adlandırılır.

⁹ UCP 600, 27.

1.1.2. Lehtar (Beneficiary)

Lehine akreditif açılan tarafa lehtar adı verilir.¹⁰ Bir akreditif işleminde ihracatçı lehtar olarak adlandırılır.

1.1.3. Amir Banka (Issuing Bank)

Bir amirin talebi üzerine veya kendi adına akreditifi açan banka amir banka olarak tanımlanır.¹¹ Amir banka akreditif bankası adıyla da anılır. Amir banka, akreditif açma teklifi amir tarafından kendisine ileildiğinde bu teklife istinaden, akreditif metnini hazırlar ve lehtara ihbar edilmek üzere gönderir. Amir banka, akreditifte ödeme taahhüdüne de geri dönülemez bir şekilde girer.¹²

1.1.4. İhbar Bankası (Advising Bank)

Amir banka açtığı akreditifin lehtara iletilmesi için lehtarın ülkesindeki bir bankanın aracılığıyla kullanarak akreditif lehtara ihbar ettirir. İhbar bankası akreditif metnini kendisine verilen görev uyarınca lehtara ihbar eden bankadır. İhbar bankasının görevi kendisine iletilen akreditif metninin doğruluğunu tespit etmek ve lehtara bilgi vermektir.¹³

1.1.5. Görevli Banka (Nominated Bank)

Görevli banka, akreditifin kullanımda olduğu banka olup, herhangi bir banka nezdinde kullanılır biçimde açılmış bir akreditifte ise herhangi bir banka anlamına gelir.¹⁴ Görevli banka; ödeme yapma, vadeli ödeme yükümlülüğüne girme, poliçe kabul etme ya da iştirah işlemi yapmaya yetkili olan bankadır. Görevli bir banka, amir banka gibi kendisine ibraz edilen vesaiki inceleyebilir, kabul edebilir, reddedebilir ya da aldığı tarafa iade edebilir.¹⁵

1.1.6. Teyit Bankası (Confirming Bank)

Amir bankanın talebi veya verdiği yetki üzerine akreditife teyidini ekleyen bankaya teyit bankası adı verilir.¹⁶ Teyit bankası, lehtara verdiği teyit sayesinde lehtara karşı amir banka gibi dönülemez bir ödeme taahhüdüne girer. Teyit bankası akreditife teyit ekleyip eklememekte serbesttir. Teyit bankası lehtarın kendisine ilettiği vesaiki inceleyip uygun bulunduğu akreditif şartları gereğince ödeme yapabilir, vadede ödeme yapacağına dair taahhüt verebilir, varsa poliçeyi kabul edebilir ve vadesinde ödeyebilir. Teyit bankası görüldüğünde ödemeli akreditiflerde ödeme yaptıktan sonra vesaiki amir bankaya göndererek amir bankadan ödeme alma hakkına sahip olur.¹⁷

1.1.7. İştirah Bankası (Negotiating Bank)

Uygun bir ibraz altında poliçelerin ve/veya vesaikin, görevli bankanın ramburse edilmesi gereken banka iş gününde veya daha öncesinde görevli banka tarafından lehtara avans ödeme yapılarak ya da avans ödemesi yapılacağı kabul edilerek satın alınmasına iştirah adı verilir.¹⁸ İştirah işlemi yalnızca belgelerin incelenmesini değil aynı zamanda değerinin de ödenmesini kapsamaktadır. İştirah görevi verilen banka, ibraz edilen vesaiki inceledikten sonra ibraz eden tarafla da anlaşılırsa iştirah görevini yerine getirir. Bu durumda iştirah bankası belgelerin bedelini ödeyip belgeleri satın alır. İştirah bankası lehtara yapacağı ödemeyi kendi kaynaklarını kullanarak yapar ve amir bankaya belgeleri ileterek alacağını tahsil eder.¹⁹

¹⁰ UCP 600, 27.

¹¹ UCP 600, 29.

¹² Abdurrahman Özalp, *Dış Ticarete Yeni Kurallar UCP 600'ün Kullanılması ve Akreditif* (İstanbul: Türkmen Kitapevi, 2007), 24.

¹³ Özalp, *Dış Ticarete Yeni Kurallar UCP 600'ün Kullanılması ve Akreditif*, 26.

¹⁴ UCP 600, 29.

¹⁵ Özalp, *Dış Ticarete Yeni Kurallar UCP 600'ün Kullanılması ve Akreditif*, 26.

¹⁶ UCP 600, 27.

¹⁷ Özalp, *Dış Ticarete Yeni Kurallar UCP 600'ün Kullanılması ve Akreditif*, 26.

¹⁸ UCP 600, 29.

¹⁹ Özalp, *Dış Ticarete Yeni Kurallar UCP 600'ün Kullanılması ve Akreditif*, 27.

1.1.8. Rambursman Bankası (Reimbursing Bank)

Ödeme veya kabul bankası ile iştirah bankasını ramburse edecek (ödeme yapacak) olan bankadır. Rambursman bankaları akreditifli ödeme şekillerinde bir taraf olarak kabul edilmezler. Bu bankalar akreditife ilişkin ödeme ya da iştirah yapan bankayı ramburse etmek için amir banka tarafından yetki verilen bir bankadır.²⁰

1.2. Akreditiflere İlişkin Bir Örnek Usuller ve Uygulama Kuralları (UCP 600)

Akreditifli ödeme şeklinde uyulması gerekli olan kurallar uluslararası kurallardır. Bu kurallar; Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce-ICC) tarafından yayımlanmış olan “Akreditiflere İlişkin Bir Örnek Usuller ve Uygulama Kuralları (Uniform Customs and Practice for Documentary Credits-UCP) adlı kitapçığa istinaden uygulanırlar.

UCP adıyla anılan kitapçık 1933 yılında ilk kez yayınlamıştır. Günümüzde kullanılan revizyonu ise 2007 yılında yayımlanmış olan UCP 600 dür. UCP 600, 39 maddeden oluşan bir kurallar dizinidir. Akreditifler küşat mektubu içerisinde aksi belirtilmediği müddetçe UCP 600'e dayalı olarak hazırlanır ve akreditifin tüm tarafları (amir banka, ihbar bankası, görevli banka, teyit bankası vb.) bu kurallara uymakla yükümlü olur.²¹

UCP 600'ün makale içerisinde değerlendirilmesi gerekli görülen bazı maddeleri Tablo 1 içerisinde sıralanmıştır.

2. İSLAMİ FİNANS KURUMLARI İÇİN MUHASEBE VE DENETİM ORGANİZASYONU (ACCOUNTING AND AUDITING ORGANIZATION FOR ISLAMIC FINANCIAL INSTITUTIONS-AAOIFI)

Kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan AAOIFI, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları Kurumu (UFRS)'ndan farklı olarak sadece İslami finans kuruluşları için standartlar yayımlamaktadır. İhtiyaca cevap vermek amacıyla ilk olarak İslami Bankalar ve Finansal Kuruluşlar İçin Finansal Muhasebe Kurumu (Financial Accounting Organization for Islamic Banks and Financial Institutions -FAOIBFI) daha sonra adını, bugün kısaca AAOIFI olarak bilinen, İslami Finans Kuruluşları için Muhasebe ve Denetleme Kurumu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) 1991 yılında Bahreyn'de kurulmuştur. AAOIFI, geçmişte İslam âlimlerinin Kitap ve sünnete dayalı içtihatlarıyla ortaya çıkan fikhî hüküm ve kaideler doğrultusunda günümüzün muamelat/finansal işlemleri alanında standartlar geliştirmektedir. Bu standartlar, bankacılık, finansman, sigortacılık, sermaye piyasaları ve yatırım teknikleri hususunda İslami finans sektörüne yol gösterici olmaktadır. AAOIFI, ilk standardını 1993 yılında yayınlamıştır. AAOIFI tarafından 56 fikhî standart yayımlanmış olup, bu standartların dışında 26 muhasebe standardı, 5 denetim standardı, 7 yönetim standardı ve 2 etik standart daha yayınlamıştır. Yayınlanan standartlar, 45 farklı ülkede, aralarında merkez bankalarının da bulunduğu finans kurumları, muhasebe ve denetim firmaları tarafından kullanılmaktadır. Bu ülkelerin bir kısmında bu standartların uygulanması zorunlu iken, bazılarında ise kullanımları isteğe bağlı veya rehber konumundadır.²²

AAOIFI'nin yayınlamış olduğu 56 fikhî standart arasında akreditiflerle ilgili olarak yayınlanan standardın numarası 14 olarak belirlenmiştir. Bu standart Mayıs 2003'te yayımlanmış olup, standart içerisinde akreditifin tanımı, özellikleri, şartları ve İslami bankaların akreditif açılışlarında uymaları zorunlu olan ilkeler açıklanmıştır.

²⁰ Celalettin Cantekin, *MYO Müfredatına Uygun Dış Ticaret İşlemleri ve Uluslararası Bankacılık* (Ankara Seçkin Yayıncılık, 2017), 41.

²¹ *UCP 600*, 21-27.

²² İbrahim Güran Yumuşak (Ed.), *Uluslararası İslami Finans Kurumları ve Türkiye* (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 59-86.

3. UCP 600 KURALLARI İLE AAOIFI AKREDİTİF STANDARDININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

AAOIFI Akreditif Standartları ve UCP 600 pek çok maddeden oluşmaktadır. Çalışmada birbirleri ile uyumsuz olmaları muhtemel olan bazı standartlar karşılaştırmalı olarak aşağıda analiz edilmiştir. Tablo 1’de kuralların bağlayıcılığı, taraflar arasında yapılan sözleşmelerin akreditifle ilişkisi, akreditiflerle ilgili mal ve hizmetler, faiz, poliçe ve vesaik iştirası (iskontolu ödeme) ve komisyon/masraflar ile ilgili maddelere yer verilmiştir.

Tablo 1. AAOIFI Akreditif Standardı ve UCP 600 Kurallarının Karşılaştırılması.

	AAOIFI Akreditif Standardı	UCP 600 Kuralları	AAOIFI ile UCP Uyumu
1. Kuralların Bağlayıcılığı	Madde 3/7/1: Eğer akreditif metninde akreditifin yürürlükte olan yaygın akreditif usul ve uygulamalarına tabi olacağı vurgulanmış ise bunun fıkıh hükümlerine aykırı olmaması gerektiğiyle kayıtlandırılması gerekir. Faizsiz finans kurumu ile muhabir bankaların üzerinde anlaştıkları alternatif maddeleri de metne koymaları uygundur. Bu bakımdan akreditif usul ve uygulamalarında yer alan faizle ilgili maddelerin ve fıkhen yasak sayılan ticari ilişkiler ile ilgili maddelerin uygulanmayacağına akreditif metnine yansımaları gerekir.	Madde 1: Akreditiflere ilişkin Bir örnek Usuller ve Uygulama, 2007 Revizyonu, 600 sayılı ICC Yayını (UCP), akreditif metni akreditifin bu kurallara tabi olduğunu açıkça belirttiğinde herhangi bir akreditife uygulanan kurallardır. Bu kurallar akreditif şartlarıyla açıkça değiştirilmedikleri veya uygulama dışı bırakılmadıkları sürece akreditifin bütün tarafları için bağlayıcıdır.	Uyumlu
2. Taraflar Arasında Yapılan Sözleşmelerin Akreditifle İlişkisi	Madde 3/1/3: Akreditif fıkhen haram olan emtia için olduğunda, içerdiği şartlar gereği akit batıl ya da fâsıt olduğunda veya gerek almak gerekse vermek şeklinde faizli bir muamele içerdiğinde akreditif açılmaz. Akreditif konusunun meşru olması için akreditife bağlı sözleşmenin rükünlerinin ve şartlarının fikhî hükümlere uygun olması gerekir. Ayrıca bedellerin mübadele şekli sarf akdi, normal alım satım sözleşmesi ya da başka bir akit olması bakımından ve buna ek özel şartlar açısından dine uygun olmalıdır. Madde 3/2/2: Fikhî hükümlere aykırı olmadıkları müddetçe devletlerarası alım satım sözleşmelerinin akreditife bağlanması caizdir.	Madde 4a: Doğası itibarıyla bir akreditif, dayandırılabilmesi satış sözleşmesinden veya diğer bir sözleşmeden ayrı bir işlemdir. Akreditifte her ne şekilde olursa olsun bir sözleşmeye değinilmiş olsa bile bankalar böyle bir sözleşmeyle ilgilenmezler ve onunla bağlı değildir. Bu nedenle bir bankanın akreditif altındaki ibrazı karşılama, iştir etme veya diğer herhangi bir yükümlülüğünü yerine getirmesine ilişkin taahhüdü, amirin amir bankayla veya lehtarla olan ilişkilerinden kaynaklanan hak taleplerine veya savunmalarına tabi değildir. Bir lehtar hiçbir durumda bankalar arasında veya amir ile amir banka arasında mevcut sözleşme ilişkilerinden yarar sağlayamaz. Madde 4b: Amir, akreditifle ilişkili sözleşmenin kopyalarını, proforma faturayı ve buna benzer belgeleri	Uyumsuz

AAOIFI Akreditif Standardı	UCP 600 Kuralları	AAOIFI ile UCP Uyumu	
	akreditifin ayrılmaz bir parçası olarak akreditife dahil etmek için herhangi bir girişimde bulunduğu takdirde amir bankanın amiri bundan vazgeçirmeye çalışması gerekir.		
3. Mal ve Hizmetler	<p>Madde 3/5: Müşterinin ithal edilen emtiayı akreditif yoluyla murabaha yaparak faizsiz finans kurumundan satın almayı talep etmesi durumunda aşağıdaki hususlara riayet etmek gerekmektedir:</p> <p>Madde 3/5/1: Akreditifin açılmasından evvel amir ile lehtar (satıcı) arasında alım satım akdi gerçekleştirilmemiş olmalıdır. Amirin alım satım sözleşmesinin konusu olan emtiayı teslim almış olup olmaması bu noktada önemsizdir.</p> <p>Madde 3/5/2: Faizsiz finans kurumu (murabaha hakkındaki faizsiz finans standardı 8'de açıklanan hükümlere uygun olarak ve ikâle konusundaki 2/2/2. madde ile vekâlet verilmesi hakkındaki 3/1/3. maddeye dikkat ederek) ihracatçıdan malı satın alan ve sonra bu malı müşteriye murabaha yöntemiyle satan satıcı konumunda olmalıdır.</p>	<p>Madde 34: Bir banka belgelerin şekli, yeterliliği, doğruluğu, gerçek/sahte olup olmadığı veya herhangi bir belgenin hukuki etkisi/sonucu veya bir belgede şarta bağlanan veya o belgeye sonradan eklenen genel veya özel şartlar dolayısıyla hiçbir yükümlülük veya sorumluluk üstlenmediği gibi herhangi bir belgenin temsil ettiği malların, hizmetlerin veya yapılan diğer işlerin mevcut olup olmadığı veya tanımı, miktarı, ağırlığı, kalitesi, durumu, ambalajı, teslimatı ve değerine veya malları gönderenin, taşımacının, navlun komisyoncusunun, alıcının veya malları sigorta edenin veya diğer herhangi bir kişinin iyi niyetine veya eylemine veya ihmeline, mali durumlarına, icraatına veya ticari itibarına ilişkin olarak hiçbir yükümlülük veya sorumluluk üstlenmez.</p>	Uyumsuz
4. Faiz	<p>Madde 3/1/3: Gerek almak gerekse vermek şeklinde faizli bir muamele içerdiğinde akreditif açılmaz. Faizin, tamamen ya da kısmen karşılıksız olan akreditiflerde lehtara yapılan ödeme dolayısıyla ortaya çıkan borçlanma hâlinde olduğu gibi sarahaten ya da iskonto, vadeli kambiyo senetlerinin kırdırılması (ödenmesi) ve ödemede gecikme hâli gibi durumlarda zımnen ortaya çıkması bu hükmü değiştirmez. Bu hâllerde faizsiz finans kurumunun akreditif işlemi yapması caiz olmaz.</p> <p>Madde 3/7/6: Faizsiz finans kurumlarının, diğer kurumlar ve muhabir bankalarla, akreditif</p>	<p>Madde 13b(iii): Rambursman akreditif şartları uyarınca ilk talep üzerine rambursman bankası tarafından sağlanmadığı takdirde amir banka herhangi bir faiz kaybından ve oluşan masraflardan sorumlu olacaktır.</p> <p>Madde 16g: Bir amir banka ibrazı karşılamaı reddettiği veya bir teyit bankası ibrazı karşılamaı veya iştiratı reddettiği ve bu konuda bu madde uyarınca bildiride bulunduğu takdirde yapılmış olan herhangi bir rambursmanı faiziyle birlikte geri ödenmesini istemeye hak kazanacaktır.</p>	Uyumsuz

AAOIFI Akreditif Standardı	UCP 600 Kuralları	AAOIFI ile UCP Uyumu	
sebebiyle bankaların yüklendikleri yükümlülükleri sınırlamayı içeren hesapların kapatılması işlemleri sırasında ve başka bankacılık faaliyetlerinde faiz ödemekten ve fıkhen meşru olmayan her şeyden sakınma esasına göre ilişkilerini düzenlemesi gerekir.			
5. Poliçe ve Vesaik İştirası (İskontolu Ödeme)	<p>Madde 3/7/2: Faizsiz finans kurumunun kabul kredili akreditif kambiyo senetlerinin iskontosunu yapması yani senetleri, değerlerinden daha az bedele satın alması caiz değildir.</p> <p>Madde 3/7/3: Faizsiz finans kurumunun vadeli vesaiki ya da kabul kredili akreditif kambiyo senetlerini iskonto ederek kırması yani bunları nominal değerlerinden daha aşağı fiyata satın alması caiz değildir. Kurumun, böylesi bir işleme, lehtar ile amir banka ya da teyit bankası arasında ister ödeme ister gönderme işi için aracılık etmesi de caiz değildir.</p> <p>Madde 3/7/4: Faizsiz finans kurumunun at sight (görüldüğünde ödemeli) akreditif vesaikini ya da ödeme vadesi gelmiş akreditif kambiyo senetlerini değerinden daha az fiyata satın alması caiz değildir.</p> <p>Madde 3/7/5: Faizsiz finans kurumunun (imkânlar ölçüsünde) kendisinin ödeme taahhüdünü içeren kambiyo senetlerini, o senetlere bağlı olarak borçlulukları devam eden müşterilerine onları iskontoyla almayı kabul eden başka bankalarda kırdırmaları için vermesi caiz değildir.</p>	<p>Madde 7a(v): İbrazı şart koşulan belgelerin görevli bankaya veya amir bankaya ibraz edilmesi ve belgelerin uygun bir ibrazı oluşturması kaydıyla, akreditif görevli bir bankanın gişelerinde iştirâ yöntemiyle kullanımda olduğu ve o görevli banka iştirâ işlemi yapmadığı takdirde; amir banka ibrazı karşılamalıdır.</p> <p>Madde 7c: Bir amir banka uygun bir ibrazı karşılayan veya iştirâ eden ve belgeleri amir bankaya gönderen görevli bir bankayı ramburse etmekle yükümlüdür.</p> <p>Madde 9b(ii): Akreditif teyit bankasının gişelerinde iştirâ yöntemiyle kullanımda olduğu takdirde rücu hakkı olmaksızın iştirâ işlemi yapmalıdır.</p> <p>Madde 15b: Bir teyit bankası bir ibrazın uygun olduğunu belirlediğinde ibrazı karşılamalı veya iştirâ etmeli ve belgeleri amir bankaya göndermelidir.</p> <p>Madde 15c: Bir görevli banka bir ibrazın uygun olduğunu belirlediğinde ve ibrazı karşıladığında veya iştirâ ettiğinde belgeleri teyit bankasına veya amir bankaya göndermelidir.</p>	Uyumsuz
6. Komisyon ve Masraflar	Madde 3/3/1: Faizsiz finans kurumunun akreditif için katlandığı fiilî masrafları alması caizdir. Kendisinden talep edilen hizmetler mukabili maktu ya da akreditif tutarına göre oransal bir ücreti alması da caizdir. Bu hüküm	Madde 13b(iv): Rambursman bankasının komisyon ve masrafları amir bankaya aittir. Bununla beraber komisyon ve masraflar lehtara ait olduğu takdirde bu hususun akreditifte ve rambursman yetkisinde belirtilmesi amir bankanın	Uyumlu

AAOIFI Akreditif Standardı	UCP 600 Kuralları	AAOIFI ile UCP Uyumu
<p>hem ihracat hem ithalat amaçlı akreditifleri ve akreditif süresinin uzatılması dışındaki düzeltmeleri kapsamaktadır. Akreditif süresinin uzatılması karşılığı yalnızca fiilî masraflar alınabilir. Bu da maktu bir bedel olup yüzdelik bir oran şeklinde olmaz.</p> <p>Faizsiz finans kurumunun aşağıdaki hususlara dikkat göstermesi gerekir:</p> <p>(a) Akreditif için ücret takdir edilirken kefalet yönünün esas alınmaması gerekir. Buna binaen faizsiz finans kurumunun başka bir kurum ya da banka tarafından açılmış akreditifi teyit etmesi hâlinde fiilî masraflarından fazla bir ücret veya komisyon alması caiz değildir. Akreditifin teyidi durumunda alınacak fazla meblağ yalnızca kefalet karşılığı olur.</p> <p>(b) Bu işlemlerin faiz geliri sağlamaması ya da buna götüren bir yol olmaması.</p> <p>(c) Akreditif işleminde pek çok akdin birleşmiş olması, kefalet ya da borç karşılığında bedel alınması gibi fikhen haram olan bir gelirin elde edilmesine yol edinilmemelidir.</p> <p>Madde 3/3/2 ve Madde 3/3/1: maddede geçen hüküm ister faizsiz finans kurumu ile müşterisi (amir ya da lehtar) arasında olsun isterse faizsiz finans kurumu ile başka bir kurum ya da banka arasında olsun masraf ve komisyonların alınması, ödenmesi ve aracılığının yapılmasını kapsamaktadır.</p>	<p>sorumluluğundadır. Bir rambursman bankasının komisyon ve masrafları lehtara ait olduğu takdirde bu tutarlar rambursman yapıldığında talep bankasına yapılacak ödemeden düşülecektir. Rambursman yapılmadığı takdirde rambursman bankasının komisyon ve masrafları amir bankanın yükümlülüğünde kalacaktır.</p> <p>Madde 37c: Hizmetin yerine getirilmesi için diğer bir bankaya talimat veren bir banka, verdiği talimatla ilgili olarak o diğer bankanın komisyonlarının, ücretinin ve yaptığı masrafların toplamını ödemekle yükümlüdür. Bir akreditif masrafların lehtara ait olduğunu belirttiği ve bunlar tahsil edilemediği veya akreditiften doğan fonlardan düşülemediği takdirde amir banka masrafları ödemekle yükümlü kalır.</p>	

AAOIFI Akreditif Standardı ile UCP 600 kuralları aşağıdaki başlıklarda analiz edilmiştir.

3.1. Kuralların Bağlayıcılığı

AAOIFI Akreditif Standardının 3/7/1 nolu maddesine göre; akreditif UCP 600 gibi yaygın bir kurala bağlanmışsa, bu kuralın fıkıh hükümlerine de aykırı olmaması ile ilgili bir kayıt akreditif metni üzerine yazılmalıdır. Bunun için katılım bankası ile muhabir banka aralarında anlaştıkları alternatif maddeleri metin içerisine yerleştirebilirler. Buna ek olarak UCP 600 içerisindeki faiz ile ilgili maddelerin ve fikhen yasak sayılan ticari ilişkilerle alakalı maddelerin uygulanmayacağı da akreditif metni içerisine yazılabilir. UCP 600'ün 1 nolu

maddesi de buna izin vermektedir. Şöyle ki ilgili maddede “UCP 600 kuralları akreditif metninde değiştirilmediği veya uygulama dışı bırakılmadıkları sürece tüm taraflar için bağlayıcıdır” denilmektedir.

Dolayısıyla, her ne kadar bir akreditif UCP 600 kurallarına göre açılrsa da akreditif metni içerisinde bazı maddelerin çıkarılması veya değiştirilmesi hakkını, UCP 600 uygulamacılara vermektedir. Bu nedenle AAOIFI akreditif standardının ilgili maddesi ile UCP 600 uyumludur denilebilir.

Fakat AAOIFI akreditif standardının 3/7/1 nolu maddesinin uygulanabilmesi için akreditif açan amir bankanın akreditif lehtarını veya varsa teyit bankası ile önceden anlaşması bir gerekliliktir. Aksi halde UCP 600’ün bazı şartlarını harici bırakarak veya üzerinde değişiklikler yaparak akreditif açmak, akreditif lehtarını veya varsa teyit bankası tarafından akreditifin kabul edilmemesi sonucunu doğurabilir.

3.2. Taraflar Arasında Yapılan Sözleşmelerin Akreditif ile İlişkisi

AAOIFI akreditif standardının 3/1/3 nolu maddesine göre; akreditif fıkhen haram olan bir emtia satın alınması amacıyla, şartlar batıl ya da fasit olduğunda ya da faizli bir işlem içerdiğinde açılmaz. Ayrıca akreditife ait sözleşmenin şartlarının da fikhî hükümlere uygun olması beklenir. 3/2/2 maddesine göre de fıkhen uyumlu oldukları sürece uluslararası alım satım sözleşmelerinin akreditife bağlanması caiz görülmektedir.

UCP 600’ün 4a maddesine göre ise akreditifler dayandırılacakları satış sözleşmelerinden ayrı işlemlerdir. Akreditif metni içerisinde bu sözleşmelerden bahsedilse bile bankalar bu sözleşmelerle ilgilenmezler ve bu sözleşmelere bağlı hale gelmezler. Ayrıca 4b maddesinde akreditif amirinin sözleşmeleri akreditifin bir parçası haline getirmeye çalışmasını amir bankanın engellemesi gerektiği de ifade edilmektedir.

Özetle AAOIFI standardı sözleşmenin şartlarının batıl ya da fasit olmamasına, malın fikhî açıdan alınıp satılabilecek bir mal olmasına ve sözleşmenin faizli bir işlem içermemesi gerektiğini ifade etmektedir. Oysaki UCP 600’e bağlı olarak açılan akreditiflerde sözleşmelerle hiçbir şekilde ilgilenilmemekte ve akreditif ile sözleşmelerin bağı koparılmaktadır.

Katılım bankaları akreditif açarlarken sözleşme detaylarını incelemeli ve sözleşmede yer alan fikhî uyumsuzlukların saptanması durumunda ise akreditif açmamalıdır. Konvansiyonel bankalar ise böyle bir kurala tabi olmadıklarından sözleşmelerde bahsedilen fikhî sorunlarla ilgilenmezler. Ayrıca AAOIFI katılım bankalarına fıkhen uygun olan sözleşmelerin akreditife bağlamalarının da caiz olduğundan bahsetmektedir. Oysaki UCP 600 sözleşmelerin akreditife bağlanmasına her durumda karşı çıkmaktadır. Sonuçta katılım bankalarının ve konvansiyonel bankaların akreditif düzenlemelerinde sözleşmelere bakış açıları birbirlerinden farklıdır. Her iki banka türü de UCP 600 gereğince sözleşmeleri akreditiflerine dahil etmemektedirler. Fakat katılım bankaları altta yatan sözleşmeleri fikhî açıdan incelemeli ve fıkhen uygun olmayan sözleşmelere istinaden akreditif açmamalıdır.

3.3. Mal ve Hizmetler

Fikhî açıdan değerlendirildiğinde, bir akreditife istinaden ithal edilecek olan malların mülkiyeti başvuru sahibine devredilmeden ve murabaha sözleşmesi imzalanmadan önce malların bankanın riskinde kalması gerekmektedir. Bu nedenle oluşabilecek olan mali zarar da banka tarafından karşılanmak zorundadır.²³

Murabaha işlemlerinde katılım bankaları, malın mülkiyeti müşteriye devredilinceye dek (satış gerçekleşene dek) malın tüm riskini üstlenmek durumundadırlar. Bu nedenle malın sadece belge üzerinde adının geçmesi katılım bankaları için yeterli değildir. Katılım bankaları şüpheli işlemlerde malın gerçekte var olup olmadığını saptamak için, kendilerince, üçüncü tarafça veya müşteri tarafından tevsik etmek zorundadırlar. Oysaki UCP 600 Madde 34’e göre

²³ Othman vd., “An Overview of Shari’ah Issues Regarding the Application of the Islamic Letter of Credit Practice in Malaysia”, 2-8.

bankalar herhangi bir belgenin temsil ettiği malların veya hizmetlerin mevcut olup olmadığı veya tanımı, miktarı, ağırlığı, kalitesi, durumu, ambalajı, teslimatı ve değerine veya malları gönderenin, taşımacının, navlun komisyoncusunun, alıcının veya malları sigorta edenin veya diğer herhangi bir kişinin iyi niyetine veya eylemine veya ihmaline, mali durumlarına, icraatına veya ticari itibarına ilişkin olarak hiçbir yükümlülük veya sorumluluk üstlenmezler.

Bu durumda madde 34'e göre bir katılım bankasının murabaha sözleşmesine istinaden akreditif açtığında madde 34'ü akreditif haricinde tutmak için akreditif metnine bir şart eklemesi gerekir. Aksi halde katılım bankası AAOIFI 3/5/2 maddesine aykırı davranmış olacaktır.

3.4. Faiz

Genelde UCP 600'ün maddelerinin faiz veya garar (aşırı belirsizlik) ifadeleri içermediği ifade edilse de bankalararası rambursman düzenlemelerini yapan madde 13b (iii)'e göre; "Rambursman, akreditif şartları uyarınca ilk talep üzerine rambursman bankası tarafından sağlanmadığı takdirde amir banka, herhangi bir faiz kaybından ve oluşan masraflardan sorumlu olacaktır." Buradaki faiz ifadesi; rambursman bankası tarafından rambursmanın karşılanmaması veya geç karşılanması halinde, amir banka tarafından görevli banka veya varsa teyit bankasına ödenecek olan bir ceza bedelidir. Pratikte bu cezanın ne kadar olacağı akreditif açılmadan önce bilinemez. Bu tutar, evrakların iştirası (satın alınması) halinde amir bankadan ödeme talep edildiği zaman rambursman bankasınca açıklanır. Cezanın miktarı gecikme gününe ve döviz cinsine göre ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır.

UCP 600 16g maddesi de faiz ödeme şartı içeren diğer bir maddedir. Bu maddeye göre; "bir amir banka, ibrazı karşılamayı reddettiği veya bir teyit bankası, ibrazı karşılamayı veya iştirâ etmeyi reddettiği ve bu konuda bu madde uyarınca bildiride bulunduğu takdirde, yapılmış olan herhangi bir rambursmanın faiziyle birlikte geri ödenmesini istemeye hak kazanacaktır." Bu maddeye göre; bir katılım bankası, açmış olduğu akreditife istinaden ibrazı karşılamayı reddettiği durumda, rambursman bankasının yaptığı ödemeyi faizi ile geri alma hakkına sahip olacakken fikhî gerekliliklerden dolayı bu hakkından vazgeçmek durumunda kalır.

UCP 600'ün 1. maddesine göre; "bu kurallar akreditif şartlarıyla açıkça değiştirilmedikleri veya uygulama dışı bırakılmadıkları sürece akreditifin bütün tarafları için bağlayıcıdır." denilmektedir. 1. madde gereğince, akreditif açılırken faiz içeren bazı UCP 600 maddeleri akreditif şartları içerisinde çıkarılabilirse de konvansiyonel bankalarla yapılan akreditif işlemlerinde bu bankalar, bu maddelerden vazgeçmek istemeyebilirler. Bu durum İslami akreditif açmayı tercih eden bankaların sayısının azalmasına yol açmaktadır.

AAOIFI'nin 3/1/3 ve 3/7/6 nolu maddeleri, açılan bir akreditife istinaden faiz alınmasını veya verilmesini tamamen yasaklamıştır. Ayrıca bir akreditifin faizli bir muamele içermesi halinde katılım bankalarının akreditif açamayacaklarını da ifade etmiştir. UCP 600'ün 13b(iii) maddesi gereğince rambursman bankasının (amir bankanın ödeme talimatına istinaden ödeme yapmakla görevli olan banka) ödeme yapmaması durumunda amir banka faiz ödemek zorunda kalmaktadır. Buradaki faiz ifadesi; rambursman bankası tarafından rambursmanın karşılanmaması veya geç karşılanması durumunda, amir banka tarafından görevli banka ya da varsa teyit bankasına ödenecek olan bir ceza ödemesidir. UCP 600'ün 16. maddesine göre ise bir amir banka, ibrazı karşılamayı reddettiği veya bir teyit bankası, ibrazı karşılamayı veya iştirâ etmeyi reddettiği ve bu konuda bu madde uyarınca bildiride bulunduğu takdirde, yapılmış olan herhangi bir rambursmanın faiziyle birlikte geri ödenmesini istemeye hak kazanacaktır." Bu madde gereğince; bir katılım bankası, açmış olduğu akreditife istinaden ibrazı karşılamayı reddettiği durumda, rambursman bankasının yaptığı ödemeyi faiziyle birlikte geri alma hakkına sahipken bu maddeye istinaden bu hakkından feragat etmek durumundadır.

3.5. Poliçe ve Vesaik İştirası (İskontolu Ödeme)

Bir akreditifte bir başka bankaya ibraz edilen vesaiki satın alma yetkisi tanınabilir. Bu yetkiye iştiraya yapma yetkisi adı verilir. İştiraya işlemi sadece belgelerin incelenmesini kapsamaz. Aynı zamanda vesaikin değerinin de ödenmesini kapsar. Kendisine iştiraya görevi verilen bir banka, kendisine ibraz edilen vesaiki inceler ve ibraz eden tarafla anlaşılırsa iştiraya görevini yerine getirmek için vesaikin bedelini ödeyerek vesaiki satın alır. Bu tür akreditiflerde bir iştiraya bankası ödeme yapmak için kendi kaynaklarını kullanır. Sonrasında amir bankaya vesaiki gönderip alacağını tahsil eder.²⁴

AAOIFI standardının 3/7 maddesine göre; faizsiz finans kurumlarının akreditif vesaikini veya poliçeleri değerinden daha az fiyata satın alması yani iştiraya etmesi caiz bulunmamaktadır. UCP'nin 7, 9 ve 15 maddeleri bankaların iştiraya yükümlülüklerini düzenlemektedir. Bu maddelere göre; iştiraya görevi olan bir banka iştiraya görevini yerine getirmediğinde, amir banka iştiraya işlemini gerçekleştirmelidir. Buna benzer şekilde bir akreditif teyit bankasında iştiraya yöntemiyle kullanımda ise teyit bankası da iştiraya işlemini gerçekleştirmekle yükümlüdür. Bu nedenle katılım bankası amir banka ise bu şartları akreditif metninden çıkarmalıdır. Eğer bir katılım bankası teyit bankası ise de bu maddeleri içeren bir akreditife teyidini eklememeli ve akreditif metninden ilgili maddelerin çıkarılması sonucunda ancak akreditife teyidini eklemelidir. Bunlara ek olarak bir katılım bankasının kendisine iştiraya görevi verildiğinde bu görevi için başında kabul etmemesi gerekir. Kabul ederse de iştiraya görevini yerine getirmemelidir.

3.6. Komisyon ve Masraflar

AAOIFI 3/3/1 maddesine istinaden faizsiz finans kurumunun akreditif için katlandığı fiili masrafları alması caizdir. Kendisinden talep edilen hizmetler mukabili maktu ya da akreditif tutarına göre oransal bir ücreti alması da caizdir. Bu hüküm hem ihracat hem ithalat amaçlı akreditifleri ve akreditif süresinin uzatılması dışındaki düzeltmeleri kapsamaktadır. UCP 37c maddesi de "hizmetin yerine getirilmesi için diğer bir bankaya talimat veren bir banka, verdiği talimatla ilgili olarak o diğer bankanın komisyonlarının, ücretinin ve yaptığı masrafların toplamını ödemekle yükümlüdür. Fakat bir akreditif masrafların lehtara ait olduğunu belirttiği ve bunlar tahsil edilemediği veya akreditiften doğan fonlardan düşülemediği takdirde amir banka masrafları ödemekle yükümlü kalır." demektedir.

AAOIFI'nin komisyon ve masraf üzerine katılım bankalarına serbestlik tanıması ve UCP'nin bankalara komisyon ve masraflar üzerine yorumları arasında bir çelişki bulunmamaktadır.

SONUÇ

Makalede AAOIFI akreditif standardı ve UCP 600 kuralları, katılım bankalarını konvansiyonel bankalardan ayıran bazı özelliklere göre incelemeye tabi tutulmuştur. Bu özellikler kuralların bağlayıcılığı, taraflar arasındaki sözleşmelerin akreditifle ilişkisi, mal ve hizmetlerin akreditifle ilişkisi, faiz ödemeleri, poliçe ve vesaik iştirası ve akreditifle ilgili komisyon ve masraflar olarak sıralanmıştır. Tüm bu özellikler makalede karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

1. Kuralların bağlayıcı hususunda UCP 600, akreditif metni içerisinde bazı maddelerin çıkarılması veya değiştirilmesi hakkını uygulamacılara vermektedir. Bu nedenle AAOIFI akreditif standardına göre fıkıh hükümlerine aykırı olan UCP 600 maddelerinin akreditif dışında tutulacağına dair bir kayıt akreditif metni içerisine eklenebilir. Fakat bu durumda akreditif açan amir bankanın akreditif lehtarı veya varsa teyit bankası ile önceden anlaşması bir gerekliliktir. Aksi halde akreditifin kabul edilmemesi riski ortaya çıkacaktır.

2. Katılım bankalarının ve konvansiyonel bankaların akreditif düzenlemelerinde sözleşmelere bakış açıları birbirlerinden farklı olmalıdır. Her iki banka türü de UCP 600

²⁴ Özalp, *Dış Ticarete Yeni Kurallar UCP 600'ün Kullanılması ve Akreditif*, 27.

gereğince sözleşmeleri akreditiflerine dahil etmezler fakat katılım bankaları altta yatan sözleşmeleri fikhî açıdan incelemeli ve fikhîen uygun olmayan sözleşmelere istinaden akreditif açmamalıdır.

3. Murabaha finansmanı yapılmak üzere açılan akreditiflerde malın veya hizmetin mülkiyeti ithalatçıya devredilinceye dek malın/hizmetin tüm riski katılım bankasının üzerinde olmaktadır. Bu nedenle katılım bankaları malın/hizmetin gerçekte var olup olmadığını saptamak için gereken gayreti göstermelidirler. UCP 600 ise mal ve hizmetlerin gerçekte var olup olmadığı hususunda bankaları sorumlu tutmamaktadır. Bu nedenle murabaha finansmanı için açılan akreditiflerde katılım bankası UCP'nin 34. maddesini uygulama dışında bırakmak zorundadır.

4. UCP 600'ün bazı maddeleri faiz ödemeleri ile ilgilidir. Bu maddelerde; akreditifi açan banka tarafından görevlendirilen bankaların görevlerini yapmaması halinde faiz ödenmesine veya akreditifi açan banka veya teyit bankasının ibrazı karşılığında durumunda ödenmiş bir bedeli faizi ile geri alınmasına değinilmiştir. AAOIFI ise akreditife istinaden faiz alınmasını ya da verilmesini tamamen yasaklamıştır. Bu nedenle katılım bankaları tarafından akreditif açılırken faiz şartı içeren bazı UCP 600 maddeleri akreditif şartları içerisinde çıkarılabilir de konvansiyonel bankalarla yapılan akreditif işlemlerinde, konvansiyonel bankalar bu maddelerden feragat etmek istemeyebilirler. Bu durum faizsiz akreditif açmayı tercih eden bankaların sayısının azalmasına yol açabilir.

5. Poliçe veya vesaik iştirası yani satın alınması işlemi yapıldığında iştirat bankasının ödeme yaptığı tarih ile iştirat bankasının ödeme aldığı tarih arasındaki faiz tutarı lehtara yansıtılır. AAOIFI standardına göre ise katılım bankalarının akreditif vesaikini veya poliçeleri değerinden daha az fiyata satın alması yani iştirat etmesi caiz değildir. UCP'nin bazı maddeleri bankaların iştirat yükümlülüklerini düzenlemektedir. Bu maddelere göre; iştirat görevi olan bir banka iştirat görevini yerine getirmediğinde, amir banka iştirat işlemi gerçekleştirmelidir. Buna benzer şekilde bir akreditif teyit bankasında iştirat yöntemiyle kullanımda ise teyit bankası da iştirat işlemi gerçekleştirmekle yükümlüdür. Bu nedenle katılım bankası amir banka görevinde ise bu şartları akreditif metninden çıkarmalıdır. Katılım bankası teyit bankası görevini yerine getirdiğinde ise bu maddeleri içeren bir akreditife teyidini eklememeli ya da akreditif metninden ilgili maddelerin çıkarılması sonucunda ancak akreditife teyidini eklemelidir. Bunlara ek olarak bir katılım bankasının kendisine iştirat görevi verildiğinde bu görevi için başında kabul etmemesi, kabul ederse de iştirat görevini yerine getirmemesi gerekir.

6. AAOIFI'nin komisyon ve masraflar üzerine katılım bankalarına serbestlik tanınması ve UCP'nin bankalara komisyon ve masraflar üzerine yorumları arasında bir çelişki bulunmamakta olduğundan, katılım bankalarının bu hususta herhangi bir aksiyon almalarına gerek bulunmamaktadır.

Tüm bu sorunları giderecek fikhî açıdan uyumlu bir UCP kurallar dizini hazırlanması sorunları tam olarak çözmeyecektir. Bunun nedeni, katılım bankaları bir akreditifte hangi görevde bulunurlarsa bulunsunlar akreditif içerisindeki diğer görevli bankaların çoğunlukla konvansiyonel bankalar olmalarından kaynaklanmaktadır. Bir akreditifte görevli olan tüm bankaların katılım bankası niteliğinde olması nadiren rastlanan bir durumdur. Bu durumda fikhî uyumlu bir UCP, pratikte kullanım alanı bulmakta zorlanacaktır.

Katılım bankaları bir akreditif işleminde akreditif açan banka olabildikleri gibi teyit bankası, rambursman bankası, iştirat bankası veya ihbar bankası görevinde bulunabilirler. Bu görevlerden hangisini yaparsa yapsınlar öncelikle mutlaka sözleşmeleri incelemeli fikhî açıdan uyumlu olmayan sözleşmelere istinaden akreditif açmamalılar veya bu şekilde açılan akreditiflere taraf olmamalılar. Ayrıca katılım bankaları murabaha akreditiflerinde malın mevcudiyetini tevsik edecek çeşitli aksiyonları mutlaka almalıdırlar ve UCP 600 içerisinde yer

alan bazı maddelerin akreditif metninden çıkarılması için gereken değişiklikleri talep edip karşı tarafa kabul ettirdikten sonra ancak uygulama aşamasına geçmelidirler.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- AAOIFI *Faizsiz Bankacılık Standartları*, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Yayın No: 10, 2015.
- Amaren, Emad Mohammad – Ismail, Che Thalbi – Nor, Mohd Zakhiri – Indriyani, Rachma. “Documentary Letter of Credit in Conventional and Islamic Banks in Jordan”. *International Journal of Multidisciplinary Sciences and Advanced Technology*, 1/4 (2020), 1-15.
- Bayındır, Servet. *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Cantekin, Celalettin. *MYO Müfredatına Uygun Dış Ticaret İşlemleri ve Uluslararası Bankacılık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- MAYBANK, Maybank Islamic, “List of Research Paper”. Erişim: 16 Mayıs 2023. https://www.maybank.com/islamic/en/coe/learning-centre/research_paper.page?
- Othman, Ahmad Azam – Che Hashim, Rosmawani – Abdul Aziz, Akhtarzaitie. “An Overview of Shari’ah Issues Regarding the Application of the Islamic Letter of Credit Practice in Malaysia”. *ISRA International Journal of Islamic Finance* 2/2 (2010), 37-66. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(13\)00226-8](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(13)00226-8)
- Özalp, Abdurrahman. *Dış Ticarete Yeni Kurallar UCP 600’ün Kullanılması ve Akreditif*. Türkmen Kitapevi: İstanbul, 2. Basım, 2007.
- Syed Alwi, Sharifa Faigah - Uzaimah, Ibrahim - Mohd Fuad, Sawari. “An Issue on Uniform Customs and Practice for Documentary Credits (UCP) No 600 for Islamic Letter of Credit”, *Procedia Economics and Finance* 7 (2013), 126-133.
- Syed Alwi, Sharifa Faiga - Osman, Ismah - Badri, Mohd Bahroddin - Muhamat, Amirul Afif - Muda, Ruhaini - Ibrahim, Uzaimah. “Issues of Letter of Credit in Malaysian Islamic Banks”. *Journal of Risk and Financial Management* 15/9 (2022), 373. <https://doi.org/10.3390/jrfm15090373>
- UCP 600 ICC Uniform Customs and Practice for Documentary Credits*. Paris: ICC Publication, 1. Basım, 2006.
- Yumuşak, İbrahim Güran (ed.) *Uluslararası İslami Finans Kurumları ve Türkiye*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2021.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 18-37

Fintek Kavramı ve İslami Finans Kurumlarında Kullanılan Güncel Fintek Uygulamaları

*Fintech Concept and Current Fintech Applications Used in
Islamic Financial Institutions*

Recep ÇAKAR

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İslami Bankacılık ve Finans
Anabilim Dalı

Assoc. Dr., Hitit University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Islamic
Banking and Finance Department.

Çorum/Türkiye

✉ recepcahar@hitit.edu.tr orcid.org/0000-0002-4069-7653

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 11.09.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Çakar, Recep. "Fintek Kavramı ve İslami Finans Kurumlarında Kullanılan Güncel Fintek Uygulamaları". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 18-37. <https://doi.org/10.52637/kiid.1323142>

Cite as: Çakar, Recep. "Fintech Concept and Current Fintech Applications Used in Islamic Financial Institutions". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 18-37. <https://doi.org/10.52637/kiid.1323142>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Recep ÇAKAR | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Fintek Kavramı ve İslami Finans Kurumlarında Kullanılan Güncel Fintek Uygulamaları*

Öz

Dünyada 2017 yılında 8,2 milyar dolar düzeyinde olan fintek yatırımları 2021 yılında 235 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılında 7 bin 321 anlaşma sayısı ile ulaşılan rekor seviyeye gelen fintek sektörü, 2022 yılında 6 bin adet anlaşma sayısı ile toplamda 164 milyar dolar daha yatırım almıştır. Çalışma fintek sektörünün İslami finans ile geleneksel finans piyasalarında oluşturduğu etkileri inceleyerek Türkiye'deki İslami fintek uygulama alanlarını bir bütünlük içinde sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca İslami finansal kuruluşların dönüşüme ayak uydurup uyduramadıkları ele alınmaktadır. Çalışma nitel araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada problemin çözümüne yönelik olarak görüşme, gözlem, doküman analizi vb. veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma aynı zamanda sorgulayıcı ve yorumlayıcı bir teknikte gerçekçi bir şekilde ele alınarak değerlendirilmiştir. Veriler sosyal hayatın akışına yönelik olarak konunun karmaşık durumunu çözmek, birlikte ele almak ve nihai bütünsel değerlendirme amacıyla derlenmiştir. Hızla gelişen teknoloji çağında, finansal sistemde de değişim ve dönüşüm kendini göstermektedir. Finans ve teknoloji kelimelerinin birleşmesinden oluşan 'Fintek' kavramının gelecekte finans piyasalarında önemli bir yer tutacağı düşünülmektedir. İlk olarak para çekip para yatırma işlemlerinde kullanılan ATM'lerde kendini gösterdiği ifade edilen fintekler, ardından pos cihazı ya da internet ve mobil bankacılık teknolojisiyle kendini göstermiştir. Bu çalışmada fintekler tanıtılarak İslami fintekler ile geleneksel finans piyasalarında oluşan etkilerinin incelemesi yapılmıştır. Türkiye'de fintekler konusunda yapılan çalışmaların yeterli miktarda olduğu ancak İslami fintekler konusunda az sayıda çalışma yapıldığı göz önüne alındığında çalışmanın özgünlük taşıyacağı düşünülmektedir. Çalışmada Türkiye ve dünyadaki finansal teknoloji ve İslami finansal teknoloji üzerine detaylı bir inceleme yapılmıştır. Fintek alanında faaliyet gösteren finansal teknoloji şirketleri; başta ödemeler, bankacılık, blok zincir, kurumsal finansman ve sigortacılıkla birlikte toplam 13 alanda faaliyetini gerçekleştirmektedir. Türkiye'de çoğunluğu İslami fintekler aracılığıyla somut olarak uygulamaya geçen; uzaktan müşteri edinimi, mobil uygulamalarla bankacılık hizmetlerini kolaylaştırıp finansal okuryazarlık artışının sağlanması, girişimci web oyunu vasıtasıyla İslami bankacılık ürünlerinin tanıtılmasının sağlanması çalışma bulguları arasında değerlendirilebilir. Ayrıca katılım bankaları, Mobil POS uygulamalarıyla cep telefonlarının POS cihazına dönüştürülmesi, ATM ya da şubeye gitmeden para yatırma ya da çekme imkânı sağlayan 'nakit basit' uygulaması, yapay zekâ uygulaması ile katılım bankalarının müşterilerinin geçmiş bankacılık verilerine ihtiyaç duymadan kredi skorunu tespiti yapılabilmesi, katılım bankalarının KOBİ'ler için kredi başvuru süreçlerini tamamen otomatik hale getirmesini sağlayan 'kabbage' uygulaması, İslami finteklerin dönüşüm sürecindeki uygulamaları olarak çalışma bulguları arasında yer almaktadır. Ayrıca yapay zeka teknolojisi kullanılarak geliştirilen maliyetlerin azaltılmasına önemli katkı sağlayan sanal finans danışmanlık hizmeti sunan robo danışmanlıklar, yapay zeka teknolojisiyle geliştirilmiş olan ve kendi kendini sürekli geliştiren, yeni şeyler öğrenen dijital asistan selim, Kuveyt Türk ve Albaraka Türk tarafından başlatılan kuluçka merkezleri ve hızlandırma programları sunan garaj ve lonca uygulaması önemli fintekler arasında sayılabilir. Bunların yanında; Kuveyt Türk ve Albaraka Türk, Vakıf Katılım ve Neova Sigorta tarafından geliştirilen girişim sermayesi yatırım fonları, Kuveyt Türk tarafından geliştirilen girişimciler, üniversite öğrencileri ve tüm müşterileri için bankacılık ürün ve hizmetleri ile birlikte diğer birçok farklı konudaki inovatif fikirlerinin hayata geçirilmesine imkan sağlayan fikrin platformu, TC Merkez bankasınınca başlatılan dijital Türk Lirası adımı, Kuveyt Türk ve Albaraka Türk tarafından uygulamaya konulan finansal varlık alım satımı ve analiz imkânı sunan mobil uygulamalarda sektörün öne çıkan İslami fintekleri arasında sayılabilir. Çalışma sürecinde yapılan değerlendirmeler sonucunda İslami fintek uygulamalarının düşük maliyet, 7/24 erişilebilirlik, şeffaflık, güvenilirlik, operasyonel kolaylıklar ve yeni ürünler gibi avantajlarıyla İslami finans piyasasına dinamizm katacağı, rekabet avantajı sağlayacağı ifade edilebilir. Ayrıca finteklerin dezavantajları arasında gösterilebilecek olan veri güvenliği, siber suçlar, kara para aklama, yasal boşluklar, alt yapı eksikliği ve İslam hukuku kurallarına uygun olmama gibi olumsuz faktörler de bulunmaktadır. Finansal kuruluşların dönüşüm süreçlerinde bu unsurları göz önüne alarak sürece yön vermelerinde fayda olacağı söylenebilir. Türkiye'deki İslami fintek girişimleri ve bulunduğu karşılık birlikte değerlendirildiğinde İslami finteklerin konvansiyonel finteklerden önemli oranda farklılaşarak fintek dönüşümünden faydalandıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Finansal Dönüşüm, Finansal Teknoloji, İslami Fintek.

* 9. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresinde ICAFR'22 (29 Eylül - 1 Ekim 2022 Tokat/Türkiye) Özet Bildiri Olarak Sunulmuştur.

Fintech Concept and Current Fintech Applications Used in Islamic Financial Institutions*

Abstract

Fintech investments worldwide, which were 8.2 billion dollars in 2017, reached 238.9 billion dollars in 2021. In 2021, the fintech sector reached a record high of 7,321 deals and received a total of 164 billion dollars in investments with 6,000 deals in 2022. The study aims to present Islamic fintech application areas in Türkiye in a holistic manner by examining the effects of the fintech sector on Islamic finance and traditional financial markets. It also examines whether Islamic financial institutions have been able to keep pace with the transformation. The study was conducted with qualitative research methods. In the study, data collection methods such as interviews, observation, document analysis, etc., were used to solve the problem. At the same time, the research was evaluated in a realistic manner with an interrogative and interpretive technique. The data were compiled for the purpose of solving the complex situation of the subject, addressing it together and making a final holistic evaluation of the flow of social life. In the age of rapidly developing technology, change and transformation are also evident in the financial system. It is thought that the concept of 'Fintech', which is a combination of the words finance and technology, will have an important place in the financial markets in the future. Fintech, which first manifested themselves in ATMs used for withdrawing and depositing money, then manifested themselves with POS devices or internet and mobile banking technology. In this study, fintech are introduced and their effects on Islamic fintech and traditional financial markets are analyzed. Considering that there is a sufficient amount of studies on fintech in Türkiye but few studies on Islamic fintech, it is thought that the study will be original. In the study, a detailed examination of financial technology and Islamic financial technology in Türkiye and the world has been made. Financial technology companies operating in the field of fintech operate in a total of 13 areas, including payments, banking, blockchain, corporate finance and insurance. The findings of the study include remote customer acquisition, facilitating banking services through mobile applications and increasing financial literacy, and promoting Islamic banking products through an entrepreneurial web game, most of which have been implemented concretely through Islamic fintech in Türkiye. In addition, participation banks, the transformation of mobile phones into POS devices with Mobile POS applications, the 'cash simple' application that allows you to deposit or withdraw money without going to an ATM or branch, the ability to determine the credit score of participation banks' customers with artificial intelligence application without the need for past banking data, the 'kabbage' application that enables participation banks to fully automate loan application processes for SMEs are among the findings of the study as applications in the transformation process of Islamic fintech. In addition, robo-consultancies that provide virtual finance consultancy services that contribute significantly to reducing costs developed using artificial intelligence technology, selim, a digital assistant developed with artificial intelligence technology that constantly improves itself and learns new things, and the garage and guild application that offers incubation centers and acceleration programs launched by Kuveyt Türk and Albaraka Türk can be counted among the important fintechs. In addition to these, the venture capital investment funds developed by Kuveyt Türk and Albaraka Türk, Vakıf Participation and Neova Insurance, the idea platform developed by Kuveyt Türk that enables entrepreneurs, university students and all customers to realize their innovative ideas on banking products and services as well as many other different subjects, the digital Turkish Lira step initiated by the Central Bank of the Republic of Türkiye, and the mobile applications that offer financial asset trading and analysis launched by Kuveyt Türk and Albaraka Türk can be counted among the prominent Islamic fintech in the sector. As a result of the evaluations made during the study process, it can be stated that Islamic fintech applications will add dynamism to the Islamic finance market and provide a competitive advantage with their advantages such as low cost, 24/7 accessibility, transparency, reliability, operational convenience and new products. In addition, there are also negative factors such as data security, cybercrimes, money laundering, legal gaps, lack of infrastructure, and non-compliance with the rules of Islamic law, which can be shown among the disadvantages of fintech. It can be said that it would be beneficial for financial institutions to take these factors into consideration in their transformation processes. When Islamic fintech initiatives in Türkiye and the response to them are evaluated together, it can be said that Islamic fintech have benefited from the fintech transformation by significantly differentiating from conventional fintech.

Keywords: Islamic Finance, Financial Transformation, Financial Technology, Islamic Fintech.

* 9th International Congress of Accounting and Finance Research ICAFR'22 (September 29 - October 1, 2022 Tokat/Türkiye) Presented as Abstract Paper.

GİRİŞ

Güncel araştırmalara göre 2017 yılı sonu itibariyle dünyada fintek yatırımları 8,2 milyar dolar düzeyine ulaşmışken, Türkiye’de 2012 yılında 4,6 milyon dolar yatırım büyüklüğündeki fintek sektörünün 2016 yılında 29 milyon dolar seviyesine ulaştığı ifade edilmektedir.¹ 2017 yılında Deloitte ve BKM iş birliği ile yapılan bir araştırma neticesinde Türkiye’de 2017 yılında 200’ün üzerinde Fintek firmasının olduğu ve bu şirketlerin 15 milyon dolar büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir.² 2021 yılında fintek firma sayısı 505’e yükselmiş ve ekonomik olarak 100 milyon dolar seviyesini aşmıştır. Örneğin bir online ödeme sistemi olan Iyzico aynı zamanda çok büyük ödeme sistemlerine de altyapı sağlamaktadır ve 2019 yılında 165 milyon dolara PayU şirketine satılmıştır. Türkiye’de 2021 yılı itibariyle 589 fintek kurulmuş olup bunların 505’i kasım ayı itibariyle faaliyetlerini sürdürmektedir.³ Yıl içerisinde ise 27 adet fintek, faaliyete başlamıştır.⁴

Fintek denince akla ilk gelen sektörlerden biri kripto para sektörüdür, fintekler geliştikçe kripto para sektörü geliştikçe ise fintek sektörü gelişmektedir. Bu durumun sağlanmasında e-ticaret sektörünün önemli bir payı vardır.

Finteklerin tercih edilme sebepleri arasında çok pratik olmaları ve kolaylık sağlamaları sayılabilir. Örneğin bir banka hesabı açmak için finteklerden önce birçok evrak, imza ve onay aşamalarından geçerek bir banka hesabına sahip olunabiliyorken şu an fintek çözümleri sayesinde bir dk. içinde banka hesabı açma imkânı elde edilebilmektedir.⁵ Diğer taraftan tüm dünyanın ortak bir şekilde kullandığı havuzdan kripto para alınabilmekte ya da bireysel-kurumsal yatırımlar yönetilebilmekte, bir hisse senedi alınıp bir hisse senedi satılabilmekte ve başka enstrümanlara yatırım yapılabilir. Ayrıca bir şube ağına ya da fiziksel herhangi bir şeye gerek duyulmadığı için, gereksiz komisyon ve diğer maliyetler büyük oranda ortadan kalkmaktadır.⁶ Bunun yanında fiziksel bir durum ortada olmadığı için daha çok kişiye daha çabuk ulaşma imkânı elde edilmektedir. Fintek yöntemleri 'Fintekte etki eden teknolojik gelişmeler' başlığı altında ele alınmıştır. İslami fintekler özelinde tercih edilen yöntemlere ilişkin teknik içerikler müstakil çalışmalarla ele alınabilecek olup çalışmada incelenen konu, güncel gelişmeler ışığında somut olarak hayata geçen Türkiye’deki İslami fintek uygulamaları ve İslami finansal kuruluşların dönüşüme uyumlarıdır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmada finans dünyasında yaşanan teknolojik gelişmeler tanıtılarak İslami finans ve geleneksel finans piyasalarında oluşan etkileri değerlendirilmektedir. Türkiye’de fintekler konusunda yapılan çalışmaların yeterli miktarda olduğu ancak İslami fintekler konusunda az sayıda çalışma yapıldığı göz önüne alındığında çalışmanın özgünlük taşıdığı düşünülmektedir. Çalışmada Türkiye’de ve dünyadaki finansal teknoloji ve İslami finansal teknoloji üzerine detaylı bir inceleme yapılmıştır.

Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği çalışmada, problemin çözümüne yönelik olarak, görüşme,⁷ gözlem, doküman analizi gibi veri toplama yöntemleri kullanılmıştır.⁸ Çalışmada literatürde fintek kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar derlenmiş ve Türkiye’de

¹ Yavuz Demirdöğen, “İslami Fintek Ekosistemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gaziantep Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (Mayıs 2020), 66.

² Deloitte, *Türkiye FinTech Ekosistemi* (İstanbul: Nisan 2017), 4.

³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, *Türkiye Fintek Ekosistemi Durum Raporu* (Ankara: 2021), 5.

⁴ Anadolu Ajansı, *Türkiye Fintek Genel Görünümü Çalışması* (İstanbul: 2021).

⁵ Yavuz Demirdöğen, “Avrupa’daki İslami Fintek Ekosisteminin Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25/4 (Ekim 2020) 471.

⁶ Bahattin Erden -Bora Topal, “Türkiye’de ve Dünyada İslami Fintek Sektörünün Gelişimi”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2021), 72.

⁷ Clive Seale, “Quality in Qualitative Research”, *Qualitative Inquiry* 5/4 (Aralık 1999), 477-478.

⁸ Egon Guba - Yvonna Lincoln, “Competing Paradigms in Qualitative Research”. *Handbook of Qualitative Research* 2 (1994), 105-106.

mevcut fintek ortamı İslami finans hizmeti sunan sektör işletmeleri özelinde analiz edilerek İslami fintek uygulamaları bütünlük içerecek şekilde sunulmuştur.

2. FİNTEK KAVRAMI

Fin (finansal) ve Tek (teknoloji) sözcüklerinin birleştirilmesiyle fintek kavramı oluşmuştur. Fintek, finansal yönetimle yarışmayı hedefleyen bir teknolojik yeniliktir. Fintekler; Mobil bankacılık, yatırım ve ödeme gibi finansal hizmetlere daha çabuk ulaşım imkanı sunan bir teknolojidir. Başlarda ticari finans kurumları ve tüketicilerin arka plandaki uygulamalarını geliştirmek için kurulmuştur. Fintek, bankacılık ve de kripto finans sektörünün yeniliklerini kapsayacak biçimde her geçen gün genişlemektedir.⁹ Müşteriler bir fatura ödeme işleminde şubeye gitme maliyetinden ve zamandan tasarruf sağlamak istedikleri için şubeye gitmemeyi tercih ederler. Bu durum dahi finteklerin öne çıkmasına neden olur. Ödeme, tahsilat, havale, EFT, sermaye piyasası işlemleri, para piyasası işlemleri, akıllı sözleşmeler, ekonomik hayatı kolaylaştırmaya dair yöntemler geliştiren fintekler; sundukları yenilik, kolaylık, tasarruf imkanlarıyla geleneksel finansal yöntemlerle rekabet etmeyi amaçlayan teknolojik yeniliktir.¹⁰

2.1. Fintek Kullanım Alanları

En çok öne çıkan Finansal Teknolojiler aşağıda sıralanmaktadır.

- Kişiler arası borç vermek
- Kişisel finans yönetimi
- Ödeme (e-para şirketleri, dijital ödeme)
- Blok zinciri ve kripto paralar
- Dijital bankacılık
- Mikro sigortacılık
- Kitle finans
- Finansal API ekonomisi
- Reg Tek (Regülasyonları dijitalleştiren modeller)
- Para piyasaları odaklı Fintek modelleri¹¹

2.2. Fintek Tarihi

Fintek tarihi Fintek 1, Fintek 2, Fintek 3 dönemi şeklinde ele alınarak Tablo 1’de değerlendirilmiştir. Fintek 1: 1866 ile 1967 yılları arasında yaklaşık bir asır gibi uzun bir süreyi kapsar. Fintek 1 döneminin en önemli gelişmesi, 1. Dünya Savaşından sonra iletişim ve teknoloji alt yapısının hazırlanmasıyla bankacılık ödeme sistemlerinin yaygınlaşmasıdır. Bu dönem el ile yapılan finansal işlemlerin modern ve dijital işlemlere geçiş sürecini oluşturur.

Fintek 2: 1967 ile 2008 yılları arasında yaklaşık 41 yıl gibi bir süreyi kapsamaktadır. 1967 sonrasında ticari işlemlerde ve iletişimde kullanılan teknolojinin, dijitalleşme ile birlikte finansal hizmet sektöründe de sunulan ürün ve hizmetlerin dijitalleşmeye başladığı dönemdir. İnternet bankacılığı uygulamalarında kredi kartlarının ve ATM (Automatic Teller Machine)’lerin sektöre kazandırılması bu dönemin en önemli gelişmelerindendir. Kredi kartları ve ATM’lerin ortaya çıkışı finans ve teknolojinin arasındaki en önemli bağlantıyı oluşturmuştur. Finansal hizmet sektöründe dijitalleşme yönünde ilk büyük adım atılmıştır.

⁹ Emine Karaçayır - Aslı Afşar, “Fintek Yatırımlarının Belirleyicileri: AB Ülkeleri ve Türkiye Örneği”, *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2021), 173.

¹⁰ Mustafa Akkan, *Dünya’nın Yükselen Yıldızı: Fintek Uygulamaları ve Türkiye*, Konya Ticaret Odası Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü (Kasım 2018), 3.

¹¹ Besim Aksoy - Doğuş Bilgel, “Finansal Teknoloji Şirketleri Ve Geleceğin Bankacılığı: Açık Bankacılık”, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* 17/1 (Aralık 2019), 1099.

Tablo 1: Finansal Teknoloji Dönemleri Sınıflandırılması

Zaman Dilimi	1866-1967	1967-2008	2008-2021	
Dönem	Fintech1.0	Fintech2.0	Fintech3.0	Fintech3.5
Etkin Olan Aktörler	Gelişmiş Ülkeler	Küresel	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
Değişimin Kaynağı	Küreselleşme	Teknolojik Gelişmeler	2008 Küresel Finans Krizi	Piyasa Reformu

Kaynak: Arner, Barberis ve Buckley.¹²

Fintek 3: 2008'den günümüze kadar olan kısmı oluşturmaktadır. Fintek 3 dönemini etkileyen en önemli unsur ise 2008 yılında meydana gelen küresel ekonomik kriz olmuştur. Finans dünyası krizle birlikte maliyetlerinde azaltma yoluna gitme, daha yoğun şeffaflık, finansal bilgilere erişme kolaylığı gibi gelişmeleri bu dönemde yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde girişimciler, teknoloji ile finansal hizmeti birleştirip sektördeki gelişimi öngörmüşler, maliyetleri ve fiyatları azaltarak piyasada önemli gelişme sağlamışlardır. Finansal teknoloji, krizlerle yüzleşmek suretiyle olgunlaşmaya başlamış ve son 10 yıl içerisinde hızlı bir büyüme yakalamıştır. Teknolojinin gelişmesi ve bilginin etkin kullanılması sonucu son on yılda birçok modern finansal ürün ortaya çıkmıştır.¹³

2.2. Fintekleri İslami Yapan Mekanizma

İslami fintek kelime anlamı, İslam dinine uygun finansal ürün ve hizmetlerin bir teknolojik yenilik, inovasyon olarak ortaya çıkması şeklinde ifade edilebilir. İslami finans alanının da faaliyet gösteren kurumlar ürün ve hizmetlerine yenilerini eklemek daha hızlı, daha düşük maliyetli, daha çok çeşitli hale getirmek istemektedir. Bilgi-İşlem teknolojilerinde yaşanan gelişmeler bu konuda önemli fırsatları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla İslami finans sektörü de ilgili teknolojilerin şer'i kurallara uygun hale getirmek suretiyle ya da finansal teknoloji şirketlerinde satın almak suretiyle dönüşüm ve değişim sağlayabilmektedirler. Fintekler İslam'a uygun olmayan bir işlem, ürün ve hizmet anlayışı içinde ortaya çıkmadıkları sürece İslami fintek olarak adlandırılabilir. Özellikle finansal teknoloji ürünlerinin işlem ve içerik süreçlerinde faiz, aşırı belirsizlik, spekülasyon, haksız kazanç ve aldatma gibi İslam iktisat öğretilerinin yasakladığı unsurlar bulunmaması gerekir. İçinde bulunduğumuz dönemde İslami finans sektöründen en çok payı alan alt sektörlerin katılım bankacılığı, katılım sigortacılığı, katılım esaslı borsa yatırım fonları ve katılım endeksi hisse senedi yatırımları olduğu söylenebilir. İlgili sektörler özelinde ürün ve hizmetler incelendiğinde faizsizlik prensibi başta olmak üzere spekülasyon, kazanç ve işlemlerden uzak, ortaklık ve ticarete dayalı alışverişi konu aldığı görülmektedir. Çalışmanın uygulama kısmında da ilgili sektörlerin sunmuş olduğu ürün ve hizmetler ele alınarak Müslüman kesimin finansal ihtiyaçlarına uygun çözümler ortaya konmuştur.

3. FİNTEK'E ETKİ EDEN TEKNOLOJİK GELİŞMELER

Fintek sektörü değerlendirilirken konu kavramsal boyutuyla; blok zincir teknolojisi, dijital ve kripto para, bulut bilişim, yapay zeka, big data, derin öğrenme, nesnelerin interneti alt başlıklarında incelenmiştir.

¹² Douglas Arner vd., "The Identity Challenge in Finance: From Analogue Identity to Digitized Identification to Digital KYC Utilities", *European Business Organization Law Review* 20/1 (Ocak 2018), 21.

¹³ Erden - Topal, "Türkiye'de ve Dünyada İslami Fintek Sektörünün Gelişimi", 70.

3.1. Blok Zinciri Teknolojisi

İlk olarak Blok Zinciri 2008 senesinde Satoshi Nakamoto'nun Bitcoin'in kurucusu ile meydana gelmiştir ve şifreleme yöntemi ile birbirine bağlanmış bilgi bloğu olarak tanımlanır.¹⁴

Blok zinciri teknolojisinin aslı, önceden toplanarak muhafaza edilip güvenli verilerin teknik bir akış esasına getirilmesi ile oluşturulmuştur. Şema sistemlerinde bulunan fazla sayıda düğümü şifreleme yolu ile ortaya çıkan bloklardan oluşmaktadır. Bundan dolayı blokların zinciri olarak adlandırılmaktadır. Blok zinciri oldukça fazla bloklardan oluşmaktadır. Oluşan bloklar kronolojik ve doğrusal bir zincir meydana getirecek şekilde birbirine bağlanmaktadır. Bloklar bilginin geçerli olup olmadığını kontrol eden dijital parmak izlerinden oluşmaktadır.¹⁵

Her bloğun içinde bazı değerler bulunmakta olup bunlar sıralandığında; bloğun sırası, bloğun başlık özeti, bağlı bulunduğu ve bir öncesinde yer alan bloklara ait başlık özeti, zorluk seviyesi, bloğun oluştuğu süreye ait zaman değerleri ve transfer işlemine ait değerleri bulundurmaktadır.

3.2. Dijital ve Kripto Para

Günümüzde en çok karıştırılan konulardan biri dijital paranın kripto paralarla aynı kefeye konmasıdır. Dijital para kavramı, internet kullanımında ve dijital platformda kullanılan elektronik ortamda işlem ve ödeme için kullanılıp işlem hızından veya kolaylıklarından kendinden hür özellikler dışında geleneksel paraların bütün özelliklerini kapsayan bir değişim aracı şeklinde ifade edilebilir. Dijital para, elektronik ortamda bulunup online şeklinde ödeme yapmaya imkân tanıyan para çeşidi olup banka hesaplarında bulunan değerlerdir. Dijital parayla para transfer işlemleri yapılabilen, fatura ödemelerinde ve alışverişlerde kullanılabilir.¹⁶

1980'li yılların sonlarında Hollanda'da akşam vakti benzin alan kamyon şoförlerinin ve petrol istasyonlarının hırsızlığa karşı önlem almak için akıllı kartlara para yüklemesi ve yakıt almalarına imkân vermesi, elektronik ödemelerin ilk örneği olarak bilinmektedir.¹⁶

Kripto para; bir merkez tarafınca kontrol edilmeyen, farklı bir güce ihtiyaç duymadan çevrimiçi ağlar aracılığı ile kişiden kişiye aktarılabilen, finansal işlemi gerçekleştirmek adına kriptografik işlemi kullanan dijital para türüdür. Aynı zamanda takas ve değişim aracıdır. Kripto para dışında kalan dijital paraların çoğunun işletilmesi ve yönetilmesi bir merkezi otorite tarafından yapılır. Türkiye'de dijital paralar 2013 yılında 6493 sayılı kanun ile yasal hale gelmiştir. Dijital paralar; banka hesaplarında bulunan kaydı paraları, banka kartlarını ve kredi kartlarını ifade etmektedir. Bu sistemdeki hesap kaydı, sistemleri işleten kuruluşlara ait sunucularda saklanmaktadır. Merkezi dijital paranın hem bilişim sistemi hem de yönetimi merkezidir, bir kurum tarafınca yönetilmektedir. Sistemdeki hesaplarda meydana gelen her türlü değişiklik ve transfer kayıtlara alınarak takip edilebilir. Dijital para, bu özellikleri ile bir paranın taşınması gereken güvenlik ihtiyaçlarını aracı kurumlar ve şahıslar olmadan sağlamaktadırlar.¹⁷

3.3. Bulut Bilişimi

Bulut sistemler; depolama, ağ, sunucu, veri tabanı, analiz ve yazılım gibi bilgi işlem hizmetlerinin internet tabanlı bilişim ağı ile kullanıcılar arasında paylaşımını sağlayan

¹⁴ Ori Jacobovitz, *Blockchain for identity management*, The Lynne and William Frankel Center for Computer Science Department of Computer Science. Beer Sheva: Ben-Gurion University, (Aralık 2016).

¹⁵ Feng Tian, "An Agri-Food Supply Chain Traceability System for China Based on Rfid & Blockchain Technology", *In 2016 13th International Conference On Service Systems And Service Management (ICSSSM)* (Kunming, China Haziran 2016), 1-2.

¹⁶ Abdurrahman Çarkacıoğlu, *Kripto-Para Bitcoin*, (Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi Araştırma Raporu, Aralık 2016), 6.

¹⁷ Çarkacıoğlu, "Kripto-Para Bitcoin", 58.

teknoloji olarak ifade edilebilir. Dosyaların elde edildiği konumu bulut göstermektedir. Fakat saklama boyutları buluta, saklamayı ve alt yapı hizmetlerini barındıran hizmete göre farklılık göstermektedir.

Tablo 2: Bulut Tabanlı Sistemler ile Şirket İçi Yapılanma Uygulaması

	Bulut Tabanlı Çözümler	Şirket İçi Bulut Yapılanması
Esneklik	Oldukça yüksek	Oldukça kısıtlı masraflı ve daha yavaş esnek büyüme
Pazara sürüm süresi	Neredeyse anında	Uzun
Maliyet yönetimi	Dinamik, öngörü olanağı sunar	Yatırımdan sonra mümkün değil
Sermayeye etki oranı	Diğer kar/zarar ile benzerlik	Yüksek
Güvenlik	Yeni nesil teknolojiler ile entegrasyon olanağı	Kurum içi kaynaklara ve dış desteğe dayalı mevcut hizmetler için çözümler

Kaynak: TKBB, 2021 Katılım Bankacılığı Dijital Araştırma Raporu 34. ¹⁸

Tablo 2’de de ifade edildiği gibi bulut tabanlı çözümler şirket içi lokal uygulamalara göre oldukça esnek, dinamik ve hızlı çözümler üretmektedir.

Bulut sistemi ilk uygulamaları internet sağlayıcıları tarafından yedekleme amacı ile kullanılmıştır. Türkiye’de internet sağlayıcısı olarak hizmet veren TTNET (Türk Telekom Net), TTNET Bulutu adlı hizmeti ile Türkiye piyasalarına girmiştir. Google uluslararası bilişim şirketi Google Drive gibi çevrimiçi bilgiyi işleme özellikleri sunan uygulamalar da geliştirilmiştir. Intel ve Microsoft gibi firmalarda bu teknolojileri sunan firmalar arasındadır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler için (KOBİ) yüksek maliyet gerektiren alt yapı masrafı bu sistemler sayesinde karşılanmış olur. KOBİ’ler bulut sistemler sayesinde verimliliklerinde artış maliyetlerinde ise düşüş sağlama imkanına kavuşurlar.

Verinin merkezîleştirilmesi sayesinde sistemlerin güvenilirlikleri gelişmiştir. Bulut bilişim uygulamalarının bakımı da nispeten maliyetsiz ve kolaydır.¹⁹

3.4. Yapay Zekâ

Yapay zekâ teknolojisinin geçmişi 1940 yıllarına dayanmaktadır. Yapay zekâ çalışması insanların düşünme yöntemini, analizini konu almaktadır. Yapay zekâ; bilgisayarların, insan tarafından gerçekleştirilen iş ve işlemleri yerine getirmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle yapay zekâ, bilgisayarların insan gibi düşünmelerini sağlamaktadır. Akıl ve zekâ gerektiren sorunlar artık bilgisayar yardımı ile hızlı çözüme ulaşabilmektedir. Yapay zekâ kişiler tarafından alınan kararların uygulanması için insan bilgisine gereksinim duyar. Bilişim ise sosyal ve ekonomik hayatta insanın yerini alıp, insan gibi tepkiler verecek olan robotu andırmaktadır. Ancak mevcut durumda hiçbir şekilde insanın yaratıcılık ve his gibi özellikleri bünyesinde barındırmadığı söylenebilir.²⁰

¹⁸ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), *Katılım Bankacılığı Dijital Araştırma Raporu*, (İstanbul: TKBB Yayınları, Aralık 2021), 34.

¹⁹ Kamil Çelik, “Bulut Bilişimde Temel Konular”, *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2021), 238.

²⁰ Latif Aylak, vd. “Yapay Zeka ve Makine Öğrenmesi Tekniklerinin Lojistik Sektöründe Kullanımı”, *El-Cezeri Journal of Science and Engineering* 8/1 (Ocak 2021), 76.

3.5. Big Data (Büyük Veri)

Büyük veri teknolojisi; verileri analiz ederek anlamlı bir şekilde işlenmiş bir yapıya dönüştürme sürecini ifade etmektedir. Büyük veride bulunan veriler sayesinde; organizasyonlar, müşterileri hakkındaki görüşlerinde yenilikçi bakış açısının ortaya çıkmasını, yeni yollar açmak için kendine hedef koymuştur. Bu yolla verilerdeki anlam en sade ve anlaşılır şekilde ortaya çıkarılmaktadır. Büyük veri teknolojisi sayesinde; birden çok veri ile mukayese edilebilir, veriler arasındaki ilişki ortaya çıkarılabilir ve bu ilişkilerin öğrenilmesi ile birlikte daha optimal kararlar alınabilir. Kullanım alanı oldukça fazladır. Tüketicilerin davranışlarındaki izlenimi öğrenmek isteyen satıcılar, şirketler, araştırmacılar, girişimciler gibi kişi ve kuruluşlarda büyük veriyi kullanır.²¹

3.6. Derin Öğrenme

Derin öğrenme; konuşmayı tanıma, görüntüyü işleme, nesneyi tanıma ve dijital forma dönüştürme, doğal bir dil kullanma, ileri seviyede yapay zekâ ile makine öğrenmesi çeşididir. Derin öğrenmede geleneksel olarak kullanılan makine öğrenmesinden farklı olarak kodlama ile öğrenme yerine ses, video, resim ve yazılardaki verilerin simgelerle otomatik olarak öğrenilmesini konu alır. Esnek bir yapıya sahip olmalarından dolayı yazı veya resimlerdeki verilerden öğrenebilir, dijital forma dönüştürebilirler. Veri büyüdükçe tahmin olasılığı artar. Örneklerle de öğrenme işlemi gerçekleştirilebilir. Çözülmesi istenen sorunlar için kurallar kullanarak sonuca ulaştırmak yerine örnekler üzerinden probleme çözüm bulunabilir. Problemin hatasını düzeltmek için basit komutlarla makinenin öğrenme işlemi sağlanabilir.²²

3.7. Nesnelerin İnterneti

Nesnelerin interneti, ilk Kevin Ashton'un 1998 yılında çalıştığı şirket için hazırlanmış olduğu sunumda kullandığı bir terimdir. Nesnelerin interneti; bir insanın aklına gelen tüm nesnelerin internete erişimini ve başka cihazlarla iletişim kurabilmesine olanak sağlayan bir teknoloji şeklinde tanımlanmaktadır. Geleceğin interneti, bilgisayarların sürekli birbirleriyle bağlı olması ve bağlantının önemini ön plana çıkarmaktadır. Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle teknolojinin oluşturduğu sanal dünyanın nesnelere ile bütünleşik olması durumudur. Bir başka deyişle nesnelerin interneti; birlikte çalışabilen iletişim protokollerinden oluşan dinamik ve küresel bir ağ organizasyonudur.²³

4. FİNTEK SEKTÖRÜNÜN BÜYÜME SERÜVENİ

Dünyada hızla gelişen teknoloji ve bilişim sektöründeki yenilikler, finansal teknoloji alanında da yeni gelişmeleri ortaya çıkarmaktadır. Grafik 1'de görüldüğü gibi Türkiye'de finansal teknolojilere yapılan yatırım tutarlarında hızlı bir artış meydana gelmiştir. Finansal teknoloji yatırımları 2015 yılında 14,3 milyon dolar düzeyindeyken, 2020 yılında 19,2 milyon dolara yükselerek hızlı bir artış trendi yakalamıştır. 2008 yılında yaşanan finansal kriz nedeniyle teknolojinin hızla gelişmesi, internet ve mobil kullanımlardaki artış, tüketicilerin tutum ve davranışlarında oluşan değişiklikler ile birlikte tüketicilerin finansal hizmete kolay ve daha hızlı ulaşmayı istemeleri finansal teknolojinin büyüme nedenleri olarak ortaya çıkmıştır.²⁴

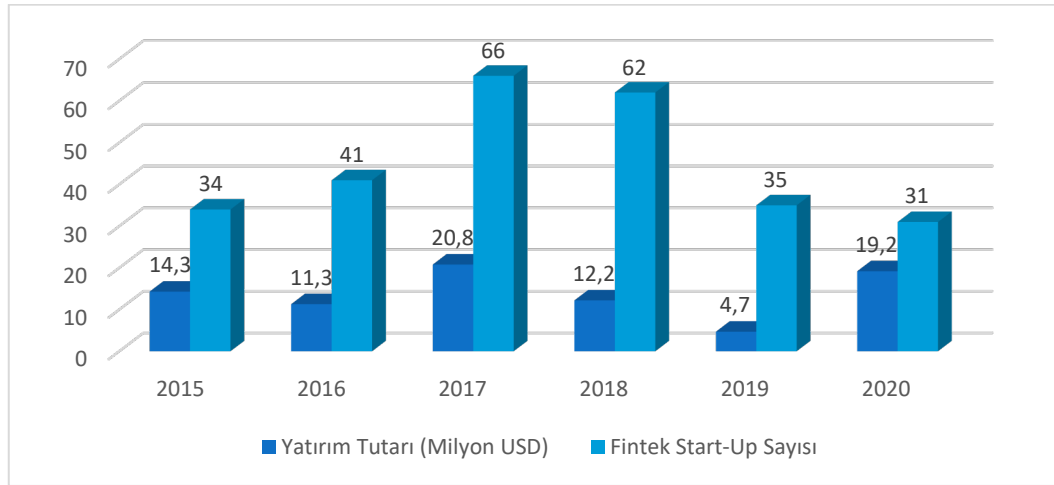
²¹ Burcu Akın - Göktürk Akın, "Büyük Veriyle Kaynak ve Kapasite Kısıtları Altında Üretim Planlama ve Çözümleme", *İzmir İktisat Dergisi* 36/4 (Aralık 2021), 759.

²² Nina Alami, "Derin Öğrenme Yöntemlerini Kullanarak Görüntülerin Analizi", *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi* 1/1 (Ocak 2020), 17-18.

²³ Bora Akın, "Nesnelerin İnterneti, Güvenlik ve Gizlilik, İnsan Hakları Bağlamında Bir Değerlendirme", *International Journal of Social Inquiry* 14/1 (Haziran 2021), 56.

²⁴ Selim Taştan - Şebnem Uralcan, "Küresel Finansal Teknoloji Sektöründe Ortaya Çıkan Yeni Girişimlerin Ekonomik ve Teknolojik Belirleyicileri", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi* 2/1 (Mart 2019), 46.

Grafik 1: Türkiye’de Fintek Yatırımları

Kaynak: KPMG Türkiye 2021 Raporu²⁵

4.1. Fintek ve Geleneksel Bankacılık

Fintekler, ticari faaliyetleri oldukça fazla ve aktif olarak geniş bir yelpazede hizmet vermektedir. Ayrıca fintekler çok sayıda çalışana ve belirli bir mekana ihtiyaç duymadan hizmet verebilen kuruluşlardır. Geleneksel bankacılık modelinde ise belirli bir iş yeri ve çalışanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada fintekler bankacılık sektörünü risk altında bırakmaktadır. Fintek merkezli modern bankacılık sektörü kendini sürekli yenilediği için geleneksel bankacılık sektörüne göre daha fazla hizmet ve imkân sunmaktadır. Fintek mekana ve zamana bağlı olmadan istenildiği anda ve yerde banka hesabı açtırıp bu hesaptan her türlü işlem yapılmasına imkân sağlayan, hayatı kolaylaştıran bir sistemdir.²⁶

4.2. Fintek Piyasasını Oluşturan Temel Unsurlar

Finteklerin sürdürülebilirliğinin sağlanması için belli başlı ilkeleri yerine getirmesi gerekir. Fintekler; düşük kâr marjı ile çalışmak zorunda olup, düşük sermaye yatırımlarıyla, az varlıkla, yenilikçi olmayı başarmaları gerekmektedir. Fintekler, sunmuş oldukları hizmetlere hedef kitlelerinin uyum sağlayabilmesi için gerekli inovasyonları oluşturmak ve güveni sağlamak zorundadır.²⁷ Bunun yanında fintek piyasasını oluşturan temel unsurlar aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir.

Talep unsuru; Ülke pazar payı, rekabet, tüketici davranışı, müşteri deneyimi, fırsatlar-tehditler ve yeni pazarlar talebi oluşturan faktörlerdendir. Ülke Pazar Yapısı; Ülkedeki hizmet veren finansal kuruluşların oluşturduğu alt yapılar ve alt yapılarıdaki finansal teknolojinin sektörel yapısını ifade etmektedir. Rekabet; Fintek uygulamasının içine aldığı ve fintekin değişik finansal işletmelerle yapmış olduğu rekabet alanını ifade eder. Tüketici Davranışı; Tüketiciler tarafından fintek uygulamalarına olan yaklaşım ve tutumlardır. Müşteri Deneyimi; Fintek uygulamasından yararlanacak müşterilere fayda sağlayacak çalışan kişilerin deneyimlerini ifade eder. Fırsatlar ve Tehditler; Uygulamalarda üstünlük sağlayan ve oluşabilecek sorunlar fırsatlar ve tehditler bağlamından değerlendirilebilir.

²⁵ Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG), *KPMG Perspektifinden Fintech Sektörüne Bakış* (Aralık 2021).

²⁶ Gülcan Çağıl - Gözde Candemir, "Türk Bankacılık Sektörünün Fintek'ler Karşısında A'wot Analizi", *Maliye ve Finans Yazıları* 113 (Nisan 2020), 210.

²⁷ Ahmet Mentş, "Bankacılık Sektörüne Bir Tehdit Unsuru Olarak Finansal Teknoloji Şirketleri", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (Mart 2019), 52.

Regülasyon; Güven ve güvenlik, faaliyet izinleri, yeni düzenlemeler, faaliyet izinleri, engeller ve kısıtlamalar regülasyonlar bağlamında değerlendirilebilecek başlıklardır. Güven ve Güvenlik; Kamuda fintek uygulamaları tarafından müşteriye verilmiş hizmet karşılığında müşterinin hissettiği güveni ifade eder. Yeni Regülasyonlar; Fintek uygulaması için yapılmış olan ayarlama, düzenleme, kanun, yönetmelik ve tüzükleri ifade eder. Faaliyet İzni; Şirketlerin ödeme yapabilmesi amacıyla elektronik ortamda bulunan nakit ve benzerler için verilen izni ifade eder. Kısıtlama ve Engeller; Finteklerin sektöre, faaliyetlerine ilişkin karşı karşıya kalınabilecek engelleri ve sınırlamaları ifade eder.

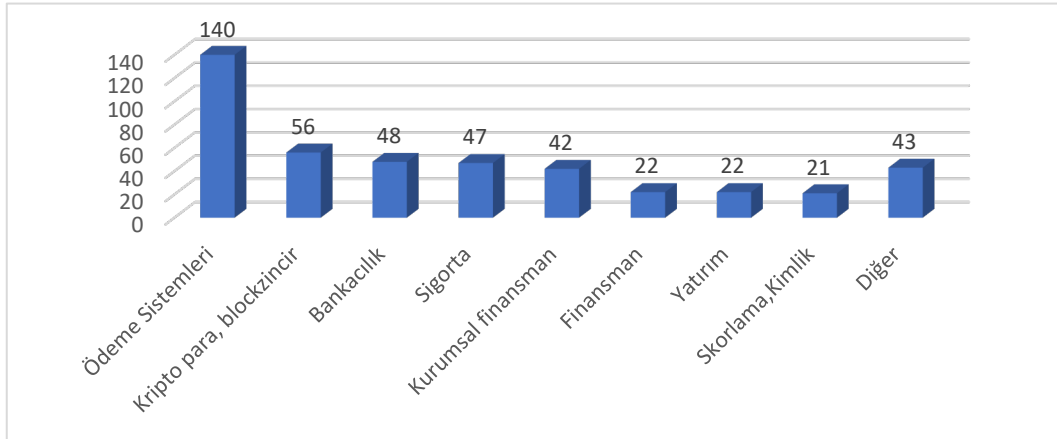
Sermaye Yapısı; Kamu tarafından sağlanan/zorunlu tutulan fonları, bankalar ve yatırımcılar tarafından sağlanan fonları ifade eder. Kamunun Sağladığı Destek; Fintek uygulamalarının faydalanabileceği kamu desteğini ifade eder. Bankalar; Banka ve diğer finans kurumlarınca sağlanacak katkıları ifade eder. İş Modeli; Fintekler tarafından güncel yatırım düşünceleri meydana getirmek amacıyla ortaya koyduğu iş süreçlerini/paketlerini ifade eder.

İnsan Kaynağı Yapısı; Nitelik ve nicelik olarak sektöre katkı sağlayacak insan kaynağını, üniversitelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve kamunun sağlayacağı destekleri kapsamaktadır. Nitel ve Nicel Sermaye; Piyasanın hazırda bulunan müşteri kaynaklarının meydana gelmesindeki insan kaynağı maliyetidir. Finansal Kuruluşların Rolü; Fintek uygulaması için çalışmakta olan kurumların müşteri kaynağını oluşturmasındaki uygulamalardır. Üniversitelerin Rolü; Üniversite tarafından fintek sektöründe görev alabilecek yetişmiş insan kaynağının sağlanmasını ifade eder.²⁸

5. TÜRKİYE'DE FİNTEK VE İSLAMİ FİNTEK UYGULAMALARI

Özellikle 2001 yılından itibaren kullanılan ve son zamanlarda finans sektöründe giderek önem kazanan fintekler, dijital teknolojiler kullanılarak oluşturulan finansal ürün ve hizmetleri bir diğer deyişle fintek sektörünü ifade eder. Dünyada fintek sektörü 2022 yılında küresel yatırımlardan 164 milyar dolar pay almıştır.

Grafik 2: Fintek Sektörel Dağılım

Kaynak: Fintek İstanbul ve BKM. (2019). Türkiye'de ve Dünyada Fintek 2019 Raporu, İstanbul: Fintek İstanbul ve BKM.²⁹

Türkiye sahip olduğu sağlam bankacılık ve tecrübesi sayesinde fintek sektörü için önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Grafik 2 incelendiğinde Türkiye'de 2019 dönemi itibarıyla toplam kurulan fintek firma sayısı 589'a faaliyetlerine devam eden firma sayısı 505'e ulaşmıştır. Türkiye'de fintek sektörü genellikle ödeme iş modelleri, blok zincir, bankacılık, sigortacılık, kurumsal finansman olmak üzere çok sayıda sektörde faaliyet sürdürmektedir.

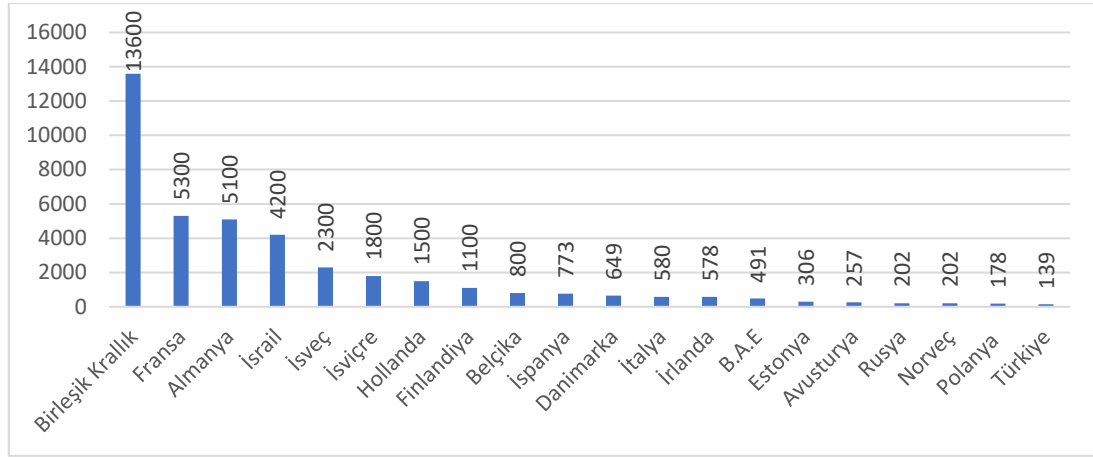
²⁸ Erden – Topal, "Türkiye'de ve Dünyada İslami Fintek Sektörünün Gelişimi", 70.

²⁹ Bankalar Arası Kart Merkezi (BKM), *Türkiye'de ve Dünyada Fintech 2019 Raporu*, (İstanbul: Aralık 2019).

Türkiye’de ödeme sistemlerinde faaliyet gösteren finteklerin sayısı da 212 ye ulaşmış durumdadır. Sadece 2021 yılında fintek sektörüne yapılan toplam yatırım 44 milyon³⁰ olup 2020 yılında birleşme ve satın almalarla 95 milyon dolarlık büyüklüğe ulaşılmıştır.³¹

Dünya fintek sıralamasında Türkiye 21. Sıradadır.³² Fintek sektörünün en çok görüldüğü ülkeler Amerika, İngiltere, Almanya gibi genellikle gelişmiş ülkelerdir.

Grafik 3: Türkiye Fintek Sıralaması

Kaynak: Fintek İstanbul ve BKM. (2019). Türkiye’de ve Dünyada Fintek 2019 Raporu, İstanbul: Fintek İstanbul ve BKM.³³

Türkiye’de fintek girişimleri ürettiği katma değerle hem ihracata hem de araştırma geliştirmeye önemli katkı sağlamaktadır. Finteklerin kuruluşundan itibaren gelişip büyüme sürecinde çeşitli sübvansiyonlar ve vergi avantajları sağlanmaktadır.

Tablo 3: TÜBİTAK Destekleri

Proje Sınıfı	Destek Türü	Max Proje Sğresi	Proje Üst Limiti	Destek Oranı
Sanayi Ar-Ge Destekleme Programı	Hibe	36 ay	Yok	%40-%60
KOBİ Ar-Ge Başlangıç Destek Programı	Hibe	18 ay	500.000 TL	%75
Uluslararası Sanayi Ar-Ge Projeleri Desteği	Hibe	Yok	Yok	%60-%75
Öncelikli Alanlar Araştırma Teknoloji Geliştirme ve Yenilik Projeleri Dest. Prog.	Hibe	36 Ay	Çağrı	%60-%75+ %10 İdari Maliyetler

Kaynak: Fintek Hizmetlerinin Finans Sektörüne Etkileri ve Sağlanan Devlet Teşvikleri³⁴

³⁰ Erden - Topal. “Türkiye’de ve Dünyada İslami Fintek Sektörünün Gelişimi”, 73.

³¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, *Türkiye Fintek Ekosistemi Durum Raporu*.

³² Erden - Topal. “Türkiye’de ve Dünyada İslami Fintek Sektörünün Gelişimi”, 70.

³³ BKM, *Türkiye’de ve Dünyada Fintech 2019 Raporu*.

³⁴ Levent Sezal, “Fintek Hizmetlerinin Finans Sektörüne Etkileri ve Sağlanan Devlet Teşvikleri”, *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 2/3 (Aralık 2020), 242.

İlgili desteklerin Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) aracılığıyla verilen kısmına ilişkin bilgiler Tablo 3'te gösterilmektedir. Tablo 3 incelendiğinde 36 aya kadar varan desteklerin hibe oranlarının %75'e kadar ulaştığı, gelir vergisi, kurumlar vergisi ve SGK desteği içerdiği söylenebilir.³⁵

5.1. Türkiye'de Fintek Uygulamaları

Türkiye, Asya ve Avrupa'nın birleştiği bir noktada olduğu için ticaretin önem kazandığı bir bölgedir. Tablo 4 incelendiğinde finansal teknoloji alanında faaliyet gösteren firmalar, başta ödemeler, bankacılık, blok zincir, kurumsal finansman ve sigortacılıkla birlikte toplam 13 alanda faaliyetini gerçekleştirmektedir.

Tablo 4: Türkiye'de Fintek Uygulamaları

FALİYET ALANI	FİRMA ÖRNEKLERİ
Ödeme	Hepsi pay, iPara, izzico, mokapos, paratika, PayTR, Paytrek, PayU, Wirecard, Payby. Me, Belbim, öde. Al, pratik işlem, Western Union, transferGo
Bankacılık	Beemo, BKM Express, Gpay, Mobilexpress, papara, Paycell, Vodafone Cep Cüzdan, Alneo Cüzdan, Param, American Express, Diners Clup, Discover, Mastercard, VISA, TROY, BirAPI, İnnova, PayBuy
Kredi	Euler Hermes, Fanaliz, Fideas, Findeks, Kredico, Tarfin, Tekkredi, Crede, artıpara, Enuygun, Hangi Kredi, Finovatif, KrediLink, Serbest vade, Turk Finansman, Nannodit, Trusturk
Kurumsal Kredi	Aymada, Bir Fatura, Bizimhesap, Defter, ekohesap, MEPBulut, Muhsis, KolayBi, Paraşüt, Akaunting, BasitKobi, Logo, Mikro yazılım, Nebim, Uzman vergi, KolayIK, OnlineBordro, Workcube, Finans Müdürü, Masraf
Sigorta	Bisigortacı, Koalay, Sigorta, Dükkanım, Sigortacı123, Sigorta Küpü, Sigortam.net, sigortayeri, Sigorta Cini, Tamamlayıcı sağlık, BiSigorta, Sigortaliyo, Globit, Risklatör, Ketsoft, UrbanStat
Kitle Fonlama	Arıkovanı, crowdFON, fongogo, fonlabeni, fonbulucu, Donation Based, Buluşum, E-Bursum, ideanest
Yatırım Şirketleri	Fintables, Ftech Labs, Matriks Trader, miks, Rasyonet, Portfoyist, Arya GC, Balya, İnfina, Tradesoft, GENEX, BIST Özel Pazar
Kişisel Finans Yönetimi	Artıpara, Familup, Finansal Ajanda, GiderimVar, manibux, kassa
Varlık Yönetimi	AkıllıBES, Digifin, ÖNERİVER, VeriZeka
Portföy Yönetimi	Lundens
Büyük Veri	FinMetrik, Verimetrik, Endeksa, Reidin

³⁵ Sezal, "Fintek Hizmetlerinin Finans Sektörüne Etkileri ve Sağlanan Devlet Teşvikleri", 73.

Merkezler ve Diğerleri	Blockchain Turkey, Fintech Istanbul, KOOPHub, Startups. watch, ÖDED
Kripto Para	Bikoin, bitci, Bitexen, Bitlo, BitTurk, Borsabit, BTCTurk, bundle. Network, Malta, cointeb, Coiny, Digilira, evercoin, Gobaba, Sistemkoin, TakasCoin, VEBITCOIN, Zeegzag, koinal, koinim, Koineks, Ovis, Paribu, Luna Tech, Blokzincir. io,Seven Gates,Octabase,Inoix,Negentra, XYZ,VisionOrb

Kaynak: Bankalararası Kart Merkezi (2022).³⁶

Ödemeler konusunda çalışan fintek sayıları diğer alanlarla karşılaştırıldığında daha fazladır. Bunun nedeni ise ödeme ve elektronik para kuruluşlarının gelişen elektronik ticaretle daha fazla kullanım alanı bulması ve BDDK ve TC Merkez Bankası tarafından mevzuatının büyük oranda tamamlanmasıdır. 2021 yılı itibarıyla 24 finansal teknoloji şirketine yapılan yatırımın boyutu 44 milyon dolara ulaşmış, Türkiye’de 5 fintek 95 milyon dolara satılmıştır.³⁷ Türkiye’de 13 farklı alanda faaliyet gösteren finteklere ilişkin bilgiler Tablo 4’te gösterilmiştir.

5.2. İslami Fintek

Bilişim sektöründe yaşanan gelişmeler finans sektöründe de yansımış İslami finans sektöründe de önemli bir gelişim sağlanmasına aracılık etmiştir. 2019 Küresel İslami Ekonomi Raporuna göre İslami finans sektörünün 2023 yılında 3,5 trilyon dolar seviyesine ulaşması beklenmektedir. Finans sektöründe giderek payını artırmak isteyen İslami finans sektörü, finans alanındaki teknolojik gelişmelerle bu amaca daha hızlı ulaşma hedefi taşımaktadır.³⁸ İslami finans sektörü dijital İslami finansal ürünler, blok zincir, akıllı sözleşmeler, mobil bankacılık, varlık yönetimi, sigortacılık, zekât, kitlesel fonlama ve yapay zekâ teknolojisi ile İslami ürünlere çeşitlilik ve derinlik katarak pazara nüfuz etmek istemektedir.

İslami finans müşteri kitlesinin fintek sektörüne entegrasyonu İslami finans sektörünün önünü açacak, özellikle start-uplarla süreç hız kazanacaktır. Finteklerin en önemli avantajları arasında hızlılık, bireylere odaklılık, düşük maliyetli hizmet sağlama, teknoloji merkezli olma, genç kuşağa daha rahat ulaşma gösterilebilir.³⁹ İslami fintekler, konvansiyonel finansın kendine özgü alanından çıkarak İslami çerçevede ürün ve hizmetlerle İslami finansın daha güvenli ve etik ilkelerle öne çıkmasını sağlayacak potansiyeli içermektedir.

Finans sektöründe olduğu gibi konvansiyonel finans ve İslami finans ayrımına benzer şekilde, finansal teknolojilerde de konvansiyonel fintekler ve İslami fintekler ayrımına gidilebilmektedir. Dünya fintek haritasına göre İngiltere’de 32, Endonezya’da 21, BAE (Birleşik Arap Emirlikleri)’de 18, Suudi Arabistan’da 13, ABD’de 12 ve Türkiye’de yaklaşık 20 İslami fintek bulunmaktadır. Türkiye’deki şirketlerden bazıları Digitalzakat, NakitBasit, Alneo ve Albaraka Garaj’dır.⁴⁰

Türkiye’de 2008 krizinden sonra ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde yükselişe geçen fintek sektörü 2021 yılında 505 sayısına ulaşmıştır. İslami fintek noktasında dünyada başat rolü oynayan ülkelerin Malezya, Suudi Arabistan, Kuveyt, İngiltere ve Bahreyn olduğu söylenebilir.

Finansal teknolojinin İslami olma boyutunu sağlayabilmesi için Şer’i otoritelerin icazetini alması gerekir. İlgili icazet Müslümanlarda ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelere güven ortamını oluşturur. İslami fintekler ile konvansiyonel finteklerin ürün ve süreçleri bire bir aynı olma özelliği taşımaz. En önemli farklılıkları, dayandıkları temel

³⁶ BKM, *Türkiye’de ve Dünyada Fintech 2019 Raporu*.

³⁷ Ömer Faruk Kömürçüoğlu - Haydar Akyazı, “Finansal Teknolojilerdeki (Fintek) Gelişmeler: Fırsatlar ve Riskler”, *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Eylül 2020), 36-37.

³⁸ Yavuz Demirdöğen, “Avrupa’daki İslami Fintek Ekosisteminin Analizi”, 473.

³⁹ In Lee - Yong Jae Shin, “Fintech: Ecosystem, Business Models, Investment Decisions, and Challenges”, *Business horizons* 61/1 (Ocak 2018), 35-36.

⁴⁰ Muhammet Fatih Canbaz - Salih Erbaş, “Katılım Bankacılığında FinTek Eğilimleri ve Sektöre Katkıları”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/3 (Eylül 2021), 480.

prensiplere bağlı ana ürün gruplarındaki farklılaşmadır. Örneğin; murabaha, mudarebe ve katılım sigortacılığı gibi alanlarda faaliyet gösteren fintekler ürün gruplarının omurgasını oluşturan hizmetlerdir.⁴¹ İslami finteklerin yoğun olduğu ülkeler genellikle yoğun Müslüman nüfusun bulunduğu ülkelerdir. İslami finteklerin tüm dünyaya yayılarak karşılık bulması için konvansiyonel finteklerden farklılaşma yolları bulması ve en önemlisi güven sağlaması gerekmektedir.

Tablo 5: Türkiye’deki Güncel Fintek Uygulamaları

Uzaktan Müşteri Edinimi	Yeni müşteriler kazanmak için uçtan uca dijital ortam kullanımı sonucu video konferans ve diğer çevrim içi yöntemlerle hesap açtırma ve diğer bankacılık hizmetleri sunumu sağlanmıştır. Kullanılan yöntemle müşteri edinimi süresi ve maliyeti azalmıştır. Katılım bankaları 2021 son yarısında yaklaşık 35.000 adet yeni müşteri edinimi gerçekleştirmiştir.
Kuveyt Türk Katılım Bankası Dijital Kaşif Mobil Uygulaması	Çocukların hesap bakiyesi görme, hesap hareketlerini takip etme vb. işlemlerle bütçeleme ve finansal okuryazarlıklarına katkı sağlamaktadır. Aynı uygulama ebeveynlerin limitler ve izlencelerle çocuklarını takip edebilmelerine imkan vermektedir.
Kuveyt Türk Katılım Bankası Girişimci Kâşif Web Oyunu	Çeşitli oyunlar vasıtasıyla İslami bankacılık ürün ve hizmetlerinin tanıtılması sağlanmaktadır.
Albaraka Türk Katılım Bankası Dijital Kart Uygulaması	Müşterilerin şubeye gitmeden ve kuryeye ihtiyaç duymadan internet üzerinden yapılan başvuru ile alınabilen dijital banka kartı hizmetidir.
Vakıf Katılım Bankası Mobil POS	Temassız özelliği olan banka kartı ve kredi kartlarından ödeme alma imkânı sunan yakın alan iletişim özelliği olan (NFC) akıllı cep telefonunu POS cihazına dönüştüren uygulamadır.
Nakit Basit Uygulaması	Insha Ventures tarafından geliştirilen ve katılım bankalarınca kullanılan ATM ya da şubeye ihtiyaç duymadan para yatırma veya çekme imkanı veren uygulamadır.
Yapay Zeka Teknolojisiyle Kredi Skorlama Uygulaması	Velocity, yapay zekâ kullanımı yoluyla müşterilerin kullandıkları uygulamalar, alışveriş alışkanlıkları ve diğer davranışsal verileri yardımıyla geçmiş bankacılık verilerine ihtiyaç duymadan kredi skoru tespiti yapılmasına imkân vermektedir.
Kabbage	Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kredi başvuru süreçlerini yüzde yüz oranında otomatik hale getirilmesini sağlayan uygulamadır.
Acuant	Dijital işlemler sırasında dolandırıcılığın önüne geçebilmek için risk yönetimi hizmeti sunar.
Robo Danışmanlıklar	Yapay zekâ teknolojisi kullanılarak geliştirilen sanal finans danışmanıdır. Çeşitli algoritmalar kullanılarak finansal planlama faaliyetleri otomatik

⁴¹ Mustafa Raza Rabbani vd., “FinTech, Blockchain and Islamic Finance : An Extensive Literature Review”, *International Journal of Economics and Business Administration* 8/2 (Eylül 2020), 65-67.

	yapılmaktadır. Bu sayede insan kaynağından tasarruf, operasyonel maliyetlerin azaltılması ve daha isabetli danışmanlık hizmetlerinin sunulması sağlanmaktadır.
Kuveyt Türk Katılım Bankası Dijital Asistan Selim	Yapay zekâ teknolojisiyle geliştirilmiş olan ve kendi kendini sürekli geliştiren, yeni şeyler öğrenen dijital asistandır. Banka ürünleri hakkında bilgi verme, para transferi, borç ödeme, fatura ödeme, kur işlemleri vb. hizmetleri vermektedir. 2021 yılı 6 aylık dönemde yaklaşık 3,5 milyon görüşmede 9,5 milyon soru yanıtlanmıştır. Dijital asistan müşterinin söylediklerini anlamada %98 oranında başarı elde etmiştir.
Albaraka Garaj	Kuluçka merkezleri ve hızlandırma programları başlatmış, girişimleri ve girişim ekosistemini destekleyen ilk kuruluşlardan olmayı başarmışlardır.
Kuveyt Türk Lonca	Kuluçka merkezleri ve hızlandırma programları başlatmış, girişimleri ve girişim ekosistemini destekleyen ilk kuruluşlardan olmayı başarmışlardır.
Kuveyt Türk Lonca GSYF, Teknogirişim GSYF	Kuveyt Türk Kurumsal Girişim Sermayesi Fonu nitelikli yatırımcılardan katılma payı vasıtasıyla toplanan para veya iştirak payları ile pay sahipleri adına, inançlı mülkiyet kurallarına göre, katılım esaslı varlık ve işlemlerden oluşan portföyü işletmek amacıyla faaliyet izni alan malvarlığıdır.
Albaraka Türk GSYF	Albaraka Türk Girişim Sermayesi Fonu nitelikli yatırımcılardan katılma payı vasıtasıyla toplanan para veya iştirak payları ile pay sahipleri adına, inançlı mülkiyet kurallarına göre, katılım esaslı varlık ve işlemlerden oluşan portföyü işletmek amacıyla faaliyet izni alan malvarlığıdır.
Vakıf Katılım Teknogirişim GSYF	Vakıf Katılım Kurumsal Girişim Sermayesi Fonu nitelikli yatırımcılardan katılma payı vasıtasıyla toplanan para veya iştirak payları ile pay sahipleri adına, inançlı mülkiyet kurallarına göre, katılım esaslı varlık ve işlemlerden oluşan portföyü işletmek amacıyla faaliyet izni alan malvarlığıdır.
Kuveyt Türk Architech	2015 yılında yeni finansal teknolojileri hayata geçirmek ve inovasyonlarla rekabet avantajı elde etmek için kendi teknoloji iştiraklerini kurmuştur.
Albaraka Türk Albaraka Tech	2019 yılında yeni finansal teknolojileri hayata geçirmek ve inovasyonlarla rekabet avantajı elde etmek için kendi teknoloji iştiraklerini kurmuştur.
Kuveyt Türk Katılım Bankası, Fikr'in Platformu	Girişimciler, üniversite öğrencileri ve tüm müşterileri için bankacılık ürün ve hizmetleri ile birlikte diğer birçok farklı konudaki inovatif fikirlerinin hayata geçirilmesine imkân sağlamaktadır.
Neova Sigorta, Girişim Sermayesi Yatırım Fonu (GSYF)	Neova Sigorta Girişim Sermayesi Fonu, nitelikli yatırımcılardan katılma payı vasıtasıyla toplanan para veya iştirak payları ile pay sahipleri adına, inançlı mülkiyet kurallarına göre, katılım esaslı varlık ve işlemlerden oluşan portföyü işletmek amacıyla faaliyet izni alan malvarlığını 5 milyon TL değerli olarak kurmuştur.

Kuveyt Türk Katılım Bankası, CebimPOS	Banka farkı gözetmeksizin bütün kredi kartı ve ATM kartlarından akıllı telefonla ödeme yapma imkânı veren CebimPOS adlı mobil uygulama hayata geçmiştir.
Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Milli Fintek Strateji Belgesi	T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi tarafından finansal teknoloji geleceğini şekillendirecek strateji belgesi sektörle eşgüdüm halinde hazırlanmaktadır.
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan Dijital Türk Lirası Adımı	Merkez Bankası, Aselsan, HAVELSAN ve TÜBİTAK BİLGEM mutabakat belgesi imzalamış ve "Dijital Türk Lirası İşbirliği Platformu" kurulduğu duyurulmuştur. Dijital Türk Lirası projesi birinci faz çalışma sonuçları 2023 yılında kamuoyuna duyurulacaktır.
Neova Katılım Sigorta Mobil Uygulaması	Geliştirilen mobil uygulamayla acentelere artık istedikleri yerden istedikleri zaman işlemlerini gerçekleştirebilme, kendilerine sunulan birçok kolaylıktan faydalanma imkânı sunmaktadır.
Albaraka Türk albaFX Uygulaması	Geliştirilen mobil uygulama vasıtasıyla istenildiği yerden 5 gün 24 saat döviz, altın, gümüş finansal varlık alım satım işlemi yapılabiliyor, emir verilebilecek bir platformdur.
Kuveyt Türk Trade Plus Uygulaması	TradePlus mobil uygulaması ile bireysel veya kurumsal tüm müşteriler yatırım fonları, hisse senetleri, sukuk, döviz, altın ve gümüş gibi finansal araçları anlık olarak takip etme imkânı kazanmıştır. Ayrıca anlık fiyatlarla işlem yapılabiliyor ve alış-satış emri verilebiliyor. Bunun yanında anlık piyasa verileri, görsel haberler, ekonomi takvimi, gelişmiş grafikler ve teknik analiz imkânı elde edilebilmektedir.

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur

Türkiye'de sayıları ve sunmuş oldukları ürün çeşidi ve derinliği giderek artan İslami fintekler incelenmiş ve ilgili bulgular güncel olarak Tablo 5 'te gösterilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Hızla gelişen teknoloji çağında, finansal sistemde de değişim ve dönüşüm kendini göstermektedir. Finans ve teknoloji kelimelerinin birleşmesinden oluşan 'Fintek' kavramının gelecekte finans piyasalarında önemli bir yer tutacağı düşünülmektedir. İlk olarak para çekip para yatırma işlemlerinde kullanılan ATM'lerde kendini gösterdiği ifade edilen fintekler ardından POS cihazı ya da internet ve mobil bankacılık teknolojisiyle kendini göstermiştir. Çalışmada fintekler kavramsal olarak incelenmiş, İslami fintekler ile geleneksel finans piyasalarında oluşan etkileri ortaya konmuştur. Türkiye'de fintekler konusunda çok sayıda çalışma olduğu fakat İslami finansal teknolojileri konu alan, güncel finansal teknolojileri bir bütünlük içinde sunan çalışmaların az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada Türkiye ve dünyadaki finansal teknoloji ve İslami finansal teknoloji üzerine detaylı bir inceleme yapılmıştır.

Çalışma bulguları değerlendirildiğinde, Türkiye'de çoğunluğu İslami finans kuruluşları aracılığıyla somut olarak uygulamaya geçen İslami fintekler; uzaktan müşteri edinimi, mobil uygulamalarla bankacılık hizmetlerini kolaylaştırıp finansal okuryazarlık artışının sağlanması, girişimci web oyunu vasıtasıyla İslami bankacılık ürünlerinin tanıtılmasının sağlanması teknolojilerini ortaya koymuşlardır. Bunun yanında; katılım bankaları mobil POS uygulamalarıyla cep telefonlarının POS cihazına dönüştürülmesi, ATM yada şubeye gitmeden para yatırma yada çekme imkanı sağlayan nakit basit uygulamaları, yapay zeka uygulaması ile

katılım bankalarının geçmiş bankacılık verilerine ihtiyaç duymadan kredi skoru tespitinin yapılabilmesi, katılım bankalarının KOBİ'ler için kredi başvuru süreçlerini tamamen otomatik hale getirmesini sağlayan kabbage uygulaması hizmeti sunulduğu gözlenmiştir.

Ayrıca; yapay zeka teknolojisi kullanılarak geliştirilen, maliyetlerin azaltılmasına önemli katkı sağlayan, sanal finans danışmanlık hizmeti sunan robo danışmanlıklar, yapay zeka teknolojisiyle geliştirilmiş olan ve kendi kendini sürekli geliştiren, yeni şeyler öğrenen dijital asistan selim hizmetleri hayata geçmiştir. Bunlara ek olarak; Kuveyt Türk ve Albaraka Türk tarafından başlatılan kuluçka merkezleri ve hızlandırma programları sunan garaj ve lonca uygulaması, Kuveyt Türk ve Albaraka Türk, Vakıf Katılım ve Neova Sigorta tarafından geliştirilen girişim sermayesi yatırım fonları, Kuveyt Türk tarafından geliştirilen girişimciler, üniversite öğrencileri ve tüm müşterileri için bankacılık ürün ve hizmetleri ile birlikte diğer bir çok farklı konudaki inovatif fikirlerinin hayata geçirilmesine imkan sağlan fikrin platformu, TC Merkez bankasınca başlatılan dijital Türk Lirası adımı, Kuveyt Türk ve Albaraka Türk tarafından uygulamaya konulan finansal varlık alım satımı ve analiz imkanı sunan mobil uygulamalarda sektörün öne çıkan İslami fintekler arasında sayılabilir.

Çalışma sonuçlarına göre İslami finans kuruluşları finansal teknoloji uygulamalarıyla birlikte düşük maliyet, 7/24 erişilebilirlik, şeffaflık güvenilirlik, operasyonel kolaylıklar ve yeni ürünler gibi avantajlarıyla İslami finans piyasasına dinamizm katacağı, rekabet avantajı sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca sektörel dönüşüm sürecinde finansal teknolojilerin dezavantajları arasında gösterilebilecek olan veri güvenliği, siber suçlar, kara para aklama, yasal boşluklar, alt yapı eksikliği ve İslam hukuku kurallarına uygun olmama faktörleri göz önüne alınmalıdır.

Türkiye'deki İslami fintek girişimleri ve bulduğu karşılık birlikte değerlendirildiğinde İslami finteklerin konvansiyonel finteklerden önemli oranda farklılaşarak fintek dönüşümünden faydalandıkları söylenebilir. Diğer taraftan İslami finteklerin önemli bileşenlerinden olan katılım bankaları arasında özel katılım bankalarının ön plana çıktığı, kamu katılım bankalarının finteklerin sunmuş olduğu dönüşüme yeterince ayak uyduramadıkları sonucuna varılmıştır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda birkaç İslami fintek ele alınarak kullanıcıların İslami bankacılık hassasiyetlerine ne tür katkılar sağladığı kapsamlı olarak münhasıran ele alınabilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Alami, Nina. "Derin Öğrenme Yöntemlerini Kullanarak Görüntülerin Analizi". *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi* 1(1) (Ocak 2020), 17-20.
- Akın, Burcu - Akın, Göktürk. "Büyük Veriyle Kaynak ve Kapasite Kısıtları Altında Üretim Planlama ve Çizelgeleme". *İzmir İktisat Dergisi* 36(4) (Aralık 2021), 759-770. <https://doi.org/10.24988/ije.718638>
- Akince, Bora. "Nesnelerin İnterneti, Güvenlik ve Gizlilik, İnsan Hakları Bağlamında Bir Değerlendirme". *International Journal of Social Inquiry* 14(1) (Haziran 2021), 53-80. <https://doi.org/10.37093/ijisi.950466>

- Akkan, Mustafa. *Dünya'nın Yükselen Yıldızı: Fintek Uygulamaları ve Türkiye*. Konya Ticaret Odası Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, 2018. Erişim Linki: <https://www.kto.org.tr/d/file/dunyanin-yukselen-yildizi-fintech-uygulamaları-ve-türkiye-m.mustafa-akkan.pdf>
- Aksoy, Besim - Bilgel, Doğuş. "Finansal Teknoloji Şirketleri ve Geleceğin Bankacılığı: Açık Bankacılık", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* 17 (Aralık 2019) 1097-1105. <https://doi.org/10.31590/ejosat.646196>
- AA, Anadolu Ajansı. *Türkiye Fintek Genel Görünümü Çalışması*. İstanbul, 2021. Erişim Linki: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-fintek-genel-gorunumu-calismasi-yayimlandi/2419229>
- Arner, Douglas vd. "The Identity Challenge in Finance: From Analogue Identity to Digitized Identification to Digital KYC Utilities". *European Business Organization Law Review* 20(1) (Ocak 2018), 1-29. <https://doi.org/10.1007/s40804-019-00135-1>
- Aylak, Latif vd. "Yapay Zeka ve Makine Öğrenmesi Tekniklerinin Lojistik Sektöründe Kullanımı". *El-Cezeri Journal of Science and Engineering* 8(1) (Ocak 2021), 74-93. <https://doi.org/10.31202/ecjse.776314>
- BKM, Bankalar Arası Kart Merkezi. *Türkiye'de ve Dünyada Fintech 2019 Raporu*. İstanbul: Aralık 2019. Erişim Linki: https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2015/06/Turkiyede_ve_Dunyada_Fintech.pdf
- Canbaz, Muhammet Fatih – Erbaş, Salih. "Katılım Bankacılığında FinTek Eğilimleri ve Sektöre Katkıları". *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6(3) (Eylül 2021), 477-489. <https://doi.org/10.29106/fesa.977015>
- Çağıl, Gülcan - Candemir, Gözde. "Türk Bankacılık Sektörünün Fintek'ler Karşısında A'wot Analizi". *Maliye ve Finans Yazıları* 113 (Nisan 2020), 207-238. <https://doi.org/10.33203/mfy.614130>
- Çarkacıoğlu, Abdurrahman. *Kripto-Para Bitcoin*. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi Araştırma Raporu, 2016. Erişim Linki: https://www.researchgate.net/publication/340546978_KRIPTO-PARA_BITCOIN
- Çelik, Kamil. "Bulut Bilişimde Temel Konular". *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2021), 236-250. <https://doi.org/10.46452/baksoder.1018982>
- Deloitte. *Türkiye FinTech Ekosistemi*. İstanbul, Nisan 2017. Erişim Linki: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/finance/turkiye-fintechekosistemi.pdf>
- Demirdöğen, Yavuz. "İslami Fintek Ekosistemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2 /1 (Mayıs 2020) 63-99.
- Demirdöğen, Yavuz. "Avrupa'daki İslami Fintek Ekosisteminin Analizi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25/4 (Ekim 2020), 469-481.
- Erden, Bahattin - Topal, Bora. "Türkiye'de ve Dünyada İslami Fintek Sektörünün Gelişimi". *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3 /1 (Haziran 2021), 69-75.
- Guba, Egon - Lincoln, Yvonna. "Competing Paradigms in Qualitative Research" *Handbook of Qualitative Research* 2 (1994), 105-117.
- Jacobovitz, Ori. *Blockchain for identity management*, The Lynne and William Frankel Center for Computer Science Department of Computer Science. Beer Sheva: Ben-Gurion University, 2016. Erişim Linki: <https://cs.bgu.ac.il/frankel/TechnicalReports/2016/16-02.pdf>
- Karaçayır, Emine - Afşar, Aslı. "Fintek Yatırımlarının Belirleyicileri: AB Ülkeleri ve Türkiye Örneği". *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2021),171-190. <https://doi.org/10.33399/biibfad.873252>
- Kömürçüoğlu, Ömer Faruk - Akyazı, Haydar. "Finansal Teknolojilerdeki (Fintek) Gelişmeler: Fırsatlar ve Riskler". *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Eylül 2020), 35-48.

- KPMG, Klynveld Peat Marwick Goerdeler. *KPMG Perspektifinden Fintech Sektörüne Bakış*. İstanbul: KPMG Yayınları, 2021. Erişim Linki: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/08/fintech-sektorel-bakis-2021.pdf>
- Lee, In - Shin, Yong Jae. "Fintech: Ecosystem, Business Models, Investment Decisions, and Challenges". *Business horizons*, 61/1 (Ocak 2018), 35-46. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2017.09.003>
- Menteş, Ahmet. "Bankacılık Sektörüne Bir Tehdit Unsuru Olarak Finansal Teknoloji Şirketleri". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (Mart 2019), 49-53.
- Rabbani, Mustafa Raza vd. "FinTech, Blockchain and Islamic Finance : An Extensive Literature Review". *International Journal of Economics and Business Administration* 8/2 (Eylül 2020), 65-86. <https://doi.org/10.35808/ijeba/444>
- Seale, Clive. "Quality in Qualitative Research". *Qualitative Inquiry* 5/4 (Aralık 1999), 465-478. <https://doi.org/10.1177/107780049900500402>
- Sezal, Levent. "Fintek Hizmetlerinin Finans Sektörüne Etkileri ve Sağlanan Devlet Teşvikleri". *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 2 /3 (Aralık 2020), 233-248. <https://doi.org/10.38009/ekimad.779084>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, *Türkiye Fintek Ekosistemi Durum Raporu*. İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2021. Erişim Linki: <https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/2021-12/turkiye-fintek-ekosistemi-durum-raporu-2021.pdf>
- Taştan, Selim – Uralcan, Şebnem. "Küresel Finansal Teknoloji Sektöründe Ortaya Çıkan Yeni Girişimlerin Ekonomik ve Teknolojik Belirleyicileri". *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi* 2/1 (Mart 2019), 41-69.
- Tian, Feng. "An Agri-Food Supply Chain Traceability System for China Based on Rfid & Blockchain Technology". In *2016 13th International Conference On Service Systems And Service Management* 1-6. Kunming, China, 2016. <https://doi.org/10.1109/ICSSSM.2016.7538424>
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *Katılım Bankacılığı Dijital Araştırma Raporu*. (Aralık 2021), 34. Erişim Linki: <https://tkbb.org.tr/Documents/Tkbbbyayinlari/EY-TKBB-Dijital-Raporu.pdf>

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 38-63

Islamic Finance as an Alternative of Infrastructure Financing for Asian Landlocked Developing Countries

Asya'nın Karayla Çevrili Gelişmekte Olan Ülkeleri İçin Altyapı Finansmanı Alternatifi Olarak İslami Finans

Mohammad Asif NIAMAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı EABD

Master's Degree Student, Sakarya University Institute of Social Sciences, Department of Islamic Economics and Finance
Sakarya/Türkiye

✉ asif.niaman@gmail.com orcid.org/0000-0002-3622-0019

Hakan ASLAN

Dr. Öğr. Üyesi., Sakarya Üniversitesi, İslam İktisadı ve Finans Bölümü
Asst. Prof., Sakarya University, Faculty of Political Sciences, Department of Islamic Economics and Finance
Sakarya/Türkiye

✉ hakanaslan@sakarya.edu.tr orcid.org/0000-0003-2923-6837

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 10.10.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Niaman, Mohammad Asif- Aslan, Hakan. "Asya'nın Karayla Çevrili Gelişmekte Olan Ülkeleri İçin Altyapı Finansmanı Alternatifi Olarak İslami Finans". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 38-63. <https://doi.org/10.52637/kiid.1344609>

Cite as: Niaman, Mohammad Asif- Aslan, Hakan. "Islamic Finance as an Alternative of Infrastructure Financing for Asian Landlocked Developing Countries". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/ Special Issue (October 2023), 38-63. <https://doi.org/10.52637/kiid.1344609>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Mohammad Asif NIAMAN – Hakan ASLAN | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Islamic Finance as an Alternative of Infrastructure Financing for Asian Landlocked Developing Countries

Abstract

Various infrastructure financing methods are being used worldwide, each with its own set of advantages and obstacles. Basically, the advantages and disadvantages of a financing method manifest differently depending on each country's economic system, geographical location, economic dependency, political conditions, cultures, and beliefs. Using a funding strategy in one country may be beneficial under certain situations but harmful in another. As a result, the usefulness and efficacy of financing methods should be studied in light of the countries' circumstances. The Asian Landlocked Developing Countries (LLDC), which share the same fate in terms of geographical constraints and economic reliance, are grappling with severe infrastructural gaps in all sectors. These countries have an emerging economy, are largely dependent on agriculture, have a poor management structure, are unorganised and have weak financial markets, and rely heavily on their neighbours' transit routes to interact with the global economy. Some of these countries depend upon foreign assistance, and the lack of transparency and binding nature of this funding has had little impact on developing such countries' infrastructure. As a result, in order to finance their infrastructure projects, these countries must select the most acceptable financing option for their circumstances. The national budget constraint, inadequate local financial markets, the risk of foreign credits, and cultural and religious values in these countries are among the obstacles that contemporary financing methods present. Consequently, looking for alternative financing methods for these countries' infrastructure projects is critical. This paper intends to look at infrastructure financing methods and their challenges in Asian landlocked developing countries and evaluate Islamic finance as an alternative to conventional finance. The qualitative research method is used for this study. Furthermore, document analysis has been utilised as a data collection tool. First, the concepts of Islamic finance will be presented before moving on to the definitions and types of infrastructure. Afterwards, the conventional infrastructure financing methods, along with the shortcomings of these methods in Asian landlocked developing countries, will be discussed. Then the development of Islamic finance in Asian LLDCs will be studied. Finally, how Islamic finance addresses the challenges of conventional finance methods will be perused. The study found that the Islamic finance models, which are founded on the principle of shared income or risk sharing, can be implemented as an alternative to conventional finance in infrastructure financing. Public-private partnership (PPP) initiatives can be implemented effectively within the framework of Islamic financing concepts because the elements of the public-private partnership initiatives are congruent with Islamic finance principles. First of all, public-private partnership initiatives allow for risk sharing among project participants, including financiers. In addition, public-private partnership projects allow Islamic financiers to become project participants rather than just lenders. Following that, PPP infrastructure projects are by definition, free of speculation and gambling. Finally, project contracts are frequently well-specified and free of uncertainty. Besides this, creating financial inclusion and risk sharing in the framework of Islamic finance reduces the currency risk and the cost of financing and causes equitable distribution of wealth in society.

Keywords: Islamic Finance, Asian Landlocked Developing Countries, Infrastructure Financing Methods.

Asya'nın Karayla Çevrili Gelişmekte Olan Ülkeleri İçin Altyapı Finansmanı Alternatifi Olarak İslami Finans

Öz

Dünya genelinde, her birinin kendine özgü avantajları ve engelleri olan çeşitli altyapı finansman yöntemleri kullanılmaktadır. Temel olarak, bir finansman yönteminin avantaj ve dezavantajları, her ülkenin ekonomik sistemine, coğrafi konumuna, ekonomik bağımlılığına, siyasi koşullarına, kültür ve inançlarına bağlı olarak farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Bir finansman stratejisini bir ülkede kullanmak belirli koşullar altında faydalı olabilirken başka bir ülkede zararlı olabilir. Sonuç olarak, finansman yöntemlerinin yararlılığı ve etkinliği ülkelerin koşulları altında incelenmelidir. Coğrafi kısıtlamalar ve ekonomik bağımlılık açısından aynı kaderi paylaşan Asya'nın Karayla Çevrili Gelişmekte Olan Ülkeleri (LLDC/KÇGOÜ), tüm sektörlerde ciddi altyapı eksiklikleriyle boğuşmaktadır. Bu ülkeler gelişmekte olan bir ekonomiye sahip, büyük ölçüde tarıma bağımlı, zayıf bir yönetim yapısına sahip, örgütsüz ve zayıf mali piyasaları olan ve küresel ekonomiyle etkileşim için büyük ölçüde komşularının transit yollarına bağımlı olan ülkelerdir. Bu ülkelerden bazıları dış yardıma bağımlıdır ve bu finansmanın şeffaf olmaması ve bağlayıcı olma niteliği, bu ülkelerin altyapısını geliştirmede çok az etkiye sahip olmuştur. Sonuç olarak, altyapı projelerini finanse edebilmek için bu ülkelerin kendi koşullarına en uygun finansman seçeneğini seçmeleri gerekmektedir. Ulusal bütçe kısıdı, yerel finans piyasalarının yetersizliği, dış kredi riski ve bu ülkelerdeki kültürel ve dini değerler, çağdaş finansman yöntemlerinin önündeki engeller arasındadır. Sonuç olarak, bu ülkelerin altyapı projeleri için alternatif finansman yöntemlerinin araştırılması kritik önem taşımaktadır. Bu çalışma, denize kıyısı olmayan gelişmekte olan Asya ülkelerindeki altyapı finansman yöntemlerini ve bunların zorluklarını incelemeyi ve İslami finansın geleneksel finansmana bir alternatif olup olmayacağını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemine kullanılmıştır. Ayrıca veri toplama aracı olarak doküman analizinden yararlanılmıştır. İlk olarak, altyapı tanımlarına ve türlerine geçmeden önce İslami finans kavramları sunulacaktır. Daha sonra, geleneksel altyapı finansman yöntemleri ve bu yöntemlerin Asya'nın denize kıyısı olmayan gelişmekte olan ülkelerindeki eksiklikleri tartışılacaktır. Daha sonra Asya'daki LLDC/KÇGOÜ'lerde İslami finansın gelişimi incelenecektir. Son olarak, İslami finansın geleneksel finans yöntemlerinin zorluklarını nasıl ele aldığı incelenecektir. Çalışma, gelir ortaklığı veya risk paylaşımı ilkesine dayanan İslami finans modellerinin altyapı finansmanında geleneksel finansa alternatif olarak uygulanabileceğini ortaya koymuştur. Kamu-özel sektör ortaklığı (PPP/KÖO) girişimleri İslami finansman kavramları çerçevesinde etkin bir şekilde uygulanabilir. Çünkü KÖO girişimlerinin unsurlarının İslami finans ilkeleriyle uyumlu olduğu gözlenmektedir. Her şeyden önce, KÖO girişimleri, finansörler de dahil olmak üzere proje katılımcıları arasında risk paylaşımına izin verir. Buna ek olarak, KÖO projeleri İslami finansörlerin sadece kredi vermek yerine proje katılımcıları haline gelmesine olanak tanımaktadır. Bunu takiben, KÖO altyapı projeleri tanımı gereği spekülasyon ve kumardan uzaktır. Son olarak, proje sözleşmeleri genellikle iyi belirlenmiş ve belirsizlikten uzaktır. Bunun yanı sıra, İslami finans çerçevesinde finansal kapsayıcılık ve risk paylaşımı yaratmak, kur riskini ve finansman maliyetini azaltmakta ve toplumda refahın adil dağılımına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Karayla Çevrili Asya Ülkeleri, Altyapı Finansman Yöntemleri.

1. INTRODUCTION

Infrastructure is the backbone of a country's economy and is essential to its economic growth and competitiveness. Infrastructure includes not only physical structures such as bridges, roads, and water and electricity systems but also a wide range of services from the health sector to education and from the cultural sector to public utility amenities.

There are three primary methods for financing infrastructure: public finance, corporate finance, and project finance. In public finance, the government provides financial resources for infrastructure projects. Most of these resources are tax revenues, but governments might take credits or issue bonds and official development assistance if tax revenues are insufficient. Infrastructure projects are funded as part of a company's balance sheet in corporate finance. This means that there is no distinction between the project debts and the company's other liabilities, and if the project fails, the company will be accountable to creditors with all its assets. In this approach, the company can issue shares, preferred shares, and corporate bonds and take corporate loans as a financing instrument. But in project finance, the financial structure is a non-recourse or limited recourse. The debt and equity used to finance the project are paid back from the cash flow generated by the project rather than from the general assets or creditworthiness of the project sponsors. In this approach, a special purpose vehicle (project company) is established by a number of companies involved in the infrastructure project, and all project obligations are delegated to that entity. In project finance, the capital contributed by private sector sponsors, the government's participation shares and subsidies, project loans, project bonds, and hybrid instruments are funding sources.

In addition to these three ways of financing, some nations use crowdfunding, green bonds, and infrastructure investment funds. However, the conventional financial system is based on interest. More specifically, the provided financial resources are subject to a predetermined interest rate payment. The existence of interest rates makes financial resources inaccessible to small economic sectors and reduces financial inclusion. On the other hand, if the loans come from international markets, they are subject to currency risk because the loan is in foreign currency, while the return on investment is in the national currency.

This difficulty is more pronounced in Asian landlocked developing countries, which have embryonic economies, inadequate financial markets, high reliance on neighbouring countries, and severe infrastructure gaps. Due to the lack of proportion and the inadequacy of these countries' domestic financial markets, the potential of funding from local markets is quite limited. As a result, these countries are turning to overseas loans, where currency risk is unavoidable. Unfavourable economic conditions, political changes, and high investment risk, on the other hand, raise the cost of funding and reduce financial inclusion.

In this paper, Islamic finance, which has taken on a practical aspect since the mid-1970s, is offered as an alternative to conventional financing systems. Theoretically, the foundation of this system is risk sharing. It means that the financier participates in the profits and losses of the financed projects. As a consequence, since there is no interest rate, small and medium enterprises also have access to financial resources, and as a result, the amount of investment increases. On the other hand, profit and loss participation reduces currency risk because the financing yield is calculated based on the number of outcomes from the financed project rather than the fixed interest rate. The capability of public-private partnership contracts under the Islamic financial system eliminates harmful competition between private and public enterprises.

This paper, therefore, aims to look at infrastructure financing methods and their challenges in Asian landlocked developing countries and evaluate Islamic finance as an alternative to conventional finance. The qualitative research methodology is used for this study. Furthermore, document analysis has been utilised as a data collection tool. The paper is organised as follows. Section 4. discussed the concept of Islamic finance. Section 5. and 6.

introduces infrastructure and its classification. Section 7. provides information about the methods of infrastructure financing. Sections 8. and 9. talk about Asian landlocked developing countries, their infrastructure needs and the challenges of conventional financing methods for funding their infrastructure. Section 10. and 11. discussed the development of Islamic finance in Asian LLDCs and how Islamic finance addresses the shortcomings of conventional financing methods. The study ends with a conclusion.

2. LITERATURE REVIEW

This paper focuses on two points in particular. Firstly, review the challenges of conventional financing methods in financing infrastructure in Asian landlocked developing countries. Secondly, investigate Islamic finance as an alternative to the conventional financing methods for infrastructure projects in Asian LLDCs. Asian landlocked developing countries are experiencing a significant gap in their infrastructure. The method of financing infrastructure is seen as one of the most pressing issues in these countries. This study proposes the Islamic finance model as an alternative to conventional financing. Conventional infrastructure financing approaches in Asian landlocked development countries encounter significant challenges. According to the United Nations- The Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP) (2020), infrastructure financing challenges are reviewed in two parts as public and private. Fiscal and balance of payments deficits, public debt issues, inefficient tax administrations, and the lack of efficacy in relation to public spending on infrastructure are all major challenges in infrastructure financing for the public sectors in LLDCs. The undesirability of the business environment, lack of transparency and predictability of the procurement regime, state-owned enterprises and the competition regime with the private sector, and financial and political risks in the financial sectors are the main challenges in infrastructure financing for the private sector in LLDCs.¹ According to Emenike Kalu O. (2015), infrastructure financing challenges are listed as currency risk, long-term risky revenue expectation, lack of bankable projects, inadequate legal and regulatory framework for infrastructure financing and high cost of projects.²

Various studies discussed using Islamic finance for infrastructure project financing. COMCEC (2019) report discusses this matter from a theoretical perspective and focuses on Indonesia, Malaysia, Sudan, Saudi Arabia, and the UK as a case study.³ Kaplan examines the potential for Islamic finance to be used in Turkey for project financing. He concludes that Turkey has substantial potential; however, it must develop its legal and regulatory environment and increase awareness towards Islamic finance.⁴ Sadikot investigates the Equate Project in Kuwait and discusses other alternatives and risks for using Islamic finance in this project.⁵ Biancone and Shakhathreh evaluate the possibility of using Islamic finance for project financing in non-Muslim countries and conclude that sukuk can be a good alternative for the market.⁶ Similarly to this study, Abdulkareem and Mahmud emphasise the importance of using sukuk for infrastructure financing.⁷ Abdullah et. al. discuss possible risks when using

¹ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities* (Bangkok, 2020), 12-17.

² Emenike Kalu O., "Infrastructure Finance Mechanism and Challenges in Nigeria," *Independent Journal of Management & Production* 6/3 (2015), 827-836.

³ COMCEC Coordination Office, *Infrastructure Financing through Islamic Finance in the Islamic Countries* (Ankara, 2019).

⁴ Fikri Kaplan, "Using Islamic Finance for Infrastructure Projects in Turkey: A Study of the Potentials, Challenges and Current Situation," *Finansal Piyasaların Evrimi: Bankacılık, Risk Yönetimi, Piyasa*, ed. Buket Altunkeski Kırıcı - Mehmet Fatih Buğın (Gaziantep: Özgür Yayınları, 2023), 153-166.

⁵ Rishad Sadikot, "Islamic Project Finance: Shari'a Compliant Financing of Large Scale Infrastructure Projects," *Al Nakhlah: Online Journal on Southwest Asia and Islamic Civilization* Spring (2012), 1-9.

⁶ Paolo Pietro Biancone - Mohammad Ziad Shakhathreh, "Using Islamic Finance for Infrastructure Projects in Non-Muslim Countries," *European Journal of Islamic Finance* 2/2 (2015), 1-8.

⁷ Ibraheem Alani Abdulkareem - Mohd Sadad Mahmud, "Infrastructure Project Financing Through Sukuk as an Alternative to Conventional Bond Financing," *Journal of Management and Operation Research* 1/19 (2019), 1-11.

sukuk for project financing. They indicate that several risks may occur depending on the sukuk structure.⁸

Ayub emphasises that even the conventional financial industry centres ethics and moral implications for infrastructure finance, such as value-based intermediation (VBI), environmental, social and governance (ESG) criteria and corporate social responsibility (CSR). He indicated that Islamic financial institutions should focus more on VBI, ESG and CSR values aligned with the maqasid al-shariah principles. He asserts that infrastructure financing is one of the ways to serve this aim.⁹

Both Islamic and conventional finance supposedly carry out the task of bringing together fund providers and fund seekers to boost the economy. It is often suggested that Islamic and conventional finance are similar to the extent that most Islamic finance contracts can be changed to conventional finance contracts with only minor amendments. It seems that both Islamic and conventional finance give rise to an imbalance in the economy and work against vulnerable people, and this is considered a social failure of Islamic finance. However, numerous studies claim that Islamic finance can be a viable alternative to conventional finance. According to Diallo and Gundogdu (2021), Islamic finance comes up with Zakat and Waqf to address social failures; the nature of Islamic finance itself is a way to protect vulnerable people and bring about fairness to finance. The Islamic proposition for poverty alleviation is to have Waqf for social infrastructure development such as health, education, and water and zakat for wealth redistribution. Moreover, Islamic finance principles indicate that some infrastructure development projects should not be carried out using banking services.¹⁰

According to Naweed Ahmad Lone (2019), the lack of financial inclusion in the conventional financing system causes an economic imbalance and unequal wealth distribution. But Islamic finance addresses the issue of financial inclusion from two directions – one through promoting risk-sharing contracts that provide a viable alternative to conventional debt-based financing, and the other through specific instruments of wealth redistribution among the society like zakat.¹¹ Financial inclusion is essential to developing Islamic finance; without that, using it in infrastructure finance would be challenging.

Consequently, most studies focus on using Islamic finance for infrastructure projects by considering sukuk and evaluating issues from this perspective. On the other hand, some studies focus on Islamic finance in Central Asia;¹² however, there is a crucial gap in studies focusing on Islamic finance for infrastructure financing for Asian LLDCs. This study aims to contribute to filling this gap in the literature by examining Asian LLDCs not only for infrastructure financing challenges but also for providing possible “Islamic finance” solutions.

3. RESEARCH DESIGN AND METHODOLOGY

The paper adopted an exploratory approach to identify issues regarding using Islamic finance as a tool for financing infrastructure projects in Asian LLDCs. Considering the study's exploratory nature, the qualitative research method is used. There are very few studies focused on the development of Islamic finance in Asian LLDCs. For this reason, this paper is

⁸ Abdul Aziz Abdullah et al., “Risk in Funding Infrastructure Projects through Sukuk or Islamic Bonds,” *International Review of Management and Business Research* 3/2 (2014), 915–928.

⁹ Muhammad Ayub, “Focusing Project Financing for Growth and Realizing the Higher Objectives of Shar’i’Ah,” *Journal of Islamic Business and Management (JIBM)* 09/02 (2019), 235–247.

¹⁰ Amadou Thierno Diallo - Ahmet Suayb Gundogdu, *Islamic Financial Product Development in the Context of Education and Health*, 2021, 21–22.

¹¹ Naveed Ahmad Lone, “Islamic Finance: An Alternative Approach to Financial Inclusion,” *Insight Islamicus* 19/ (2019), 159–160.

¹² Geoffrey F. Gresh, “The Rise of Islamic Banking and Finance in Central Asia,” *Al Nakhlah* Fall (2007); Ruslan Nagayev - Rashed Jahangir, *Islamic Finance in Central Asia and Russia* (Istanbul, 2022).

considered an initial study in this area. The qualitative research method is best suited for exploratory studies.¹³ The study uses previous research articles, reports, journals and related web sources as data sources and analyses from a qualitative perspective.

The study attempts to answer the following research questions:

- What are the challenges for infrastructure project financing in the Asian LLDCs?
- Can Islamic financing methods be an alternative to financing infrastructure projects in the Asian LLDCs?

Therefore, the paper aims to look at infrastructure financing methods and their challenges in Asian landlocked developing countries and evaluate Islamic finance as an alternative to conventional finance. To address research questions, we explained the basic concepts of Islamic finance and infrastructure financing methods to provide a better understanding of these concepts. Then, we elaborated on the current infrastructure needs in the Asian LLDC and the challenges of the existing financing methods. Finally, we provided the development of Islamic finance in the Asian LLDCs to answer whether Islamic finance can be used as an alternative financing method for infrastructure projects.

4. THE CONCEPT OF ISLAMIC FINANCE

Islamic finance is a financial system based on Islamic law (which is also referred to as shariah). Islamic financial principles are based on the basic notion of caring for the welfare of the public by preventing unfair or exploitative actions. The stringent prohibition on giving or receiving any fixed, predefined rate of return on financial transactions is the most well-known feature of the Islamic financial system.¹⁴ More specifically, the principles of Islamic finance are as follows:¹⁵

- Returns should be related to profits/earnings and derived from the financier's business risk.
- Islamic financiers are project partners.
- Transactions should not involve speculation or gambling (maysir).
- Investments in illegal goods and activities, such as alcohol, gambling, and weapons, are prohibited.
- The presence of undue uncertainty in a contract is banned.

Until the very beginning of the 1970s, Islamic finance was an academic concept that few people knew about; today, it is a well-known practical reality. Despite an unfriendly context and without the support of the supplementary or collaborating organisations essential for its successful operation, it developed as an innovative method of financial intermediary in the 1980s. Its global acceptance is based on its use and feasibility. It has also aroused the attention of major international financial institutions, regulators such as the Federal Reserve Board and the Financial Services Authority of England, international financial institutions such as the IMF and the World Bank, and highly regarded centres of learning like Harvard University in the United States, the London School of Economics and Durham University in the United Kingdom and some other educational centres in Saudi Arabia, Malaysia, Pakistan and Egypt. Islamic finance is practised in approximately 75 countries around the world, with over 550 Islamic financial institutions. Numerous worldwide organisations and regional financial centres are assisting in standardising Islamic banking products, thereby strengthening their credibility. Nearly all global conventional finance organisations provide Islamic financial services through explicitly designated subsidiaries or windows. It is an optimistic indication of an emerging good as well as a moral enterprise that will improve the welfare and peace of mind of millions

¹³ John W Creswell, *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research* (Boston, MA: Pearson, 2012), 16.

¹⁴ Lone, "Islamic Finance: An Alternative Approach to Financial Inclusion," 158-159.

¹⁵ COMCEC Coordination Office, *Infrastructure Financing through Islamic Finance in the Islamic Countries*, 44.

of people who have been either refusing to participate in the conventional financial system or feeling guilty due to the engagement of interest in their transactions, which is alternatively forbidden in all revealed religions.¹⁶

As a finance toolkit, there are multiple choices under the scope of Islamic finance. Table 1 shows the major structures based on the underlying financial contracts.¹⁷

Table 1. Financing Models in Islamic Finance

Contract Type	Finance Model	Brief Definition
Asset-Based	Ijarah (Leasing)	A contract in which one party (the lessee) acquires the usufruct right of the property belong to the other party (the lessor) at a certain price in a certain period of time.
Sale-Based	Murabahah (Cost-Plus)	A contract to sell a commodity or property at a fixed interest rate in exchange for an upfront or postponed payment.
	Istisna	A contract to manufacture items, assemble or process them, or build something based on precise measurements and within a specific time frame. Payment is made while the property's work is being completed.
Equity-Based	Musharakah (Joint Venture)	An agreement among more than one party to form a capital-and-labour-based commercial entity. Profit and loss are divided according to an agreed-upon ratio based on the amount invested.
	Mudarabah (Profit and Loss Sharing)	A contract between two parties in which one party contributes capital and the other contributes labour due to form a partnership and share earnings in predetermined ratios.
Certificate-Based	Sukuk	Financial instruments that represent an undivided ownership interest in the assets or interests of the issuer.

Source: World Bank Group, The Public-Private Infrastructure Advisory Facility (PPIAF) and The Islamic Development Bank (IsDB), Reference Guide: Islamic Finance for Infrastructure PPP Projects (Washington DC, 2019), 9.

5. THE CONCEPT AND DEFINITION OF INFRASTRUCTURE

Infrastructure is a compound term made up of two words: "infra" and "structure". As a dictionary meaning, it is defined as "the structure that forms the basis of a system or organisation".¹⁸ "Infra" comes from the Latin language, which means "below"; "infrastructure" can be applied to mean "foundation".¹⁹ As a result, the infrastructure term refers to the basic or basis of a system.²⁰

Although infrastructure has come a long way as a concept, academic studies have no common definition. Therefore, different substantial and dependable definitions will be

¹⁶ Muhammad Ayub, *Understanding Islamic Finance* (West Sussex: John Wiley & Sons, 2007), 15.

¹⁷ World Bank Group et al., *Reference Guide: Islamic Finance for Infrastructure PPP Projects* (Washington DC, 2019), 9.

¹⁸ Coşkun Can Aktan - Dilek Dileyici, "Genel Olarak Altyapı Hizmetleri," *Altyapı Ekonomisi: Altyapı Hizmetlerinde Serbestleşme ve Özelleştirme* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2005), 6.

¹⁹ Walter Buhr, *What Is Infrastructure?* (Volkswirtschaftliche Diskussionsbeiträge, Universität Siegen, Fakultät Wirtschaftswissenschaften, Wirtschaftsinformatik und Wirtschaftsrecht, 2003), 1.

²⁰ Brett M. Frischmann, *Infrastructure: The Social Value of Shared Resources* (Oxford University Press, 2012), 3.

introduced in the following sections, and an intermediate definition will be presented for comparison.

Reimut Jochimsen (1966) states, "Infrastructure is the totality of physical, institutional, and personal facilities available to economic agents that, in the case of an efficient allocation of resources, equalise compensation for equivalent inputs".²¹

According to Walter Buhr (2003), "Infrastructure includes all relevant economic information, such as regulations, stocks, and measures to maximise the economic potential of economic actors".²²

As defined by the OECD (2015), infrastructure refers to broad types of assets that create public goods and services required for economies to function and expand.²³

To be honest, the above definitions only take into account one aspect of infrastructure. In some of these definitions, infrastructure is considered entirely material or tangible assets, whereas in others, it is described as intellectual or intangible. As a result, the term of infrastructure has two distinct meanings: narrow and broad. In a restricted sense, infrastructure encompasses the material facilities such as transportation, communication, electricity, and water required to operate an investment. In a broad sense, infrastructure includes institutions in the sectors of education and health, as well as financial or economic opportunities and social fixed capital that includes knowledge and skills connected to these issues.²⁴ Briefly, infrastructure is a concept with both economic and social implications.²⁵

Finally, if a functional or intermediate definition of infrastructure is provided, Chong and Poole's (2001) definition can be used. Chong and Poole define "infrastructure" as "the structure and facilities required for the economy and society to function". Rather than being an aim, infrastructure facilitates economic activity and social services.²⁶

6. CLASSIFICATION OF INFRASTRUCTURE

Infrastructure classification has no single approach like its definition.²⁷ Infrastructure has been classified from several angles. For example, Jochimsen (1966) classified infrastructure into three parts: material infrastructure (transport system, utilities, health, education, etc.), personal infrastructure (human capital), and institutional infrastructure (norms, institutions, and procedures), whereas Jacobs Sturms et al. (1995) classified infrastructure into two categories: basic infrastructure (roads, canals, ports, etc.) and auxiliary infrastructure (trams, gas, electricity, water supply, etc.).²⁸ But here we look over N. M. Hansen's (1965) approach, which is the most cited in academic research and the US Congressional Budget Office's 2008 and 2009 infrastructure definitions is based on it. According to N. M. Hansen (1965), infrastructure is classified into two types: economic and social. Economic infrastructure refers to structures and facilities that are required for the basic operation of an economy and directly support productive activities. Such structures include highways, seaways, airports, water, gas, power distribution networks, irrigation and sewerage networks, dams, etc.

²¹ Gianpiero Torrisi, *Public Infrastructure: Definition, Classification and Measurement Issues* (Munich, Germany, 2009), 6–7.

²² Buhr, *What Is Infrastructure?*, 16.

²³ Raffaele Della Croce et al., *Infrastructure Financing Instruments and Incentives* (Paris, 2015), 7.

²⁴ Aktan - Dileyici, "Genel Olarak Altyapı Hizmetleri," 6.

²⁵ Mustafa Tuna - Sevilay Bostancı, "Mahalli İdarelerde Altyapı Yatırımlarının Finansman Yöntemleri: Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü Örneği," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/4 (2021), 1479.

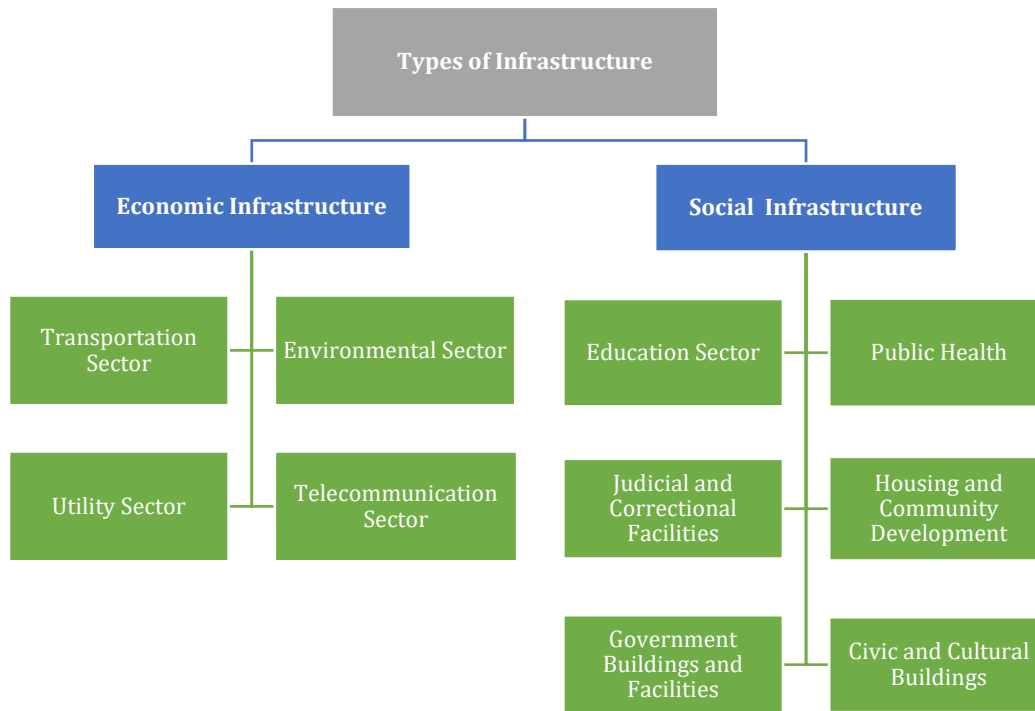
²⁶ Sophia Chong - Emily Poole, *Financing Infrastructure: A Spectrum of Country Approaches*, 2013, 66.

²⁷ Irina V. Baskakova - Nikita S. Malafeev, "The Concept of Infrastructure: Definition, Classification and Methodology for Empirical Evaluation," *Известия Уральского Государственного Экономического Университета* 3/71 (2017), 31.

²⁸ Torrisi, *Public Infrastructure: Definition, Classification and Measurement Issues*, 10–16.

On the other hand, social infrastructure is a set of complementary facilities and structures designed to improve social comfort and quality of life while promoting economic efficiency. These are facilities such as hospitals, schools, environmental cleaning facilities, municipality offices, public safety structures, sports facilities, and green areas.²⁹ Figure 1 below provides further information about this classification.

Figure 1. Infrastructure Types and Components

Source: Can Chen - John R. Bartle, *Infrastructure Financing: A Guide for Local Government Managers* (2017) 4.

6.1. Economic Infrastructure

Economic infrastructure refers to the facilities, activities, and services that support the operation and development of other sectors of the economy. These facilities, activities, and services contribute to the economy's overall efficiency. Furthermore, the economic infrastructure, as an important aspect, promotes the seamless operation of all sectors of the economy. The economic infrastructure serves as the economic system's nerve centre. It is essential to the advancement of civilisation as well as the growth of the economy. Public facilities provide space and time utility to commodities and services. They also connect manufacturing, distribution, and end users. As a result, economic infrastructure connects the many components of the economy. Economic infrastructure refers to societal essentials such as railways, roads, ships, aeroplanes, communication, and so on. Hence, lacking these infrastructures and services may stifle its economic growth and make quick growth impossible.³⁰

²⁹ Can Chen - John R. Bartle, *Infrastructure Financing: A Guide for Local Government Managers* (2017), 4; Torrissi, *Public Infrastructure: Definition, Classification and Measurement Issues*, 15.

³⁰ Namratha Reddy, "Economic Infrastructure – Intro, Types, Significance" (2018).

The following sectors are part of the economic infrastructure:³¹

- Transportation sector: surface transportation (highways, bridges, railways, and parking), public transportation (urban rail and bus rapid transit), aviation (airports, navigation aids), and water transport (inland and seaports)
- Environmental sector: Water distribution and treatment (drinking), treatment of wastewater (sewerage), garbage management, and pollution prevention facilities are all part of the environmental sector.
- Utility sector: includes electric power systems and gas distribution.
- Telecommunications sector: covers telecommunication cables and networks, as well as high-speed Internet.

6.2. Social Infrastructure

Social infrastructure includes facilities, spaces, services, and networks that improve our community's quality of life and well-being. It causes us to be happy, safe, and healthy, as well as to learn and be content with our lives. The social infrastructure network contributes to social identity, inclusion, and unity and is used by all sectors of society at some time in their life, frequently on a daily basis. Many social infrastructure facilities, such as public swimming pools, childcare centres, major hospitals, colleges, and art galleries, play a vital role in our daily lives. Access to high-quality, convenient social services directly impacts all individuals' economic and social welfare.³²

The following six social sectors comprise social infrastructure:³³

- Education sector: primary schools and facilities, university buildings and facilities
- Public health: healthcare facilities, hospitals
- Judicial and penal facilities: prisons, courts
- Housing and community development
- Government buildings and facilities: government administrative buildings, public security and welfare facilities
- Civil and cultural facilities: libraries, conference centres, parks and recreation areas

The government substantially covers the expense of social infrastructure. People who use a park, go to a public school, or get treatment at a public hospital do not pay the full cost of their use.³⁴

7. FINANCING METHODS OF INFRASTRUCTURE PROJECTS

Infrastructure projects are frequently financed by governments. However, different methods and instruments might be used to finance these projects if the government's own resources are insufficient or the project is deemed economically feasible to be implemented by the private sector.³⁵ If infrastructure projects are carried out fully by governments, financial resources can be provided through bonds, local and foreign loans, and international aids, in addition to government resources. In general, all available resources are allocated to the infrastructure project within the budgetary limits, and this approach is called "public finance" in the literature.³⁶ Another alternative is for the government to transfer infrastructure projects to the private sector, namely to those who can best manage the project, through privatisation, to reduce the infrastructure project cost and boost project efficiency.³⁷

³¹ Chen - Bartle, *Infrastructure Financing: A Guide for Local Government Managers*, 4.

³² Infrastructure Australia, *An Assessment of Australia's Future Infrastructure Needs* (2019), 388.

³³ Chen - Bartle, *Infrastructure Financing: A Guide for Local Government Managers*, 4.

³⁴ Infrastructure Australia, *An Assessment of Australia's Future Infrastructure Needs*, 392-394.

³⁵ Croce et al., *Infrastructure Financing Instruments and Incentives*, 7.

³⁶ Erhan Bahtiyar, *Altyapı Yatırımlarının Mevcut Finansman Modelleri ile Sukuk Finansman Modelinin Mukayeseli Analizi (Doktora Tezi)* (İstanbul Üniversitesi, 2021), 16; Erdoğan Irmak, *Kamu Yatırımları Finansmanı ve Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Altyapı Yatırım Ortaklarının Kullanılması ve Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi)* (Gazi Üniversitesi, 2010), 31.

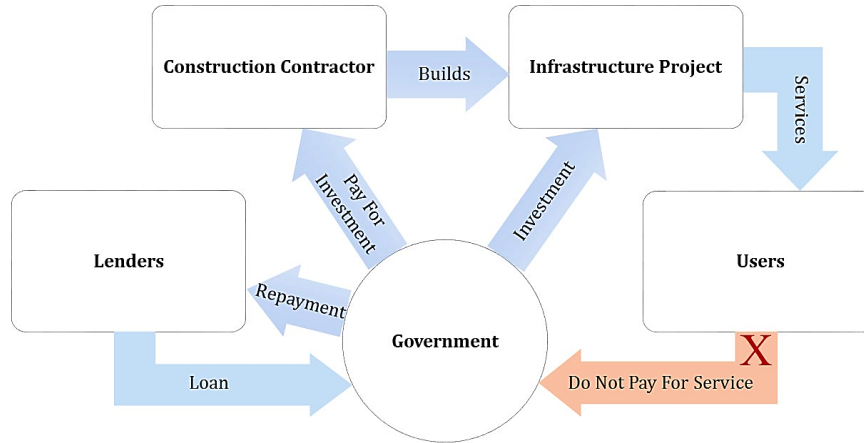
³⁷ COMCEC Coordination Office, *Infrastructure Financing through Islamic Finance in the Islamic Countries*, 19.

In this situation, the project is totally handed to the private sector, and finance sources can be provided through owner equity, preferred shares, corporate loans, corporate bonds, and convertible bonds. This type of financing is known as "Corporate Finance".³⁸ However, many infrastructure projects have features that necessitate government intervention.³⁹ Taking these characteristics into account, the "Public-Private Partnership" model emerges in order to improve project efficiency, reduce production costs, and make better use of production resources. As a result, the private sector is responsible for project financing, design, implementation, and operation. The public institution is only in charge of its oversight and management.⁴⁰ A new project company with legal status will be established as part of the PPP agreement. In addition to the sponsors' equity, loans and bonds can be utilised for financing the project company. This method is known as "Project Finance".⁴¹ Other financing mechanisms, such as "Green bonds," "Infrastructure investment funds," and "Crowdfunding," are being used around the world alongside to the methods mentioned above.⁴²

7.1. Public Finance

Public finance will be addressed when the government provides financing or investment funds for infrastructure projects. Typically, public institutions or state-owned enterprises are in charge of project planning, design, building, and operation in this context.⁴³ However, the private sector can also be involved in constructing infrastructure projects.⁴⁴ The public sector finances the majority of existing infrastructure developments around the world. Because the transfer of large-scale infrastructure projects to the private sector may result in monopolies and unreasonable price increases.⁴⁵ Another cause is that, since most infrastructure services are in high demand, public institutions prefer to provide such services in order to enhance public welfare.⁴⁶ The public finance method for infrastructure projects is shown in Figure 2.

Figure 2. Public Finance Model

³⁸ Croce et al., *Infrastructure Financing Instruments and Incentives*, 18–19.

³⁹ Chong - Poole, *Financing Infrastructure: A Spectrum of Country Approaches*, 66.

⁴⁰ Tuna - Bostancı, "Mahalli İdarelerde Altyapı Yatırımlarının Finansman Yöntemleri: Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü Örneği," 1486.

⁴¹ COMCEC Coordination Office, *Infrastructure Financing through Islamic Finance in the Islamic Countries*, 23.

⁴² Chen - Bartle, *Infrastructure Financing: A Guide for Local Government Managers*, 14.

⁴³ Chong - Poole, *Financing Infrastructure: A Spectrum of Country Approaches*, 66.

⁴⁴ The Public-Private Infrastructure Advisory Facility, *Project Finance: Introductory Manual on Project Finance for Managers of PPP Projects* (2001), 6.

⁴⁵ Serge Emile Eid, *Financing Infrastructure Projects* (American University of Beirut, 2008), 14.

⁴⁶ Ahmet Gökhan Arsalan, *Altyapı Yatırımlarının Sermaye Piyasası Araçlarıyla Finansmanı ve Kurumsal Yatırımcılarının Rolü* (Gazi Üniversitesi, 2019), 38.

Source: Håvard Halland et al., *Resource Financed Infrastructure: A Discussion on a New Form of Infrastructure Financing* (Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2014), 21.

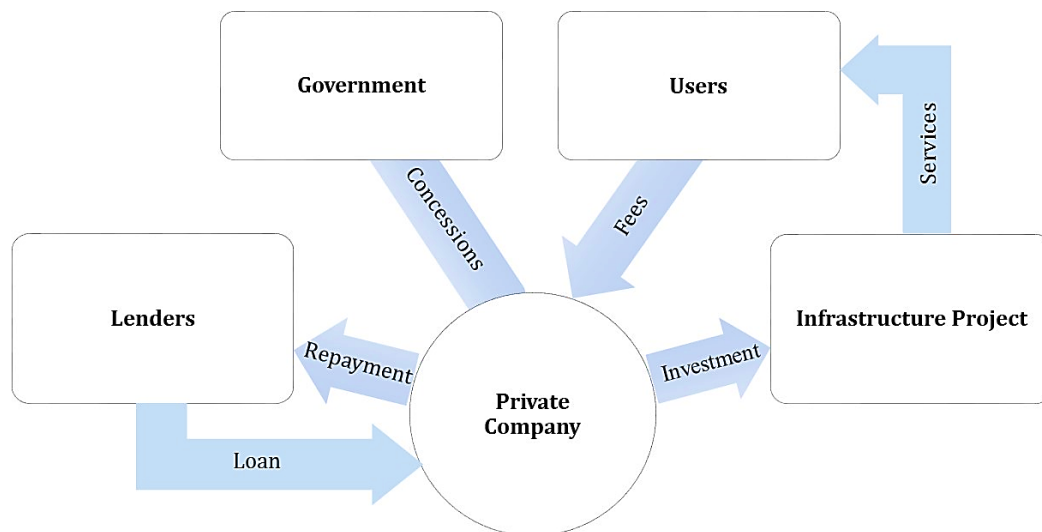
The main sources of public finance are general taxes, usage fees, foreign exchange reserves, official development assistance, domestic and foreign loans, and bonds.⁴⁷

7.2. Private Finance

As previously stated, it is considered appropriate for the private sector to provide infrastructure products and services that are subject to market mechanisms. Moreover, economic infrastructure projects are carried out more efficiently by the private sector; as a result, governments transfer existing infrastructure projects through privatisation to the private sector.⁴⁸ Generally, private companies can use two methods to finance a project: corporate finance and project finance.⁴⁹

Corporate finance, often referred to as on-balance-sheet finance, is used by corporations to finance a portion of the capital investment for a project using the company's balance sheet instead of the project itself. This mechanism is frequently used in lower-value projects where the cost of financing is insufficient to support a project financing mechanism or where the private operator is so large that it decides to fund the project from its own balance sheet. Assets are funded as part of a company's balance sheet in corporate finance.⁵⁰ This means that there is no distinction between the project debt and the company's other liabilities, and if the project fails, the company will be accountable to creditors with all of its assets.⁵¹ The balance sheet finance model is shown in Figure 3.

Figure 3. Corporate Finance Model

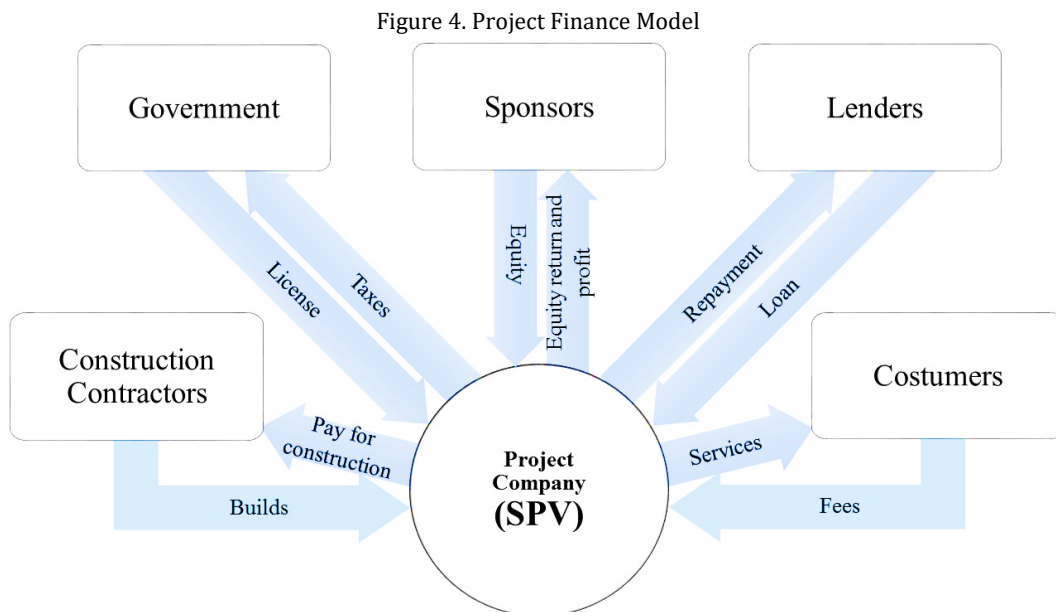
Source: The Public-Private Infrastructure Advisory Facility, *Project Finance: Introductory Manual on Project Finance for Managers of PPP Projects*, [2001], 6.

⁴⁷ COMCEC Coordination Office, *Infrastructure Financing through Islamic Finance in the Islamic Countries*, 23.
⁴⁸ Hideo Nakamura et al., *Principles of Infrastructure: Case Studies and Best Practices* (Tokyo: Asian Development Bank Institute, 2019), 132.
⁴⁹ Waskitha W. Galih - Ruslan Prijadi, "The Choice of Infrastructure Project Financing Strategies: A Case of A Seaport in Indonesia," *Proceedings of the 12th International Conference on Business and Management Research (ICBMR 2018)* (Atlantis Press, 2019), 118.
⁵⁰ Sisira Lohawiboonkij, "The Best Project Financing Option for Infrastructure Projects in Developing Nations," *PM World Journal VIII/I* (2019), 6-7.
⁵¹ Galih - Prijadi, "The Choice of Infrastructure Project Financing Strategies: A Case of A Seaport in Indonesia," 118.

Corporate finance instruments include company equity, shares, preferred shares, corporate bonds, corporate loans, and hybrid Instruments.⁵²

Project finance, also known as off-balance sheet finance or non-recourse finance, is a method that provides source of financing for the realisation of large infrastructure projects based on the assets and future cash flows of the project without expecting any collateral from the assets of the project sponsors.⁵³

Within the context of project financing, investments in infrastructure projects are carried out by a few private enterprises in the form of joint ventures or with the participation of the government. Typically, loans are the most common form of financial source offered by banks and non-banking financial institutions.⁵⁴ The project finance model is shown in Figure 4.

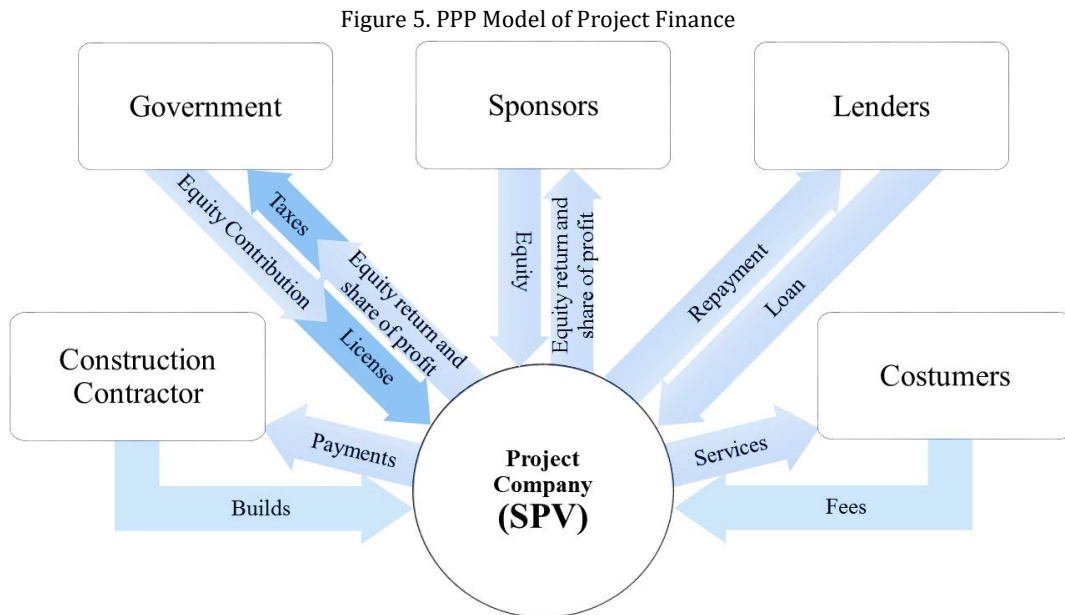
Source: Halland et al., *Resource Financed Infrastructure: A Discussion on a New Form of Infrastructure Financing*, 23.

In terms of project finance, the majority of infrastructure projects are public-private partnerships (PPP).⁵⁵ Public-private partnership (PPP) is a long-term agreement between the private sector and government agencies to provide a public good or service.⁵⁶ The main reason for PPP is that it allows infrastructure projects to be developed quickly, effectively, and efficiently by combining the public and private sectors and sharing capital, earnings, and loss.⁵⁷

In this approach, public institutions, as the developers of infrastructure services, delegate responsibility and execution of state-owned projects that are still in operation or are being designed for the private sector for a limited time. In another case, the government

⁵² Croce et al., *Infrastructure Financing Instruments and Incentives*, 18–19.
⁵³ Sharifah Nurul Azlin bt Syed Mohd Bakhor, *Sukuk as a Means of Project Financing* (2013), 4.
⁵⁴ The Public-Private Infrastructure Advisory Facility, *Project Finance: Introductory Manual on Project Finance for Managers of PPP Projects*, 9; Lyudmila N. Voropaeva - Tatiana V. Yurieva, "Project Finance: Principles and Efficiency," *8th International Scientific Conference on Project Management in the Baltic Countries* (Riga: University of Latvia, 2019), 106.
⁵⁵ Bakhor, *Sukuk as a Means of Project Financing*, 5.
⁵⁶ Chong - Poole, *Financing Infrastructure: A Spectrum of Country Approaches*, 67.
⁵⁷ Bakhor, *Sukuk as a Means of Project Financing*, 5; Voropaeva - Yurieva, "Project Finance: Principles and Efficiency," 106.

transfers its own land or other assets to a project firm in exchange for a stake in the company.⁵⁸ Figure 5 depicts the project financing model.

Source: Halland et al., *Resource Financed Infrastructure: A Discussion on a New Form of Infrastructure Financing*, 27.

In project finance, the assets contributed by private sector sponsors, the government's participation share and subsidies, project loans, project bonds, and hybrid instruments are funding sources.⁵⁹

7.3. Other Financing Methods in Use

- **Green Bonds:** Green bonds are debt instruments issued to finance "green projects" with specific environmental benefits, typically linked to climate change.⁶⁰ Green projects are listed in broader categories in the latest edition of the Green Bond Principles (2021). Renewable energy, energy efficiency, pollution prevention and control systems, sustainable management of natural resources and land use, conservation of terrestrial and aquatic biodiversity, clean transportation, sustainable water and wastewater management, sustainable agriculture, and environmentally conscious buildings are among these categories.⁶¹ Green bonds can be issued by banks, governments, municipalities, financial institutions, companies, or SPVs.⁶²

- **Infrastructure investment funds:** An infrastructure investment fund is an enterprise that pools the financial resources of large investors such as pension funds, sovereign wealth funds, private insurance companies, and investment banks which employs experienced fund managers to invest the funds in various infrastructure assets. The infrastructure fund's primary source of finance is institutional investors.⁶³ In this model, the

⁵⁸ Håvard Halland et al., *Resource Financed Infrastructure: A Discussion on a New Form of Infrastructure Financing* (Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2014), 26–27.

⁵⁹ Halland et al., *Resource Financed Infrastructure: A Discussion on a New Form of Infrastructure Financing*, 26–27; The Public-Private Infrastructure Advisory Facility, *Project Finance: Introductory Manual on Project Finance for Managers of PPP Projects*, 9–10.

⁶⁰ World Bank, *What Are The Green Bonds?* (Washington DC, 2015), 23.

⁶¹ ICMA Paris Representative Office, *Green Bond Principles: Voluntary Process Guidelines for Issuing Green Bonds* (Paris, 2021), 4–5.

⁶² Croce et al., *Infrastructure Financing Instruments and Incentives*, 26–27.

⁶³ Chen - Bartle, *Infrastructure Financing: A Guide for Local Government Managers*, 22.

fund manager is in charge of infrastructure assets evaluation and investment transactions on behalf of the investors, while individual and institutional investors who receive contributions from the fund can invest directly in infrastructure assets.⁶⁴

• **Crowdfunding:** Crowdfunding is a method of raising modest sums of money from a large number of people. This strategy has grown in popularity as an inventive and trendy way to fund relatively small urban infrastructure projects, frequently through fundraising. Crowdfunding connects enterprises in need of capital with private investors ready to invest small sums via an internet-based (online platform). According to current practices, this strategy has successfully financed municipal small infrastructure projects.⁶⁵

8. ASIAN LANDLOCKED DEVELOPING COUNTRIES AND THEIR INFRASTRUCTURE NEEDS

The term "landlocked developing countries" (LLDCs) refers to nations without a maritime border. When compared to coastal nations, LLDCs experience significantly higher transport and other trade transaction costs because of their distance from global markets, multiple border crossings, complicated transit procedures, ineffective logistics systems, weak institutions, and inadequate infrastructure. They are at a disadvantage in fully utilising their potential to support their sustainable development efforts because of these high costs, which have a significant trade-reducing effect and have a direct negative impact on economic growth.⁶⁶

The LLDCs depend on their transit neighbours geographically, particularly on their infrastructure, security and stability regulations, administrative procedures, and cross-border political contacts. While some countries, especially countries in Central Asia, heavily depend on surface transportation to connect with their major trading counterparts, others, such as those with greater indirect access to maritime services and global markets, rely more on maritime services and global markets. The premise that constructing adequate transportation infrastructure will facilitate access to international markets appears to dominate most analyses of the economic issues confronting LLDCs.⁶⁷

The United Nations lists 32 countries as landlocked developing countries (LLDCs), including 16 in Africa, 12 in Asia, 2 in Europe, and 2 in Latin America. They all share two specific characteristics, as the name of the group suggests: they are all developing nations without direct access to the sea.⁶⁸

Asia's LLDCs include countries with varying total and per capita GDP, land areas, population density, and varying levels of infrastructure development and financing capacity. LLDCs in Asia can be divided into two groups based on their overall development and historical disposition: 1) countries with transition economies (the former Soviet LLDCs and Mongolia); and 2) Least Developed Countries (LDCs).⁶⁹ Afghanistan, Armenia, Azerbaijan, Bhutan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Democratic Republic Lao (Lao PDR), Mongolia, Nepal, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan are among the 12 Asian LLDCs.

The financing resources required to close infrastructure gaps in LLDCs have been estimated to be 10.5 per cent of their respective GDP. Many infrastructure facilities, such as roads, bridges, power generation and transmission lines, airports, water supply and sanitation, Internet access, and other telecommunications networks, are heavily reliant on

⁶⁴ Arsalan, *Altyapı Yatırımlarının Sermaye Piyasası Araçlarıyla Finansmanı ve Kurumsal Yatırımcılarının Rolü*, 66.

⁶⁵ Chen - Bartle, *Infrastructure Financing: A Guide for Local Government Managers*, 23.

⁶⁶ UN-OHRLLS, *Landlocked Developing Countries Fact Sheet 2020* (2020), 1.

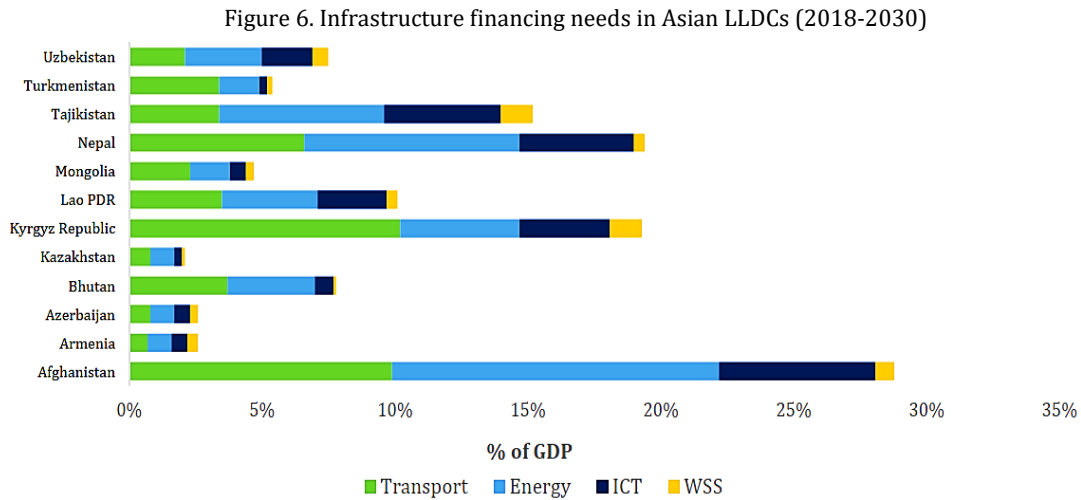
⁶⁷ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*, 7-8.

⁶⁸ UNCTAD, *Economic Diversification in Selected Asian Landlocked Developing Countries (Bhutan, Kazakhstan, Mongolia, and Turkmenistan): Challenges, Policy Options, and the Way Forward* (Geneva: United Nations, 2020), 6.

⁶⁹ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*, 7-8.

these countries and have significant funding gaps. Future prosperity is unquestionably dependent on investments in effective infrastructure. However, infrastructure constraints limit access to regional and global markets, reducing export competitiveness and stifling economic growth.⁷⁰

Afghanistan has the highest infrastructure financing needs among the region's LLDCs (up to 29 per cent of GDP), followed by Nepal and Kyrgyzstan (up to 19 per cent of GDP) (figure 6). The transportation and energy sectors require the most investment, followed by information and communications technology (ICT) and water supply and sanitation (WSS).⁷¹

Source: United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities* (Bangkok, 2020), 14.

9. CHALLENGES OF INFRASTRUCTURE FINANCING METHODS IN ASIAN LLDCs

The Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP) reported that in 2017 65% of infrastructure projects in countries with special needs (CSN) were funded by public finance. 10% came through loans from multilateral development banks (MDBs), and 15% from the private sector, including foreign direct investments (FDI) and public-private partnership models. On average, official development assistance (ODA) was expected to provide the final 10%. At the same time, less than 30% of infrastructure projects in developed countries are sponsored by the government.⁷²

Given the infrastructure funding imbalance in the nations mentioned above, it is evident that all forms of funding, including public, private, domestic, and international, will be required. However, the significance and functions of different finance sources may vary from one nation to another and from one industry to another. However, Asian LLDCs make it more challenging to achieve their infrastructure needs because of widespread limitations on foreign investment as well as issues with both public and private funding sources.⁷³

⁷⁰ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing for Sustainable Development in Asia and the Pacific* (Bangkok, 2019), 159–160.

⁷¹ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing for Sustainable Development in Asia and the Pacific*, 159–162.

⁷² United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*, 9.

⁷³ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*, 9–12.

9.1. Challenges in Public Finance Methods

On a worldwide scale, most of the resources for infrastructure investments in LLDCs come from the public sector, notably government budgets. Countries use a variety of methods for allocating public resources. For instance, non-tax income, such as natural resources, funds at least half of government budgets in resource-rich LLDCs, whereas tax revenues fund the majority of public spending in other LLDCs.⁷⁴

The main concerns of public finance used in infrastructure projects in LLDCs are fiscal and balance-of-payments deficits, public debt issues, insufficient tax administration, and inefficient public spending on infrastructure projects.⁷⁵ Despite significant infrastructure financing requirements, most LLDCs have lower capital expenditures (mostly in infrastructure) than the global average. In non-resource-rich LLDCs, tax revenues are the principal source of public resources. However, these levies are inadequate and insufficient due to inefficient tax management systems and the presence of a sizable informal sector. On the other hand, individual capital owners' tax avoidance is regarded as a problem. The emergence of fiscal and current account balance deficits, or "twin deficits," poses a key difficulty in this situation, reducing infrastructure financing capacity and converting LLDCs into net debtors.⁷⁶

In this setting, the occurrence of fiscal and current account balance deficits, or "twin deficits," provides a key challenge and constraint. As a result, for some Asian LLDCs, specifically those with "twin deficits," using sovereign debt as a possible source of infrastructure finance may be out of the question. At the same time, infrastructure expansion without incurring debt may simply be impossible for some countries: unlike private firms, governments cannot issue equity. For many Asian LLDCs, public debt financing may be the sole option, however unpalatable.⁷⁷

Besides that, currency risk is an important component of infrastructure finance. Because infrastructure project income is typically received in local currency, but interest and principal debt repayments are made in foreign currency. Capital regulations and currency swings limit the native currency's convertibility and flexibility, posing significant obstacles for foreign investors and financiers.⁷⁸

Finally, official development assistance (ODA) is regarded as another form of public financing; these aids are typically provided in accordance with the donor state's and organisation's goals. These assistances take the form of long-term, low-interest loans with repayment terms ranging from 30 to 40 years, as well as grants. ODAs are often invested in small and medium-sized projects by the donor institution and the state agency, other than the host state's budget, or they are conditional aids that can be included in the host state's budget.⁷⁹

9.2. Challenges in Private Finance Methods

There are different obstacles and disadvantages in private sector financing as well as public financing challenges in land-locked developing countries. These difficulties may exist structurally or technically.

To begin with, geographical and climatic circumstances have a negative impact on the investment atmosphere in some LLDC infrastructure markets. Many LLDCs in Asia feature rugged terrains, unfavourable climates, unattractive topography, far-flung cities, and low

⁷⁴ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing for Sustainable Development in Asia and the Pacific*, 163.

⁷⁵ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*, 12.

⁷⁶ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing for Sustainable Development in Asia and the Pacific*, 164.

⁷⁷ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*, 13–14.

⁷⁸ Kalu O., "Infrastructure Finance Mechanism and Challenges in Nigeria," 832.

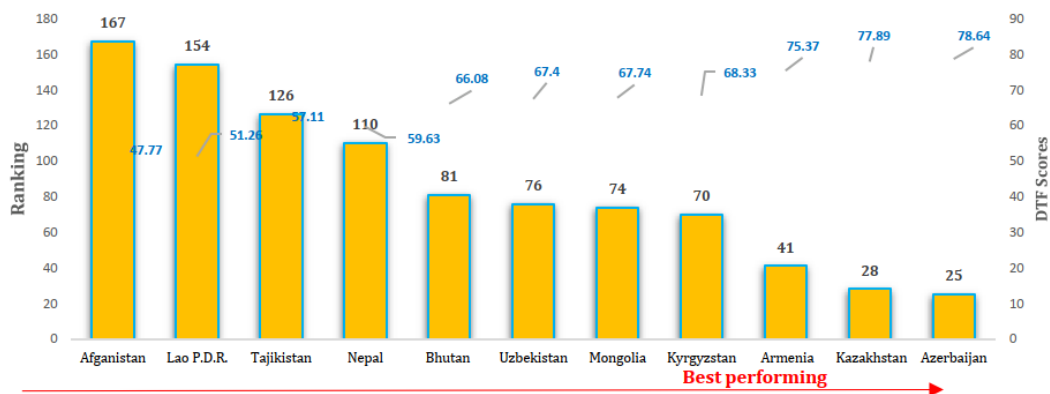
⁷⁹ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing for Sustainable Development in Asia and the Pacific*, 165; UCLG Committee on Local Finance and Development, *UCLG Support Paper on Local Finance* (2007), 28.

population densities. As a result, infrastructure construction prices rise, and investment prospects become less appealing to international investors.⁸⁰ Foreign investors must also comply with statutory requirements such as foreign capital restrictions, inspection and approval procedures, important foreign staff limitations, and other functional requirements in addition to these constraints. However, only state-owned enterprises operate in sectors such as energy, railways, airports, and water distribution. These sectors or sub-sectors are off-limits to both private domestic and foreign direct investment.⁸¹

Likewise, issue confronting conventional finance is a lack of financial inclusion. That is, many low-income individual investors and enterprises are unable to access financial resources due to a lack of viable financial markets, high financing costs, and the risk inherent in investment. As a result, the investment climate has deteriorated and economic development has stalled.⁸²

The business conditions in Asian LLDCs vary significantly from one another. According to the World Bank (2019), Afghanistan and Laos have the lowest economic standings among LLDCs, ranking 167th and 154th out of 190 nations, respectively. Their business environments are similarly unfavourable for private investors in infrastructure projects. Azerbaijan, Kazakhstan, and Armenia, which lead the list of Asian LLDCs with abundant natural resources, rank 25th, 28th, and 41st, respectively (Figure 7). By enacting rules and regulations favourable to foreign investment, these three countries insured the liberalisation of their economic policies and boosted the attractiveness of infrastructure investment.⁸³

Figure 7. Doing Business Rankings for Asian LLDCs, 2019

Source: United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities* (Bangkok, 2020), 14.

Another challenge is the uneven rivalry in infrastructure investments between state-owned enterprises and the private sector. The dominance of state-owned firms can lead to market distortions, reducing the possibilities for foreign and private sector engagement. Furthermore, financial and political risks may pose the greatest challenge to financial institutions involved in infrastructure investments. Because infrastructure investments often do not create cash flow for a short period of time, and the first phase of a project is riddled with uncertainty. Similarly, private finance is far more susceptible to country risks than non-infrastructure investments. As a result, political risks such as convention violations and

⁸⁰ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing for Sustainable Development in Asia and the Pacific*, 169–170.

⁸¹ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*, 14–16.

⁸² Lone, "Islamic Finance: An Alternative Approach to Financial Inclusion," 159–160.

⁸³ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing for Sustainable Development in Asia and the Pacific*, 170–171.

regulatory decisions have been identified as the key constraints to emerging-market infrastructure investment. The most serious challenge for Asian LLDCs, however, is a lack of properly developed financial institutions and capital markets capable of producing considerable savings and directing these resources into infrastructure investments. In these countries, the banking industry primarily provides short-term financing, whereas pension funds and insurance companies, which focusing on long-term investments but only provide a small amount of funding due to the lack of a potential capital market (bond and stock market). As a result, long-term infrastructure projects suffer financing gaps.⁸⁴

Lastly, the public-private partnership (PPP) model, which allows private sector engagement in public sector-led infrastructure investments, has lately gained appeal in most Asian LLDCs. However, there are still barriers to the adoption of PPPs, such as a lack of public guidelines on techniques and legalities, a lack of evaluation criteria, unclear public objectives, lengthy approval processes and administrative procedures, weak business strategies, and so on.⁸⁵

10. DEVELOPMENT OF ISLAMIC FINANCE IN ASIAN LLDCs

Asian landlocked developing countries can be divided into two groups in terms of Islamic finance development. The first group of Muslim-majority countries comprises Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan in Central Asia, Afghanistan in South Asia, and Azerbaijan in West Asia. The second group of countries with non-Muslim majorities includes Bhutan and Nepal in South Asia, Laos in Southeast Asia, Armenia in West Asia, and Mongolia in East Asia.

Since the fall of the Soviet Union and the emergence of new nation-states in 1991, the Muslim nations of Central Asia have seen the entrance of Islamic banking and finance. The IsDB has been a driving force behind the expanded dissemination of financial projects in the region that adhere to Islamic principles such as no usury or ribā.⁸⁶

However, according to Geoffrey F. Gresh's (2007) study, the Islamic finance industry in the region was in a quandary. Most crucially, the industry has had to contend with the widespread Soviet heritage that still pervades both politics and the economy. The majority of republics had retained centralised planning and strong control over the banking sector.⁸⁷

According to Refinitiv (2021), Kazakhstan is rated 24 in the world in terms of Islamic Finance development (i.e., above the global average) in 2020, and it leads the Central Asian markets. Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan are ranked 38, 46, and 49, respectively, in the world. Turkmenistan, on the other hand, falls far behind, garnering only 85 points.⁸⁸

In Azerbaijan, shariah-compliant banking now accounts for a small portion of the Azerbaijani financial system. According to recent projections, Azerbaijan's Islamic financial assets could reach more shortly. Azerbaijan is establishing the legal framework for Islamic financial products such as the issuing of Islamic bonds (Sukuk), and in order to help funding Azerbaijan's SMEs, it will promote Sukuk, Takaful (Islamic insurance), and halal microcredit. Azerbaijan currently has a variety of fully operational Islamic banks that provide retail and Islamic corporate banking by providing halal financial services such as Ijarah, Ijara-wa-iqtina, Mudaraba, Murabaha, and Musharaka.⁸⁹

According to the Islamic Financial Services Board (IFSB), Islamic banking in Afghanistan has nearly tripled in size since 2014, but it is hampered by inconsistent

⁸⁴ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*, 16–17.

⁸⁵ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing for Sustainable Development in Asia and the Pacific*, 171.

⁸⁶ Gresh, "The Rise of Islamic Banking and Finance in Central Asia," 1.

⁸⁷ Gresh, "The Rise of Islamic Banking and Finance in Central Asia," 8.

⁸⁸ Nagayev - Jahangir, *Islamic Finance in Central Asia and Russia*, 3.

⁸⁹ "Azerbaijan Islamic Banking Finance" (2023).

profitability, limited investment alternatives, and a lack of financing tools. The banking system in Afghanistan is limited, but Islamic finance is seen as a feature that could help lure more people to the official economy in a country where just 15% of individuals have a bank account. The country currently has a full-fledged Islamic bank as well as six Islamic windows in conventional banks. According to IFSB data, they had a total of 27.8 billion Afghani (\$365.5 million) at the end of the second quarter of 2018. The Islamic Bank of Afghanistan received the country's first Islamic banking license in April 2018, after converting its operations from a conventional banking license. Afghanistan's central bank implemented Islamic banking laws in 2015 and is currently working on further accounting and product development requirements.⁹⁰ Furthermore, Afghanistan is working on a sukuk law with accompanying legislative and implementation plans.⁹¹ Pierre Rostan and others' (2021) surveys shows that innovative marketing and awareness campaigns about Islamic banking were more important in attracting clients than religious concepts in Afghanistan.⁹²

In addition to the popularity of the Islamic finance sector among Muslim-majority countries, non-Islamic countries have been attracted to the Islamic banking finance industry.⁹³ For example, according to Dealogic data, the value of Islamic bonds issued in the Middle East and Southeast Asia by non-Muslim countries surpassed \$2.25 billion in 11 months in 2017. It was \$2 billion in 2016 and \$1 billion in 2015.⁹⁴

Although Asian LLDCs such as Armenia, Bhutan, Laos, Mongolia, and Nepal, which have a non-Islamic system and a majority of non-Muslim populations, have not taken any significant action in the field of using Islamic banking, their interest for the Islamic finance industry is remarkable. For instance, the CIMB Group, whose main offering is Islamic banking, launched its presence in Laos PDR on August 29, 2014, with the opening of the CIMB Thai - Vientiane branch. In the most recent case, Laos will host the International Conference on Islamic Banking, Finance, and Commerce ICIBFC on December 13-14, 2023.⁹⁵

11. HOW ISLAMIC FINANCE ADDRESSES THE SHORTCOMING OF CONVENTIONAL FINANCING METHODS?

Social and economic justice are The most significant features of Islamic economics and finance. It also includes a comprehensive system of ethics and moral ideas. Individual interests do not clash with social goals under this system. Alternatively, the financier's interests are closely linked to those in need of funding. Markets can function freely under a competitive price system, openness, and disclosures, as long as prominent and influential segments of society do not distort them. Within this fundamental framework, individuals have the right to ownership and the freedom of entrepreneurship, and they can make a return or profit by contributing value and sharing profits and losses. The government must play an oversight function to allow for a stronger relationship between the real economy and finance to make a contribution to growth and more evenly shared income. Infrastructure projects also receive financing through the Islamic financial system to expand and improve social welfare per the principle of shared income or risk sharing.⁹⁶

According to research conducted by the World Bank Group, PPIAF, and IsDB (2017), Islamic finance's basic principles and asset-backed strategy make it a viable option for infrastructure financing. Risk sharing is required as a basic principle, and the asset-backed

⁹⁰ Bernardo Vizcaino, *Islamic Finance in Afghanistan Growing, Investment Options Limited* (2018), 1.

⁹¹ Asian Development Bank, "Trends in Asia for Sukuk" (2017), 1.

⁹² Pierre Rostan et al., "Challenges of Islamic Banking in Least Developed Countries: The Case of Afghanistan," *Journal of Emerging Economies and Policy* 6 (2021), 1.

⁹³ The Express Tribune, "Islamic Finance Attracts Non-Muslim Countries" (2017).

⁹⁴ The Express Tribune, "Islamic Finance Attracts Non-Muslim Countries" (2017).

⁹⁵ Conference Index, "International Conference on Islamic Banking, Finance and Commerce ICIBFC on December 13-14, 2023 in Vientiane, Laos" (2023).

⁹⁶ Ayub, *Understanding Islamic Finance*, 12.

technique supports the use of tangible or intangible assets in transactions. Risk sharing allows capital suppliers to participate in core economic activities, hence promoting societal and economic progress. Infrastructure can be tangible or intangible, making it an excellent candidate for funding using Islamic finance methods. Islamic finance encourages collaboration and risk sharing, which emerges as profit and loss sharing. These financing mechanism components aid in the application of Islamic finance to public-private partnerships.⁹⁷ Because the public-private partnership projects have features that are consistent with Islamic finance principles. Firstly, public-private partnership projects allow for risk sharing among project participants, including financiers. Secondly, Public-private partnership projects allow Islamic financiers to become project participants rather than just lenders. Thirdly, PPP infrastructure projects are naturally free of speculation and gambling. Lastly, project contracts are often well-specified and free of uncertainties.⁹⁸

One of the fundamental issues of conventional finance approaches is a lack of financial inclusion. Because of the high cost of financing and currency risk, small economic sectors with investment potential are deprived of financial resources. Islamic finance addresses the issue of financial inclusion from two perspectives: one through the promotion of risk-sharing contracts that give a viable alternative to conventional debt-based financing and the other through particular methods of wealth redistribution across society.⁹⁹

Lastly, Islamic financial institutions are more resistant to economic shocks in theory since shariah prohibits gharar (speculation); hence, they do not invest in toxic products with high risk or subprime. The global financial crisis had little direct impact on Islamic financial institutions, which were initially shielded from their losses.¹⁰⁰

When it comes to the viability and execution of Islamic finance solutions in LLDCs, Islamic finance has emerged as a novel source of infrastructure financing, owing to its growing penetration rate, particularly in the banking sectors of LLDCs in Central Asia and beyond. In some countries, Islamic finance already accounts for more than half of total financial assets.¹⁰¹ Furthermore, the following factors corroborate our claim:

Firstly, Muslim populations are growing in various Asian countries, particularly in South East Asia. Quick Muslim population growth and rising living standards may boost Islamic finance's popularity as a viable alternative to traditional financing processes. Furthermore, investors from the Middle East and Asia are increasingly looking for products that align with their religious values. According to surveys, half of all Muslims worldwide would choose Islamic finance if provided a credible alternative to conventional services.

Secondly, several Asian governments and financial authorities have taken active roles in promoting the development of Islamic financial markets, in line with efforts to increase investments and achieve long-term funding to boost economic growth by tapping into vast amounts of liquidity from oil and commodity-producing countries.

Thirdly, the ethical nature and financial soundness of Islamic financial products may add to their appeal. Islamic financial products have an ethical focus (particularly, they do not invest in alcohol or gambling) and a risk profile that appeals to a broader group of socially minded investors. As a feasible alternative financial system, Islamic financing has been proposed.

Fourthly, considering that investments in Islamic banking are based on underlying economic activities and/or assets that make up the agreement between transacting parties,

⁹⁷ World Bank Group et al., *Reference Guide: Islamic Finance for Infrastructure PPP Projects*, 8–9.

⁹⁸ COMCEC Coordination Office, *Infrastructure Financing through Islamic Finance in the Islamic Countries*, 44.

⁹⁹ Lone, "Islamic Finance: An Alternative Approach to Financial Inclusion," 159–160.

¹⁰⁰ Zouhair Kastite, *Islamic Finance: Complement or Alternative* (2008), 33.

¹⁰¹ United Nations-ESCAP, *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*, 35.

the asset-based nature and risk-sharing features of Islamic finance can be used to improve the overall economic balance between the real and finance sectors.¹⁰²

CONCLUSION

Investment in infrastructure is essential for economic development. The primary challenge of infrastructure investment is locating sufficient and affordable financial resources. Financial resources can be provided in many different kinds of ways. Governments contribute significant financial resources for infrastructure in most developing countries. However, the private sector plays a greater part in infrastructure finance in many developed countries. Nevertheless, the fundamental issue is the challenges related to conventional finance methods.

Asian landlocked developing countries need to undertake significant investments in infrastructure to achieve economic development. However, these countries confront financial constraints due to a lack of access to maritime transportation, difficult environmental circumstances, and an emerging economy. Such economies are highly dependent on neighbours. Domestic markets are insufficient to fund infrastructure, increasing these economies' reliance on external borrowing. However, overseas loans are subject to currency risk. Furthermore, management weakness causes the aforementioned financial resources to be misused, reducing the ability to repay the loans.

In order to expand infrastructure investment, appropriate financing mechanisms must be used until the investment climate improves and financial inclusion takes place. It means that small investors with an investment concept can gain access to financial resources. On the other hand, currency risk, which creates economic slowdown and market uncertainty, must be reduced. However, it appears that conventional financing systems based on interest are not ideal for infrastructure financing. Because, in conventional financing systems, the borrower typically takes the risk, and financial resources are only available to those who pay the highest interest rate. Consequently, minor economic sectors are deprived of financial resources, and financial inclusion does not occur. On the other hand, currency risk raises the cost of borrowing and limits the investment amount.

The Islamic financial system based on risk sharing may be an excellent alternative to conventional finance methods. Because, in the context of this system, risk is distributed between the financier and the investor rather than transmitted from one to the other. It indicates that the financier stands to gain if the investment is successful. In this system, since there is no interest rate, small and medium enterprises also have access to financial resources, and as a result, the amount of investment increases. On the other hand, profit and loss participation reduces currency risk because the financing yield is calculated based on the outcomes of the financed project rather than the fixed interest rate. The capability of public-private partnership contracts under the Islamic financial system eliminates negative competition between private and public enterprises. As a result, integrating government leadership and oversight with the potential employees and expertise of the private sector boosts project efficiency and productivity.

In this article, the challenges of Islamic finance methods are not discussed in detail, and this does not mean ignoring them. The paper particularly investigated infrastructure financing issues in the Asian LLDCs and discussed whether Islamic finance can be an alternative solution for the infrastructure financing needs in the Asian LLDCs. Overall, the findings of this research show that the mechanism of Islamic finance for infrastructure financing in Asian LLDCs is more responsive than conventional financing.

This paper is an initial exploratory study to answer whether Islamic finance can be used as a tool to finance infrastructure projects in the Asian LLDC. The findings of this study are qualitative and limited to qualitative content (previous studies, reports) data. Future studies

¹⁰² Akbar Komijani - Farhad Taghizadeh-Hesary, *An Overview of Islamic Banking and Finance in Asia* (2018), 13.

can focus on and use a quantitative approach to elaborate these initial findings and policy recommendations for each country, considering its idiosyncratic structures.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: HA (%50), MAN (%50) Veri toplanması / Data collection: HA (%50) MAN (%50) Veri Analizi / Data Analysis: HA (%50), MAN (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: HA (%50) MAN (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: HA (%50), MAN (%50).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

REFERENCES

- Abdulkareem, Ibraheem Alani - Mahmud, Mohd Sadad. "Infrastructure Project Financing Through Sukuk as an Alternative to Conventional Bond Financing." *Journal of Management and Operation Research* 1/19 (2019), 1–11.
- Abdullah, Abdul Aziz et al. "Risk in Funding Infrastructure Projects through Sukuk or Islamic Bonds." *International Review of Management and Business Research* 3/2 (2014), 915–928.
- Aktan, Coşkun Can - Dileyici, Dilek. "Genel Olarak Altyapı Hizmetleri." *Altyapı Ekonomisi: Altyapı Hizmetlerinde Serbestleşme ve Özelleştirme*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2005.
- Arsalan, Ahmet Gökhan. *Altyapı Yatırımlarının Sermaye Piyasası Araçlarıyla Finansmanı ve Kurumsal Yatırımcılarının Rolü*. Gazi Üniversitesi, 2019.
- Asian Development Bank. "Trends in Asia for Sukuk." 2017
- Ayub, Muhammad. "Focusing Project Financing for Growth and Realising the Higher Objectives of Sharı'Ah." *Journal of Islamic Business and Management (JIBM)* 09/02 (2019), 235–247. <https://doi.org/10.26501/jibm/2019.0902-001>
- Ayub, Muhammad. *Understanding Islamic Finance*. West Sussex: John Wiley & Sons, 2007. http://books.google.com/books?id=-3eZcL_kAkMC
- Bahtiyar, Erhan. *Altyapı Yatırımlarının Mevcut Finansman Modelleri ile Sukuk Finansman Modelinin Mukayeseli Analizi (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, 2021.
- Bakhor, Sharifah Nurul Azlin bt Syed Mohd. *Sukuk as a Means of Project Financing* (2013).
- Baskakova, Irina V. - Malafeev, Nikita S. "The Concept of Infrastructure: Definition, Classification and Methodology for Empirical Evaluation." *Известия Уральского Государственного Экономического Университета* 3/71 (2017), 29–41.
- Biancone, Paolo Pietro - Shakhathreh, Mohammad Ziad. "Using Islamic Finance for Infrastructure Projects in Non-Muslim Countries." *European Journal of Islamic Finance* 2/2 (2015), 1–8.
- Buhr, Walter. *What Is Infrastructure?* Volkswirtschaftliche Diskussionsbeiträge, Universität Siegen, Fakultät Wirtschaftswissenschaften, Wirtschaftsinformatik und Wirtschaftsrecht, 2003.
- Chen, Can - Bartle, John R. *Infrastructure Financing: A Guide for Local Government Managers* (2017).
- Chong, Sophia - Poole, Emily. *Financing Infrastructure: A Spectrum of Country Approaches*, 2013.
- COMCEC Coordination Office. *Infrastructure Financing through Islamic Finance in the Islamic*

- Countries. Ankara, 2019.
- Conference Index. "International Conference on Islamic Banking, Finance and Commerce ICIBFC on December 13-14, 2023 in Vientiane, Laos." 2023
- Creswell, John W. *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Boston, MA: Pearson, 4th Ed., 2012. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- Croce, Raffaele Della et al. *Infrastructure Financing Instruments and Incentives*. Paris, 2015. 69.
- Diallo, Amadou Thierno - Gundogdu, Ahmet Suayb. *Islamic Financial Product Development in the Context of Education and Health*, 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-030-67094-8_8
- Eid, Serge Emile. *Financing Infrastructure Projects*. American University of Beirut, 2008.
- Frischmann, Brett M. *Infrastructure: The Social Value of Shared Resources*. Oxford University Press, 2012.
- Galih, Waskitha W. - Prijadi, Ruslan. "The Choice of Infrastructure Project Financing Strategies: A Case of A Seaport in Indonesia." *Proceedings of the 12th International Conference on Business and Management Research (ICBMR 2018)*. 116-122. Atlantis Press, 2019. <https://doi.org/10.2991/icbmr-18.2019.20>
- Gresh, Geoffrey F. "The Rise of Islamic Banking and Finance in Central Asia." *Al Nakhlah* Fall (2007).
- Halland, Håvard et al. *Resource Financed Infrastructure: A Discussion on a New Form of Infrastructure Financing*. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2014. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1596/978-1-4648-0239-3>
- ICMA Paris Representative Office. *Green Bond Principles: Voluntary Process Guidelines for Issuing Green Bonds*. Paris, 2021.
- Infrastructure Australia. *An Assessment of Australia's Future Infrastructure Needs* (2019). 639.
- Irmak, Erdoğan. *Kamu Yatırımları Finansmanı ve Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Altyapı Yatırım Ortaklarının Kullanılması ve Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Gazi Üniversitesi, 2010.
- Kalu O., Emenike. "Infrastructure Finance Mechanism and Challenges in Nigeria." *Independent Journal of Management & Production* 6/3 (2015), 827-836.
- Kaplan, Fikri. "Using Islamic Finance for Infrastructure Projects in Turkey: A Study of the Potentials, Challenges and Current Situation." *Finansal Piyasaların Evrimi: Bankacılık, Risk Yönetimi, Piyasa*. ed. Buket Altunkeski Kırıcı - Mehmet Fatih Buğan. 153-166. Gaziantep: Özgür Yayınları, 2023. <https://doi.org/https://doi.org/10.58830/ozgur.pub67> This
- Kastite, Zouhair. *Islamic Finance: Complement or Alternative* (2008).
- Komijani, Akbar - Taghizadeh-Hesary, Farhad. *An Overview of Islamic Banking and Finance in Asia* (2018).
- Lohawiboonkij, Sisira. "The Best Project Financing Option for Infrastructure Projects in Developing Nations." *PM World Journal* VIII/I (2019).
- Lone, Naveed Ahmad. "Islamic Finance: An Alternative Approach to Financial Inclusion." *Insight Islamicus* 19/ (2019).
- Nagayev, Ruslan - Jahangir, Rashed. *Islamic Finance in Central Asia and Russia*. Istanbul, 2022.
- Nakamura, Hideo et al. *Principles of Infrastructure: Case Studies and Best Practices*. Tokyo: Asian Development Bank Institute, 1st Ed., 2019.
- Reddy, Namratha. "Economic Infrastructure - Intro, Types, Significance." 2018
- Rostan, Pierre et al. "Challenges of Islamic Banking in Least Developed Countries: The Case of Afghanistan." *Journal of Emerging Economies and Policy* 6/ (2021), 5-19.
- Sadikot, Rishad. "Islamic Project Finance: Shari'a Compliant Financing of Large Scale Infrastructure Projects." *Al Nakhlah: Online Journal on Southwest Asia and Islamic Civilization* Spring (2012), 1-9.

- The Express Tribune. "Islamic Finance Attracts Non-Muslim Countries." 2017
- The Public-Private Infrastructure Advisory Facility. *Project Finance: Introductory Manual on Project Finance for Managers of PPP Projects* (2001).
- Torrise, Gianpiero. *Public Infrastructure: Definition, Classification and Measurement Issues*. Munich, Germany, 2009.
- Tuna, Mustafa - Bostancı, Sevilay. "Mahalli İdarelerde Altyapı Yatırımlarının Finansman Yöntemleri: Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü Örneği." *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/4 (2021), 1477–1499.
- UCLG Committee on Local Finance and Development. *UCLG Support Paper on Local Finance* (2007).
- UN-OHRLS. *Landlocked Developing Countries Fact Sheet 2020* (2020).
- UNCTAD. *Economic Diversification in Selected Asian Landlocked Developing Countries (Bhutan, Kazakhstan, Mongolia, and Turkmenistan): Challenges, Policy Options, and the Way Forward*. Geneva: United Nations, 2020.
- United Nations-ESCAP. *Infrastructure Financing for Sustainable Development in Asia and the Pacific*. Bangkok, Sales No., 2019.
- United Nations-ESCAP. *Infrastructure Financing in Asian Landlocked Developing Countries: Challenges, Opportunities and Modalities*. Bangkok, 2020.
- Vizcaino, Bernardo. *Islamic Finance in Afghanistan Growing, Investment Options Limited* (2018).
- Voropaeva, Lyudmila N. - Yurieva, Tatiana V. "Project Finance: Principles and Efficiency." *8th International Scientific Conference on Project Management in the Baltic Countries*. Riga: University of Latvia, 2019.
- World Bank. *What Are The Green Bonds?* Washington DC, 2015.
- World Bank Group et al. *Reference Guide: Islamic Finance for Infrastructure PPP Projects*. Washington DC, 2019.
- "Azerbaijan Islamic Banking Finance." 2023. Accessed August 10, 2023. <https://www.shariabanking.com/azerbaijan.html>

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 64-91

**Üniversite Öğrencilerinin İslam İktisadı ve Finansı
Eğitimine Bakış Açılarının Tespit Edilmesi**

*Determining University Students' Perspectives on Islamic
Economics and Finance Education*

Muhammet Fatih CANBAZ

Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Finans ve Bankacılık Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Bolu Abant İzzet Baysal University, Gerede Faculty of Applied Sciences
Bolu/Türkiye

 muhammetfatih.canbaz@ibu.edu.tr orcid.org/0000-0002-4711-3489

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 21.09.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Canbaz, Muhammet Fatih. "Üniversite Öğrencilerinin İslam İktisadı ve Finansı Eğitimine Bakış Açılarının Tespit Edilmesi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 64-91. <https://doi.org/10.52637/kiid.1335907>

Cite as: Canbaz, Muhammet Fatih. "Determining University Students' Perspectives on Islamic Economics and Finance Education". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 64-91. <https://doi.org/10.52637/kiid.1335907>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Muhammet Fatih CANBAZ | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Üniversite Öğrencilerinin İslam İktisadı ve Finansı Eğitimine Bakış Açılarının Tespit Edilmesi*

Öz

Türkiye’de Katılım bankacılığı (İslami Bankacılık) sektörü 2005 yılından günümüze yıllık ortalama %23 büyüme gösterirken aynı dönemde geleneksel bankacılık %17 oranında büyüme kaydetmiştir. Katılım Finansın bu hızlı gelişiminin sonucunda şube sayısında ve personel ihtiyacında artışlar olmuştur. Sektör, çalışanlarını genellikle işletme, iktisat, finans ve bankacılık gibi bölümlerden temin ederken sosyal bilimlerde İslami finans ve katılım bankacılığı eğitimleri henüz erken aşamasını yaşamaktadır. Erken aşama olarak nitelendirilen dönemde verilen eğitimlerin geri bildirimleri ise henüz olgunlaşmamıştır. Bu çalışmanın amacı üniversitelerin farklı programlarında İslam İktisadı ve Finansı kapsamında eğitim alan öğrencilerin aldıkları derslere ilişkin bakış açılarının araştırılmasıdır. Bu vesileyle öğrencilerin derslere olan ilgi ve sevgisi araştırılırken kariyer beklentilerinde değişimler anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışmada Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Finans ve Bankacılık Anabilim dalı öğrencileri öncelikli örneklem olarak ele alınmıştır. Ardından daha fazla öğrenciye ulaşmak adına sosyal medya aracılığıyla ek veri toplanmıştır. Anketler kolayda örneklem yöntemi ile toplanmış olup 109 öğrenci çalışmaya dahil edilmiştir. Anketlerden elde edilen veriler normallik normal dağılımadığı için Frekans Analizi, Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis H, ve one-way ANOVA: post hoc/Tamane’s T2 analiz teknikleri uygulanmıştır. Demografik analizde, katılımcıların %68 erkek %32 kadın olduğu görülmüştür. Alana ilginin erkeklerde yoğunlaştığı düşünülebilir. 28 yaş ve üzeri katılımcıların %62’lik oranla yüksek seviyede olduğu ve lisansüstü eğitimin programlarından daha fazla veri toplandığı anlaşılmıştır. Öğrencilerin büyük kısmı Marmara ve Karadeniz bölgesinde eğitim görmektedir. Demografik sorular akabinde katılımcılara bazı önemli sorular sorularak İİF alanıyla olan ilişkilerinin ve ilgi düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Bu sorulara verilen cevaplardan tüm katılımcıların %87’si İİF alanında çalışmayı arzuladığını ve %73 seviyesinde İslam İktisadı Finansına ilgi duyduğunu belirtmişlerdir. Bu ön bilgi sonrası İslam İktisadı ve Finansı Derslerine Bakış Açılarının Tespiti adına oluşturulan ölçekte toplamda 40 adet ifade yer almıştır. Bu ifadeler ise 7 farklı boyuta indirgenmiştir. Boyutlar şu şekildedir: Derslere Sevgi Boyutu, Dersleri Faydalı Bulma Boyutu, Dersleri Gerekli Bulma Boyutu, İlgi Alanına Girme Boyutu, Öğrenme Arzusu Boyutu, Derslerin Zorluğu Boyutu, Kariyer Katkısı Boyutu. Boyutlar özelinde yapılan analizler sonucunda öğrenciler; %73 oranında dersleri ve alanı sevdiğini, %85 oranında dersleri faydalı bulduğunu, %86 oranında derslerin gerekli olduğunu, %81 oranında ilgi alanına girdiğini, %85 oranında öğrenme arzusuna sahip olduklarını, %81 oranında derslerin zor olmadığını ve %76 oranında ise kariyerlerinde bu alanın etkili olacağını ifade etmiştir. İslam İktisadı ve finansına olumsuz tutum gösteren katılımcıların %7 ile %16 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Kararsızlar da olumsuz tutum gösterenlere eklendiğinde ortalama %20 bir kayıp olduğu görülmüştür. İlgili tarafların kazanılması adına çalışmalar yapılması gerekmektedir. Araştırmanın temel sorusu olan “Öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı derslerine bakış açıları nedir” sorusuna nihai aşamada yüksek oranda olumlu olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Bakış açılarının gruplar arasında farklılıklar gösterip göstermediğine ilişkin analizde ise eğitim alınan programın daha yüksek bir eğitim programı olması halinde bakış açısının pozitif yönde eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. YL ve Doktora öğrencileri Lisans ve Ön Lisans öğrencilerinden tutum noktasında farklılaşmaktadır. Bu veriden hareketle İİF eğitimlerinin öğrencilere erken aşamada verilmesi bakış açısının ve ilginin daha olumlu hale getirilmesine katkı sağlayacaktır. Tüm sorular dikkate alınarak bir ortalama alındığında ise öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı kapsamına giren derslere ilişkin bakış açılarının %80 olumlu ve %20 oranında ise kararsız/olumsuz olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam İktisadı ve Finansı, Katılım Finans, Üniversite Öğrencisi, Derslere İlgi, Derslere Bakış açısı.

* Bu çalışma Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun (Protokol NO. 2023/309) 07.08.2023 tarihli ve 2023/06 toplantısında değerlendirilerek onay almıştır.

Determining University Students' Perspectives on Islamic Economics and Finance Education*

Abstract

In Turkey, Islamic banking (participation banking) has exhibited an annual average growth of 23% from 2005 to the present, while traditional banking showed a growth rate of 17% during the same period. With the rapid development of Participation Finance, the need for new branch openings and personnel has increased. The sector generally recruits its employees from departments such as business, economics, finance, and banking, while education in Islamic finance and participation banking within the social sciences is still in its early stages. During this early phase of education, feedback on the training provided has not yet been established. This study explores the perspectives of students who have received education in Islamic economics and finance from different university programs. This study also seeks to understand changes in students' interest and passion for these subjects and their career expectations. This study aims to explore the perspectives of university students who have received education in Islamic economics and finance within different university programs. In doing so, the research investigates students' interest and affection toward the courses, and any changes in their career expectations. This study primarily focuses on students from the Department of Finance and Banking at Bolu Abant İzzet Baysal University, and additional data was collected through social media to expand the sample size. Surveys were conducted using the convenience sampling method, and 109 students were included in the study. The data obtained from the surveys did not follow a normal distribution; therefore, frequency analysis, Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis H, and one-way ANOVA: post hoc/Tamane's T2 analysis techniques were applied. In the demographic analysis, it was observed that 68% of the participants were male and 32% were female, higher interest in the field among male students. Moreover, 62% of the participants were aged 28 years and above, indicating a higher participation of older students, especially in graduate programs. The majority of students studied in the Marmara and Black Sea regions. After the demographic questions, participants were asked important questions to indicate their relationship with the Islamic Economics and Finance field and their level of interest. Based on the responses, 87% of all participants expressed a desire to work in the Islamic Economics and Finance field, and 73% indicated an interest in the subject. Following this preliminary information, a scale was created to determine students' perspectives on Islamic Economics and Finance courses. The scale consisted of 40 statements, which were categorized into seven dimensions as follows: Affection for Courses, Perception of Course Utility, Perception of Course Necessity, Relevance to Interest Area, Desire for Learning, Course Difficulty, and Career Contribution. Based on the analyses conducted for each dimension, students expressed the following perspectives on Islamic Economics and Finance courses: 73% of students stated that they enjoyed the courses and the field. 85% found the courses to be beneficial. 86% perceived the courses as necessary. 81% felt that the courses were relevant to their interest area. 85% had a strong desire to learn. 81% did not find the courses difficult. 76% believed that these courses would have a positive impact on their careers. Additionally, the percentage of participants displaying a negative attitude toward Islamic Economics and Finance ranged from 7% to 16%. When considering undecided participants in the negative attitude group, the overall rate of disapproval reached approximately 20%. It is essential to conduct further work to engage and address the concerns of the relevant parties. Regarding the main research question, "What are the perspectives of students on Islamic Economics and Finance courses?", the study concluded that the responses were significantly positive. The analysis of whether perspectives differed among different groups showed that students from higher education programs had a more positive outlook. Master's and Doctoral students had different perspectives compared with undergraduate and associate degree students. Based on this finding, providing Islamic Economics and Finance education to students at an early stage could contribute to a more positive perspective and increased interest. Taking all the questions into account, the overall average percentage of students having a positive perspective on courses related to Islamic Economics and Finance was 80%, while 20% were undecided or held negative views.

Keywords: Islamic Economics and Finance, Islamic Finance, University Student, Interest in Courses, Perspective on Courses.

* This study has been approved by the Bolu Abant İzzet Baysal University Social Sciences Human Research Ethics Committee, in accordance with the decision dated 08/09/2023, numbered 2023/08.

GİRİŞ

Üniversitelerin lisans ve lisansüstü programlarında İslam İktisadı ve Finansına (İİF) ilişkin eğitim faaliyetlerinin son yıllarda daha çok yürütüldüğü görülmektedir. Sakarya, İstanbul Sebahattin Zaim ve Konya Karatay Üniversitelerinde “*İslam İktisadı ve Finans*” bölümlerinde lisans eğitimleri verilirken birçok alternatif üniversitede de lisansüstü eğitimler yürütülmektedir. İİF üst başlığı altında lisansüstü (yüksek lisans + doktora) eğitimler;

- *İslam İktisadı,*
- *İslam Ekonomisi ve Finansı,*
- *İslam İktisadı ve Hukuku,*
- *İslam İktisadı ve Katılım Bankacılığı,*
- *İslami Bankacılık ve Finans,*
- *İslami Finans ve Ekonomi,*
- *Finans ve Katılım Bankacılığı ve*
- *Katılım Bankacılığı* gibi farklı adlandırmalarla benzer eğitim içerikleri sunmaktadır.

İİF lisans düzey eğitimlerine 2020 yılı itibariyle 54, 2021 yılı itibariyle 48 ve 2022’de ise 96 öğrenci kaydolmuştur.¹ Lisansüstü eğitimlerde ise rakam çok daha yüksek seviyelerdedir. Bu eğitimlere ek olarak bazı vakıf, dernek ve kurumlar da konu üzerinde toplumsal farkındalık üretici alternatif eğitim faaliyetleri sürdürmektedir. Bu kurumlara İLKE, İKAM, BİSAV, İSAM ve MARUF gibi kurumlar örnekler verilebilir.

Eğitim, insanların tekâmül etmesi için gerekli olan fitri bir ihtiyaçtır. İnsan, doğumundan ölümüne formal veya informal biçimde sürekli öğrenme halindedir. Öğrenme biçimleri farklılıklar barındırırken bu farklılıklar hakikat ile yanlışın sık sık birbiri içerisine girmesine neden olabilmektedir. Özellikle teknoloji yoğun yaşadığımız dünyada sosyal medya araçları ile edinilen bilgilerde sorunlarla karşılaşmaktadır.² İnsanlık uzun bir süredir modern bilimin ürettiği test edilebilir, kanıtlanmış bilginin en doğru bilgi olduğuna inanmaktadır. Başarısını da buna paralel olarak yalnızca bilimsel doğrulara bağlı kalarak temin edebileceğini düşünmektedir. Bu noktada akla bazı sorular gelmektedir. İnsanın kendi çabalarıyla ortaya koyduğu, ürettiği ve sürekli değişim içerisinde olan bilimsel bilgi, hakikatin nihai kaynağı olabilir mi? Hakikat değişikliğe maruz kalabilir mi? Eğer hakikat değişebilecek bir unsur ise tüm arayışlar boşa değil midir? Bütün çağlarda insan hakikati arayan ve yaşadığı dünyaya uyum sağlayan bir formdadır. Her bilim, insanın ürettiği ve değişken tezlerin doğru telakki edildiği bir literatüre sahiptir. Ta ki gerçeğin o olmadığını bilimsel olarak kanıtlanana değin. Bu kanıtlar kimi zaman modern zamanların ürettiği araçlarla ortaya koyulurken kimi zamansa hala çözülememiş ilahi metinlerle ortaya koyulmaktadır. Bilimi kendi içinde *İlahi olan ve insanın ürettiği* bilim olarak iki biçimde anlayabiliriz. Modern bilimde ilahi olanın yeri yokken ilahi bilimde ise tüm şeyler ilahiyata mütealliktir.

Bu çalışmada konu edilen *ekonomi ve finans* da *insanın ürettiği ve ilahi olan* olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar. Özellikle Müslüman toplumlarda bu iki ekonomi anlayışı birbiriyle çatışma halindedir. Bu durum özellikle Müslüman bireyi sürekli olarak karmaşaya itmektir. Modern ekonomi teorilerinde insan ve insan davranışları tek tipleştirilmiştir. Modern ekonomi insana bir çerçeve çizerken o dairede hareket etmesini önermektedir. İnsanın finansal kararlarında nasıl davranması gerektiği, mutlak faydaya odaklanması ve bencil rolü (homo-economicus) önemle vurgulanmıştır.³ Maksimum fayda için tüm şartların sağlanması ve sürekli kazanma arzusu ise bir rol olarak ona biçilmiştir İslam iktisadı anlayışında ise bambaşka bir insan modeli olan “*mutedil*” insan formu önerilmektedir. Bu insan iktisadi faaliyetlerinde ölçülü olan, kanaatkâr, faydasını her şeyin önüne koymayan ve bencillikten

¹ “TYT-AYT Net Sihirbazı”, ts. (Erişim 30 Temmuz 2023).

² “Uzmandan Sosyal Medyadaki ‘Dezenformasyon Mafyalarına’ Dikkat Uyarısı”, 21 Şubat 2023.

³ Muhammed Beşir Çalışkan, *Nurettin Topcudaki İktisadi İnsan Tasavvuru* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2021),1-3.

uzak insandır. Bu iki farklı iktisat anlayışında başarıya giden yollar da birbirinden tamamiyle farklıdır.⁴

İslam İktisadı ve Finansı anlayışı, hâkim iktisadi sistem olan kapitalizmin karşısında farklı kaideleri olan özgün bir sistemi ifade etmektedir. İslam'ın, toplum ve düzenin her zerresine nüfuz eden yapısı iktisadi davranış ve kabulleri de başkalaştırmaktadır. Mevcut kapitalist sistemin başat unsurlarından olan faizin, bu işleve dayalı faaliyetlerin ve politikaların İslam'da yeri yoktur. Bu nedenle baştan bir sistem reddedişiyile karşılaşılırken farklı bir finansal düzen önerisi sunulmaktadır. Bu yeni düzen önerisi yıllar boyunca kapitalist bir sistem içerisinde yaşamış ve tedrisat görmüş insanda ise İslami finansal kabulleri anlayamama ve onunla çatışma sorununu ortaya çıkarmaktadır⁵. Bu gayet tabii bir durumdur. Kapitalist iktisadi öğretilerin, 300 yıllık literatürü (18. yüzyıl itibariyle), uygulamaları ve kurumları dikkate alındığında henüz 70 yıllık modern manada bir literatüre sahip ve uygulanamama sorunlarıyla boğuşan İslam İktisadı karşısındaki avantajlı konumu anlaşılabilir. İslam İktisadı ve finansı literatürü 14 asırlık bir gelenek sunmasına karşın modern zamanların ürettiği kurumlar ve ürünler noktasında zorluklar yaşamaktadır. Bu zorlanmanın temel sebebi kapitalizmin küresel bir hakimiyet alanına sahip olmasıyla köklerini tüm dünyaya yaymış olmasıdır. Kapitalizm, bir sistem olarak tüm dünyaca "nötr" veya "olması gereken" olarak kabul edilmiş ve normalleştirilmiştir. Bu sağlam yayılımı aşmak adına çabalar ise Müslümanların bağımsız bir devlet duruşu sergileyebilmelerinin ardından başlayabilmiştir. O vakte kadar ise ciddi bir zaman kaybı ve Müslüman zihinlerde büyük bir finansal asimilasyon yaşanmıştır. Bu negatif içselleştirme günümüz insanı tarafından henüz tam anlamıyla kavranamamış ve dönüşü mümkün olmayan tehlikeli bir safhaya ulaşmıştır.

Kapitalist iktisadi anlayış ile İslam iktisadi anlayışı arasındaki önemli farklardan hareketle İİF derslerinin öğrencilere sistemli biçimde aktarılması Müslüman toplumlar tarafından önemsenmektedir. Bu kapsamda ülkemizde eğitim alan öğrencilerin bu konulara ilişkin tepkileri, derse karşı istekleri ve tutumlarının öğrenilmesi gerekmektedir. Bir süredir ortaya konulan samimi çabalardan murat edilen amaca ne kadar yaklaşıldığının test edilmesi önemli hale gelmiştir. Bu araştırma vesilesiyle derslerin çeşitlendirilmesi, geliştirilmesi veya artırılması gibi yapıcı geri dönüşler elde edilebilecektir. Bu yönüyle çalışma hem gerekli hem de özgün bir karakter sunmaktadır. Araştırma sonuçları akademi için de belirgin faydalar üreterek literatürün ve ders sunumlarının geliştirilmesi konusunda katkılar sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerine yönelik olarak verilen İslam İktisadı ve Finansı derslerinin etkisini, öğrencilerin bu derslere ilişkin isteklerinin ve tutumlarının tespit edilmesidir. Bu kapsamda araştırma soruları İİF kapsamında üniversite programlarına devam eden veya bu kapsamda ders almış 109 öğrenci üzerinde uygulanmıştır.

Araştırmada sınırlı sayıda bölüm ve lisansüstü program olması sebebiyle esas hedef kitleye ulaşma konusunda kısıtlarla karşılaşmış olsa da yeter sayıda anket verisi elde edildiğine kanaat getirilmiştir. İlerleyen süreçte çalışmanın daha fazla sayıda öğrenci üzerinden test edilerek tekrar edilmesi yerinde olacaktır. Ayrıca İİF programlarında eğitim gören öğrencilerin derslere ve eğitime karşı daha müspet bir tutum sergileme ihtimalleri de çalışmanın önemli kısıtlarındandır.

⁴ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı* (Derin Yayınları, 2006),64-90.

⁵ Ömer Karaoğlu, *Emek ve Sermaye Mücadelelerinin Dini Çözümü İngiltere Kilisesinden Gelen Sorulara Cevap - Eşref Efendizade Şevketi Mehmed* (İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2019),20-21.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taraması aşamasında İİF kapsamında benzer bir araştırmanın -eğitimlerin henüz uzun yıllara sâri bir geçmişi olmaması sebebiyle- yapılmamış olduğu görülmüştür. Bu nedenle araştırma soruları noktasında benzerlikler içeren çalışmalar literatür araştırmasına dahil edilmiştir. İlgili olduğu düşünülen bazı çalışmalar aşağıda sıralanmıştır.

Ataizi ve Sever⁶ Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesinde eğitim gören 58 lisans öğrencisinin (4. sınıf) aldıkları eğitim hakkında görüşlerini yüz yüze görüşme yöntemiyle Merrill ve Kirkpatric'in modelleri aracılığıyla araştırmıştır. Çalışma sonuçlarına göre öğrencilerin büyük bölümü müfredatın ve ders içeriklerinin gerçeklerden uzak kaldığını, dünya sorunlarıyla ilişkili olmadığını, dolayısıyla içeriklerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ders başarılarını etkileyen uygulamalar, ödevler veya sınavlar sonrasında öğretim elemanlarından geribildirim alma isteğinin ortaya çıktığı çalışmada cari durumun zorluklarından bahsedilmiştir. Ayrıca eğitimcilerin sürekli olarak günceli yakalaması hem öğrenciler hem de eğitimin kalitesi açısından bir fırsat olarak vurgulanmıştır.

Kandemir ve arkadaşları çalışmalarında meslek yüksekokullarında muhasebe dersi alan öğrencilerin, muhasebe eğitimine bakış açılarını incelemişlerdir. Araştırmada Afyon Kocatepe Üniversitesi meslek yüksekokulu öğrencileri örneklem olarak ele alınmıştır. Kolayda örneklem yöntemi ile 272 öğrencinin katıldığı çalışma 2014 yılında tamamlanmıştır. Yanıtlara; Frekans Analizi, T-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre öğrencilerin muhasebeye bakış açılarının %52 olumlu, %24 kararsız ve %24 olumsuz olduğu tespit edilmiştir.

Gençtürk, Demir ve Çarıkcı⁷ Süleyman Demirel ve Mehmet Akif Ersoy Üniversitelerine bağlı meslek yüksekokullarında işletme/muhasebe eğitimi alan öğrencilere yüz yüze anket uygulanarak Muhasebe-Finans Eğitime yönelik bakış açılarını araştırmıştır. Ölçek 1.012 öğrenci üzerinde uygulanmıştır. Çalışma sonuçlarına göre öğrenciler ilgili bölümleri tercih etme konusunda kararsız bir tutum sergilemesine rağmen bu derslerin ve bölümün kendi kariyerleri açısından önemli olduğunu düşünmektedirler. Öğrenciler aldıkları muhasebe ve finans eğitimlerinin mesleki açıdan yeterli olduğunu teyit ederek mezun olduktan sonra istedikleri kariyer hedeflerine ulaşmada bu derslerin belirleyici olacağını düşünmektedir. Buna ek olarak öğrenciler mezuniyet sonrasında iyi bir işe yerleşmek adına hala yeterli bilgi donanımına sahip olmadıklarını düşünmemektedir.

Çivril vd.⁸ çalışmalarında Süleyman Demirel Üniversitesi Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrenciler ile ders veren öğretim elemanlarının, eğitim sürecine bakış açılarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda öğrencilerin uzaktan eğitimden memnun olduğu ve uzaktan eğitimin öğrencilerin araştırma becerileri üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Yanı sıra uzaktan eğitimin, öğrencilerin sosyal hayatını ve iş hayatını engellemeyen özelliği de öğrencilerce olumlu görüşlerini beslemektedir. Öğretim elemanları ise uzaktan eğitimin tek başına yeterli olmayacağını düşünürken sürecin meslek hayatlarına olumlu katkısını göz ardı etmemektedir.

Yılmaz, İnce ve Kırmoğlu⁹ çalışmalarında beden eğitimi ve çocuk gelişimi öğrencilerinin bilişsel esneklik ve kaynaştırma eğitimine bakış açılarını araştırmışlardır.

⁶ Tuğrul Kandemir vd., "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (31 Aralık 2016), 133-151.

⁷ Mehmet Gençtürk vd., "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe-Finans Eğitime Bakış Açıları ve Farkındalıkları Üzerine Bir Uygulama", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13/1 (01 Mart 2008), 209-228.

⁸ Hanife Çivril vd., "Uzaktan Eğitim Ders İçeriklerinde Bilişsel Ergonomi ve Kullanılabilirlik", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (01 Ekim 2013), 233-246.

⁹ Atike Yılmaz vd., "Beden Eğitimi ve Çocuk Gelişimi Öğrencilerinin Bilişsel Esneklik ve Kaynaştırma Eğitimine Bakış Açıları", *Trakya Eğitim Dergisi* 10/1 (31 Ocak 2020), 207-220.

Araştırma grubu Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Antrenörlük ve Çocuk Gelişimi bölümünde eğitim gören 149 (99 kadın, 50 erkek) öğrenciden oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin kaynaştırma eğitimine yönelik bakış açılarının olumlu olduğu yönündedir. Ayrıca bu eğitimlerin bilişsel esneklik düzeyleri üzerinde olumlu katkılar yaptığı sonucuna varılmıştır.

Yeşil ve Vatan¹⁰ çalışmalarında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde eğitim alan öğrencilerin büro yönetimi ve yönetici asistanlığı eğitimine karşı bakış açıları ve farkındalıkları üzerinde durmuşlardır. Araştırma sonuçlarından hareketle öğrencilerin büyük çoğunluğu 'Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı'na isteyerek geldikleri, kazandıkları programdan memnun olduklarını ifade etmektedir. Kazandıkları programın mezun olduktan sonra çalışma hayatlarında/kariyerlerinde belirleyici olacağını düşünmektedir. Bu sonuçların öğrencilerin motivasyonlarına ve başarılarına olumlu yönde katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır.

Bulca ve Erem¹¹ çalışmalarında meslek yüksekokullarının işletme yönetimi, bankacılık ve sigortacılık, muhasebe ve vergi uygulamaları, büro yönetimi ve yönetici asistanlığı ve yerel yönetimler programlarında öğrenim gören öğrencilerin muhasebe ve finans eğitimine yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmışlardır. Bu kapsamda 739 öğrenci üzerinde geniş bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda bu programların tercih edilmesinde öncelikle meslek sahibi olma amacının var olduğu, muhasebe ve finans eğitiminin kalitesini belirleyen öncelikli unsurun ise öğretim elemanlarının kalitesinin olduğu anlaşılmıştır. Öğrenci görüşleri gruplar arasında farklılıklar göstermiştir. Kız öğrencilerin ve birinci sınıf öğrencilerinin ilgili derslere yönelik daha yüksek oranda olumlu tutum sergiledikleri görülmüştür.

Şendurur ve Akan¹² İİBF lisans programlarında eğitim alan öğrencilerin muhasebe eğitimine bakış açılarını tespit etmeye odaklanarak öğrencilerden geri bildirimle tespit edilen sorunlara çözüm önerileri geliştirmeye çalışmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre öğrenciler muhasebe derslerine orta düzeyde bir ilgi göstermektedir. Dersin uygulamalı eğitimini arzu ettikleri ve buna paralel olarak klasik sınavları tercih ettikleri görülmüştür. Öğrenciler, büyük oranda ders esnasında güncel bilgilerle birlikte harmanlanarak eğitim verilmesinin ve daha çok uygulama yapılmasının faydalı olacağını belirtmişlerdir. Aksi durumda muhasebe eğitiminin sıkıcı ve sevilmeyen bir hal alacağı anlaşılmıştır.

Canbaz, Çiçek, Keskin ve Taysı¹³ meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebe eğitimi hakkındaki düşüncelerini anlamak adına Kırklareli Üniversitesi Babaeski Meslek Yüksekokulunda eğitim gören 172 İşletme Yönetimi programı öğrencisi üzerinde bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin büyük bir kısmı okudukları bölümden memnunken muhasebe dersine yönelik farklı tutum sergilemektedir. Her iki öğrenciden birinin muhasebe dersine karşı düşük düzeyde ilgi duyduğu anlaşılmıştır. Öğrenciler muhasebe eğitimini önemli bulurken ders içeriğinin mesleği icraya yeterli olmadığı, monoton olduğu ve bilgisayar destekli (uygulamalı) eğitim verilmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardır.

¹⁰ Yeliz Yeşil - Ahmet Vatan, "Öğrencilerin Büro Yönetimi Ve Yönetici Asistanlığı Eğitimine Bakış Açıları ve Farkındalıkları Üzerine Bir Uygulama", *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)* 4/3 (01 Ağustos 2014), 410-426.

¹¹ Handan Bulca - Işıl Erem, "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe ve Finans Eğitimine Yönelik Düşünceleri: Uşak Üniversitesi'nde Bir Araştırma", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/3 (03 Haziran 2014), 67-94.

¹² Utku Şendurur - Abdülkadir Akan, "Öğrencilerin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıları Ve Muhasebe Eğitiminde Ölçme Ve Değerlendirme", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (25 Ekim 2019), 317-326.

¹³ Serdar Canbaz vd., "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıları: Kırklareli Üniversitesi Babaeski Meslek Yüksekokulu İşletme Yönetimi Programı Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", (Presentation, Mayıs 2011).

Çelik vd.¹⁴ öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörleri araştırdıkları çalışmalarında; derse ve eğitime karşı duyulan yakınlık, bilişsel katılım ve sınıf katılımının akademik başarı üzerinde pozitif etki oluşturduğunu ifade etmektedirler. Derse katılmamanın ise doğal olarak akademik başarılarında olumsuz etki yarattığını teyit etmişlerdir.

Öner¹⁵ çalışmasında katılım bankacılığı derslerinin öğrencilerinin İslami finans okuryazarlık düzeylerine etkisini ve öğrencilerin İslami finans ekosistemine karşı farkındalıkların ne düzeyde olduğunu araştırmaktadır. Çalışmaya Katılım Bankacılığı dersi alan 15 öğrenci katılmıştır. Yapılandırılmış mülakat tekniği ile yürütülen çalışma bulgularına göre öğrencilerin katılım bankacılığı dersi aldıktan sonra İslami finans okuryazarlık düzeyleri ile öncesindeki seviyeleri arasında olumlu manada gelişme tespit edilmiştir. Bu sonuç İslami finansal okuryazarlığın ve farkındalığın artırılması için derslerin ne denli önemli olduğunu ve artırılması halinde bazı kronik sorunların çözüleceğini desteklemektedir.

Durmuş ve Yardımcıoğlu¹⁶ İlahiyat öğrencilerinin İslami finans okuryazarlığını 269 katılımcı ile araştırdıkları çalışmalarında, İlahiyat öğrencilerinin İslami finans okuryazarlık düzeylerinin çok düşük seviyede olduğunu tespit etmişlerdir. İlahiyat öğrencilerinin İslami finans okuryazarlık düzeyinin artırılması adına ilahiyat fakültelerinde İslami finans ile ilgili derslerin verilmesi, seminerlerin düzenlenmesi ve sektör uzmanlarınca konferanslar verilmesi gibi önerilerde bulunmuşlardır.

2. VERİ VE METODOLOJİ

Araştırmamızın amacı lisans ve lisansüstü programlarda İslam İktisadı ve Finansı kapsamında eğitim gören öğrencilerin aldıkları derslere ilişkin bakış açılarının ve derslerden elde ettikleri kazanımlarla geleceğine ilişkin beklentilerinin tespit edilmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaca yönelik olarak araştırmanın evreni, Türkiye’de İslam İktisadı ve Finansı kapsamında eğitim alan veya benzer ders içeriklerini almış lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinden oluşmaktadır. Veri toplamada öncelikle kolayda örnekleme yöntemiyle Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde yürütülen programlarda İİF kapsamında ders alan öğrencilere ulaşılmıştır. Ardından sosyal mecralar aracılığıyla örnekleme dahil olabilecek öğrencilerden ankete katılım talep edilmiştir.

Anketlerin toplanması aşamasında ders alan öğrencilere ulaşılması ve geri dönüşlerinin sağlanması konusunda kısıtlı bir hedef kitle olmaları hasebiyle zorluklarla karşılaşmıştır. Anket öncelikle 4 adet demografik bilgi ve 3 adet anahtar soru ile başlanmıştır. Ardından öğrencilere çalışmanın yazarı tarafından geliştirilen “İslam İktisadı ve Finansı Derslerine Bakış Açılarının Tespiti Ölçeği” altında verilen 40 ifadeye ne denli katıldıkları sorulmuştur. Katılım düzeyleri 1-7 arasında düşükten yükseğe şeklinde kurgulanmıştır. Veri toplama sürecinde 130 öğrenciye ulaşılmış anketlerin kontrolü sonrasında ise 109 öğrenci datası (araştırmaya dahil edilebilecek sağlıklı veri) çalışmaya dahil edilmiştir. Toplanan veriler IBM SPSS 26 programı ile işlenerek tanımlayıcı temel analizlere konu edilmiştir.

Çalışma, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun (Protokol NO. 2023/309) 07.08.2023 tarihli ve 2023/06 toplantısında değerlendirilerek onay almıştır. Katılımcılardan ankete katılımları öncesinde görüşlerinin örneklem içerisinde toplu analize tabii tutularak akademik bir araştırma için kullanılacağı belirtilerek onam alınmıştır.

Niceliksel araştırmalar üst başlığı altında incelenen tanımlayıcı araştırma yöntemi hedef grubun belirli bir konuya ilişkin görüş, tutum veya davranışını ortaya koymak ve ölçmek

¹⁴ Süleyman Çelik vd., “Öğrenci Başarısının Derse Katılım ve Öğretmen Yakınlığıyla İlişkisi - The Relation of Student Achievement with Course Attendance and Teacher Immediacy”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 26/1 (15 Ocak 2018), 209-217.

¹⁵ Muhammed Hadin Öner, “Katılım Finans Derslerinin İslami Finans Okuryazarlık Düzeyine Etkisi: Aksaray Üniversitesi Örneği”, *Maruf İktisat İslâm İktisadı Araştırmaları Dergisi* 3/1 (30 Haziran 2023), 4-17.

¹⁶ Muhammed Emin Durmuş - Fatih Yardımcıoğlu, “İlahiyat Öğrencileri Ne Kadar İslami Finans Okuryazarı?” *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 6/1 (01 Ocak 2018), 167-183.

adına uygulanan ve daha kesin sonuçlar üreten bir metodolojidir. Araştırma sonuçları katılımcıların veya temsil ettiği topluluğun anlaşılması arzulanın unsurlar konusunda yaklaşımının tanımlamasına ve ölçmesine yardımcı olmaktadır. Tanımlayıcı analiz, istatistiksel veri analizinin en önemli aşamalarından biridir. Verilerin dağılımı hakkında bir sonuca varmayı sağlarken hataları ve aykırı değerleri tespit etmeye yardımcı olmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkileri görmeyi sağlayarak gelecekte yapılması muhtemel istatistiksel analizlere ön bilgi sağlamaktadır. Ek olarak tanımlayıcı araştırma yöntemi çevrimiçi anket (Google Formlar) uygulamalarında en etkin seçenek olarak belirtilmektedir.¹⁷

Çalışmada verilere öncelikle Frekans Analizi uygulanarak sıklık ve yüzdeler tespit edilmiştir. Ardından yapılacak analizleri belirlemek üzere Normallik Analizi uygulanmış ve verilerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle verilere non-parametrik analizlerin uygulanması gerekmiştir. Sırasıyla Mann - Whitney U, Kruskal Wallis H ve One-Way Anova: Post Hoc / Tamhane's T2 analizleri uygulanarak çalışma sonuçları elde edilmiştir.

3. ANKET SONUÇLARI VE BULGULAR

3.1. Demografik Bulgular

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Özellikleri / Sıklık ve Yüzdeler

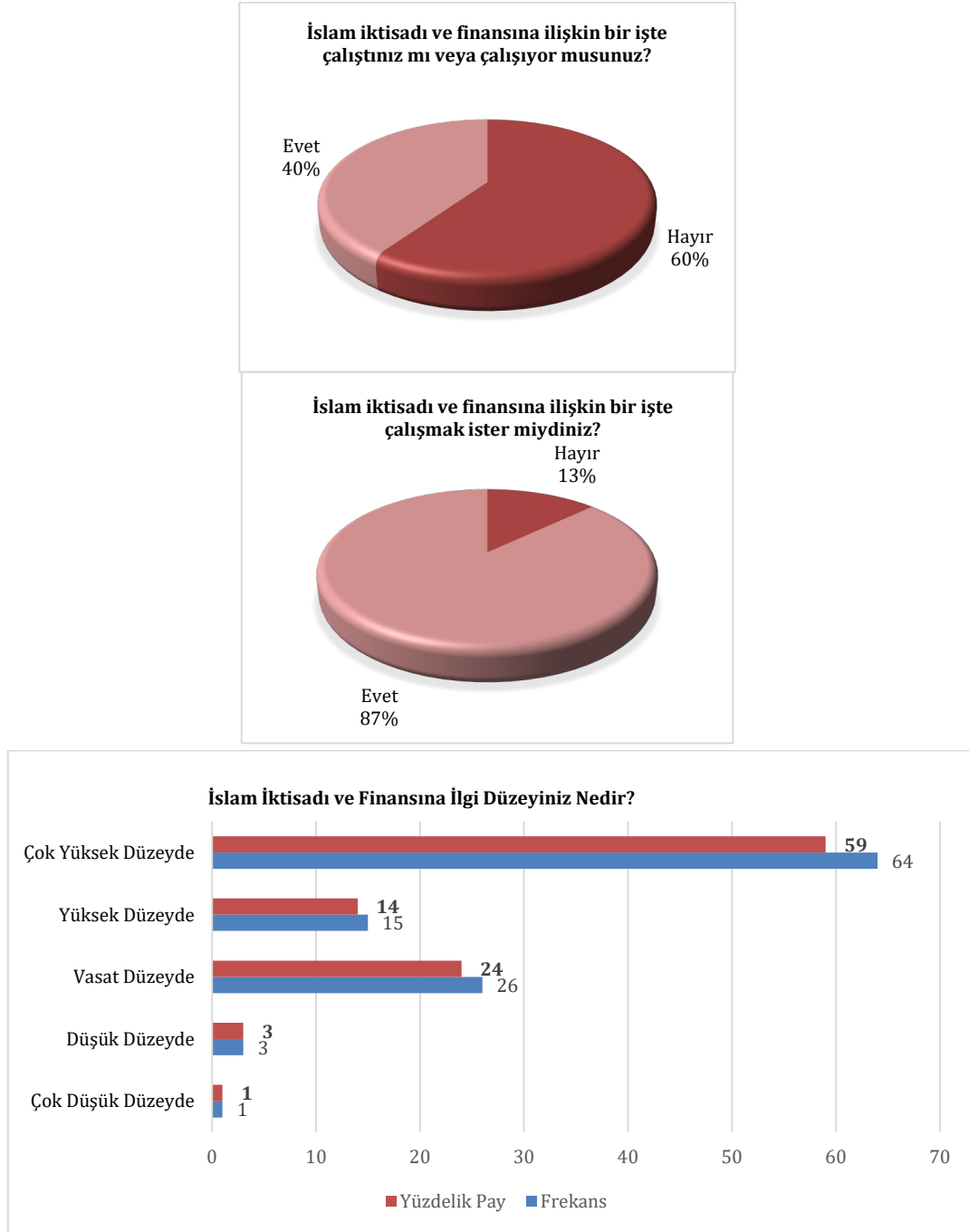
Yaş			Cinsiyet		
	Kişi Sayısı	Toplamda Payı		Kişi Sayısı	Toplamda Payı
16-20	11	10%	Erkek	74	68%
21-27	31	28%	Kadın	35	32%
28 ve Üzeri	67	62%		109	100%
	109	100%			
Eğitim Durumu			Eğitim Alınan Bölge		
	Kişi Sayısı	Toplamda Payı		Kişi Sayısı	Toplamda Payı
Ön Lisans	4	4%	Akdeniz	1	1%
Lisans	47	43%	Ege	7	6%
Yüksek Lisans	44	40%	Güneydoğu Anadolu	3	3%
Doktora	14	13%	İç Anadolu	20	18%
	109	100%	Karadeniz	31	29%
			Marmara	47	43%
				109	100%

Örnekleme 28 yaş ve üzeri katılımcıların %62'lik oranla yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun temel sebepleri; İslam İktisadı ve Finansı alanında lisans düzeyinde yeterince bölümün olmaması ve diğer sosyal bilimler bölümlerinde müfredatın oluşturulmamasıdır. Daha önce de belirtildiği üzere ülkemizde henüz 3 adet lisans bölümü bulunmakta ve sosyal bilimler bölümlerinde ilgili içerikler yeterince ders olarak okutulmamaktadır. Bu gibi nedenlerle katılımcıların %53'ü lisansüstü eğitim alan bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların %68'inin erkek olması nedeniyle ve toplanan kısıtlı verilerden hareketle alana olan ilginin kadınlar tarafında daha az olduğu düşünülebilir. Bu varsayım daha fazla veriyle test edilmeye muhtaçtır.

Bölgesel açıdan sırasıyla; Marmara, Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinde yer alan üniversitelerin İİF alanına daha çok ilgi duyduğu, ders açtığı veya ilgili müfredata sahip olduğu görülmektedir.

¹⁷ Fabyio Villegas, "Tanımlayıcı Analiz: Nedir + En İyi Araştırma İpuçları", *QuestionPro* (30 Ağustos 2022).

Şekil 1. Anahtar Sorular (3 Adet) ve Yanıtlar

Demografik sorular akabinde katılımcılara üç adet anahtar soru sorularak İİF alanıyla olan ilişkilerinin ve ilgi düzeylerinin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda İİF alanında çalışan katılımcılar örneklemin %40'ını oluşturmaktadır. Bu veri uzmanlaşma amacıyla YL ve Doktora programlarında profesyonel çalışanların yoğunlaştığını göstermektedir. Özellikle büyük şehirlerde (İstanbul, Ankara, Konya, Sakarya, Bursa) kümelenen İİF programlarının Katılım Finans personeline hizmet verdiği varsayılabilir. İkinci anahtar sorudan elde edilen sonuca göre tüm katılımcıların %87'si alanda çalışmayı arzulamış veya arzulamaktadır. Bu

veriler, katılımcıların İİF alanına ilgi duyan bir kitle olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu pozitif durum, çalışmanın amacına hizmet edecek ve sonuçları daha güvenilir kılacak önemli bir husus olarak dikkat çekmektedir.

Doğrudan ilgi düzeylerinin araştırıldığı soruda katılımcıların İslam İktisadı ve Finansına %73 seviyesinde (%14 + %59) yüksek ilgi duydukları sonucuna varılmıştır. Vasat düzeyde ilginin alt ve üst gruplara dağıtılması halinde ise yüksek ilgi düzeyi %85'i bularak bir önceki çalışma arzusu oranına yakınsamaktadır. Katılımcıların %15'inin ise (vasat düzey dağıtıldığında) İİF derslerine ve alanına çok düşük seviyede ilgi duydukları anlaşılmıştır.

3.2. Öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı Derslerine Bakış Açılarını Ölçek Bulguları

Araştırmaya katılan öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı Derslerine Bakış Açılarının Tespiti adına oluşturulan ölçekte toplamda 40 adet ifade yer almakta olup kendi içerisinde 7 farkı boyuta indirgenmiştir. Bu boyutlar bulguların gruplar halinde incelenmesi adına gerekli görülmüştür. Boyutlar katılımcılara ölçekte belirtilmemiş olup ifadeler karmaşık biçimde sunulmuştur. Bu metodolojiden amaç toplanan verilerin pratik biçimde analiz edilmesini ve alınan cevapların daha güvenilir olmasını sağlamaktır. Katılımcılardan ifadelere 7'li likert ölçeğine göre ne denli katıldıklarının belirtilmesi istenmiştir.

Ölçekte yer alan ifadeler aşağıdaki şekilde boyutlandırılmıştır.

- Derslere karşı Sevgiyi Ölçmeye İlişkin İfadeler (Sevgi Boyutu)
- Derslerin Faydalı Bulunmasına İlişkin İfadeler (Faydalı Bulma Boyutu)
- Derslerin Gerekliliğine İlişkin İfadeler (Gereklilik Boyutu)
- Derslerin Öğrencinin İlgi Alanına Girmesine İlişkin İfadeler (İlgi Alanı Boyutu)
- Dersleri Öğrenme Arzusuna İlişkin İfadeler (Öğrenme Arzusu Boyutu)
- Derslerin Zorluğuna İlişkin Kanaatleri Ölçen İfadeler (Zorluk Boyutu)
- Derslerin Kariyer ve Gelecek Hedeflerine Uyumuna İlişkin İfadeler (Kariyer Boyutu)

3.3. Derslere/Alana Sevgi Boyutunda Bulgular

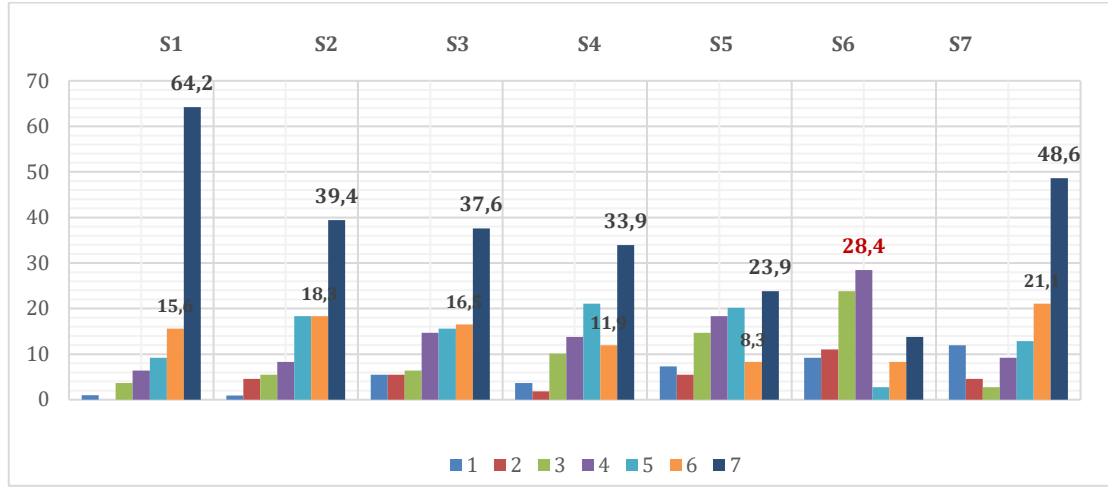
Sevgi her konuda başarının temel anahtarı ve itekleyicisi olarak kabul edilmektedir. Sevginin bulunmadığı bir noktada bireylerin psikolojik, sosyolojik veya akademik manada gelişim gösteremeyeceği tezi psikoloji ve felsefede yıllardır işlenmektedir. Kişiler arası münasebetlerde ve profesyonel çalışma hayatında sevginin olmadığı bir denklemde de sürdürülebilir bir yapının kurulamayacağı özellikle vurgulanmaktadır.¹⁸ Bu kabullerden hareketle çalışmada İİF derslerine karşı sevginin araştırılması istenmiştir.

Katılımcıların dersleri ve İİF alanını ne denli sevdiklerini anlamak üzere sevgi boyutu altında 7 ifadeye yer verilmiştir. İlgili ifadeler aşağıdaki şekilde kodlanmıştır.

S1	İslâm İktisadı ve Finansını seviyorum	Sevgi Boyutu
S2	İslâm İktisadı ve Finansı derslerini diğer derslerden daha çok severim.	Sevgi Boyutu
S3	İslâm İktisadı ve Finans dersi ile öğrencilik yaşantım daha zevkli oldu.	Sevgi Boyutu
S4	İslâm İktisadı ve Finans çalışmak beni dinlendiriyor.	Sevgi Boyutu
S5	Boş zamanlarımda İslâm İktisadı ve Finans okumaları yaparım.	Sevgi Boyutu
S6	Herkesin İslâm İktisadı ve Finansını sevdiğine inanıyorum	Sevgi Boyutu
S7	İslâm İktisadı ve Finans dersleri sevdiğim derslerdendir.	Sevgi Boyutu

Şekil 2. Sevgi Boyutu Skorları

¹⁸ Muhammet Türkoğlu vd., *Sevginin Eğitimdeki Gücü / Power of Love in Education*, 2012.

Tüm boyut araştırmalarında öğrencilerden karşlarına çıkan ifadelerine 1 ve 7 arasında katılım düzeylerinin belirtilmesi istenmiştir. En düşük katılımı (1), en yüksek katılımı (7) temsil ederken (4) puan verilen ifadelerde ise öğrencilerin kararsız bir tutum sergilediği varsayılmıştır.

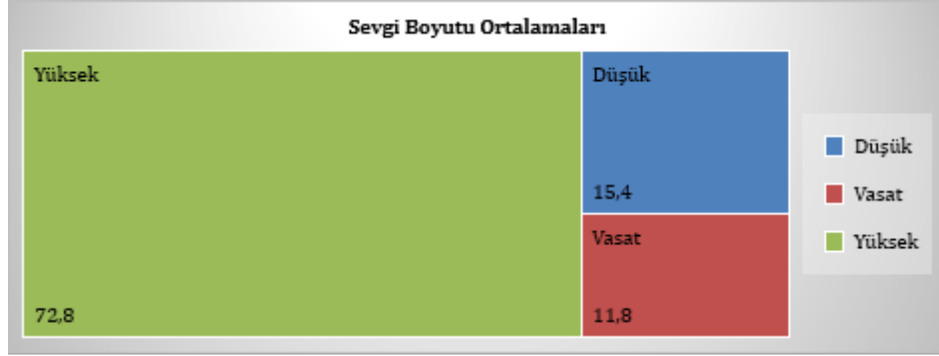
Grafik 2’de gösterildiği üzere öğrenciler kendilerine verilen *Sevgi Boyutu* ifadelerine yüksek oranda 7 puan vererek katılmışlardır. Özellikle **“İslâm İktisadı ve Finansını seviyorum”** ifadesine yüksek düzeyde katılım %64 olarak dikkat çekmektedir. S6 kodlu soru dışında tüm sorularda öğrencilerin sevgi boyutu ifadelerine yoğun biçimde destek verdikleri görülmektedir. S6 kodlu **“Herkesin İslâm İktisadı ve Finansını sevdiğine inanıyorum”** ifadesinde ise katılımcıların kendi irade ve tutumları dışında bir soru sorulması veya farklı nedenlerle bu ifadeye kararsız kaldıkları görülmüştür. Bu sonuç, öğrencilerce ilgili dersin vasat düzeyde sevildiğinin düşünöldüğünü de göstermektedir.

S2 kodlu **“İslâm İktisadı ve Finansı derslerini diğer derslerden daha çok severim”** ifadesine en yüksek düzeyde katılımın yaklaşık %40 seviyesinde olması dikkat çekicidir. Ortalama yanıt olan 4 puanın üzerinde puanlamada ise bu oran %76’ya çıkmaktadır. Bu veri ilgili örneklemin ilgi düzeyinin doğrudan ölçöldüğü anahtar soruya verilen %73 oranıyla (Şekil 1) paralellik arz etmektedir.

S5 kodlu **“Boş zamanlarımda İslâm İktisadı ve Finans okumaları yaparım”** ifadesi İİF alanına olan sevginin anlaşılması üzere önemli bir göstergedir. Bu ifadeye en yüksek düzeyde katılım %23,9 olurken 6 puanla katılanlar dikkate alındığında bu oran %32,1 seviyesine çıkmaktadır. Katılımcıların 1/3’ü boş zamanlarında İİF okuması yaptığını ifade etmektedir. Bu sonuçların istatistiki olarak düşük olduğu görölrken İİF alanının farkındalığının düşük olduğu gerçeği dikkate alındığında sonucun olumlu bir eğilim olduğu düşünölmüştür.

Tüm “Sevgi Boyutu” ifadelerine 4 puan üzerinde katılımın **yüksek ilgi ve sevgiyi** gösterdiği varsayılarak analiz yapıldığında ise İİF derslerine sevginin toplamda %73 seviyesinde olduğu görölmüştür. Bu sonuçtan hareketle İİF derslerine veya alana olan sevginin yüksek olduğu kabul edilebilir. Katılımcılar %15 oranında İİF derslerini sevmediklerini belirtmişlerdir. S6 kodlu ifade katılımcının sevgisini ölçmediği için hariç tutulmuştur.

Şekil 3. Sevgi Boyutu Ortalamaları

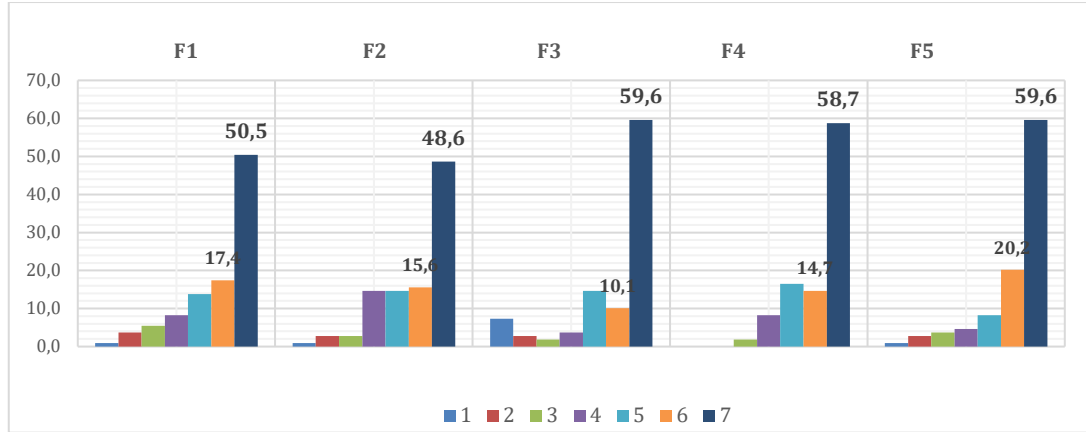

3.4. Faydalı Bulma Boyutunda Bulgular

Katılımcıların almış oldukları dersleri ve içeriği ne denli faydalı bulduklarını ölçmek adına 5 ifadeye yer verilmiştir. İlgili ifadeler aşağıdaki şekilde kodlanmış olup verilen yanıtlar Şekil 4'te gösterilmiştir.

F1	İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmek günlük yaşamda çok işime yarar.	Faydalı Bulma Boyutu
F2	İslâm İktisadı ve Finansı içeriği insana üstün nitelikler kazandırır.	Faydalı Bulma Boyutu
F3	İslâm İktisadı ve Finansına ayırdığım zamanın boşa gittiğini düşünmüyorum.	Faydalı Bulma Boyutu
F4	İslâm İktisadı ve Finansı ekonomik hayatı anlamama yardımcı olan bir derstir.	Faydalı Bulma Boyutu
F5	İslâm İktisadı ve Finansı derslerinden fayda üretmek için girmek isterim	Faydalı Bulma Boyutu

Şekil 4. Faydalı Bulma Boyutu Skorları

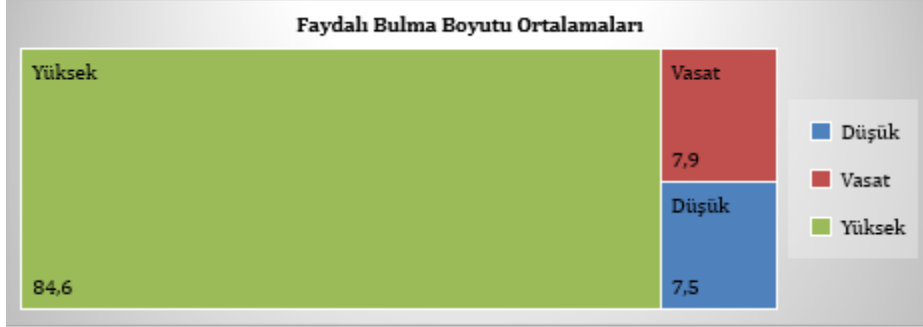

Şekil 4'ten de anlaşıldığı üzere öğrenciler bu boyut altında yer alan tüm ifadelerle mutlak biçimde katılarak İİF derslerinin faydalı olduğunu düşünmektedir.

Öğrenciler en yüksek iki puan türünde (6+7); F1 kodlu *“İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmek günlük yaşamda çok işime yarar”* ifadesine %68, F2 kodlu *“İslâm İktisadı ve Finansı içeriği insana üstün nitelikler kazandırır”* ifadesine %64, F3 kodlu *“İslâm İktisadı ve Finansına ayırdığım zamanın boşa gittiğini düşünmüyorum”* ifadesine %70, F4 kodlu *“İslâm İktisadı ve Finansı ekonomik hayatı anlamama yardımcı olan bir derstir”* ifadesine %73 ve F5 kodlu *“İslâm İktisadı ve Finansı derslerinden fayda üretmek için girmek isterim”* ifadesine %80 oranında katılmaktadır.

Tüm cevapların, 4 puan üzerinde “ *faydalı*” kanaatini ve 4 puan altında “ *faydalı değil*” kanaatini desteklediği varsayıldığında ise dersler %84,6 oranında faydalı bulurken %7,5 oranında faydalı bulunmamaktadır.

Şekil 5. Faydalı Bulma Boyutu Ortalamaları

3.5. Gereklilik Boyutunda Bulgular

Eğitim sürecinde derslerin ve içeriğin öğrenciler tarafından gerekli görülmesi, akademik başarının arzulanması, eğitmenin motivasyonu, dersin işlenişi ve içerikten amaçlanan faydanın üretilmesi adına önem arz eder. Dolayısıyla öğrenciler tarafından derslerin ne kadar gerekli olarak algılandığı özellikle araştırılmak istenmiştir.

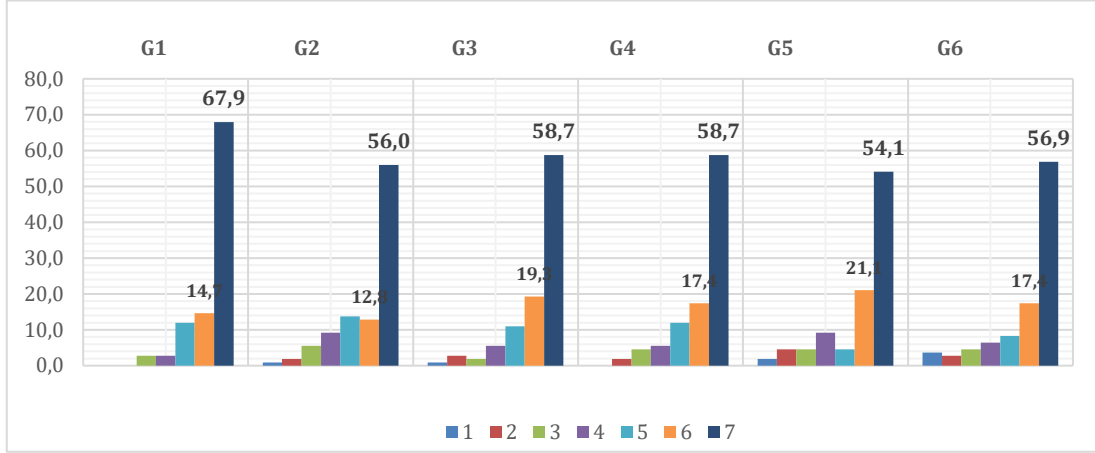
Literatürde öğrencilerin almış olduğu dersleri gereksiz bulduğu ve kaldırılması yönünde kanaat bildirdiği birçok çalışma yer almaktadır. Gereksiz bulunan derslerin öğrencilerin eğitim hayatlarında motivasyonlarını düşüren ve akademik başarılarında etkisi olmadığı varsayılan derslerden olduğu ifade edilmektedir. Gereksiz bulmada etkin olan faktörlerin ise eğitim alınan bölümün dışında bir müfredata sahip ders olması, benzer içerikte mükerrer ders olması, faydalı/yararlı olduğunun düşünülmemesi ve orta öğretimden bu yana tüm eğitim programlarında zorunlu olarak dayatılan derslerden olması şeklinde yoğunlaştığı görülmektedir.¹⁹

Çalışmamızda derslerin gerekli görülüp görülmediğini araştırmak adına 6 ifadeye yer verilmiştir. İlgili ifadeler ve araştırma sonuçları aşağıdaki şekildedir.

G1	İslâm İktisadı ve Finansı derslerinin gerekli olduğuna inanıyorum.	Gereklilik Boyutu
G2	İslâm İktisadı ve Finans derslerine daha fazla saat ayrılmalıdır.	Gereklilik Boyutu
G3	İslâm İktisadı ve Finans derslerinde başarılı olmak benim için önemlidir.	Gereklilik Boyutu
G4	İslâm İktisadı ve Finansını öğrenmek verdiğim çabaya değerdir.	Gereklilik Boyutu
G5	Zorunlu olmasa dahi İslâm İktisadı ve Finansı derslerini seçerim.	Gereklilik Boyutu
G6	İslâm İktisadı ve Finansının günlük hayatımda ne işe yarayacağını biliyorum.	Gereklilik Boyutu

Şekil 6. Gerekli Bulma Boyutu Skorları

¹⁹ Fahriye Eroğlu - Nurdan Kalaycı, “Üniversitelerdeki Zorunlu Ortak Derslerden Yabancı Dil Dersinin Uzaktan Eğitim Uygulamasının Değerlendirilmesi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 18/1 (26 Haziran 2020), 236-265; Ali Ayten vd., “Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 45-79; Kadir Ulusoy - Kamile Gülüm, “Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Öğrencilerinin Tarih Ve Coğrafya Derslerine Yönelik Tutumları (Adıyaman Örneği)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (20 Haziran 2015), 149-160.

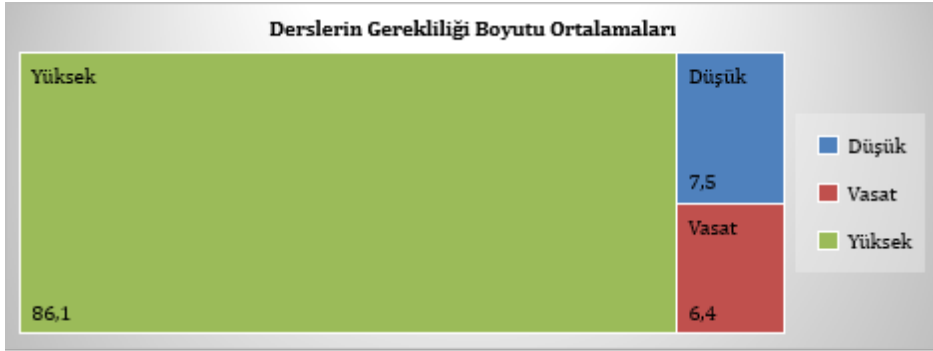

G1 kodlu “İslâm İktisadı ve Finansı derslerinin gerekli olduğuna inanıyorum” ifadesine en yüksek puanla katılımın yaklaşık %68 olması gereklilik konusunda kanaatin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu ifadede katılımcılar 1 ve 2 puanlamasını hiç yapmazken kararsız tutum olan 4 üzerinde pozitif katılım toplamı %94,5 seviyesindedir. Bu yüksek gereklilik oranının bir yansıması olarak G2 kodlu “İslâm İktisadı ve Finans derslerine daha fazla saat ayrılmalıdır” ifadesine öğrenciler %56 ile en yüksek düzeyde katılmaktadır. Kararsız tutum üzerinde ise derslerin artırılmasını isteyen öğrencilerin oranı %82,6’ya ulaşmaktadır. Öğrenciler G3 kodlu “İslâm İktisadı ve Finans derslerinde başarılı olmak benim için önemlidir” ifadesine en yüksek iki puan türünde (%58,7+%19,3) toplamda %78 oranında katılmaktadır. G4 kodlu “İslâm İktisadı ve Finansını öğrenmek verdiğim çabaya değerdir” ve G5 kodlu “Zorunlu olmasa dahi İslâm İktisadı ve Finansı derslerini seçerim” ifadelerine katılımın da yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu iki ifadeden öğrencilerin bu derslerin emeğe değer olduğu ve seçmeli dahi olsa dersleri almaya gönüllü olacağı anlaşılmıştır.

G6 kodlu “İslâm İktisadı ve Finansının günlük hayatımda ne işe yarayacağını biliyorum.” ifadesine katılımın (4 puan üzerinde) toplamda %82,6 ile yüksek seviyede olması birçok açıdan önemli bir veri olarak dikkat çekmektedir. Bu veri, İslam İktisadının ve finansının gelecekte tüm ilke, anlayış ve kurumlarıyla gelişmesi adına bir ümit göstergesidir. Öğrencilerin gelecekte sunabileceği bazı katkılar şu şekilde ifade edilebilir; İslami finansal davranışlarda farkındalık artışı ve bireysel tutum değişimi, toplumda yerleşik hatalı bilgilerin düzeltilmesi, İİF kurumlarına olan ilginin artırılması, İİF kurumlarının daha fazla sorgulanır olması ve İİF alanının kariyer planlarına katılması.

Derslerin gerekliliği boyutunda tüm ifadeler, kararsız tutum olan 4 üzerinde “gerekli” altında ise “gereksiz” şeklinde analiz edildiğinde İİF derslerinin öğrencilerce %86 oranında gerekli görüldüğü ve %7,5 oranında gereksiz görüldüğü tespit edilmiştir.

Şekil 7. Gerekli Bulma Boyutu Ortalamaları

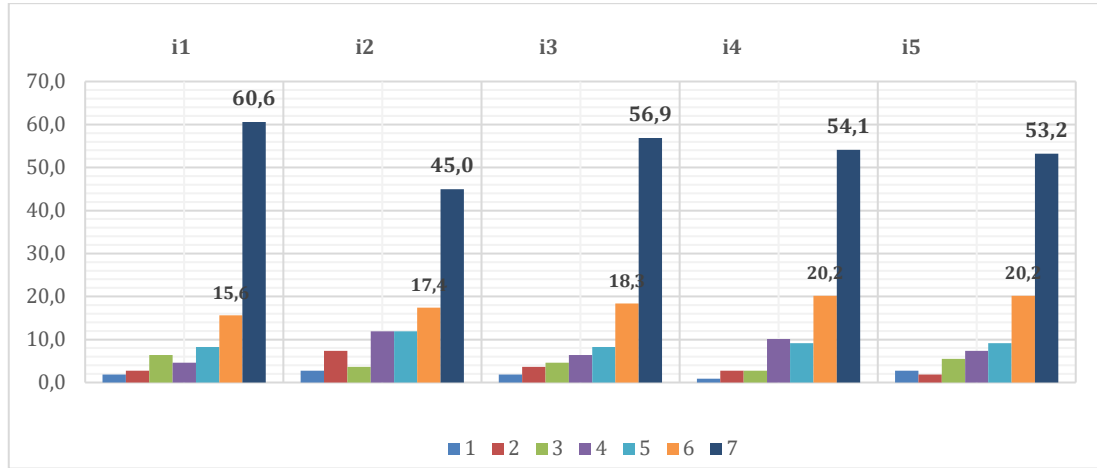

3.6. İlgi Alanı Boyutunda Bulgular

İslâm İktisadı ve Finansı derslerinin öğrencilerin ilgi alanına girip girmediğini test etmek adına ölçekte 5 ifade yer almıştır. İlgili ifadeler aşağıdaki şekilde kodlanmış olup puanlamalar Grafik 8'de gösterilmiştir.

İ1	İslâm İktisadı ve Finans ilgi alanıma giriyor.	İlgi Alanı Boyutu
İ2	İslâm İktisadı ve Finans dersleri en ilgili olduğum derslerdendir.	İlgi Alanı Boyutu
İ3	İslâm İktisadı ve Finans benim için ilgi çekici bir konudur.	İlgi Alanı Boyutu
İ4	İslâm İktisadı ve Finansı konularında düşünme yeteneğine sahip olduğumu düşünüyorum.	İlgi Alanı Boyutu
İ5	İslâm İktisadı ve Finansı okumaları yapmaktan sıkılmam.	İlgi Alanı Boyutu

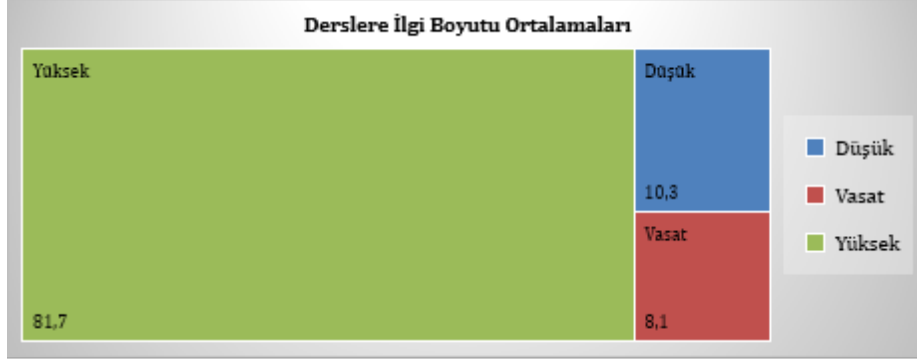
Şekil 8. İlgi Alanı Boyutu Skorları

Grafikten de anlaşılacağı üzere tüm sorularda sağa yatık pozitif bir eğilim görülmektedir. Yardımcı ifadeler dışında daha belirleyici olan İ1 kodlu "**İslâm İktisadı ve Finansı ilgi alanıma giriyor**" ifadesine katılımcılar en yüksek iki puan türünde toplamda %76 oranında katıldıklarını belirtmişlerdir. İ2 kodlu "**İslâm İktisadı ve Finans dersleri en ilgili olduğum derslerdendir.**" ifadesinde ise toplam oran %62 seviyesine düşmektedir. Öğrencilerin sırasıyla İ3, İ4 ve İ5 kodlu ifadelere vermiş oldukları yanıtlara göre ise İİF derslerini yüksek oranda ilgi çekici buldukları, İslâm İktisadı ve Finansı çerçevesinde düşünebilme yeteneğine sahip oldukları ve alana ilişkin okuma yapmaktan sıkılmadıkları anlaşılmıştır.

Derslerin ilgi alanına uygunluğu boyutunda tüm ifadeler, kararsız tutum olan 4 üzerinde “*ilgi alanı içerisinde*” altında ise “*ilgi alanı dışında*” şeklinde analiz edildiğinde İFF konuları öğrencilerin yaklaşık %82’sinin ilgi alanına girerken %10’unun ilgi alanına girmemektedir.

Şekil 9. Derslere İlgili Boyutu Ortalamaları

3.7. Dersleri Öğrenme Arzusu Boyutunda Bulgular

Dersleri öğrenme arzusu var olan bireylerin öğrenme çıktılarının kazanımı hususunda zorluk yaşamadıkları ve bu çıktılarının kazanımında öğrenme arzusunun en etkili faktör olduğu ifade edilmektedir.²⁰ Bu çift yönlü ilişki gereği her disiplin bağlamında akademik başarının temin edilmesi için öğrenme arzusu gerek şart olarak kabul edilmektedir.

İlim öğrenmeye talip olmak İslam anlayışında önemli bir yer tutmaktadır. Peygamber Efendimiz’in (a.s.) “*İlim öğrenmek kadın-erkek her Müslümana farzdır*” ve “*Hikmet (faydalı ilim) Mü’min’in yitik malıdır; onu nerede bulursa alır*” hadis-i şerifleri ilim öğrenmenin önemini vurgulamaktadır. Hz. Ali’ye atfedilen “*Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum*” ifadesi de bu önemin bir tezahürüdür.

İslam İktisadı ve Finansı kaidelerinin sadece bir sosyal bilim olarak telakki edilemeyeceği ve her Müslümanın finansal kararlarında bilmesi/uyması gereken bütüncül kurallar manzumesi olduğu bir gerçektir. En basit misalle finans ile özdeşleşen faiz, belirsizlik, spekülasyon, kumar, para veya borç gibi konularda İslam İktisadi anlayışının geleneksel finans anlayışı ile büyük oranda farklılaştığı görülür. Bu ve benzeri farkların bilinmesinin kişinin hem dünyevi hem de uhrevi hayatına ilişkin kabullerinin ve pratiklerinin farklılaşmasına vesile olmaktadır. Bu gerçeklerden hareketle Müslüman bireylerin finansal davranışlarının diğer kimselerden farklı olacağı kabul edilmektedir. Bu hususta literatürde yapılan çalışmalar da bu kabulü desteklemektedir.²¹

Yukarıda belirtilen önem ve literatürde incelenmesi saikiyle İFF konularının öğrenciler tarafından ne denli öğrenmek istendiği hassaten araştırılmıştır. Bu kapsamda 4 ifadeye yer verilmiş olup sonuçlar aşağıdaki şekildedir.

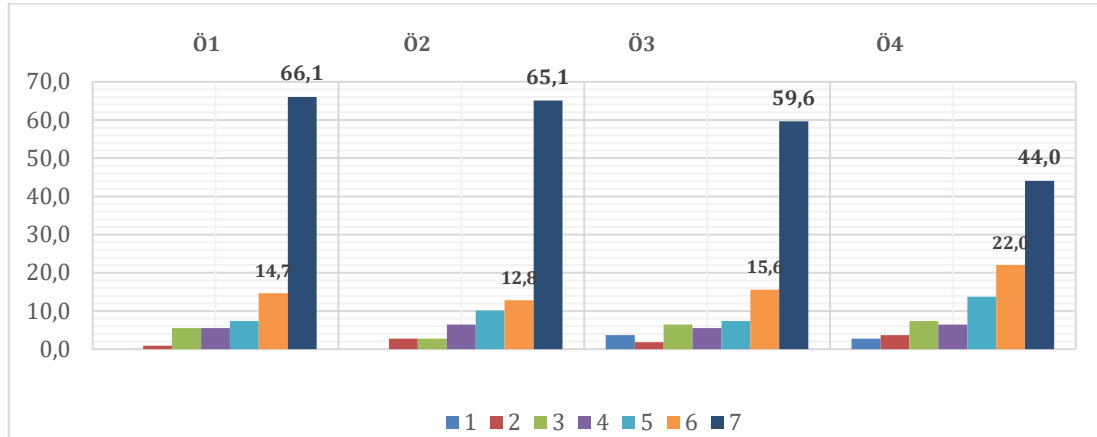
Ö1	İslâm İktisadı ve Finans hakkında daha çok şey öğrenmek isterim.	Öğrenme Arzusu Boyutu
Ö2	İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmekten keyif alırım.	Öğrenme Arzusu Boyutu

²⁰ Etem Yeşilyurt, “Eğitim Fakültesi Lisans Programları Ders Öğrenme Çıktılarının Kazanımını Etkileyen Değişkenlerin Etkisi ve Nedenleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 904-925.

²¹ Sabahattin Zaim, “İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 7 (19 Mart 2012), 227-241; Mustafa Canbaz, “Katılım Bankaları Borçluluğa mı, Reel Ekonomiye mi Katkı Yapmalı?”, *Academic Studies on Social and Education Sciences* (Ankara: Gece Akademi, 2019), 187-207; H. Yusuf Güngör - Resul Güleç, “Muhafazakârlık Tutumunun Finansal Davranışlara Etkisi Adıyaman İlindeki Kamu Personeli Üzerine Bir Araştırma”, *Van Yüzcü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/12 (06 Aralık 2021), 1-14.

Ö3	İslâm İktisadı ve Finans konusunda arkadaşlarımla tartışarak öğrenmek hoşuma gider.	Öğrenme Arzusu Boyutu
Ö4	İslâm İktisadı ve Finans çalışmalarını okumak ve yeni şeyler öğrenmek bana zevk veriyor.	Öğrenme Arzusu Boyutu

Şekil 10. Öğrenme Arzusu Boyutu Skorları

Öğrenciler Ö1 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finans hakkında daha çok şey öğrenmek isterim**”, Ö2 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmekten keyif alırım**” ve Ö3 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finans konusunda arkadaşlarımla tartışarak öğrenmek hoşuma gider**” ifadelerine yüksek düzeyde olumlu katılım göstermişlerdir. En yüksek iki puan türünde (6+7) toplam olumlu görüşler sırasıyla %81, %78 ve %75 seviyesindedir.

Ö4 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finans çalışmalarını okumak ve yeni şeyler öğrenmek bana zevk veriyor**” ifadesinde ise en yüksek puan türünde %44 seviyesine düşerken yukarıdaki ilk üç ifadeye uygulanan analize göre ise katılım %66 seviyesinde izlenmektedir. Buradaki düşüş eğilimi İİF’ye ilişkin çalışmaları okumaktan ziyade bu konularda eğitim alarak ve tartışarak öğrenmenin daha tercih edilir olduğunu göstermektedir. İlk üç ifadeye nazaran düşük olmasına rağmen %66 olan sonucun olumlu kanaati ve eğilimi gösterdiği açıktır.

Tüm ifadeler kararsız tutum olan 4 puan üzerinde “**öğrenme arzusu yüksektir**” altında ise “**öğrenme arzusu düşüktür**” şeklinde analiz edildiğinde ise İİF konularında öğrencilerin yaklaşık %85’i yüksek öğrenme arzusu olduğunu yaklaşık %10’u ise öğrenme arzusunun düşük olduğunu ifade etmiştir. Sonuçlar aşağıdaki şekilde Grafik 11’de gösterilmiştir.

Şekil 11. Öğrenme Arzusu Boyutu Ortalamaları

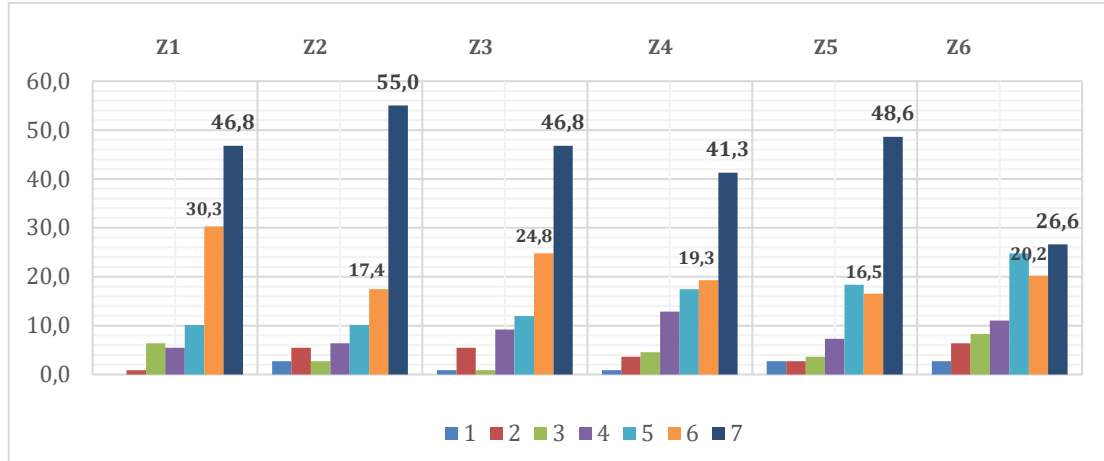

3.8. Derslerin Zorluğu Boyutunda Bulgular

İslam İktisadı ve Finansı literatürünün düzenli bir biçimde işlenmesi yeni bir durum olarak kabul edilebilir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen literatür hala gelişmeye devam etmektedir. Bugün İİF başlığı altında incelenen konular henüz iktisat ve finans başlığı altında ele alınmazken İslam Hukuku ve İslam Ahlakı başlığı altında değerlendirilmiştir. Akabinde günümüzün ihtiyaçlarına paralel olarak bu konuların özel olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. İİF konularının multidisipliner yapısı gereği karmaşık veya zor olduğu düşünülmektedir. Bu durumun öğrenciler nezdinde nasıl taktir edildiği 6 ifade üzerinden test edilmiştir. İfadeler ve sonuçlar aşağıdaki şekildedir.

Z1	İslâm İktisadı ve Finans konularını anlayabiliyorum.	Derslerde Zorluk Boyutu
Z2	İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmek bana zor gelmiyor.	Derslerde Zorluk Boyutu
Z3	İslâm İktisadı ve Finans derslerinin sınavlarından çekinmem.	Derslerde Zorluk Boyutu
Z4	İslâm İktisadı ve Finans derslerinde zaman kolay geçiyor.	Derslerde Zorluk Boyutu
Z5	İslâm İktisadı ve Finansı ile ilgili soruları çözmek ilgimi çeker	Derslerde Zorluk Boyutu
Z6	İslâm İktisadı ve Finans konuları karmaşık değildir.	Derslerde Zorluk Boyutu

Şekil 12. Derslerin Zorluğu Boyutu Skorları

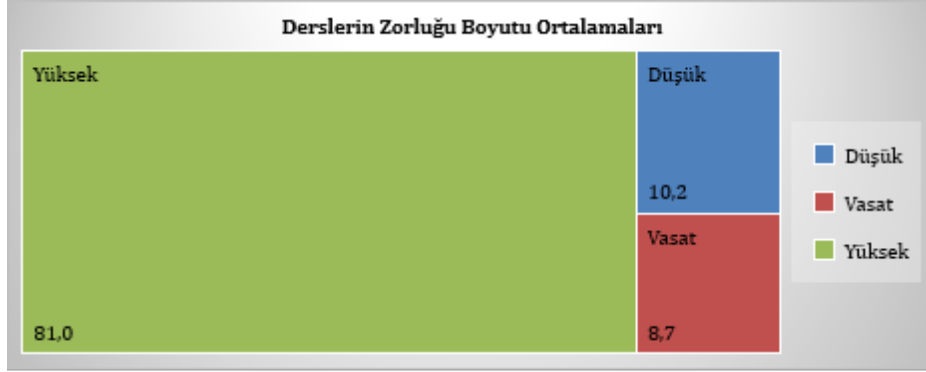

Öğrenciler Z1 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finans konularını anlayabiliyorum**” ifadesine en yüksek iki puan türünde toplamda %77 düzeyinde katılarak dersleri anlamının zor olmadığını teyit etmişlerdir. Doğrudan zorluğun araştırıldığı soru olan Z2 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmek bana zor gelmiyor**” ifadesine ise %72 düzeyinde katılarak derslerde zorluk yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Benzer bir sonuç Z3 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finans derslerinin sınavlarından çekinmem**” ifadesinde görülmektedir. Öğrencilerin sınavlar konusunda yüksek endişe taşımadığı anlaşılmıştır.

Z4 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finans derslerinde zaman kolay geçiyor**” ve Z5 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finansı ile ilgili soruları çözmek ilgimi çeker**” ifadelerinde %60'larda olumlu kanaatler bildirilmiştir. Z6 kodlu “**İslâm İktisadı ve Finans konuları karmaşık değildir**” sorusu ise bu boyut içerisinde en ayırıcı soru olmuştur. En yüksek iki puan türünde öğrencilerin %47'si dersin karmaşık olmadığını düşünmektedir. Bu ifadeye 5 puan veren %25'lik bir öğrenci grubu olduğu görülmüştür. Dolayısıyla diğer sorulara nazaran daha farklı bir dağılım görülmektedir.

Tüm ifadeler kararsız tutum olan 4 puan üzerinde “*dersler zor olmadığı*” kanaatini altında ise “*derslerin zor olduğu*” kanaatini desteklediği varsayıldığında %81 oranında derslerin zor olmadığını düşünürken %10’u ise derslerin zor olduğunu ifade etmektedir. Sonuçlar aşağıdaki şekilde Grafik 13’de gösterilmiştir.

Şekil 13. Derslerin Zorluğu Boyutu Ortalamaları

3.9. Kariyer Boyutunda Bulgular

İslam İktisadı ve finansı ekosistemi içerisinde birçok farklı kariyer imkânı bulunmaktadır. İslami finansta kariyer denildiğinde öncelikle katılım bankalarında çalışmak akla gelmektedir. Ancak bu bakış açısı kısıtlayıcı bir yaklaşımdır. Halbuki ekosistem içerisinde katılım sigorta şirketleri, finansal yatırım şirketleri, tasarruf finans şirketleri, düzenleyici kurumlar, şer’i kurullar, danışmanlık şirketleri, üniversiteler, vakıflar ve dernekler gibi birçok alternatif kurum veya kuruluşta çalışma fırsatları bulunmaktadır.

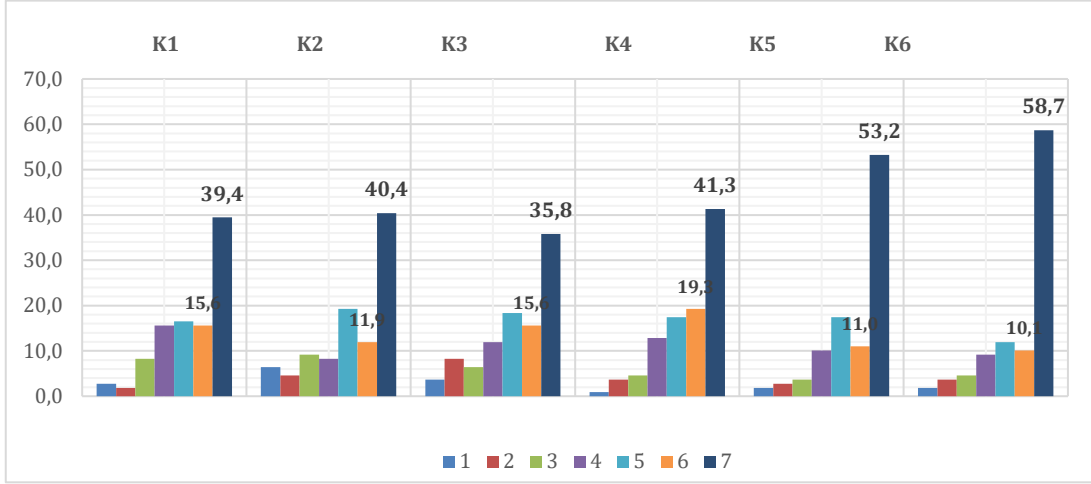
Katılım finans, özellikle ülkemizde uzun yıllardır büyük bir farkındalık sorunu yaşamaktadır. Bu sorunun aşılması adına akademide sürekli biçimde çalışmalar yapılmakta ve ilgili taraflara büyük görevler düştüğü hatırlatılmaktadır.²² Bu konuda literatürümüzde hatırı sayılır sayıda çalışma bulunmaktadır.

Farkındalık probleminin doğal bir sonucu olarak öğrenciler de benzer biçimde sistemden ve kariyer olanaklarından düşük seviyede haberdardır. Bu boyut altında İİF derslerini almalarının ardından öğrencilerin kariyer beklentilerinde nasıl bir değişim gerçekleştiği ve beklentilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda öğrencilere 6 ifade verilmiş olup sonuçlar Grafik 14’te görüldüğü şekildedir.

K1	İslâm İktisadı ve Finansı öğrenerek gelecekte iyi bir kariyer sahibi olacağıma inanıyorum.	Kariyer Boyutu
K2	Çalışma hayatımın çoğunu İslâm İktisadı ve Finansına ayırmak isterim.	Kariyer Boyutu
K3	İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmenin ileride bana önemli parasal kazanç sağlayacağını düşünüyorum.	Kariyer Boyutu
K4	İslâm İktisadı ve Finans konusunda yıllarca çalışma yapsam sıkılmam.	Kariyer Boyutu
K5	İslâm İktisadı ve Finansını iyi bilmek kariyer seçeneklerimi artıracaktır.	Kariyer Boyutu
K6	Meslek hayatımda İslâm İktisadı ve Finansını kullanacağımı düşünüyorum.	Kariyer Boyutu

²² Mustafa Acar, “İslâm İktisadının Başlıca Sorunları / Major Problems of Islamic Economics”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2003), 540-546; Zeyneb Hafsa Orhan vd., *Türkiye’de İslam İktisadı Tecrübesi: Teorik ve Pratik Birikimler* (Maruf Vakfı, 2017), 295-328; Haşim Akça - Oğuzhan Bozatlı, “İslam Ekonomisinin İhmal Edilen Konumu: Metodolojik Sorunlar Ve Çözüm Önerileri”, *Journal of History School* XLII (28 Ekim 2019), 1188-1218; Merve Büşra ALTUNDERE Doğan, “İslami Finans Okuryazarlığı ve Finansal Tercihlere Etkisi”, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* 14/1 (17 Temmuz 2020), 69-98; Muhammet Fatih Canbaz, “İslam İktisadi Ve Finansında Temel Sorunlar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/2 (29 Aralık 2020), 244-258.

Şekil 14. Kariyer Boyutu Skorları

Öğrenciler K1 kodlu **“İslâm İktisadı ve Finansı öğrenerek gelecekte iyi bir kariyer sahibi olacağıma inanıyorum.”** ifadesine en yüksek puan türünde %40'a yakın bir katılım göstermişlerdir. Benzer bir sonuç K2 kodlu **“Çalışma hayatımın çoğunu İslâm İktisadı ve Finansına ayırmak isterim.”** ifadesinde görülmektedir. Bu iki sonuçtan hareketle İİF alanının öğrencilerin kariyer tercihlerinde en üstte yer almadığı düşünülmüştür. K3 kodlu **“İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmenin ileride bana önemli parasal kazanç sağlayacağını düşünüyorum.”** ifadesine %36 olan katılım da bir önceki kanaati desteklemektedir. Ayrıca bu üç ifade sonuçlarından öğrencilerin bu alanda var olan kariyer seçenekleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları da anlaşılabilir. İlk üç ifade en yüksek iki puan türünde değerlendirildiğinde olumlu katılımın %50 seviyelerinde kalması öğrencilerin İslami Finansa kariyer konusunda çekingen bir tavra sahip olduklarını göstermektedir.

K5 kodlu **“İslâm İktisadı ve Finansını iyi bilmek kariyer seçeneklerimi artıracaktır.”** ifadesine katılımın nispeten daha yüksek olduğu görülürken en yüksek iki puan türünde dahi toplamda %64 seviyesinde kalması alanda iş imkanları farkındalığının hala düşük olduğunu desteklemektedir.

K6 kodlu **“Meslek hayatımda İslâm İktisadı ve Finansını kullanacağımı düşünüyorum.”** ifadesi bu boyut altında en yüksek destek alan ifade olmuştur. En yüksek iki puan türünde toplamda %69 olumlu görüş bildirilmiştir. Buradaki ifadeye katılımın yüksek olması, İİF konularının yalnızca profesyonel iş hayatında değil bireysel finansal kararlarda da etkin olacağını bilinmesine bağlanmıştır. Öğrencilerin katılım finansa ilişkin bir kariyer yapmasalar da bu alana ilişkin öğrendiklerini bireysel finansal kararlarında uygulayacakları düşünülmüştür.

3.10. Demografik Özelliklere Göre Farklılıkların Analizleri ile İncelenmesi

Araştırmada demografik özelliklere göre farklılıkların tespit edilmesinde en uygun istatistiksel yöntemleri belirlemek amacıyla öncelikle verilere normallik testi yapılmıştır. İlk üç anahtar ifadeye ve oluşturulan ölçeğe yapılan analize göre hiçbir ifadenin normal dağılıma sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum sosyal bilimlerde sıkça rastlanan bir durum olmakla birlikte bir önceki bölümde verilen frekans analizi grafiklerden de normallığın sağlanmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Birçok ifadede sağa yatkın grafikler normal dağılımın olmadığına işaretler. Bu nedenle parametrik testlerin varsayımları yerine getirmemesinden araştırma analizinde Mann - Whitney U ve Kruskal Wallis H testlerinin uygulanmasına karar verilmiştir. Analizler sonucunda istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde farklılık tespit edilen ifadeler üzerinde yoğunlaşılacak olup farklılık içermeyen diğer sonuçlar yalnızca belirtilecektir.

Farklılıkların tespitinde öncelikle ankete katılan öğrencilerin cevaplarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin olarak Mann Whitney-U Testi uygulanmıştır. Boş hipotez aşağıdaki gibi planlanmıştır.

H0: "Araştırmaya katılan öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı derslerine bakış açıları ölçeği yanıtlarında cinsiyete göre fark yoktur."

H1: "Araştırmaya katılan öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı derslerine bakış açıları ölçeği yanıtlarında cinsiyete göre fark vardır."

Analiz sonuçlarına göre herhangi bir ifadede erkek ve kız öğrenciler arasında fark tespit edilmemiş ve boş hipotez kabul edilmiştir. Erkek ve kadın öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı derslerine bakış açıları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

İkinci aşamada ankete katılan öğrencilerin cevaplarının eğitim alınan programa göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin olarak Kruskal Wallis - H Testi uygulanmıştır. Teste 41 ifade katılmıştır. Boş hipotez aşağıdaki gibi planlanmıştır.

H0: "Araştırmaya katılan öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı derslerine bakış açıları ölçeği yanıtlarında programa göre fark yoktur."

H1: "Araştırmaya katılan öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı derslerine bakış açıları ölçeği yanıtlarında programa göre fark vardır."

Kruskal Wallis - H analiz sonuçlarına göre öğrencilerin okuduğu programlara göre ifadelerle verdikleri cevapların farklılaştığı ve programlara göre anlamlı farklar olduğu görülmüştür. Test sonuçları veri yoğunluğu nedeniyle ilk 3 ifade üzerinden gösterilmiştir.

Tablo 2. Test İstatistikleri

	İİF ilgi düzeyinizi belirtiniz.	İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmekten zevk alırım.	İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmek bana zor gelmiyor.
Kruskal-Wallis H	24,667	23,705	24,457
Serbestlik Derecesi	3	3	3
p	0,000	0,000	0,000

Yukarıda raporlanan istatistik sonuçlarına göre katılımcıların okuduğu programlar ile ifadelerle verdikleri cevaplar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p=0.000<0.05$). H_0 hipotezi reddedilmiş ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Farklılıkların hangi programlar arasında olduğunu anlamak adına çoklu karşılaştırmalar yapılmıştır. Çoklu karşılaştırmada verilerin normallik ve homojen varyans dağılımı sağlanmadığından One-Way Anova: Post Hoc / Tamhane's T2 analizi tercih edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde anlamlı farklılıkların tespit edildiği ifadeler ve gruplar aşağıdaki şekildedir.

Tablo 3. Farklılık Tespit Edilen İfadeler Çoklu Karşılaştırma - Tamhane's T2 Analizi

İfade	I	J	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Olasılık Değeri p
İslam İktisadı ve Finansına olan ilgi düzeyinizi belirtiniz.	YL	Ön Lisans	2,06818	1,19706	0,697
		Lisans	1,33414*	0,28983	0,000
		Doktora	-0,28896	0,19153	0,596
	Doktora	Ön Lisans	2,35714	1,19878	0,599

		Lisans	1,62310*	0,29688	0,000
		YL	0,28896	0,19153	0,596
İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmekten zevk alırım.	Doktora	Ön Lisans	3,25000	0,85391	0,177
		Lisans	1,17021*	0,22000	0,000
		YL	,36364*	0,09803	0,004
İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmek bana zor gelmiyor.	Doktora	Ön Lisans	3,67857	0,63319	0,055
		Lisans	1,41793*	0,25335	0,000
		YL	,74675*	0,24995	0,026
Boş zamanlarımda İslâm İktisadı ve Finans okumaları yaparım.	YL	Ön Lisans	3,86364*	0,55993	0,008
		Lisans	1,59768*	0,35454	0,000
		Doktora	-0,13636	0,43891	1,000
	Doktora	Ön Lisans	4,00000*	0,61573	0,003
		Lisans	1,73404*	0,43738	0,003
		YL	0,13636	0,43891	1,000
İslâm İktisadı ve Finansı derslerini diğer derslerden daha çok severim.	YL	Ön Lisans	2,56818	1,05866	0,425
		Lisans	1,19584*	0,33327	0,003
		Doktora	0,28247	0,57973	0,998
İslâm İktisadı ve Finans çalışmalarını okumak bana zevk veriyor.	YL	Ön Lisans	4,06818	0,95801	0,123
		Lisans	1,12669*	0,28103	0,001
		Doktora	0,10390	0,45906	1,000
İslâm İktisadı ve Finansı ekonomik hayatı anlamama yardımcı olan bir derstir.	YL	Ön Lisans	2,13636*	0,29142	0,003
		Lisans	0,38636	0,22606	0,436
		Doktora	-0,47078	0,17845	0,063
	Doktora	Ön Lisans	2,60714*	0,26818	0,004
		Lisans	,85714*	0,19518	0,000
		YL	0,47078	0,17845	0,063
İslâm İktisadı ve Finans konusunda arkadaşlarımla mülâhaza etmek (tartışmalar yapmak) hoşuma gider.	YL	Ön Lisans	3,65909	1,22946	0,300
		Lisans	1,27611*	0,29809	0,000
		Doktora	0,08766	0,22888	0,999
İslâm İktisadı ve Finans dersleri en ilgili olduğum derslerdendir.	YL	Ön Lisans	2,61364	0,97776	0,349
		Lisans	1,15619*	0,33246	0,005
		Doktora	-0,24351	0,48252	0,997
	YL	Ön Lisans	3,06818	0,93991	0,216

Çalışma zamanımın çoğunu İslâm İktisadı ve Finansına ayırmak isterim.	Lisans	1,55754*	0,35343	0,000	
	Doktora	0,13961	0,51381	1,000	
İslâm İktisadı ve Finans dersleri zevkli/eğlenceli derslerdir.	YL	Ön Lisans	2,15909	0,86579	0,408
		Lisans	1,04739*	0,26075	0,001
		Doktora	0,48052	0,48406	0,914
İslâm İktisadı ve Finans derslerinde zaman hızla geçiyor.	YL	Ön Lisans	2,43182	0,86820	0,322
		Lisans	,99033*	0,28244	0,004
		Doktora	0,11039	0,41540	1,000
İslâm İktisadı ve Finans konusunda yıllarca okuma yapsam sıkılmam.	YL	Ön Lisans	2,75000	1,12946	0,420
		Lisans	1,51064*	0,33339	0,000
		Doktora	0,14286	0,50372	1,000
İslâm İktisadı ve Finans konularını anlayabiliyorum.	YL	Ön Lisans	2,70455	0,75803	0,193
		Lisans	,83752*	0,22891	0,003
		Doktora	-0,25974	0,19697	0,736
	Doktora	Ön Lisans	2,96429	0,76759	0,146
		Lisans	1,09726*	0,25880	0,001
		YL	0,25974	0,19697	0,736
İslâm İktisadı ve Finansı konularında düşünme yeteneğine sahip olduğumu düşünüyorum.	YL	Ön Lisans	3,02273	0,65725	0,095
		Lisans	,94826*	0,26568	0,004
		Doktora	-0,04870	0,25908	1,000

İlgili analiz neticesinde sırasıyla şunlar söylenebilir;

“İslâm İktisadı ve Finansına olan ilgi düzeyinizi belirtiniz.” ifadesine katılımda YL ve Doktora öğrencileri, Lisans öğrencileri ile anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

“İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmekten zevk alırım.” ifadesine katılımda Doktora öğrencileri, Lisans ve YL öğrencileri ile anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

“İslâm İktisadı ve Finansı öğrenmek bana zor gelmiyor.” ifadesine katılımda Doktora öğrencileri Lisans öğrencileri ile anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

“Boş zamanlarımda İslâm İktisadı ve Finans okumaları yaparım.” ifadesine katılımda YL öğrencileri Lisans öğrencileri ile farklılaşırken; Doktora öğrencileri hem Ön lisans hem de Lisans öğrencileri ile anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

“İslâm İktisadı ve Finansı derslerini diğer derslerden daha çok severim.” ifadesine katılımda YL öğrencileri Lisans öğrencileri ile anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

“İslâm İktisadı ve Finans çalışmalarını okumak bana zevk veriyor.” ifadesine katılımda YL öğrencileri Lisans öğrencileri ile anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

"İslâm İktisadı ve Finansı ekonomik hayatı anlamama yardımcı olan bir derstir." ifadesine katılımda YL öğrencileri Ön lisans öğrencilerinden farklılaşırken; Doktora öğrencileri Lisans öğrencileri ile anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

"İslâm İktisadı ve Finans konusunda arkadaşlarımla mülâhaza etmek (tartışmalar yapmak) hoşuma gider." ifadesine katılımda YL öğrencileri ile Lisans öğrencileri anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

"İslâm İktisadı ve Finans dersleri en ilgili olduğum derslerdendir." ifadesine katılımda YL öğrencileri ile Lisans öğrencileri anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

"Çalışma zamanımın çoğunu İslâm İktisadı ve Finansına ayırmak isterim." ifadesine katılımda YL öğrencileri ile Lisans öğrencileri anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

"İslâm İktisadı ve Finans dersleri zevkli/eğlenceli derslerdir." ifadesine katılımda YL öğrencileri ile Lisans öğrencileri anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

"İslâm İktisadı ve Finans derslerinde zaman hızla geçiyor." ifadesine katılımda YL öğrencileri ile Lisans öğrencileri anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

"İslâm İktisadı ve Finans konusunda yıllarca okuma yapsam sıkılmam." ifadesine katılımda YL öğrencileri ile Lisans öğrencileri anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

"İslâm İktisadı ve Finans konularını anlayabiliyorum." ifadesine katılımda YL ve Doktora öğrencileri, Lisans öğrencileri ile anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

"İslâm İktisadı ve Finansı konularında düşünme yeteneğine sahip olduğumu düşünüyorum." ifadesine katılımda YL öğrencileri ile Lisans öğrencileri anlamlı oranda farklılaşmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre genel bir değerlendirme yapıldığında eğitim programı daha üst seviyeye çıktıkça öğrencilerin ifadelerle olumlu manada katılma puanlarının arttığı görülmektedir. Ön lisans ve Lisans öğrencilerinin İslam İktisadı ve finansına bakış açılarının görüşleri arasında herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilemezken öğrencinin YL veya doktora eğitiminde olması alana ve derslere olan ilgisini arttırdığı ve farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle yaş büyüdükçe, uzmanlaşma ve bilinç arttıkça alana olan ilginin arttığı söylenebilir.

SONUÇ

İslam İktisadı ve Finansı literatürü belirli bir olgunluğa erişirken eğitim kurumlarının veya verilen derslerin ne derece etkin olduğu konusunda henüz yeterli veri ve olgunluk tesis edilememiştir. Bu çalışmanın bu eksikliğe hizmet eden bir yönü bulunmaktadır. Literatürde henüz benzer bir çalışma olmaması bu çalışmayla eksiklerin ilk kez görülmesi ve tamam edilmesi konusunda yardımcı olacaktır.

Araştırma Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Finans ve Bankacılık Anabilim dalı altında yürütülen Finans Bankacılık Lisans, Finans Bankacılık Yüksek Lisans ve Katılım Bankacılığı Doktora programında eğitim gören öğrencilerden elde edilen verilerle yürütülmüştür. Ek olarak sosyal medya araçlarından bu kapsamda eğitim almış öğrencilerden görüş talep edilmiştir. 109 anket verisi araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışmada Frekans Analizi, Mann - Whitney U, Kruskal Wallis H ve One-Way Anova: Post Hoc / Tamhane's T2 analizleri yapılmıştır.

Çalışma sonuçlarına göre öğrenciler İslam İktisadı ve Finansı hakkında oluşturulan boyutlarda aşağıdaki şekilde görüş bildirmişlerdir;

- I. %73 oranında dersleri ve alanı sevdiğini,
- II. %85 oranında dersleri faydalı bulduğunu,
- III. %86 oranında derslerin gerekli olduğunu,
- IV. %81 oranında ilgi alanına girdiğini,
- V. %85 oranında öğrenme arzusuna sahip olduklarını,

- VI. %81 oranında derslerin zor olmadığını ve
VII. %76 oranında ise kariyerlerinde bu alanın etkili olacağını ifade etmiştir.

Kararsız tutumun %6 ile %12 arasında dalgalandığı görülürken İslam İktisadı ve finansına olumsuz tutumu gösteren verilerin ise %7 ile %16 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Olumsuz tutumun en yüksek seviyede gözlemlendiği boyutların Sevgi ve Kariyer boyutları olduğu tespit edilirken olumlu tutumun en yüksek seviyede görüldüğü boyutlar ise Dersin gerekliliği, Öğrenme Arzusu ve Faydalı Bulma boyutunda olduğu anlaşılmıştır.

Kararsız ve olumsuz tutum birlikte değerlendirildiğinde ortalama %20 bir kayıp olduğu düşünülürse bu kitlenin de kazanılması gerektiği açıktır. Özellikle bu öğrencilerin dersleri almış olmasına rağmen belirsiz veya olumsuz görüşe sahip olmaları bir sorun olarak ifade edilebilir. Bu noktada öğretim elemanlarına dersi sevdirmek adına daha fazla görevler düşmektedir. Derslerin daha akıcı ve interaktif biçimde sunulması öğrenci kanaatlerini değiştirebilecek unsurlardandır.

Araştırmanın temel sorusu olan öğrencilerin İslam İktisadı ve Finansı derslerine bakış açılarının ne olduğuna yönelik olarak nihai aşamada yüksek oranda olumlu olduğu kanaatine varılmıştır. Bulgularda, derslerin arttırılması gerektiğinin, eğitim hayatı sonrasında muhakkak bu bilgilerin öğrencilerce kullanılacağı, öğrenmeyi yüksek oranda arzuladıklarının ve derslerin öğrencilerin kariyer hedeflerini etkilediğinin tespit edilmesi çalışmanın önemli çıktılarından olmuştur.

Geliştirilmesi gereken kısımların ise dersler ve alan hakkında farkındalığın artırılması, kariyer seçeneklerinin daha belirgin hale gelmesi, okuma yapma konusunda öğrencilerin teşvik edilmesi ve derslerin daha anlaşılır biçimde icra edilmesi olduğu söylenebilir. Ders karşı olumsuz tutumun tali nedenlerinden birinin İslami finansal bilgi ve okuryazarlık konusunda ilk kez bir dersle muhatap kalınması olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle özellikle YL ve Doktora eğitimlerinde farklı fakültelerden gelen öğrenciler dikkate alındığında farklı bölümlerde de İİF'ye ilişkin seçmeli dersler konulması düşünülmelidir. İlahiyat veya İslami İlimler Fakültelerinden mezun bireylerin İslami Finans ve geleneksel finansal bilgi açıklarını ancak bu yolla kapamaları mümkün olabilir.

Farklılıkların tespiti analizinde ise eğitim alınan programın daha yüksek olması halinde bakış açısının olumlama eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir. Bu veriden hareketle İİF eğitimlerinin öğrencilere erken aşamada verilmesi bakış açısının, tutumun ve ilginin daha müspet hale getirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu noktada bankacılık ve finans eğitimi verilen lise düzeyinde İİF'ye ilişkin giriş derslerin müfredata katılması çok önemli bulunmuştur.

Gelecek çalışmalarda;

- Alana karşı olumsuz tutumun nedenleri nelerdir?
- Alanın ve derslerin sevdirmesi adına hangi geliştirmeler yapılabilir?
- Alanın farkındalığı ve etkinliği nasıl artırılabilir?
- Olumsuz tutum sergileyen tarafların itirazları ve onları geri kazanmak adına ne gibi önlemlere başvurulmalıdır?

gibi soru işaretlerini ortadan kaldıracak devam araştırmaları yapılabilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa. "İslâm İktisadının Başlıca Sorunları / Major Problems of Islamic Economics". *İslami Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2003), 540-546.
- Akça, Haşim - Bozatlı, Oğuzhan. "İslam Ekonomisinin İhmal Edilen Konumu: Metodolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Journal of History School XLII* (28 Ekim 2019), 1188-1218. <https://doi.org/10.29228/joh.24743>
- Ayten, Ali vd. "Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 45-79.
- Bulca, Handan - Erem, Işıl. "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe ve Finans Eğitime Yönelik Düşünceleri: Uşak Üniversitesi'nde Bir Araştırma". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/3 (03 Haziran 2014), 67-94. <https://doi.org/10.12780/UUSBD364>
- Canbaz, Muhammet Fatih. "İslam İktisadi ve Finansında Temel Sorunlar". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/2 (29 Aralık 2020), 244-258. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.727380>
- Canbaz, Mustafa. "Katılım Bankaları Borçluluğa mı, Reel Ekonomiye mi Katkı Yapmalı?" *Academic Studies on Social and Education Sciences*. 187-207. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Canbaz, Serdar vd. "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitime Bakış Açıları: Kırklareli Üniversitesi Babaeski Meslek Yüksekokulu İşletme Yönetimi Programı Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". Presentation, Mayıs 2011.
- Çalışkan, Muhammed Beşir. *Nurettin Topçuda İktisadi İnsan Tasavvuru*. İstanbul: İktisat Yayınları, 1., 2021.
- Çelik, Süleyman vd. "Öğrenci Başarısının Derse Katılım ve Öğretmen Yakınlığıyla İlişkisi - The Relation of Student Achievement with Course Attendance and Teacher Immediacy". *Kastamonu Eğitim Dergisi* 26/1 (15 Ocak 2018), 209-217. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.378129>
- Çivril, Hanife vd. "Uzaktan Eğitim Ders İçeriklerinde Bilişsel Ergonomi ve Kullanılabilirlik". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 233-246.
- Doğan, Merve Büşra ALTUNDERE. "İslami Finans Okuryazarlığı ve Finansal Tercihlere Etkisi". *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* 14/1 (17 Temmuz 2020), 69-98. <https://doi.org/10.46520/bddkdergisi.789957>
- Durmuş, Muhammed Emin - Yardımcıoğlu, Fatih. "İlahiyat Öğrencileri Ne Kadar İslami Finans Okuryazarı?" *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 6/1 (01 Ocak 2018), 167-183. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sevad/issue/53362/709459>
- Eroğlu, Fahriye - Kalaycı, Nurdan. "Üniversitelerdeki Zorunlu Ortak Derslerden Yabancı Dil Dersinin Uzaktan Eğitim Uygulamasının Değerlendirilmesi". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 18/1 (26 Haziran 2020), 236-265. <https://doi.org/10.37217/tebd.683250>

- Gençtürk, Mehmet vd. "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe-Finans Eğitimine Bakış Açıkları ve Farkındalıkları Üzerine Bir Uygulama". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13/1 (01 Mart 2008), 209-228.
- Güngör, H. Yusuf - Güleç, Resul. "Muhafazakârlık Tutumunun Finansal Davranışlara Etkisi Adıyaman İlindeki Kamu Personeli Üzerine Bir Araştırma". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/12 (06 Aralık 2021), 1-14.
- Kandemir, Tuğrul vd. "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıkları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (31 Aralık 2016), 133-151.
- Karaoğlu, Ömer. *Emek ve Sermaye Mücadelelerinin Dini Çözümü İngiltere Kilisesinden Gelen Sorulara Cevap - Eşref Efendizade Şevketi Mehmed*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2019.
- Orhan, Zeyneb Hafsa vd. *Türkiye'de İslam İktisadı Tecrübesi: Teorik ve Pratik Birikimler*. Maruf Vakfı, 2017.
- Öner, Muhammed Hadin. "Katılım Finans Derslerinin İslami Finans Okuryazarlık Düzeyine Etkisi: Aksaray Üniversitesi Örneği". *Maruf İktisat İslâm İktisadı Araştırmaları Dergisi* 3/1 (30 Haziran 2023), 4-17. <https://doi.org/10.58686/marufiktisat.1292443>
- Şendurur, Utku - Akan, Abdülkadir. "Öğrencilerin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıkları ve Muhasebe Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirme". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (25 Ekim 2019), 317-326. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.567122>
- Türkoğlu, Muhammet vd. *Sevginin Eğitimdeki Gücü / Power of Love in Education*, 2012. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29681.89445>
- Ulusoy, Kadir - Gülüm, Kamile. "Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Öğrencilerinin Tarih Ve Coğrafya Derslerine Yönelik Tutumları (Adıyaman Örneği)". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (20 Haziran 2015).
- Ülgener, Sabri F. *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözüm Devri İktisat Ahlakı*. Derin Yayınları, 2006.
- Villegas, Fabyio. "Tanımlayıcı Analiz: Nedir + En İyi Araştırma İpuçları". *QuestionPro*. 30 Ağustos 2022. Erişim 30 Temmuz 2023
- Yeşil, Yeliz - Vatan, Ahmet. "Öğrencilerin Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Eğitimine Bakış Açıkları ve Farkındalıkları Üzerine Bir Uygulama". *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)* 4/3 (01 Ağustos 2014). https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000392
- Yeşilyurt, Etem. "Eğitim Fakültesi Lisans Programları Ders Öğrenme Çıktılarının Kazanımını Etkileyen Değişkenlerin Etkisi ve Nedenleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019).
- Yılmaz, Atike vd. "Beden Eğitimi ve Çocuk Gelişimi Öğrencilerinin Bilişsel Esneklik ve Kaynaştırma Eğitimine Bakış Açıkları". *Trakya Eğitim Dergisi* 10/1 (31 Ocak 2020), 207-220. <https://doi.org/10.24315/tred.602942>
- Zaim, Sabahattin. "İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı". *İslam Tetkikleri Dergisi* 7 (19 Mart 2012).
- "TYT-AYT Net Sihirbazı", ts. Erişim 30 Temmuz 2023
- "Uzmandan Sosyal Medyadaki 'Dezenformasyon Mafyalarına' Dikkat Uyarısı", 21 Şubat 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/egitim/uzmanindan-sosyal-medyadaki-dezenformasyon-mafyalarina-dikkat-uyarisi/678770>

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 92-119

Katılım Finans Sistemine Yönelik Şer'i/Fıkhi Yönetişimle Yapılandırılmış Kurumsal Model Önerisi

*Corporate Model Proposal Structured with Sharia/Fiqh
Governance for the Participation Finance System*

Muhammet YURTSEVEN

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri
Bölümü
Asst. Prof., Suleyman Demirel University Faculty of Theology Department of Basic Islamic
Sciences
Isparta/Türkiye

 yurtsevenmuhammed@gmail.com orcid.org/0000-0003-2604-440X

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 07.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 04.09.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atf: Yurtseven, Muhammed. "Katılım Finans Sistemine Yönelik Şer'i/Fıkhi Yönetişimle Yapılandırılmış Kurumsal Model Önerisi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 92-119. <https://doi.org/10.52637/kiid.1311272>

Cite as: Yurtseven, Muhammed. "Corporate Model Proposal Structured with Sharia/Fiqh Governance for the Participation Finance System". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 92-119. <https://doi.org/10.52637/kiid.1311272>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Muhammet YURTSEVEN | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Katılım Finans Sistemine Yönelik Şer'i/Fıkhi Yönetişimle Yapılandırılmış Kurumsal Model Önerisi

Öz

Katılım finans sistemi en genel anlamıyla, çalışma usul ve esaslarını müsemmasında mündemiç olan katılım finans ilkelerine göre bir diğer ifadeyle fıkıh başta olmak üzere İslami değerlere göre düzenleyen ve buna göre çalışmalarını yürüten finansal faaliyetlerin tümünü ifade etmektedir. Katılım finans sistemi ya da bir diğer adıyla faizsiz finans sistemi 2023 yılı itibari ile Türkiye ekonomisi içerisindeki konumunu istikrarlı bir şekilde sürdürmektedir. Türkiye finans piyasası içerisinde katılım finans endüstrisinin (katılım bankacılığı, katılım endeksleri, katılım sigortacılığı) kurumsal çalışmaları ve yapısal faaliyetleri de aynı şekilde artan bir ivmeyle devam etmektedir. Küresel İslami finans raporlarına göre (Islamic Finance Global Reports) İslami finans endüstrisi 2022 itibariyle %17'lik bir büyümeyle küresel varlıkları 4 trilyon ABD doları işlem hacmine ulaşmıştır. Kurumsallaşma itibariyle de dünya genelinde yaklaşık 1700 civarında İslami finans kuruluşu geniş bir coğrafyada hizmet vermektedir. Ülkelerin yasal ve hukuki çerçeve sınırları içerisinde en az bir alana dair yasal düzenlemeye sahip olan ülke sayısı 47, bünyesinde merkezi şer'i danışma kurulu (central shariah board) bulunan ülke sayısı ise 19'a ulaşmıştır. Bilgi üretimi açısından da İslami finans endüstrisi dünya genelinde sahip olduğu 880 bilgi sağlayıcı kurum, 150'ye yakın akademik dergi ve 4000'e yakın bilimsel araştırma faaliyetiyle varlığını sürdürmektedir. Küresel ölçekte toplam varlıklar açısından hızla büyüyen ancak kurumsal gelişme açısından durağan bir görünümde olan İslami finans sistemi için geçerli olan durum Türkiye katılım finans sistemi için de geçerlidir denilebilir. 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de faaliyet göstermeye başlayan katılım finans sistemi mevcut durumda dünya genelinde olduğu gibi ağırlık olarak katılım bankacılığı üzerinden faaliyetlerini yürütmektedir. Dünyada ve Türkiye'de İslami finans sisteminde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen İslam hukukuna tamamen uygun olan sadece iki ülke (İran ve Sudan) zikredilmekte, diğer ülkelerde faaliyet yürüten İslami finans endüstrisi ise ikili bir mekanizma (faizli ve faizsiz) ile bir arada işletilmektedir. Bu durum katılım finansın kendine özgü yasal ve hukuki çerçevesinin bulunmaması sebebiyle birçok yapısal soruna neden olmaktadır. Bunlardan en önemlisi de bilgi alt yapısına katkı sunacak ve Türkiye'yi uluslararası İslami finans piyasasında akredite edecek şer'i mekanizmanın tesis edilmemiş olmasıdır. Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) bu alanda danışma kurulunu oluşturmuş ancak bu yapı, katılım finans kurumları üzerinde resmi olarak kanuni bir çerçeveye konumlandırılmamış, sadece Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) yayınladığı karara istinaden hukuki statüye kavuşturulmuştur. Bu yapının katılım finans sistemi üzerinde fıkhi düzenleme ve denetleme yetkisi olmadığından kurumsal ve ilkesel anlamda ifade edilen bu boşluğu doldurmada yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, 2022 yılında CBFO tarafından yayınlanan Katılım Finans Strateji Belgesi (2022-2025) içerisinde "Katılım Finans Fıkhi Yönetişim Yapısı" başlığı ile yer alan çalışma grubu önemli bir adım olmuştur. Kayıt altına alınan bu çalışma grubuna ve mevcut idari yapıya destek olmak amacıyla Katılım finans sistemini şer'i çerçevede düzenleyip denetleyecek hem de İstanbul Finans Merkezi'ne (İFM) destekleyici bir kuruluş olarak hizmet verecek "Katılım Finans Şer'i Düzenleme ve Denetleme Kurumu" model önerisi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Önerilen bu model kurum, uluslararası İslami finans hizmetleri başta olmak üzere Türkiye katılım finans sisteminin, şer'i bilgi, şer'i uyum, şer'i izleme, şer'i tarama, şer'i denetim, ürün geliştirme ve fetva süreçleri, nitelikli insan değeri için gerekli olan bilginin üretilmesi ve öğretilmesi gibi birçok alanda faaliyet gösterebilecek yapıda tasarlanmıştır. Ayrıca kurumsal modelin ortak akıl ya da kolektif şuur ile çalışmasını sağlayacak şûrâ prensipleriyle modellenmesi katılım finans sisteminin meşruiyeti ile ilgili tartışmalara da olumlu yönde katkı sağlayabilecektir. Modellemenin yöntem ve teknikleri açısından uluslararası kurumsal yapılar karşılaştırmalı analizle incelenmiş, literatür taraması yapılmış, yapılan saha çalışmaları da bu modelin kurulma gerekçelerine motivasyon sağlamıştır. Ayrıca bu modelin güçlü ve zayıf yönleri de vurgulanarak buna dair politika önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Katılım Finans, İslami Finans, Şer'i Yönetişim, Kurumsal Model Önerisi.

Corporate Model Proposal Structured with Sharia/Fiqh Governance for the Participation Finance System

Abstract

The participation finance system, also known as the Islamic finance system, regulates and conducts financial activities based on the principles of participation finance, including Islamic values such as fiqh. As of 2023, the participation finance system, or the interest-free finance system, has maintained a stable position within the Turkish economy. The institutional activities and structural operations of the participation finance industry (including participation banking, participation indices, and participation insurance) continue to grow at an increasing pace in the Turkish financial market. According to global Islamic finance reports, the Islamic finance industry reached \$4 trillion in assets and a transaction volume of 17% growth by 2022. There are approximately 1,700 Islamic finance institutions worldwide, providing services across various regions. The global Islamic finance industry continues to develop in terms of regulatory mechanisms and supervision. Currently, 47 countries have legal regulations in at least one area, and 19 countries have central Shariah advisory boards. In terms of knowledge production, the Islamic finance industry sustains itself with 880 information-providing institutions, nearly 150 academic journals, and around 4,000 scientific research activities worldwide. Despite the positive developments in the Islamic finance system globally and in Turkey, only two countries (Iran and Sudan) are mentioned as fully compliant with Islamic law, while other countries operate with a dual mechanism of interest-based and interest-free systems. This lack of a specific legal and regulatory framework for participation finance causes several structural issues. One of the significant problems is the absence of a sharia mechanism to contribute to the information infrastructure and accredit Turkey in the international Islamic finance market. Although the Participation Banks Association of Turkey (TKBB) has established an advisory board in this field, this structure has not been officially positioned within a legal framework and only acquired legal status based on the Banking Regulation and Supervision Agency's (BDDK) decision. As this structure lacks the authority to sharia regulate and supervise the participation finance system, it falls short of filling the institutional and principled gap mentioned. In this context, the working group titled "Participation Finance Fiqh Governance Structure" within the Participation Finance Strategy Document (2022-2025), published by the CBFO in 2022, represents an important step. The main goal of this study is to propose a model for the "Participation Finance Sharia Regulation and Supervision Institution," which would regulate and supervise the participation finance system within the framework of Islamic principles and serve as a supportive organization for the Istanbul Finance Center (IFC) by providing international Islamic financial services. This proposed institutional model is designed to operate in many areas, including Sharia knowledge, Sharia compliance, Sharia monitoring, Sharia screening, Sharia auditing, product development, and fatwa processes, as well as generating and disseminating the necessary knowledge for qualified human resources. Additionally, modeling the institutional structure based on the principles of collective wisdom or collective consciousness (sûra) can positively contribute to discussions regarding the legitimacy of the participation finance system. The methods and techniques of international institutional structures were examined through comparative analysis, and a literature review was conducted, while field studies provided motivation for the establishment of this model. Moreover, the strengths and weaknesses of this model were emphasized, and policy recommendations were presented accordingly.

Keywords: Islamic Law, Participation Finance, Islamic Finance, Sharia Governance, Institutional Model Proposal.

GİRİŞ

1980'li yıllardan itibaren sürekli gelişerek Türkiye finans sisteminin önemli bir bileşeni haline gelen Katılım finans, İslam hukukuna uygun finansal iş ve işlemleri yürütmeyi kendisine ilkesel olarak belirleyen bir finansal sistemdir.¹ Katılım finansın temel prensipleri; şer'i prensiplere uygun bir biçimde iş ve işlemlerinde faizin olmaması, risk transferi yerine riskin paylaşımı, ticarete dayalı işlemlerden elde edilen karın bölüşümü, finansal varlıkların gerçek bir değere dayandırılması zorunluluğu ve şeffaflık gibi ilkelere dayanmaktadır.²

Katılım finans sisteminin tüm iş ve işlemlerinde İslam hukukunun temel ilkelerine göre hareket etmesi aynı zamanda kendisinin varoluş felsefesidir ve bu temel felsefeyle hareket etmek zorundadır.³ Bu bağlamda katılım finans sisteminin İslam hukukunun, temel ilkeleri ve şer'i prensiplere göre uygun faaliyetler yürütme zorunluluğu şer'i denetimi ve buna bağlı olarak da şer'i yönetimi beraberinde getirmektedir. Bu nedenle sistem açısından en önemli husus, katılım finans sisteminin kendi ilkelerine göre işleyip işlemediği meselesidir. Çünkü katılım finans sisteminin İslam hukukuna göre düzenlenmesinin zorunluluğu ve fıkıhın bu sistemin temel belirleyicisi olması yaklaşımı çoğu zaman teorilerin içerisinde kalmakta ve katılım finans sistemini kendi ilkelerine göre düzenleyip denetleyecek resmi/kurumsal bir mekanizma yürürlükte henüz bulunmamaktadır. Bu açıdan katılım finans sisteminin kendi değerlerinden uzaklaşması durumunda onu tekrar olması gereken yerde konumlandırmasına olanak sağlayacak bir mekanizmanın tesisi elzemdir.

Şer'i yönetim, İslami finans sisteminde faaliyet yürüten tüm unsurların İslam hukuku ile uyumlu bir şekilde işletilebilmesi için tasarlanmış mekanizmaların sistemsel bütünüdür.⁴ Bu mekanizmanın içerisinde; şer'i yönetim, şer'i danışma kurulları, şer'i denetim, şer'i uyum ve şer'i izleme birimleri yer almaktadır. Türkiye katılım finans sisteminde ise bu süreç mevcut durumda sadece "danışma kurulları" biçiminde yapılandırılmaktadır.⁵

Küresel İslami finans sisteminde şer'i yönetimin temel işlevi İslam hukukuna göre iş ve işlemlerin tümünün düzenlenmesi ve denetlenmesidir. Küresel finans mimarisinde yer alan düzenleme ve denetleme kurumları, konvansiyonel finans anlayışına göre⁶ faaliyet yürüten tüm kurumları; ilgili yasalar, mevzuat ve standartlara göre hem düzenleyip hem denetlemektedir ve bu kurumlar üzerinde müeyyide gücüne sahiptir. İslami finans mimarisinde ise İslam hukukun ilkelerine göre kurum ve kuruluşları düzenleyip denetleyen ve yaptırım gücü olan kurumsal mekanizma neredeyse yok denecek kadar azdır.⁷

¹ Katılım finans sisteminin zikredilen hususlar çerçevesinde esaslarını görmek için bk: Temel Haziroğlu, "Türkiye'de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu ve Kavramsal Önemi", *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi (İEFD)* 2/1 (2016), 119-132.

² Bu esaslar literatür içerisinde İslam ekonomisinin/finansının temelleri ile farklılık arz etmemektedir. Katılım finansın esasları olarak bu prensipleri incelemek için bk: Temel Haziroğlu, "İnsan, Ahlak, İktisat ve Katılım Ekonomisi", *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi (İEFD)* 1/1 (2015), 145-157.

³ İslami finansın temel gereksinimlerinden birisi de şer'i uyumdur. Bu bağlamda İslam hukuku ile finans ve bankacılığın zorunlu ilişkisini görmek için bk: İshak Emin Aktepe, *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık* (Bilge Yayınları, 2010), 21-33.

⁴ 2021 Yılında tamamlanmış olduğumuz doktora tezimizde İslami finans sisteminin küresel mimarisi içerisinde faaliyet yürüten uluslararası organizasyonlar incelenmiş ve Türkiye'ye özgü uluslararası arenada hizmet verebilecek, standart yayıncı, düzenleme ve denetleme çerçevesine sahip üst kurum model taslağı "Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurumu (QISTr)" ismiyle önerilmiştir. Taslak içerisinde İslami finans sisteminin gereksinimi olan tüm mekanizmaları görmek için bk: Muhammet Yurtseven, *İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi, Kurumları, Yapısal İşleyişleri ve Türkiye için Kurumsal Model Önerisi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2021), 436-465.

⁵ Yusuf Dinç, "Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirmesi", *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi (İEFD)* 2/2 (2016), 83-103.

⁶ Bankacılık ve finans literatürü içerisinde "konvansiyonel" kavramı tarafların üzerinde uzlaşma sağlayarak karşılıklı anlaşmaları ve bu anlaşma çerçevesinde yürüttükleri finansal iş ve işlemlerin tümüne karşılık gelmektedir.

⁷ İslami finans kuruluşlarının denetim mekanizmaları, bazı ülkeler ve uluslararası kurumlarca dünya genelinde geliştirilmeye devam edilmektedir. Ancak, tam bir etkinlikte düzenleme ve denetleme mekanizmasının tek örneği

Düzenleme ve denetleme açısından İslami finans kurumları gerek dünya genelinde gerekse Türkiye özelinde yürürlükte faaliyet gösteren düzenleme ve denetleme otoriteleri tarafından konvansiyonel sistemle birlikte ele alınmaktadır.⁸ Örneğin Türkiye'de katılım finans sistemi mevcut hukuki çerçeveye gereğince, bankacılık faaliyetlerinde; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), sermaye piyasalarında; Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), sigortacılık faaliyetlerinde ise Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK) tarafından düzenlenip denetlenmektedir.⁹ Ancak mevcut hukuki çerçevenin İslami finansın ya da katılım finans sisteminin temel esaslarına uygun olmadığından müstakim anlamda şer'i yönetişime uygun mevzuat tarafından belirlenmiş hukuki çerçeve ve buna uygun oluşturulmuş kurumsal mekanizmayla ele alınması, sistemin sağlıklı şekilde işlemesi açısından doğal bir zorunluluktur.¹⁰ Bu bağlamda çalışmada Türkiye katılım finans sistemine yönelik şer'i yönetişimle yapılandırılmış kurumsal model önerisi, kurumsal bir yapıda olması gereken bileşenlerin yanında; (i) merkezi şer'i danışma kurulu, (ii) şer'i denetim (iç ve dış) birimleri, (iii) şer'i izleme ve tarama birimi, (iv) şer'i uzmanlar, (v) şer'i uyumlaştırma birimlerini bünyesinde barındıracak şekilde tasarlanacak ve şer'i bir perspektifle yapılandırılarak önerilecektir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

İslami finans mimarisinin şer'i yönetim ve denetim faaliyetlerinin tümü, "Şer'i Yönetim/Yönetişim (Shariah Governance)" olarak kavramsallaşan bir süreç içerisinde ele alınmaktadır.¹¹ Literatür incelemesi sonucunda Türkçe ve İngilizce yayınlarda şer'i yönetişimin kümelendiği konu alanları ana hatlarıyla; (i) Şer'i yönetim ve denetimin konsepti, (ii) şer'i yönetişimin model ve yapıları, (iii) şer'i yönetişimde karşılaşılan zorluklar, (iv) şer'i yönetim ve finansal istikrar ilişkisi, (v) şer'i uzmanların yetkinliği ve eğitimi ile (vi) ülkeler nezdinde yapılan karşılaştırmalar şeklinde ele alınmıştır.

Küresel finans mimarisi içerisinde İslami finans endüstrisinin şer'i yönetim ve denetimi ile ilgili konseptin iki ana temayülle el alındığı görülmektedir. Bunlardan birincisi Malezya ve İran örneğindeki gibi şer'i yönetişimin ülkelerin hukuki çerçeve içerisinde yasalarla resmi güvence altına alınarak düzenlendiği şekil; ikincisi ise Körfez ve diğer ülkelerde¹² yaygın olarak uygulanan kurumsal düzeye indirgenmiş şer'i yönetim şeklidir.¹³ Bu konsept içerisinde literatürde ele alınan en temel mekanizma ise merkezi/yerel danışma

Malezya'dır. İFE'nin küresel mimarisi içerisinde ülkelerin genel görünümü için bk: Muhammet Yurtseven, *İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi, Kurumları, Yapısal İşleyişleri ve Türkiye için Kurumsal Model Önerisi*, 158-289.

⁸ Sezer Bozkuş Kahyaoğlu, "Finansal Piyasalarda Denetim", *Finansal Piyasalar ve Kurumlar: Teori ve Türkiye Uygulamasına Genel Bakış*, ed. Aysel Gündoğdu, İşletme ve Finans 152 (Ankara: Seçkin, 2016), 197-245.

⁹ İsmail Çelik, "Katılım Bankaları ve Denetleme Sorunsalı", *Anka E-Dergi* 1/1 (2016), 29-43.

¹⁰ Davut Pehlivanlı, "Dünya İslami Denetleme Kurulu Uygulamaları ile Türkiye Faizsiz Bankacılık Sektörü Uygulamaları Karşılaştırması", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi* 48/552 (2011), 59-66.

¹¹ Literatür içerisinde şer'i ve fıkhi yönetim (Shariah Governance) aynı anlamda kullanılmış ve bu alana dair oldukça zengin bir bilgi birikimi oluşmuştur. Ancak bu konu, Türkiye akademisinde oldukça sınırlıdır. Uluslararası çalışmaları ve Türkiye'de yapılan bazı araştırmaları görmek için bk: Ahcene Lahsasna, *Introduction to Fatwa, Shariah Supervision & Governance in Islamic Finance*, (Kuala Lumpur: CERT, 2010); Ahcene Lahsasna - Syed Othman Alhabshi, *Shariah Governance in Islamic Financial Institutions*, (Malaysia:IBFIM, 2016); Habib Ahmed - M. Umer Chapra, *Corporate Governance in Islamic Financial Institution*, (Jeddah: The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI), 2002); Bilal Soysal, *İslami Finans Kuruluşlarının Fıkhi Uygunluk Yönetimi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Necmeddin Güney, "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış", *Türkiye İslam İktisadi Dergisi* 2/2 (2015), 45-69.

¹² Abdul Samad Keramat- Monzer Kahf, "Sharia Governance Framework of Islamic Financial Institutions in Afghanistan Compare to Pakistan and Nigeria", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 8/1 (2022), 135-158.

¹³ Uygulamada yer alan şer'i yönetim konseptlerinin gerekçelerini görmek ve ana hatlarıyla IFSB ve AAOIFI gibi küresel kuruluşlar tarafından düzenlendiğine dair değerlendirmeleri incelemek için bk: Rodney Wilson, "Shari'ah Governance for Islamic Financial Institutions", *ISRA International Journal of Islamic Finance* 1/1 (2009), 59-75.

(fetva) kurulları¹⁴ ve İslami finans endüstrisi içerisindeki konumudur.¹⁵ Bu bağlamda araştırmamızda önerilen kurumsal model önerisinin konsepti, literatürde ve uygulamada yer alan şer'i yönetim ve denetim konsept anlayışının resmi güvence altına alınmış ve yasal çerçevesi hukuki statüde belirlenmiş modeline daha yakındır.

Literatür incelemesi sonucunda şer'i yönetim modelinin teorik ve pratik çerçevesi küresel anlamda iki temel tasarımla karşımıza çıkmaktadır. Birinci modelde merkez bankası bünyesinde oluşturulan merkezi şer'i danışma kurulu üst kurul olarak konumlanmakta ve ülke içerisinde faaliyet yürüten İslami finans kuruluşlarının kendi bünyelerindeki şer'i danışma kurullarını düzenleyip denetlemektedir.¹⁶ Malezya, Pakistan, Endonezya ve Sudan gibi ülkeler bu tasarım modelini benimseyenlerin başında gelmektedir. İkinci modelde ise merkezi şer'i danışma kurulu olmadan ülke içerisinde faaliyet gösteren İslami finans kuruluşlarının kendi şer'i danışma kurulları merkeze alınarak tasarlanmıştır. Kuveyt, Bangladeş ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler ise bu modeli benimsemektedirler. Şer'i yönetim modelinin ülkelere göre karşılaştırmalarında Asya ülkeleri ile Körfez ülkelerinin yaygın bir şekilde mukayese edildiği görülmüş ve Asya ülkelerinin körfez ülkelerine göre daha kurumsal bir perspektifle şer'i yönetimi ele aldığı ortaya konmuştur.¹⁷

Şer'i yönetim konusunda Türkiye'ye özgü çalışmaların TKBB,¹⁸ DİB Din İşleri Yüksek Kurulu,¹⁹ banka içi danışma kurulları,²⁰ fihhi uygunluk ve mekanizmaları,²¹ kurumsal kapasitesinin artırılması,²² bankacılık denetimi,²³ yasal çerçeve sorunları,²⁴ Türkiye'de şer'i

-
- ¹⁴ Hakan Safa Yılmaz- Harun Şencal, "İslam Politik Ekonomisi Açısından Merkezi Fetva Kurullarının Yapısına Dair Bir Değerlendirme", *Journal of Islamic Economics* 2/1 (2022), 92-105.
- ¹⁵ Adem Esen, "National Shariah Boards: Global Applications and the Case of Turkey", *Afro Eurasian Studies* 3/2 (2014), 5-16; Bernardo Vizcaino, "Islamic Finance Sets Sights on Centralized Sharia Boards", *Reuters* (07 Kasım 2016); Samy Nathan Garas - Chris Pierce, "Shari'a supervision of Islamic financial institutions", *Journal of Financial Regulation and Compliance* 18/4 (2010), 386-407; Matthias Casper, *Sharia Boards and Sharia Compliance in the Context of European Corporate Governance*, SSRN Scholarly Paper (Rochester:2012); Hussain Gulzar Rammal, "The Importance of Shari'Ah Supervision in Islamic Financial Institutions", *Corporate Ownership and Control* 3/3 (2006), 204-208.
- ¹⁶ Abdurrahman Raden Aji Haqqi, "Shariah Governance in Islamic Financial Institution: An Appraisal", *US-China Law Review* 11 (2014), 112-133; Lahsasna- Alhabshi, *Shariah Governance in Islamic Financial Institutions*; Zulkifli Hasan, "Corporate Governance: Western and Islamic Perspectives", *International Review of Business Research Papers* 5/1 (2009), 277-293.
- ¹⁷ Izzani Ulfi, "Comparison of Sharia Governance Model in Islamic Financial Institutions Between The Gcg and Asian Countries", *Jurnal Akuntansi Dan Manajemen Bisnis* 2/2 (2022), 149-157; Rihab Grassa, "Shariah Supervisory System in Islamic Financial Institutions: New Issues and Challenges: A Comparative Analysis Between Southeast Asia Models and GCC Models", *Humanomics* 29/4 (2013), 333-348.
- ¹⁸ Fatih Güçlü, "İslami Finans Endüstrisinde Denetleme, Gözetim ve Standartlaşma: TKBB Danışma Kurulu ve AAOIFI Standartları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2022), 1-27.
- ¹⁹ Ali Can Yenice- İsmail Bektaş, "Türkiye'de Şeri Yönetişim: Din İşleri Yüksek Kurulu Örneği", *İnsan ve Toplum* 12/4 (2022), 99-136.
- ²⁰ İsmail Bektaş - Ali Can Yenice, "Türkiye'de Şer'i Yönetişim: Banka İçi Danışma Komiteleri Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/45 (2022), 29-60; Dinç, "Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirmesi"; Mustafa Tevfik Kartal, "Katılım Bankacılığında Danışma Komiteleri: Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ (Tebliğ) Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 93-108.
- ²¹ Bilal Soysal, *İslamî Finansta Kurumsal Yönetim Fihhi Uygunluğu Sağlamaya Yönelik Yapı ve Süreçler* (İktisat Yayınları, 2021).
- ²² Hüsnü Tekin-Ömer Faruk Tekdoğan, "Türkiye'de Katılım Finans Sektörünün Kurumsal Kapasitesinin Artırılmasına Yönelik Bir Model Önerisi", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/2 (2023), 420-439.
- ²³ Pehlivanlı, "Dünya İslami Denetleme Kurulu Uygulamaları ile Türkiye Faizsiz Bankacılık Sektörü Uygulamaları Karşılaştırması, 59-66".
- ²⁴ Muhammet Fatih Canbaz, "İslam İktisadi ve Finansında Temel Sorunlar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/2 (2020), 244-258.

yönetişimin kamusal ortamı²⁵ gibi spesifik alanlarla ele alındığı görülmektedir. Kurumsal bir model önerisi ve şer'i yönetişimi bir arada ele alan bu çalışma ile Türkiye literatürüne katkı ve alandaki boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Ayrıca çalışmamızda sunulan kurumsal model önerisi, Türkiye'nin hukuki çerçevesi de dikkate alınarak bağımsız idari yapılanma modeli ile tasarlanmış ve bu bağlamda literatüre özgün bir katkı amaçlanmıştır. Zira bağımsız idari otorite şeklinde yapılmış şer'i yönetişim modelinin kurumsal örneği literatür araştırmaları, sahadan kanıtlar ve pratik uygulamalarda tespit edilememiştir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma yöntemi olarak bu çalışmada literatür taraması ve sahadan elde edilen veriler nitel araştırma yöntemleriyle incelenmiş ve elde edilen bulgular karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Şer'i yönetişim modelleri, İslami finansın kurumsal yönetimi, şer'i danışma kurulları, şer'i denetçiler, şer'i uyum, İslami finans kuruluşlarının yönetim anlayışı, şer'i denetleme kurulları, İslami finansın düzenleme çerçevesi ve ülke uygulamaları genel anlamda incelenerek araştırmanın veri evreni oluşturulmuştur. Bu veri evreninden elde edilen bulgular tematik konu analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Ayrıca araştırmanın veri evreninden elde edilen bulgular literatürdeki görüşler ve sahadan elde edilen kanıtlarla açıklanarak ülkelerin şer'i yönetişim modelleri ile karşılaştırılmış ve değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Araştırmanın giriş kısmında; çalışmanın problemi, amaçları, literatür taraması ve yöntemi ele alınmıştır. Literatür taraması ve ülke uygulamalarından elde edilen bulgular ve bu bulgulara dair sonuçlar dört ana başlıkta incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde "Şer'i Yönetişim ve Kurumsal Model Önerisinin Kuruluş Gerekçeleri" başlığı ile kurumsal model önerisinin kuruluşuna zemin teşkil eden arka plan incelenmiştir. İkinci başlık, bulgulara ve elde edilen sonuçlara dayanarak "Kurumsal Modelin Mimari Kurgusu" ile tasarlanmış ve bu modelin unsurları detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Üçüncü başlık ise bulgu ve elde edilen sonuçlardan hareketle "Kurumsal Modelin Organizasyon Yapısı" başlığı ile ele alınmış ve araştırmanın deseni oluşturulmuştur. Dördüncü başlıkta ülke verilerinden elde edilen bulgular karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Ülke verilerinde kullanılan yöntem ve örneklem ülkelerin seçimine dair takip edilen usul belirtilmiştir. Araştırmanın tartışma ve yorum tasarımı ise son başlıkta ele alınmıştır. Karşılaştırmalı analizden elde edilen bulgulardan hareketle kurumsal model önerisinin gerek mimari kurgusu gerekse organizasyon yapısı, ülke örnekleri ile mukayese edilerek değerlendirilmiştir. Son başlıkta önerilen kurumsal modelin fırsat ve zorlukları, literatür başta olmak üzere hem sahadan elde edilen kanıtlarla hem de karşılaştırmalı analiz sonuçlarıyla birlikte tartışılmış ve yorumlanmıştır. "Kurumsal Model Önerisinin Potansiyel Güçlüklerinin Aşılmasına Dair Politika Önerileri" isimli son başlık ise araştırmanın sonuç ve öneriler kısmını ele alarak tasarlanmıştır.

3. BULGULAR VE SONUÇLAR

3.1. Şer'i Yönetişim ve Kurumsal Model Önerisinin Gerekçeleri

Yönetişim, genel anlamda bir kurum veya kuruluşun ya da bir organizasyonun yönetimi ve işleyişi ilgili tüm süreçleri ele almaktadır. Yönetim ise bir kurumun/kuruluşun mevcut kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak organizasyonun hedeflenen amaçlarına ulaşması için ilgili süreçleri ve operasyonları yönlendirme faaliyetlerini ifade etmektedir.²⁶ Bu bağlamda yönetişim, yönetim kavramından; kapsam, odak, karar alma süreçleri ve sorumluluk açısından farklılaşan ve ana hatlarıyla da birbirinin tamamlayan iki ayrı alanı ifade etmektedir.

Şer'i yönetişim, İslami finans literatürü içerisinde "Shariah Governance" kavramıyla ele alınan ve 1990'lı yıllardan itibaren İslami finans endüstrisi içerisinde konumlandırılan bir

²⁵ Fatma Çınar, *Regulatory Landscape and Shariah Governance in Turkey*, IFN 2021 Annual Guide (IFN, 2021).

²⁶ Hasan, "Corporate Governance, 277-293".

organizasyon modelidir.²⁷ Şer'i yönetim, küresel finans sistemi içerisinde yapılanmış kurumsal yönetim modelleri ile benzerlik göstermekle birlikte İslami perspektifle ele alınarak fıkıh merkezli bir yapılanmadır.²⁸ Şer'i yönetim, İslami finans endüstrisi içerisinde faaliyet gösteren kurumların/kuruluşların tüm paydaşları açısından iş ve işlemlerinde İslam hukukunun temel ilkelerine göre hareket ederek hesap verilebilir olması, şeffaf bir şekilde faaliyetlerinin yürütülmesi, adalet, sosyal sorumluluk²⁹ ve sürdürülebilirlik anlayışıyla hareket etmesini tesis eden yaklaşımlar bütünüdür.³⁰

Şer'i perspektifle yapılandırılmış kurumsal model önerisi, katılım finans sistemini belirli bir hiyerarşik yapı ve organizasyonel rollerle düzenleyip denetleyen ve bu rollerin sistem içerisinde etkin bir şekilde uygulandığı fıkıh merkezli bir yönetim modelidir. Şer'i kurumsal model, katılım finans sisteminin tüm fonksiyonlarının birbirleriyle koordine edilmesini ve şer'i anlamda en etkin sonuçları elde edilmesi için bir araya getirilmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda şer'i kurumsal model önerisinin; yönetim fonksiyonları, kurumsal görevleri, hiyerarşik karar alma mekanizmaları ve kurumsal ilişki biçimleri aşağıdaki başlıklarda ayrıntılı bir şekilde ele alınacağından bu bölümde model kurumun hangi gerekçelerden ötürü tasarlandığı tartışılacaktır.

3.1.1. Katılım Finans Sisteminin Kurumsallaşmasına Katkısı

Katılım finans sisteminin kurumsallaşması ve buna bağlı olarak da kendine özgü kurumsal gereksinimleri yerine getirmesi, sistemin profesyonel yönetim ilkelerini benimsemiş olmasına, şer'i anlamda yapılandırılmış bir şekilde çalışmasına, sürdürülebilir katılım finans sisteminin tesis edilerek büyümesine/gelişmesine ve kurumsal yetkinliğin sağlanarak gelecek vizyonuna katkı sağlaması açısından önemli fırsatlar sunacaktır.³¹ Bu bağlamda Türkiye katılım finans sisteminin şer'i bir şekilde yapılandırılmış kurumsal mimarisini;

- **Etkin Şer'i Yönetimin Tesisi:** Şer'i perspektifle yapılandırılmış kurumsal model, katılım finans sisteminin şer'i bağlamda daha etkin yönetilmesine yardımcı olacaktır.³² Katılım finans sisteminin tüm paydaşları sorumluluk alanına giren tüm hususlarda etkinleşecek ve yapılandırılmış bir çerçeveye sahip olabileceklerdir.³³
- **Finansal Gelişime Katkısı:** Şer'i kurumsal yapılanma katılım finans sisteminin tüm paydaşları açısından gerekli görülen bir alan olduğu için kurumsal güvenin tesis edilmesi, şer'i iç ve dış denetim, şer'i izleme ve şer'i uyumlaştırma süreçlerinde uygulanan ilkeler sayesinde daha sağlam bir mali yapının oluşması, finansal planlama, etkin kaynak

²⁷ Hussain Gulzar Rammal, "The Importance of Shari'ah Supervision in Islamic Financial Institutions", *Corporate Ownership and Control* 3/3 (2006), 204-208.

²⁸ Sulaiman Abdullah Saif Alnasser- Jorah Muhammed, "Introduction to Corporate Governance from Islamic Perspective", *Humanomics* 28/3 (2012), 220-231.

²⁹ Katılım finans sisteminin sosyal sorumluluk anlayışını ve bu alanda yürütülen faaliyetleri görmek için bk: Saime Kavakçı-Feyza Cevherli, "Türkiye'deki Katılım Bankalarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri ve Bu Projelerin Toplumsal İzdüşümü", *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar II* (İstanbul: TKBB Yayınları, ts.), 43-81.

³⁰ Masudul Alam Choudhury- Mohammad Ziaul Hoque, "Corporate Governance in Islamic Perspective", *Corporate Governance: The international journal of business in society* 6/2 (2006), 116-128.

³¹ Kurumsallaşmanın finansal etkinliği başta olmak üzere işletmeler ve kurumlar üzerindeki etkisini araştıran ve kurumsallaşmanın önemini ortaya koyan çalışmalar için bk: Fahri Apaydın, "Kurumsal Teori ve İşletmelerin Kurumsallaşması", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 10/1 (2009), 1-22; Muhammet Erbaş, "Kamu Kurumlarının Kurumsallaşması Ve Markalaşması", *Ombudsman Akademik* 8/16 (2022), 215-256; Paul J. Dimaggio - Walter W. Powell, "Introduction", *The New Institutionalism In Organizational Analysis*, ed. P.J Dimaggio - W.W. Powell (Chicago: The University of Chicago Press, 1983), 1-40.

³² Pehlivanlı, "Dünya İslami Denetleme Kurulu Uygulamaları ile Türkiye Faizsiz Bankacılık Sektörü Uygulamaları Karşılaştırması", 59-66.

³³ Katılım bankacılığı özelinde sistemin sorunlarına yönelik yapılan araştırmalarda İslami finans ilkelerince etkin denetimin olmamasına yönelik değerlendirmeler için bk: Selim Duramaz, "Doğruluk Faktör Analizi İle Katılım Bankalarının Talep Yapısının Belirlenmesine Yönelik Alan Araştırması: Ege Bölgesi Örneği", *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2018), 45-49.

yönetimi ve şeffaf raporlama süreçlerinin daha düzenli ve tutarlı hale gelmesiyle finansal gelişime olumlu katkılar sunacaktır. Ayrıca paydaşların şer'i beklentilerine cevap verebilecek bir mekanizma katılımcı paydaş kitleyi olumlu yönde etkileyeceğinden finansal genişlemeye katkı sunabilecektir.

- **İslami Finans Endüstrisinde Rekabet Fırsatı Sunması:** Şer'i anlamda yapılandırılmış kurumsal mekanizma, katılım finans sisteminin uluslararası arenada tanınırlığına ve finansal faaliyetlerinde şer'i açıdan akredite olmasına katkı sunabilecektir. İslami finans endüstrisi içerisinde kurumsal yetkinliği kazanmış kurum veya kuruluşların diğerlerine göre rekabet avantajı elde etme üstünlüğünden hareketle şer'i bir yapılanmanın Türkiye katılım finans sistemine de aynı avantajı sağlaması muhtemel olacaktır. Bir diğer açıdan da küresel İslami finans paydaşlarının şer'i taleplerine verilebilecek olumlu cevaplar sayesinde de katılım finans sisteminin küresel pazar payı genişleyecektir.³⁴
- **Nitelikli Büyüme Katkısı:** Katılım finans sisteminin büyümesi kendi ilkelerinden hareketle doğası gereği hacimsel değil nitelikli (değer merkezli) olmak zorundadır. Katılım finans sisteminin niteliğini artıracak en önemli husus varoluş felsefesindeki değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalmasıdır. Bu bağlamda şer'i çerçevede yapılandırılmış kurumsal model Türkiye katılım finans sisteminin nitelikli büyümesine önemli katkılar sunacaktır.³⁵
- **Kurumsal Güven ve İtibarın Korunmasına Katkısı:** Şer'i çerçevede yapılandırılmış kurumsal model Türkiye katılım finans sisteminin nitelikli büyüme potansiyelinin yanında kurumsal güvenin tesisi ve katılım değerlerinin itibarının korunmasına da yardımcı olacaktır. Katılım finans sistemi paydaşlarının güven duygusunun artırılması ve kurumsal itibarın korunması, yukarıda zikredilen diğer alanları da doğrudan olumlu yönde etkileyecektir. Katılım finans sisteminin şer'i anlamda etkin yönetimini sağlayacak bu mekanizma aynı zamanda kurum kültürünün sürdürülebilmesi ve ahlaki değerlere bağlılığın artırılması için önemli fırsatlar sunacaktır.³⁶

Türkiye katılım finans sistemine yönelik şer'i çerçevede yapılandırılmış kurumsal model önerisi ile kurum kültürünün yerleşik hale gelmesi, katılım finans sisteminin kendi değerlerine kurumsal anlamda bağlı kalması, kurumsal nitelikli büyüme ve kurumsal itibarın korunması ile daha sağlıklı bir kurumsal gelişim sürecine sahip olabilecektir.³⁷

3.1.2. Katılım Finans Stratejisi ve TBBM'ye Sunulan Katılım Finans Kanun Teklifi

1980'li yıllardan itibaren Türkiye katılım finans faaliyetleri devlet politikası çerçevesinde ilk olarak 1983 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Özel Finans Kuruluşları (ÖFK) ile yasal statüye alınmış ardından da 1999 yılında Bankalar Kanunu'na dahil edilerek ülkenin finans sistemi içerisinde muhkem hale getirilmiştir.³⁸ 2005 yılında da 5411 sayılı Bankacılık

³⁴ Halid Velid Baykara, *Katılım Bankalarında Etkinlik ve Verimlilik Analizi* (Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 68.

³⁵ Ali Polat, "Katılım Bankacılığı: Dünya Uygulamalarına İlişkin Sorunlar-Fırsatlar; Türkiye için Projeksiyonlar", *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2009), 77-120.

³⁶ BDDK ve TKBB tarafından geniş katılımcı düzeyinde 21-23 Aralık 2013 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen çalıştayda sektörün tüm sorunları ele alınmış ve bunlara dair çözüm önerileri tartışılmıştır. Çalıştay sonuç bildirgesinde ise yapısal çözüm önerileri ve bunların gerekçeleri de kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk: BDDK-TKBB, *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu* (Ankara: BDDK, 2014), 91-99.

³⁷ Katılım finans sisteminde yaşanan mevcut sorunların giderilmesi için önerilen modelin önemli ölçüde katkı sunacağı alanlar bunlarla sınırlı değildir. Literatür içerisinde ele alınan bu sorunları görmek için bk: Mehmet Yılmaz- Bilal Bağış, "Katılım Finans Sisteminin Türkiye'deki Mevcut Sorunları Ve Çözüm Önerileri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 25/2 (2021), 303-318; Suna Akten Çürük, *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 145-176.

³⁸ Mücahit Özdemir- Hakan Aslan, *Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası* (İstanbul: SETA, 2017), 1-57.

Kanunu ile sektörde faaliyet yürüten ÖFK'lar Katılım Bankasına dönüştürülmüştür.³⁹ 2009 yılında ilk tekafül şirketi kurulmuş, 2011 yılında da Borsa İstanbul bünyesinde "katılım endeksi" oluşturulmuştur. Böylece İslami finans endüstrisinin üç temel bileşeni (Bankacılık, Sermaye Piyasaları ve Tekafül Sigortacılığı) Türkiye katılım finans sistemi içerisinde faaliyetlerini sürdürür hale gelmiştir.⁴⁰ Bunun yanında 2013 yılında "Katılım Emeklilik", 2014 yılında da "Katılım Endeksine Dayalı Borsa Yatırım Fonu" kurulmuştur. Sektörel açıdan yaşanan gelişmeler devlet politikasına da etki ederek birçok alanda yeni düzenlemelerin yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda 2015 yılında Hazine Müsteşarlığı bünyesinde "Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu" kurulmuş ve aynı yıl ilk defa bir kamu bankası katılım bankacılığı sektörüne dahil edilmiştir. 2016 yılında ise *10. Kalkınma Planı İstanbul Finans Merkezi Programı* kapsamında "Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finansın Geliştirilmesi" başlıklı bileşen eklenmiştir. 2021 yılında Türkiye katılım finans sisteminin geliştirilip iyileştirilmesi ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yönetim biçiminin yapılandırılması bağlamında Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde "Katılım Finans Dairesi Başkanlığı" kurulmuştur.⁴¹ 2022 yılında da Katılım Finans Daire Başkanlığı daha önceden çalışmaları devam eden "2022-2025 Katılım Finans Strateji Belgesi"ni yayınlamış ve Türkiye katılım finans sisteminin gelecek vizyonunu bu belge ile ortaya koymuştur.⁴²

Katılım Finans Strateji Belgesinin, stratejik amaçlar ve hedefler bölümünde bütüncül fikhî yönetim yapısının oluşturulması çerçevesinde aşağıdaki üç temel bileşeni; (i) *Katılım finans fikhî yönetimine ilişkin bütüncül bir mevzuatın oluşturulması*, (ii) *Kurumsal yönetim mekanizmalarının hayata geçirilmesi*, (iii) *Katılım finans standartlarının oluşturulması* başlıkları şer'i bir perspektifle yapılandırılmış kurumsal mekanizmanın Türkiye katılım finans sistemi için gerekli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bu strateji belgesi içerisinde, yasallaşması beklenen *Katılım Finans Kanunu* bünyesine "Katılım Finans Standartları Kurulu (KFSK) dahil edilecek ve bu kurumun bünyesinde şer'i mekanizmaların faaliyet göstermesi hedeflenmektedir.⁴³

31.03.2023 tarihinde TBMM'ye sunulan "Katılım Finans Kanun Teklifi"⁴⁴ önerilen kurumsal model önerimizin hukuki ve yasal çerçevesini kısmen kapsamaktadır. İlgili kanun teklifinde kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu olarak kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip "Türkiye Katılım Finans Kuruluşları Birliği" kurulması öngörülmektedir. Bu birliğin kararları kendisine üye olan katılım finans kuruluşları açısından bağlayıcı ve yaptırım gücüne sahip olacaktır. Bu birlik nezdinde de şer'i yönetim açısından "Katılım Finans Standartları İhtisas Kurulu" üst kurul gibi, "Danışma Komitesi" ise katılım finans kuruluşlarının kendi bünyesinde yapılandırılarak önerilmektedir. Katılım finans kuruluşları, faaliyetlerini katılım finans esas ve standartları ile danışma komitesi kararlarına uygun olarak yürütecek, iç denetim ve uyum birimleri kendi kurumsal organizasyonunda yapılandırarak faaliyetlerini yürütecektir. Kanun teklifine göre, "Katılım Finans Standartları İhtisas Kurulu" 7 kişilik üye sayısından teşekkül edecek ve 5 yıllık süre ile Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Üyelerden birisi doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından, diğer üyeler ise DİB Din İşleri Yüksek Kurulu, BDDK, SPK, SDDK, TKFKB ve Merkez Bankası tarafından önerilen üçer adaydan birisi Cumhurbaşkanı tarafından 5 yıllık süre ile atanacaktır. Kurul üyelerinin en az beş tanesinin İslam hukuku, diğer üyelerin iktisat, işletme, finans, İslam iktisadı ve finansı

³⁹ Faruk Akın- Nalan Ece, "İslami Finans Sistemi İçerisinde İslami Bankacılığın Yeri ve Türkiye de Katılım Bankacılığının Gelişimi", *Mevzuat Dergisi* 13/151 (2010).

⁴⁰ İshak Emin Aktepe, *Katılım Finans* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2020), 98-237.

⁴¹ CBFO, "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Daire Başkanlığı" (Erişim 05 Haziran 2023).

⁴² Katılım finans sistemine yönelik kamusal alanda atılan adımları ve yaşanan gelişmeleri görmek için bk: TKBB, "Kilometre Taşları" (Erişim 05 Haziran 2023).

⁴³ CBFO, "Katılım Finans Strateji Belgesi 2022-2025" (T.C Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022).

⁴⁴ TBMM, Katılım Finans Kanun Teklifi, Kanun Esas No: 2/5022 (31 Mart 2023).

alanlarında doktora derecesine ve alanında en az 10 yıllık mesleki deneyime sahip olması şartı aranacaktır. Danışma komitesi üyelerinin sayısı ise asgari 3 kişi olarak belirlenmiş ve üst limit belirtilmemiştir. Ancak üyelerin 3/2'si 5 yıllık mesleki deneyimi haiz İslam hukukçusu, 3/1'i ise iktisat, işletme, finans ve İslam iktisadi ve finansı alanında doktora derecesine sahip kişilerden oluşacaktır.

İlgili kanun teklifine göre katılım finans kurumlarının katılım finans esasları ile standartlarına ve danışma komitesi kararlarına uyumuna ilişkin denetimi "Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu" tarafından kurulun görüşü alınarak yetkilendirilmiş bağımsız denetim kuruluşlarınca yerine getirilecektir. Bu bağımsız denetim kuruluşlarının nasıl tesis edileceği ve ne şekilde yetkilendirileceğine dair hükümler ise kanun teklifinde yer almamaktadır.

TBMM'ye sunulan Katılım Finans Kanun Teklifi, çalışmamızda önerilen kurumsal model açısından şer'i yönetim unsurlarının bazılarının yasal ve hukuki çerçeve altına alınması yönüyle oldukça kıymetlidir. Birliğin ve Kurulun sektörün domine ettiği bir yapılanma yerine (TKBB gibi) daha paydaş bir modelle tasarlanması ise önemlidir. Model önerimizde ele alınan üst ve alt kurulların işlevselliği ve katılım finans kuruluşları üzerindeki etkinliği bu kanun teklifinde yer alan şer'i yönetim unsurları açısından yeterli olmadığı gibi belirgin de değildir.⁴⁵ Ancak bu kanun teklifinin TBMM'ye sunulması bile başlı başına kurumsal model önerimizin temellendirilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

Kurumsal model önerimizde ele alınan tasarım; yapısal işleyiş, yetki ve görevler, üst ve alt kurulların mimarisi, geniş katılımcı paydaş yapısı, bağımsızlığı, tanınırlığı gibi birçok bileşenle TBMM'ye sunulan kanun teklifinin öngördüğü kurumsallaşmadan farklılık arz etmektedir ve kanunla önerilen bu mekanizmaya katkı sunacak niteliği haizdir.

3.1.3. Toplumsal Talep

Toplumun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülkede İslam dininin ilkelerine göre finansal faaliyetlerin yürütülmesini isteyen ya da böyle bir sistemi arzu edenlerin sayısı oldukça önemli bir "toplumsal talebi" ifade etmektedir. Yapılan saha çalışmaları ve farkındalık anketlerinde Türkiye katılım finans sistemi, toplumda giderek daha fazla talep gören bir finansal sistem görünümündedir. Ancak katılım finans sistemi adına oluşan bu toplumsal talebin bir diğer arzusu da bu sistemin İslam dininin ilkelerine göre işlemesi ve tüm faaliyetlerin şer'i uygunluğa göre yürütülmesidir.⁴⁶ Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi tarafından yapılan *Türkiye Hane Halkı Finansal Algı ve Tutum Araştırması*'nda faizsiz finansal sistem içerisinde katılım bankacılığı algısına yönelik yöneltilen; (i) "İslami kurallara göre çalışması" sorusuna verilen cevaplar neticesinde ortaya çıkan algı, net skora göre %16 ile negatif, (ii) "Katılım bankalarının faizsiz şekilde çalışması" sorusuna göre ortaya çıkan sonuç ta %8 ile negatif görünümündedir. Ayrıca "İnsanların katılım bankalarıyla çalışmamasının temel sebebi gerçekten İslami kurallara göre çalışmadıklarını düşünmeleridir" sorusuna 80 ve üzeri puan vererek cevaplayan kişi sayısı %21 olmuştur. Katılımcıların bu soruya ortalama değer puanı ise %61,3 seviyesindedir.⁴⁷ Bu bağlamda katılım finans sisteminin kendi esaslarına göre uygun bir biçimde yürütülmesi ve yürütülen tüm faaliyetlerin şer'i esaslara göre düzenlenip denetlenmesine yönelik kurumsal bir yapı toplumsal bir taleptir. Toplumda ortaya çıkan bu talep, Türkiye'de katılım finans sisteminin gelişmesine, sürdürülebilir bir yapıda olmasına, rekabet avantajı elde etmesine büyük oranda etki edecek bir unsurdur.⁴⁸

⁴⁵ Kanun teklifinin içeriği ile ilgili değerlendirmeyi görmek için bk: Zeynep Hafsa Orhan, "TBMM'ye Sunulan Katılım Finans Kanunu Teklifi", (Erişim 20 Haziran 2023).

⁴⁶ BBK- TKBB, *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu*, 69-77.

⁴⁷ TC. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, *Türkiye Hanehalkı Finansal Algı ve Tutum Araştırması* (Ankara: CBFO, 2019), 71-72.

⁴⁸ BBK- TKBB, *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu*, 78-81.

3.2. Şer'i Perspektifle Yapılandırılmış Kurumsal Model Önerisinin Mimari Kurgusu

Çalışmanın bu kısmında şer'i çerçevede yapılandırılmış kurumsal model önerisinin mimari kurgusu -bir sonraki başlıkta ele alınan organizasyon yapısının tasarımından önce- Türkiye katılım finans sisteminin hedef ve stratejileri doğrultusunda; kuruluş safhası, yapılanma modeli, isimlendirilmesi ve paydaş yapısı ele alınmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki hususlar kurumsal modelin mimari kurgusunu açıklamaktadır.

3.2.1. Kurumsal Modelin Kuruluş Süreçleri

Şer'i yönetim kurulu, Katım Finans Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanacak hukuki mevzuat çerçevesi uyarınca 1 yıllık süreyle atanması önerilen "kuruluş komisyonu" tarafından yapılandırılır. Bu bağlamda şer'i kurulun teşekkül ettirilmesi için gerekli alt yapının sağlanması ve genel sekreterin atanması bu komisyon tarafından yürütülür. 1 yıllık sürenin tamamlanmasının ardından şer'i kurul oluşturulur ve buna bağlı olarak da diğer alt birimlerin atamaları yapılarak kurumsal model tam teşekküllü bir şekilde faaliyetlerini yürütür. Bununla birlikte Katılım Finansa Daire Başkanlığınca gerekli görülen süreçler bu tasarıma eklenerek kuruluş safhası daha sağlıklı bir şekilde yürütülebilecektir.

3.2.2. Bağımsız İdari Otorite Şeklinde Yapılanması

Şer'i çerçevede yapılandırılmış kurumsal model önerisinin mimari kurgusu içerisinde ilk adım bu yapının yönetim ve organizasyon modelleri içerisinde hangi hukuki çerçeve ile konumlandırılacağı meselesidir.⁴⁹ Katılım finans strateji belgesi içerisinde yer alan "stratejik amaçlar ve hedefler" başlığında bütüncül fihhi yönetim yapısına yönelik kurumsal şer'i mekanizmalar, "katılım finans kanunu" çerçevesinde planlanan "Katılım Finans Standartları Kurulu (KFSK)" içerisinde konumlandırılmaktadır. Şer'i çerçevede yapılandırılmış kurumsal model önerimiz ise bu mekanizmanın paydaş kurumsal yapıların da katılımı nedeniyle kamu otoritesi altında hukuki çerçeveye sahip bağımsız idari otorite şeklindedir.⁵⁰ Çünkü Türkiye katılım finans sisteminin uluslararası boyutta tanınırlığı, küresel rekabette etkinliği, paydaş katılımının genişlemesi, dış yatırımcı sayısının artması, kurumsal bağımsızlık ve güvenilirliği⁵¹ gibi nedenlerden ötürü bu yapının bağımsız idari otorite modeliyle yapılandırılması gerekmektedir.⁵²

3.2.3. Kurumsal Modelin İsimlendirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti yönetim rejiminin ve hukuki çerçevesinin genel yapısı ile laiklik ilkesinin felsefesi gereği dini yönetim biçimini çağrıştıran isimlerin, kamu idari otoritesi altında yapılandırılması önerilen bir kurum için kullanılmasının bazı zorlukları vardır. Örneğin İslami bankacılık tesmiyesi dünya İslami finans endüstrisi içerisinde en yaygın kurumsal kullanımdan bazı gerekçelerden ötürü Türkiye'de bu isimlendirme "katılım bankacılığı" şeklinde kullanılmaktadır. Bu bağlamda önerilen modelin kurumsal isminde "şer'i, fikhî, İslâmî, dînî" gibi anahtar kelimelerin olması beklenen bir arzudur ancak bu, kamu idaresi tarafından alınacak proaktif kararlara bağlıdır. Bu nedenle çalışmanın bu başlığında kurumsal bir isim önerisi yerine bu ismin nasıl belirleneceği hususunda bir yöntem önerisi sunulacaktır.

⁴⁹ Kurumsal model önerimizin yönetim sistemi içerisindeki en etkin konumu bağımsız idari otorite biçiminde yapılanmasıdır. Benzer bir kurumsal organizasyon yapısının yönetim sistemi içerisinde konumlandırılması ve bu konudaki öneriler/değerlendirmeler için bk: BBDK-TKBB, *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu*, 80.

⁵⁰ Kamu yönetiminin önemli bir unsuru olan bağımsız idari otoriteler katılım finans sisteminin bağımsızlığı ve meşruiyeti açısından en ideal yapılandırma modeli olarak düşünülmüştür. Bağımsız idari otoritelerin kapsamı için bk: Ali Ulusoy, *Bağımsız İdari Otoriteler* (Ankara: Turhan Yayınları, 2003).

⁵¹ Güney, "İslami Finansa Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış", 61-63.

⁵² Fikret Kartal, "Düzenleyici Kurumların Siyasi Otorite ve Piyasa Karşısında Bağımsızlığı", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi* 23/71 (2012), 56-82.

Şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model önerimizin kurumsal ismi, uluslararası İslami finans çevreleri başta olmak üzere yerel paydaş kitlesine tanıtılması ve kurumsal algının, reklam ve tanıtımının sağlam bir şekilde tesis edilmesi için önem arz etmektedir. Bu bağlamda kurumsal model önerimizin isimlendirilmesi konusunda şu yöntemler izlenebilir;

- Katılım finansın misyonunu ortaya koyan ve hedef kitlenin beklentilerini de dikkate alan bir isimlendirme alanda uzman kişi veya kurumların katılımıyla müstakil bir çalıştay ile ele alınarak belirlenebilir.
- Küresel İslami finans sistemi içerisinde bu misyonla yapılandırılmış kurumsal mekanizmaların isimlendirmeleri incelenerek isim önerisi sunulabilir.
- İsim önerileri için saha araştırması, anket veya ilgili paydaşlarla istişâri süreçler işletilerek geri bildirimler yoluyla isimlendirme yapılabilir.
- Kurumsal ismin belirlenmesinde kurumun ve katılım finans sisteminin misyon ve vizyonunu ifade edecek anahtar kelimeler kullanılarak isim önerisi oluşturulabilir.
- Katılım finans sisteminin tüm paydaşlarına veya genele yönelik "isim önerisi yarışmaları" düzenlenerek isim tespiti yapılabilir.⁵³

3.2.4. Kurumsal Katılımcı Paydaş Yapısı

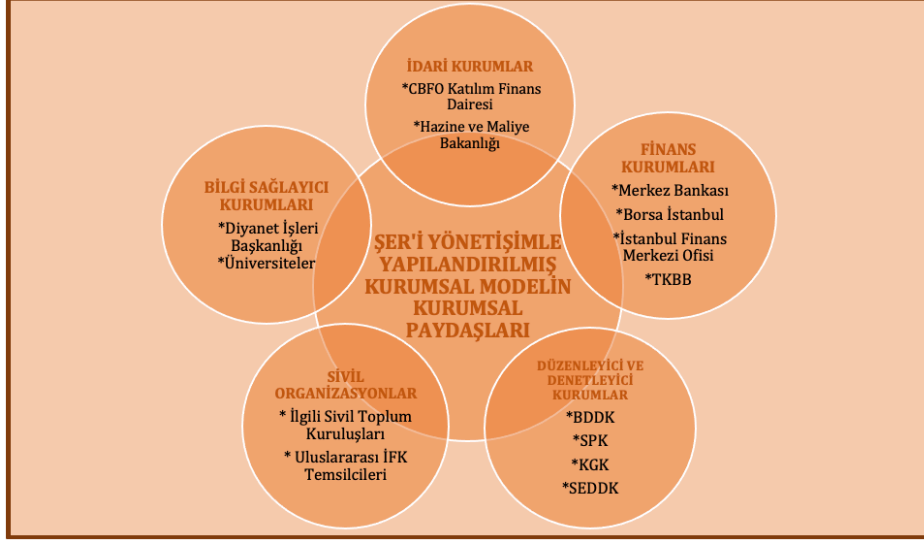
Şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model önerisinin tasarımında en önemli bileşenlerden birisi de geniş kurumsal katılımcı paydaş yapısıdır. Geniş katılımcı paydaşlar, kurumsal modelin karar alma süreçlerinde ve stratejik yönetiminde aktif olarak rol alan paydaş gruplarıdır. Bu gruplar, organizasyonun faaliyetlerinde etkin olan ve kolektif şuurla iş birliği yaparak bir sonraki adımı belirleyen kişilerdir.⁵⁴ Bu bağlamda geniş tabanlı katılımcı paydaşlar, kurumsal modelin sürdürülebilirliği, işlevi, itibarı ve amaçlanan hedeflere ulaşma başarısı için oldukça önemlidir.⁵⁵ Aşağıdaki şekilde model önerisinin katılımcı kurumsal paydaşlarının hangi kurumlardan teşkil etmesi gerektiği belirtilecek (**Şekil 1**) ancak bunların kurumsal model içerisinde rol ve sorumlulukları yönetim organlarınca belirleneceğinden bu kısımda ele alınmayacaktır.

⁵³ Kurumsal yapılara ad verme ve bu konuda izlenecek yönteme dair literatür içerisinde bir çalışma tespit edilememiştir. Bu bağlamda gelecekte yapılacak "kurumsal yapıların isimlendirilmesi"ne yönelik metodolojiye dayalı dini-kültürel çalışmalar literatüre katkı sağlayacaktır.

⁵⁴ İslam toplumunda yönetime katılan ve katılmayan toplumsal paydaşların ve geniş katılımcı paydaş yapısının niteliği ve niceliği üzerine literatür içerisinde bir boşluk olduğu tespit edilmiştir. Bu konunun gelecek araştırmalarda ele alınması gereken müstakil bir konu olduğu anlaşılmaktadır. İslam toplumunun yönetim anlayışının temel ilkelerini görmek için bk: Abdus Abbasi vd., "Islamic Management Model", *African Journal of Business Management* 4/9 (2010), 1873-1882.

⁵⁵ İslami perspektiften ele alınan yönetim anlayışının ahlaki temelleri bağlamında mevcut paradigmanın yönetim anlayışının mukayesesi için bk: Kemal Kamaci - Murat öz, "İslami Yönetim ile Konvansiyonel Yönetimin İş Ahlakı Temelinde Karşılaştırılması", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 24/43 (2022), 857-872.

Şekil 1. Önerilen Kurumsal Modelin Geniş Katılımcı Paydaş Yapısı
Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şer'i yönetimle yapılandırılmış model kurumun geniş katılımcı paydaş kurumsal yapısı, beş ana bileşen yapı ile tasnif edilerek tasarlanmıştır. Bu bileşenler; idari kurumlar, finans kurumları, düzenleyici ve denetleyici otoriteler, bilgi alt yapı desteği sağlayacak kurumlar ile alanda faaliyet yürüten ilgili sivil toplum kuruluşlarıdır. Örneğin, Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Dairesi (CFOKFD) ile Maliye Bakanlığı (MB) kamu idari üst otoriteleri olarak model kurumun hukuki ve yasal çerçevede ele alınmasını sağlayacaklardır. Diyanet İşleri Başkanlığı ile Üniversitelerin ilgili enstitü, anabilim dalları, bölüm ve araştırma merkezleri ise model kuruma bilgi alt yapı desteği sağlayarak paydaş kurumlar olarak yapılandırılacaklardır. Diğer kurumsal paydaşlar da model kurumun yönetim organları tarafından belirlenen alanlarda katkı sunarak paydaş olacaklardır.

3.3. Kurumsal Model Önerisinin Organizasyon Yapısı

Şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model önerisinin tasarımında kurumun nasıl yapılandırılması gerektiği ve ne şekilde yönetildiğini ele alan yapılanma şekli bir diğer ifadeyle organizasyon yapısı hem misyon hem de vizyon açısından oldukça önemlidir.⁵⁶ Organizasyon yapısı; görevlerin, sorumlulukların, yetkilerin ve sınırların nasıl tevzi edildiğini, yönetim akışını ile karar alma süreçlerini de ifade etmektedir.⁵⁷ Bu bağlamda şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model önerisinin organizasyon birimleri şu mekanizmalardan oluşmaktadır:

3.3.1. Şer'i Yönetişim Kurulu

Kurumsal model tasarımında hedeflenen maksatlara ulaşılabilmesi ve kurumun işlevselliğinin tesis edilebilmesi açısından en önemli organ şer'i yönetim kurulu. Şer'i yönetim kurulu, Türkiye katılım finans sisteminde yer alan kurum ve kuruluşların fıkhi uygunluk ilkesine göre faaliyette bulduklarına dair toplum ve ilgili paydaşlara teminat veren bir yapıyı ifade etmektedir. Ayrıca bu kurulun, dini hassasiyetlerle hareket eden insanların katılım finans sisteminde yürütülen faaliyetlere dair fıkhi bilgi alacakları bir kaynak

⁵⁶ Md. Kausar Alam, "Rationality of Fourth Party in Legitimacy Theory: Shariah Governance of Islamic Financial Institutions", *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 12/3 (2021), 418-438.

⁵⁷ İslami finans endüstrisi içerisinde şer'i yönetimin genel organizasyon yapısını ülkeler bağlamında görmek için bk: Bilal Soysal, *İslami Finasta Kurumsal Yönetim: Fıkhi Uygunluğu Sağlamaya Yönelik Yapı ve Süreçler* (İktisat Yayınları, 2021).

olma misyonu da bulunmaktadır. Bu bağlamda bu kurul, toplum ile katılım finans kuruluşları arasında sağlıklı ilişkinin kurulması açısından çok önemli bir fonksiyona sahip olacaktır.

Şer'i Yönetişim Kurulunun İşlevi

Şer'i yönetim kurulunun temel işlevi finansal iş ve işlemlerde katılım finansın tüm paydaşlarının hakkının korunması, dini değerlerin zarar görmemesi ve katılım finansın kendi temelleri üzerinde istikrarlı bir şekilde ilerleyebilmesi için bir içtihat mekanizması olarak çalışmasıdır. İslam hukukunun içtihat usulü⁵⁸ bu kurulun temel çalışma prensiplerini oluşturmaktadır.

Şer'i yönetim kurulu, Türkiye katılım finans sisteminde sunulan tüm ürün ve hizmetlerin ve buna bağlı olarak yürütülen faaliyetlerin İslam hukukunun genel ilkeleri başta olmak üzere muamelat ve ahlak hükümleri çerçevesinde değerlendirilerek uygun olup olmadığına karar veren son söz merciidir. Bu bağlamda şer'i yönetim kurulunun düzenleme ve denetleme fonksiyonunu fıkhi perspektiften ele alan bir işleve sahip olduğu söylenebilir.

Şer'i yönetim kurulu, kurumsal model tasarımı içerisinde yer alan "genel sekreterlik" ve "şer'i yönetim izleme⁵⁹ ve denetleme kurulunun" üst birimidir ve bu kurulların değerlendirmeleri, raporları ve önerilerini de karara bağlama yetkisine sahip olacaktır. Ayrıca Türkiye katılım finans sisteminde yer alan kurum ve kuruluşların kendi bünyesinde yer alan "yerel/merkezi olmayan fıkhi danışma kurullarının" atanması, kararların incelenerek onaylanması, yaptırımlar uygulanması ve bu kurullarla ilgili diğer konuların nihai kararları da yine bu kurul tarafından ele alınacaktır.⁶⁰

Türkiye katılım finans sisteminde yer alan kurum ve kuruluşlara gerekli durumlarda şer'i danışmanlık hizmeti de bu kurulun nihai kararları doğrultusunda verilecektir. Şer'i yönetim izleme ve denetleme kurulu tarafından ilgili kurumlardan gelen şer'i danışmanlık talebi ön inceleme ve araştırmaların tamamlanmasının ardından şer'i genel kurula havale edilerek onaya sunulacaktır. Bu bağlamda kurumsal modelin kendi içerisinde bu kurulun, iç denetim faaliyeti yürüterek işlevsel olması amaçlanmıştır.

Şer'i Yönetişim Kurulunun Üye Yapısı ve Karar Alma Biçimi: Şûra Modeli

Bu kurul, şer'i yönetim kurulunun karar alma ve nihai değerlendirmeleri yapan en yetkili organı olarak tasarlandığından kurul üyeleri bilgi çeşitliliği ve tecrübi zenginliği sağlayacak şekilde oluşturulacaktır. Şer'i kurul, Katılım Finans Daire Başkanlığı'nın atadığı ve paydaş kurumların önereceği kişilerden oluşturulacak ve üyelerin nitelikleri paydaş kurumların inisiyatifinde olacaktır.⁶¹ Bu bağlamda şer'i yönetim kurul üyeleri, seçim ve atama ile belirlenebilecektir ve bu konuda takdir yetkisi Katılım Finans Daire Başkanlığına ait

⁵⁸ Mustafa Bülent Dadaş, "Bir Fetva Belirleme Yöntemi Olarak Heyet İctihatı ve İslam Dünyasında Bu Amaçla Kurulan Fıkıh Meclisleri", *Bilimname* 1/1 (2015), 311-342.

⁵⁹ Şer'i izleme (Shariah Monitoring/Screening) İslami finans ürünlerine yönelik fıkhi uygunluk sürecinin bir parçasıdır. İslami finans uygulamalarındaki bazı şer'i izleme örnekleri için bk: Mohd Fikri Sofi - M.H. Yahya, "Shariah Monitoring, Agency Cost and Fund Performance in Malaysian Mutual Funds", *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 11/5 (2020), 945-972. Katılım Finans, "Katılım Bankaları Şer'i İzleme ve Denetimi", <https://katilimfinans.com.tr/> (Erişim 06 Haziran 2023). "Shariah Screening Methodology" (Erişim 06 Haziran 2023); Sheila Nu vd., "Towards Standardization of Shari'ah Screening Norms and Practices", *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 2 (2013), 23-30.

⁶⁰ Küresel İslami finans endüstrisi içerisinde şer'i yönetişimin temel organizasyon yapısını oluşturan üst kurul modelinin en ideal örnekleri AAOIFI ve IFSB bünyesindeki yapılanmalardır. Bu üst kurulların işleyişi ve karşılaştırmalı analizleri için bk: Nawal Kasim vd., "Comparative analysis on AAOIFI, IFSB and BNM Shari'ah Governance Guidelines", *International Journal of Business and Social Science* 4/15 (2013), 220-228; Yurtseven, *İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi, Kurumları, Yapısal İşleyişleri ve Türkiye için Kurumsal Model Önerisi*, 306-316; 343-345.

⁶¹ Üye sayısı ve üyelerin niteliği ya da seçimi ile ilgili öneriler için bk: BBDDK-TKBB, *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu*, 82-83.

olacaktır.⁶² Kurulun teşekkülünden sonra ilk toplantıda üyeler kendi aralarında bir başkan seçecek ve bu başkan kurul üyeleri arasından iki kurul başkan yardımcısını atayabilecektir. Kurul üyelerinin sayısı, model tasarımında 16 olarak belirlenmiştir ve her birinin karar alma ve istişari süreçlerde tek oy hakkının bulunması öngörülmüştür. Kurul başkanı, oyların eşit olduğu durumlarda iki oy hakkına sahip olabilecektir. Kurul üyelerinin toplantılara katılması zorunludur ve kararlar salt çoğunluğa göre alınacaktır. Toplantılar olağan bir şekilde her ayın ilk haftasının 3. günü olacak ve olağandışı durumlarda genel sekreterin daveti ile kurul toplanabilecektir. Kurulun karar alabilmesi için 3/2 çoğunluğun toplantıya katılması gerekmektedir. Bununla birlikte İslam hukukun içtihat usulüne göre nasıl ve ne şekilde kararlar alması gerektiğine dair yöntemler de yine bu kurul tarafından belirlenerek “kurulun çalışma ve karar alma prensipleri” geliştirilebilecektir.

İslami finansın kendi dinamiklerinden beslenerek kavramlarını oluşturması ve kendi geleneğinden beslenerek kurumsal yapılarını tesis etmesi onu, hâkim paradigmadan ayıran ve İslami finansın kapitalist sisteme entegre olmasının önüne geçen en önemli yapısal özelliğidir. Bu bağlamda şer’i yönetim kurulunun “şûra” prensiplerine göre çalışma modeli, kurumsal tasarımının en özgün yönünü ifade etmektedir. Şûra prensiplerine göre çalışma modeli, şer’i yönetim kurulunun yapısında katılımcılığı ve paydaşların katılımını teşvik etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Şûra modelinde kararlar alınırken, tüm paydaşların görüşleri, önerileri ve deneyimleri dikkate alınır. Katılımcılar, farklı bakış açılarından faydalanmak, daha adil ve kapsayıcı kararlar almak için bir araya gelir. Ayrıca bu model, sahip olunan değerleri teşvik etmeyi, şeffaflığı artırmayı ve İslami finans paydaşlarının arzu ve beklentilerinin dile getirilmesini ve alınacak kararlarda temsil edilmesini sağlar. Bu bağlamda kurulun çalışma esaslarının temelini oluşturan istişare ve katılımcıların danışarak kolektif şuur ile karar alma prensibi, şûra anlayışının bizatihi kendisini ifade etmektedir.⁶³ Bu modelde, karar alma süreçlerine katılımı artırmak için paydaşlar arasında aktif bir iletişim ve danışma süreci benimsenerek alınacak kararların hem isabetli hem de İslami finansın genel ilkelerine uygun olması arzulanmaktadır. Ayrıca şûra modeli, katılım finans sisteminde kolektif karar alma ve katılımcılığı ön plana çıkaran bir yaklaşımın da öncülüğünü yapacak ve özgün bir kurumsal modelin uygulanabilirliğini ifade edecektir.⁶⁴

3.3.2. Şer’i Yönetişim Kurumu Genel Sekreterliği

Şer’i yönetim kurulu genel sekreteri, kurumun idari ve mali açıdan en üst düzey yöneticisidir. Genel sekreter, kurumun amacını, vizyonunu ve stratejik hedeflerini yönetmek ve uygulamakla sorumludur. Görevleri, kurumun olağan operasyonlarını yönetmek, kurumsal politika oluşturmak, kurumun kaynaklarını tahsis etmek, idari ve mali ve hukuki açıdan insan değerlerini yönetmek gibi geniş bir yelpazeyi kapsar.⁶⁵ Şer’i yönetim kurulu genel sekreterinin kurumsal modelde üstlenmesi planlanan görevleri ana hatlarıyla şunlardır;

- **Yönetim ve liderlik:** Kuruluşun misyonunu ve hedeflerini belirleyerek stratejik planları geliştirir. Personeli yönetir, görevleri atar ve performanslarını değerlendirir. Kuruluşun genel yönetiminden sorumludur.

⁶² DİB Din İşleri Yüksek Kurulu’nun teşekkül modelinde olan hem seçimle hem de atama ile üyelerinin belirlenme biçimi, önerilen bu kurul için de geçerli olabilecektir. Ayrıntılı bilgi için bk: DİB, “Kurul Mevzuatı : Din İşleri Yüksek Kurulu” (Erişim 06 Haziran 2023).

⁶³ Ahmet Bozkurt, “İslam Hukuku Açısından Bir Prensip Olarak Şûrâ ve İstişâre”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 36-59; Talip Türcan, “Şûra”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

⁶⁴ Yurtseven, *İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi, Kurumları, Yapısal İşleyişleri ve Türkiye için Kurumsal Model Önerisi*, 456.

⁶⁵ İslami finans endüstrisi içerisinde kurumsal yapılanmanın önemli bir misyonunu üstlenen “genel sekreterlik” örneği için bk: AAOFI, “General Secretariat/AAOFI” (Erişim 06 Haziran 2023).

- **Politika oluşturma:** Kuruluşun politikalarını belirler ve bunları yürürlüğe koyar. Gerekli düzenlemeleri yaparak kuruluşun faaliyetlerini etkileyen politika değişikliklerini takip eder.
- **Finansal yönetim:** Bütçe oluşturma, gelir ve giderleri izleme, finansal raporlama gibi finansal işleri yönetir. Kaynakları etkin bir şekilde tahsis eder ve finansal sürdürülebilirliği sağlamak için stratejiler geliştirir.
- **İlişki yönetimi:** Kuruluşun iç ve dış ilişkilerini yönetir. Paydaşlarla iletişim kurar, ortaklıklar geliştirir ve dış temsilcilerle ilişkileri yönetir. Kuruluşun itibarını korur ve güçlendirir.
- **Uluslararası ilişkiler:** Uluslararası düzeyde diğer İslami finans kuruluşları, İslam ülke temsilcileri, hükümet organları ve uluslararası toplumla ilişkileri yürütür. İş birliği projeleri geliştirir, diplomatik temsilcilerle iletişim kurar ve uluslararası anlaşmalara kurum adına katılımı sağlar.
- **İç denetim ve uyum:** Kuruluşun faaliyetlerinin İslami ilkeler başta olmak üzere yürürlükte olan hukuki çerçeveye, düzenlemelere ve politikalara uygunluğunu sağlamak için iç denetim süreçlerini yönetir.

Şer'i yönetim kurumu genel sekreteri, kuruluş komisyonu tarafından atanarak görevine başlar ve kurumun genel idari işlerinin tamamından sorumludur. Kurumun temsil edilmesi, tanıtılması, kurumlar ve paydaşlar arasında iletişimin sağlanması, hesap verilebilir ve şeffaf bir şekilde kurumun yönetilmesi adına ilgili tüm faaliyetleri yürütür. Şer'i yönetim kurulunun üyesi değildir. Ataması, nitelikleri, görev ve yetkilerinin düzenlenmesi bu kurul tarafından yeniden belirlenebilir ve hukuki/idari çerçevede bu kurula karşı sorumludur. Türk idari sisteminde yer alan genel sekreterlik makamının genel işleyişi ile birlikte şer'i kurul tarafından belirlenen çalışma alanlarında görev yapabilir ve görev süresi 3 yıldır. Görev süresi bir defaya mahsus olmak üzere uzatılabilir.

3.3.3. Şer'i Yönetişim İzleme ve Denetleme Kurulu:

Şer'i yönetim izleme ve denetleme kurulu, Türkiye katılım finans sistemi içerisinde faaliyet gösteren tüm kurum ve kuruluşların iş ve işlemlerini şer'i ilkelere göre denetleyen ve düzenlenmesi açısından politika üreten bir misyonu temsil etmektedir. Kurum şer'i yönetim kuruluna denetleme ve izleme raporlarının sunulması, sektör oyuncuları için şer'i ilkelere göre düzenlenmiş finansal ürün geliştirme ve şer'i uyumlaştırma politikalarını hazırlamakla görevlidir. Bu kurul, şer'i açıdan katılım finans sisteminin istikrarını tesis etmek, İslami finans paydaşlarının ve tüketicilerinin korunmasını sağlamak ve şer'i suistimalleri önlemek gibi amaçlarla faaliyet gösterir.⁶⁶ Bu bağlamda şer'i yönetim izleme ve denetleme kurulu şu görevleri yerine getirebilir:⁶⁷

Şer'i Lisanslama ve Düzenleme: Katılım finans kuruluşlarının faaliyetlerini şer'i ilke ve standartlara göre düzenlenmesi, şer'i ürün geliştirme süreçlerinde ürünlerin onayı ve şer'i lisans alması için gerekli incelemelerin yapılarak şer'i yönetim kuruluna onay için sunulması ve şer'i danışma kurulları ile bu kurullarda görev alacak şer'i uzman ve denetçilerin lisanslama süreçlerini yönetir.

Şer'i Denetleme ve Gözetim: Katılım finans kuruluşlarının faaliyetlerini şer'i ilke ve standartlara göre düzenli olarak denetler ve bünyesinde şer'i izleme ve tarama birimlerini oluşturarak faaliyetlere yönelik araştırma ve inceleme süreçlerini yönetir. Kurul bünyesinde yer alacak olan denetçi ve gözetim birimlerince yapılan denetleme, inceleme ve izleme süreçlerinin sonunda yapılan raporlamaları değerlendirerek şer'i yönetim kurulunun onayına sunar.

⁶⁶ Saleh F.A. Khatib vd., "Shariah Auditing: Analyzing the Past to Prepare for the Future", *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 13/5 (2022), 791-818.

⁶⁷ Şer'i denetim organlarının esas ve usulleri ile ilgili önerileri görmek için bk: BBDK-TKBB, *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu*, 78-86.

Şer'i Denetime Yönelik Politikalar Oluşturma: Katılım finans kuruluşlarının faaliyetlerine yönelik şer'i ilke ve standartlara uygun politikalar üretilmesinde katkıda bulunmak bu kurulun bir diğer görev alanını ifade etmektedir. Şer'i standart ve ilkelerin düzenlenmesinde öneriler sunmak, uygulamaların geliştirilmesini sağlamak ve gerekli güncellemelerin yapılması hususunda şer'i yönetim kuruluna teklifler sunmak da bu kurulun görev alanı içerisinde olacaktır.

Şer'i Risk Yönetimi ve Paydaşların Korunması: Katılım finans kuruluşlarının faaliyetlerinde şer'i anlamda oluşabilecek riskleri⁶⁸ belirler ve bunları yönetmek için stratejiler geliştirir. Katılım finans sisteminde sunulan finansal ürün ve hizmetlerin tüm paydaşlara şer'i ve ahlaki ilkelere uygun şekilde sunulmasını sağlar. Şer'i anlamda sektörün şikayetlerini incelemek ve değerlendirmek de bu kurulun görevleri arasındadır.

4.TARTIŞMA VE YORUM

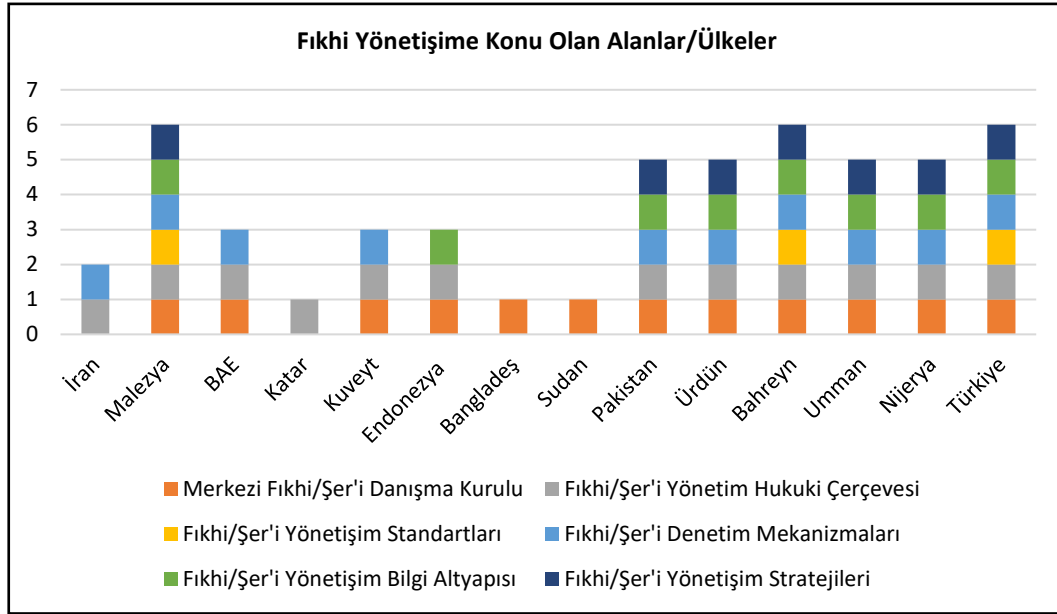
4.1. Kurumsal Modelin Dünya Örnekleriyle Karşılaştırmalı Analizi

Karşılaştırmalı analiz, farklı varlık, durum veya süreçleri objektif bir şekilde karşılaştırarak benzerlikleri, farkları ve önemli özellikleri belirlemek için kullanılan bir analiz yöntemidir. Bu analiz, veri ve bilgilerin toplanması, düzenlenmesi, yorumlanması ve sonuçların çıkarılması aşamalarını içerir. Şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model önerimiz, İslami finans alanında faaliyetlerin kurumsal olarak yürütüldüğü 14 ülkedeki şer'i yönetime konu olan alanlardan; (i) merkezi fıkhi/şer'i danışma kurulu,⁶⁹ (ii) fıkhi/şer'i yönetim hukuki çerçevesi, (iii) fıkhi/şer'i standartlar, (iv) fıkhi/şer'i denetim mekanizmaları, (v) fıkhi/şer'i bilgi altyapısı, (vi) fıkhi/şer'i yönetim stratejileri başlıklarıyla karşılaştırılarak güçlü ve zayıf yönleri belirlenmeye çalışılacaktır. Bu 14 ülke içerisinde Türkiye ise mevcut durum ve model önerisi çerçevesinde bütünleştirilerek karşılaştırılmış ve değerlendirmeye alınmıştır.

⁶⁸ Şer'i risk, İslami finans kurumlarının iş ve işlemlerinde "İslam hukukuna uyumsuzluk riski" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımları görmek için bk: Güney, "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış", 48. Ayrıca şer'i risk yönetiminin İslami finans endüstrisi içerisindeki teorik zeminini ve bazı uygulama yöntemlerini görmek için bk: Nurul Syazwani Mohd Noor vd., "The derivation of Shariah risk in Islamic finance: A Theoretical Approach", *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 10/5 (2019), 663-678; Romzie Rosman - Abdul Rahim Abdul Rahman, "The Practice of IFSB Guiding Principles of Risk Management by Islamic Banks: International Evidence", *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 6/2 (2015), 150-172.

⁶⁹ Hakan Safa Yılmaz- Harun Şencal, "İslam Politik Ekonomisi Açısından Merkezi Fetva Kurullarının Yapısına Dair Bir Değerlendirme", *Journal of Islamic Economics* 2/1 (2022), 92-105.

Grafik 1. İslami Finansın Etkin Olduğu Ülkelere Göre Fıkhi Yönetişim Yapısı
Kaynak: Yazar tarafından Küresel İslami Finans Raporlarından Esinlenerek Hazırlanmıştır.

Grafik 1'de İslami finans faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütüldüğü 14 ülke örneğinin fıkhi yönetişime konu olan altı farklı alana göre karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.⁷⁰ Bu analiz, fıkhi yönetişim alanlarına göre değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır;

- **“Merkezi Fıkhi/Şer'i Danışma Kurulu”** açısından Malezya, Bahreyn ve Türkiye en yüksek skora (6 puan) sahip olan ülkelerdir. Bu ülkelerde merkezi fıkhi/şer'i danışma kurulları etkin bir şekilde faaliyet göstermektedir. Bu durum, İslami finans kuruluşlarının fıkhi/şer'i konularla ilgili kararları almaları ve yönlendirilmeleri için güçlü bir kurumsal yapı olduğunu göstermektedir. Umman, Nijerya ve Pakistan 5 puan alarak merkezi Fıkhi/Şer'i Danışma Kurulu konusunda Malezya, Bahreyn ve Türkiye'ye yakın bir performans sergilemektedirler. Bu ülkelerde de merkezi danışma kurulları faaliyet göstermekte ve İslami finans kuruluşlarının fıkhi/şer'i konularla ilgili danışmanlık hizmeti almalarını sağlamaktadır. Endonezya, BAE ve İran ise orta düzeyde (3 puan) bir performans sergilemektedirler. Bu ülkelerde merkezi fıkhi/şer'i danışma kurulu mevcuttur, ancak Malezya, Bahreyn ve Türkiye kadar etkili bir şekilde faaliyet göstermemektedir. Bu durum da İslami finans kuruluşlarının fıkhi/şer'i konularda danışmanlık alırken bazı zorluklarla karşılaşabilecekleri anlamına gelmektedir. Sudan, Bangladeş ve Katar ise merkezi fıkhi/şer'i danışma kurulu konusunda daha zayıf (1 puan) bir yapıya sahiptir. Bu ülkelerde merkezi danışma kurulları etkin olmadığından İslami finans kuruluşlarının şer'i danışma ve yönlendirme hizmetlerinde kısıtlamalar yaşayabilecekleri anlamına gelmektedir. Merkezi fıkhi/şer'i danışma kurulu açısından Malezya, Bahreyn ve Türkiye'nin diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha güçlü bir konumda olduğunu göstermektedir. Ancak, diğer ülkelerin de çeşitli düzeylerde şer'i danışma kurullarına sahip olduğu ve İslami finans kuruluşlarına fıkhi/şer'i yönlendirme hizmetleri sunduğu unutulmamalıdır.

⁷⁰ Ülke verileri, İslami finans endüstrisinde yaşanan son gelişmeleri ele alan küresel İslami finans raporlarından elde edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk: RedMoney Group, *Islamic Sustainable Finance & Investment - Annual Report 2022* (Malaysia, 2023); ICD-Refinitiv, *Islamic Finance Development Report 2022* (ICD and REFINITIV, 2022).

- **“Fıkhi/Şer’i Yönetişim Hukuki Çerçevesi”** açısından Malezya, Bahreyn ve Türkiye yine en yüksek skora (6 puan) sahip olan ülkelerdendir. Bu ülkelerde İslami finans alanında hukuki çerçeve ve düzenlemeler etkili bir şekilde uygulanmaktadır. Bu da şer’i yönetişimin güçlü olduğunu ve İslami finans kuruluşlarının faaliyetlerini hukuki temellere dayandırdığını gösterir. Umman, Nijerya ve Pakistan, Malezya, Bahreyn ve Türkiye’ye yakın bir performans (5 puan) sergilemektedir. Bu ülkelerde İslami finans alanında etkili bir hukuki çerçeve ve düzenlemeler bulunmakta ve İslami finans kuruluşlarının faaliyetlerini hukuki temellere dayandırmaktadır. Endonezya, BAE ve İran, yine orta düzeyde bir performans sergilemektedirler. Bu ülkelerde İslami finans alanında hukuki çerçeve ve düzenlemeler mevcuttur, ancak bir üst skora sahip olan ülkeler kadar etkili bir şekilde uygulanmamaktadır. Bu durum da İslami finans kuruluşlarının hukuki süreçlerde bazı kısıtlamalar veya belirsizliklerle karşılaşabileceği anlamına gelebilmektedir. Sudan, Bangladeş ve Katar ise fıkhi/şer’i yönetişim hukuki çerçevesi konusunda daha zayıf (1 puan) bir yapıya sahiptir. Bu ülkelerde hukuki çerçeve ve düzenlemeler eksik ve yetersiz görünmektedir.
- **“Fıkhi/Şer’i Standartlar”** açısından Malezya, Bahreyn ve Türkiye’nin diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha güçlü bir konumdadır. Bu ülkelerde İslami finans alanında standartlar ve kılavuzlar yayınlanmakta etkili bir şekilde uygulanmaktadır. Bu durum, İslami finans kuruluşlarının fıkhi/şer’i standartlara uygun bir şekilde faaliyet göstermelerini sağlamaktadır. Diğer ülkelerin analizi ise fıkhi/şer’i yönetişim hukuki çerçevesi ile aynıdır. Ancak, diğer ülkelerin standart yayınlayan ülkelerin (Bahreyn: AAOIFI ve Malezya: IFSB) standartlarına adaptasyon sürecinde olduğu ve ülkelerindeki İslami finans kuruluşlarının bu fıkhi/şer’i standartlara uyum sağlamaya çalıştığı söylenebilir.
- **“Fıkhi/Şer’i Denetim Mekanizmaları”** açısından Malezya, Bahreyn ve Türkiye yine en yüksek skora (6 puan) sahip olan ülkelerdir. Bu ülkelerde İslami finans alanında etkili denetim mekanizmaları bulunmaktadır. Bu da İslami finans kuruluşlarının faaliyetlerinin şer’i standartlara uygunluğunu sağlamak için güçlü bir denetim süreci olduğunu gösterir. Umman, Nijerya ve Pakistan, ise denetim açısından Malezya, Bahreyn ve Türkiye’ye yakın bir performans sergilemektedir. Bu ülkelerde İslami finans alanında denetim mekanizmaları bulunmakta ve İslami finans kuruluşlarının faaliyetlerinin şer’i denetimi için denetim süreci yürütülmektedir. Diğer ülkeler ise şer’i denetim açısından oldukça zayıf görünümündedir.
- **“Fıkhi/Şer’i Bilgi Altyapısı”** açısından Malezya, Bahreyn ve Türkiye yine en yüksek skora (6 puan) sahip olan ülkelerdir. Bu ülkelerde İslami finans alanında ihtiyaç duyulan bilginin üretilmesi adına güçlü bir bilgi altyapısı bulunmaktadır. Bu durum, İslami finans kuruluşlarının şer’i finansal ürün ve hizmetler sunarken doğru bilgilere erişim sağladığını göstermektedir. Türkiye dışındaki ülkeler açısından ise İslami finans alanında gerekli olan şer’i bilginin ortak kaynağı İslam Fıkıh Akademisi’dir. Türkiye’de ise bu bilgi alt yapısının en kurumsal örneği DİB bünyesinde yer alan Din İşleri Yüksek Kurulu’dur.
- **“Fıkhi/Şer’i Yönetim Stratejileri”** açısından incelendiğinde de durum değişmemektedir ve Malezya başta olmak üzere Bahreyn, Nijerya, Türkiye, Ürdün ve Umman’ın bu stratejilere sahip olduğu diğer ülkelerin ise bu açıdan zayıf bir görünümde olduğu anlaşılmaktadır.

Karşılaştırmalı analiz sonuçlarına göre örneklem ülkelerden yüksek skorlu Malezya ve Bahreyn’in şer’i yönetişim mekanizmalarını daha nitelikli modellediği ve İslami finans endüstrisi içerisinde şer’i yönetişimin daha etkin olduğuna dair bir sonuca ulaşılmıştır. Bunun nedeni ise hem ülke içerisinde İslami finansın etkin olması hem de AAOIFI ve IFSB gibi altyapı sağlayan kuruluşların bu ülkelerin sahipliğinde faaliyet göstermesidir. AAOIFI ve IFSB’nin kurumsal ve şer’i yönetişime dair sağladığı bilgi alt yapı desteği kurumsallaşmaya yansımış ve hukuki zeminde ele alınarak yasal çerçevede şer’i yönetişimin etkinliği artırılmıştır. Diğer

ülkelerde hem İslami finansın etkinliğinin az olması hem de bilgi alt yapısı sağlayan destekleyici kuruluşların olmaması ülkelerin daha düşük skorlara sahip olması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

4.2. Kurumsal Model Önerisinin Fırsat ve Zorlukları

Şer'i perspektifle yapılandırılmış kurumsal model önerisinin önemli fırsat avantajları olacağı gibi dünya genelinde şer'i yönetim mekanizmalarının karşılaştığı potansiyel zorluklar ve karşılaşılabilecek bazı engeller de olabilecektir.⁷¹ Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde kurumsal model önerisinin bazı fırsat ve zorlukları ele alınacak ardından da bu zorlukların aşılması için politika önerileri sunulacaktır.

4.2.1. Kurumsal Model Önerisinin Sunacağı Fırsat ve Avantajlar

Şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model önerisi Türkiye katılım finans sisteminin hem kendisine hem de bu alanda faaliyet yürüten kurumsal yapılara birçok yönden avantajlar sunabilecektir. Özellikle de sistemi fıkıh ile uyumlu hale getirerek kurumların iş ve işlemlerini, alacakları kararları İslami değerlerle uyumlu hale getirmeye olanak sağlayacaktır. Ayrıca faaliyet gösteren katılım finans kurumlarının İslami etik ve prensiplere dayalı olarak çalışmasını sağlayacaktır.⁷² Bu bağlamda fırsat ve avantajları şu şekilde tasnif etmek yerinde olacaktır;

- **Kurumsal Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik:** Şer'i yönetim ve kurumsal model önerisi, Türkiye'de faaliyet yürüten katılım finans kurumlarının iş ve işlemlerini şeffaf bir şekilde yürütmelerine olanak sağlayacaktır. Bu model sayesinde, katılım finans sisteminin tüm paydaşları arzu ettikleri bilgiye erişebilecek ve katılım finans kurumlarının hesap verebilirlikleri artacaktır.⁷³
- **Adalet ve Sorumluluk:** Şer'i yönetimle yapılanmış kurumsal model önerisi, en temelde adalet ve İslami değerlere karşı sorumluluk ilkelerine dayanır. Bu modelin uygulanması, katılım finans kurumlarının işlemlerini adaletli bir şekilde gerçekleştirmelerini ve toplumun güvenini kazanmalarını sağlayarak İslami değerlere karşı olan sorumluluğu da tesis edebileceklerdir.
- **Sürdürülebilirlik:** Kurumsal model önerisi, katılım finans sisteminde şer'i anlayış merkezinde sürdürülebilirlik ilkesini ön planda tutacaktır. Katılım finans kurumları, çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik hedeflerine daha etkili uyum sağlamak için bu modelin avantajlarından yararlanabilecektir.
- **Finansal Güven:** Şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model önerisi, katılım finans sisteminin hem toplum hem de uluslararası düzeyde kurumsal güvenini artıracaktır. Paydaşlar, katılım finans kurumlarının işlemlerinin fıkıh uygun olduğuna ve şeffaf bir şekilde gerçekleştirildiğine güvenmeleri için fırsat sunacaktır.⁷⁴ Ayrıca kurumun bağımsız idari otorite şeklinde yapılması da reel konjonktürel dalgalanmalardan etkilenmeyecek ve ilkesel işleyiş süreçlerinin korunmasına imkân verecektir.

⁷¹ Literatür içerisinde şer'i yönetimin unsurlarının/mekanizmalarının karşılaştığı fırsat ve zorlukları görmek için bk: Abdul Rahim Abdul Rahman, "Shariah Audit for Islamic Financial Services: The Needs and Challenges", *The Journal of Muamalat and Islamic Finance Research* 7/1 (2010), 133-146; Rihab Grassa, "Shariah supervisory system in Islamic financial institutions: New issues and challenges: a comparative analysis between Southeast Asia models and GCC models", *Humanomics* 29/4 (2013), 333-348; Mathew Kevin Bosi - Melissa Della Joy, "Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions", *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 6/2 (2017), 15-20; Shamsheer Mohamad Ramadili Mohd vd., "Challenges Facing Shariah Committees in the Malaysian Islamic Financial Institutions", *SEDONA*, (2016).

⁷² Muhammet Yurtseven, *İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi: Şer'i Yönetişimin Kurumsal Yönü* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2023), 289-293.

⁷³ Şeffaflık düzeyinin artırılması ve bu alana dair gereksinimler için bk: BBDK-TKBB, *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu*, 72.

⁷⁴ Şer'i denetimin katılım finans algısı üzerinde etkinliği önemli bir parametredir. Bu açıdan şer'i denetimin bir yönü de kurumsal imaj ve algının sağlıklı bir şekilde tesis edilmesidir. Ayrıntılı bilgi için bk: BBDK-TKBB, *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu*, 74.

- **Rekabet Avantajı:** Kurumsal model önerisi, katılım finans kurumlarına rekabet avantajları da sağlayabilecektir. Bu modelin uygulanması, kurumsal etkinliği artıracaktır, uluslararası piyasalarda tanınırlığı ve kabulü artıracaktır. Ayrıca kurumun şer'i açıdan akredite olması finans paydaşlarının beklentilerine cevap verebilme yeteneğini de güçlendirecektir.
- **İtibar ve Kurumsal Değerin Artırılması:** Şer'i yönetimle yapılanmış kurumsal model önerisi, katılım finans kurumlarının itibarını korumalarına ve kurumsal değerlerini artırmalarına yardımcı olacaktır. Katılım finansın değerlerine bağlılığı ve şer'i anlayışı vurgulayan bu model, toplum nezdinde güvenilirlik ve saygınlık kazandırabilecektir.
- **Uluslararası İşbirliği ve Büyüme:** Kurumsal model önerisi, Türkiye katılım finans kurumlarının uluslararası düzeyde işbirliği yapmasını ve kurumsal nitelikli büyüme fırsatlarını artıracaktır. Küresel İslami finans paydaşları, şer'i açıdan yapılandırılmış kurumsal bir modeli tercih ederek işbirliği yapmaya istekli olacaktır.

4.2.2. Kurumsal Model Önerisinin Potansiyel Zorlukları

Şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model önerisinin ortaya çıkarabileceği olası zorluklar ve karşılaşılabilecek potansiyel sorunlar olabilecektir. Bu zorlukların tespit edilmesi hem kurumsal yapının sağlıklı bir şekilde işlemesi hem de potansiyel problemlerin çözümü kadar önemli bir konudur. Bu bağlamda bu zorlukları şu şekilde tasnif ederek açıklamak isabetli gözükmemektedir;

- **İkili Hukuk Sistemi Sorunsalı:** Şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model hem yürürlükte olan hukuk sistemi hem de İslam hukukuna uyumlu bir şekilde faaliyet göstermeyi gerektirecektir. Türkiye'nin hukuki rejiminin laiklik anlayışıyla şekillenmiş olmasından dolayı kurumsal modelin hukuki çerçevesinin karşılaşılabilecek direnç hem paydaş kurumlar hem de diğer kurumlar açısından zorluklar barındırmaktadır.⁷⁵ Katılım finansın spesifik kurallarını ve çalışma esaslarını sistemsal açıdan anlamak ve bunları hukuki çerçeve içerisinde uyumlaştırarak uygulamak zaman alıcı olabilir. Bu zorluğun aşılması için de kurumsal modelin kuruluş sürecinde hukuki çerçevenin uyumlaştırılarak düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerekecektir.
- **Şer'i Riskler:** Şer'i risk açısından bu başlık fıkhî ihtilafları kapsamaktadır. Kurumsal işleyiş içerisinde fıkhî görüşlerin farklılığından kaynaklanan zorluklar olabilecektir. Bunun aşılması için de kolektif şuur ile karar alma mekanizmaları işletilecek ve şûrâ prensiplerince fıkhî konular çözüme kavuşturulabilecektir. Ayrıca Din İşleri Yüksek Kurulu kararları da bu zorluğun aşılması için kurumsal hafızaya önemli avantajlar sunacaktır.⁷⁶
- **İnsan Değerleri ve Nitelik:** Şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal model önerisinin etkili bir şekilde uygulanması için yeterli kaynağın ve alanda uzmanlaşmanın önemli bir gereksinim olacağı aşikardır. Bu bağlamda katılım finans ilkelerince hareket edecek uzman değer ve nitelikli kadroların oluşturulması için teorik ve pratik eğitimlerin verilmesi ve bunlar için gerekli olan kaynakların temini zaman alacaktır. Bu da sürecin işleyiş açısından potansiyel zorluk alanı oluşturacaktır.
- **Kurumsal Kültürün Dönüşümü:** Kurumların hem etkin şer'i yönetime hem de kurumsal model önerisiyle oluşturulacak yeni katılım finans sistemine geçiş yapması, kurumsal kültürde köklü bir dönüşümü gerektirecektir. Bu süreçte, mevcut kültürel alışkanlıkların değiştirilmesi ve yeni değerlere uyum sağlanması zor olacaktır.
- **Hukuki ve Düzenleyici Çerçeve:** Şer'i yönetimin ve kurumsal modelin etkin bir şekilde uygulanması için uygun katılım finans sistemine yönelik hukuki ve düzenleyici bir çerçeve

⁷⁵ Katılım finans sisteminin ikili hukuk sisteminden kaynaklanan sorunları görmek için bk: Yılmaz - Bağış, "Katılım Finans Sisteminin Türkiye'deki Mevcut Sorunları ve Çözüm Önerileri", 305-315; Polat, "Katılım Bankacılığı: Dünya Uygulamalarına İlişkin Sorunlar-Fırsatlar; Türkiye için Projeksiyonlar", 77-120.

⁷⁶ Güney, "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış", 50-65.

oluşturulması önemlidir. Mevcut yasal düzenlemelerin, şer'i perspektifle ele alınan modelin gerekliliklerini karşılama ve desteklemesi gerekmektedir. Bu bağlamda hukuki süreçlerin aksaması veya zaman alması potansiyel zorluklardandır.

- **Eğitim ve Farkındalık:** Şer'i yönetim sisteminin ve kurumsal modelin başarılı bir şekilde katılım finans sisteminde uygulanabilmesi için tüm paydaşların eğitilmesi ve farkındalık düzeyinin artırılması önemlidir. Paydaşların, İslami finansın temel ilkeleri ve şer'i modelin sağladığı faydalar konusunda bilinçlenmeleri gerekmektedir. Buna karşı oluşacak direnç veya bu sürecin ciddi bir zaman dilimini gerektirmesi de potansiyel zorluklardandır.
- **Küresel Uyum:** Türkiye katılım finans kurumlarının küresel pazarlarda rekabet edebilmeleri için uluslararası standartlara uyum sağlamaları önemlidir. Şer'i yönetim ve kurumsal modelin bu standartlarla uyumlu hale getirilmesi ve küresel pazarda kabul görmesi gerekmektedir. Bu uyum sürecinin aksaması ya da kurumsal modelin uluslararası kabulüne ilişkin yaşanabilecek sorunlar kurumsal model önerisinin potansiyel güçlükleri arasındadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Katılım finans sistemi, İslami finans ilkelerine dayanan ve bu doğrultuda çalışmalar yürüten finansal faaliyetlerin tamamını düzenleyen bir sistemdir. Türkiye'de katılım finans sistemi, İslami finans endüstrisinin küresel ölçekteki genişlemelerine paralel olarak 2023 yılı itibarıyla istikrarlı bir şekilde büyümeye devam etmektedir. Katılım bankacılığı, katılım endeksleri ve katılım sigortacılığı (tekaful) gibi alanlarda kurumsal çalışmalar ve yapısal faaliyetler gün geçtikçe artmaktadır. Genişleyen sektörel hacme rağmen yapısal anlamda nitelikli büyüme dikkate alındığında ise Türkiye'de katılım finans sisteminin yasal ve hukuki çerçevesi tam olarak oluşturulmadığından katılım finans ilkelerince şer'i düzenleme ve denetleme mekanizmaları tam olarak tesis edilememiştir. Bu bağlamda 2022 yılında yayınlanan Katılım Finans Strateji Belgesi'nin ve kamusal taleplere istinaden şer'i perspektifle yapılandırılmış şer'i/fıkhi yönetim kurumsal model önerisinin sektörün nitelikli büyümesine birçok yönden olumlu katkılar sağlayacağı ve ortaya çıkan boşluğu dolduracağı anlaşılmıştır. Bu bağlamda önerilen kurumsal modelin, katılım finans sistemine şu hususlarda etki edeceği anlaşılmıştır;

- (i) Kurumsal model önerisi ile küresel İslami finans hizmetleri içerisinde Türkiye modelinin tanınırlığı artacak ve İstanbul Finans Merkezi (İFM) stratejisiyle de katılım finans etkinliğinin artacağı görülmüştür.
- (ii) Türkiye finans sistemi içerisinde katılım finans sisteminin önerilen modelle yerleşik hale geleceği ve böylece sistemin genişlemesi, nitelikli büyümesi ile de ülke ekonomisine olumlu katkılar sunacağı anlaşılmıştır.
- (iii) Önerilen modelin şûra prensipleriyle tasarlanması, katılım finans sisteminin meşruiyeti, tanıtımı ve etkinliğine olumlu katkılar sağlayacağı görülmüştür.
- (iv) Kurumsal model önerisinin, katılım finans sisteminin kurumsallaşmasına, toplumsal talebin karşılanmasına, katılım finans idealleri ile piyasa gerçeklerinin örtüşmesine olumlu katkılar sağlayacağı anlaşılmıştır.
- (v) Kurumsal model önerisinin, katılım finans sistemi içerisinde katılımcı geniş paydaş kitlenin birlikte organize olma ve kurumsal işbirliklerine imkan verecek potansiyele sahip olduğu anlaşılmıştır.
- (vi) Etkin şer'i denetim ve gözetim faaliyetleri sayesinde kurumsal modelin, katılım finans sisteminin; tanıtımına, algısının yerleşik hale gelmesine ve kurumsal imajına olumlu yönde katkılar sunacağı görülmüştür.
- (vii) Kurumsal model önerisinin bünyesinde birçok fırsatları barındırdığı gibi muhtemel zorluklarının da olabileceği görülmüş ve bu zorlukların da aşağıda sunulan politika önerileriyle aşılabileceği anlaşılmıştır.

İslami finans perspektifinden hareketle katılım finans sistemine yönelik şer'i yönetimle yapılandırılmış kurumsal modelin uygulanmasındaki zorlukları ve potansiyel engelleri aşmak için aşağıda kapsamlı bir politika önerisi sunulmuştur.⁷⁷ Bu bağlamda;

- **Farkındalığı Artırma:** Kamu kurum ve kuruluşları başta olmak üzere katılım finans kurumları, düzenleyici otoriteler, üniversite, TKBB ve STK'lar şer'i yönetişimin ve kurumsal modelin avantajlarını ve önemini vurgulamak için farkındalık kampanyaları yürütmelidir. Yürütülen bu kampanyalar, katılım finans paydaşlarının bu modele olan ilgilerini artırarak sağlıklı algının oluşmasına ve bilinç düzeyinin yükselmesine imkân verecektir.⁷⁸
- **Eğitim ve Kapasite Geliştirme:** Kamu kurumları, üniversiteler, katılım finans kurumları ve TKBB, mevcut insan değerlerine şer'i yönetim ve kurumsal modeli anlamaları ve uygulayabilmeleri için kademeli olarak eğitim ve kapasite geliştirme programları düzenlemelidir. Bu, insan değerlerinin (uzman ve nitelikli kadroların) katılım finans prensiplerini, kurumsal yönetim ilkelerini ve şer'i/standartları daha iyi anlayıp özümsemelerine yardımcı olabilecektir.
- **Şer'i Uyum İçin Rehberlik:** CBFO Katılım Finans Daire Başkanlığı şer'i yönetim ve kurumsal modelin uygulanmasını desteklemek için uygulama rehberi ve uyum standartları oluşturmalıdır. Bu belgeler, katılım finans kurumlarının şer'i açıdan doğru uygulamaları benimsemelerine ve işlemlerini uyumlu bir şekilde gerçekleştirmelerine yardımcı olacaktır.
- **İşbirliği ve Paydaş Katılımı:** Kamu kurumları, TKBB, Katılım finans kurumları, düzenleyici otoriteler, akademisyenler ve İslam hukukçuları arasında aktif bir işbirliği sağlanmalıdır. Paydaşların katılımıyla, şer'i yönetim ve kurumsal modelin geliştirilmesi ve uygulanması için ortak bir anlayış ve yaklaşım oluşturularak ortaya çıkabilecek olası zorlukların aşılması mümkün olabilecektir.
- **Katılım Finans Standartlarının Güçlendirilmesi:** Başta TKBB danışma kurulu bünyesindeki mevcut standartlar geliştirilmeli, Katılım Finans Daire Başkanlığı tarafından kurulması planlanan "Katılım Finans Standartlar Kurulu" aktifleştirilmeli ve Uluslararası İslami finans standart kuruluşlarının yayınlamış oldukları standartlar Türkiye katılım finans sistemine adapte edilerek şer'i yönetim ve kurumsal modelin gerektirdiği standartları ve en iyi uygulamaları belirleyerek entegrasyonu sağlanmalıdır. Çünkü bu entegrasyon/standartizasyon İslami/katılım finans kurumlarının uygulamalarını küresel ölçekte birbirleriyle uyumlu hale getirerek sektörün bütünlüğünü ve güvenilirliğini artırmaya yardımcı olacaktır.
- **İşbirliği ve Denetim:** Kamu düzenleyici otoriteleri ve önerilen kurumsal model mimarisinde yer alan denetim birimleri, katılım finans kurumlarını şer'i yönetim ve kurumsal modelin gerekliliklerini göz önünde bulundurarak teşvik edici bir denetim anlayışını benimsemelidirler. İşbirliği, düzenli denetimler ve teşvik edici politikalar, modelin etkin bir şekilde uygulanmasına ve kurumların şer'i prensiplere daha katılımcı bir anlayışla adapte olmasına olanak sağlayacaktır.

⁷⁷ Çalışmada sunulan çözüm önerileri ilgili literatür taramasından elde edilen verilerden ve metodolojik bulgulardan hareketle oluşturulmuştur. Çözüm önerileri bağlamında ilgili literatürü görmek için bk: Çürük, *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*; Yılmaz - Bağış, "Katılım Finans Sisteminin Türkiye'deki Mevcut Sorunları ve Çözüm Önerileri"; Haşim Akça - Oğuzhan Bozatl, "İslam Ekonomisinin İhmal Edilen Konumu: Metodolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Journal of History School XLII/XLII* (2019), 1188-1218; İSEDAK, *Ulusal ve Küresel İslami Finans Mimarisi: İslam Ülkeleri için Sorunlar ve Muhtemel Çözümler*, ed. Mücahit Özdemir (Ankara: COMCEC Coordination Office, 2018).

⁷⁸ BBDK-TKBB, *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu*, 69-77.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- AAOIFI. "General Secretariat/AAOIFI". Erişim 06 Haziran 2023. <https://aaoifi.com/general-secretariat/?lang=en>
- Abbasi, Abdus vd. "Islamic Management Model". *African journal of business management* 4/9 (2010), 1873-1882.
- Abdul Rahman, Abdul Rahim Abdul. "Shariah Audit for Islamic Financial Services: The Needs and Challenges". *The Journal of Muamalat and Islamic Finance Research* 7/1 (2010), 133-146.
- Abdullah Saif Alnasser, Sulaiman- Muhammed, Joriah. "Introduction to Corporate Governance from Islamic Perspective". *Humanomics* 28/3 (2012), 220-231.
- Ahmed, Habib- Chapra, M. Umer. *Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)*. Jeddah: IRTI, 2002.
- Akça, Haşim- Bozatlı, Oğuzhan. "İslam Ekonomisinin İhmal Edilen Konumu: Metodolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Journal of History School* XLII/XLII (2019), 1188-1218.
- Akin, Faruk- Ece, Nalan. "İslami Finans Sistemi İçerisinde İslami Bankacılığın Yeri ve Türkiye de Katılım Bankacılığının Gelişimi". *Mevzuat Dergisi* 13/151 (2010).
- Aktepe, İshak Emin. *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. Bilge Yayınları, 2010.
- Aktepe, İshak Emin. *Katılım Finans*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2020.
- Alam Choudhury, Masudul- Ziaul Hoque, Mohammad. "Corporate Governance in Islamic Perspective". *Corporate Governance: The international journal of business in society* 6/2 (2006), 116-128.
- Alam, Md. Kausar. "Rationality of Fourth Party in Legitimacy Theory: Shariah governance of Islamic Financial Institutions". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 12/3 (2021), 418-438.
- Apaydin, Fahri. "Kurumsal Teori ve İşletmelerin Kurumsallaşması". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 10/1 (2009), 1-22.
- Baykara, Halid Velid. *Katılım Bankalarında Etkinlik ve Verimlilik Analizi*. Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans, 2012.
- BBDK-TKBB. *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu*. Ankara: BDDK, 2013.
- Bektaş, İsmail- Yenice, Ali Can. "Türkiye'de Şer'i Yönetişim: Banka İçi Danışma Komiteleri Örneği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/45 (2022), 29-60.
- Bozkurt, Ahmet. "İslam Hukuku Açısından Bir Prensipten Olarak Şûrâ ve İstişâre". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 36-59.
- Bozkuş Kahyaoglu, Sezer. "Finansal Piyasalarda Denetim". *Finansal Piyasalar ve Kurumlar: Teori ve Türkiye Uygulamasına Genel Bakış*. ed. Aysel Gündoğdu. 197-245. İşletme ve Finans 152. Ankara: Seçkin, 2016.
- Canbaz, Muhammet Fatih. "İslam İktisadi ve Finansında Temel Sorunlar". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/2 (2020), 244-258.
- Casper, Matthias. *Sharia Boards and Sharia Compliance in the Context of European Corporate Governance*. SSRN Scholarly Paper. Rochester: SSRN, 2012.
- CBFO. "Katılım Finans Strateji Belgesi 2022-2025". Erişim 05 Haziran 2023.

- <http://www.cbfo.gov.tr>.
- CBFO. "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Daire Başkanlığı". Erişim 05 Haziran 2023. <http://www.cbfo.gov.tr/katilim-finans-hakkinda>
- Çelik, İsmail. "Katılım Bankaları ve Denetleme Sorunsalı". *Anka E-Dergi* 1/1 (2016), 29-43.
- Çinar, Fatma. *Regulatory Landscape and Shariah Governance in Turkey*. IFN 2021 Annual Guide. IFN, 2021.
- Çürük, Suna Akten. *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Dadaş, Mustafa Bülent. "Bir Fetva Belirleme Yöntemi Olarak Heyet İctihadı ve İslam Dünyasında Bu Amaçla Kurulan Fıkıh Meclisleri". *Bilimname* 1/1 (2015), 311-342.
- DİB. "Kurul Mevzuatı: Din İşleri Yüksek Kurulu". Erişim 06 Haziran 2023. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Mevzuat>
- Dimaggio, Paul J.- Powell, Walter W. "Introduction". *The New Institutionalism In Organizational Analysis*. ed. P.J Dimaggio- W.W. Powell. 48/1-40. Chicago: The University of Chicago Press, 1983.
- Dinç, Yusuf. "Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirmesi". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 2/2 (2016), 83-103.
- Duramaz, Selim. "Doğrulayıcı Faktör Analizi ile Katılım Bankalarının Talep Yapısının Belirlenmesine Yönelik Alan Araştırması: Ege Bölgesi Örneği". *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar*. 35-68. İstanbul: TKBB Yayınları, 2018.
- Erbaş, Muhammet. "Kamu Kurumlarının Kurumsallaşması ve Markalaşması". *Ombudsman Akademik* 8/16 (2022), 215-256.
- Esen, Adem. "National Shariah Boards: Global Applications and the Case of Turkey". *Afro Eurasian Studies* 3/2 (01 Aralık 2014), 5-16.
- Grassa, Rihab. "Shariah Supervisory System in Islamic Financial Institutions: New Issues and Challenges: a Comparative Analysis Between Southeast Asia Models and GCC Models". *Humanomics* 29/4 (2013), 333-348.
- Güçlü, Fatih. "İslami Finans Endüstrisinde Denetleme, Gözetim ve Standartlaşma: TKBB Danışma Kurulu ve AAOIFI Standartları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2022), 1-27.
- Güney, Necmeddin. "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış". *Türkiye İslam İktisadi Dergisi/Turkish Journal of Islamic Economics* 2/2 (2015), 45-69.
- Haqqi, Abdurrahman Raden Aji. "Shariah Governance in Islamic Financial Institution: An Appraisal". *US-China Law Review* 11 (2014), 112-133.
- Hasan, Zulkifli. "Corporate Governance: Western and Islamic Perspectives". *International Review of Business Research Papers* 5/1 (2009), 277-293.
- Hazıroğlu, Temel. "İnsan, Ahlak, İktisat ve Katılım Ekonomisi". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 1/1 (2015), 145-157.
- Hazıroğlu, Temel. "Türkiye'de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu Ve Kavramsal Önemi". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 2/1 (2016), 119-132.
- ICD-Refinitiv. *Islamic Finance Development Report 2022*. ICD and REFINITIV, 2022.
- İSEDAK. *Uluslararası Küresel İslami Finans Mimarisi: İslam Ülkeleri için Sorunlar ve Muhtemel Çözümler*. ed. Mücahit Özdemir. Ankara: COMCEC Coordination Office, 2018.
- Kamacı, Kemal- öz, Murat. "İslami Yönetim ile Konvansiyonel Yönetimin İş Ahlakı Temelinde Karşılaştırılması". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 24/43 (2022), 857-872.
- Karrat, Mohammad. "Katılım Bankaları Şer'i İzleme ve Denetimi". Erişim 06 Haziran 2023. <https://katilimfinans.com.tr/ulke-panoraması/katilim-bankaları-seri-izleme-ve-denetimi-h12725.html>
- Kartal, Fikret. "Düzenleyici Kurumların Siyasi Otorite ve Piyasa Karşısında Bağımsızlığı". *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi* 23/71

- (2012), 56-82.
- Kartal, Mustafa Tevfik. "Katılım Bankacılığında Danışma Komiteleri: Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ (Tebliğ) Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 93-108.
- Kasim, Nawal vd. "Comparative Analysis on AAOIFI, IFSB and BNM Shari'ah Governance Guidelines". *International Journal of Business and Social Science* 4/15 (2013), 220-228.
- Kavakçı, Saime- Cevherli, Feyza. "Türkiye'deki Katılım Bankalarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri ve Bu Projelerin Toplumsal İzdüşümü". *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar II*. 43-81. İstanbul: TKBB Yayınları, ts.
- Keramat, Abdul Samad- Kahf, Monzer. "Sharia Governance Framework of Islamic Financial Institutions in Afghanistan Compare to Pakistan and Nigeria". *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi* 8/1 (2022), 135-158.
- Kevin Bosi, Mathew- Della Joy, Melissa. "Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions". *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 6/2 (2017), 15-20.
- Khatib, Saleh F.A. vd. "Shariah Auditing: Analyzing the Past to Prepare for the Future". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 13/5 (2022), 791-818.
- Lahtasna, Ahcene. *Introduction to Fatwa, Shariah Supervision & Governance in Islamic Finance. CRP*. Kuala Lumpur: CERT, 2010.
- Lahtasna, Ahcene- Alhabshi, Syed Othman. *Shariah Governance in Islamic Financial Institutions. SEDONA*. IBFIM, 2016.
- Mohd Noor, Nurul Syazwani vd. "The Derivation of Shariah Risk in Islamic finance: a theoretical approach". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 10/5 (2019), 663-678.
- Nathan Garas, Samy- Pierce, Chris. "Shari'a supervision of Islamic financial institutions". *Journal of Financial Regulation and Compliance* 18/4 (2010), 386-407.
- Nu, Sheila vd. "Towards Standardization of Shari'ah Screening Norms and Practices". *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 2 (2013), 23-30.
- Orhan, Zeynep Hafsa. "TBMM'ye Sunulan Katılım Finans Kanunu Teklifi", Erişim Tarihi 20 Haziran 2023. <https://islamiktisadi.net/2023/06/20/tcmbye-sunulan-katilim-finans-kanunu-teklifi/>
- Özdemir, Mücahit- Aslan, Hakan. *Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası*. İstanbul: SETA, 2017.
- Pehlivanlı, Davut. "Dünya İslami Denetleme Kurulu Uygulamaları ile Türkiye Faizsiz Bankacılık Sektörü Uygulamaları Karşılaştırması". *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi* 48/552 (2011), 59-66.
- Polat, Ali. "Katılım Bankacılığı: Dünya Uygulamalarına İlişkin Sorunlar-Fırsatlar; Türkiye için Projeksiyonlar". *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*. 77-120. İstanbul: TKBB Yayınları, 2009.
- Ramadili Mohd, Shamsher Mohamad vd. "Challenges Facing Shariah Committees in the Malaysian Islamic Financial Institutions". *SEDONA*.
- Rammal, Hussain Gulzar. "The Importance of Shari'ah Supervision in Islamic Financial Institutions". *Corporate Ownership and Control* 3/3 (2006), 204-208.
- RedMoney Group. *Islamic Sustainable Finance & Investment- Annual Report 2022*. Malaysia, 2023. <https://islamicsustainable.com/isfi-annual-report-2022/>
- Rızwan Malik. "Shariah Governance Framework and AAOIFI". Program adı: 14th Meeting COMCEC Financial Cooperation Working Group, Bahrain, 15 Eylül 2020.
- Rosman, Romzie- Abdul Rahman, Abdul Rahim. "The Practice of IFSB Guiding Principles of Risk Management by Islamic Banks: International Evidence". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 6/2 (01 Ocak 2015), 150-172.
- Sofi, Mohd Fikri- Yahya, M.H. "Shariah Monitoring, Agency Cost and Fund Performance in Malaysian Mutual Funds". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 11/5

- (2020), 945-972.
- Soysal, Bilal. *İslami Finans Kuruluşlarının Fıkhi Uygunluk Yönetimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Soysal, Bilal. *İslamî Finansa Kurumsal Yönetim Fıkhi Uygunluğu Sağlamaya Yönelik Yapı ve Süreçler*. İktisat Yayınları, 2021.
- TBMM. Katılım Finans Kanun Teklifi, Katılım Finans Kanun Teklifi. 2/5022 (31 Mart 2023). <https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/f0b8bb05-a13d-4d12-9b03-018745d9bad3>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. *Türkiye Hanehalkı Finansal Algı ve Tutum Araştırması*. Ankara: TCFO, 2019.
- Tekin, Hüsnü- Tekdoğan, Ömer Faruk. "Türkiye'de Katılım Finans Sektörünün Kurumsal Kapasitesinin Artırılmasına Yönelik Bir Model Önerisi". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/2 (2023), 420-439.
- TKBB. "Kilometre Taşları". Erişim 05 Haziran 2023. <https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/hakkimizda/tarihce-856934>
- Türcan, Talip. "Şûra". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 39/230-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ulfı, İzzani. "Comparison of Sharia Governance Model in Islamic Financial Institutions Between The Gcg and Asian Countries". *Jurnal Akuntansi Dan Manajemen Bisnis* 2/2 (03 Ağustos 2022), 149-157.
- Ulusoy, Ali. *Bağımsız İdari Otoriteler*. Ankara: Turhan Yayınları, 2003.
- Vizcaino, Bernardo. "Islamic Finance Sets Sights on Centralized Sharia Boards". *Erişim Tarihi* 07 Kasım 2016. <https://www.reuters.com/article/us-islamic-finance-scholars-idUSKBN1321FE>
- Wilson, Rodney. "Shari'ah Governance for Islamic Financial Institutions". *ISRA International Journal of Islamic Finance* 1/1 (2009), 59-75.
- Yenice, Ali Can- Bektaş, İsmail. "Türkiye'de Şeri Yönetişim: Din İşleri Yüksek Kurulu Örneği". *İnsan ve Toplum* 12/4 (2022), 99-136.
- Yılmaz, Mehmet- Bağış, Bilal. "Katılım Finans Sisteminin Türkiye'deki Mevcut Sorunları ve Çözüm Önerileri". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 25/2 (2021), 303-318.
- Yılmaz, Hakan Safa- Şencal, Harun. "İslam Politik Ekonomisi Açısından Merkezi Fetva Kurullarının Yapısına Dair Bir Değerlendirme". *Journal of Islamic Economics* 2/1 (2022), 92-105.
- Yurtseven, Muhammet. *İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi, Kurumları, Yapısal İşleyişleri ve Türkiye için Kurumsal Model Önerisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Doktora Tezi, 2021.
- Yurtseven, Muhammet. *İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi: Şer'i Yönetişimin Kurumsal Yönü*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2023.
- "Shariah Screening Methodology". Erişim 06 Haziran 2023. https://www.bursamalaysia.com/trade/our_products_services/islamic_market/shariah_governance/shariah_screening_methodology

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 120-140

Katılım Finans Gelişimi ile Enerji Tüketimi- Yenilenebilir Enerji Etkileşimi: Seçilmiş Ülkelerden Kanıtlar

*Energy Consumption-Renewable Energy Interaction with
Participation Finance Development: Evidence from Selected
Countries*

Tolga ERGÜN

Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi Vakıfkebir Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve
Sigortacılık Bölümü
Assoc. Prof., University of Trabzon Vakıfkebir Vocational School, Department of Finance,
Banking and Insurance.
Trabzon/Türkiye

✉ tolgaergun@trabzon.edu.tr orcid.org/0000-0001-9650-4542

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 04.09.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atf: Ergün, Tolga. "Katılım Finans Gelişimi ile Enerji Tüketimi-Yenilenebilir Enerji Etkileşimi: Seçilmiş Ülkelerden Kanıtlar". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 120-140. <https://doi.org/10.52637/kiid.1294494>

Cite as: Ergün, Tolga. "Corporate Model Proposal Structured with Sharia/Fiqh Governance for the Participation Finance System". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 120-140. <https://doi.org/10.52637/kiid.1294494>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Tolga ERGÜN | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Katılım Finans Gelişimi ile Enerji Tüketimi-Yenilenebilir Enerji Etkileşimi: Seçilmiş Ülkelerden Kanıtlar

Öz

Bireylerin hayatlarını sürdürebilmelerinde ve işletmelerin de mal ve hizmet üretebilmelerinde enerji kullanımına ihtiyaç vardır. Enerji, genel olarak yenilenebilir ve tükenir enerji olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Günümüzde petrol ve gaz gibi sınırlı bir kaynak olan ve yenilenemeyen enerji kullanımı birçok alanda yaygın olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bundan dolayı alternatif enerji kaynaklarının yaygınlaştırılmasındaki yüksek finansal bütçe dikkate alındığında ve ülkelerin sahip oldukları kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmasında finans sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Etkin bir finans sektörü ile daha düşük oranda kredi temini, kaynakların ve enerjinin tasarruflu kullanımı, risklerin yönetilmesi ve işletmelerin üretim süreçlerinde çevre dostu teknikleri kullanması gibi birçok alanda gelişim kaydedilebilmektedir. Enerji tüketimini azaltma hedefi ve alternatif enerji kaynaklarının kullanımında yüksek sermaye yatırımı ihtiyacı nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarında geleneksel enerji kaynaklarına göre daha fazla sermaye kullanımı görülmektedir. Yenilenebilir enerji bir ülkenin petrol ve gaz gibi ithal enerji ürünlerine olan bağımlılığını azaltmada önemli rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla yenilenebilir enerji yatırım projelerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında borç ve sermaye finansmanını kolaylaştırmak için güçlü bir finansal yapıya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, finansal sektörün önemli bir bileşenini oluşturan katılım finans sektörü de iklim finansmanı çerçevesinde özellikle yenilenebilir enerji, iklime dayalı tarım, kentleşme, su ve ulaşım gibi alanlarda yeşil yatırım finansmanına giderek daha fazla önem vermektedir. İslami Finans Gelişim Raporu'na göre küresel katılım finans varlıkları 2021 yılında 3.9 trilyon dolar olarak gerçekleşirken 2026'da 5.9 trilyon dolara yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde, çalışmada katılım finans alanında önde gelen ve ampirik çalışma için analiz verilerine erişilebilen Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Türkiye örneklemini üzerinde katılım finans gelişimi ile enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji etkileşiminin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Analiz edilen ülkeler belirlenirken İslami Finansal Hizmetler Kurulu tarafından yayımlanan İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi İstikrar Raporu referans alınmıştır. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda üç adet panel veri modeli kurulmuştur. Modellerde enerji tüketimi, karbon emisyonu ve yenilenebilir enerji kullanımı bağımlı değişkenler olarak kullanılırken katılım finans gelişimi ve kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla bağımsız değişkenler olarak analiz edilmiştir. Katılım finans gelişimi göstergesi olarak analiz edilen ülkelerdeki katılım finans erişim, toplam katılım finans varlıkları ve likit varlıklar ele alınmıştır. Ampirik çalışmadaki değişkenlere ait veriler, 2013-2019 periyodundaki yıllık verilerden oluşmaktadır. Panel veri analizi kapsamında öncelikle varsayımlar test edilmiş ve ardından havuzlanmış modelin tahmin edilmesine yönelik Breush-Pagan testi yapılmıştır. Bu testin ardından modelin havuzlanamayacağı ve sabit etkiler ile rassal etkiler modelleri arasındaki seçim için Hausman testi uygulanmıştır. Araştırma modelleri için yapılan panel veri analizi sonucunda enerji tüketimi ile katılım finans varlıkları arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilirken katılım finans erişim ile enerji tüketimi arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Öte yandan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ile katılım finans varlıkları arasında pozitif yönlü ilişki belirlenirken, katılım finans erişim ile yenilenebilir enerji arasında istatistiksel olarak negatif yönlü bir ilişki ortaya koyulmuştur. Başka bir ifade ile analiz edilen ülkelerdeki katılım finans varlıkları ve katılım finans erişim enerji tüketimini istatistiksel olarak etkilemektedir. Sonuç olarak elde edilen bulgular, katılım finansman kaynaklarının çevresel yatırım alanları için daha kolay erişilebilir olmasına işaret etmektedir. Ayrıca bulgular, katılım finansman ile enerji verimliliğini arttıran ve enerji tüketimini azaltan alternatif enerji kaynaklarına daha fazla ağırlık veren politikaların geliştirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Finans Gelişimi, Katılım Finans Erişim, Enerji Tüketimi, Yenilenebilir Enerji, Panel Veri Analizi.

Energy Consumption-Renewable Energy Interaction with Participation Finance Development: Evidence from Selected Countries

Abstract

Individuals require energy consumption to sustain their lives, while businesses need it to produce goods and services. Energy is generally categorized as either renewable or non-renewable. Currently, the usage of non-renewable energy sources such as oil and gas, which are limited and non-renewable, is still widely prevalent in many areas. Therefore, the financial sector plays a crucial role in the widespread adoption of alternative energy sources, considering the high financial budget involved and the efficient use of the resources that countries possess. With an efficient financial sector, the Islamic Financial Services Industry Stability Report published by the Services Board is taken as a reference. Toward the main objective of the study, three panel data models have been established. While energy consumption, carbon emission and renewable energy usage are used as dependent variables in the models, participation in finance development can contribute to progress in various areas such as credit provision, efficient use of resources and energy, risk management, and the use of eco-friendly techniques in the production processes of businesses. Due to the need for high capital investment in reducing energy consumption and using alternative energy sources, renewable energy sources are seen as more capital-intensive than traditional energy sources. Renewable energy can significantly reduce a country's dependence on imported energy products such as oil and gas. Therefore, there is a need for a strong financial structure to facilitate debt and equity financing for the development and widespread adoption of renewable energy investment projects. In this context, the participation finance sector, which is an important component of the financial sector, is increasingly giving more importance to green investment financing, particularly in areas such as renewable energy, climate-based agriculture, urbanization, water, and transportation, under the framework of climate finance. In line with the Islamic Finance Development Report, global participation finance assets amounted to \$3.9 trillion in 2021, estimated to rise to \$5.9 trillion in 2026. In this context, the study aims to examine the interaction between participation finance development, energy consumption, and renewable energy in the United Arab Emirates, Indonesia, Kuwait, Saudi Arabia, and Turkey, which are leading countries in the field of participation finance and have accessible empirical data for analysis purposes. The countries analyzed were selected based on Islamic finance, liquid assets and per capita gross domestic product as independent variables. Access to Islamic finance and total Islamic finance assets in the analyzed countries were considered indicators of Islamic finance development. The data for the variables in the empirical study were obtained from annual data for the 2013-2019 period. Assumptions were tested first in the panel data analysis, followed by the Breusch-Pagan test for estimating the pooled model. After this test, the Hausman test was applied to choose between the fixed effects and random effects models, and it has been found that the model cannot be pooled. As a result of the panel data analysis conducted for the research models, a positive relationship was found between energy consumption and participation finance assets, while a negative relationship was detected between participation finance access and energy consumption. On the other hand, a positive relationship was found between the use of renewable energy sources and participation finance assets, while a statistically negative relationship was identified between participation finance accessibility and renewable energy. In other words, in the analyzed countries, participation in finance assets and accessibility statistically affect energy consumption. As a result, the findings suggest that participation finance sources are more easily accessible for environmental investment areas. It also points to the need to develop policies that give more weight to alternative energy sources that increase energy efficiency and reduce energy consumption through participation financing.

Keywords: Participation Finance Development, Participation Finance Access, Energy Consumption, Renewable Energy, Panel Data Analysis.

GİRİŞ

Finans sektörünün gelişimi, bireylerin ve işletmelerin borsa ve bankacılık gibi alanlardan finansman sağlamalarına, daha fazla üretim için daha çok yatırımı teşvik etmelerine ve bu doğrultuda da enerji verimliliği yüksek teknolojilerin kullanılmasına yardımcı olabilmektedir.¹ Öte yandan gelişmiş bir finans sektörü tasarruf davranışlarını teşvik eder, özel sektöre yatırım fonlarının sağlanmasını kolaylaştırır, borç alanlar ve borç verenler arasındaki bilgi asimetrisini giderir ve riskten korunma olanakları sağlayabilir.² Bu bakımdan finans sektörünün gelişimi ya da kısaca finansal gelişim, bir ülkenin finansal sisteminin iktisadi verimliliğini artıracak doğrudan yabancı sermayeyi ülke içine çekerek enerji talebini ve buna bağlı enerji tüketimini de etkileyebilir.³ Dolayısıyla ülkelerin iktisadi büyüme ve kalkınmalarının yanı sıra bireyler ve hane halkları için de hem finansal gelişimin hem de enerji tüketiminin önemli bir role sahip olduğunu⁴ ifade etmek mümkündür.

Giderek artan sanayileşme ve nüfus yoğunluğu nedeniyle enerji talebi hem üretim hem de tüketim açısından sürekli olarak artış göstermektedir. 2010-2040 dönemleri arasında küresel enerji tüketiminde yaklaşık %56 artış olacağı tahmin edilmektedir.⁵ Dünya enerji kaynaklarının büyük bir kısmı genel olarak fosil yakıtlar olarak adlandırılan petrol, kömür ve doğal gaz gibi yakıt türlerinden oluşmaktadır. Fosil yakıtlar, görece gelişmiş ve ucuz üretim teknolojileri nedeniyle son iki yüz yıldır yaygın olarak kullanılmaya gelmektedir. Ancak, ilk kez 1973 yılında yaşanan petrol krizi küresel çaptaki enerji talebi için güvensiz bir ortam oluşturmuş ve buna bağlı olarak da petrol ve doğal gaz fiyatları yükselişe geçmiştir. Yaşanan bu gelişmeler enerji ihtiyacının güvence altına alınması gerekliliğini ortaya çıkararak birçok ülkeyi alternatif enerji kaynakları arayışına ve bunlara yönelik yatırımlara yöneltmiştir.⁶

Enerji tüketimi ve alternatif enerji kaynaklarına yönelik girişim ve yatırımların finansörü konumunda bulunan ve finans sektörünün önemli bir kolunu oluşturan alanlardan biri de katılım finans sektörüdür. Alan yazında faizsiz finans ya da İslami finans olarak da bilinen katılım finans sistemi, İslami hukuk esaslarına göre işleyen, çalışma prensipleri Kur'an ve Sünnet olmak üzere İslami kaynaklara dayanan finans sektörünün bir alt sistemidir.⁷

Son yıllarda ulus devletler tarafından ülkelerindeki insanların yaşam standartlarını ve yaşam kalitesini yükseltebilmek, iktisadi kalkınma hedeflerine ulaşabilmek adına enerji tüketimi, alternatif enerji kaynağı arayışları ve bu girişimlerin finansmanı konusu son derece önemsenmektedir. Bu nedenle alan yazındaki bilgi birikimi ve araştırma boşluğundan yola çıkarak bu çalışmanın temel amacı; "Katılım finans gelişiminin enerji tüketimi ve alternatif enerji kaynağı bağlamında yenilenebilir enerji tüketimi ile etkileşimi nedir?" sorusuna cevap aramaktır. Bu bağlamda literatürde yer alan çalışmalar daha çok finansal erişim ile enerji etkileşimine odaklanmıştır. Oysaki küresel finansal sistemde ciddi bir ivme yakalayan katılım finansa erişim bağlamında enerji konusunun irdelenmesi bu çalışmanın motivasyonunu

¹ Yi Bin Chiu - Chien-Chiang Lee, "Effects of Financial Development on Energy Consumption: The Role of Country Risks", *Energy Economics* 90 (2020), 3.

² Muhsin Kar vd., "Financial Development and Economic Growth Nexus in the MENA Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis", *Economic Modelling* 28 (2011), 685.

³ Perry Sadosrsky, "Financial Development and Energy Consumption in Central and Eastern European Frontier Economies", *Energy Policy* 39/2 (2011), 1000.

⁴ Zaheer Kakar vd., "Financial Development and Energy Consumption: Empirical Evidence from Pakistan", *International Journal of Trade, Economics and Finance* 2/6 (2011), 469.

⁵ Rabia Komal - Faisal Abbas, "Linking Financial Development, Economic Growth and Energy Consumption in Pakistan", *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 44 (2015), 212.

⁶ Muhammad Shahbaz vd., "The Effect of Financial Development on Renewable Energy Demand: The Case of Developing Countries", *Renewable Energy* 178 (2021), 1370.

⁷ Bahar Burtan Doğan vd., "Dünya Bankacılık Sektöründe İslami Bankacılık Sisteminin Gelişimi, Çalışma Prensipleri ve Türkiye'de İslami Bankacılığı Üzerine Bir Analiz", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/48 (2017), 177.

oluşturmaktadır. Bu nedenle ampirik araştırmadan elde edilecek bulgularının literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılım finans, enerji tüketimi ve yenilenebilir enerjiyle ilgili kavramsal çerçeve ve mevcut durum ele alınırken ikinci kısımda ampirik çalışmaya ilişkin metodolojiye yer verilmiştir. Üçüncü kısımda ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

1. KATILIM FİNANS, ENERJİ TÜKETİMİ VE YENİLENEBİLİR ENERJİ

1.1. Katılım Finans Kavramı ve Katılım Finansın Gelişimi

Finansal sistemler, finansal kurum ve finansal araçların bileşiminden oluşmaktadır. Bu sistemlerin temel amacı ise finansal kaynakların fon fazlası olanlar ile fon talep edenler arasında bir köprü vazifesi görerek finansal kaynakları kanalize etmek ve finansal kaynaklara giden yolu kolaylaştırmaktır.⁸

Finans sistemi içinde yer alan ve faizsiz bir finans modeli olarak karşımıza çıkan katılım finans, parasal işlemlerle mal ve hizmet hareketinin var olduğu, her para hareketinin mutlaka bir ortaklığa dayandığı veya mal ya da hizmete karşılık geldiği, kazancın ise kâr ve zarar ortaklığı veya emek sermaye ortaklığı esasına göre bölüştüğü bir sistem şeklinde tanımlanmaktadır.⁹

Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu ülkelerde geleneksel finans sisteminin faiz esasına dayalı altyapısı 1950'li yıllardan itibaren sorgulanır hale gelmiştir. 1970'li yılların ortalarında faizsiz finans sistemi kapsamında faizsiz bankacılık uygulamasının ilk adımlarının atılması ile birlikte İslami prensiplere uygun olarak faaliyet gösteren finansal kurumlar, finans sistemine dahil olarak geleneksel finans kurumlarına önemli bir alternatif haline gelmeye başlamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde faizsiz finansal kurumlar, uluslararası finansal kuruluşlarının da ilgisini çekmiş ve bu kuruluşlar da faizsiz prensiplere uygun olarak hizmet vermeye başlamıştır. 2000'li yıllarda ise katılım finans sisteminin uluslararası alandaki ilgisi ve büyüme süreci hızlanmıştır. Katılım finans sisteminin gelişimindeki asıl dönüm noktası ise 2008 küresel finans krizidir. Söz konusu kriz döneminde geleneksel finans kuruluşları kârlılık problemi yaşarken, katılım finans sektöründe faaliyet gösteren finansal kuruluşların reel ekonomi ile iç içe faaliyet göstermesi nedeni ile finansal krize karşı daha dayanıklı olduğu görülmüştür.¹⁰

2020'de baş gösteren ve giderek tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgını karşısında pek çok sektörde olduğu gibi katılım finans sektörü de etkilenmiş ve yaklaşık iki yıllık zorlu bir süreci geride bırakmıştır. Covid-19'un olumsuz etkilerine rağmen katılım finans sektörü finansal teknoloji (FinTek) ve dijitalleşmeye yönelik yatırımlarını hızlandırmıştır. Yapılan yatırımlar ve gelişimle birlikte pandeminin ilk yılında katılım finans sektörü küresel bazda %14 büyürken, 2021 yılında %17'lik büyüme sağlamıştır.¹¹

Tablo 1'de küresel katılım finans sektörünün 2021 yılına ait coğrafi bölge ve segment dağılımı gösterilmiştir. Buna göre 2021 yılında katılım finans küresel aktif büyüklüğü yaklaşık 3,06 trilyon Amerikan doları olarak gerçekleşmiştir. Katılım finans içinde en büyük pay %68,7 ile katılım bankacılığı ilk sırada yer alırken bunu %25,4 ile sukuk ve %5,1 ile İslami fonlar izlemektedir. Coğrafi dağılım açısından bakıldığında ise küresel katılım finans

⁸ Drita N. Maljichi, "The Gate to Islamic Finance", *Vizione* 28 (2017), 349.

⁹ R. Ahmet Albayrak - Şerafettin Özsoy, "Katılım Bankacılığı Ekosistemi: Paydaşlar, Kurumlar ve Piyasalar", *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, ed. Şakir Görmüş - Ahmet Albayrak - Aydın Yabancı (İstanbul: TKBB Yayınları, 2019), 84.

¹⁰ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), *Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu* (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, 2021), 12.

¹¹ ICD, *Islamic Finance Development Report* (İngiltere: Refinitiv, 2022), 26.

sektöründe Körfez ülkeleri %52,4 ile başı çekerken bunu Güneydoğu Asya (%23,5) ve Orta Doğu ve Güney Asya (17,4) takip etmektedir.¹²

Katılım finans gelişim raporuna göre 2021’de ülkeler bazında katılım finans varlıklarında en fazla aktif büyüklüğe sahip ülkeler sırasıyla İran (1,23 trilyon dolar), Suudi Arabistan (896 milyar dolar), Malezya (650 milyar dolar), Birleşik Arap Emirlikleri (252 milyar dolar) ve Katar (186 milyar dolar)’dır. Öte yandan katılım finansın küresel aktif büyüklüğünün 2026 yılında 5,9 trilyon Amerikan dolarına yükselmesi tahmin edilmektedir. Aynı yıl için katılım bankacılığının küresel aktif büyüklüğünün ise 4,02 trilyon Amerikan doları olacağı öngörülmektedir. Ayrıca, küresel katılım finans sisteminde toplam 1,679 katılım finans kuruluşu yer alırken bu sayının 566’sını katılım bankaları oluşturmaktadır.¹³

Tablo 1. Küresel Katılım Finans Sektörü Bölge ve Segment Dağılımı (2021, Milyar Amerikan Doları)

Bölge	Katılım Bankacılığı Aktifleri	Sukuk	İslami Fonlar	Tekâfül	Toplam	Pay (%)
Körfez Ülkeleri	1,212,5	332,3	46,0	12,7	1,603	52,4
Güneydoğu Asya	287,5	390,3	37,5	4,7	720,0	23,5
Orta Doğu ve Güney Asya	477,1	26,9	22,0	5,6	531,6	17,4
Afrika	58,2	1,8	4,0	0,6	64,6	2,1
Diğer	68,8	24,4	45,1	0,7	139,0	4,5
Toplam	2,104,1	775,7	154,6	24,3	3,058	100
Pay (%)	68,7	25,4	5,1	0,8	100	

Kaynak: IFSB, 2022

1.2. Enerji Tüketimi

Enerji kavramı kısaca iş yapabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Enerji kavramı kimyasal, termal, elektrik, mekanik, yerçekimi, nükleer, ses ve hareket gibi farklı formları içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda, enerji uygulamaya bağlı olarak depolanabilir veya dönüştürülebilir. Enerji kaynaklarını fosil (petrol, kömür, doğal gaz vb.), yenilenebilir-alternatif (güneş, jeotermal, deniz, hidrojen vb.) ve bölünebilir (uranyum, toryum vb.) şeklinde üç kategoride ifade etmek mümkündür.¹⁴

Enerjinin, dünya nüfusunun istek ve gereksinimlerini karşılayan mal ve hizmetlerin çoğunu üretmek için kullanıldığı söylenebilir.¹⁵ Başka bir ifade ile enerji, ulusal ekonominin can damarı ve insanoğlunun hayatta kalması için gereken bir etmendir.¹⁶ Bundan dolayı enerji talebi ve tüketimi, insan refahını iyileştirmek için günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası¹⁷ şeklinde ifade edilebilir. Özellikle petrol ve gaz gibi fosil enerjinin yoğun kullanımı nedeniyle enerji kıtlığı sorunu giderek büyümektedir. Bu nedenle iklim değişikliği ve enerji sorunu tüm insanlığın sürdürülebilir varlığını ve gelişimini derinden tehdit etmektedir.

¹² IFSB, *Islamic Financial Services Industry Stability Report* (Malezya: IFSB, 2022), 12.

¹³ ICD, *Islamic Finance Development Report*, 24.

¹⁴ Selçuk Bilgen, “Structure and Environmental Impact of Global Energy Consumption”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 38 (2014), 891.

¹⁵ Mario Gomez – Jose Carlos Rodriguez, “Energy Consumption and Financial Development in NAFTA Countries, 1971-2015”, *Applied Sciences* 9/2 (2019), 1.

¹⁶ Huan Zhou vd., “A Study of Environmental Regulation, Technological Innovation, and Energy Consumption in China Based on Spatial Econometric Models and Panel Threshold Models”, *Environmental Science and Pollution Research* 27 (2020), 37894.

¹⁷ Chigozie Nelson Nkaku vd., “Financial Development and Energy Consumption in Sub-Saharan Africa: Evidence From Panel Vector Error Correction Model”, *Sage Open* (2020), 1.

Dolayısıyla iklim değişikliğini önemsemek, karbondioksit emisyonlarını azaltmak ve sürdürülebilir kalkınma stratejisi uygulamak küresel düzeyde ülkelerin ortak bir bakış açısı haline gelmiştir.¹⁸ Son yıllarda enerji ekonomisi literatürü, enerji tüketimi davranışını açıklamada finansal gelişmenin rolü üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda, finansal gelişmenin enerji talebi ve buna bağlı olarak enerji tüketimini etkileyebilecek üç faktör öne çıkarılmıştır. Bunlar; finansal sisteminin gelişmesi, servet etkisi ve iş etkisidir.¹⁹

Amerika Birleşik Devletleri Enerji Bilgi Dairesine göre 2018'den 2050'ye kadar olan dönemde dünya enerji tüketiminin yaklaşık olarak %50 artması beklenmektedir. OECD üyesi olmayan ülkelerin dünya enerji tüketimindeki bu artışın %70'ine katkıda bulunduğu tahmin edilirken, %15'i OECD ülkelerine aittir. Bundan dolayı fosil yakıtlar hala dünyanın enerji ihtiyacının çoğunu karşılamaktadır. 2040 yılında, fosil yakıtların küresel enerjinin üçte ikisinden fazlasını oluşturması öngörülmektedir. Dolayısıyla sürekli olarak artan bu tür enerji tüketimi gelecekte istikrarsız bir enerji arzına ve ciddi çevre sorunlarına yol açabilecektir.²⁰

1.3. Yenilenebilir Enerji

Yenilenebilir enerji kavramı 1900'lü yılların başından itibaren tükenbilir fosil yakıt kaynaklarının aksine belirli enerji kaynakları için kullanılan bir terimdir. Diğer bir ifade ile güneş enerjisi, rüzgâr, gelgit ve hidroelektrik enerjisi gibi tükenmez veya yenilenebilir kaynakları ifade eden bir kavramdır.²¹ Yenilenebilir enerji tüketimi sera gazı emisyonlarının azaltılmasıyla sadece daha temiz bir çevre değil aynı zamanda fosil yakıtlardan uzaklaşarak enerji güvenliğine de katkıda bulunmaktadır.²² Katılım finans kuruluşları temiz enerji ürünlerinin ve düşük maliyetli finansman teknikleri ile yenilenebilir enerjiyi teşvik etmektedir.²³ Yenilenebilir enerji, bir ülkenin yabancı enerji ürünlerine olan bağımlılığı azaltmasına yardımcı olabileceğinden enerji belirsizliğiyle mücadelede alternatif bir seçenek olması beklenmektedir. Ayrıca, sera gazı emisyonlarını azaltarak iklim değişikliğinin de ele alınmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Bununla birlikte, enerji ile ilgili sorunların çözümünde yenilenebilir enerji teknolojisine yatırım finansmanı için güçlü finansal sisteme ve bankacılık sektörüne ihtiyaç vardır.²⁴

Wu ve Broadstock'a göre finans sektörü yenilenebilir enerjiye iki şekilde katkı sağlayabilmektedir. İlk olarak, sermaye birikimini ve teknolojik yeniliği teşvik eder, ikinci olarak kârlı projelere fon tahsis eder. Bu durum, iyi işleyen bir finans sektörünün likidite riskini azaltabileceği ve yenilenebilir enerji de dahil olmak üzere enerji açısından verimli teknolojilere yatırım için daha düşük maliyetli fon sağlayabilme imkanını göstermektedir.²⁵

1.4. Katılım Finans, Enerji Tüketimi ve Yenilenebilir Enerji Etkileşimi

21. yy. dünyasında enerji talebi ve buna bağlı olarak enerji tüketimindeki artan talep başta küresel iklim değişikliği olmak üzere çevre kirliliği ve karbon salımı gibi çeşitli olumsuz etkilerinin olduğu bilinmektedir. Enerji tüketimine bağlı çevresel ve iklimsel olumsuzlukların azaltılmasında teknolojik gelişim ve politika desteği ile alternatif enerji

¹⁸ Fei Li vd., "Energy Consumption-Economic Growth Relationship and Carbon Dioxide Emissions in China", *Energy Policy* 39 (2011), 568.

¹⁹ Mert Topcu – James E. Payne, "The Financial Development-Energy Consumption Nexus Revisited", *Energy Sources Part B: Economics, Planning, and Policy* 12/9 (2017), 822.

²⁰ Chiu - Lee, "Effects of Financial Development on Energy Consumption: The Role of Country Risks", 1.

²¹ Atte Harjanne – Janne M. Korhonen, "Abandoning the Concept of Renewable Energy", *Energy Policy* 127 (2019), 331.

²² Sorin Gabriel Anton – Anca Elena Afloarei Nucu, "The Effect of Financial Development on Renewable Energy Consumption A Panel Data Approach", *Renewable Energy* 147 (2020), 330.

²³ IFSB, *Islamic Financial Services Industry Stability Report* (Malezya: IFSB, 2022), 36.

²⁴ Ahmed Samour vd., "Renewable Energy, Banking Sector Development, and Carbon Dioxide Emissions Nexus: A Path toward Sustainable Development in South Africa", *Renewable Energy* 193, (2022), 1033.

²⁵ Franklin Amuakwa-Mensah – Elin Nasström, "Role of Banking Sector Performance in Renewable Energy Consumption", *Applied Energy* 306, (2022), 2.

kaynaklarına yönelim giderek artmaktadır. Katılım finans sektörü iklim değişikliği ve enerji kullanımına dayalı çevresel projelerin finansmanında önemli bir rol üstlenmektedir.

Küresel katılım finans kurumlarının öncüleri arasında bulunan İslam Kalkınma Bankasının enerji politikası finansmanına bakıldığında 2025 yılına kadar özellikle yenilenebilir enerji, iklime dayanaklı tarım, su ve ulaşım sektörlerinde yeşil alt yapı yatırımlarının finansmanına ağırlık verdiği görülmektedir. Bu bağlamda banka, iklim değişikliğinin sürdürülebilir kalkınmanın önündeki en büyük zorluklardan biri olarak görmektedir. Bu nedenle finansman kaynaklarının en az %35'ini iklim finansmanı için ayıracağı taahhüdünde bulunmuştur. İslam Kalkınma Bankası, 2013-2017 periyodunda iklim finansmanı için 4.72 milyar dolar kaynak ayırmıştır. Bu tutar banka varlıklarının yaklaşık %19'unu oluşturmaktadır.²⁶

Katılım mikro finans kurumları temiz enerji ürünlerine dayalı yatırımlar için düşük maliyetli finansman tekniklerini kullanmaktadır. Özellikle zekât ve sadaka gibi çeşitli katılım sosyal fonlar ile temiz enerji yatırımlarını ve teknolojileri finanse etmektedir. Bu süreçte bazı katılım mikro finans kuruluşları da olası risk düzeyini azaltabilmek için zekâta dayalı garanti fonları kullanabilmektedir. Öte yandan, enerji tüketiminin ve karbon salınımının azaltılmasında ve buna bağlı enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynağı kullanımının teşvik edilmesinde icâre (kiralama) ve waqf (vakıf) gibi finansman teknikleri çevre dostu yatırım projelerinin finansmanında kullanılmaktadır.²⁷

1.5. İlgili Çalışmalar

Finans sektörü ile enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji ilişkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında literatürü üç kategoride ele almak mümkündür. İlk kategoride finans sektörü ile enerji tüketimi ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu kapsamdaki bazı çalışmalar finansal sektördeki gelişimin enerji tüketimini arttıracığına işaret ederken bazı çalışmalar da ise aksi yönde sonuç tespit ederek finansal gelişme ile enerji tüketimi arasında negatif yönlü ilişki ortaya koyulmuştur. Bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir.

1. Muhammed Şahbaz ve Hooi Hooi Yalın:²⁸ Tunus'ta 1971-2008 periyodunda enerji tüketimi ile finansal gelişme, ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca finansal gelişme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ortaya koymuşlardır.

2. Rabia Komal ve Faysal Abbas:²⁹ Finansal gelişme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi 1972-2012 dönemi için Pakistan üzerinde incelemişlerdir. GMM analizi sonucunda finansal gelişmenin enerji tüketimini olumlu yönde etkilediğini ve alternatif enerji kaynaklarına yönelimin gerekliliğine vurgu yapmışlardır.

3. Mario Gomez ve Jose Carlos Rodriguez:³⁰ NAFTA ülkeleri örneklemini üzerinde 1971-2015 periyodu için enerji tüketimi ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda yazarlar, finansal kalkınmanın desteklenmesi ve enerji tüketiminin azaltılmasına işaret etmişlerdir.

4. Mantu Kumar Mahalik, M. Suresh Babu, Nanthakumar Loganathan ve Muhammad Shahbaz:³¹ Suudi Arabistan'da 1971-2009 dönemi için finansal gelişme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda yazarlar, değişkenlerin uzun dönemde

²⁶ IFSB, Islamic Financial Services Industry Stability Report (Malezya: IFSB, 2022), 35.

²⁷ IFSB, Islamic Financial Services Industry Stability Report (Malezya: IFSB, 2022), 36.

²⁸ Muhammed Şahbaz – Hooi Hooi Yalın, "Does Financial Development Increase Energy Consumption? The role of Industrialization and Urbanization in Tunisia", *Energy Policy* 40 (2012), 473-479.

²⁹ Komal - Abbas "Linking Financial Development, Economic Growth and Energy Consumption in Pakistan", 211-220.

³⁰ Gomez – Rodriguez, "Energy Consumption and Financial Development in NAFTA Countries, 1971-2015", 1.

³¹ Mantu Kumar Mahalik vd., "Does Financial Development Intensify Energy Consumption in Saudi Arabia?", *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 75 (2017), 1022-1034.

eşbütünlük olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca yazarlara göre finansal gelişme enerji tüketimini pozitif yönde etkilemektedir.

5. Yaofu Ouyang ve Peng Li:³² Çin’de finansal gelişme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu çalışmada yazarlar diğer çalışma sonuçlarından farklı olarak enerji tüketimi ile finansal gelişme arasında negatif yönlü ilişki saptamışlardır.

6. Shu-Chen Chang:³³ 53 ülke örnekleme üzerinde 1999-2008 dönemini analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda enerji tüketimi üzerinde finansal gelişmenin negatif yönlü etkisi belirlenmiştir.

İkinci kategoride finans sektörü ile yenilenebilir enerji arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar ele alınmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında, finans sektörü gelişiminin genel olarak yenilenebilir enerji tüketimini desteklediği tespit edilmiştir. Çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

7. Sorin Gabriel Anton ve Anca Elena Afloarei Nucu:³⁴ 1990-2015 periyodunda Avrupa Birliği’ndeki 28 üye ülke örnekleminde finansal gelişmenin yenilenebilir enerji tüketimindeki etkisini panel veri yaklaşımıyla araştırmışlardır. Çalışma sonucunda yazarlar, finansal gelişmenin yenilenebilir enerji tüketimini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

8. Qiang Ji ve Dayong Zhang:³⁵ Çin’de yenilenebilir enerji sektörünün büyümesinde ve gelişmesinde finansal gelişimin rolünü incelemişlerdir. Ampirik çalışma sonucunda yazarlar, Çin’deki finansal gelişmenin yenilenebilir enerji sektörünün gelişimine yaklaşık olarak %42,42 oranında katkı sağladığını ortaya koymuşlardır.

9. Shahriyar Mukhtarov, Serhat Yüksel ve Hasan Yüksel:³⁶ Türkiye bağlamında yenilenebilir enerji tüketiminde finansal gelişmenin etkisini araştırmışlardır. 1980-2019 periyodunu inceleyen yazarlar, Türkiye’de finansal gelişmenin yenilenebilir enerji tüketimi üzerinde pozitif yönlü etkisini saptamışlardır.

10. Jeayoon Kim ve Kwangwoo Park:³⁷ 2000-2013 periyodunda 30 ülkeden oluşan örneklem üzerinde panel veri analizi yaparak finansal gelişme ile yenilenebilir enerji arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda finansal gelişmenin yenilenebilir enerjiye katkı sağladığı bulunmuştur.

Üçüncü kategoride katılım finans ile enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar ele alınmıştır. Bu perspektifte yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde genel olarak katılım finansın yenilenebilir enerji üzerinde olumlu etkisinin varlığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şu şekildedir.

11. Abdul-Jalil Ibrahim – Nasim S. Shirazi ve Amin Mohseni-Cheraghloou:³⁸ Seçilmiş 30 ülke örnekleminde 1999-2013 arasındaki dönem için katılım bankaları ile enerji yoğunluğu ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. Yazarlar çalışma sonucunda katılım finansın gelişiminin enerji yoğunluğunu arttırdığını tespit etmişlerdir.

³² Yaofu Ouyang – Peng Li, “On The Nexus of Financial Development, Economic Growth, and Energy Consumption in China: New perspective from a GMM panel VAR approach”, *Energy Economics* 71 (2018), 238-252.

³³ Shu-Chen Chang, “Effects of Financial Developments and Income on Energy Consumption”, *International Review of Economics & Finance* 35 (2015), 28-44.

³⁴ Sorin Gabriel Anton – Anca Elena Afloarei Nucu, “The Effect of Financial Development on Renewable Energy Consumption. A Panel Data Approach”, *Renewable Energy*, 147 (2020) 330-338.

³⁵ Qiang Ji - Dayong Zhang, “How Much Does Financial Development Contribute to Renewable Energy Growth and Upgrading of Energy Structure in China?”, *Energy Policy* 128 (2019), 114-124.

³⁶ Shahriyar Mukhtarov vd., “The Impact of Financial Development on Renewable Energy Consumption: Evidence from Turkey”, *Renewable Energy* 187 (2022), 169-176.

³⁷ Jeayoon Kim – Kwangwoo Park, “Financial Development and Deployment of Renewable Energy Technologies”, *Energy Economics* 59 (2016), 238-250.

³⁸ Abdul-Jalil Ibrahim vd., “The Impact of Islamic Financial Development on Energy Intensity: Evidence from Islamic Banks”, *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance* 7/4 (2021), 709-732.

12. Rebean Ramadhan Al-Silefanee - Jamal Mamkhezri - Mohsen Khezri - Mohammad Sharif Karimi ve Yousaf Ali Khan:³⁹ Enerji tüketimi üzerinde katılım finansın gelişiminin etkisini incelemişlerdir. Yazarlar, 36 ülke örneklemini üzerinde 2013-2018 periyodunu incelemiş ve çalışma sonucunda finansal piyasa ve kurumlardaki gelişimin enerji tüketimini artırdığını tespit etmişlerdir.

13. Ruzian Markom ve Norizan Hassan:⁴⁰ Katılım finans perspektiften yeşil enerji, teknoloji ve çevresel sürdürülebilirliği araştırmışlardır. Çalışma sonucunda yazarlar, katılım finansın yeşil enerjiyi ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik için ideal bir finansal yöntem olduğunu vurgulamışlardır.

14. Al-Yazia Al-Ketbi ve Haitham Nobanee:⁴¹ Katılım finans ile yenilenebilir enerji kaynakları üzerine yapılan çalışmaları incelemişlerdir. Çeşitli veri tabanlarından elde ettikleri çalışmaların sonucunda enerji kaynakları ile katılım finans arasında bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur.

Konuyla ilgili literatürde yer alan diğer bazı çalışmalar ise Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Literatür Özeti

Yazar(lar)/yıl	Amaç	Yöntem	Bulgu
Qudat, M. S., Ahmad, N. & Yazis, M. (2015) ⁴²	Ürdün’de katılım bankacılık sistemi ile enerji tüketimi arasındaki nedenselliği araştırmak	Granger nedensellik	Enerji tüketiminden katılım bankacılık sistemine doğru tek yönlü bir nedensellik saptanmıştır.
Morea, D. & Poggi, L. A. (2016) ⁴³	Katılım finans ile yenilenebilir enerji ilişkisini araştırmak	İkincil veriler ile karşılaştırma	Enerji sektöründe teknolojik yenilik süreçlerini geliştirmede sukuk finansman aracının katkı sağlayabileceği vurgulanmıştır.
Solarin, S. A. (2019) ⁴⁴	Katılım bankacılık sistemi ile finansman ve çevresel kalite arasındaki ilişkiyi araştırmak	ARDL sınır testi	Uzun vadeli tahminlerde katılım bankaları finansmanı ile karbon emisyonu arasında olumsuz bir etkileşim vardır.
Iskandar, A., Possumah, T. B & Aqbar, K. (2020) ⁴⁵	Endonezya’da katılım finans gelişimi, ekonomik büyüme ve karbon emisyonu ilişkisini	ARDL sınır testi	Karbon emisyonu üzerinde katılım finans gelişiminin olumlu etkisi vardır.

³⁹ Rebean Ramadhan Al-Silefanee vd., “Effect of Islamic Financial Development on Carbon Emissions: Spatial Econometric Analysis”, *Frontiers in Environmental Science* (2022), 1-13.

⁴⁰ Ruzian Markom - Norizan Hassan, “The Harmonization of Environmental Sustainability, Green Energy and Green Technology from the Islamic Perspectives”, *Proceedings of the 2nd International Conference on Green Technology & Ecosystem for Global Sustainable Development Putrajaya*, 1-7.

⁴¹ Al-Yazia Al-Ketbi - Haitham Nobanee, “Islamic Finance and Renewable Energy: A Mini-Review”, *SSRN* (2020), 1-16.

⁴² Mohammad Salem Oudat vd., “Examining Causality Relationship among Energy Consumption, Economic Growth and Islamic Banking System Performance in Jordan”, *International Journal of Economics and Finance* 7/6 (2015), 116-125.

⁴³ Donato Morea - Luigi Antonio Poggi, “Islamic Finance and Renewable Energy: An Innovative Model for the Sustainability of Investments”, *AEIT International Annual Conference* (2016), 1-7.

⁴⁴ Sakiru Adebola Solarin, “Modelling the Relationship between Financing by Islamic Banking System and Environmental Quality Lag with Fourier Terms”, *Quality & Quantity* 53 (2019), 2867-2884.

⁴⁵ Azwar Iskandar vd., “Islamic Financial Development, Economic Growth and CO2 Emissions in Indonesia”, *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance* 6/2 (2020), 353-272.

incelemek			
Iskandar, A., Usman, A. H. & Shahrudin, S. A. (2021) ⁴⁶	Endonezya'daki yenilenebilir enerji tüketiminde katılım finansın rolünü incelemek	Nitel araştırma kapsamında içerik analizi	Enerji yatırımlarının finansmanında katılım finansman araçlarının önemli derecede etkili ortaya konulmuştur.
Alqashouti, B. M. (2022) ⁴⁷	Katar'daki katılım finans kurumlarının sürdürülebilir kalkınma hedefleri üzerindeki rolünü incelemek	ARDL sınır testi	Katılım finans kurumlarının sürdürülebilir enerji yatırımları üzerinde önemli etkisi olduğu saptanmıştır.
Setiawati, N. & Salsabila, D. (2022) ⁴⁸	OIC ülkelerinde finansal gelişme ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmak	Panel veri analizi	Katılım finans gelişimi ile karbon emisyonu arasında negatif yönlü ilişki vardır.
Siswantoro & Mahmud, A. (2023) ⁴⁹	Katılım finans ülkelerinde yenilenebilir enerji üretimi ile katılım finans gelişimi arasındaki ilişkiyi incelemek	Panel veri analizi	Yenilenebilir enerji ürünleri ile katılım finans gelişimi arasında bir ilişki tespit edilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu kısmında araştırma ile ilgili veri seti ve araştırma yöntemi ile araştırma modeli ele alınmıştır.

2.1. Veri ve Yöntem

Ampirik çalışmadaki veriler çeşitli uluslararası finansal kuruluşların veri tabanlarından elde edilmiştir. Katılım finans gelişimi göstergesi olarak üç adet değişken kullanılmıştır. Birinci değişkene ait gösterge katılım finansa erişimdir. Bu göstergeye ilişkin hesaplama yapılırken analiz edilen ülkelerin toplam nüfus içindeki 100.000 kişi başına düşen ATM (Automated Teller Machine) sayısı dikkate alınmıştır. İkinci gösterge olarak ülkelerin toplam katılım finans varlıkları ele alınmıştır. Üçüncü gösterge olarak da katılım finans likit varlıklar kullanılmıştır. Öte yandan enerji tüketimini temsilen toplam enerji kullanımı ve karbon emisyonu (CO₂) göstergelerinden faydalanılmıştır. Ayrıca, yenilenebilir enerji tüketimi göstergesi olarak da ülkelerin toplam enerji tüketimi içindeki yenilenebilir enerji kullanımı oranı kullanılmıştır. Modellerde kontrol değişkeni olarak örneklemedeki ülkelere ait ülkelerin kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasıla ele alınmıştır. Analiz edilen tüm veriler yıllık olup, 2013-2019 periyodunu kapsamaktadır. Bu periyod seçilirken araştırma modelinde yer alan değişkenlere ait verilerin eksiksiz bulunması hususu dikkate alınmıştır. Ayrıca analiz edilen ülkeler belirlenirken IFSB tarafından yayımlanan yıllık raporlardaki ülkelere ait katılım finans göstergeleri dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda katılım finansa önde gelen beş ülke (Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Türkiye) analiz edilmiştir. Katılım finansa önde gelen diğer ülkelerin (İran, Malezya, Bahreyn vb.) verilerine erişilemediği için analize dahil edilmemiştir. Dolayısıyla bu durum

⁴⁶ Azwar Iskandar – Abur Hamdi Usman – Syarul Azman Shahrudin, “Role of Islamic Economic and Finance in Renewable Energy: Some Quotation from Quranic verses and Indonesia Experiences”, *Journal Al-Irsyad* 6/1 (2021), 583-595.

⁴⁷ Bashayer Merdef Alqashouti, “The Role of Islamic Financial Institutions on the Empowering of the Sustainable Development Goals: Evidence from Qatar Economy”, *International Journal of Economics and Financial Studies* 14/3 (2022), 99-116.

⁴⁸ Nadya Setiawati – Daryn Salsabila, “Does Islamic Financial Development Reduce Carbon Emissions? Evidence from OIC Countries”, *Islamic Economics Journal* 8/2 (2022), 232-248.

⁴⁹ Siswantoro – Amir Mahmud, “The Impact of Islamic Financial Development on Renewable Energy Production in Islamic Countries”, *Asian Journal of Islamic Management* 5/1 (2023), 54-68.

araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmanın analizinde kullanılan değişkenlere ilişkin detaylı bilgi Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Analiz Değişkenleri

Değişken Kodu	Değişken	Ölçü Birimi	Kaynak
Bağımlı Değişkenler			
YET	Yenilenebilir Enerji	Toplam Enerji Tüketimi İçinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi Oranı	Dünya Bankası
CO2	Karbon Emisyonu	Kişi Başı Metrik Ton	Dünya Bankası
ENERJİ	Enerji Tüketimi	Milyon Ton (Mtoe)	Enerdata
Bağımsız Değişkenler			
KFE	Katılım Finans Erişim	100.000 Kişi Başına Düşen Katılım Finans ATM Sayısı	IFSB
KFV	Katılım Finans Varlıkları	Katılım Finans Toplam Varlıkları	IFSB
LIKİT	Likit Varlıklar	Katılım Finans Likit Varlık Toplamı	IFSB
GROWTH	İktisadi Büyüme	Büyüme Oranı	Dünya Bankası

Çalışmada yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birleşimini gösteren panel veri bireyler, ülkeler, işletmeler ve hane halkları gibi birimlere ilişkin yatay kesit gözlemlerin belirli bir periyotta bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Kısaca panel veri N sayıda birim ile her birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşmaktadır. Panel veriler kullanılarak tahmin edilen modeller panel veri regresyon modelleri olarak adlandırılmaktadır.⁵⁰ Klasik regresyon modellerinde olduğu gibi panel veri modellerinde de bir bağımlı değişken ile bir veya birden çok bağımsız ya da açıklayıcı değişken yer alabilmektedir. Ayrıca model istatistiksel ya da ekonometrik model olduğundan hata terimi de modelde yer almaktadır. Bu çalışmanın analizinde kullanılan ülkeler N'yi, 2013-2019 periyodu ise T'yi ifade etmektedir.⁵¹

Bu bağlamda, genel olarak panel veri modeli aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}X_{it} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T$$

Burada,

$$Y_{it} \text{ ve } X_{it}: i=1, \dots, N; t=1, \dots, T$$

olarak tanımlanmıştır. Birim sayısı N, zaman devresi sayısı T'dir. Modelin parametre sayısı k ile gösterilecek olup, burada k=2'dir. Ayrıca, Y bağımlı değişken, X_k bağımsız değişkenler, α sabit parametre, β eğim parametreleri ve u hata terimidir. İ alt indis birimleri (birey, işletme, ülke vb.), t alt indisi ise zamanı (gün, ay, yıl gibi) göstermektedir. Değişkenlerin ve hata teriminin i ve t alt indisini taşıması panel veri setine sahip olduğu anlamına gelmektedir.

k=1,2,.....,K sayıda parametrelili panel doğrusal regresyon modeli,

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it}$$

olacaktır.⁵²

Toplamsal olarak kısaltılarak,

⁵⁰ Mehmet Çınar, *Panel Veri Ekonometrisi Stata ve EViews Uygulamalı* (Bursa: Ekin, 2021), 15.

⁵¹ Ferda Yerdelen-Tatoğlu, *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı* (İstanbul: Beta, 2020), 4.

⁵² Selahattin Güriş (ed.), *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* (İstanbul: DER, 2018), 7.

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \sum_{k=2}^K \beta_{kit} X_{kit} + u_{it}$$

şeklinde gösterilebilir.

2.2. Model

Çalışmada katılım finans gelişiminin enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji üzerindeki yansımalarının araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bağımlı ve bağımsız değişkenlerden oluşan üç adet panel veri modeli kurulmuştur. Araştırma modelinin oluşturulmasında literatürdeki çalışmadan⁵³ faydalanılmıştır. Bu bağlamda, modellerin iktisadi ve ekonometrik formları sırasıyla şu şekildedir;

$$YET = f(KFE, KFV, LIKIT, GROWTH) \quad (1)$$

$$CO2 = f(KFE, KFV, LIKIT, GROWTH) \quad (2)$$

$$ENERJİ = f(KFE, KFV, LIKIT, GROWTH) \quad (3)$$

$$YET_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 KFE_{it} + \beta_2 KFV_{it} + \beta_3 LIKIT_{it} + \beta_4 GROWTH_{it} + u_{it} \quad (4)$$

$$CO2_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 KFE_{it} + \beta_2 KFV_{it} + \beta_3 LIKIT_{it} + \beta_4 GROWTH_{it} + u_{it} \quad (5)$$

$$ENERJİ_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 KFE_{it} + \beta_2 KFV_{it} + \beta_3 LIKIT_{it} + \beta_4 GROWTH_{it} + u_{it} \quad (6)$$

Ekonometrik formlarda yer alan YET yenilenebilir enerji tüketimi, CO2 karbon emisyonu, ENERJİ toplam enerji kullanımı, KFE katılım finansa erişimi, KFV katılım finans varlıkları, LIKIT toplam likit varlığı, GROWTH kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasılayı ifade etmektedir.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırma modelinde yer alan değişkenlere ilişkin tanıtıcı istatistiki bilgiler ile panel veri analizine ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo 4'te değişkenlere ilişkin ortalama, ortanca, maksimum, minimum, standart hata, çarpıklık ve basıklık değerleriyle ilgili tanıtıcı istatistiki bilgiler gösterilmiştir. YET ve KFE değişkenleri oran olarak; ENERJİ, CO2, KFV, LIKIT ve GROWTH ise logaritmik halleriyle tabloda görülmektedir. Analiz edilen ülkeler bağlamında en yüksek katılım finans erişimine sahip ülkeler sırasıyla Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Türkiye ve Endonezya'dır. Yenilenebilir enerji kullanımı bakımından ise ilk sırada Endonezya yer alırken bu ülkeyi sırasıyla Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Kuveyt takip etmektedir.

Tablo 4. Tanıtıcı İstatistiki Bilgiler

	YET	LNENERJİ	LNCO2	KFE	LNKFV	LNLIKIT	LNGROWTH
Ortalama	7.725	2.030	5.327	11.702	5.111	4.220	4.220
Ortanca	0.140	2.136	5.502	13.226	5.249	4.767	4.350
Maksimum	29.700	2.382	5.792	23.222	5.668	5.828	4.679
Minimum	0.010	1.429	4.140	0.977	4.140	3.776	3.521
Std. Hata	10.491	0.316	0.453	8.718	0.486	0.605	0.396
Çarpıklık	0.944	-0.600	-1.438	-0.135	-0.848	0.212	-0.583

⁵³ Muhamad Abduh vd., "Exploring the Relationship between Islamic Financial Development, Energy Consumption, and Environmental Quality", *International Journal of Energy Economics and Policy* 12/2 (2022), 426-430.

Basıklık	2.399	1.923	4.118	1.284	2.370	2.255	2.005
Gözlem Sayısı	35	35	35	35	35	35	35

Tablo 5'te analiz edilen değişkenler arasındaki korelasyon matrisi gösterilmiştir. Tabloda yer alan parantez içi değerler katsayılara ilişkin olasılık değerlerini ifade etmektedir. Buna göre YET değişkeni ile KFE, LNKFV ve LNGROWTH değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Benzer şekilde LNENERJI ile KFE, LNKFV ve LNLIKIT değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur. Ayrıca, LNCO2 değişkeni ile KFE, LNKFV, LNLIKIT ve LNGROWTH arasında da anlamlı bir ilişki söz konusudur. Çalışmadaki 7 yıllık verilerden oluşan analiz değişkenleri için durağanlık sınaması yapılmamıştır. Bunun sebebi literatürde bir fikir birliği olmasa da zaman serilerinin yeterince uzun dönemli olması gerekmektedir. Bu uzun dönem konusunda net bir bilgi olmasa da en az 30 gözlemden (yıl, çeyrek dönem, hafta, gün vb.) oluşması önerilmektedir. Başka bir ifade ile durağanlık kavramı seriye gelen bir şok karşısında serinin gösterdiği direnç, yani serinin uzun dönemde tekrar ortalamasına dönüp dönmemesi ile ilgili olduğundan kısa dönem serilerde bu davranışın gözlemlenmesi pek mümkün değildir.⁵⁴

Tablo 5. Korelasyon Matrisi

	YET	LNCO2	LNENERJI	KFE	LNKFV	LNLIKIT	LNGROWTH
YET	1.000						
LNCO2	0.324 (0.057)	1.000					
LNENERJI	0.543 (0.000)*	0.625 (0.000)*	1.000				
KFE	-0.169 (0.000)*	-0.118 (0.035)*	-0.272 (0.018)*	1.000			
LNKFV	0.067 (0.045)*	0.451 (0.000)*	0.469 (0.000)*	0.277 (0.000)*	1.000		
LNLIKIT	0.187 (0.281)	0.725 (0.000)*	0.642 (0.000)*	0.403 (0.016)*	0.635 (0.000)*	1.000	
LNGROWTH	0.489 (0.000)*	-0.410 (0.014)*	-0.683 (0.378)	0.820 (0.000)*	-0.122 (0.482)	0.028 (0.869)	1.000

*: $Olasılık < 0,05$ (%5'te istatistiksel olarak anlamlı)

Birinci araştırma modeline ilişkin panel veri analizi uygunluğunu tespit etmek için modeldeki değişkenlerin normallik, otokorelasyon, değişen varyans ve çoklu doğrusal bağlantı varsayımları test edilmiştir. Ardından verilerin yatay kesit bağımlılık sorunu olup olmadığına bakılmıştır. Daha sonra panel veri modelinin tahmini için havuzlanmış model, sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri arasından hangisinin kullanılacağına ilişkin karar verilmiştir. Tablo 6'daki sonuçlar incelendiğinde birinci araştırma modelini oluşturan değişkenlerin normal dağılım gösterdiği (Jarque-Bera=Olasılık>0.05), modelde sırasıyla otokorelasyon, yatay kesit bağımlılık ve değişen varyans sorununun bulunmadığı (Durbin Watson=1,686-Pesaran CD>0.05-LR testi>0.05) ve bağımsız değişkenler arasında ortalama VIF değerinin 5'in altında (3.584) olmasından dolayı panel veri analizinin yapılabileceğine kanaat getirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak havuzlanmış tahminci modeline yönelik Breusch-Pagan testi yapılmıştır. Havuzlanmış model için kurulan hipotez aşağıdaki gibidir:

⁵⁴ Mehmet Mert – Abdullah Emre Çağlar, *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2019), 2.

H_0 =Havuz modeli

H_1 =Rassal etkiler modeli

Tablo 5'te gösterilen Breusch-Pagan test sonucuna göre olasılık değeri 0.05'in altında olması nedeniyle H_0 reddedilmiştir. Dolayısıyla modelin havuzlanamayacağı ve rassal etkiler ve sabit etkiler yaklaşımları arasından hangisinin tercih edileceğine ilişkin olarak Hausman testi uygulanmıştır. Hausman testine ilişkin oluşturulan hipotez şu şekildedir:

H_0 =Rassal etkiler mevcuttur. H_1 =Rassal etkiler yoktur.

Hausman testi sonucuna göre olasılık değeri 0.05'in altında olması nedeniyle H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu sebeple Tablo 6'dan da görüldüğü üzere yatay kesit bazında ve zaman boyutunda sabit etkiler gözlemlenmektedir. Bundan dolayı panel regresyon analizi sabit etkiler tahminci yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Panel veri analizi sonuçlarının yer aldığı Tablo 6'daki model katsayıları ve olasılık değerleri incelendiğinde katılım finans varlıkları ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkileşim tespit edilmiştir. Öte yandan katılım finans erişim ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir etkileşim saptanmıştır. Ayrıca, modelin genel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Birinci Araştırma Modeli Panel Veri Analizi Sonuçları

<i>Model: $YET_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 KFE_{it} + \beta_2 KfV_{it} + \beta_3 LIKIT_{it} + \beta_4 GROWTH_{it} + u_{it}$</i>				
Bağımsız Değişken/Gösterge	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
KFE	-0.386	0.041	-9.391	0.000*
KfV	8.032	0.608	13.208	0.003*
LIKİT	2.362	0.577		
GROWTH	12.503	1.267	-10.023	0.000*
Sabit terim	18.165	6.521	12.233	0.000*
R ²	0.721			
F-istatistiği	129.246			0.000*
Breusch-Pagan	18.984			0.040*
Hausman	28.486			0.000*
Durbin-Watson	1.934			
Jarque-Bera	1.599			0.449
Ortalama VIF	3.584			
Pesaran CD	-0.286			0.774
LR testi	27.873			0.149

*: $Olasılık < 0,05$ (%5'te istatistiksel olarak anlamlı)

İkinci araştırma modeli için yapılan panel veri analizi sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur. Buna göre ikinci araştırma modelinde kullanılan değişkenlerin normal dağılıma uygun olduğu (Jarque-Bera=Olasılık>0.05), modelde otokorelasyon sorunu bulunmadığı (Durbin Watson=2,542) ve bağımsız değişkenler arasında ortalama VIF değerinin 5'in altında (3,257) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca model, yatay kesit bağımlılık (Pesaran CD olasılık değeri>0.05) içermemektedir. Bu bağlamda, ilk olarak havuzlanmış tahminci modeline yönelik yapılan Breusch-Pagan testi sonucuna göre H_0 hipotezi reddedilmiştir. İkinci aşamada yapılan Hausman testi sonucunda göre H_0 hipotezi reddedilememiş ve model rassal etkiler tahminci yöntemiyle analiz edilmiştir.

Tablo 7. İkinci Araştırma Modeli Panel Veri Analizi Sonuçları

<i>Model: CO2_{it} = α_{it} + β₁KFE_{it} + β₂KFV_{it} + β₃LIKIT_{it} + β₄GROWTH_{it} + u_{it}</i>				
Bağımsız Değişken/Gösterge	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
KFE	-0.025	0.010	-2.362	0.024*
KFV	0.450	0.157	2.851	0.007*
LIKIT	0.388	0.125	3.092	0.002*
GROWTH	0.045	0.225	0.199	0.842
Sabit terim	1.276	1.265	1.008	0.321
R ²	0.693			
F-istatistiği	28.747			0.000*
Breusch-Pagan	17.059			0.039*
Hausman	1.847			0.837
Durbin-Watson	2.542			
Jarque-Bera	0.649			0.722
Ortalama VIF	3.257			
Pesaran CD	-0.681			0.495
LR testi	22.142			0.514

*: Olasılık<0,05 (%5'te istatistiksel olarak anlamlı)

Analiz sonuçlarına ilişkin katsayı ve olasılık değerlerinin yer aldığı Tablo 7'ye bakıldığında katılım finansa erişim ile karbon emisyonu arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir etkileşim saptanırken, katılım finans varlıkları ve likit varlıklar ile karbon emisyonu arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkileşim ortaya koyulmuştur. Modelin genel açıklayıcılık düzeyi %69,3 olup, bir bütün olarak model anlamlıdır.

Üçüncü araştırma modeli için yapılan panel veri analizi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur. Buna göre araştırma modelinde kullanılan değişkenlerin normal dağılıma uygun olduğu (Jarque-Bera=Olasılık>0.05), modelde otokorelasyon sorunu bulunmadığı (Durbin Watson=1.747) ve bağımsız değişkenler arasında ortalama VIF değerinin 5'in altında (3,154) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca model, yatay kesit bağımlılık (Pesaran CD olasılık değeri>0.05) içermemektedir. Bu bağlamda, ilk olarak havuzlanmış tahminci modeline yönelik yapılan Breusch-Pagan testi sonucuna göre H₀ hipotezi reddedilmiştir. İkinci aşamada yapılan Hausman testi sonucunda göre H₀ hipotezi reddedilememiş ve model sabit etkiler tahminci yöntemiyle analiz edilmiştir.

Tablo 8. Üçüncü Araştırma Modeli Panel Veri Analizi Sonuçları

<i>Model: ENERJ_{it} = α_{it} + β₁KFE_{it} + β₂KFV_{it} + β₃LIKIT_{it} + β₄GROWTH_{it} + u_{it}</i>				
Bağımsız Değişken/Gösterge	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
KFE	-0.062	0.024	-2.553	0.016*
KFV	0.566	0.078	7.229	0.000*
LIKIT	0.298	0.061	4.844	0.000*
GROWTH	0.323	0.057	0.562	0.000*

Sabit terim	2.047	0.385	5.311	0.000*
R²	0.683			
F-istatistiği	18.485			0.000*
Breusch-Pagan	19.221			0.037*
Hausman	7.913			0.094
Durbin-Watson	1.747			
Jarque-Bera	1.222			0.542
Ortalama VIF	3.154			
Pesaran CD	-0.024			0.980
LR testi	17.765			0.267

*: Olasılık<0,05 (%5'te istatistiksel olarak anlamlı)

Tablo 8'deki sonuçlar incelendiğinde katılım finansa erişim ile enerji tüketimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir etkileşim ortaya konulurken, katılım finans varlıklar, likit varlıklar ve iktisadi büyüme göstergeleri ile enerji tüketimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkileşim tespit edilmiştir. Modelin genel açıklayıcılık düzeyi %68,3 olup, bir bütün olarak model anlamlıdır.

SONUÇ

Enerji, insan faaliyetlerinin tüm üretim süreçlerinde kullanılan bir kaynaktır. İçinde bulunduğumuz dönemde fosil yakıtlar küresel enerji gereksinimini karşılama potansiyeline sahip olsa da artan enerji talebiyle birlikte dünyadaki fosil kaynaklar giderek tükenme eğilimindedir. Küresel enerji tüketiminin alternatif kaynakları arasında yenilenebilir enerji kaynakları yer almaktadır. Yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar, yenilenemeyen enerji yatırımlarına kıyasla daha yüksek finansman gerektirmektedir. Yatırımların finansman sürecinde finans sektörü kuşkusuz önemli bir rol oynamaktadır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde finans-bankacılık sektörü ile enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji etkileşimini araştıran çalışmaların bulunduğu ancak spesifik olarak katılım finans sektörü ile enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji etkileşimini değerlendiren çalışmaların kısıtlılığı dikkat çekmektedir. Enerji ekonomisi literatüründe⁵⁵ finans-bankacılık sektörü gelişiminin enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji kullanımı üzerinde önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir.⁵⁶ Bu bağlamda, ampirik çalışmada 2013-2019 periyodunda analiz verilerine erişilebilen ve katılım finansın kullanıldığı Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Türkiye örneklemleri üzerinde katılım finans gelişimi ile enerji tüketimi-yenilenebilir enerji etkileşiminin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda üç adet araştırma modeli kurulmuş ve modeller panel veri analizi ile incelenmiştir.

Teorik olarak, finansal sistemin gelişiminin yenilenebilir enerji yatırım maliyetlerini düşürerek çevre dostu enerji kaynaklarına olan talebi arttırması nedeniyle enerji tüketimini olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir.⁵⁷ Dolayısıyla bu çalışmadaki birinci araştırma modeline yönelik yapılan analiz sonucunda analiz edilen ülkelerdeki katılım finans varlıkları veya diğer bir ifade ile katılım finans yatırımları ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında istatistiksel olarak pozitif yönde bir etkileşim tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile katılım finans yatırımları arttıkça yenilenebilir enerji tüketimini de olumlu yönde etkileyerek

⁵⁵ Sudharshan Reddy Paramati vd., "The Effect of Foreign Direct Investment and Stock Market Growth on Clean Energy Use Across A Panel of Emerging Market Economies", *Energy Economics* 56 (2016), 29-41.

⁵⁶ Artur Tamazian - B. Bhaskara Rao, "Do Economic, Financial and Institutional Developments Matter for Environmental Degradation? Evidence from Transitional Economies", *Energy Economics* 32 (2010), 137-145.

⁵⁷ Muhammed Şahbaz - Hooi Hooi Yalin, "Does Financial Development Increase Energy Consumption? The Role of Industrialization and Urbanization in Tunisia", 1373.

arttırmaktadır. Elde edilen bu sonuç doğrultusunda, yenilenebilir enerji kullanımının, tükenir enerji kaynaklarına kıyasla düşük düzeyde kaldığı Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi ülkelerde politika yapımcıları tarafından katılım finansman kaynağını özellikle yenilenebilir enerji yatırımlarına daha fazla kanallandırmak üzere teşvik edici politikaların getirilmesi önerilebilir. Bu tespit ve öneri analiz edilen Türkiye ve Endonezya gibi ülkeler için de benzer şekildedir. Katılım finansman erişim açısından sonuçlar değerlendirildiğinde analiz edilen ülkelerdeki yenilenebilir enerji tüketimi ile katılım finansman erişim arasında negatif yönde bir etkileşim saptanmıştır. Bu sonuç doğrultusunda, bireylerin ve işletmelerin katılım finansman erişim düzeyinin artması ile finansman kaynaklarının çeşitli alanlara bölünebileceği durumu dikkate alınarak katılım finansman sektörü tarafından yenilenebilir enerji yatırımlarına daha fazla finansman sağlanmalıdır. İkinci araştırma modeli analiz sonuçlarına göre katılım finansman varlıkları ile enerji tüketimine bağlı karbon emisyonu arasında pozitif yönlü bir etkileşim belirlenmiştir. Bu durum analiz edilen ülkelerde özellikle petrol ve petrole dayalı yenilenebilir enerji tüketiminin yoğunluk olarak kullanılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Öte yandan katılım finansman erişim ile karbon emisyonu arasında negatif yönlü bir etkileşim ortaya koyulmuştur. Diğer bir ifade ile Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Endonezya ve Türkiye’de katılım finansman erişim arttıkça karbon emisyonu azalmaktadır. Üçüncü araştırma modeli sonuçlarına göre analiz edilen ülkelerdeki enerji tüketimi ile katılım finansman erişim arasında negatif yönlü, enerji tüketimi ile katılım finansman varlıkları, likit varlıklar ve iktisadi büyüme arasında pozitif yönlü bir etkileşim saptanmıştır. Elde edilen bu sonuçla, katılım finansman ilişkili yatırımlardaki artışa bağlı olarak enerji tüketiminin de arttığı söylenebilir. Bu çalışmanın analiz sonuçları literatürdeki çalışmaların sonuçları ile paralellik göstermektedir.⁵⁸

Sonuç olarak, politika yapımcıları tarafından yatırımcıların ve hane halklarının daha temiz ve çevre dostu enerjiye erişebilmeleri için uygun ortam oluşturulmalı ve bu anlamda katılım finansman sektörü için teşvik edici stratejiler ve vergi avantajları sunulmalıdır. Öte yandan katılım finansman erişiminde önemli bir faktör olan ülkelere ilişkin nüfus yoğunluğu, çevresel kaliteyi etkileyen bir unsur olarak iyi bir şekilde planlanmış bir nüfus ile çevresel kalitenin artması sağlanabilir. Ayrıca katılım finansman sektörü tarafından yenilenebilir enerji yatırımlarına olan finansmana erişim daha kolay hale getirilebilir. Aynı zamanda katılım finansman sistemi gelişmiş ülkelerdeki girişimciler, finansman kaynaklarını yüksek getirili yatırım projelerine tahsis edecek fırsatlar da yakalayabilirler. Genel itibarı ile küresel düzeyde katılım finansman piyasasının büyümesi ile daha etkin ve verimli enerji yatırım alanları geliştirilebilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu çalışmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declares that have no competing interests.

⁵⁸ Muhamad Abduh vd., “Exploring the Relationship between Islamic Financial Development, Energy Consumption, and Environmental Quality”, 426; Al-Yazia Al-Ketbi - Haitham Nobanee, “Islamic Finance and Renewable Energy: A Mini-Review”, 1; Azwar Iskandar - Abur Hamdi Usman - Syarul Azman Shaharuddin, “Role of Islamic Economic and Finance in Renewable Energy: Some Quotation from Quranic verses and Indonesia Experiences”, 583.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhamad vd. "Exploring the Relationship between Islamic Financial Development, Energy Consumption, and Environmental Quality". *International Journal of Energy Economics and Policy* 12/2 (2022), 426-430.
- Albayrak, R. Ahmet – Özsoy, Şerafettin. "Katılım Bankacılığı Ekosistemi: Paydaşlar, Kurumlar ve Piyasalar". *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, ed. Şakir Görmüş - Ahmet Albayrak – Aydın Yabancı. 78-99. İstanbul: TKBB Yayınları, 2019.
- Al-Ketbi, Al-Yazia – Nobanee, Haitham. "Islamic Finance and Renewable Energy: A Mini-Review". *SSRN* (2020), 1-16.
- Al-Silefanee, Rebean Ramadhan. "Effect of Islamic Financial Development on Carbon Emissions: Spatial Econometric Analysis". *Frontiers in Environmental Science* (2022), 1-13.
- Alqashouti, B. M. "The Role of Islamic Financial Institutions on the Empowering of the Sustainable Development Goals: Evidence from Qatar Economy". *International Journal of Economics and Financial Studies* 14/3 (2022), 99-116.
- Amuakwa-Mensah, Franklin - Nasström, Elin. "Role of Banking Sector Performance in Renewable Energy Consumption". *Applied Energy* 306 (2022), 1-22.
- Anton, Sorin Gabriel – Nucu, Anca Elena Afloarei. "The Effect of Financial Development on Renewable Energy Consumption A Panel Data Approach". *Renewable Energy* 147 (2020), 330-338.
- Bilgen, Selçuk. "Structure and Environmental Impact of Global Energy Consumption". *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 38 (2014), 890-902.
- Burtan Doğan, Bahar vd. "Dünya Bankacılık Sektöründe İslami Bankacılık Sisteminin Gelişimi, Çalışma Prensipleri ve Türkiye'de İslami Bankacılığı Üzerine Bir Analiz". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/48 (2017), 175-190.
- Chang, Shu-Chen. "Effects of Financial Developments and Income on Energy Consumption". *International Review of Economics & Finance* 35 (2015), 28-44.
- Chiu, Yi Bin – Lee, Chien-Chiang. "Effects of Financial Development on Energy Consumption: The Role of Country Risks". *Energy Economics* 90 (2020), 1-27.
- Çınar, Mehmet. *Panel Veri Ekonometrisi Stata ve EViews Uygulamalı*. Bursa: Ekin, 2021.
- Gomez, Mario – Rodriguez, Jose Carlos. "Energy Consumption and Financial Development in NAFTA Countries, 1971-2015". *Applied Sciences* 9/2 (2019), 1-11.
- Güriş, Selahattin (ed.) *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: DER Yayınları, 2018.
- Harjanne, Atte – Korhonen, Janne M. "Abandoning the Concept of Renewable Energy". *Energy Policy* 127 (2019), 330-340.
- Ibrahim, Abdul-Jalil vd. "The Impact of Islamic Financial Development on Energy Intensity: Evidence from Islamic Banks". *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance* 7/4 (2021), 709-732.
- ICD. *Islamic Finance Development Report*. ICD, 2022. <https://icd-ps.org/>
- IFSB. *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. IFSB, 2022. <https://www.ifsb.org/index.php>
- Iskandar, Azwar vd., "Islamic Financial Development, Economic Growth and CO2 Emissions in Indonesia". *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance* 6/2 (2020), 353-272.
- Iskandar, Azwar vd., "Role of Islamic Economic and Finance in Renewable Energy: Some Quotation from Quranic verses and Indonesia Experiences". *Journal Al-Irsyad* 6/1 (2021), 583-595.
- Ji, Qiang - Zhang, Dayong. "How Much Does Financial Development Contribute to Renewable Energy Growth and Upgrading of Energy Structure in China?". *Energy Policy* 128 (2019), 114-124.

- Kakar, Zaheer vd. "Financial Development and Energy Consumption: Empirical Evidence from Pakistan". *International Journal of Trade, Economics and Finance* 2/6 (2011), 469-471.
- Kar, Muhsin vd. "Financial Development and Economic Growth Nexus in the MENA Countries: Bootsdrap Panel Granger Causality Analysis". *Economic Modelling*, 28 (2011), 685-693.
- Kim, Jeayoon - Park, Kwangwoo. "Financial Development and Deployment of Renewable Energy Technologies". *Energy Economics* 59 (2016), 238-250.
- Komal, Rabia – Abbas, Faisal. "Linking Financial Development, Economic Growth and Energy Consumption in Pakistan". *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 44 (2015), 211-2020.
- Li, Fei vd. "Energy Consumption-Economic Growth Relationship and Carbon Dioxide Emissions in China". *Energy Policy* 39 (2011), 568-574.
- Mahalik, Mantu Kumar vd. "Does Financial Development Intensify Energy Consumption in Saudi Arabia?". *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 75 (2017), 1022-1034.
- Maljichi, Drita N. "The Gate to Islamic Finance". *Vizione* 28 (2017), 349-356.
- Markom, Ruzian – Hassan, Norizan. "The Harmonization of Environmental Sustainability, Green Energy and Green Technology from the Islamic Perspectives", *Proceedings of the 2nd International Conference on Green Technology & Ecosystem for Global Sustainable Development Putrajaya*, 1-7.
- Mert, Mehmet – Çağlar, Abdullah Emre. *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Mukhtarov, Shahriyar vd. "The Impact of Financial Development on Renewable Energy Consumption: Evidence from Turkey". *Renewable Energy* 187 (2022), 169-176.
- Morea, D. – Poggi, L. A. "Islamic Finance and Renewable Energy: An Innovative Model for the Sustainability of Investments". *AEIT International Annual Conference* (2016), 1-7.
- Nkalu, Chigozie Nelson vd. "Financial Development and Energy Consumption in Sub-Saharan Africa: Evidence From Panel Vector Error Correction Model", *Sage Open* (2020), 1-12.
- Oudat, M. S. vd., "Examining Causality Relationship among Energy Consumption, Economic Growth and Islamic Banking System Performance in Jordan". *International Journal of Economics and Finance* 7/6 (2015), 116-125.
- Ouyang, Yaofu – Li, Peng. "On the Nexus of Financial Development, Economic Growth, and Energy Consumption in China: New Perspective from a GMM Panel VAR Approach". *Energy Economics* 71 (2018), 238-252.
- Paramati, Sudharshan Reddy vd. "The Effect of Foreign Direct Investment and Stock Market Growth on Clean Energy use across a Panel of Emerging Market Economies". *Energy Economics* 56 (2016), 29-41.
- Sadosrsky, Perry. "Financial Development and Energy Consumption in Central and Eastern European Frontier Economies". *Energy Policy* 39/2 (2011), 999-1006.
- Samour, Ahmed vd. "Renewable Energy, Banking Sector Development, and Carbon Dioxide Emissions Nexus: A Path toward Sustainable Development in South Africa". *Renewable Energy* 193 (2022), 1032-1040.
- Setiawati, Nadya – Salsabila, Daryn. "Does Islamic Financial Development Reduce Carbon Emissions? Evidence from OIC Countries", *Islamic Economics Journal* 8/2 (2022), 232-248.
- Shahbaz, Muhammad vd. "The Effect of Financial Development on Renewable Energy Demand: The Case of Developing Countries". *Renewable Energy* 178 (2021), 1370-1380.
- Siswantoro, & Mahmud, A. "The Impact of Islamic Financial Development on Renewable Energy Production in Islamic Countries". *Asian Journal of Islamic Management* 5/1 (2023), 54-68.

- Solarin, S. A. "Modelling the Relationship between Financing by Islamic Banking System and Environmental Quality Lag with Fourier Terms". *Quality & Quantity* 53 (2019), 2867-2884.
- Şahbaz, Muhammed - Yalın, Hooi Hooi. "Does Financial Development Increase Energy Consumption? The Role of Industrialization and Urbanization in Tunisia". *Energy Policy* 40 (2012), 473-479.
- Tamazian, Artur - Rao, B. Bhaskara. "Do Economic, Financial and Institutional Developments Matter for Environmental Degradation? Evidence from Transitional Economies". *Energy Economics*. 32 (2010), 137-145.
- Topcu, Mert – Payne, James E. "The Financial Development-Energy Consumption Nexus Revisited". *Energy Sources Part B: Economics, Planning, and Policy* 12/9 (2017), 822-830.
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). *Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu*. TKBB, 2021. <https://www.tbb.org.tr/>
- Yerdelen-Tatoğlu, Ferda. *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta, 2020.
- Zhou, Huan vd. "A Study of Environmental Regulation, Technological Innovation, and Energy Consumption in China Based on Spatial Econometric Models and Panel Threshold Models". *Environmental Science and Pollution Research* 27 (2020), 37894-37910.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 141-160

Katılım Bankacılığı ve Geleneksel Bankacılık ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye Örneği

*Comparative Analysis of the Relationship between
Economic Growth and Participation Banking, and
Traditional Banking: Türkiye Example*

Ali BALKI

Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye
Bölümü

Asst. Prof., University of Afyon Kocatepe, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Public Finance
Afyonkarahisar/Türkiye

✉ alibalki42@hotmail.com orcid.org/0000--0002-7130-2001

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 09.10.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Balkı, Ali. "Katılım Bankacılığı ve Geleneksel Bankacılık ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye Örneği". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 141-160. <https://doi.org/10.52637/kiid.1353457>

Cite as: Balkı, Ali. "Comparative Analysis of the Relationship between Economic Growth and Participation Banking, and Traditional Banking: Türkiye Example". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 141-160. <https://doi.org/10.52637/kiid.1353457>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Ali BALKI | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Katılım Bankacılığı ve Geleneksel Bankacılık ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye Örneği

Öz

Ekonomilerde fon alışverişine aracılık eden finans sektörü ekonomilerin büyümesinde ve gelişmesinde son derece önemlidir. Bir ülkenin finans sektörü ne kadar gelişmiş ise ekonomideki olası şoklara karşı dayanıklılığı o kadar artar. Katılım bankacılığı, son yirmi yıllık dönemde bankacılık sektörünün gelişmesine ve derinleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın konusu hem geleneksel bankaların hem de katılım bankalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu çalışma, geleneksel bankacılık sektörü ile katılım bankacılığı sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini karşılaştırmayı amaçladığı için konu iki farklı model çerçevesinde incelenmiştir. Oluşturulan modellerde diğer çalışmalardan farklı olarak kamu sektörünün etkilerini de görebilmek için kamu harcamaları bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Bu yönüyle çalışma, literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ile Hazine ve Maliye Bakanlığında elde edilen çeyreklik veriler 2006-2022 dönemini kapsamaktadır. Her iki modelde bağımlı değişken olarak gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni kullanılmıştır. Oluşturulan ilk model katılım bankacılığı sektörünün ekonomi üzerindeki etkilerine odaklandığından, bağımsız değişken olarak katılım bankalarının topladığı fonlar ve sağladığı finansmanlar kullanılmıştır. İkinci modelde ise geleneksel finans sektörünün ekonomi üzerindeki etkileri ölçüleceği için bağımsız değişken olarak geleneksel bankaların topladığı mevduatlar ve kullandığı krediler kullanılmıştır. Modellerde yer alan değişkenlerin tamamı, fiyat hareketlerinin etkilerinden arındırılarak reel hale getirilmiştir. Ayrıca tüm değişkenler logaritmik formda analizlere dâhil edilmiş olup mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Modellerde bağımlı değişkendeki önemli kırılmaları dikkate alarak kukla değişkenler eklenmiştir. Modellerdeki değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde, değişkenlerin tamamının ortalama ve medyan değerleri oldukça yakın olup normal dağılıma uygun olduğu görülmektedir. Bu sonuç üzerinde değişkenlerin tamamının doğal logaritmalarının alınmasının ve böylece aykırı değerlerin törpülenmesinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca değişkenlerin tamamı pozitif eğimli olup en yüksek volatilité gayrisafi yurtiçi hasıla ve kamu harcamaları değişkenlerine aittir. Değişkenlerin stokastik eğilim etkileri içermesi sahte regresyona sebebiyet verebileceğinden değişkenlere ilişkin hem geleneksel hem de yapısal kırılmalı birim kök testleri uygulanmıştır. Yapısal kırılmaları dikkate almayan geleneksel birim kök testi, bağımlı değişken olan gayrisafi yurtiçi hasıla için çelişkili sonuçlar sunmaktadır. Yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre her iki modelde ortak değişken olarak yer alan kamu harcamaları değişkeni düzeyde durağandır. Benzer şekilde katılım ve geleneksel bankaların sağladığı finansmanlar ile kamu harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisi pozitifken katılım bankalarının topladığı fonların etkisi negatiftir. Bu sonuç, katılım bankalarının sağlanan finansmanların iktisadi faaliyetleri olumlu etkileyerek etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Ancak katılım bankaları topladığı fonları etkin kullanamamaktadır. Geleneksel bankaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmek için kurulan ikinci modelde de değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmekte olup eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Katılım bankalarının sağladığı finansmanlar ile kamu harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisi pozitifken katılım bankalarının topladığı fonların etkisi negatiftir. Bu sonuçlar, banka kredilerinin ekonomiyi olumlu etkileyecek şekilde kullandırıldığını göstermektedir. Katılım bankalarında olduğu gibi geleneksel bankalar da topladıkları mevduatı iktisadi faaliyetleri olumlu etkileyecek şekilde kullanamamaktadırlar. Ayrıca ilk modelde katılım bankalarının sağladığı fonların gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisini gösteren katsayı, geleneksel banka kredilerinin katsayısından daha büyük olduğu için katılım bankalarının finansmanda geleneksel bankalara göre daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her iki modelde de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, Keynesyen hipotezi destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, Katılım Bankacılığı, Kamu Harcamaları, Keynesyen Hipotez.

Comparative Analysis of the Relationship between Economic Growth and Participation Banking, and Traditional Banking: Türkiye Example

Abstract

The financial sector, which mediates the exchange of funds in economies, is critical in the growth and development of economies. The more developed a country's financial sector is, the greater its resilience to possible economic shocks. Participation banking has contributed significantly to the development and deepening of the banking sector in the last two decades. From this point of view, the subject of the study is to examine the effects of both traditional and participation banks on economic growth. This study examines the subject within the framework of two different models to compare the effects of the traditional banking sector and the participation banking sector on economic growth. In the models created, unlike other studies, public expenditures are included as an independent variable to see the public sector's effects. In this respect, the study differs from other studies in the literature. Quarterly data from the Central Bank of the Republic of Türkiye and the Ministry of Treasury and Finance cover 2006-2022. In both models, the dependent variable is gross domestic product. Since the first model focuses on the effects of participation banking on the economy, it uses the funds collected by participation banks and the financing they provide as independent variables. The second model uses deposits and loans collected by traditional banks as independent variables, as it will measure the effects of the traditional financial sector on the economy. All the variables in the models have been made real by removing the effects of price movements. In addition, all variables were included in the analysis in logarithmic form and seasonally adjusted. Dummy variables were added to the models, considering the significant breaks in the dependent variables. According to the descriptive statistics test results, all the variables' mean and median values are close and conform to the normal distribution. Taking the natural logarithms of all the variables and thus filing the outliers influence this result. In addition, all variables are positively sloped, and the highest volatility belongs to the gross domestic product and public expenditures variables. Since the stochastic trend effects of the variables may cause spurious regression, both traditional and structural break unit root tests were applied for the variables. The traditional unit root test, which does not consider structural breaks, provides contradictory results for the dependent variable, gross domestic product. According to the structural break unit root test results, the public expenditure variable, an ordinary variable in both models, is stationary at the level. Similarly, funds collected by participation and deposit banks are stationary at the level, while other variables are stationary at first differences. According to the structural break unit root test, the variables are stationary at different levels. Under these conditions, the ARDL bounds test method was preferred, which provides efficient estimations. According to the results of the analysis made in the first model established to measure the effects of participation banking on economic growth, all the variables in the model act together in the long run, and there is a cointegration relationship. While the effect of financing provided by participation banks and public expenditures on the gross domestic product is positive, the effect of funds collected by participation banks is negative. This result shows that the financing provided by the participation banks is used effectively by positively affecting the economic activities. However, participation banks cannot effectively use the funds they collect. In the second model, which was established to analyze the effects of traditional banks on economic growth, the variables move together in the long run, and a cointegration relationship emerges. While the effect of loans extended by traditional banks and public expenditures on the gross domestic product is positive, the effect of deposits collected is negative. These results show that bank loans are used in a way that will positively affect the economy. As with participation banks, traditional banks cannot use the deposits they collect in a way that will positively affect economic activities. In addition, since the coefficient showing the effect of the funds provided by participation banks on the gross domestic product in the first model is larger than the coefficient of traditional bank loans, participation banks are more efficient in financing than traditional banks. There is a positive relationship between public expenditures and economic growth in both models. This result supports the Keynesian hypothesis.

Keywords: Financial Development, Economic Growth, Participation Banking, Public Expenditures, Keynesian Hypothesis.

GİRİŞ

Ekonomilerin büyümesinde ve gelişmesinde, iki ana sektör etkili olmaktadır. Bunlar kamu sektörü ve özel sektördür. Kamu sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kamu harcamaları başta olmak üzere vergi gelirleri, kamusal istihdam, teşvik programları gibi göstergelerle ölçülmektedir. Özel sektörün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise piyasa ekonomisini oluşturan sanayi, hizmet, tarım, finans gibi sektörler özelinde ayrı ayrı ölçülebilir. Finans sektörü, fon fazlası olanlar ile fon ihtiyacı olanları bir araya getirmesi ve fon alışverişine aracılık etmesi bakımından ekonomiler için hayati öneme sahiptir. Bir ülkedeki finans sektörü, bankacılık sektörü ile hisse senetlerinin el değiştirdiği borsalardan oluşur. Finansal araçların teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme üzerinde etkili olabileceği ilk kez Schumpeter'in¹ çalışmasında ifade edilmiştir. Bu çalışmayı takip eden Goldsmith,² Levine ve arkadaşları,³ Guru ve Yadav'ın⁴ yaptığı çalışmalar gibi birçok çalışma da finans sektörünün gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair ampirik kanıtlar sunmaktadır. Bu ilişkiyi inceleyen çalışmaların çoğunda geleneksel bankaların kredi hacmi kullanılsa da finans sektörünün göstergesi olarak katılım bankalarının sağladığı finansmanları kullanan çalışmalar da vardır. Bu çalışmalardan Furqani ve Mulyany,⁵ Abduh ve Azmi Omar,⁶ Boukhatem ve Moussa⁷ tarafından yapılan çalışmalar, farklı dönemler ve ülkeler itibarıyla katılım bankalarının sağladığı finansmanlar ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir.

Katılım bankacılığı özellikle 2000'li yıllardan itibaren finans sektörünün gelişmesine ve derinleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Literatürde katılım bankacılığı sektörünün gelişimi ile ekonomik büyüme ilişkisini test eden çalışmalar genellikle katılım bankalarının sağladığı finansman ile ekonomik büyümeyi ilişkilendirmektedir. Bu analizler, yalnızca ekonomik büyüme üzerinde özel sektörün etkisini gösterir.⁸ Ancak ekonomi bir bütündür ve özel sektör ile kamu sektörünün ekonomi üzerindeki etkilerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Şimdiye kadar Türkiye örneğinde yapılan çalışmaların hiçbirinde katılım bankacılığı sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi test edilirken oluşturulan modellere kamu sektörünü temsil edecek herhangi bir değişken eklenmemiştir. Literatürdeki bu boşluktan hareketle çalışmanın amacı, katılım bankacılığı sektörünün gelişimi ile ekonomik büyüme ilişkisini kamu sektörünün olası etkilerini göz ardı etmeden Türkiye örneğinde 2006-2022 dönemini analiz etmektir. Ayrıca bu çalışmada, geleneksel bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki de ayrı bir modelde test edilmekte ve katılım bankacılığı ile geleneksel bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkileri karşılaştırılmaktadır. Günümüzdeki şekliyle ilk faizsiz finans kuruluşu Türkiye'de 1985 yılında kurulmuştur. 2005 yılı 11. ayda yapılan yasal düzenlemeye kadar "Özel Finans Kurumu" olarak adlandırılan bu kuruluşlar, düzenlemeden sonra katılım bankası ismini

¹ Joseph Schumpeter, *The Theory of Economic Development*. (New York: Harvard University Press, 1934).

² Raymond William Goldsmith. *Financial Structure and Development*. (New Haven, CT: Yale University Press, 1969).

³ Ross Levine vd. "Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes." *Journal of Monetary Economics* 46/1 (2000), 31.

⁴ Biplab Kumar Guru - Inder Sekhar Yadav, "Financial Development and Economic Growth: Panel Evidence from BRICS." *Journal of Economics, Finance and Administrative Science* 24/47 (2019).

⁵ Hafas Furqani - Ratna Mulyany, "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia." *Journal of Economic Cooperation & Development* 30/2 (2009).

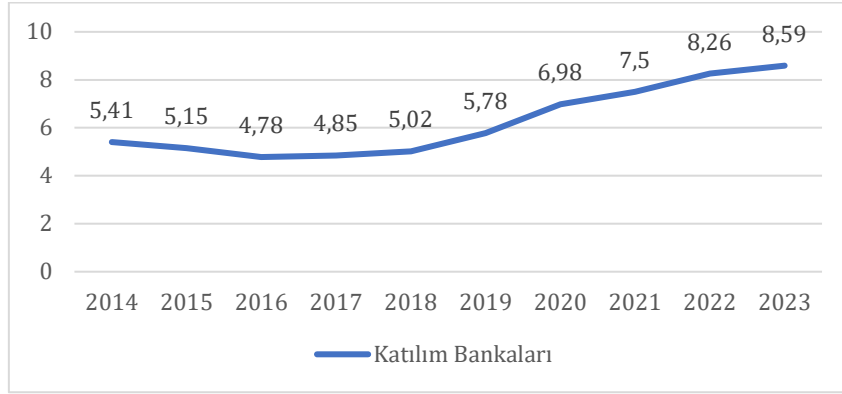
⁶ Muhamad Abduh - Mohd Azmi Omar. "Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 5/1 (2012).

⁷ Jamel Boukhatem - Fatma Ben Moussa. "The Effect of Islamic Banks on GDP Growth: Some Evidence from Selected MENA Countries." *Borsa Istanbul Review* 18/3 (2018).

⁸ Nalan Işık, "Türkiye'de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması." *Bankacılar* 25/91 (2014); M. Kemalettin Çonkar vd. "Mevduat ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme ile İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz." *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20/1 (2018); Muhammet Fatih Vural - Dündar Kök, "Katılım Bankacılığı ve Ekonomik Büyümede Nedensellik İlişkisi." *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2022).

almışlardır.⁹ Türkiye'deki katılım bankalarına ait sağlıklı veriler 2005 yılı 12. ayda başladığı için inceleme döneminin başlangıcı olarak 2006 yılı belirlenmiştir.

Şekil 1. Katılım Bankalarının Toplam Aktiflerinin Sektör İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)¹⁰

Türkiye'de son 10 yıllık dönemde katılım bankalarının toplam varlıklarının bankacılık sektörü içerisindeki payı Şekil 1'de gösterilmiştir. Katılım bankalarının bankacılık sektörü içerisindeki payı 2016 yılından bu yana sürekli artarak 2023 yılında %8,59'a ulaşmıştır. Bu oran, son 10 yıllık dönemde ortalama %6,23 olarak gerçekleşmiştir. Bu istatistikler, Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünün giderek daha önemli hale geldiğini göstermektedir. Dünya genelinde ise 2018-2022 döneminde katılım bankalarının toplam varlıklarının bankacılık sektörü içerisindeki payı %2,5; katılım bankalarınca sağlanan finansmanların toplam finansmanlar içerisindeki payı %10,5; katılım bankalarınca toplanan fonların toplam fonlar içerisindeki payı %8,6 olmuştur.¹¹ Bu oranlar da dünya genelinde katılım bankalarının artan önemini ifade etmektedir.

Katılım bankacılığı sektörünün gelişimi ile ekonomik büyüme ilişkisini, kamu sektörünün ekonomik büyüme üzerine etkisini de dikkate alarak test etmeyi amaçlayan bu çalışmada 2006-2022 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılmıştır. Katılım bankacılığı sektörünün gelişiminin göstergesi olarak katılım bankalarının topladığı fonlar ve sağladığı finansmanlarla bir model oluşturulmuştur. Katılım bankaları ile geleneksel bankaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini karşılaştırabilmek için geleneksel bankaların topladığı mevduatlar ve kullandığı kredilerle ikinci bir model daha oluşturulmuştur. Modellerde ekonomik büyümenin göstergesi olarak gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) değişkeni bağımlı değişken olarak alınmıştır. Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem etkileri görebilmek için eş bütünleşme analizlerinden ARDL sınır testi yaklaşımı benimsenmiştir. İki ayrı modelde yapılan analizler, GSYİH üzerinde katılım bankalarının mı yoksa geleneksel bankaların mı daha fazla etkili olduğuna dair sayısal sonuçlar üretmektedir.

Ayrıca bu çalışma, kamu harcamalarını modellere dâhil ederek literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Kamu harcamaları, kamu sektöründeki gelişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini göz ardı etmemek için açıklayıcı değişken olarak kullanılmaktadır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ise Wagner'in öncü çalışmasına¹² dayanmaktadır. Literatürde Wagner kanunu olarak ifade edilen bu hipoteze göre, ekonomiler büyüdükçe ve geliştikçe kamu harcamaları ekonomik büyümeden

⁹ Hüseyin Tunç, *Katılım Bankacılığı: Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. (İstanbul: Nesil Yayınları, 2010), 185.

¹⁰ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), "Bankacılık Temel Performans Göstergeleri" (Erişim 23 Eylül 2023).

¹¹ Islamic Financial Services Board, "Islamic Financial Services Industry Stability Report 2023", 7. (Erişim 23 Eylül 2023).

¹² Adolf Wagner, *Finanzwissenschaft*. (Leipzig: C. F. Winter, 1883).

daha fazla artmaktadır. Wagner kanununun eleştirisi olarak ortaya çıkan Keynesyen hipotez¹³ ise kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi artıracığını ifade etmektedir. Yani, Wagner kanununda ilişkinin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru iken Keynesyen hipotezde kamu harcamalarından ekonomik büyüme doğruudur.¹⁴ Bu çalışmada bağımlı değişken GSYİH olduğu için Keynesyen hipotezin geçerli olup olmadığı da test edilmektedir. Bu açıdan elde edilen sonuçlar, katılım bankacılığı sektörünün gelişimi ile ekonomik büyüme ilişkisine dair var olan literatüre kamu sektörünün gelişimini de dâhil ederek farklı bir boyut kazandırmakta ve katkı sağlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisine dair literatür katılım bankacılığı ve geleneksel bankacılık sektörleri dikkate alınarak incelenmiştir. İkinci bölümde analizlerde kullanılan yöntem açıklanmıştır. Üçüncü bölüm, veri seti ve kurulan modellere dair bilgileri içermektedir. Dördüncü bölümde analizlerden elde edilen ampirik bulgular raporlanmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen bulguların literatürdeki bulgularla örtüşen ve ayrışan yönleri tartışılarak politika çıkarımları yapılmış ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisine dair Schumpeter¹⁵ ile başlayıp Goldsmith,¹⁶ McKinnon,¹⁷ Ibrahim ve Alagidede¹⁸ gibi çalışmalarla devam eden geniş bir literatür oluşmuştur. Schumpeter, öncü çalışmasında finansal sistemin ekonomideki kaynakları az verimli sektörlerden daha verimli sektörler aktardığını, bu durumun teknolojik yeniliklerle birlikte ekonominin büyümesine katkı sağladığını belirtmiştir. Bu ilişkiye dair yapılan ilk ampirik çalışmalardan olan Goldsmith'in çalışmasında, 35 ülkeden elde edilen panel veriler analiz edilmiş ve finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir korelasyonun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yapılan çalışmaların çoğunda söz konusu ilişkinin iki yönünden bahsedilir. Talep yönlü yaklaşımda, ekonomi büyüdükçe finansal işlemlere olan talep artacak ve finans sektörü geliyecektir. Arz yönlü yaklaşımda ise sağlam bir finans sektörünün gelişimi ekonomik büyüme katkı sağlayacaktır.¹⁹

Finansal gelişmenin göstergesi olarak geleneksel bankacılık sisteminin topladığı mevduat, kullandığı krediler gibi değişkenleri kullanarak finansal gelişme – ekonomik büyüme ilişkisini test eden çalışmaların ürettiği sonuçlar karışıktır. Bazı çalışmalar,²⁰ finansal sektördeki gelişimin ekonomik büyüme katkı sağlayacağına dair kanıtlar sunarak arz yönlü yaklaşımı desteklemektedir. Bazı çalışmalar²¹ ise ekonomik büyümenin finans sektörünün gelişimine neden olduğu sonucuna ulaşarak talep yönlü yaklaşımı

¹³ John M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*. (London: Palgrave Macmillan, 1936).

¹⁴ Ali Balki – Serkan Göksu, "The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth in the Scope of Economic Classification: The Case of Türkiye." *Panoeconomicus* (2023).

¹⁵ Schumpeter, *The Theory of Economic Development*.

¹⁶ Goldsmith. *Financial Structure and Development*.

¹⁷ Ronald I. McKinnon, *Money and Capital in Economic Development*. (Washington, DC: Brookings Institution, 1973).

¹⁸ Muazu Ibrahim - Paul Alagidede. "Effect of Financial Development on Economic Growth in Sub-Saharan Africa." *Journal of Policy Modeling* 40/6 (2018), 1104-1125.

¹⁹ Hugh T. Patrick, "Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries." *Economic Development and Cultural Change* 14/2 (1966), 174.

²⁰ Robert G. King - Ross Levine, "Finance and Growth: Schumpeter might be Right." *The Quarterly Journal of Economics* 108/3 (1993), 717; Paul Wachtel - Peter Rousseau. *Financial Intermediation and Economic Growth: A Historical Comparison of the US, UK and Canada*, No. 94-04, (1994); César Calderón - Lin Liu. "The Direction of Causality Between Financial Development and Economic Growth." *Journal of Development Economics* 72/1 (2003), 321.

²¹ John G. Gurley - Edward S. Shaw. "Financial Structure and Economic Development." *Economic Development and Cultural Change* 15/3 (1967), 257; Roger B. Atinéhou vd., "Financial Intermediation and Economic Growth: Evidence from Western Africa." *Applied Financial Economics* 15/11 (2005), 777; Peter Quartey - Frank Prah. "Financial Development and Economic Growth in Ghana: Is there a Causal Link?." *African Finance Journal* 10/1 (2008).

desteklemektedir. Jung,²² Leitaio,²³ Adusei²⁴ çalışmalarında hem finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru hem de ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tüm bu çalışmaların aksine finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin varlığına dair kanıt elde edemeyen çalışmalar²⁵ da bulunmaktadır.

Finansal gelişmenin göstergesi olarak geleneksel bankalar yerine katılım bankalarının topladığı fonları ya da sağladığı finansmanları kullanarak ekonomik büyümeyle ilişkisini inceleyen çalışmalar da vardır. Bu çalışmaların sayısı son 20 yıllık dönemde artış gösterse de yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Bu konudaki ilk çalışmalardan biri olan Furqani ve Mulyany²⁶ tarafından yapılan araştırmada, Malezya'da faaliyet gösteren katılım bankalarının sağladığı toplam finansmanın kişi başına düşen GSYİH, sabit yatırımlar ve ticari faaliyetlerle ilişkisi 1997-2005 dönemi için analiz edilmiştir. Eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre, ekonomik büyüme katılım bankacılığı sektörünün gelişmesine neden olmaktadır. Bu bulgu talep yönlü yaklaşımı destekler niteliktedir. Gudarzi Farahani ve Dastan²⁷ tarafından yapılan çalışmada, dokuz ülkenin katılım bankalarının performansı ile ekonomik büyüme ilişkisi 2000-2010 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak test edilmiştir. Yapılan panel eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre, katılım bankalarının sağladığı finansman ile ekonomik büyüme ve sermaye birikimi arasında pozitif korelasyon vardır.

Boukhatem ve Moussa'nın²⁸ MENA bölgesindeki 13 ülkenin 2000-2014 dönemine ait verilerini kullanarak yaptığı panel eş bütünleşme analizi sonucunda, katılım bankalarının sağladığı finansman ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu çalışmalar gibi Abduh ve Chowdhury,²⁹ Mohd. Yusof ve Bahlous,³⁰ Abedifar ve arkadaşları³¹ tarafından yapılan araştırmalarda da katılım bankalarının gelişimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak bazı çalışmalar³² ise inceledikleri dönem ve ülke/ülke grupları itibarıyla katılım bankaları tarafından sağlanan finansmanlar ve toplanan fonlar ile GSYİH ya da ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığına yönelik sonuçlar sunmaktadırlar.

²² Woo S. Jung, "Financial Development and Economic Growth: International Evidence." *Economic Development and Cultural Change* 34/2 (1986).

²³ Nuno Carlos Leitaio, "Financial Development and Economic Growth: A Panel Data Approach." *Theoretical and Applied Economics* 17 (2010).

²⁴ Michael Adusei, "Finance-Growth Nexus in Africa: A Panel Generalized Method of Moments (GMM) Analysis." *Asian Economic and Financial Review* 3/10 (2013), 1314.

²⁵ Panicos O. Demetriades - Khaled A. Hussein, "Does Financial Development Cause Economic Growth? Time-Series Evidence from 16 Countries." *Journal of Development Economics* 51/2 (1996), 387; N. R. Bhanumurthy - Prakash Singh, "Financial Sector Development and Economic Growth in Indian States." *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies* 6/1 (2013), 47; Kojo Menyah vd. "Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from a Panel Causality Approach." *Economic Modelling* 37 (2014), 386.

²⁶ Furqani - Mulyany, "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia."

²⁷ Yazdan Gudarzi Farahani - Masood Dastan, "Analysis of Islamic Banks' Financing and Economic Growth: A Panel Cointegration Approach." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 6/2 (2013), 156.

²⁸ Boukhatem - Moussa, "The Effect of Islamic Banks on GDP Growth: Some Evidence from Selected MENA Countries.", 231.

²⁹ Muhamad Abduh - Nazreen T. Chowdhury, "Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh." *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance* 8/3 (2012), 104.

³⁰ Rosylin Mohd. Yusof - Mejda Bahlous, "Islamic Banking and Economic Growth in GCC & East Asia Countries: A Panel Cointegration Analysis." *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 4/2 (2013), 167.

³¹ Pejman Abedifar vd. "Finance-Growth Nexus and Dual-Banking Systems: Relative Importance of Islamic Banks." *Journal of Economic Behavior & Organization* 132 (2016), 198.

³² Katherine Johnson, "The Role of Islamic Banking in Economic Growth." *Journal of Finance Services of Research* 38 (2013), 95; Nejib Hachicha - Amine Ben Amar, "Does Islamic Bank Financing Contribute to Economic Growth? The Malaysian Case." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 8/3 (2015), 349; Gholamreza Tajgardoon vd., "Islamic Banking and Economic Growth: Evidence from Asia." *Journal of Modern Accounting and Auditing* 9/4 (2013).

Türkiye örnekleminde katılım bankacılığının gelişimi ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan Işık'ın³³ 2006-2014 verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, katılım bankalarının topladığı fonlar ve sağladığı finansmanlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki eş bütünleşme analizi ve nedensellik testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kısa dönemde katılım bankalarının sağladığı fonlarla ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik varken uzun dönemde sadece toplanan fonlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki vardır. Kutlu ve Karamustafa³⁴ tarafından yapılan çalışmada, ekonomik büyüme üzerinde mevduat ve katılım bankalarından hangisinin daha etkin olduğunu belirlemek için 2003-2017 dönemine ait verilerle eş bütünleşme analizi yapılmıştır. Mevduat bankalarının topladıkları mevduat ve kullandırdıkları krediler ile katılım bankalarının topladıkları fonlar ve sağladıkları finansmanların değişken olarak kullanıldığı analiz sonuçlarına göre, katılım bankalarının gelişimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Ayrıca, mevduat bankalarının gelişimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Çonkar ve arkadaşları,³⁵ geleneksel bankaların kullandırdıkları kredi ve katılım bankalarının sağladıkları finansman miktarı ile GSYİH ve sabit sermaye yatırımları arasında bir ilişkinin olup olmadığını tespit edebilmek için 2007-2015 dönemine ait verileri analiz etmiştir. Yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre, geleneksel banka kredileri ile GSYİH arasında çift yönlü ve sabit sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken katılım bankalarının sağladığı finansmanın sabit sermaye yatırımlarının nedeni olduğu tespit edilmiştir. Vural ve Kök³⁶ tarafından yapılan çalışmada ise katılım bankalarının sağladığı finansmanın geleneksel bankaların kredi hacmi içindeki payı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek için nedensellik testi yapılmıştır. 2005-2020 dönemine ait elde edilen sonuçlara göre, katılım bankalarının sağladığı finansmandan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ancak bu iki çalışmada da değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediğini belirlemek üzere bir eş bütünleşme analizi yapılmamıştır. Türkiye örnekleminde katılım bankacılığının gelişimi ile ekonomik büyüme ilişkisini sektörel bazda inceleyen çalışmalar³⁷ da bulunmaktadır.

2. VERİ SETİ VE MODEL

Katılım bankacılığı sektörünün büyüme üzerine etkisini ölçmek üzere tasarlanan çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlamaları, veri kaynağı ve beklenen işaret değerleri aşağıda Tablo 1'de sunulmuştur. Çalışma kapsamı Türkiye örneklemiyle sınırlandırılmış ve 2006Q1-2022Q4 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan tüm veriler tüketici fiyat endeksi (TÜFE) kullanılarak reelleştirilmiştir. Ardından tüm verilerin doğal logaritmaları alınmış ve çeyreklik veriler kullanıldığı için mevsimsel etkilerden arındırılmıştır.

Tablo 1. Verilere İlişkin Açıklamalar

	Açıklama	Veri Kaynağı	Beklenen İşaret Değeri
Ingdp	Zincirlenmiş hacim endeksine göre harcama yöntemiyle hesaplanmış GSYİH	TCMB	Bağımlı Değişken
Inkatfon	Katılım bankalarının topladığı toplam fon miktarı	TCMB	+
Inkatkrd	Katılım bankalarının sağladığı toplam finansman miktarı	TCMB	+
Inkamh	Toplam kamu harcaması miktarı	HMB	+

³³ Işık, "Türkiye'de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması." 75.

³⁴ Melih Kutlu - Osman Karamustafa. "Katılım Bankalarının Ekonomik Büyümede Rolü: Mevduat Bankaları ile Karşılaştırmalı Bir Analiz." *İşletme Araştırmaları Dergisi* 11/4 (2019), 3025.

³⁵ Çonkar vd. "Mevduat ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz." 1.

³⁶ Vural - Kök, "Katılım Bankacılığı ve Ekonomik Büyümede Nedensellik İlişkisi." 183.

³⁷ Tuğrul Kandemir vd. "Sektörel Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği." *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/2 (2018); Levent Çinko - Ahmet Balcı. "Bankaların Kredi Büyümesinin GSYİH'ye Olan Etkisinin Sektör Bazlı İncelenmesi: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz." *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2022).

Ingmev	Kurumsal sektörlere göre geleneksel bankaların topladığı toplam mevduat miktarı	TCMB	+
Ingkrd	Kurumsal sektörlere göre geleneksel bankaların kullandığı toplam kredi miktarı	TCMB	+

Kaynak: TCMB³⁸ ve Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB).³⁹

Çalışmada, katılım bankacılığı sektörünün GSYİH üzerine etkisi geleneksel bankacılık sektörüyle karşılıklı olarak analiz edilmek istenildiğinden 2 farklı model oluşturulmuştur. Bu modellerden ilki katılım bankacılığı sektörünün GSYİH üzerine etkisini analiz etmektedir. Böylece katılım fonlarının ve katılım bankalarının sağladığı finansmanların etkin kullanılıp kullanılmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. İkinci model ise geleneksel bankacılık sektörünün GSYİH üzerine etkisine odaklanmaktadır. Böylece geleneksel bankacılık sektöründeki mevduat ve kredilerin etkin kullanılıp kullanılmadığı analiz edilecektir. Bu modeller ayrıca katılım bankacılığı sektörünün mü yoksa geleneksel bankacılık sektörünün mü GSYİH üzerinde daha etkin olduğunu görmeye imkân tanıyacaktır. Diğer çalışmalardan farklı olarak her iki modele de kamu sektörünün ağırlığını görmek amacıyla kamu harcamaları açıklayıcı değişken olarak eklenmiştir. Çalışma kapsamında oluşturulan modeller denklem 1 ve 2'de sunulmuştur.

$$\text{Model 1} \Rightarrow \ln gdp_t = \alpha_1 + \beta_2 \ln katfon_t + \beta_3 \ln katkrd_t + \beta_4 \ln kamh_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{Model 2} \Rightarrow \ln gdp_t = \alpha_2 + \beta_5 \ln gmev_t + \beta_6 \ln gkrd_t + \beta_7 \ln kamh_t + \mu_t \quad (2)$$

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

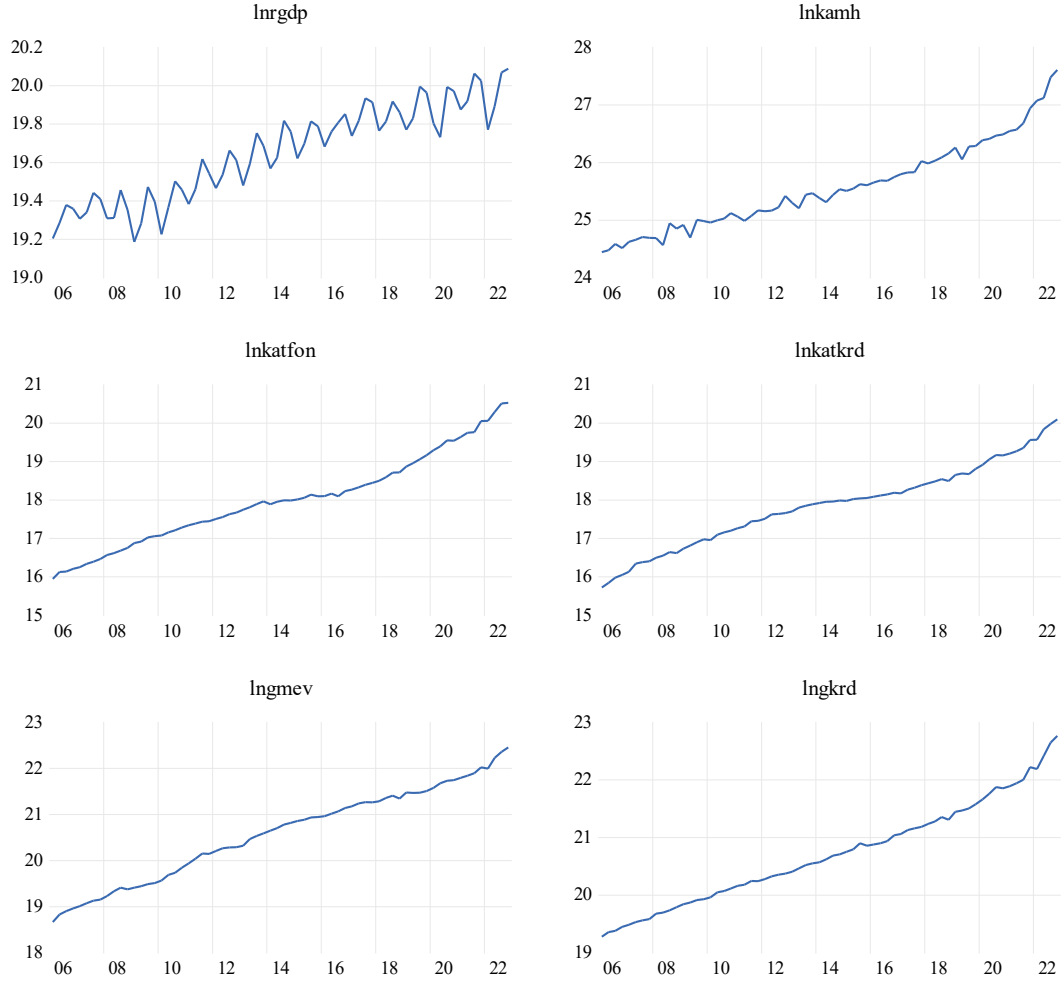
	Ingdp	Inkatfon	Inkatkrd	Inkamh	Ingmev	Ingkrd
Ortalama	19.64953	17.99423	17.84852	25.57717	20.71941	20.57736
Medyan	19.68439	17.97700	17.95725	25.45490	20.65271	20.73944
Maksimum	20.08844	20.52932	20.09565	27.60374	22.76210	22.45225
Minimum	19.18692	15.94870	15.72282	24.44617	19.27834	18.66428
Std. Hata	0.245690	1.169818	1.066234	0.763385	0.883386	1.012582
Çarpıklık	-0.106673	0.312772	0.002459	0.645020	0.341985	-0.152415
Basıklık	1.891922	2.393511	2.374696	2.792372	2.280532	1.911083
Jarque-Bera	3.607833	2.150878	1.107916	4.837390	2.792110	3.622873
Olasılık	0.164653	0.341148	0.574671	0.089038	0.247572	0.163419
Gözlem Sayısı	68	68	68	68	68	68

Tanımlayıcı istatistiklerin sunulduğu Tablo 2'ye göre değişkenlerin doğal logaritmaları alındığı için uç değerleri birbirine yakınsamıştır. Böylece, değişkenlerin ortalama ve medyan değerleri birbirine oldukça yakın ve standart sapma değerleri de nispeten düşük olmuştur. Ayrıca her bir değişkene ilişkin 68 çeyreklik veriyi kapsayan çalışmadaki tüm değişkenlerin Jarque-Bera test istatistiğinin olasılık değerlerine göre normal dağılıma uygun olduğu söylenebilir.

³⁸ TCMB, "Elektronik Veri Dağıtım Sistemi" (Erişim 23 Eylül 2023).

³⁹ Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB), "Genel Yönetim Mali İstatistikleri" (Erişim 23 Eylül 2023).

Şekil 2. Değişkenlerin Zaman Yolu Grafiği

Şekil 2’de görüldüğü üzere mevsimsel etkilerin en baskın olduğu değişken GSYİH’dir. Tüm değişkenler pozitif eğimli olup diğer değişkenlere oranla en yüksek dalgalanma GSYİH ve toplam kamu harcaması değişkenlerindedir. 68 dönemlik gözlem boyunca GSYİH, 30 çeyrekte daralmıştır. Daralmanın en yüksek olduğu üç çeyrek ise 2009, 2020 ve 2022 yıllarının ilk çeyrekleridir. Bu daralmalarda, 2008 küresel krizinin ve 2020 yılındaki pandeminin etkili olduğu söylenebilir. Kamu harcamaları, inceleme dönemindeki 46 çeyrekte artış göstermiştir. En fazla artışın olduğu çeyrekler ise 2021 ve 2022 yıllarına aittir. Katılım bankalarının topladığı fonlar, yalnızca yedi çeyrekte daralmış olup haricinde sürekli artış göstermiştir. En fazla daralmanın yaşandığı dönemler ise 2015 ve 2018 yıllarının dördüncü çeyrekleri ile 2014 yılının birinci çeyreğidir. Geleneksel bankaların topladığı mevduat ise yalnızca altı çeyrekte daralmıştır. En fazla daralma 2022 yılının birinci çeyreği ile 2018 ve 2020 yıllarının dördüncü çeyreklerinde gerçekleşmiştir. Katılım bankalarının sağladığı finansmanlar altı çeyrek dışında sürekli artmıştır. Finansmanların en fazla azaldığı çeyrekler; 2018 yılının dördüncü, 2016 yılının üçüncü ve 2014 yılının birinci çeyrekleridir. Geleneksel bankaların kullandığı krediler de yedi çeyrek haricinde sürekli artmıştır. Kredilerdeki en fazla azalma 2018 yılının dördüncü, 2022 yılının birinci ve 2019 yılının ikinci çeyreklerinde yaşanmıştır.

3. YÖNTEM

Bağımlı değişkeni açıklamada, bağımlı değişkenin kendi geçmiş değerleriyle bağımsız değişkenin geçmiş verilerini aynı modelde kullanmaya imkân veren ARDL yöntemi, farklı entegrasyon seviyelerine sahip değişkenler arasında olası uzun dönemli denge ilişkilerinin varlığını ve doğasını anlamaya yardımcı olur. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan ARDL modelleri denklem 3 ve 4'te sunulmuştur.

$$\begin{aligned} \Delta \ln gdp_t = & \varphi_0 + \varphi_1 dummy + \sum_{i=1}^{p=4} \varphi_{2i} \Delta \ln gdp_{t-i} + \sum_{j=0}^{r=2} \varphi_{3j} \Delta \ln katon_{t-j} \\ & + \sum_{k=0}^{s=0} \varphi_{4k} \Delta \ln katkrd_{t-k} + \sum_{l=0}^{t=4} \varphi_{5l} \Delta \ln kamh_{t-l} + \beta_1 \ln gdp_{t-1} \\ & + \beta_2 \ln katon_{t-1} + \beta_3 \ln katkrd_{t-1} + \beta_4 \ln kamh_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3)$$

Denklem 3'te yer alan "Δ" fark operatörünü, "ε_t" hata terimini, "p,r,s,t" gecikme uzunluklarını, "φ₀" sabit terimi, "φ₂, φ₃, φ₄, φ₅" kısa dönemli katsayıları, "β₁, β₂, β₃, β₄" uzun dönemli katsayıları göstermektedir.

$$\begin{aligned} \Delta \ln gdp_t = & \rho_0 + \rho_1 dummy + \sum_{i=1}^{p=4} \rho_{2i} \Delta \ln gdp_{t-i} + \sum_{j=0}^{r=0} \rho_{3j} \Delta \ln gmev_{t-j} + \sum_{k=0}^{s=1} \rho_{4k} \Delta \ln gkrd_{t-k} \\ & + \sum_{l=0}^{t=4} \rho_{5l} \Delta \ln kamh_{t-l} + \gamma_1 \ln gdp_{t-1} + \gamma_2 \ln gmev_{t-1} + \gamma_3 \ln gkrd_{t-1} \\ & + \gamma_4 \ln kamh_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (4)$$

Denklem 4'te yer alan "Δ" fark operatörünü, "ε_t" hata terimini, "p,r,s,t" gecikme uzunluklarını, "ρ₀" sabit terimi, "ρ₂, ρ₃, ρ₄, ρ₅" kısa dönemli katsayıları, "γ₁, γ₂, γ₃, γ₄" uzun dönemli katsayıları göstermektedir.

Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi F_{PSS} ve t_{BDM} sınır testleri yardımıyla tespit edilmiştir. Model 1 için F_{PSS} sınır testinin boş ve alternatif hipotezleri $H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$ ve $H_A = \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0$ şeklindedir. Model 1 için t_{BDM} sınır testinin boş ve alternatif hipotezleri ise $H_0 = \beta_1 = 0$ ve $H_A = \beta_1 \neq 0$ 'dır. Öte yandan Model 2 için F_{PSS} sınır testinin boş ve alternatif hipotezleri $H_0 = \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = \gamma_4 = 0$ ve $H_A = \gamma_1 \neq \gamma_2 \neq \gamma_3 \neq \gamma_4 \neq 0$ iken t_{BDM} sınır testinin boş ve alternatif hipotezleri ise $H_0 = \gamma_1 = 0$ ve $H_A = \gamma_1 \neq 0$ şeklindedir. Bu testlerin sınır testi istatistiklerine sırasıyla, Pesaran ve arkadaşları⁴⁰ ile Narayan⁴¹ tarafından hesaplanan alt ve üst sınır kritik değerleriyle karşılaştırılarak karar verilmiştir.

Modellere ilişkin kısa dönem katsayılar ve ECT katsayıları hata düzeltme modelleri ile tahmin edilecek olup hata düzeltme modelleri aşağıda denklem 5 ve 6'da gösterilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta \ln gdp_t = & \varphi_0 + \varphi_1 dummy + \sum_{i=1}^{p=4} \delta_{2i} \Delta \ln gdp_{t-i} + \sum_{j=0}^{r=2} \delta_{3j} \Delta \ln katon_{t-j} \\ & + \sum_{k=0}^{s=0} \delta_{4k} \Delta \ln katkrd_{t-k} + \sum_{l=0}^{t=4} \delta_{5l} \Delta \ln kamh_{t-l} + \varphi_2 ECT_{t-1} + \tau_t \end{aligned} \quad (5)$$

⁴⁰ M. Hashem Pesaran vd. "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships." *Journal of Applied Econometrics* 16/3 (2001).

⁴¹ Paresh Kumar Narayan, "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests." *Applied Economics* 37/17 (2005).

Denklemler 5 ve 6'da yer alan " Δ " birinci farkı, " τ " ve " σ " hata terimlerini, " p, r, s, t " gecikme uzunluklarını, " φ_0 " ve " ρ_0 " sabit terimleri, " δ "lar ve " ϑ "lar kısa dönemli katsayıları, ECT_{t-1} hata düzeltme terimini göstermektedir. " φ_2 " ve " ρ_2 " katsayılarının negatif ve olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olması beklenmektedir.

$$\Delta \ln gdp_t = \rho_0 + \rho_1 dummy + \sum_{i=1}^{p=4} \vartheta_{2i} \Delta \ln gdp_{t-i} + \sum_{j=0}^{r=2} \vartheta_{3j} \Delta \ln gmev_{t-j} + \sum_{k=0}^{s=0} \vartheta_{4k} \Delta \ln gkrd_{t-k} + \sum_{l=0}^{t=4} \vartheta_{5l} \Delta \ln kamh_{t-l} + \rho_2 ECT_{t-1} + \sigma_t \quad (6)$$

4. AMPİRİK BULGULAR

Durağan olmayan zaman serilerinin stokastik/raslantısal eğilim etkileri içermesi sahte regresyona sebebiyet verebilir. Dolayısıyla bu rastlantısal eğilimi dikkate almadan yapılan analizler yanıltıcı sonuçlara neden olabilir. Ayrıca birim kök testleri, uygulanacak analiz yönteminin tespitinde de kritik rol oynamaktadır.⁴² Bu çalışmada geleneksel birim kök testi olarak tanımlanan Phillips-Perron⁴³ (PP) birim kök testi uygulanmıştır. Ekonometri alan yazınında yaşanan gelişmelerin ışığında birim kök testlerinde de bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin ışığında bu çalışmada ikinci bir birim kök testi olarak yapısal kırılmaları da dikkate alan Lee-Strazicich⁴⁴ (LS) birim kök testi de uygulanmıştır.

Aşağıda Tablo 3'te PP birim kök testi sonuçları sunulmuştur. Bu sonuçlara göre çalışmada bağımlı değişken olan GSYİH değişkeni sabitli ve trendli modelde %1 anlamlılık seviyesinde durağanken sabitli modelde ve sabitsiz ve trendsiz modelde durağan değildir. Ancak bu değişkenin birinci farkı alındığında tüm modeller için durağan hale gelmektedir. Bağımsız değişkenlerin tamamı ise açık bir şekilde $I(1)$ 'dir. Bağımlı değişkene ilişkin çelişkili sonuçlar elde edilmesi ve birim kök sınavında yapısal kırılmaları da dikkate almak amacıyla LS birim kök testi de uygulanmıştır.

Tablo 3. Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

PP	Sabitli		Sabitli ve Trendli		Sabitsiz ve Trendsiz	
Düzeyde	t istatistiği	Olasılık	t istatistiği	Olasılık	t istatistiği	Olasılık
Lngdp	-1.6682	0.4426	-6.1745***	0.0000	2.8899	0.9989
Lnkatfon	1.6423	0.9995	0.4170	0.9988	8.0842	1.0000
Lnkatkrd	0.1529	0.9675	-1.3434	0.8682	7.3519	1.0000
Lnkamh	5.0803	1.0000	0.2066	0.9977	4.0891	1.0000
Lngmev	3.0141	1.0000	3.3083	1.0000	7.6224	1.0000
Lngkrd	-0.3836	0.9054	-2.3013	0.4273	9.0999	1.0000
Birinci Farklarda						
$\Delta(\ln gdp)$	-13.8528***	0.0000	-13.6576***	0.0001	-9.8673***	0.0000
$\Delta(\ln katfon)$	-9.3912***	0.0000	-9.8619***	0.0000	-5.5978***	0.0000
$\Delta(\ln katkrd)$	-8.3957***	0.0000	-8.3665***	0.0000	-4.7692***	0.0000
$\Delta(\ln kamh)$	-10.9506***	0.0000	-11.8680***	0.0000	-8.9636***	0.0000
$\Delta(\ln gmev)$	-8.0642***	0.0000	-8.8489***	0.0000	-4.9316***	0.0000
$\Delta(\ln gkrd)$	-8.3515***	0.0000	-8.2732***	0.0000	-4.5065***	0.0000

Not: "***", istatistiki olarak %1 önem seviyesini göstermektedir.

Aşağıda Tablo 4'te sunulan LS birim kök testi sonuçlarına göre, kamu harcamaları ve mevduat bankalarının toplam mevduatları değişkeni düzeyde durağan iken diğer değişkenler birinci farklarda durağandır.

⁴² Serkan Göksu, "Plastik Kart Harcamaları Hanehalkı Özel Tüketim Harcamaları Üzerinde Etkili mi? ARDL Yönteminden Ampirik Kanıtlar." *İstanbul İktisat Dergisi* 72/2 (2022), 861-862.

⁴³ Peter CB. Phillips - Pierre Perron. "Testing for a Unit Root in Time Series Regression." *Biometrika* 75/2 (1988).

⁴⁴ Junsoo Lee - Mark C. Strazicich. "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks." *Review of Economics and Statistics* 85/4 (2003).

Tablo 4. Lee-Strazicich Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzeyde			Birinci Farklarda			Karar
	Lag	Kırılma Dönemi	t istatistiği	Lag	Kırılma Dönemi	t istatistiği	
lngdp	4	2010Q1-2014Q2	-5.645801	2	2019Q1-2020Q3	-8.939260***	I(1)
lnkatfon	3	2011Q2-2017Q1	-4.187736	1	2016Q3-2021Q1	-9.885722***	I(1)
lnkatkrd	3	2012Q1-2018Q4	-3.743727	1	2015Q1-2020Q2	-8.428582***	I(1)
lnkamh	1	2015Q4-2020Q4	-7.775062***	-	-	-	I(0)
lngmev	3	2018Q4-2020Q2	-6.133133**	-	-	-	I(0)
lngkrd	4	2015Q2-2020Q1	-4.965406	1	2018Q4-2021Q3	-7.162976***	I(1)

Not: “***”, istatistiki olarak %1; “**”, %5 önem seviyesini göstermektedir.

Her iki testin ortak sonucu hiçbir değişken ikinci farklarda durağan “I(2)” değildir ve değişkenler farklı seviyelerde durağandır. Dolayısıyla değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olmaları yöntem olarak ARDL yönteminin tercih edilmesine neden olmuştur. Bu yöntemin uygulanabilmesi için ilk olarak maksimum gecikme uzunluğunun (Lag) belirlenmesi gerekir. Veriler çeyreklik olduğu için maksimum gecikme uzunluğunu 4 olarak belirlenmiştir. AIC’e (Akaike Bilgi Kriteri) göre en uygun modeller Model 1 için (4, 2, 0, 4) iken Model 2 için (4, 0, 1, 4)’tür. En uygun gecikme uzunluklarının tespit edilmesinin ardından değişkenler arasındaki olası eş bütünleşme ilişkileri F_{PSS} ve t_{BDM} testleri vasıtasıyla araştırılmış ve sonuçlar aşağıda Tablo 5’te sunulmuştur. Katılım bankacılığı sektörünün etkinliğini tespit etmek için kurulan Model 1’de yer alan değişkenler arasında %1 anlamlılık seviyesinde eş bütünleşme ilişkisi vardır. Geleneksel bankacılık sektöründeki etkinliği ifade eden Model 2 ise %5 anlamlılık seviyesinde eş bütünleşiktir. Bu sonuçlar her iki modelde yer alan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği ve doğrusal bileşimlerinin denge noktasına yakınsayacağı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 5. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model 1				Model 2		
$f(\text{lngdp} \text{lnkatfon}, \text{lnkatkrd}, \text{lnkamh})$				$f(\text{lngdp} \text{lngmev}, \text{lngkrd}, \text{lnkamh})$		
ARDL (4, 2, 0, 4) k:3 m:4				ARDL (4, 0, 1, 4) k:3 m:4		
$F_{PSS} : 5.104148***$		Eş bütünleşik		$F_{PSS} : 3.734111**$		Eş bütünleşik
$t_{BDM} : -4.073359***$				$t_{BDM} : -3.573314**$		
F critical values n=1.000		F critical values n=65		t-critical values		
I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	
2.72	3.77	2.843	3.923	-2.57	-3.46	10%
3.23	4.35	3.435	4.583	-2.86	-3.78	5%
4.29	5.61	4.69	6.143	-3.43	-4.37	1%

Notlar: Modellerin tahmini case #III’e göre yapılmıştır. k: bağımsız değişken sayısını; m: gecikme uzunluğunu; n: gözlem sayısını; “***”, istatistiki olarak %1; “**”, %5 önem seviyesini göstermektedir.

Modellere ilişkin uzun dönem katsayı tahminlerini içeren Tablo 6 incelendiğinde, katılım bankacılığı sektörünün etkinliğini gösteren Model 1’de yer alan tüm katsayılar %1 önem seviyesinde anlamlıdır. Model 1 için yukarıda Tablo 1’de sunulan beklenen işaret değerleriyle uyumluluk göstermeyen tek değişken katılım bankalarının topladığı fonlardır. Bu

değişkenin katsayısı yaklaşık -0.59 olup bu sonuç katılım bankalarının topladığı fon miktarı %1 arttıkça GSYİH'nin %0.59 azalması anlamına gelir. Bu sonuç, katılım bankalarının topladığı fonları etkin kullanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan katılım bankalarının sağladığı finansmanların GSYİH üzerinde pozitif etkisi vardır. Katılım bankaları tarafından sağlanan finansman miktarı %1 arttıkça, GSYİH'nin %0.53 artması anlamına gelir. Bu sonuç, katılım bankalarının sağladığı finansmanların etkin alanlarda değerlendirilip ekonomik aktivitelere olumlu yansıdığı şeklinde yorumlanabilir. Kamu harcamalarının GSYİH üzerinde olan etkisi de beklenildiği gibi pozitiftir. Devletin yapmış olduğu kamu harcamaları %1 arttıkça GSYİH yaklaşık %0.58 artmaktadır.

Tablo 6. Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Model 1	Katsayılar	t-istatistik	Olasılık	Model 2	Katsayılar	t-istatistik	Olasılık
Inkatfon	-0.588853***	-2.994799	0.0043	Ingmev	-0.500006	-1.183709	0.2421
Inkatkrd	0.526167***	3.104278	0.0032	Ingkrd	0.398538***	3.598757	0.0007
Inkamh	0.577299***	3.222513	0.0023	Inkamh	0.408687	1.007858	0.3184

Not: "***", istatistiki olarak %1 önem seviyesini göstermektedir.

Geleneksel bankaların finans sektöründeki etkinliğini gösteren Model 2'deki bulgular Model 1 ile benzerdir. Model 2 için Tablo 1'de sunulan beklenen işaret değerleriyle uyumluluk göstermeyen tek değişken geleneksel bankaların topladığı mevduat miktarıdır. Bu değişkenin katsayısı yaklaşık -0.50 olup bu sonuç kalkınma bankalarının topladığı mevduat miktarı %1 arttıkça GSYİH'nin %0.50 azalması anlamına gelir. Bu sonuç, geleneksel bankaların topladığı mevduatları etkin kullanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Geleneksel bankaların kullandığı kredi miktarı %1 arttıkça GSYİH %0.40 artacaktır. Bu sonuç, geleneksel bankalar tarafından kullanılan kredilerin etkin alanlarda değerlendirilip ekonomik aktivitelere olumlu yansıdığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu etkinin boyutu Model 1'e göre daha zayıftır. Daha açık ifade etmek gerekirse katılım bankalarınca sağlanan finansmanların GSYİH üzerindeki olumlu etkisi, geleneksel bankalarca kullanılan kredilerden daha büyüktür. Öte yandan Model 1 ile paralel bir şekilde kamu harcamalarının GSYİH üzerinde olan etkisi de beklenildiği gibi pozitiftir. Devletin yapmış olduğu kamu harcamaları %1 arttıkça GSYİH yaklaşık %0.41 artmaktadır. Ancak etkinin büyüklüğünün Model 1'den daha zayıf olduğu söylenebilir.

Tablo 7'de modellerden elde edilen kısa dönem tahmin sonuçları yer almaktadır. Her iki modelin hata düzeltme terimi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Katsayının negatif olması kısa dönemde ortaya çıkacak bir şokun Model 1 ve 2 için yaklaşık %45 ve %48'inin uzun dönemde ortadan kalkacağı anlamına gelir. Modele dâhil edilen kukla değişkenin katsayı işareti beklenildiği gibi negatiftir ancak istatistiki olarak anlamlı değildir. Her iki model için bağımlı değişkenin 3 döneme kadar olan gecikmeli değerleri de dahil olmak üzere istatistiki olarak anlamlı olan bağımsız değişkenlerin tüm katsayı değerleri negatiftir.

Tablo 7. Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Model 1	Katsayılar	t-ist.	Olasılık	Model 2	Katsayılar	t-ist.	Olasılık
C	2.81417***	4.74290	0.0000	C	5.477123***	4.00636	0.0002
$\Delta(\text{lngdp})_{t-1}$	-0.12019	-0.87533	0.3857	$\Delta(\text{lngdp})_{t-1}$	-0.154910	-1.10616	0.2740
$\Delta(\text{lngdp})_{t-2}$	-0.59610***	-6.83747	0.0000	$\Delta(\text{lngdp})_{t-2}$	-0.558496***	-6.45701	0.0000
$\Delta(\text{lngdp})_{t-3}$	-0.28868**	-2.62445	0.0115	$\Delta(\text{lngdp})_{t-3}$	-0.362213***	-3.34196	0.0016
$\Delta(\text{lnkatfon})$	-0.17433	-1.56843	0.1232	$\Delta(\text{lngmev})$	0.053922	0.36520	0.7165
$\Delta(\text{lnkatfon})_{t-1}$	-0.22370**	-2.07112	0.0436	$\Delta(\text{lnkamh})$	-0.011494	-0.17335	0.8631
$\Delta(\text{lnkamh})$	-0.01771	-0.27174	0.7870	$\Delta(\text{lnkamh})_{t-1}$	-0.381624***	-5.21748	0.0000
$\Delta(\text{lnkamh})_{t-1}$	-0.45669***	-4.50543	0.0000	$\Delta(\text{lnkamh})_{t-2}$	-0.330609***	-4.09661	0.0002
$\Delta(\text{lnkamh})_{t-2}$	-0.39803***	-3.98497	0.0002	$\Delta(\text{lnkamh})_{t-3}$	-0.138110*	-1.87069	0.0672
$\Delta(\text{lnkamh})_{t-3}$	-0.19571**	-2.42777	0.0189	dummy	-0.015035	-0.34649	0.7304
dummy	-0.01118	-0.26260	0.7940	ECT _{t-1}	-0.478424***	-3.97902	0.0002
ECT _{t-1}	-0.44935***	-4.65474	0.0000				

Not: "***", istatistiki olarak %1; "**", %5; "*", %10 önem seviyesini göstermektedir

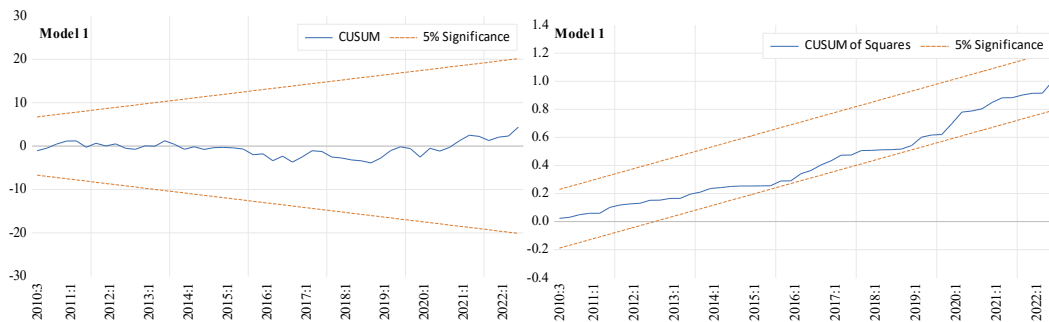
Aşağıda yer alan Tablo 8, tanısal test sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlara göre her iki model için de otokorelasyon ve değişen varyans sorunu yoktur. Modellerin fonksiyonel form yapısı doğru bir şekilde tanımlanmış olup seriler normal dağılıma uygundur.

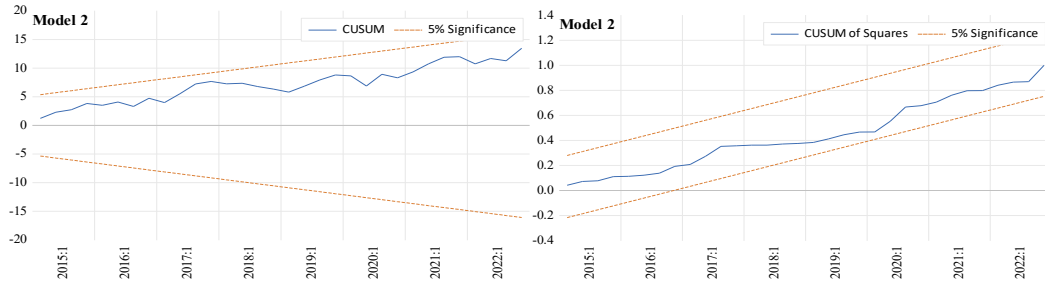
Tablo 8. Tanısal Test Sonuçları

Tanısal testler	Model 1		Model 2	
	Test değeri	Olasılık	Test değeri	Olasılık
X^2_{SC}	1.974149	0.3727	4.731875	0.0939
X^2_{FF}	1.948021	0.1628	1.184188	0.2765
X^2_{NORM}	1.653158	0.4375	0.051297	0.9747
$X^2_{HET(ARCH)}$	6.092835	0.9641	1.387400	0.2388
$X^2_{HET(BPG)}$	1.727671	0.1887	10.23334	0.6748

Şekil 3'te görüldüğü üzere, CUSUM ve CUSUMSQ değerleri %95 güven sınırını aşmadığından, modellerdeki parametreler istikrarlıdır. Bu sonuçlar, kurulan modellere ilişkin yapılan kısa ve uzun dönem katsayı tahminlerinin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. Modellere İlişkin CUSUM Test Sonuçları

SONUÇ

Katılım bankacılığı ve geleneksel bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Türkiye örneğinde ölçmek amacıyla yapılan bu çalışmada ARDL sınır testi yaklaşımı benimsenmiştir. Her iki sektörün de etkilerini ayrı ayrı görebilmek için iki farklı model oluşturulmuştur. Her iki modelde de bağımlı değişken olarak GSYİH kullanılırken kamu sektörünün büyüme üzerindeki etkilerini de dikkate almak amacıyla kamu harcamaları bağımsız değişken olarak modellere eklenmiştir. İlk modelde, katılım bankacılığı sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini görebilmek için katılım bankalarının sağladığı finansmanlar ve topladığı fonlar bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. İkinci modeldeki bağımsız değişkenler ise geleneksel bankaların topladığı mevduatlar ve kullandıkları kredilerdir. Her iki modelde yapılan ARDL sınır testi sonuçları şu şekildedir:

Katılım bankacılığı sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisine odaklanan ilk modelde ekonomik büyüme ile katılım bankalarının topladığı fonlar, sağlanan finansmanlar ve kamu harcamaları değişkenleri %1 anlamlılık seviyesinde eş bütünleşiktir. Geleneksel bankacılık sektörünün ekonomi üzerindeki etkinliğine odaklanan ikinci modelde ise değişkenler %5 anlamlılık seviyesinde eş bütünleşiktir. Bu sonuçlar, her iki modelde yer alan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini göstermekle beraber katılım bankacılığının bankacılık sektörünün gelişimine ve derinleşmesine katkı sağladığına işaret etmektedir. Bu bulgu, katılım bankacılığı sektörünün ekonomi üzerindeki olumlu etkilerini ön plana çıkaran literatüre katkı sağlayarak Gudarzi Farahani ve Dastan'ın,⁴⁵ Boukhatem ve Moussa'nın,⁴⁶ Abedifar ve arkadaşlarının⁴⁷ yaptığı çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir.

İlk modelde yer alan uzun dönem tahmin sonuçları açısından tüm katsayılar %1'de anlamlıdır. Ancak katılım bankalarının topladığı fon değişkeninin katsayısının beklenen işaret değerlerinin aksine negatif olması katılım fonlarının etkin kullanılmadığını gösterir. Bu bulgu, literatürde daha önce Kutlu ve Karamustafa⁴⁸ ile Çonkar ve arkadaşları⁴⁹ tarafından yapılan çalışmaların bulgularıyla örtüşürken Işık'ın⁵⁰ elde ettiği bulgulardan ayrışır. Öte yandan uzun dönemde katılım bankalarının sağladığı finansmanın ekonomi üzerinde pozitif etkisi vardır. Bu sonuç katılım finansmanlarının etkin alanlarda değerlendirilip ekonomik aktivitelere olumlu yansıdığı şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgu ise Çonkar ve arkadaşlarının, Kutlu ve Karamustafa'nın elde ettiği bulgulardan ayrışırken Vural ve Kök⁵¹ tarafından elde edilen bulgularla örtüşmektedir. Uzun dönemli katsayılar açısından ikinci modelden elde edilen bulgular ilk model ile oldukça benzer olmakla birlikte etki büyüklüklerinin ilk modelden daha

⁴⁵ Gudarzi Farahani - Dastan. "Analysis of Islamic Banks' Financing and Economic Growth: A Panel Cointegration Approach.", 156.

⁴⁶ Boukhatem - Moussa. "The Effect of Islamic Banks on GDP Growth: Some Evidence from Selected MENA Countries.", 231.

⁴⁷ Abedifar vd. "Finance-Growth Nexus and Dual-Banking Systems: Relative Importance of Islamic Banks.", 198.

⁴⁸ Kutlu - Karamustafa. "Katılım Bankalarının Ekonomik Büyümede Rolü: Mevduat Bankaları ile Karşılaştırmalı Bir Analiz.", 3025.

⁴⁹ Çonkar vd. "Mevduat ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz."

⁵⁰ Işık, "Türkiye'de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması.", 75.

⁵¹ Vural - Kök, "Katılım Bankacılığı ve Ekonomik Büyümede Nedensellik İlişkisi.", 183.

zayıf olduğu söylenebilir. Bu açıdan sonuçlar değerlendirildiğinde, katılım bankalarının sağladığı finansmanlar, geleneksel bankaların kredilerine göre daha etkindir.

Kısa dönem tahmin sonuçları açısından her iki modelde de hata düzeltme terimi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Kısa dönemde ortaya çıkacak bir şokun ilk model ve ikinci model için yaklaşık %45 ve %48'inin uzun dönemde düzeleceğini göstermektedir. Her iki model için de bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerleri anlamlıdır. Tanısal test sonuçları açısından elde edilen katsayıların güvenilir olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak hem katılım bankacılığı sektörünün hem de geleneksel bankacılık sektörünün ekonomi üzerinde olumlu etkileri olduğu açıktır. Ancak katılım bankacılığı sektöründe sunulan kaynaklar daha üretken alanlara kanalize edilmiş ve sağlanan finansmanlar etkin kullanılmıştır. Bu sonuç, Türkiye'de katılım bankacılığını teşvik edici politikaların ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını göstermektedir. Öte yandan kamu harcamaları değişkeninin pozitif olan katsayısı Keynesyen hipotezi destekler niteliktedir. Çünkü kamu harcamalarında meydana gelen artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir ve bu etki kamu harcamalarındaki artış miktarından daha azdır. Dolayısıyla, devletin üretken alanlara yapacağı harcamalar, ekonomik büyümeye ivme kazandıracaktır. Elde edilen bulgular, finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisini test edecek bundan sonraki çalışmalarda kamu sektörünün göz ardı edilemeyeceği yönünde araştırmacılara yol göstermektedir. Ayrıca gelecek çalışmalarda, kamu sektörünün gelişimini temsilen kamu harcamaları yerine vergi gelirleri, kamu borçlanması gibi değişkenler de kullanılabilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhamad – Azmi Omar, Mohd. "Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 5/1 (2012), 35-47. <https://doi.org/10.1108/17538391211216811>
- Abduh, Muhamad – Chowdhury, Nazreen T. "Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh." *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance* 8/3 (2012), 104-113.
- Abedifar, Pejman vd. "Finance-Growth Nexus and Dual-Banking Systems: Relative Importance of Islamic Banks." *Journal of Economic Behavior & Organization* 132 (2016), 198-215. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2016.03.005>
- Adusei, Michael. "Finance-Growth Nexus in Africa: A Panel Generalized Method of Moments (GMM) Analysis." *Asian Economic and Financial Review* 3/10 (2013), 1314-1324.
- Atindéhou, Roger B. vd. "Financial Intermediation and Economic Growth: Evidence from Western Africa." *Applied Financial Economics* 15/11 (2005), 777-790. <https://doi.org/10.1080/09603100500108030>
- Balkı, Ali - Göksu, Serkan. "The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth in the Scope of Economic Classification: The Case of Türkiye." *Panoeconomicus* (2023). <https://doi.org/10.2298/PAN220925006B>

- Bhanumurthy, N. R. – Singh, Prakash. "Financial Sector Development and Economic Growth in Indian States." *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies* 6/1 (2013), 47-63. <https://doi.org/10.1504/IJEPEE.2013.054472>
- Boukhatem, Jamel – Moussa, Fatma Ben. "The Effect of Islamic Banks on GDP Growth: Some Evidence from Selected MENA Countries." *Borsa Istanbul Review* 18/3 (2018), 231-247. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2017.11.004>
- Calderón, César – Liu, Lin. "The Direction of Causality Between Financial Development and Economic Growth." *Journal of Development Economics* 72/1 (2003), 321-334. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(03\)00079-8](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(03)00079-8)
- Çinko, Levent – Balcı, Ahmet. "Bankaların Kredi Büyümesinin GSYİH'ye Olan Etkisinin Sektör Bazlı İncelenmesi: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz." *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2022), 16-33. <https://doi.org/10.38009/ekimad.1066835>
- Çonkar, M. Kemalettin vd. "Mevduat ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz." *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20/1 (2018), 1-11. <https://doi.org/10.5578/jeas.61920>
- Demetriades, Panicos O. – Hussein, Khaled A. "Does Financial Development Cause Economic Growth? Time-Series Evidence from 16 Countries." *Journal of Development Economics* 51/2 (1996), 387-411. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(96\)00421-X](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(96)00421-X)
- Furqani, Hafas – Mulyany, Ratna. "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia." *Journal of Economic Cooperation & Development* 30/2 (2009), 59-74.
- Goldsmith, Raymond William. *Financial Structure and Development*. (New Haven, CT: Yale University Press, 1969).
- Göksu, Serkan. "Plastik Kart Harcamaları Hanehalkı Özel Tüketim Harcamaları Üzerinde Etkili mi? ARDL Yönteminden Ampirik Kanıtlar." *İstanbul İktisat Dergisi* 72/2 (2022), 847-875. <https://doi.org/10.26650/ISTIECON2022-1106208>
- Gudarzi Farahani, Yazdan – Dastan, Masood "Analysis of Islamic Banks' Financing and Economic Growth: A Panel Cointegration Approach." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 6/2 (2013), 156-172. <https://doi.org/10.1108/17538391311329842>
- Gurley, John G. – Shaw, Edward S. "Financial Structure and Economic Development." *Economic Development and Cultural Change* 15/3 (1967), 257-268. <https://doi.org/10.1086/450226>
- Guru, Biplab Kumar – Yadav, Inder Sekhar. "Financial Development and Economic Growth: Panel Evidence from BRICS." *Journal of Economics, Finance and Administrative Science* 24/47 (2019), 113-126. <https://doi.org/10.1108/JEFAS-12-2017-0125>
- Hachicha, Nejib - Ben Amar, Amine. "Does Islamic Bank Financing Contribute to Economic Growth? The Malaysian Case." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 8/3 (2015), 349-368. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-07-2014-0063>
- HMB, Hazine ve Maliye Bakanlığı. "Genel Yönetim Mali İstatistikleri". Erişim 23 Eylül 2023. <https://muhasebat.hmb.gov.tr/genel-yonetim-mali-istatistikleri>
- Ibrahim, Muazu – Alagidede, Paul. "Effect of Financial Development on Economic Growth in Sub-Saharan Africa." *Journal of Policy Modeling* 40/6 (2018), 1104-1125. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2018.08.001>
- Islamic Financial Services Board, "Islamic Financial Services Industry Stability Report 2023". (Erişim 23 Eylül 2023). <https://www.ifsb.org/sec03.php>
- Işık, Nalan. "Türkiye'de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması." *Bankacılar* 25/91 (2014), 75-85.
- Johnson, Katherine. "The Role of Islamic Banking in Economic Growth." *Journal of Finance Services of Research* 38 (2013), 95-113.

- Jung, Woo S. "Financial Development and Economic Growth: International Evidence." *Economic Development and Cultural Change* 34/2 (1986), 333-346. <https://doi.org/10.1086/451531>
- Kandemir, Tuğrul vd. "Sektörel Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği." *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/2 (2018), 19-30.
- Keynes, John M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. (London: Palgrave Macmillan, 1936).
- King, Robert G. - Levine, Ross. "Finance and Growth: Schumpeter might be Right." *The Quarterly Journal of Economics* 108/3 (1993), 717-737. <https://doi.org/10.2307/2118406>
- Kutlu, Melih – Karamustafa, Osman. "Katılım Bankalarının Ekonomik Büyümede Rolü: Mevduat Bankaları ile Karşılaştırmalı Bir Analiz." *İşletme Araştırmaları Dergisi* 11/4 (2019), 3025-3034. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.792>
- Lee, Junsoo – Strazicich, Mark C. "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks." *Review of Economics and Statistics* 85/4 (2003), 1082-1089. <https://doi.org/10.1162/003465303772815961>
- Leitao, Nuno Carlos. "Financial Development and Economic Growth: A Panel Data Approach." *Theoretical and Applied Economics* 17 (2010), 15-24.
- Levine, Ross vd. "Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes." *Journal of Monetary Economics* 46/1 (2000), 31-77. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(00\)00017-9](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(00)00017-9)
- McKinnon, Ronald I. *Money and Capital in Economic Development*. (Washington, DC: Brookings Institution, 1973).
- Menyah, Kojo vd. "Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from a Panel Causality Approach." *Economic Modelling* 37 (2014), 386-394. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.11.044>
- Mohd. Yusof, Rosylin – Bahlous, Mejda. "Islamic Banking and Economic Growth in GCC & East Asia Countries: A Panel Cointegration Analysis." *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 4/2 (2013), 151-172.
- Narayan, Paresh Kumar. "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests." *Applied Economics* 37/17 (2005), 1979-1990. <https://doi.org/10.1080/00036840500278103>
- Quartey, Peter – Prah, Frank. "Financial Development and Economic Growth in Ghana: Is there a Causal Link?." *African Finance Journal* 10/1 (2008), 28-54.
- Patrick, Hugh T. "Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries." *Economic Development and Cultural Change* 14/2 (1966), 174-189. <https://doi.org/10.1086/450153>
- Pesaran, M. Hashem vd. "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships." *Journal of Applied Econometrics* 16/3 (2001), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, Peter CB. – Perron, Pierre. "Testing for a Unit Root in Time Series Regression." *Biometrika* 75/2 (1988), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Schumpeter, Joseph. *The Theory of Economic Development*. (New York: Harvard University Press, 1934).
- Tajgardoon, Gholamreza vd.. "Islamic Banking and Economic Growth: Evidence from Asia." *Journal of Modern Accounting and Auditing* 9/4 (2013), 542-546.
- TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Elektronik Veri Dağıtım Sistemi". Erişim 23 Eylül 2023. <https://evds2.tcmb.gov.tr/>
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. "Bankacılık Temel Performans Göstergeleri". Erişim 23 Eylül 2023. <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>

- Tunç, Hüseyin. *Katılım Bankacılığı: Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. (İstanbul: Nesil Yayınları, 2010).
- Vural, Muhammet Fatih – Kök, Dünder. "Katılım Bankacılığı ve Ekonomik Büyümede Nedensellik İlişkisi." *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2022), 183-210. <https://doi.org/10.47097/piar.1116451>
- Wachtel, Paul – Peter, Rousseau. *Financial Intermediation and Economic Growth: A Historical Comparison of the US, UK and Canada*. No. 94-04, (1994).
- Wagner, Adolf. *Finanzwissenschaft*. (Leipzig: C. F. Winter, 1883).

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 161-180

Sukuk İhraçlarının Katılım Bankalarının Finansal Performansı Üzerindeki Etkisi

The Impact of Sukuk Issuances on the Financial Performance of Participation Banks

Muhammed Hadin ÖNER

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü

Asst. Prof., University of Aksaray, Ortaköy Vocaitonal School, Department of Property Protection and Security Division
Aksaray/Türkiye

✉ hadinoner@aksaray.edu.tr orcid.org/0000-0001-7746-8865

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 09.10.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Öner, Muhammed Hadin. "Sukuk İhraçlarının Katılım Bankalarının Finansal Performansı Üzerindeki Etkisi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 161-180. <https://doi.org/10.52637/kiid.1352281>

Cite as: Öner, Muhammed Hadin. "The Impact of Sukuk Issuances on the Financial Performance of Participation Banks". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 161-180. <https://doi.org/10.52637/kiid.1352281>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Muhammed Hadin ÖNER | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Sukuk İhraçlarının Katılım Bankalarının Finansal Performansı Üzerindeki Etkisi

Öz

Katılım finans ekosistemi son yıllarda oldukça geniş bir coğrafyada kabul görmüştür. Bu durum sadece Müslüman ülkeler ile sınırlı kalmayıp Müslüman olmayan ülkeleri de içine almıştır. Katılım finans ürünlerine olan ilginin arka planında ise geleneksel muadillerine göre bu ürünlerin doğaları gereği faizsizlik prensipleri üzerine inşa edilmeleri ve güçlü bir yapıya sahip olmaları yatmaktadır. Katılım finans ürünleri içerisinde en fazla ilgiyi ise varlık temelli yapıyla Katılım Sermaye Piyasası ürünlerinden sukuk görmektedir. Sukuk, muadili olarak görülen tahvillerden çok farklı bir yapıya sahiptir. Tahviller, içerisinde herhangi bir dayanak varlık bulundurmeyen ve tahvil sahiplerine belirli tarihte anapara ve faiz ödemeyi taahhüt eden borç senetleridir. Sukuk ise varlığa dayalı bir menkul kıymetleştirme işlemi olup sukuk sahiplerine anapara ve kâr taahhüdünde bulunmayan bir enstrümandır. 1970 yılının sonunda kullanılmaya başlayan sukuk enstrümanının büyüme hacmi yıllar itibarıyla devasa boyutlara ulaşmıştır. Sukuk piyasalarının son on yıldaki büyüme ivmesi ise katılım finansın finansal piyasalardaki pazar payının artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dünya piyasalarında sukuk ihraçları 2014-2021 döneminde 107 milyar dolardan 188 milyar dolara yükselmiştir. 2022 yılında sukuk ihraçlarının katılım finans ekosisteminden aldığı pay %25 seviyelerine ulaşmıştır. Bu payda 2021 yılında en yüksek hacmi ise %33,5 pay ile Suudi Arabistan, %25 pay ile Malezya ve %15 pay ile Endonezya oluşturmaktadır. Türkiye'nin ise global sukuk piyasalarında %6.9 payı bulunmaktadır. Sukuk, faizsiz bir şekilde tasarrufların değerlendirilmesi ve fon sağlama hedefleri doğrultusunda kullanılan bir enstrümandır. Toplum yararına olan büyük projelerin finansmanına katkı sağlamak için tasarlanmış bu finansal araç, hem özel hem de kamu projeleri için çeşitli finansman fırsatları sunmanın yanı sıra bireylerinin bu sürece katılmaları hususunda imkânlar sunmaktadır. Özellikle katılım bankaları tarafından gerçekleştirilen sukuk ihraçları ciddi rağbet görmektedir. Bu rağbet katılım bankaları tarafından ihraç edilen sukuk hacimlerine de yansımaktadır. Sukuk ihraçları 2015-2022 döneminde 2.5 milyar ₺'den 83 milyar ₺'ye ulaşmıştır. Bu bağlamda çalışmada katılım bankaları açısından önemli bir gelir kaynağı olan sukuk ihraçlarının katılım bankalarının finansal performanslarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Bu amaca yönelik katılım bankalarının finansal performans göstergesi olarak aktif kârlılık (ROA) ve özsermaye kârlılığı (ROE) ele alınmıştır. 2015Q1-2023Q2 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Ele alınan veriler Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), Banka faaliyet raporları, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden temin edilmiştir. Ayrıca banka büyüklüğü, enflasyon, döviz kurları, GDP (Gayrisafi yurtiçi hasıla büyüme oranı), faiz oranları ve işsizlik değişkenleri de analizlerde kullanılmıştır. Bulgulara göre sukuk ihraçlarının, banka büyüklüğü ve enflasyonun katılım bankalarının finansal performanslarını pozitif yönde etkilediği; takipteki krediler ve döviz kurlarının negatif yönde etkilediği görülmüştür. GDP, faiz oranları ve işsizlik değişkenlerinin ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bulgular neticesinde elde edilen sonuçlar literatürde yer alan (Saad ve Haniff, 2013; Mimouni vd., 2019; Ho ve Mohd-Raff, 2019; Ergün, 2020; Al-Harbi, 2020; Hidayat vd., 2021; Bouhider, 2021, Le vd., 2022; Ledhem, 2022; Akın ve Duramaz, 2022) çalışma sonuçları ile örtüşmektedir. Analiz sonuçlarına göre, küresel düzeyde önemli bir enstrüman haline gelen sukuk ihraçlarının katılım bankalarının finansal performansı üzerinde pozitif bir rol oynadığı görülmektedir. Bu yüzden sukuk ihraçlarının artırılmasının yanı sıra, yeşil sukuk ve mavi sukuk gibi sukuk türlerinin yaygınlaştırılmasının katılım bankaları açısından önemli bir finansal ürün niteliği taşıyabileceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Finans, Katılım Bankaları, Sukuk, Finansal Performans, Panel Veri Analizi.

The Impact of Sukuk Issuances on the Financial Performance of Participation Banks

Abstract

The participation finance ecosystem has gained widespread acceptance over a significantly expanded geographical scope in recent years. This phenomenon extends beyond solely Muslim countries and encompasses non-Muslim nations as well. The foundation of interest-free principles underlies the growing interest in participation finance products. Among these products, Sukuk, a type of participation finance instrument, garners the most attention. Unlike conventional bonds, Sukuk possesses a distinct structure. Bonds are interest-based instruments that represent debt obligations, wherein individuals commit to paying principal and interest. In contrast, Sukuk involves the securitization of underlying assets and represents ownership stakes. Sukuk, therefore, is an instrument in which individuals are not only assured of their principal but also entitled to a share of profits. Since its inception in the late 1970s, the Sukuk instrument's volume has expanded consistently over the years. The momentum of growth in Sukuk markets over the past decade has significantly contributed to the increase in the market share of participation finance. Global Sukuk issuances in the world markets escalated from \$107 billion to \$188 billion during the period of 2014-2021. In 2022, Sukuk issuances captured a 25% share of the participation finance ecosystem. Among these shares, Saudi Arabia led with the highest volume at 33.5%, followed by Malaysia at 25% and Indonesia at 15%, while Türkiye held a 6.9% share in the global Sukuk market. Sukuk, as a tool, is employed for the purpose of deploying savings and acquiring funds through interest-free mechanisms. It has been designed to contribute to the financing of substantial projects, catering to both private and public initiatives. The prominence of Sukuk is particularly notable in the offerings of participation banks, influencing the volume of Sukuk issuances they engage in. The trend in demand is mirrored in the growth of Sukuk issuances, escalating from 2.5 billion ₺ to 83 billion ₺ within the 2015-2022 period. In this context, the research investigates how Sukuk issuances impact the financial performance of participation banks. For this purpose, active profitability (Return on Assets - ROA) and capital profitability (Return on Equity - ROE) have been considered as financial performance indicators of participation banks. The study employs a panel data analysis method using quarterly data from the period of 2015Q1 to 2023Q2. The data utilized in the study are sourced from various references including the Participation Banks Association of Türkiye (PBAT), bank activity reports, the Turkish Statistical Institute (TÜİK), and the Electronic Data Distribution System of the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT - EVDS). Additionally, variables such as bank size, inflation, exchange rates, GDP growth rate, interest rates, and unemployment have been incorporated into the analyses. The findings indicate that Sukuk issuances positively influence the financial performance of participation banks along with bank size and inflation, while adversely affecting non-performing loans and exchange rates. However, GDP, interest rates, and unemployment variables were not statistically significant. The results align with findings from existing literature (Saad and Haniff, 2013; Mimouni et al., 2019; Ho and Mohd-Raff, 2019; Ergün, 2020; Al-Harbi, 2020; Hidayat et al., 2021; Bouhider, 2021; Le et al., 2022; Ledhem, 2022; Akın and Duramaz, 2022). According to the analysis results, it is observed that sukuk issuances, which have become a significant instrument on a global scale, play a positive role in the financial performance of participation banks. Therefore, it can be stated that the proliferation of sukuk types such as green sukuk and blue sukuk, in addition to increasing sukuk issuances, may carry significant financial product characteristics for participation banks.

Keywords: Participation Finance, Participation Banks, Sukuk, Financial Performance, Panel Data Analysis.

GİRİŞ

Katılım finansın gün geçtikçe büyüyen bir ivmeye sahip olması ürün çeşitliliğinde de artışı beraberinde getirmiştir. Bu ürünlerden biri sukuk enstrümanıdır. Sukuk, varlığa dayalı bir menkul kıymetleştirme işlemidir. Sukuk ihraçları; katılım bankaları, kamu kurumları ve özel sektör tarafından yapılmaktadır. Katılım bankaları tarafından ise her geçen yıl yoğun bir şekilde sukuk ihraçları gerçekleştirilmektedir. Sukuk ihraçlarının katılım bankaları tarafından yıllar itibariyle artan bir ivmeye sahip olması, katılım bankalarının finansal performansları üzerindeki etkisinin ne düzeyde olduğu sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Ancak sukuk ihraçlarının katılım bankalarının finansal performansını nasıl etkilediğine dair çalışmalar sınırlı düzeydedir.¹ Bu anlamda çalışmanın temel amacını sukuk ihraçlarının katılım bankalarının finansal performansları üzerindeki etkisi oluşturmaktadır.

Türkiye’de “Kira Sertifikaları” şeklinde isimlendirilen sukuk, bir varlığa sahip olmak veya bir varlıktan faydalanmaktır. Sukuk, sahiplerine kira geliri sağlayan ve ikincil piyasalarda alınıp satılabilen finansal araçlardır.² Sukuk, İslam hukukuna uygun olarak tasarlanmış bir finansal araç olup temelde varlığa dayalı veya varlık temelli (ticari bir malın) menkul kıymetleştirme sürecidir.³ Sukukun aslı Arapça’dan gelmekte olup “Sak” kelimesinin çoğuludur ve “yazılı belge, resmi tutanak, sertifika” anlamlarına gelmektedir.⁴ İslami Finans Kuruluşları için Muhasebe ve Denetleme Kurumu’nun (AAOIFI) 17. maddesinde sukuk şu şekilde tanımlanmaktadır: “Mevcut mal (ayn), menfaat veya hizmet halinde bulunan varlıklar üzerindeki mülkiyette veya belirli bir projenin varlıklarında ya da özel bir yatırım faaliyetinde şayi payları ifade eder şekilde ve birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır.”⁵

Katılım finansın önemli bir sacayağını oluşturan sukuk piyasalarının gelişimi, faizsiz finansın büyümesine de katkı sağlamıştır. Konvansiyonel piyasalarda yer alan tahvillerin alternatifi konumunda yer alan sukuk, tahvillerden farklı özellikler göstermektedir. Bunun yanında her ne kadar doğaları farklı olsa da çoğu zaman tahviller sukuk ile karıştırılmaktadır.⁶ Tıpkı tüm katılım finans enstrümanlarında olduğu gibi sukukun temelinde riba (faiz), garar (belirsizlik), kumar ve İslam hukukunda yasaklanan varlık ve faaliyetlere yatırım yapma yasağı söz konusudur.⁷ Sukukun tahvillerden temel farkı ise faiz içermemesi ve varlık temelli olmasıdır.⁸ Sukuk sahipleri; yatırımlarının kapsamına bağlı olarak, sukuka konu dayanak varlığın bir kısmına sahiptirler. Halbuki geleneksel tahvillerde borç yükümlülükleri olduğundan mülkiyete izin verilmemektedir. Geleneksel tahviller bir borçlanmayı temsil ederken sukuk, projelerdeki ortaklığı temsil etmektedir.⁹

¹ Karim Mimouni vd., “The Impact of Sukuk on the Performance of Conventional and Islamic Banks”, *Pacific-Basin Finance Journal* 54 (01 Nisan 2019), 43.

² Md Hamid Uddin vd., “Why Do Sukuks (Islamic Bonds) Need a Different Pricing Model?”, *International Journal of Finance & Economics* 27/2 (2022), 21.

³ İsak Emin Aktepe, *Katılım Finans* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2017), 210; Servet Bayındır, “Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları ve Fıkıhtaki Yeri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (19 Nisan 2012), 251.

⁴ Muhammad Ayub, *Understanding Islamic Finance* (West Sussex: John Wiley & Sons, 2007), 391-392.

⁵ AAOIFI Faizsiz Bankacılık Standartları, (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2018), 460.

⁶ Asyraf Wajdi Dusuki - Shabnam Mokhtar, *Critical Appraisal of Shariah Issues on Ownership in Asset Based Sukuk as Implemented in the Islamic Debt Market*. (ISRA Research paper No 8, 2010), 3.

⁷ Salim Al-Ali, *Raising Capital on Şukūk Markets: Structural, Legal and Regulatory Issues* (Cham: Springer International Publishing, 2019); Yusuf Sani Abubakar vd., “The Concept of Sukuk and Its Applications in Contemporary Islamic Financial System”, *Law and Humanities Quarterly Reviews* 2/3 (30 Eylül 2023), 39-54.

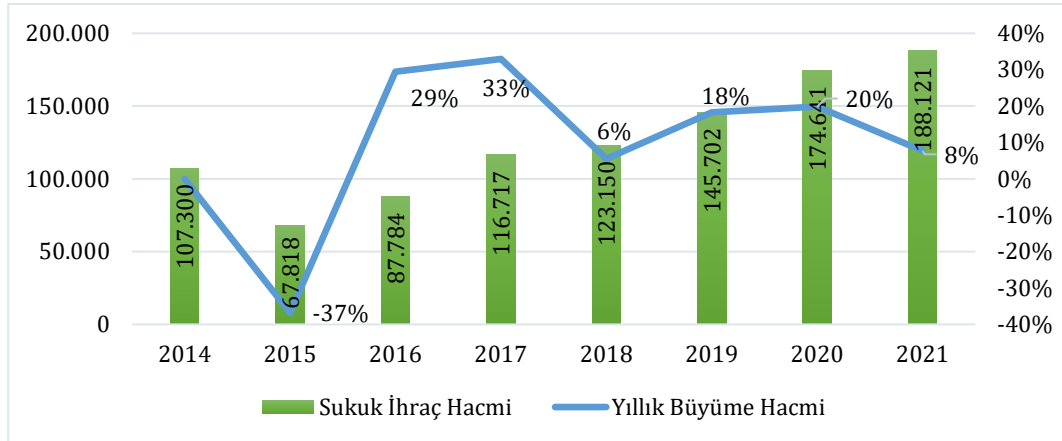
⁸ Zeyneb Hafsa Orhan - Nurullah Tırman, “Türkiye’deki Kira Sertifikası (Sukuk) İhraçlarının Büyüme Üzerindeki Etkisine Dair Ampirik Bir Analiz: 2010-2019”, *Sosyoekonomi* 29/48 (2021), 229-247.

⁹ Nafis Alam vd., “Are Islamic Bonds Different From Conventional Bonds? International Evidence From Capital Market Tests”, *Borsa Istanbul Review* 13/3 (01 Eylül 2013), 23; Christophe J. Godlewski vd., *Do Markets Perceive Sukuk and Conventional Bonds as Different Financing Instruments?*, (BOFIT Discussion Papers 6/2011, Social Science Research Network, 2011), 8.

Modern anlamda bilinen ilk sukuk ihraçları 1970 yılına dayanmaktadır. ABD'de menkul kıymetleştirmenin ortaya çıkmasından sonra İslam dünyasında sukukun temelleri atılmıştır. Sukukun ilk uygulama alanı ise Ürdün'dedir. Akabinde Pakistan ve Malezya'da sukuk üzerinde ciddi çalışmalar yapılmıştır. 1983 yılında Malezya'daki ilk İslami bankanın kurulmasının ardından, faizsiz finansman aracı olarak sukuk enstrümanı konusunda yasal birtakım düzenlemeler yapılmıştır.¹⁰ 1990 yılında ise özel sektör firması olan Shell Malezya'nın, Kuala Lumpur sermaye piyasasında fon toplamak için sukuk ihraç etmesi ile sukuk piyasası çok hızlı büyümeye başlamıştır. 2000 yılının başından itibaren dünyada sukuk pazarının gelişmesi ivme kazanmış ve sukuk ihraçları artış göstermiştir.¹¹ Türkiye'de ise ilk sukuk ihracı 2010 yılında 100 milyon USD tutar ile Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir.¹²

Sukuk; katılım bankaları, kamu kurumu ve özel sektöre finansmana erişim noktasında alternatif faizsiz finans imkânı sunan yenilikçi bir finansal araçtır.¹³ Sukuk ihraçları ile büyük altyapı yatırımları, yerel kalkınma proje yatırımları, gayrimenkul yatırımları, varlık edinimi gibi projelerin finansmanı sağlanmaktadır.¹⁴ Katılım finansın önemli enstrümanlarından sukuk sayesinde finansman talebinde bulunanlar ile yatırımcılar faizsiz bir şekilde paylaşım esaslı bir kazanç elde etmektedirler.¹⁵ Sukuk son yıllarda hızla büyüyen enstrümanlardan biri olarak İslami sermaye piyasalarında dikkat çekmektedir. Uluslararası İslami Finans Piyasası'nın (IIFM-International Islamic Financial Market), 2022 raporuna göre dünyada sukuk ihraç hacimleri 2021 yılında 188 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁶ İslami Finansal Hizmetler Komitesi'nin (IFSB-Islamic Financial Services Board) 2022 raporunda da sukuk ihraçlarının İslami finans ekosisteminin %25.4'ünü oluşturduğu görülmüştür.¹⁷ Grafik 1'de 2014-2021 yıllarına ait dünyadaki sukuk ihraç hacimleri (\$) yer almaktadır:

Grafik 1: Dünyadaki Sukuk İhraç Hacimleri

Kaynak: IIFM Sukuk Report 2022 verilerinden derlenmiştir.

¹⁰ Salim Al-Ali, *Raising Capital on Şukūk Markets: Structural, Legal and Regulatory Issues* (Cham: Springer International Publishing, 2019), 41.

¹¹ Meysam Safari vd., *Sukuk Securities: New Ways of Debt Contracting* (West Sussex: John Wiley & Sons, 2014), 9.

¹² Servet Bayındır, *Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans II* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015), 138.

¹³ Alam vd., "Are Islamic bonds different from conventional bonds?", 23.

¹⁴ The Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation of the Organization of the Islamic Cooperation (COMCEC), *The Role of Sukuk in Islamic Capital Markets* (Ankara: Comcec Coordination Office, 2018), 11.

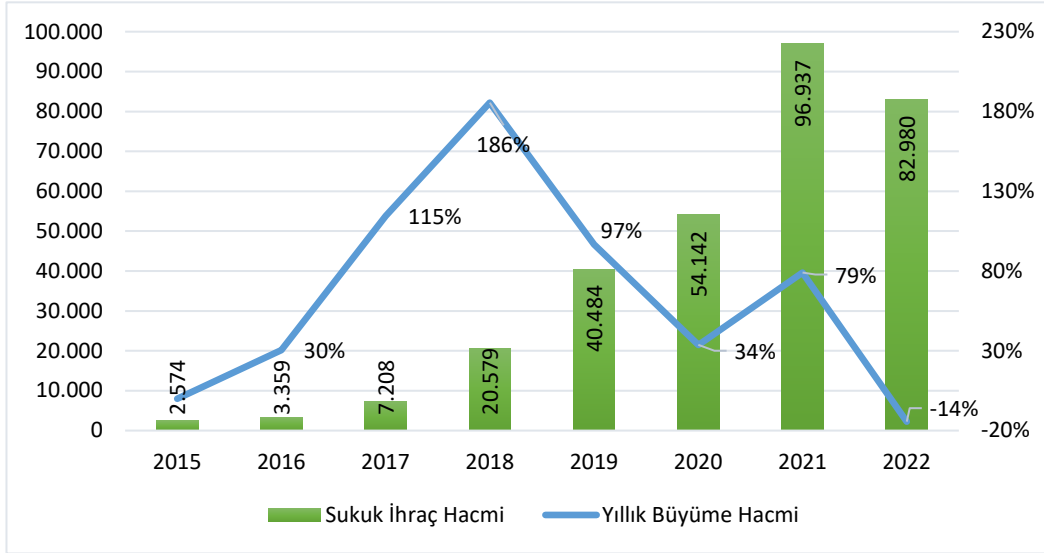
¹⁵ Mehmet Saraç - Esmâ Karabulut, "Doğal ve Sosyal Çevreye Duyarlı Yatırımda Ortaklığa Dayalı Sukuk Modeli", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* 15/1 (24 Ağustos 2021), 28.

¹⁶ International Islamic Financial Market (IIFM), *Sukuk Report 2021* (Manama: International Islamic Financial Market, 2022), 29.

¹⁷ Islamic Financial Services Board (IFSB), *Islamic Financial Services Industry Stability Report 2022* (Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board, 2022), 12.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sukuk ihraçlarında önemli bir büyüme ivmesi yakalanmıştır. Türkiye’de katılım bankaları tarafından 2015 yılında sadece 2.5 milyar ₺ sukuk ihraç edilirken 2022 yılındaki sukuk ihraç hacimleri yaklaşık 83 milyar ₺’ye ulaşmıştır.¹⁸ Grafik 2’de 2015-2022 yıllarına ait Türkiye’de katılım bankaları tarafından ihraç edilen sukuk hacimleri (₺) yer almaktadır:

Grafik 2: 2015-2022 Katılım Bankalarının Sukuk İhraç Hacimleri

Kaynak: TKBB verilerinden derlenmiştir.

Literatüre farklı anlamda katkılar sağlamayı hedefleyen bu çalışmada ilk olarak sukuk ihraçlarının katılım bankalarının finansal performansları üzerindeki etkisinin nasıl olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye’deki tüm katılım bankalarının sukuk ihraçları en geniş dönem aralığı ile incelenerek analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmanın son yıllarda sukuk ihraçlarına yönelik literatürde yapılan ampirik çalışmalara katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. Girişin devamında literatür çalışmaları ele alınmıştır. Devamında araştırmanın veri seti, metodolojisi ve bulguları ele alınmıştır. Son kısımda ise sonuç ve değerlendirmeye yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sukuk ile ilgili literatürdeki çalışmalar her yıl ciddi artış sağlamaktadır. Sukukun teorik boyutundan ülkelerin sukuk uygulamalarına, sukuk çeşitlerinden ekonometrik analizlere kadar birçok çalışma göze çarpmaktadır. Bu çalışma ampirik bir analize dayandığı için literatürde yer alan çalışmalardan sadece ekonometrik analizlere dayanan çalışmalara yer verilmiştir:

Saad ve Haniff (2013), Malezya’da faaliyet gösteren firmaların finansal performansları üzerinde tahvil ve sukuk ihraçlarının etkisini araştırmışlardır. 2002-2009 yıllarına ait verilerin kullanıldığı çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre şirketlerin finansal

¹⁸ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), “Veri Peteği” (Erişim: 16 Ağustos 2023).

performanslarını gösteren ROA ve ROE, net satış gelirleri ve net kâr marjı değişkenler ile sukuk ve tahviller arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.¹⁹

Atika vd., (2018), 2014-2017 verileri ışığında Endonezya'daki katılım bankalarının finansal performansları üzerindeki sukuk ihraçlarının etkisini araştırmışlardır. Regresyon analizi sonuçlarına göre finansal performans göstergeleri içerisinde yer alan ROA, sermaye yeterlilik Rasyosu (CAR) ve kredi/mevduat oranı üzerinde sukuk ihraçlarının pozitif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.²⁰

Bibi ve Mazhar (2019), 2008-2017 yıllarına ait verileri kullanarak Pakistan'daki katılım bankalarının finansal performansları ile sukuk ihraçları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Panel veri analizi sonuçlarına göre sukuk ihraçlarının katılım bankalarının kârlılığını negatif etkilerken likiditesini pozitif etkilediği görülmüştür.²¹

Mimouni vd., (2019), 2003-2014 dönemi boyunca 13 ülkeyi kapsayan 71 İslami banka (IB) ve 146 geleneksel bankanın (CB) veri setini kullanarak sukuk ihraçlarının bankaların kârlılığı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dinamik panel modeli kullanarak yapılan analizlerde sukuk ihraçlarının katılım bankalarının kârlılığını negatif etkilediği; ancak konvansiyonel bankaların kârlılığı üzerinde herhangi bir etki yapmadığı görülmüştür. Ayrıca istatistiksel olarak anlamlı olmasa da enflasyon ve GDP'nin kârlılığı pozitif; banka büyüklüğünün ise negatif etkilediği tespit edilmiştir.²²

Badawi vd., (2020), Endonezya'daki İslami bir bankanın 2014-2018 dönemine ait verilerini kullanarak sukuk ihraçların katılım bankalarının ROA üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Regresyon analizi sonuçlarına göre İslami bankaların kârlılığı üzerinde kamu sukukunun negatif; banka ve kurumsal sukuk yatırımlarının ise pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.²³

Ergün (2020), on ülkenin 2013Q1-2019Q4 dönemine ait verilerini kullanarak sukuk ihraçları ile katılım bankalarının finansal performansları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Panel veri analizi yönteminin kullanıldığı sonuçlara göre sukuk ihraçları ile katılım bankalarının finansal performansları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.²⁴

Smaoui ve Ghouma (2020), 13 ülkedeki 230 İslami bankanın 2005-2014 yıllarına ait verilerini kullanarak sukuk ihraçlarının İslami bankaların sermaye oranları üzerindeki etkisini GMM yöntemi ile araştırmışlardır. Bulgulara göre sukuk ihraçlarının İslami bankaların sermayelerini negatif yönde etkilediği görülmüştür.²⁵

Bashyariah vd., (2021), 32 ülkenin 2002-2017 yıllarına ait verilerini kullanarak sukuk ihraçları üzerindeki değişkenleri ele almışlardır. Panel veri analizi sonuçlarına göre sukuk ihraçları üzerinde GDP, faiz oranları ve döviz kurlarının pozitif; enflasyonun ise negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.²⁶

¹⁹ Noriza Mohd Saad - Mohd Nizal Haniff, "A Delve into Performance of Sukuk (Islamic Bonds) and Conventional Bonds Issued by PLC in Malaysia", *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research* 1/4 (2013), 83-94.

²⁰ A Atika vd., "Sukuk Fund Issuance on Sharia Banking Performance in Indonesia", *International Journal of Civil Engineering and Technology* 9/9 (2018), 1531-1545.

²¹ Sitara Bibi- Fatima Mazhar, "An Investigation of the Relationship between Sukuk and the Performance of Banks of Pakistan", *Ijtihad : Jurnal Wacana Hukum Islam Dan Kemanusiaan* 19/1 (01 Haziran 2019), 53-66.

²² Mimouni vd., "The Impact of Sukuk on the Performance of Conventional and Islamic Banks", 42-54.

²³ Ahmad Badawi vd., "The Contribution of Sukuk Placement and Securities to The Islamic Bank Profitability", *Tazkia Islamic Finance and Business Review* 13/2 (08 Haziran 2020), 175-192.

²⁴ Tolga Ergün, "Sukuk Varlıkları ve Finansal Performans İlişkisi: Seçilmiş Ülkelerdeki Katılım Bankaları Üzerine Bir Araştırma", *Global Journal of Economics and Business Studies* 9/18 (04 Ocak 2021), 90-104.

²⁵ Houcem Smaoui - Hatem Ghouma, "Sukuk Market Development and Islamic Banks' Capital Ratios", *Research in International Business and Finance* 51 (01 Ocak 2020), 1-17.

²⁶ Nuhbatul Bashyariah vd., "Determinants of Sukuk Market Development: Macroeconomic Stability and Institutional Approach", *The Journal of Asian Finance, Economics and Business* 8/2 (28 Şubat 2021), 201-211.

Hidayat vd., (2021), Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) bölgesinde faaliyet gösteren 12 İslami banka ve 34 konvansiyonel bankanın 2011-2018 dönemine ait verilerini ele alarak bankaların finansal performansları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Panel veri analizi sonuçlarına göre ROA ve ROE üzerinde takipteki krediler anlamlı bulunmazken GDP'nin pozitif, enflasyonun ise negatif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca banka aktiflerinin sadece ROE üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.²⁷

Le vd., (2022), 2013-2020 yıllarına ait çeyreklik verileri kullanarak 24 ülkedeki katılım bankalarının sukuk ihraçlarının, bankaların finansal performansları üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemi ile araştırmışlardır. Bulgulara göre sukuk ihraçlarının, katılım bankalarının finansal performans göstergelerinden ROA ve ROE'yi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.²⁸

Türkan (2022), 2010 Ağustos ile 2021 Haziran dönemine ait verileri kullanarak katılım bankalarının sukuk ihraçlarının aktifleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre katılım bankalarının sukuk ihraçları ile aktif büyüklüğü arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.²⁹

Ledhem (2022), 2013Q4-201Q4 dönemine ait verileri kullanarak Malezya, Suudi Arabistan, Endonezya, Türkiye ve Brunei'de sukuk piyasası gelişiminin İslami bankaların finansal performansları üzerindeki etkisini araştırmıştır. GMM analizi sonuçlarına göre İslami bankaların finansal göstergesi olarak ROA üzerinde sukukun pozitif etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca GDP'nin negatif etkisinin olduğu; banka büyüklüğünün ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.³⁰

Öner (2022), 2015Q1-2021Q4 dönemlerine ait verileri kullanarak Türkiye'deki sukuk ihraçların belirleyicileri üzerine panel veri analizi yöntemi ile bir çalışma yapmıştır. Bulgulara göre sukuk ihraçları üzerinde GDP, borsa, faiz oranı, ihracat, katılım banka aktifleri, kamu harcamaları, katılım bankaları kâr payı oranları ve bankacılık sektörünün sukuk ihraçlarını olumlu yönde; doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyonun ise sukuk ihraçlarını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.³¹

Melasih (2023); Malezya, Endonezya ve Suudi Arabistan'da ihraç edilen sukukun belirleyicilerini 2012-2021 dönemleri arasında ele almıştır. Panel veri analizi bulgularına göre banka büyüklüğü ve ROA sukuk ihraçlarını pozitif; faiz oranları, enflasyon ve GDP sukuk ihraçlarını negatif yönde etkilediği görülmüştür.³²

Sukuk enstrümanları dışında katılım bankalarının finansal performanslarına etki eden muhtelif değişkenlere ilişkin literatürde çeşitli çalışmalar yer almaktadır:

Obeidat vd., (2013), 1997-2006 yıllarına ait verileri kullanarak Ürdün'deki İslami bankaların finansal performansları üzerindeki etkileri analiz etmişlerdir. Panel veri analizi sonuçlarına göre ROA üzerinde toplam mevduat oranı ve pazar payının negatif; mevduat maliyetleri ve pazar arzının pozitif yönde etkiye sahip olduğu görülmüştür.³³

²⁷ Sutan Emir Hidayat vd., "Risk, Efficiency And Financial Performance In The GCC Banking Industry: Islamic Versus Conventional Banks", *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 12/4 (01 Ocak 2021), 564-592.

²⁸ Tu DQ. Le vd., "A Cross-Country Analysis On Diversification, Sukuk Investment, And The Performance Of Islamic Banking Systems Under The COVID-19 Pandemic", *Heliyon* 8 (01 Mart 2022), 1-8.

²⁹ Yavuz Türkan, "Türkiye'de Sukuk İhracının Katılım Bankalarının Aktif Büyüklüğüne Etkisi", *Para ve Sermaye Piyasası Araştırmaları*, ed. Yunus Yılmaz (Ankara: Orion Kitabevi, 2022), 326.

³⁰ Mohammed Ayoub Ledhem, "The Financial Stability Of Islamic Banks And Sukuk Market Development: Is The Effect Complementary Or Competitive?", *Borsa Istanbul Review* 22 (01 Aralık 2022), S79-S91.

³¹ Muhammed Hadin Öner, "Sukuk İhraçlarının Belirleyicileri: Katılım Bankaları Üzerine Bir Uygulama", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 21/4 (19 Ekim 2022), 2223-2238.

³² Esty Melasih, "The Determinants of Corporate Sukuk and Bonds Issuance in The Three OIC Countries", *SEIKO: Journal of Management & Business* 6/1 (21 Haziran 2023), 340-350.

³³ Bader Obeidat vd., "Evaluating the Profitability of the Islamic Banks in Jordan", *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences* 56 (01 Ocak 2013), 27-36.

Karakuş ve Yılmaz Küçük (2016), Türkiye'deki 4 katılım bankasının 2010Q1-2014Q4 dönemine ait verilerini kullanarak kârlılıkları üzerindeki etkileri araştırmışlardır. Panel veri analizi sonuçlarına göre ROA üzerinde sanayi üretim endeksi, kredi hacmi, faiz oranı, işsizlik oranı ve toplanan fonların pozitif; ROE üzerinde reel kesim güven endeksi ve işsizlik oranının negatif etki yaptığı tespit edilmiştir.³⁴

Ho ve Mohd-Raff (2019), 1999-2015 dönemine ait verileri kullanarak Malezya'daki şer'i ve şer'i olmayan firmaların finansal performanslarını araştırmışlardır. Panel veri analizi sonuçlarına göre ROA ve ROE üzerinde firma büyüklüğü pozitif; enflasyon ve GDP negatif etkiye sahipken faiz oranları ve döviz kurlarının çift yönlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.³⁵

Al-Harbi (2020), İran ve Sudan'daki İslami bankalarının finansal performanslarını 1992-2008 verileri ışığında ele almıştır. Panel veri analizi sonuçlarına göre bankaların ROA üzerinde faiz oranları ve GDP'nin pozitif, banka büyüklüğünün ise çift yönlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.³⁶

Parlakkaya vd. (2020), 2006-2019 verileri ışığında Türkiye'deki üç katılım bankasının kârlılıkları üzerindeki etkileri panel veri analizi ile araştırmışlardır. Bulgulara göre ROA üzerinde kredi riski, banka büyüklüğü, enflasyon ve faaliyet etkinliğinin; ROE üzerinde ise faaliyet etkinliği, kredi riski, operasyonel risk ve enflasyonun etkili olduğu görülmüştür.³⁷

Bouhider (2021), Malezya'daki 14 İslami bankanın 2010-2019 dönemine ait verilerini kullanarak finansal performansları üzerindeki etkileri araştırmıştır. Panel veri analizi sonuçlarına göre ROA üzerinde banka büyüklüğü ve faiz oranının pozitif; döviz kuru, GDP, enflasyon ve döviz kurunun ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.³⁸

Akın ve Duramaz (2022), 2010Q1-2020Q3 dönemine ait verileri kullanarak Türkiye'deki kamu sermayeli katılım bankalarının finansal performansları üzerindeki etkileri panel veri yöntemi ile araştırmışlardır. Bulgulara göre ROA ve ROE üzerinde takipteki kredilerin negatif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.³⁹

Yukarıda ele alınan literatürde sukuk ihraçlarının katılım bankalarının ve firmaların finansal performansları üzerindeki etkisine dair çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Ancak Türkiye'de sınırlı düzeyde çalışmaların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye özelinde daha kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada da katılım bankaları tarafından ihraç edilen sukuk hacimlerinin katılım bankalarının finansal performansları üzerindeki etkisinin nasıl olduğu araştırılmıştır. Bu amaca yönelik olarak mevcut çalışmalardan farklı olarak çeşitli değişkenler ele alınmıştır. Bu doğrultuda sukuk ihraç eden 6 katılım bankasının verileri analizlerde kullanılmıştır. Belirtilen hususlar kapsamında çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Literatürdeki çalışmalar kapsamında (Saad ve Haniff, 2013; Karakuş ve Yılmaz Küçük, 2016; Atika vd., 2018; Mimouni vd., 2019; Badawi vd., 2020; Hidayat vd., 2021; Le vd., 2022; Ledhem, 2022; Melasih, 2023) bu çalışmada aşağıdaki hipotezler oluşturularak analizler yapılmıştır:

³⁴ Rıfat Karakuş- Şeyma Yılmaz Küçük, "Katılım Bankalarında Karlılığın Belirleyicileri: Türkiye Örneği için Bir Panel Veri Analizi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2 (07 Nisan 2016), 119-133.

³⁵ Catherine S.F. Ho- Nor Erna Nabila Mohd-Raff, "External And Internal Determinants Of Performances Of Shariah And Non-Shariah Compliant Firms", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 12/2 (01 Ocak 2019), 236-253.

³⁶ Ahmad Al-Harbi, "Banks' Profitability in an Islamized Financial System: Comparative Study between Iran and Sudan", *International Journal of Islamic Banking and Finance Research* 4/1 (05 Mart 2020), 8-14.

³⁷ Raif Parlakkaya vd., "Determination of Factors Affecting the Profitability Variables by Panel Data Analysis in the Islamic Banks: The Case of Turkey", *Bilimname* 2020/42 (30 Ekim 2020), 41-61.

³⁸ Roukia Bouhider, "Econometric Study of the Effect of Deposits on Islamic Banks Profitability: Evidence from Malaysia", *Economics Bulletin* 41/3 (2021), 1292-1302.

³⁹ Soner Akın- Selim Duramaz, "Kamusal Sermayenin Katılım Bankacılığının Performansına Etkisi: Türkiye Katılım Bankacılığına Yönelik Panel Veri Analizi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 29/4 (29 Aralık 2022), 785-800.

H₁: Sukuk varlıkları, katılım bankalarının ROA ve ROE pozitif yönde etkiler.

H₂: Takipteki krediler, katılım bankalarının ROA ve ROE negatif yönde etkiler.

H₃: Banka büyüklüğü (katılım bankalarının toplam aktifleri), katılım bankalarının ROA ve ROE pozitif yönde etkiler.

H₄: Enflasyon, katılım bankalarının ROA ve ROE pozitif yönde etkiler.

H₅: Döviz kurları, katılım ROA ve ROE negatif yönde etkiler.

H₆: Gayrisafi yurtiçi hasıla büyüme oranı, katılım bankalarının ROA ve ROE pozitif yönde etkiler.

H₇: Faiz oranları, katılım bankalarının ROA ve ROE negatif yönde etkiler.

H₈: İşsizlik, katılım bankalarının ROA ve ROE negatif yönde etkiler.

3. ARAŞTIRMA VERİ SETİ, METODOLOJİ VE BULGULAR

3.1. Veri Seti

Araştırma modelinde kullanılan tüm bağımlı ve bağımsız değişkenler literatürde yer alan çalışmalardan faydalanılarak oluşturulmuştur. Araştırmaya konu olan ve Türkiye’de faaliyet gösteren Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Ziraat Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası ve Emlak Katılım Bankası’nın 2015Q1-2023Q2 dönemine ait verileri dikkate alınmıştır. 2015 öncesi sukuk ihraç hacimleri yoğun olmadığı için başlangıç dönemi 2015Q1 olarak belirlenmiştir. İlgili referans kaynakları ve değişkenlere ait detaylı bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır:

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımlayıcı Açıklamaları

Değişkenler	Açıklama	Kısaltma	Beklenti	Kaynak	Referans
Aktif Kârlılık	Net Kâr/Toplam Aktifler	ROA		TKBB, Banka Faaliyet Raporları	Saad ve Haniff (2013); Atika vd. (2018); Mimouni vd., (2019); Bibi ve Mazhar (2019); Ergün (2020); Badawi vd., (2020); Hidayat vd., (2021); Le vd., (2022); Ledhem (2022); Melasih (2023)
Özsermaye Kârlılığı	Net Kâr/Öz Sermaye	ROE		TKBB, Banka Faaliyet Raporları	Saad ve Haniff (2013); Bibi ve Mazhar (2019); Ergün (2020); Hidayat vd., (2021); Le vd., (2022)
Sukuk	Katılım bankalarının ihraç ettikleri sukuk hacimleri	SUKUK	+, -	TKBB	Saad ve Haniff (2013); Atika vd., (2018); Bibi ve Mazhar (2019); Ergün (2020); Badawi vd., (2020); Bashyariah v.d., (2021); Le vd., (2022); Ledhem (2022); Melasih (2023)

Takipteki Krediler	Katılım bankalarının takipteki kredi oranları	NPL	-	Banka Faaliyet Raporları	Hidayat vd., (2021); Akın ve Duramaz (2022)
Banka Büyüklüğü	Katılım bankalarının toplam aktifler	SIZE	+, -	TKBB, Banka Faaliyet Raporları	Mimouni vd., (2019); Bouhider (2021); Hidayat vd., (2021); Ledhem (2022)
Enflasyon	Yıllık enflasyon oranı	INF	+, -	TÜİK	Mimouni vd., (2019); Bashyariah v.d., (2021); Bouhider (2021); Hidayat vd., (2021)
Döviz	USD Döviz kuru	ER	-	EVDS	Bashyariah v.d., (2021); Bouhider (2021)
GSYH	Gayrisafi yurtiçi hasıla büyüme oranı	GDP	+	TÜİK	Mimouni vd. (2019); Bashyariah v.d., (2021); Hidayat vd., (2021); Bouhider (2021); Ledhem (2022)
Faiz Oranları	Bankalar arası faiz oranı	IR	-	EVDS	Karakuş ve Yılmaz Küçük (2016); Bashyariah v.d., (2021); Bouhider (2021)
İşsizlik	İşsizlik oranı	UN	-	TÜİK	Karakuş ve Yılmaz Küçük (2016)

Analizler sırasında değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin varlığı ve çarpıklık/basıklıktaki uç değerlerin normalleştirilmesi amacıyla belirli değişkenlerin logaritması alınmıştır. Bu logaritmik dönüşüm sonrasında katsayılar, değişkenlerin esneklik derecelerini ifade etmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda, sukuk hacimleri ve katılım bankalarının aktifleri logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur. Sukuk ihraçları kamu katılım bankaları tarafından 2016Q2 dönemi sonrası yoğunlaştığı için gözlem sayısı daha az sayıdadır. Tablo 2’de yer aldığı gibi katılım bankalarının 2015Q1-2023Q2 dönemine ait ROA ortalaması %06 ve ROE ortalaması %10 olarak görülmektedir. Diğer değişkenlere ait gözlem sayısı, ortalama, standart sapma, maksimum ve minimum değerler Tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
ROA	183	.0068041	.005518	-.0055028	.0284353
ROE	183	.1036112	.1080686	-.0184069	.8101934
SUKUK	168	20.89827	1.311885	17.02635	22.81464
NPL	180	.030997	.0263444	0.0008155	.246977
SIZE	183	17.68471	1.491142	13.56479	30.01978

⁴⁰ Hui Shan Lee vd., “Influence of Secondary and Tertiary Literacy on Life Insurance Consumption: Case of Selected ASEAN Countries”, *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice* 43/1 (06 Temmuz 2017), 1-15.

INF	184	.1806967	.1674298	.072	.8345
ER	184	6.044066	3.747172	2.457844	20.69
GDP	183	.0506631	.0536392	-.1028725	.2224641
IR	184	.1528225	.0524642	.078718	.279612
UN	184	.1153261	.0140052	.096	.14

Katılım bankalarının finansal performans göstergesi olan ROA ve ROE ile diğer değişkenler arasındaki doğrusal ilişkiler, Pearson'ın doğrusal korelasyon katsayıları kullanılarak araştırılmaktadır.⁴¹ Tablo 3'te ROA ve ROE değişkenleri arasında yüksek düzeyde bir korelasyonun olduğu görülmektedir. Analizlerde bu iki değişken ayrı ayrı ele alınarak diğer değişkenlerin etkisi araştırılmaktadır. Diğer değişkenler ile bu iki bağımlı değişken arasında yüksek bir korelasyon ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Tablo 3'te tüm değişkenlere ait korelasyon katsayıları yer almaktadır:

Tablo 3. Korelasyon Katsayıları

	ROA	ROE	SUKUK	NPL	SIZE	INF	ER	GDP	IR	UN
ROA	1.000									
ROE	0.696*	1.000								
SUKUK	0.216*	0.2674*	1.000							
NPL	-0.1544	-0.1971*	-0.0167	1.000						
SIZE	0.295*	0.2511*	0.4275*	0.0363	1.000					
INF	0.355*	0.2710*	0.3682*	-0.0374	0.3990*	1.000				
ER	0.267*	0.3006*	0.5316*	-0.0004	0.4924*	0.8864*	1.000			
GDP	0.0010	0.0554	0.1163	-0.1694	0.1563	0.1205	0.1602	1.000		
IR	0.1701	0.0730	0.4122*	0.2010	0.1348	0.2730*	0.2586*	-0.0217	1.000	
UN	-0.015	0.0797	0.3587*	0.2941*	0.0126	-0.1486	0.0181	-0.5145*	0.255*	1.000

%1 seviyesinde anlamlı korelasyon katsayıları * ile gösterilmiştir (* p<0.1).

3.2. Metodoloji

Araştırma ve ekonometrik analiz süreçlerinde, verilerin doğru ve güvenilir bir şekilde toplanması en kritik adımlardan birini oluşturmaktadır. Verilerin kaynakları ne kadar sağlam ve güvenilir ise yapılan analiz ve tahminler de o denli güvenilir hale gelmektedir. Ekonometrik analizlerde kullanılan veriler genellikle üç ana kategori altında incelenmektedir: Zaman serileri, yatay kesit verileri ve panel verileri. Zaman serileri, değişkenlerin sayısal ve zamanla ilişkili değerlerini belirli dönemler boyunca içermektedir. Yatay kesit verileri ise belirli bir zamanda farklı örnek birimlere ait bilgileri sunmaktadır. Panel verileri ise farklı birimlerin belirli bir zaman dilimindeki yatay kesit verilerinin birleşimidir.⁴²

⁴¹ Jaehwa Choi vd., "Correlational Analysis of Ordinal Data: From Pearson", *Asia Pacific Education Review* 11/4 (Aralık 2010), 459-466.

⁴² Chris Brooks, *Introductory Econometrics for Finance* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 526; Ferda Yerdelen Tatoğlu, *Panel Veri Ekonometrisi* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2020), 1-2.

Panel veri analizi yöntemi ile çoklu doğrusal bağlantı sorunu minimum düzeyde olmakta ve bu yaklaşım sayesinde analizler genellikle başarılı sonuçlar sunmaktadır.⁴³ Ulusal ve uluslararası çalışmalarda analiz yöntemi olarak çoğunlukla panel veri yönteminin kullanılması; kullanılan verilerin yatay kesit ve zaman serisi boyutlarından oluşması bu çalışmada katılım bankalarının finansal performansları üzerinde sukuk ihraçlarının etkisinin de panel veri analizi yöntemi ile ele alınmasında tercih edilmiştir.

Çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Ziraat Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası ve Emlak Katılım Bankası’nın 2015Q1-2023Q2 dönemlerine ait veriler ele alınmıştır. Naudé ve Saayman (2005)’in çalışması referans alınarak, aşağıdaki ekonometrik model oluşturulmuş ve çeşitli varyasyonları tahmin edilmiştir:⁴⁴

$$Y_{it} = \alpha + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklemden ele alınan Y bağımlı değişkeni, X ise X_1 ’den X_k ’ya kadar olanlar ise bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. Ayrıca α sabit terimi, β bağımsız değişkenlere ait katsayıları ve ε hata terimini temsil etmektedir. Bunun yanında i yatay kesit birimlerini (banka) ve t ise zamanı (yıl) ifade etmektedir. Denklem (1)’deki bağımlı değişkene Y_{it} ve $\sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit}$ analiz yapılacak modellerde kullanılacak değişkenler eklendiğinde 2 model ortaya çıkmaktadır:

$$ROA_{it} = \alpha + \beta_1 SUKUK_{it} + \beta_2 NPL_{it} + \beta_3 SIZE_{it} + \beta_4 INF_{it} + \beta_5 ER_{it} + \beta_6 GDP_{it} + \beta_7 IR_{it} + \beta_8 UN_{it} \quad (2)$$

$$ROE_{it} = \alpha + \beta_1 SUKUK_{it} + \beta_2 NPL_{it} + \beta_3 SIZE_{it} + \beta_4 INF_{it} + \beta_5 ER_{it} + \beta_6 GDP_{it} + \beta_7 IR_{it} + \beta_8 UN_{it} \quad (3)$$

Denklemlerde her t yılı ve i bankası için, ROA katılım bankalarının aktif kârlılığını, ROE katılım bankalarının özsermaye kârlılığını, $SUKUK$ katılım bankalarının ihraç ettikleri sukuk hacimlerini, NPL katılım bankalarının takipteki kredi oranlarını, $SIZE$ katılım bankalarının toplam aktiflerini, INF yıllık enflasyon oranını, ER usd döviz kurunu, GDP gayrisafi yurtiçi hasıla büyüme oranını, IR bankalar arası faiz oranını ve UN işsizlik oranını temsil etmektedir.

3.3. Ampirik Bulgular

Panel veri analizi yöntemi uygulanmadan önce çeşitli testlerin yapılması gerekmektedir. İlk olarak değişkenler üzerinde mevsimsel etkinin bulunmadığı gözlemlenmiştir. İkinci olarak, modellerde gerçekleştirilen F Testi, En Çok Olabilirlik (LR) Testi ve Breusch-Pagan LM Testi sonucunda birim ve zaman etkilerinin mevcut olduğu belirlenmiştir. Tablo 4’te ilgili sonuçlar yer almaktadır. Bu sonuçlara göre havuzlanmış (klasik) modelin uygun olmadığı, sabit etkiler modeli (SEM) veya tesadüfi etkiler modelinin (TEM) uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

⁴³ Badi H. Baltagi, *Econometric Analysis of Panel Data* (West Sussex: Wiley, 2005), 3-5.

⁴⁴ Serhat Yüksel vd., “Determinants of Profitability in the Banking Sector: An Analysis of Post-Soviet Countries”, *Economies* 6/3 (2018), 3-15.

Tablo 4. Model Belirleme Test Sonuçları

Model Belirleme Testi				
Test	ROA		ROE	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
F Testi	1.57	0.003	0.56	0.009
LR Testi-Olabilirlik Oranı Testi	56.41	0.000	13.31	0.000
Breusch-Pagan LM Testi	28.28	0.000	22.22	0.000

Yapılan tahminler arasındaki analizlerde ise Hausman Testi ile Tesadüfi (Rassal) Etkiler Modelinin etkili olduğu saptanmıştır. Tesadüfi Etkiler Modeli, bağımsız değişkenler ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olmadığı ve hata terimlerinin sabit olmayan diğer parametrelerle ilişkisiz olduğu bir varsayımı içerir. Başka bir deyişle, bu modelde hata terimleri zaman içinde değişmeyen diğer parametrelerle ilişkili değildir. Tesadüfi Etkiler Modeli analizi, zamana bağlı olmayan değişkenlerin model içine dahil edildiği bir yöntemi ifade eder. Tesadüfi Etkiler Modelleri ile gerçekleştirilen analizler, sonuçlar çıkarabilmek açısından en uygun analiz yöntemlerinden biridir.⁴⁵ Tesadüfi Etkiler Modeliyle gerçekleştirilen varsayım testleri sonucunda, kurulan modellerde heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerinin olduğu görülmüştür. Regresyon modelinde birim etkisi, değişen varyans (heteroskedastisite) ve otokorelasyon gibi sorunların mevcut olduğu durumlarda, Driscoll-Kraay (1998) tahmincisi daha doğru sonuçlar vermektedir.⁴⁶ İlgili test sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır:

Tablo 5. Spesifikasyon Testlerinin Sonuçları

Model	Hausman Testi		Levene, Brown ve Forsythe Testi		Durbin-Watson / Baltagi Wu		Pesaran CD _{LM} -Test	
	(SEM vs TEM)		(Değişen Varyans-Heterokedastisite)		(Otokorelasyon)		(Birimler Arası korelasyon)	
ROA	İst.	Olasılık	İst.	Olasılık	DW	Baltagi-Wu	İst.	Olasılık
1	1.76	0.4156	W0 : 5.3154212 W50 : 2.6707678 W10 : 4.4157980	W0 : 0.0000 W50 : 0.0243 W10 : 0.0000	1.3303135	1.4910221	10.821	0.0000
2	1.01	0.7998	W0 : 5.0845706 W50 : 2.5577053 W10 : 4.0929206	W0 : 0.0000 W50 : 0.0294 W10 : 0.0000	1.4214311	1.5665874	10.238	0.0000
3	0.76	0.8593	W0 : 3.4576980 W50 : 2.4877654 W10 : 3.2694126	W0 : 0.0053 W50 : 0.0344 W10 : 0.0082	1.7658816	1.8579005	8.098	0.0000
4	25.41	0.7543	W0 : 3.2886277 W50 : 2.3793520 W10 : 3.1088315	W0 : 0.0070 W50 : 0.0411 W10 : 0.0093	1.7652681	1.8571835	7.863	0.0000
5	90.4	0.2543	W0 : 2.9256207 W50 : 2.1934909 W10 : 2.8097631	W0 : 0.0153 W50 : 0.0584 W10 : 0.0196	1.7807809	1.8685991	7.639	0.0000
ROE	İst.	Olasılık	İst.	Olasılık	DW	Baltagi-Wu	İst.	Olasılık
1	0.35	0.8410	W0 : 6.5592836 W50 : 4.9299518 W10 : 5.5711839	W0 : 0.0000 W50 : 0.0000 W10 : 0.0000	1.6133025	1.6839415	8.469	0.0000
2	1.09	0.7795	W0 : 6.5283719 W50 : 5.0087397 W10 : 5.5955955	W0 : 0.0000 W50 : 0.0000 W10 : 0.0000	1.6747449	1.7366217	7.898	0.0000

⁴⁵ Tatoğlu, *Panel Veri Ekonometrisi*, 79-125.⁴⁶ Tatoğlu, *Panel Veri Ekonometrisi*, 287.

3	6.88	0.1766	W0 : 3.9269791 W50 : 2.0417300 W10 : 3.3002171	W0 : 0.0026 W50 : 0.0764 W10 : 0.0078	1.7995804	1.8333622	6.482	0.0000
4	6.73	0.1519	W0 : 4.1976806 W50 : 2.1822644 W10 : 3.5367958	W0 : 0.0015 W50 : 0.0596 W10 : 0.0043	1.8128954	1.8442741	6.472	0.0000
5	5.59	0.6936	W0 : 4.2547828 W50 : 2.4394617 W10 : 3.7380567	W0 : 0.0015 W50 : 0.0376 W10 : 0.0037	1.8167206	1.8579089	6.149	0.0000

Driscoll-Kraay Tesadüfi Etkiler Modeli ile sukuk ihraçları ve diğer değişkenlerin katılım bankalarının finansal performansları üzerindeki etkileri farklı modellerle ele alınmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6 ve Tablo 7'de yer almaktadır:

Tablo 6. ROA Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken (ROA)	1	2	3	4	5
SUKUK	0.000826*** (0.000557)	0.000361** (0.000462)	0.000339 (0.000263)	0.000187 (0.000263)	0.000132* (0.000357)
NPL	-0.0907*** (0.0284)	-0.0967*** (0.0269)	-0.0198 (0.0179)	-0.0468*** (0.0156)	-0.0513** (0.0188)
SIZE		0.000968 (0.000783)			0.00126*** (0.000315)
INF			0.00885*** (0.00129)	0.0126*** (0.00312)	0.0180*** (0.00384)
ER				-0.000326** (0.000152)	-0.000587** (0.000216)
GDP					0.00369 (0.00845)
IR					-0.00115 (0.00823)
UN					0.0489 (0.0419)
Sabit	-0.00742 (0.00996)	-0.0148 (0.0134)	0.0119** (0.00503)	0.00332* (0.00506)	-0.00271** (0.00838)
Gözlem	168	168	149	149	148
R²	0.144	0.175	0.142	0.186	0.206

Not: Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Tablo 7. ROE Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken (ROE)	1	2	3	4	5
SUKUK	0.0199** (0.00741)	0.0134** (0.00588)	0.00741 (0.00550)	0.00423 (0.00420)	0.00221*** (0.00743)
NPL	-1.398*** (0.437)	-1.425*** (0.396)	-0.890** (0.354)	-0.920** (0.356)	-1.050** (0.416)
SIZE		0.0133 (0.0104)			1.150* (0.602)
INF			0.113*** (0.0308)	0.0315 (0.115)	0.000318* (0.00361)
ER				0.00467 (0.00540)	0.0665 (0.150)
GDP					0.00458 (0.00814)
IR					0.0883 (0.156)
UN					-0.00397 (0.146)
Sabit	-0.265* (0.138)	-0.364* (0.182)	-0.0555 (0.0991)	-0.00322 (0.0831)	-0.0147** (0.127)
Gözlem	168	168	149	149	148
R²	0.144	0.161	0.129	0.137	0.150

Not: Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Çalışmanın ana hipotezini oluşturan (H₁) sukuk ihraçlarının katılım bankalarının finansal performansı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğunu iddia etmektedir. Tablo 6 ve 7'de ana hipotez için oluşturulan modellerin tahmin sonuçlarını ele almaktadır. Tahmin edilen sonuçların tümünde modellerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. R² istatistiği katılım bankalarının kârlılıkları üzerindeki değişkenlerin açıklayıcı yüzdeliğini vermektedir. En çok değişkenin kullandığı 5 numaralı modellerde %20 ve %15 açıklama yüzdesi göze çarpmaktadır. Tahmin edilen modellerde R²'nin düşük olmasının nedeni katılım bankalarının kârlılıkları üzerinde birçok içsel ve dışsal faktörün etkili olduğunu göstermektedir.

Analiz sonuçlarına göre sukuk ihraçlarının birçok modelde katılım bankalarının finansal performans göstergesi olan ROA ve ROE üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. 2015Q1-2023Q2 döneminde sukuk ihraçlarında %1'lik artış ROA ve ROE üzerinde olumlu ancak yüzdesel olarak düşük bir etkiye sahiptir. Literatürde yer alan Saad ve Haniff (2013), Ergün (2020), Le vd., (2022) ve Ledhem'in (2022) çalışmalarında da benzer bulgular yer almaktadır. Sukuk ihraçlarında artışların katılım bankalarının kârlılıklarını olumlu yönde etkilediği analiz bulgularında ortaya çıkmıştır.

Takipteki kredilerin katılım bankalarının finansal performansı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu analiz bulgularında yer almaktadır. Akın ve Duramaz'ın (2022) çalışmalarında benzer sonuca ulaşılmıştır. Takipteki krediler kredi zararına neden olduğundan dolayı katılım bankalarının kârlılıklarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu bağlamda sonuçlar teorik çıkarımlarla örtüşmektedir.

Katılım bankalarının aktif büyüklüklerinin de kârlılıkları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu analiz bulgularında özetlenmektedir. Literatürde yer alan Bouhider (2021), Hidayat vd., (2021) Ho ve Mohd-Raff (2019) ile Al-Harbi'nin (2020) çalışmaları da bu sonuçları destekler niteliktedir. Sonuçlar katılım bankalarının aktiflerdeki büyümenin pazar paylarının büyümesi anlamına geldiği ve bu hususunda kârlılıklarını pozitif yönde etkilediğini işaret etmektedir.

Modellerde yer alan değişkenlerden, enflasyonun katılım bankalarının ROA ve ROE üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Literatürdeki Mimouni vd., (2019) benzer sonuca ulaşmışlardır. Enflasyondaki yükselişlerin kredi kâr payı oranlarında artışa neden olması, katılım bankalarının kârlılıklarını da pozitif yönde etkilemektedir.⁴⁷

Döviz kurlarının katılım bankalarının finansal performansları üzerinde negatif etkisinin olduğu analizlerde görülmektedir. Bankacılık sektörü, doğası gereği dövizlerde meydana gelen volatiliteden etkilenmektedir. Bu durum bankacılık sektörünün finansal performansını olumsuz etkilemektedir.⁴⁸ Bu sonuç literatürdeki çalışmalar (Bouhider, 2021; Ho ve Mohd-Raff, 2019) ile örtüşmektedir.

Analizler neticesinde GDP, faiz oranları ve işsizlik değişkenlerinin ise katılım bankalarının finansal performansları üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını görmüştür.

SONUÇ

Katılım finans ekosisteminin tüm dünyada güçlü bir şekilde büyümesi, İslami sermaye piyasası ürünlerinden sukuk piyasalarını da önemli bir noktaya getirmiştir. Bugün sukuk piyasaları sadece Türkiye'de ve Müslüman ülkelerde değil, aynı zamanda dünyadaki birçok piyasada yerini almıştır.

Katılım finans ekosisteminin önemli bir enstrümanı olan sukukun katılım bankalarının kârlılığı üzerindeki etkisi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de 6 katılım bankası tarafından ihraç edilen sukukun katılım bankalarının finansal performans göstergesi olan ROA ve ROE değişkenleri üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre sukuk ihraçlarının katılım bankalarının finansal performanslarını pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Bunun yanında katılım bankalarının aktif büyüklükleri ile enflasyonun katılım bankalarının finansal performanslarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Takipteki krediler ve döviz kurlarının ise katılım bankalarının finansal performanslarını negatif etkilediği görülmüştür. GDP, faiz oranları ve işsizlik değişkenlerinin ise katılım bankalarının finansal performansları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın sonuçları, sukuk ihraçlarının katılım bankalarının kârlılık performansı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Katılım bankalarının varlık ve risk paylaşım esaslarına dayalı yapısı, sukuk ihraçlarının katılım bankaları için taşıdığı önemi artırmaktadır. Bu bağlamda, sukuk enstrümanlarının da varlık temelli bir nitelik taşıması bu ürünleri daha az riskli ve daha güvenilir finansal araçlar haline getirmektedir. Dolayısıyla

⁴⁷ Ashi Demirgüç-Kunt - Vojislav Maksimovic, "Stock Market Development and Financing Choices of Firms", *The World Bank Economic Review* 10/2 (01 Mayıs 1996), 353.

⁴⁸ Asef Yelghi, "Döviz Kurlarının Bankacılık Sektörünün Performansı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği (2007-2016)", *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi - Journal of Economic Policy Researches* 7/2 (28 Temmuz 2020), 69-87.

sukuk ihraçlarının katılım bankalarının finansal performanslarını pozitif etkilemesi sukuk ihraçlarının artmasına önemli bir dayanak teşkil edecektir.

Ayrıca bu sonuçlar kamu otoritesi ve politika yapımcılar için de önemli sonuçlar taşımaktadır. Katılım bankalarının finansal performanslarını olumlu etkileyen sukuk ihraçlarının önündeki yasal zorlukların kaldırılması ve sukuk çeşitliliğinin artırılması hususunda mevzuat ve yönetmeliklerle sektör desteklenebilir. Bunun yanında finansal krizlere karşı güçlü yapılarıyla ön plana çıkan⁴⁹ sukuk piyasalarının finansal piyasaların ayrılmaz bir parçası olması hususunda teşvik edici olabilirler.

Sukuk ihraçlarının katılım bankalarının finansal performansı üzerindeki etkisini ele alan bu çalışma, mevcut çalışmalardan daha kapsamlı bir dönemi ve değişkenleri dikkate almasıyla özgün bir çalışma olarak diğer çalışmalardan ayrışmakta ve literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın, sukuk ihraçlarının şirketler üzerinde finansal performanslarını içeren araştırmalara kaynaklık etmesi beklenmektedir. Böylece şirketlerin kârlılıkları üzerindeki sukuk ihraçlarının etkisi araştırılarak özel sektör açısından alternatif finansal kaynak önerileri de sunulabilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

AAOIFI Faizsiz Bankacılık Standartları, (İstanbul: TKBB Yayınları, 2018).

Abubakar, Yusuf Sani vd. "The Concept of Sukuk and Its Applications in Contemporary Islamic Financial System". *Law and Humanities Quarterly Reviews* 2/3 (30 Eylül 2023), 39-54. <https://doi.org/10.31014/aior.1996.02.03.70>

Ahmad, Wahida - Mat Radzi, Rafisah. "Sustainability of Sukuk and Conventional Bond during Financial Crisis: Malaysia's Capital Market". *Global Economy and Finance Journal* 4/2 (2011), 33-45.

Akın, Soner - Duramaz, Selim. "Kamusal Sermayenin Katılım Bankacılığının Performansına Etkisi: Türkiye Katılım Bankacılığına Yönelik Panel Veri Analizi". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 29/4 (29 Aralık 2022), 785-800. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1067893>

Aktepe, İsak Emin. *Katılım Finans*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2017.

Al-Ali, Salim. *Raising Capital on Şukūk Markets: Structural, Legal and Regulatory Issues*. Cham: Springer International Publishing, 2019. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-14536-1>

Alam, Nafis vd. "Are Islamic Bonds Different From Conventional Bonds? International Evidence From Capital Market Tests". *Borsa Istanbul Review* 13/3 (01 Eylül 2013), 22-29. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2013.10.006>

Al-Harbi, Ahmad. "Banks' Profitability in an Islamized Financial System: Comparative Study between Iran and Sudan". *International Journal of Islamic Banking and Finance Research* 4/1 (05 Mart 2020), 8-14. <https://doi.org/10.46281/ijibfr.v4i1.498>

Atika, A vd. "Sukuk Fund Issuance on Sharia Banking Performance in Indonesia". *International Journal of Civil Engineering and Technology* 9/9 (2018), 1531-1545.

⁴⁹ Wahida Ahmad - Rafisah Mat Radzi, "Sustainability of Sukuk and Conventional Bond during Financial Crisis: Malaysia's Capital Market", *Global Economy and Finance Journal* 4/2 (2011), 33-45.

- Ayub, M. *Understanding Islamic Finance*. West Sussex: John Wiley & Sons., 2007.
- Badawi, Ahmad vd. "The Contribution of Sukuk Placement and Securities to The Islamic Bank Profitability". *Tazkia Islamic Finance and Business Review* 13/2 (08 Haziran 2020), 175-192. <https://doi.org/10.30993/tifbr.v13i2.184>
- Baltagi, Badi H. *Econometric Analysis of Panel Data*. West Sussex: Wiley, 2005.
- Bashyariah, Nuhbatul vd. "Determinants of Sukuk Market Development: Macroeconomic Stability and Institutional Approach". *The Journal of Asian Finance, Economics and Business* 8/2 (28 Şubat 2021), 201-211. <https://doi.org/10.13106/JAFEB.2021.VOL8.NO2.0201>
- Bayındır, Servet. *Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans II*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.
- Bayındır, Servet. "Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları ve Fıkıhtaki Yeri". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (19 Nisan 2012), 249-273.
- Bibi, Sitara - Mazhar, Fatima. "An Investigation of the Relationship between Sukuk and the Performance of Banks of Pakistan". *Ijtihad: Jurnal Wacana Hukum Islam Dan Kemanusiaan* 19/1 (01 Haziran 2019), 53-66. <https://doi.org/10.18326/ijtihad.v19i1.53-66>
- Bouhider, Roukia. "Econometric Study of the Effect of Deposits on Islamic Banks Profitability: Evidence from Malaysia". *Economics Bulletin* 41/3 (2021), 1292-1302.
- Brooks, Chris. *Introductory Econometrics for Finance*. Cambridge: Cambridge University Press, 3. Basım, 2014. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139540872>
- Choi, Jaehwa vd. "Correlational Analysis of Ordinal Data: From Pearson". *Asia Pacific Education Review* 11/4 (Aralık 2010), 459-466. <https://doi.org/10.1007/s12564-010-9096-y>
- COMCEC. "The Role of Sukuk in Islamic Capital Markets". Comcec Coordination Office, 2018.
- Demirgüç-Kunt, Asli - Maksimovic, Vojislav. "Stock Market Development and Financing Choices of Firms". *The World Bank Economic Review* 10/2 (01 Mayıs 1996), 341-369. <https://doi.org/10.1093/wber/10.2.341>
- Dusuki, Asyraf Wajdi - Mokhtar, Shabnam. *Critical Appraisal of Shariah Issues on Ownership in Asset Based Sukuk as Implemented in the Islamic Debt Market*. ISRA Research paper No 8, 2010.
- Ergün, Tolga. "Sukuk Varlıkları ve Finansal Performans İlişkisi: Seçilmiş Ülkelerdeki Katılım Bankaları Üzerine Bir Araştırma". *Global Journal of Economics and Business Studies* 9/18 (04 Ocak 2021), 90-104.
- Godlewski, Christophe J. vd. *Do Markets Perceive Sukuk and Conventional Bonds as Different Financing Instruments?* BOFIT Discussion Papers 6/2011. Helsinki, 04 Nisan 2011. Social Science Research Network. <https://papers.ssrn.com/abstract=1833344>
- Hidayat, Sutan Emir vd. "Risk, Efficiency and Financial Performance in the GCC Banking Industry: Islamic Versus Conventional Banks". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 12/4 (01 Ocak 2021), 564-592. <https://doi.org/10.1108/JIABR-05-2020-0138>
- Ho, Catherine S.F. - Mohd-Raff, Nor Erna Nabila. "External and Internal Determinants of Performances of Shariah And Non-Shariah Compliant Firms". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 12/2 (01 Ocak 2019), 236-253. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-08-2017-0202>
- IFSB. *Islamic Financial Services Industry Stability Report 2022*. Islamic Financial Services Board, 2022.
- Karakuş, Rifat - Yılmaz Küçük, Şeyma. "Katılım Bankalarında Karlılığın Belirleyicileri: Türkiye Örneği için Bir Panel Veri Analizi". *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2 (07 Nisan 2016), 119-133.
- Le, Tu DQ. vd. "A Cross-Country Analysis on Diversification, Sukuk Investment, and the Performance of Islamic Banking Systems Under The COVID-19 Pandemic". *Heliyon* 8 (01 Mart 2022), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e09106>
- Ledhem, Mohammed Ayoub. "The Financial Stability of Islamic Banks and Sukuk Market Development: Is The Effect Complementary or Competitive". *Borsa Istanbul Review*

- 22/S1 (01 Aralık 2022), S79-S91. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.09.009>
- Lee, Hui Shan vd. "Influence of Secondary and Tertiary Literacy on Life Insurance Consumption: Case of Selected ASEAN Countries". *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice* 43/1 (06 Temmuz 2017), 1-15. <https://doi.org/10.1057/s41288-017-0050-7>
- Melasih, Esty. "The Determinants of Corporate Sukuk and Bonds Issuance in The Three OIC Countries". *SEIKO: Journal of Management & Business* 6/1 (21 Haziran 2023), 340-350. <https://doi.org/10.37531/sejaman.v6i1.4799>
- Mimouni, Karim vd. "The Impact of Sukuk on the Performance of Conventional and Islamic Banks". *Pacific-Basin Finance Journal* 54 (01 Nisan 2019), 42-54. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2019.01.007>
- Obeidat, Bader vd. "Evaluating the Profitability of the Islamic Banks in Jordan". *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences* 56 (01 Ocak 2013), 27-36.
- Orhan, Zeynep Hafsa - Tırman, Nurullah. "Türkiye'deki Kira Sertifikası (Sukuk) İhraçlarının Büyüme Üzerindeki Etkisine Dair Ampirik Bir Analiz: 2010-2019". *Sosyoekonomi* 29/48 (2021), 229-247. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2021.02.12>
- Öner, Muhammed Hadin. "Sukuk İhraçlarının Belirleyicileri: Katılım Bankaları Üzerine Bir Uygulama". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 21/4 (19 Ekim 2022), 2223-2238. <https://doi.org/10.21547/jss.1110830>
- Parlakkaya, Raif vd. "Determination of Factors Affecting the Profitability Variables by Panel Data Analysis in the Islamic Banks: The Case of Turkey". *Bilimname* 2020/42 (30 Ekim 2020), 41-61. <https://doi.org/10.28949/bilimname.691439>
- Saad, Noriza Mohd - Haniff, Mohd Nizal. "A Delve into Performance of Sukuk (Islamic Bonds) and Conventioanl Bonds Issued by PLC in Malaysia". *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research* 1/4 (2013), 83-94.
- Safari, Meysam vd. *Sukuk Securities: New Ways of Debt Contracting*. Wiley, 1st edition., 2014.
- Saraç, Mehmet - Karabulut, Esmâ. "Doğal ve Sosyal Çevreye Duyarlı Yatırımda Ortaklığa Dayalı Sukuk Modeli". *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* 15/1 (24 Ağustos 2021), 27-59. <https://doi.org/10.46520/bddkdergisi.986627>
- Smaoui, Houcem - Ghouma, Hatem. "Sukuk Market Development and Islamic Banks' Capital Ratios". *Research in International Business and Finance* 51 (01 Ocak 2020), 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2019.101064>
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen. *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2020.
- Türkan, Yavuz. "Türkiye'de Sukuk İhracının Katılım Bankalarının Aktif Büyüklüğüne Etkisi". *Para ve Sermaye Piyasası Araştırmaları*. ed. Yunus Yılmaz. 326. Ankara: Orion Kitabevi, 2022.
- Uddin, Md Hamid vd. "Why Do Sukuks (Islamic Bonds) Need a Different Pricing Model?" *International Journal of Finance & Economics* 27/2 (2022), 1-41. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2269>
- Yelghi, Asef. "Döviz Kurlarının Bankacılık Sektörünün Performansı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği (2007-2016)". *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi - Journal of Economic Policy Researches* 7/2 (28 Temmuz 2020), 69-87. <https://doi.org/10.26650/JEPR641975>
- Yüksel, Serhat vd. "Determinants of Profitability in the Banking Sector: An Analysis of Post-Soviet Countries". *Economies* 6/3 (2018), 3-15.
- IIFM Sukuk Report 2021* (2021).
- "Türkiye Katılım Bankaları Birliği". 2023. Erişim 15 Ağustos 2023. <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 181-201

İslami Bankacılıkta Selem Finansmanının Uygulanabilirliğine Dair Çiftçi Algısı

*Farmer Perception of the Applicability of Salam Financing
in Islamic Banking*

Uğur ÇOBAN

Dr., Bingöl Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü
Dr., Bingöl of Labor and Employment Agency
Bingöl/Türkiye

✉ ucoban@yahoo.com orcid.org/0000-0002-9987-4044

Salih ÜLEV

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İslam İktisadi ve Finansı
Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Sakarya University Faculty of Political Sciences, Department of Islamic
Economics and Finance
Sakarya/Türkiye

✉ salihulev@sakarya.edu.tr orcid.org/0000-0002-0653-6821

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 04.09.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Çoban, Uğur– Ülev, Salih. “İslami Bankacılıkta Selem Finansmanının Uygulanabilirliğine Dair Çiftçi Algısı”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 181-201. <https://doi.org/10.52637/kiid.1315729>

Cite as: Çoban, Uğur– Ülev, Salih. “Farmer Perception of the Applicability of Salam Financing in Islamic Banking”. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/ Special Issue (October 2023), 181-201. <https://doi.org/10.52637/kiid.1315729>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Uğur ÇOBAN – Salih ÜLEV | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0
(CC BY-NC) International License

İslami Bankacılıkta Selem Finansmanının Uygulanabilirliğine Dair Çiftçi Algısı*

Öz

Son yıllarda Covid-19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi nedenlerle tarım sektöründe yaşanan sorunlar sektörün önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Çünkü salgının neden olduğu tam kapanma politikaları ve savaş nedeniyle oluşan güvenlik gerekçeleri tedarik sorunlarını ve buna paralel olarak enflasyonist baskıları beraberinde getirmiştir. Tarım sektöründe ortaya çıkan bu sorunların çözümünde uluslararası iş birliğine ulusal önlemlerin eşlik etmesi gerekmektedir. Gerekli ulusal ve uluslararası önlemler alınmazsa tahıl ürünlerinin üretiminde veya tedarikinde yaşanacak sorunlar gıda krizlerine dönüşebilir. Tarım sektörünü destekleme amacıyla Dünya Bankası (DB) ve Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde bulunan Gıda ve Tarım Örgütü (GTÖ) gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla uluslararası politikalar geliştirilmektedir. Bunun yanı sıra her ülke kendi politikalarını çeşitli desteklerle uygulamaktadır. Tarım sektörünün geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için ülkelerce çeşitli ekonomik ve teknik destekler sunulmaktadır. Bu destekleri doğrudan ve dolaylı gelir desteği, fiyat desteği ve diğer destekler şeklinde gruplandırmak mümkündür. Ülkelerce sektöre yönelik sunulan çeşitli desteklere rağmen finansmana erişim sorunlarının bulunduğu söylemek mümkündür. Finansmana erişim sorununun farklı nedenleri olmakla birlikte temel nedenlerinden biri kredilerin yüksek faiz içermesidir. Bu nedenle sektörün finansmana erişimini kolaylaştıracak alternatif finansman araçlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Tarımı finanse edecek alternatif araçlardan biri de selem finansmanıdır. Genel hatlarıyla malın vadeli, ödemenin peşin yapılması esasına dayanan selem finansmanı faizsizlik özelliğiyle tarımsal destek yelpazesini genişletebilecek finansman araçlarından biri olabilir. Hâlihazırda dünya genelinde selem finansmanı İslami bankalar eliyle sunulmaktadır. Ancak İslami bankalar tarafından çiftçilere sunulan selem finansmanı düşük düzeylerde dir. Diğer taraftan selem finansmanın İslam bankaların yanı sıra tarımsal kurum ve kuruluşlarca sunulması da mümkündür. Bu bağlamda İslami bankalarca veya tarımsal kurum ve kuruluşlarca selem finansmanının bir finansman aracı olarak sunulması hususunda bu aracı talep edecek çiftçilerin uygulama esaslarına dair düşüncelerinin keşfedilmesi uygulamanın başarılı olması için elzem görülmektedir. Bu amaçla çalışmada İslami finansman araçlarından olan selem İslami bankacılıkta veya tarımsal kurum ve kuruluşlarca uygulanabilirliği konusunda çiftçi algısını keşfetmeye odaklanılmıştır. Söz konusu çiftçi algısını keşfetmek için nitel araştırma yöntemi benimsenerek yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak 17 çiftçiyle yüz yüze görüşme yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler tasnif edilerek sekiz tema belirlenmiştir. Her bir tema ayrıntılı bir şekilde analiz edilerek mevcut literatürle karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonuçları, selem finansmanının faizsiz olması ve çiftçilere sermaye sağlaması nedeniyle, hem katılım bankacılığı hem de tarımsal faaliyet yürüten kuruluşlar tarafından uygulanabileceğine dair olumlu bir algı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, uzmanlık ve güven gibi nedenlerle tarımsal kuruluşlar tarafından uygulanmasına odaklanmak, bu aracın yaygınlaşmasını en azından kısa vadede kolaylaştırabilir. Selem uygulamasının başarılı olması ve yaygın hale gelmesi için, tespit edilen risklerin azaltmak önemli bir husus olarak değerlendirilmektedir. Özellikle tarım sigortası ve çiftçilerin üretim potansiyelinin altındaki miktarlar için selem sözleşmesi yapılması, riskleri azaltabilir. Uygulanması durumunda selem finansmanını tercih edeceğini ifade eden katılımcıların oranı, faizsizlik ilkesi nedeniyle selem finansmanını tercih edeceğini ifade eden katılımcılardan daha yüksektir. Bu durum selem finansmanının sadece faiz hassasiyetine sahip olan çiftçilere değil, tüm çiftçilere sunulabilecek bir araç olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak tarım sektörünü geliştirmek ve bu sektörde yaşanacak finansman sorunlarının neden olacağı olumsuz sonuçları azaltmak için selem finansmanı alternatif bir araç olarak değerlendirilip geliştirilmelidir. Bu kapsamda özellikle kamu katılım bankalarında ve tarımsal kurum ve kuruluşlarda selem yaygınlaştıracak politikaların geliştirilmesine odaklanmak ve gerekli yasal düzenlemeleri yapmak gereklidir.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, İslami Bankacılık, Tarım Finansmanı, Selem, Çiftçi Algısı.

* Bu çalışmada kullanılan görüşme formu için Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kulundan 07.03.2023 tarih 58 sayılı karar ile izin alınmıştır.

Farmer Perception of the Applicability of Salam Financing in Islamic Banking*

Abstract

The significance of the agricultural sector has been reemphasized in recent years due to various challenges, including the COVID-19 pandemic and the Russia-Ukraine war, which have resulted in supply disruptions and concurrent inflationary pressures caused by the implemented containment measures and security concerns. If the necessary national and international measures are not taken, problems in the production or supply of grain products may turn into food crises. In order to support the agricultural sector, international policies are developed through international organizations such as the World Bank (WB) and the Food and Agriculture Organization (GTO) under the United Nations (UN). In addition, each country implements its own policies with various supports. Various economic and technical supports are provided by the countries for the development and strengthening of the agricultural sector. It is possible to group these supports as direct and indirect income support, price support and other supports. It is possible to say that there are problems in accessing finance despite the various supports offered to the sector by the countries. High interest rates on loans are a major obstacle to accessing finance, necessitating the development of alternative financing instruments. Salam financing, based on deferred payment and upfront settlement, is one such tool that can enhance agricultural support without interest. Currently, Islamic banks offer Salam financing globally, but its availability to farmers remains limited. Agricultural institutions and organizations, along with Islamic banks, have the potential to provide Salam financing. Therefore, it is crucial to explore farmers' perspectives on the implementation of Salam financing by Islamic banks or agricultural entities. For this purpose, the study focused on exploring the perception of farmers about the applicability of Salam, which is one of the Islamic financing instruments, in Islamic banking or by agricultural institutions and organizations. In order to explore the perception of the farmer in question, face-to-face interviews were conducted with 17 farmers using the semi-structured interview technique by adopting the qualitative research method. The data obtained from the interviews were classified and eight themes were determined. Each theme was analyzed in detail and compared with the existing literature. The results of the research reveal that there is a positive perception that Salam financing can be applied by both participation banking and agricultural organizations since it is interest-free and provides capital to farmers. However, focusing on its implementation by agricultural organizations for reasons of expertise and trust may facilitate the dissemination of this tool, at least in the short term. In order for the Salam practice to be successful and widespread, it is considered an important issue to reduce the identified risks. In particular, agricultural insurance and making Salam contracts for the amounts below the farmers' production potential can reduce the risks. The rate of the participants who stated that they would prefer Salam financing if it were implemented is higher than the participants who stated that they would prefer Salam financing because of the interest-free principle. This shows that Salam financing is a tool that can be offered to all farmers, not just those who have interest rate sensitivity. As a result, Salam financing should be evaluated and developed as an alternative tool in order to develop the agricultural sector and reduce the negative consequences of financial problems in this sector. In this context, it is necessary to focus on the development of policies and make the necessary legal arrangements that will spread the Salam, especially in public participation banks and agricultural institutions and organizations.

Keywords: Islamic Banking, Islamic Finance, Agricultural Finance, Salam, Farmer Perception.

* For the interview form used in this study, permission was obtained from the Social and Human Sciences Ethics Club of Sakarya University with the decision no. 58 dated 07.03.2023.

GİRİŞ

Covid-19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi uluslararası etkilere sahip sorunlar tarım sektörünün önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu sorunlar tarımsal ürünlerin üretimi ve tedarikini olumsuz etkileyerek başta enflasyon olmak üzere çeşitli ekonomik problemleri tetiklemiştir. Kimi zaman doğal afetler ve savaşlar gıda krizlerini küresel ölçekte bir sorun haline gelmesine yol açmaktadır. Tarım sektöründe ortaya çıkan sorunların uluslararası iş birliği ile çözülmesi çabalarının yanı sıra ülkelerin de bu konuda ulusal önlemler alması gerekmektedir. Gerekli önlemler alınmazsa tahıl ürünlerinin üretiminde veya tedarikinde yaşanacak sorunlar gıda krizlerine dönüşebilir. Bu konuda ülkelerin kalkınmalarını finanse etmek amacıyla kurulan DB başkanının açıklamaları¹ ve Gıda Krizine Karşı Küresel Ağın (GNAFC) yayınladığı rapor duruma dair dikkat çekici bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla tarım sektörünü geliştirmenin BM'nin 2030 yılına kadar yoksulluğu azaltma hedefi gibi küresel hedeflerle birlikte ulusal düzeyde bir öneme haiz olduğunu söylemek kehanet olmayacaktır.

Tarım sektörünü destekleme amacıyla DB ve GTÖ gibi uluslararası kuruluşlar bünyesinde uluslararası politikalar geliştirilmektedir. Bunun yanı sıra her ülke kendi politikalarını çeşitli desteklerle uygulamaktadır. Bu destekler fiyat desteği, doğrudan gelir desteği, dolaylı gelir desteği ve diğer destekler şeklinde dört kategoride değerlendirilebilir². Bunlara özel bankalarca sunulan tarım kredilerini eklemek mümkündür. Böylece tarımsal destekleri sermaye, kredi ve gelir desteklerini kapsayan ekonomik destekler; tohum, ilaç ve tarım araçları gibi destekleri kapsayan teknik destekler olarak iki grupta incelemek mümkündür.

Tarım sektörü çeşitli araçlarla desteklense bile günümüzde sektörün finansmana erişim sorunları yaşadığı söylenebilir. Örneğin Ersoy ve Özsoy³ Türkiye'de tarımın finansmanı ile ilgili yaşanan sorunlardan birinin yüksek faiz maliyetleri olduğunu belirtmektedir. Barthi ise tarım sektöründe yaşanan düşük kârlılık sorununun en önemli nedeninin krediye erişim olduğu sonucuna varmıştır⁴. Bu örnekler tarımın finansmanında yaşanan sorunlara dair çalışmaların sadece birkaçıdır. Sektörün yaşadığı finansal sorunlar yukarıda ifade edilen sermaye, kredi ve gelir desteklerini kapsayan ekonomik desteklerle çözülmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan çiftçilerin finansmana erişimlerini sınırlandıran bir unsur da mevcut finansman imkânlarının faiz içeren yöntemler olmasıdır. Dini hassasiyetlerinden ötürü faizden uzak duran çiftçiler faizli finansman araçlarını tercih etmemektedir. Faize dayalı geleneksel bankacılığa alternatif olarak ortaya çıkan ve faizsiz finansman ürünleri sunan katılım bankalarının tarım sektörüne yönelik geliştirdiği finansman ürünleri ise oldukça sınırlıdır. Daha çok tarım ürünlerine yönelik olarak kullanılan ve tarihsel açıdan oldukça eski bir uygulama olan selem finansmanı, katılım bankalarının finansman yöntemlerinden biri olarak zikredilse de uygulamada neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Genel hatlarıyla selem finansmanı, ürün hasat edilmeden önce değerinin çiftçiye ödenmesi ve sözleşmede belirtilen tarihte hasat edilen ürünün alıcıya aktarılması esasına dayanan faizsiz bir araçtır.

Bu çalışmanın amacı katılım bankaları tarafından sunulacak selem finansmanının uygulanabilirliği konusunda çiftçilerin düşüncelerini keşfetmektir. Bu amaçla çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş, veri toplama yöntemi olarak görüşme yöntemi kullanılmıştır. Hazırlanan soru formu çiftçilere uygulanmış ve elde edilen yanıtlar incelenmiştir. Çalışmada öncelikle selem finansmanının fikhî boyutu sunulmuştur. Daha sonra

¹ BBC News Türkçe, "Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali: Dünya Bankası'ndan 'Gıda Krizi Yüz Milyonlarca Kişiyi Yoksulluğa İtiyor' Uyarısı" (Erişim 10 Ocak 2023).

² Erkan Aktaş vd., "Farklı Ülkelerdeki Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretim Üzerine Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2015), 58-59.

³ Mehmet Ersoy – M. Şerafettin Özsoy, "Tarım Finansmanının Kalkınmadaki Rolü Ve Önemi: Bir Model Önerisi", *Öneri Dergisi* 12/47 (2017), 1.

⁴ Nisha Bharti, "Evolution of Agriculture Finance in India: A Historical Perspective", *Agricultural Finance Review* 78/3 (2018), 376.

literatür özetinde Türkiye ve dünyada selem finansmanı uygulamalarına değinilmiştir. Bulgular kısmında soru formlarının uygulanması sonucu elde edilen bilgilerden hareketle on tema belirlenmiş ve bu temalar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Sonuç kısmında ise selem katılım bankacılığında mı yoksa Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) veya Tarım Kredi Kooperatifi (TKK) gibi kuruluşlarla uygulanıp uygulanamayacağı tartışılmıştır. Çalışma sonucunda çiftçilerin bu ürüne yönelik beklentilerinin ne olduğu açıklanarak selemi uygulamayı düşünen katılım bankalarının daha başarılı bir ürün geliştirme süreci izlemelerine katkı sağlanmış olacaktır. Ayrıca selem finansmanının katılım bankaları dışında TMO ve TKK gibi kuruluşlar eliyle uygulanıp uygulanamayacağı hususunda çiftçilerin düşünceleri keşfedilerek politika geliştiricilere veri sağlanmış olacaktır.

1. FIKHÎ AÇIDAN SELEM

İslami finansman araçlarına dair teorik çalışmaların İslam iktisadını ilgilendiren naslara ve bu naslardan üretilen fikhî kaidelere uygunluğunun açıklanması bir zarurettir. Bu nedenle bu bölümde selem finansmanı fikhî açıdan incelenmiştir.

Selem Kitap, Sünnet ve ümmetin icmâsıyla meşru akitlerdendir⁵. Mezheplerin selem tanımlamaları, küçük farklılıklar barındırmakla birlikte benzerdir. Buna göre genel hatlarıyla selem, peşin para veya peşin verilen bir mal ile veresiye bir mal satın almak demektir⁶. İbn Âbidin ise selem finansmanını ileride teslim edilecek malı peşin para ile satmak olarak tanımlamaktadır⁷. Hanbelî fakih İbn Kudâme selemi bir miktar para karşılığında nitelikleri belirlenmiş bir malı daha sonra teslim almaya dayanan bir muamele olarak tanımlamıştır⁸. İmam Mâlik Muvatta isimli eserinin selem alışverişine dair bölümünde önce selem Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklandığına dair bir hadis rivayet ederken ilerleyen kısımlarda selem nasıl yapılacağına dair açıklamalarla da câiziyetini açıklamaktadır⁹. İmam Mâlik'e göre selem, parasını peşinen ödeyerek gelecek bir zamanda teslim alınmak üzere yapılan alışveriştir¹⁰. Bu tanımların ortak noktası selem alışverişinde satıcının ödemeyi para ile yapması ve alıcının malı veresiye olarak almasıdır. Fetâvâ-i Hindîyye'de ilave olarak ödemenin mal ile de yapılabileceği ifade edilmektedir¹¹. İbn Teymiyye ise selemi vadeli alım satım borçları gibi bir borç sözleşmesi olarak tanımlamaktadır ve bu tanıma "Ey iman edenler tayin edilmiş bir vakte kadar borçlandığınızda onu yazın" ayetini¹² ve Abdullah İbni Abbas'ın (r.a.) "Zimmette bulunan selem alışverişinin Allah'ın kitabında helal olduğuna şahadet ederim" sözünü delil olarak sunmuştur¹³. Selem, satıcının yanında bulunmayan şeyi satmasının yasaklanışından istisna edilmiş bir ruhsat¹⁴ olarak değerlendirilebilir.

İslam âlimleri ölçülen veya tartılan her şeyin selem yolu ile satışının câiz olduğunda müttefiktirler¹⁵. Bu hususta İslam peygamberi (s.a.v) Medine'ye hicret ettiği zaman halkın selem yoluyla iki-üç yıl vadeli hurma alım satımı yaptıklarını görünce "Kim ki bir şeyi peşin para ile veresiye (selem) olarak satarsa, o şeyin belli bir ölçüde, belli bir tartıda ve belli bir vadeye kadar satışını yapsın" buyurmuştur¹⁶. Bununla birlikte selem alışverişinin câiz olduğu ve

⁵ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Risale Yayıncılık), 437.

⁶ *El-Fetâvâ-i Hindîyye* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985), 495.

⁷ İbn Âbidin Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar: şerhi Tenviri'l-ebzar* (Beirut: Darul Fikr, 1966), 209.

⁸ İbn Kudâme el-Makikdisî, *Delilleriyle Hanbelî Fıkıhı El Muğni Muhtasarı*, çev. A. Alparslan Tunçer (İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 2015), 55.

⁹ İmam Mâlik, *Muvatta'*, çev. Ahmet M. Büyükcınar, Vecdi Akyüz, Ahmet Arpa, Durak Puzmaz, Abdullah Yücel (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 233.

¹⁰ İmam Mâlik, *Muvatta'*, 234.

¹¹ *El-Fetâvâ-i Hindîyye*, 5/495.

¹² *Kur'an Yolu Tefsiri* (Erişim 5 Mart 2023), el-Bakara 2/282.

¹³ İbn Teymiyye, *Kıyas*, çev. Cemal Güzel (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996), 26.

¹⁴ Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 273.

¹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyet'ül Müctehid ve Nihâyet'ül Muktesid*, çev. Ahmed Meylani (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 274.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beirut: Dâru İbn Kesir, 1463/2002); Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beirut: Dâru'l Kitab El-İlmiyye, 1412/1991), "Musakaat", 128.

olmadığı şeylerle ilgili görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin Hanefilerce dirhem veya dinarları önceden vererek bunların karşılığında veznî (terazi ile tartılan) bir şey satın almak câiz görülürken¹⁷ Şâfiî mezhebinde hayvan alışverişinin de seleme konu olabileceği belirtilmektedir¹⁸.

Fakihlerce selem sözleşmeleri belirli şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar mezheplere göre farklılık gösterebilmektedir. Mezheplerin farklı yaklaşımlarını ve bu yaklaşımların nedenlerini incelediği Bidâyet'ül Müctehid ve Nihâyet'ül Muktesid isimli eserinde İbn Rüşd selemin şartlarının üzerinde icmâ edilen ve ihtilaf edilen şartlar olmak üzere iki kısımda incelenebileceğini ifade etmektedir¹⁹ ve bu şartlar Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Selem ile İlgili İcmâ Edilen ve İhtilaf Edilen Şartlar

İcmâ Edilen Şartlar	İhtilaf Edilen Şartlar
Satış bedeli ile satılan şey birbirleriyle veresiye olarak satılması câiz olan şeylerden olmalıdır.	Malın vade ile satılması
Satılan şey eğer miktarı aranan şeylerden ise miktarının ölçü, tartı, ya da sayı ile belli olmalı ve eğer evsafı aranan şeylerden ise evsafı belli olmalıdır.	Malın cinsinin satış akdi anında bulunması
Satılan şey, vadesinin geldiği mevsimde bulunmalıdır.	Malın nerede teslim edileceğinin belirtilmesi
Satış bedeli uzun vadeli olmamalıdır.	Satış bedelinin götürü olmayıp miktarının ölçü, tartı veya sayı ile belli olması

Burada özellikle vade ile ilgili ihtilaf dikkat çekicidir. Vadeli bir alışveriş özelliği ile ön plana çıkan selem finansmanının peşin olarak gerçekleşmesinin mümkün olduğuna dair fetva ile Şâfiî mezhebi diğer üç mezhepten farklılaşmaktadır²⁰. Hem bedelin hem de seleme konu malın aynı anda teslim edilmesi durumunda sözleşmenin selem sözleşmesi olmaktan çıkacağı değerlendirilirse bu ihtilaftan kastın ne olduğu açıklamaya muhtaç görünmektedir. Bu noktada İslami Finansal Kuruluşlar için Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) da muayyen bir malın seleme konu olamayacağını belirtmektedir²¹. Ayrıca İmam Nevevî'nin diğer mezheplerden farklı olarak hayvanlar üzerine selem akdinin yapılabileceğini aktardığını²² belirtmekte fayda vardır. Ancak bu çalışma tahıl ürünleri üzerine yapılacak selem uygulamasına odaklandığı için hayvanlar üzerine selem yapma ile ilgili ayrıntılara değinilmemiştir.

Klasik fıkıh literatüründe selem bahsine dair yukarıdaki açıklamalara ilave olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem İslami medeni kanunu olan Mecelle'de selem "Müecceli, muaccele satmak; yani peşin para ile veresiye mal almaktır" şeklinde tanımlanmaktadır²³. Türk Borçlar Kanununda ise selem sözleşmesi yer almamakla birlikte sözleşme serbestisi ilkesi kapsamında selem sözleşmesi yapılması mümkündür.

¹⁷ El-Fetâvâ-i Hindiyye, 5/502-512.

¹⁸ İmam Nevevî, *Minhâc, Açıklamalı Şâfi İlmihali*, çev. Mithat Acat (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015), 116.

¹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyet'ül Müctehid ve Nihâyet'ül Muktesid*, 3/100-104.

²⁰ İbn Rüşd, *Bidâyet'ül Müctehid ve Nihâyet'ül Muktesid*, 3/101.

²¹ AAOIFI, " [Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. Shari'ah Standards]" (Bahrain, Acceptance 2015, 10), 267.

²² İmam Nevevî, *Minhâc*, 116..

²³ Ali Haydar Efendi, *Dürrer'ül-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018), Madde 123.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Çiftçilerin, finansman sorunlarına rağmen geleneksel bankalarca sunulan finansman araçlarını karmaşık bürokrasi ve yüksek faiz oranları nedeniyle tam anlamıyla kullanamadıkları, bunun yerine finansman ihtiyaçlarını gayri resmi finansman araçlarıyla giderdikleri bilinmektedir²⁴. Hudaifah vd. tarımın finansmanı için çiftçilerin bir araya gelerek oluşturdukları sermayenin anahtar rol oynayacağını belirtmektedir²⁵. Bu yaklaşım kooperatifçiliğin sadece pazar bulma açısından değil sermaye bulma açısından da gerekli olduğunu göstermektedir. 2009-2019 yıllarını kapsayan Türkiye Merkez Bankası tarım sektörü bilanço verilerine göre sektörün finansman oranının gittikçe düştüğü görülmektedir. Bu oran tarım sektörünün öz kaynaklarının toplam borç miktarına oranını vermektedir ve oranın düşüklüğü sektörde borçlanma maliyetlerinin arttığı şeklinde yorumlanabilir²⁶.

Yeterli kredi imkânları sunacak bir sistem geliştirmedikçe tarım sektörünü geliştirmek zordur²⁷. Kredi imkânları geliştirilmiyor ve küçük ölçekli tarımsal faaliyetlerle yetiniliyorsa bu durum kendi kendine yetmenin daha da değerli olduğu günümüzde ciddi krizleri beraberinde getirecektir. Bu noktada selem finansmanı çiftçinin finansman ihtiyaçlarını giderecek bir sistemin araçlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde selem finansmanı uygulamaları az sayıdadır. İslami Finansal Hizmetler Kurulunun (IFSB) yayınladığı İslami bankacılık verileri bu durumu teyit eder niteliktedir. IFSB'nin 2022 yılı üçüncü çeyrek verilerine göre Malezya, Türkiye, Bahreyn ve Katar gibi ülkelerde selem uygulamasına dair veri yokken Pakistan'da toplam İslami finans kontratları toplamının %1,9, Sudan'da %4,5 ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde %18,13 civarındadır. İran'da ise 2018 yılı ikinci çeyrek verilerine göre bu oran %1'dir²⁸.

Selem finansmanı Putri vd'nin tespitinin²⁹ aksine sadece İslami bankalarca uygulanacak bir finansman aracı değildir. Ancak İslam iktisadına dair teorik ve pratik gelişmelere bakılırsa bu alana dair sorumluluk üstü kapalı bir şekilde İslami bankalara bırakılmış gibidir. Bunun farklı sebepleri olabilir ve bu çalışmanın amacı dışındadır. Ancak bu tespit doğru kabul edilirse söz konusu sorumluluğun İslami bankalarca tek başına karşılanamayacak kadar ağır olduğu bir gerçektir. Yani geliştirilecek her İslami finansman aracının illa İslami bankalarca uygulanması gerekmez. Bu durumda ister devlet tarafından isterse vakıf, dernek veya bağımsız girişimler sayesinde olsun yeni yapılara ihtiyaç duyulacağını söylemek mümkündür. Bu bahis özellikle tarımın finansmanında vade ve çeşitli çevresel riskler nedeniyle İslami bankalar yerine yeni girişimleri çağıran selem finansmanında daha da belirginleşmektedir.

Tarımsal üretim süreçlerinde ortaya çıkan finansman ihtiyaçlarının teminin için kullanılan ve bir tür vadeli işlem olan selem³⁰, tarımsal üretimin arttırılmasının hedeflendiği her ülkede çeşitli kurumlar veya özel girişimlerle uygulanabilir bir finansman aracıdır. Örneğin tarımsal üretim yapmayan ama tarım ürünlerini ilk üreticiden alıp piyasada satışa sunacak bir tacir de bu yöntemi rahatlıkla kullanabilir. Bunlara kooperatifler, vakıflar veya

²⁴ Inten Meutia vd., "Comparative analysis of agricultural financing in some countries", *Tazkia Islamic Finance and Business Review* 11/1 (2017).

²⁵ Ahmad Hudaifah vd., "The Implementation of Salam-Contract For Agriculture Financing Through Islamic-Corporate Social Responsibility (Case Study of Paddy Farmers in Tuban Regency Indonesia)", *Al-Iqtishad: Jurnal Ilmu Ekonomi Syariah* 11/2 (2019), 223.

²⁶ Muhammed Tiryaki - İlkut Elif Göker Kandil, "Türkiye'de Tarım Sektörünün Finansal Yapısı ve Tarımın Finansmanı Üzerine Bir Çalışma: Alternatif Bir Finansman Yöntemi Olarak Selem Sözleşmeleri", *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi* 6/14 (2021), 9.

²⁷ Naeem Ahmed vd., "Issues in Existing Agricultural Credit and Scope of Bay'Salam as an Alternative", *Journal of Islamic Business and Management* 9/1 (2019), 99.

²⁸ Islamic Financial Service Board, "Data by Country (Islamic Banking)" (Erişim 9 Mart 2023).

²⁹ Anggi Kusuma Putri vd., "The potential of bai salam in islamic social finance to achieve united nations' sustainable development goals", *International Journal of Management and Applied Research* 6/3 (2019), 142.

³⁰ Mehmet Bükey - Yavuz Türkan, "İslami Finans Yöntemleri", *Para ve Sermaye Piyasalarından Teorik ve Amprik Çalışmalar*, ed. Ethem Kılıç (Ankara: Özgür Yayınları, 2023), 227.

dernekler de eklenebilir. Ancak operasyonel zorluklar ve fiyat riski gibi kısıtlamalar nedeniyle sadece finansman sağlamaya odaklanan finansal kuruluşlarca uygulanması zor görünmektedir. Bunun yerine hem finansman sağlayacak hem de ürünleri satın alıp üçüncü kişilere satacak kâr amacı gütmeyen kurum veya kuruluşlar eliyle uygulanması en azından kısa vadede selem yayılmasını sağlayabilir. Literatür incelendiğinde selem yeterince ilgi görmemesinin temel nedenlerinden biri finansörlerce riskli görülmesidir. Dolayısıyla esas gayesi sermaye sağlamak olan İslami bankaları veya başka finansal kuruluşları sisteme dâhil etmek zaman alabilir. Paralel selem sözleşmeleri buna çözüm imkânı sunsa da işlemleri karmaşıklaştırması yönüyle selem finansmanı tercihini olumsuz etkileyebilir.

Yukarıda IFSB verilerinden hareketle ifade edildiği gibi İslami bankalarca uygulanan selem finansmanı düşük düzeydedir. Diğer taraftan selem finansmanının uygulandığı Sudan ve Endonezya gibi İslami finansın yaygın olduğu ülkelerde İslami bankalarca uygulanan selem finansmanının altyapı yetersizliği nedeniyle beklenen etkiyi göstermediği; WASIL gibi vakıfların uyguladığı selem finansmanının daha başarılı olduğu bilinmektedir³¹. WASIL deneyimi selem finansmanının bir takım olumlu çıktıları ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Ahmed vd.'nin çalışmasına göre bu olumlu çıktılar; çiftçilerin kendi kendilerine yeterlilik kazanmaları ve araçların sömürsünden kurtulmaları, kaliteli girdileri daha ucuza satın alabilmeleri ve araçların baskısından kurtulmaları şeklinde özetlenebilir³². Aynı çalışma WASIL'ın sunduğu selem finansmanının faydalarının ankete katılan çiftçilerce de teyit edildiğini göstermektedir. WASIL deneyimi selem finansmanının İslami bankalar dışında başka organizasyonlarla daha etkin bir şekilde uygulanabileceğini göstermektedir.

Sri Lanka'daki Muslim Aid kuruluşu da selem finansmanı sunan banka dışı kuruluşlara örnek verilebilir³³. Ayrıca selem finansmanının katılım bankacılığında uygulanmasının yanı sıra ticaret borsalarında da uygulanabileceğine dair teorik çalışmalar bulunmaktadır³⁴. Saiti vd. selem fonlaması gibi finansal teknolojilerle birlikte uygulanabileceğini belirtse de³⁵ henüz pratikte uygulaması geliştirilememiş bir enstrümanın finansal teknolojilerle yaygınlaştırılabileceği zor görünmektedir. Ülev ve Selçuk selem finansmanının hem katılım bankaları tarafından hem de hem de sermaye piyasası ürünü olarak kullanımına yönelik model önerileri getirmektedir³⁶. Bu tür çalışmalar selem finansmanı sunacak kurumlar için öneriler getirmesi bakımından selem arz tarafını ilgilendirmektedir. Fakat selem talep tarafına odaklanan çalışmalar nispeten daha azdır. Konunun arz tarafı kadar, kurumlar tarafından sunulacak selem finansman ürününü talep edecek olan çiftçilerin görüş ve düşünceleri de önem taşımaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye özelinde selem talep tarafını araştıran herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Selem finansmanında sözleşmenin taraflarının (banka ve çiftçi) algılarını ölçen çalışmalar sınırlıdır. Kaleem ve Ahmad banka çalışanlarının seleme dair algılarını incelerken³⁷ Ahmad vd. selem uygulanabilirliğine dair çiftçilerin düşüncelerini ortaya koyan bir çalışma yapmıştır³⁸. Bu çalışmada 10 çiftçi ile anket çalışması yapılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre çiftçilerin yaklaşık %70'i tarımın finansmanında faizin önemli bir engel oluşturduğunu düşünmektedir. Yine aynı çalışmaya göre selem mevcut kredi sistemini değiştirmek için

³¹ Ahmed vd., "Issues in Existing Agricultural Credit and Scope of Bay'Salam as an Alternative", 102.

³² Ahmed vd., "Issues in Existing Agricultural Credit and Scope of Bay'Salam as an Alternative", 6.

³³ Muslim Aid, "Salam" (Erişim 7 Mart 2023).

³⁴ Abdullah Kılıçarslan – Osman Okka, "Ticaret Borsalarında Selem ve Alt Selem Sözleşmelerinin Alternatif Enstrüman Olarak Kullanılması", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 7/3 (2021), 186.

³⁵ Buerhan Saiti vd., "Financing agricultural activities in Afghanistan: a proposed salam-based crowdfunding structure", *ISRA International Journal of Islamic Finance* 10/1 (2018), 60.

³⁶ Salih Ülev – Mervan Selçuk, "Tarımsal Üretim Finansmanı için Seleme Dayalı Finansman Modeli: Fındık Örneği", *İslam İktisadında Selem: Fıkhi ve İktisadi Yönleriyle*, ed. Salih Ülev – Mervan Selçuk (İstanbul: İktisat Yayınları, 2022), 51.

³⁷ Ahmad Kaleem – Saima Ahmad, "Bankers' perception towards Bai Salam method for agriculture financing in Pakistan", *Journal of Financial Services Marketing* 15 (2010), 215.

³⁸ Ahmed vd., "Issues in Existing Agricultural Credit and Scope of Bay'Salam as an Alternative".

potansiyele sahip olduğunu düşünen çiftçi oranı %79'dur. Kaleem ve A. Wajid'in bulgularına göre selem finansmanı sayesinde girdilerin peşin alınması çiftçilerin %25 oranında tasarruf sağlayabileceklerini göstermektedir³⁹. Bello vd. tarafından yürütülen çalışmada, çiftçilerin tarım sektöründe selem finansmanına ihtiyaç olduğuna inandıkları ortaya çıkmıştır⁴⁰. Bu bulgu, çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini iyileştirmek ve genişletmek için finansal destek almanın faydasını ve potansiyelini gördüklerini göstermektedir. Başka bir çalışmaya göre selem finansmanı çiftçi için ürün değerinin peşin alınmasıyla finansman sağlanması açısından faydalı iken aynı zamanda alıcının peşin ödeme nedeniyle daha düşük fiyattan ürün almasını sağlayan ve iki yönlü faydası bulunan bir araç olarak görülmektedir⁴¹.

Selem sözleşmeleri ile çiftçinin finansman ihtiyacını karşılayacak modellerin riskleri de önemli bir konudur. Selem finansmanının Kaleem ve Ahmad'ın belirttiği gibi gelecekteki fiyat dalgalanmalarını azaltacak bir etkisi olabilir⁴². Ancak enflasyonun yüksek olduğu ve fiyat dalgalanmalarının sık yaşandığı ortamlarda bu durum çiftçi için riske dönüşebilir. Fiyat dalgalanmaları sadece alıcıyı değil aynı zamanda satıcıyı (çiftçi) da koruyacak bir yapıyı gerekli kılabılır. Çiftçilerin değerini peşin aldığı bir ürünün üretiminde daha dikkatli davranacağı varsayılırsa finansman sağlayan açısından risklerin azalacağı beklenebilir. Bu nedenle geliştirilecek modellere fikhî uygunluk sağlanması şartıyla adapte edilecek riskleri azaltıcı tedbirler uygulamayı kolaylaştırıcaktır. Örneğin (fikhî uygunluğun sağlanmış olması koşuluyla) paralel/zincirleme selem sözleşmeleri veya selem kira sertifikaları, kamu otoritesinin güvence veren fonlar oluşturması ve TMO gibi alıcı konumdaki kamu kuruluşlarının varlığı riskleri azaltıcı etki yapabilir. Kaleem ve Ahmad'ın belirttiği gibi acil durumlar için oluşturulacak fon veya çiftçinin nakit rezerv bulundurması gibi çözümler de riskleri azaltıcı uygulamalar olarak değerlendirilebilir⁴³. Tarım sigortasını da bu önlemlere eklemek gerekir. Nitekim Atah vd.'nin yaptığı çalışmada tarım uzmanları temerrüt riskine karşı tekâfül uygulamasının dâhil edildiği modelin etkin olabileceğini düşünmektedir⁴⁴.

Selem finansmanının yaygınlaşması sadece İslami finansın gelişimine katkı sağlamayacak aynı zamanda ödenemeyen borçlar, kalite ve fiyattan taviz verme, yüksek faizli kredi geri ödemeleri gibi sorunlarla⁴⁵ baş etmede çiftçilerin elini güçlendirecektir. İslami finansman modellerinin BM gibi uluslararası kuruluşlar nezdinde uygulanacak modellerle sunulması da mümkündür. Ancak İslami gayeler ile kurulmamış ve yapısı İslami ilkelerle oluşturulmamış kurumlar aracılığıyla uygulanması zor olabilir. Bu nedenle İslami finansın kendi içinde araç geliştirerek bu araçların uygulanabileceğini ispat etmesi zorunlu bir durum gibi görünmektedir. Bu çalışma sadece dini hassasiyeti olan çiftçilerin değil selem finansmanını tercih edebilecek tüm çiftçilerin bu finansman türünün uygulanabileceğine dair algısını ölçmeyi hedeflemektedir.

Son olarak tarımı finanse etmede selem dışında başka İslami finans araçları da kullanılmaktadır. Meutia vd.'nin Çin, Malezya, Endonezya, İran ve Sudan'ı kapsayan çalışması göstermektedir ki tarımın finansmanında selem dışında teverruk, mudârebe, müşâreke, icâre ve bey' bi'l-vefâ gibi bir kısmı tartışmalı finansman araçları kullanılmaktadır⁴⁶.

Literatür incelendiğinde, çiftçilerin finansman bulmada zorlandığı ve bunun borçlanma maliyetleriyle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, selem finansmanının

³⁹ Ahmad Kaleem – Rana Abdul Wajid, "Application of Islamic banking instrument (Bai Salam) for agriculture financing in Pakistan", *British Food Journal* 111/3 (2009), 282.

⁴⁰ Hashim Sabo vd., "Appraisal of The Salam Islamic Mode of Financing Agribusiness and Agriculture Among Rural Farmers in Bauchi State Of Nigeria", *SocioEconomic Challenges* 2/1 (2018), 56.

⁴¹ Ummi İbrahim Atah vd., "Proposed secured bay-salam model for financing agriculture by Islamic banks", *International Journal of Management and Applied Research* 6/4 (2019), 183.

⁴² Kaleem - Ahmad, "Bankers' perception towards Bai Salam method for agriculture financing in Pakistan", 218.

⁴³ Kaleem - Ahmad, "Bankers' perception towards Bai Salam method for agriculture financing in Pakistan", 220.

⁴⁴ Atah vd., "Proposed secured bay-salam model for financing agriculture by Islamic banks", 190.

⁴⁵ Kaleem - Ahmad, "Bankers' perception towards Bai Salam method for agriculture financing in Pakistan", 219.

⁴⁶ Meutia vd., "Comparative analysis of agricultural financing in some countries", 15.

düşük düzeylerde uygulanmasının yanı sıra sivil toplum kuruluşları aracılığıyla da kullanıldığı görülmektedir. İslami bankalarda selem finansmanının uygulanabilirliğine dair yapılan araştırmalar sınırlıdır. Ancak az sayıdaki çalışma, çiftçilerin selem finansmanına olumlu baktığını ve maliyetleri azaltacağına inandığını göstermektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye'de bu alanda çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak Türkiye'de İslami bankacılıkta ve tarımsal faaliyetler yürüten kuruluşlarca selem finansmanının uygulanabilirliği konusunda çiftçi görüşlerini ortaya çıkarmayı; selem finansmanının uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek riskleri ve bu risk azaltma konusunda çiftçilerin görüşlerini bütünsel bir yaklaşımla ele almaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntem ile katılım bankacılığında selem finansmanının uygulanıp uygulanamayacağı ve selem finansmanının katılım bankacılığı yerine TMO veya TTK gibi kuruluşlar eliyle uygulanmasının mümkün olup olmadığı konusunda çiftçilerin yaklaşımları keşfedilmeye çalışılmıştır.

3.2. Veri Toplama Aracı ve Katılımcılar

Bu çalışmada çiftçilere uygulanmak üzere açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu için gerekli etik kurulu onayı alınmıştır. Görüşme formu hazırlanırken öncelikle on dokuz sorudan oluşan bir soru havuzu oluşturulmuştur. Sonrasında bu sorulardan dokuz tanesi diğer sorularla birleştirilmiş veya tamamen soru havuzundan çıkarılmıştır. Böylece üç adet demografik soru dışında on sorudan oluşan görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme formu pilot uygulama ile iki çiftçiye uygulanmıştır. Pilot uygulama sonucunda elde edilen yanıtlardan hareketle bir soruda değişiklik yapılmış ve formun son hali on yedi çiftçiye uygulanmıştır. Açık uçlu sorulardan ikisi çiftçilerin üretim için gerekli sermayeyi nasıl sağladıkları ve selem finansmanına dair bilgilerini tespiti yönelik temel sorulardan oluşmaktadır. İki soru çiftçilerin katılım bankacılığında selem finansmanının uygulanıp uygulanamayacağına dair düşüncelerini keşfetmeye dönük; sonraki beş soru selem finansmanını tercih nedenleri, uygulamada ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin çözüm önerileri ve risklere dair yaklaşımları tespiti yönelik; son soru ise selem finansmanının katılım bankacılığı yerine başka kurum ve kurumlara uygulanıp uygulanamayacağına yönelik takip sorularından oluşmaktadır.

Araştırmanın çalışma grubunu Bingöl ilinde aktif çiftçilik yapan 17 çiftçi oluşturmaktadır. Araştırmanın Bingöl ilinde yapılmasının nedeni ilin bir tarım şehri olması ve örnekleme daha kolay ulaşarak zamandan tasarruf etmek ve ekonomik maliyetleri azaltmaktır. Katılımcılar belirlenirken keşfedici ya da saha araştırmalarında sıklıkla kullanılan amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme türünde amaç tipik bir örnek seçmektir⁴⁷. Bu nedenle çiftçi kayıt sistemine kayıtlı ve aktif çiftçilik yapan çiftçiler seçilmiştir. Her bir katılımcı ile yapılan görüşme yaklaşık yirmi dakika sürmüştür. Görüşmelerin kayıt alınması konusunda onay alınan katılımcılarla yapılan görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Görüşme formu ile katılımcılardan toplanan yanıtlar hem görüşme sırasında not alınarak hem de ses kayıtları incelenerek soru bazlı olarak bir araya getirilmiştir. Sonrasında ses kayıtları metne aktarılarak görüşme metinleri içerik analizine tâbi tutulmuştur. Böylece konu hakkında çiftçilerin düşüncelerinin ayrıntıları keşfedilmeye çalışılmıştır. Her bir soruya verilen yanıtlar bir araya getirilerek incelenmiştir. Yanıtların analizi neticesinde toplam **sekiz tema** ortaya çıkmış ve bu temalar ayrıntılı bir şekilde bulgular kısmında sunulmuştur.

⁴⁷ W.Lawrance Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, çev. Özlem Akkaya (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020), 1/431.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Bilgiler

Katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çiftçilik süresi ve ekim yaptıkları ürünleri kapsayan sorulara verdikleri yanıtlar Tablo 1’de özetlenmiştir. Buna göre katılımcıların tamamı erkektir ve yaşları 22 ila 70 arasında değişmektedir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde 7’sinin ortaöğretim, 6’sının ilkökul ve 4’ünün lisans mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan katılımcılardan 11’i 15 yıldan fazla süredir çiftçilik yapmaktadır. Katılımcıların 4’ü 6 ila 10 yıl ve 2’si 0 ila 5 yıldır çiftçilik yaptığını belirtmiştir. Katılımcıların ekim yaptıkları incelendiğinde ise tüm katılımcıların buğday ürettiği görülmektedir. Ayrıca buğdaydan sonra en fazla ekimi yapılan ürünler mısır, arpa ve yoncadır. Sebze, karpuz, çeltik, kuru fasulye ve nohut da ekimi yapılan diğer ürünlerdendir.

Tablo 2: Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Çiftçilik Süresi	Ekim Yapılan Ürünler
K1	Erkek	38	Lisans	0-5 Yıl	Buğday, Karpuz
K2	Erkek	45	İlkokul	15-20 Yıl	Buğday, Arpa
K3	Erkek	39	Ortaöğretim	0-5 Yıl	Buğday, Yonca, Karpuz
K4	Erkek	70	İlkokul	20+	Buğday, Arpa, Kuru Fasulye
K5	Erkek	33	Lisans	15-20 Yıl	Buğday, Kuru Fasulye, Nohut
K6	Erkek	62	İlkokul	15-20 Yıl	Buğday, Mısır
K7	Erkek	22	Lisans	6-10 Yıl	Buğday, Yonca, Sebze
K8	Erkek	50	İlkokul	15-20 Yıl	Buğday, Mısır
K9	Erkek	33	Lisans	6-10 Yıl	Buğday, Arpa, Nohut
K10	Erkek	39	Ortaöğretim	6-10 Yıl	Buğday, Arpa
K11	Erkek	41	Ortaöğretim	6-10 Yıl	Buğday, Arpa
K12	Erkek	58	İlkokul	20+	Buğday, Pancar, Karpuz
K13	Erkek	65	Ortaöğretim	20+	Buğday, Arpa, Yonca
K14	Erkek	43	İlkokul	15-20 Yıl	Buğday, Arpa, Yonca, Mısır
K15	Erkek	42	Ortaöğretim	15-20 Yıl	Buğday, Arpa, Yonca, Çeltik
K16	Erkek	64	Ortaöğretim	20+	Buğday, Arpa, Yonca, Sebze
K17	Erkek	32	Ortaöğretim	15-20 Yıl	Buğday, Arpa, Yonca, Mısır

4.2. Finansman Yöntemleri (Tema-1)

Katılımcıların çiftçilik yaparken ihtiyaç duydukları sermayeye nasıl eriştiklerine dair sorulan soruya verdikleri yanıtları genel hatlarıyla beş başlık altında toplamak mümkündür. Katılımcıların bir kısmı bu finansman türlerinden birkaçını birlikte kullanırken bir kısmı sadece bir finansman türünü kullandığını ifade etmiştir.

Öz sermaye: Bu finansman sağlama türü önceki yıldan tohum ayırma, satışı yapılan ürünlerden elde edilen gelirden sonraki yıl için nakit ayırma veya hayvan satarak sermaye oluşturma gibi unsurlardan oluşmaktadır. Katılımcıların tamamı üretim için öz kaynak kullandıklarını ifade etmiştir. Dört katılımcı ise faaliyetlerini sadece öz kaynaklarla finanse ettiklerini belirtmiştir.

Borçlanma: Bu finansman türü çiftçilerin yakın çevreden nakit borçlanmalarını, işletmelerden borçlanmalarını ve bankaların sunduğu kredi kartları ile borçlanmayı ifade etmektedir. Katılımcılardan sekizi şahıslardan borçlanarak üretim faaliyetlerini finanse ettiklerini belirtmiştir. Katılımcılardan faaliyetlerini sadece borçlanma ile finanse eden katılımcı bulunmamaktadır. SÜTAŞ gibi tarımsal girdilere dayalı üretim yapan işletmelerden vadeli gübre alımları da çiftçilerin borçlanma yöntemlerinden biridir. Ayrıca bir katılımcı bankaların sundukları kredi kartı hizmetleri ile tohum, gübre, mazot ve ilaç gibi girdileri taksitli bir şekilde temin ettiğini ifade etmiştir. Bu finansman türü hem çiftçilere özel olarak sunulan kredi kartlarını hem de tüm müşterilere sunulan kredi kartlarını kapsamaktadır. Bunların dışında katılımcılar enflasyona bağlı olarak piyasaların bozulması nedeniyle borçlanmanın ve vadeli girdi temininin zorlaştığı değerlendirmesini de yapmıştır.

Vadeli Alışveriş: Bu finansman türü çiftçilerin ekim için gerekli olan tohum, gübre, mazot, sulama araçları ve ilaç gibi girdileri piyasadaki vadede bir şekilde temin ettikleri borçlanma türüdür. Katılımcılardan altısı çiftçilik faaliyetlerini vadede alışverişle finanse ettiklerini belirtmişlerdir.

Devlet ve Özel İşletme Desteği: Devlet desteği ile finansman tohum, gübre, mazot ve sulama desteğini ifade etmektedir. Bu kapsamda iki katılımcı devlet desteği ile yukarıda ifade edilen destek türlerinden hibe şeklinde yararlandıklarını ifade etmiştir. Devlet desteğinin SÜTAŞ gibi özel işletmelerden alınan alım garantili tohum desteği de diğer bir finansman türü olarak değerlendirilebilir. Nitekim katılımcılardan biri bu şekilde tohum ve gübre desteği aldığını ifade etmiştir.

Banka Kredisi: Katılımcılardan sadece biri (Katılımcı-9) bu finansman türünü kullandığını ifade etmiştir. Katılımcı tarım kredi kooperatifinin anlaşma yaptığı bankalardan kredi alarak faaliyetlerini finanse ettiğini belirtmiştir. Bu durum görüşme yapılan çiftçilerin genel olarak banka kredilerini tercih etmediğini göstermektedir. Verilen yanıtlardan hareketle bölgede işletmelerden ticari borçlanmanın hala mümkün olması ve küçük çaplı üretimler yapıldığı için öz sermayenin yetmesi gibi nedenlerle banka kredisine gerek kalmadığı şeklinde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Ayrıca faiz nedeniyle de banka kredilerinin tercih edilmediği söylenebilir.

4.3. Selem'e Dair Bilgi Düzeyi (Tema-2)

Katılımcılara selem finansmanının uygulanabilirliğine dair sorular sorulmadan önce bu finansman türüne dair bilgilerinin olup olmadığı sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların tamamı "selem finansmanını ilk kez duyuyorum" yanıtını vermiştir. Bir katılımcı selem finansmanını duymamakla birlikte içerik olarak bildiğini ve geçmiş zamanlarda benzer bir uygulamayı yaptığını ifade etmiştir. Selem finansmanı ile ilgili bilgi düzeyine dair bu sonuçlar katılımcıların İslami finans okuryazarlık düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

4.4. Selem'in Uygulanabilirliğine Dair Algı ve Selem Finansmanını Tercih Eğilimi (Tema-3)

Tema-2'de açıklandığı üzere katılımcıların selem finansmanına dair bilgileri olmadığından öncelikle selem finansmanının kısaca tanımı yapılmış ve sonrasında katılım bankacılığında nasıl uygulandığı açıklanmıştır. Katılım bankaları tarafından sunulacak selem finansmanının uygulanabilirliğine dair sorulan soruya on iki katılımcı uygulanabilir yanıt vermiştir (%70,6). Uygulanabilir yanıtı veren katılımcılardan ikisi sermayeye erişimin kolaylaşacağı ve borçlanmaya başvurmak zorunda kalınmayacağı için uygulanabilir olduğunu ifade etmiştir. Üç katılımcı ise hayvancılıkta da uygulanabileceğini ifade etmiştir. Katılımcı 13 uygulamanın finansman sorunu yaşayan çiftçilere uygun olduğunu ifade ederek şu yanıt vermiştir: *"Selem finansmanı uygulanabilir. Ama çiftçi dardaysa yapar. Çünkü genişlikte olan çiftçi için fiyat belirsizliğinden ötürü uygun bir uygulama değil. Genişlikte olan çiftçi yüksek fiyat verir. Banka da uygulamak istemez"*. Katılımcı 14 ise selem uygulamasının ancak fiyat dalgalanmalarının olduğu enflasyonist ortamlardan ziyade ekonominin normal seyrinde olduğu dönemlerde uygulanacak bir yöntem olduğunu ifade etmiştir.

Sadece Katılımcı 11 selem finansmanının uygulanamayacağını ifade etmiştir. Bu katılımcıya göre katılım bankacılığında selem finansmanının uygulanamamasının temel nedeni fiyatın sabit olmasıdır. Fiyat hasat döneminde belirlenebilir veya güncellenebilirse uygulama mümkün olabilir. Yine aynı katılımcı selem finansmanı uygulamasının mümkün olmadığına dair dikkat çekici şu ifadede bulunmuştur: *"Uygulanırsa çiftçiler tercih edebilir, ancak fiyatların oynaklığı nedeniyle çiftçinin zarar etmesi söz konusu olacağından aslında çiftçi zarar eder, banka kazanır."* Dört katılımcı ise kararsızım, emin değilim veya kısmen uygulanabilir şeklinde yanıt vermiştir. Bu katılımcıları *kararsızlar* şeklinde gruplandırmak mümkündür. Kararsız katılımcıların gerekçelerini ürünün beklenen düzeyde hasat edilmemesi ve fiyat dalgalanmaları nedeniyle ortaya çıkacak olan risk ile özetlemek mümkündür. Yine kararsız katılımcılar büyük çaplı üretim yapan çiftçiler için daha uygulanabilir olduğunu, küçük çaplı üretim yapan çiftçiler için uygun olmadığını düşünmektedirler. Ayrıca kararsız katılımcılardan biri *"Banka selem sözleşmesi ile avans ve alma garantisini verir. Vade geldiğinde verdiği avansı düşüp geri kalanı ödesin. Ama o zamanın fiyatıyla"* şeklinde fikhî açıdan uygun görülmesi halinde uygulanabilecek bir yaklaşımı ifade etmiştir.

Selem finansmanının katılım bankacılığında uygulanması durumunda çiftçilerin bu finansman türünü kullanıp kullanmayacaklarına dair sorulan soruya verilen yanıtlara göre on katılımcı, katılım bankaları tarafından selem finansman yöntemi sunulması durumunda selem finansmanını tercih edeceğini, yedi katılımcı ise tercih etmeyeceğini ifade etmiştir. Tercih edeceğini ifade eden katılımcılardan üçü uygulamanın faizsiz olmasını, şahıslardan ve geleneksel bankalardan borçlanmanın zor olmasını ve peşin para elde etmeye fırsat sunmasını gerekçe olarak belirtmişlerdir. İki katılımcı bu uygulamayı geniş çaplı üretim yapmak ve atıl toprakları ekmek amacıyla tercih edeceğini ifade etmiştir. Bir katılımcı ise bölgenin hayvancılık bölgesi olması nedeniyle selem finansmanının hayvancılıkta uygulanması gerektiği yanıtını vermiştir.

Selem finansmanını tercih etmeyeceğini belirten katılımcılardan ikisi uygulamanın sözleşmeyle fiyatın sabitlenmesi nedeniyle çiftçiyi zarara uğratacağı ve bankanın kazançlı çıkacağı gerekçelerini sunmuştur. Diğer beş katılımcı ise küçük çaplı ekim yaptıkları, piyasadan vadeli borçlanabildikleri için tercih etmeyeceğini belirtmiştir. Üç katılımcı ise *"ben tercih etmem ama başkaları tercih edebilir"* şeklinde yanıt vermiştir.

4.5. Selem Finansmanını Tercih Nedenleri (Tema-4)

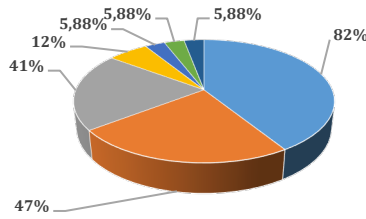
Selem Finansmanını Tercih Eğilimi başlıklı bölümde de ifade edildiği gibi katılımcılardan onu bu finansman türünün katılım bankacılığında uygulanması durumunda tercih edeceğini yedi katılımcı ise tercih etmeyeceğini ifade etmiştir. Bu bölümde selem

finansmanını tercih edeceğini ifade eden katılımcıların tercih etmelerinde etkili olacak unsurlara dair yanıtları özetlenmiştir.

Görüşmeye katılan çiftçilerin büyük bir kısmı (%82) sermayeye erişimi kolaylaştıracağı için selem finansmanını tercih edeceğini belirtmiştir. Sekiz katılımcı (%47) selem finansmanı ile elde edilen sermayenin girdileri peşin almak mümkün olacağı için *maliyetleri düşürme* nedenini tercih nedeni olarak ifade ederken yedi katılımcı (%41) *faizsizlik* nedeniyle tercih edeceğini belirtmiştir. Ayrıca iki katılımcı *fiyat belirsizliğini ortadan kaldırma*, birer katılımcı da *kaliteli hammadde veya girdi alımına etki, alım garantisi ve hasat zamanı araçlarının ürün değerini düşürücü yaklaşımlarına engel olma* nedenleriyle selem finansmanını tercih edecekleri yanıtını vermiştir.

Grafik 1. Selem Finansmanı Tercih Nedenleri (Yüzdeler Dağılımı)

Selem Finansmanı Tercih Nedenleri

■ 1. Neden ■ 2. Neden ■ 3. Neden ■ 4. Neden ■ 5. Neden ■ 6. Neden ■ 7. Neden

4.6. Selem Finansmanını Tercihde Faizsizlik İlkesinin Etkisine Dair Algı (Tema-5)

Selem finansmanının faizsiz olmasının tercihte etkili olup olmayacağına dair sorulan soruya on yedi katılımcıdan on altısı bu yöntemin faiz içermemesinin tercihini olumlu etkileyeceğini ifade etmiştir. Bir katılımcı ise bu finansman türünün faizsiz olup olmamasının önemli olmadığını, çünkü selem finansmanını tercih etmeyeceğini ifade etmiştir. Faizsizlik ilkesinin tercihini olumlu etkileyeceğini belirten Katılımcı 9'un verdiği yanıt ise dikkat çekicidir: *“Olumlu etkiler ama tam anlamıyla faizsiz olursa. Ama bu sistemde banka kendini düşünmüş oluyor. Çiftçi bankaya mahkûm olur.”* Katılımcının bu ifadeleri ile ilgili satış fiyatının selem sözleşmesi ile sabitlenmesinin etkili olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Nitekim bu yanıtı veren katılımcı selem finansmanının uygulanabilirliğine dair sorulan soruya *“Biraz riskli. Ekonomik dalgalanmalar ve belirsizlik uygulamayı zorlaştırır. Çiftçi zarar eder. Banka fiyat farkını verirse olabilir. Yoksa çiftçi zarar eder. Yani fiyat esnek olursa mümkün”* yanıtını vermiştir.

4.7. Selem Sözleşmesine İlave Tedbirler ve Cezai Yaptırım Algısı (Tema-6)

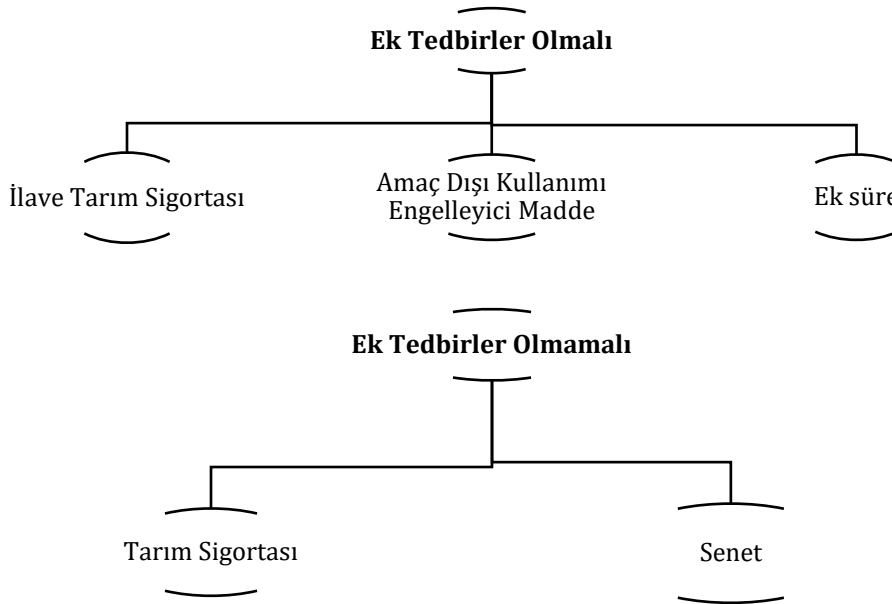
Çalışma kapsamında katılım bankalarının çiftçilerle yapacağı selem sözleşmesine ek olarak ipotek, teminat ve kefil gibi ek tedbirleri alıp almaması gerektiğine dair soru sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların on biri ipotek, teminat ve kefil gibi ek tedbirler *“olabilir”*, altısı ise *“olmamalı”* yanıtını vermiştir.

İpotek, teminat ve kefil gibi ek tedbirler *“olabilir”* yanıtını veren katılımcılardan dördü ilave olarak tarım sigortasının zorunlu kılınması gerektiğini ifade etmiştir. İlave tedbirlerin olabileceğini düşünen bir katılımcı sözleşmeye eklenecek bir madde ile selem sözleşmesi ile peşin olarak elde edilen ürün bedelinin söz konusu ürünün üretimini ilgilendiren alanlara harcanmasının şart koşulabileceğini ifade etmiştir. Katılımcıya göre bu durum geri ödeme riskini azaltıcı etki yapacaktır. Beş katılımcı kötüye kullanımın önüne geçmek için ek tedbirlerin olabileceğini düşünmektedir. Üç katılımcı ise bankanın kendini garantiye almasının normal olduğunu ve garantisiz bir sözleşmeye bankanın yanaşmayacağını ve bu nedenle sistemin işlemeyeceğini ifade etmiştir. Bir katılımcı ek tedbirlerin olabileceğini ancak

çiftçiye ürünün teslimi için ek süre verilmesinin daha uygun olacağını; ek süreye rağmen ürün teslim edilmezse ek tedbirlerin devreye girmesi gerektiğini belirtmiştir. Ek tedbirlerin olabileceğini ifade eden katılımcı bu yorumla birlikte ipotek veya teminat veremeyen çiftçilerin yararlanmaması nedeniyle sistemin işleyişinin bozulacağını ve talebin azalacağını düşünmektedir. Çünkü bu katılımcıya göre ek tedbirler sadece varlıklı çiftçiye yarayacaktır ve çiftçilerin çoğu ise varlıklı değildir. Son olarak bir katılımcı ek teminat istenmesi durumunda katılım bankalarının geleneksel bankalardan farkının kalmayacağını düşünmektedir.

Ek tedbirlerin olmaması gerektiğini ifade eden katılımcılar ise genellikle bu tedbirlerin yerine tarım sigortasının yeterli olacağını aksi takdirde çiftçilerin tercihlerini olumsuz etkileyeceği ifade etmişlerdir. Bir katılımcı ise *"Fiyat riskini çiftçi aldığı için geri ödeme riskini de banka almalı. Madem riske dayalı bir sistem sunuyorlar böyle olmalı. Riskleri banka çiftçiye yansıtmadan kendi çözümleri ile halletmeli"* yorumunda bulunup tarım sigortasının zorunlu kılınmasının yeterli olacağını belirtmiştir. Yine bir katılımcı ipotek, teminat ve kefil gibi ek tedbirler yerine çiftçilerden senet alınabileceğini ifade etmiştir. Aşağıda Şekil 1'de selem sözleşmesinde ek tedbirlerin olması gerektiğini düşünen çiftçilerin ilave olarak sundukları ek tedbirler ve olmaması gerektiğini düşünen çiftçilerin alternatif olarak sunduğu tedbirler özetlenmiştir.

Şekil 1.1: Ek Tedbirlere Dair Algı

Katılım bankacılığında uygulanacak selem finansmanı için yapılan sözleşmeye aykırılık oluşması durumunda bankanın cezai yaptırım uygulayıp uygulamaması gerektiğine dair sorulan soruya on katılımcı *"cezai yaptırım olabilir"*, yedisi ise *"olmamalı"* yanıtını vermiştir.

"Cezai yaptırım olabilir" yanıtını veren katılımcılardan sekizi ilave olarak yaptırımın hemen uygulanmaması gerektiği, çiftçiye ek süre verilmesi gerektiği ve buna rağmen ürün teslim edilmezse yaptırım uygulanmalı yaklaşımına sahiptir. Bir katılımcıya göre ek süre verilmesi ürünün tahmin edilen sürede ve miktarda hasat edilememesi durumunda piyasadan temin için önemlidir. Bunu yanı sıra dört katılımcı cezai yaptırım olmaması durumunda suiistimallerin olabileceğini düşünmektedir. Bir katılımcının şu yanıtı dikkat çekicidir: *"Yaptırım çiftçiye daha dikkatli olmaya yöneltir, yaptırımı düşünen çiftçi dikkatli olur ve bu durum onun sosyal statüsünün korunmasına yardımcı olur. Ayrıca yaptırım sayesinde çiftçi bankalarda sicilinin bozulmaması için daha dikkatli olur"*. Cezai yaptırımı olumlu bulan bir katılımcı ise yaptırımın art niyetli ve kusurlu çiftçiler için uygulanması gerektiğini ifade

etmiştir. Başka bir katılımcı çiftçinin potansiyelinin altında bir miktarda sözleşme yapması durumunda cezai yaptırım sorununun ortadan kalkacağını düşünmektedir. Bunlara ilave olarak katılımcılar cezai yaptırım olabilir yanıtı ile birlikte şu yanıtları da vermiştir: Ziraat odalarında veya kooperatiflerde çiftçilere tarımsal konularda danışmanlık yapan tarım danışmanı şartı olmalı, cezai yaptırım olmazsa çiftçilerin özensiz davranabileceği için sistem bozulur ve cezai yaptırım ürünün teslimini kolaylaştırır.

“Cezai yaptırım olmamalı” yanıtını veren on katılımcıdan dördü yaptırım yerine ürün teslimi ile ilgili vadenin uzatılması gerektiğini düşünmektedir. İki katılımcı cezai yaptırım yerine sigortanın zorunlu kılınmasının yeterli olacağı yanıtını vermiştir. Katılımcılardan ikisi cezai yaptırım olması durumunda çiftçinin selem finansmanını tercih konusunda çekinceli davranacağını, cezaya maruz kalması durumunda bu finansman türünü bir daha kullanmayacağını ifade etmiştir. Son olarak iki katılımcı ise cezai yaptırım faizsizlik ilkesi ile çelişeceği için olmaması gerektiğini ancak anaparanın talep edilmesinin doğal olduğu yorumunu yapmıştır.

4.8. Selem Finansmanının Çiftçi Açısından Risklerine Dair Algı (Tema-7)

Seleme dayalı finansman kullanılması durumundan çiftçinin karşılaşılabileceği risklere dair sorulan soruya on altı katılımcı çeşitli riskleri içeren yanıtlar verirken bir katılımcı tarım sigortası yapılması durumunda risk kalmayacağı yanıtını vermiştir. Bu katılımcı ayrıca tarım sigortasına ilave olarak üretim potansiyelinin altında bir miktarın seleme konu olması durumunda risklerin ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Arzova ve Şahin bu riskleri sözleşme riski, teslim riski, istismar riski ve fon riski olarak dört grupta incelemiştir⁴⁸. Bu çalışmada ise katılımcıların risklere dair verdiği yanıtlar incelendiğinde toplam on sekiz risk türünün olduğu tespit edilmiştir. Bu riskleri üç kategoride toplamak mümkündür:

İklim Riski: Bu risk grubu altına iklim koşulları, susuzluk ve kıtlık riski dâhil edilmiştir. Susuzluk riski yağışların yetersiz olması şeklinde yorumlanabilir. Kıtlık riski ise yetersiz yağış miktarı ile aşırı sıcaklıkları ifade eden bir risk türü olarak değerlendirilebilir.

Çevresel Riskler: Çevresel risk grubunda doğal afet, sulama, yabancı hayvan-kuş-haşerat, yangın, bakım, hastalık, çiftçi hatası ve çiftçi yolsuzluğu riskleri yer almaktadır. Doğal afet riskine sel veya dolu nedeniyle tarım arazilerinin zarar görmesi ve depremler nedeniyle seraların yıkılması örnek verilebilir. Sulama riski susuzluk riskinden farklı olarak yeterli su kaynaklarının bulunmasına rağmen bu kaynaklara uzak alanlara suyun taşınması ile ilgili riskleri kapsamaktadır. Bakım riski ile ilgili bir katılımcı şu yanıtı vermiştir: “Ürüne zamanında ilaç verilmez ve ilgilenilmezse iyi ürün çıkmaz.” Çiftçi hatası riski eksik bilgi nedeniyle üretimde yaşanacak sorunları ifade etmektedir. Çevresel riskler grubunda dikkat çekici bir risk türü de çiftçi yolsuzluğu riskidir. Bu riski ifade eden katılımcının yanıtı şu şekildedir: “Bu sistem uygulanırsa herkes çiftçilik yapmaya kalkar ve sistem suiistimal edilir. Bu da çiftçiliğin imajını bozar”

Ekonomik Risk: Bu risk grubunda fiyat, piyasa ve sigortanın eksik/geç ödeme riski bulunmaktadır. Fiyat riski özellikle fiyat dalgalanmalarının olduğu enflasyonist ortamlarda oluşan bir risktir. Selem sözleşmesi sırasında belirlenen fiyatın hasat zamanı yükselmesi durumunda çiftçi zarar göreceğini düşünmektedir. Çünkü selem sözleşmesinde belirlenen miktarda ürün hasat edilememesi durumunda piyasadan eksik ürün miktarının satın alınması durumunda yükselen fiyatlar çiftçiyi zarara uğratacaktır. Nitekim bir katılımcı bu konu ile ilgili şu yanıtı vermiştir: “Yeterince ürün çıkmazsa çiftçi piyasadan borçlanmak zorunda kalır. Bu da çiftçiyi zor durumda bırakır. Çünkü çiftçi iflas edebilir, faizli bankaya mahkûm olabilir ya da başka kişilere borçlu kalabilir.” Başka bir katılımcı fiyat riski ile ilgili dikkat çekici şu yanıtı vermiştir: “Bu günlerde fiyatlar günlük değişiyor. Normal zamanlarda ise yılda bir fiyat değişimi

⁴⁸ Şahin Burak Arzova – Şakir Şahin Bertaç, “Tarımın Finansmanında Selem Yöntemi Ve Muhasebe Kayıtları”, *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi* 3/7 (2019), 39-40.

oluyor.” Diğer bir katılımcı ise sadece fiyat riskinin olduğunu, diğer risklerin sistemin piyasadan ürün temini ile ödemeye imkân verdiği için önemsiz olduğunu düşünmektedir.

Tarımsal Risk: Tarımsal risk grubuna toprak yapısı, rekolte, tohum-toprak uyumsuzluğu ve tohum cinsi riskleri bulunmaktadır. Toprağın yapısı ürün kalitesi ve rekolteyi etkileyebilecek bir husus olduğu için önemli bir risk olarak değerlendirilebilir. Rekolte ise selem sözleşmesinde belirtilen ürün miktarının elde edilmesi ve ödemenin sorunsuz yapılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca ekim yapılacak tohumun toprakla uyumu ürün kalitesini ve rekolteyi etkileyecek hususlardandır. Son olarak yüksek verimli tohum cinslerinin tercih edilmesi selem sözleşmesinden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesini kolaylaştırıcı etki yapabilir.

4.9. Selem Uygulamasının Katılım Bankası Dışında Bir Kurum/Kuruluşça Uygulanabilmesine Dair Algı (Tema-8)

Çalışma kapsamında katılımcılara son olarak selem finansmanının TMO ve TKK gibi tarımsal faaliyetler yürütmekte olan kuruluşlar eliyle uygulanıp uygulanamayacağı sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların tamamı “*uygulanabilir*” yanıtını vermiştir. Bunun yanı sıra on beş katılımcı bu kuruluşlarca selem finansmanının sunulması daha uygundur yanıtını vermiştir. İki katılımcı bankalarca uygulanmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Bu katılımcılardan biri ipotek gibi ek tedbirler olmaması durumunda bankalarca uygulanmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Diğer katılımcı ise TMO ve TKK’nın hâlihazırda faaliyetlerine faiz bulaştırdığını ve faizle katlanmış ödemelerin hacze dönüşebildiği yanıtını vermiştir. Selem finansmanı TMO ve TKK gibi kuruluşlar eliyle “*uygulanabilir*” yanıtını veren katılımcılar birçok gerekçe sunmuşlardır. Bu gerekçeler altı faktör altında toplanmış ve her bir faktörde yer alan unsurlar belirlenmiştir.

Uzmanlık Faktörü: Bu faktör altında fiyatlandırmada tarımsal üretim konusunda uzmanlık, tecrübe, piyasa bilgisi ve fiyatlandırmada uzmanlık gibi unsurlar yer almaktadır. Katılımcılar piyasa bilgisi ve fiyatlandırma konusunda uzmanlığın özellikle enflasyonist ortamlarda çiftçilerin zarar görmemeleri adına önemli olduğunu düşünmektedirler.

Güven ve Algı Faktörü: TK’nın kamu otoritesince denetlenmesi ve desteklenmesinin sağladığı olumlu algı, selem finansmanını sunacak banka olmadığı algısı, bu kuruluşlarla yakın ilişkinin sağladığı güven ve bankalara olan düşük güven düzeyi bu faktörü oluşturan unsurlardandır.

Ekonomik Faktörler: Tohum, gübre ve ilaç gibi girdilerin piyasaya göre daha uygun fiyatla temini, ödeme erteleme fırsatı ve esnek ödeme planları sunma, ürünlerin hali hazırda büyük oranda TK’ya satılıyor olması, piyasaya göre daha yüksek fiyat vermeleri, bu kuruluşlarda kâr amacının ikinci planda olduğu algısı, hükümetlerce bu kuruluşlara çiftçiyi koruma adına ilave fiyat desteği verilmesi, bu kuruluşlar üzerinden devletin piyasayı kontrol imkânı ve TK’nın selem finansmanı için daha yüksek sermaye aktarabileceği düşüncesi ekonomik faktörü oluşturan unsurlardır.

Teknik Faktörler: Teknik faktörler tohum ve toprak analizleri desteği, tarım danışmanlığı desteği ve kaliteli tohum desteği gibi unsurlardan oluşmaktadır.

5. TARTIŞMA

Bu bölümde selem finansmanının talep tarafını temsil eden çiftçilerin bu finansman türünün katılım bankacılığında veya tarımsal faaliyetler yürüten kuruluşlar eliyle uygulanabilir olup olmadığı konusundaki düşüncelerini keşfetmeye dönük yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilen sonuçlar tartışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların tamamı üretim için öz kaynak kullanırken faaliyetlerini banka kredisi ile finanse eden sadece bir çiftçi bulunmaktadır. Bu durum araştırmaya dâhil olan çiftçilerin bankalar yoluyla finansmana erişim imkânından yeterince yararlanamadıklarını

göstermektedir. Bu sonuç Meutia vd.'nin aktardıkları ile⁴⁹ uyumludur. Ancak aynı sonuç Tiryaki ve Göker'in aktardığı Türkiye'de tarım sektörü düşük finansman oranı verilerinin⁵⁰ aksini göstermektedir. Her iki durum birlikte değerlendirildiğinde araştırma yapılan bölgede Türkiye genelinin aksine borçlanma yoluyla finansmanın düşük olduğu görülmektedir. Bu sonucu katılımcıların verdiği yanıtlardan hareketle bölgede işletmelerden ticari borçlanmanın mümkün olması ve küçük çaplı üretimler yapıldığı için öz sermaye ile yetinilmesi gibi unsurların etkilediği söylenebilir.

Selem finansmanına dair bilgi düzeyi ile ilgili sonuçlar dikkat çekicidir. Çünkü araştırma sonuçlarına göre selem finansmanını bilen çiftçi bulunmamaktadır. Bu durum İslami finans okuryazarlığı konusunda olumsuz bir tabloya işaret etmektedir. Çalışma bu yönüyle Er vd.,⁵¹ Çömlekçi,⁵² Durmuş ve Yardımcıoğlu,⁵³ Altındere Doğan⁵⁴ ve Gunawan vd.'nin⁵⁵ yaptığı çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

Çiftçiler arasında selem katılım bankacılığında uygulanıp uygulanamayacağına dair algı olumlu yöndedir. Bu sonuç Ahmed vd.'nin sonuçlarıyla⁵⁶ uyumludur. Katılımcıların yaklaşık dörtte biri bu konuda kararsız olduğunu ifade ederken kararsızlık yorumunun arkasındaki etkenlerden birinin selemi ve katılım bankacılığı faaliyetlerini yeterince tanımama faktörünün yattığı söylenebilir. Çiftçilerin yarısından fazlası katılım bankacılığında selem finansmanının uygulanması durumunda bu finansman türünü kullanacaklarını ifade etmektedirler. Buna gerekçe olarak selem finansmanının faizsiz olmasını, geleneksel bankalardan finansman sağlamanın zor olmasını ve hasat öncesi peşin para elde etme imkânı sunulmasını ileri sürmüşlerdir. Katılımcıların %41'i selem sözleşmesi ile fiyatın sabitlenmesinin çiftçiyi zarara sokacağını düşündüğü için tercih etmeyeceğini düşünmektedir.

Araştırma sonucunda selem finansmanını tercih nedenleri yedi başlıkta toplanmıştır. Katılımcıların %82'si selem finansmanını *sermayeye erişimi kolaylaştırma* nedeniyle tercih edeceğini belirtirken faizsizlik ilkesi selem finansman tercihini nasıl etkiler sorusuna katılımcıların %94'ü olumlu etkiler yanıtını vermiştir. Bu sonuçlar selem finansmanı tercihinde ekonomik ve dini nedenlerin birlikte etkin olduğunu göstermektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı ipotek, kefil ve teminat gibi ek tedbirlerin ve cezaî yaptırımın olabileceğini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra çiftçiler ek tedbirlerin uygulanmasının ekonomik sorunlar yaşayan çiftçilerin selem tercihini olumsuz etkileyebileceğini ifade ederken cezai yaptırım yerine ek süre vererek ödemenin esnetilmesinin doğru bir uygulama olacağını düşünmektedirler.

Selem finansmanının kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek riskleri Arzova ve Şahin sözleşme riski, teslim riski, istismar riski ve fon riski şeklinde sırlarken⁵⁷ bu çalışmada dört risk grubu belirlenmiştir: İklim riski, çevresel risk, ekonomik risk ve tarımsal risk. Tarım sigortasının yanı sıra üretim potansiyelinin altında bir miktar için selem sözleşmesi yapılmasının riskleri azaltacağı fikri dikkat çekici bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Selem finansmanının katılım bankacılığı dışında TMO ve TKK gibi kuruluşlarla düzenlenip

⁴⁹ Meutia vd., "Comparative analysis of agricultural financing in some countries", 16-17.

⁵⁰ Tiryaki - Göker Kandil, "Türkiye'de Tarım Sektörünün Finansal Yapısı ve Tarımın Finansmanı Üzerine Bir Çalışma: Alternatif Bir Finansman Yöntemi Olarak Selem Sözleşmeleri", 8.

⁵¹ BünyaminErvd., "Daha Bilgili, Daha Doğru: İslami Finans Okuryazarlığı Üzerine Bir Araştırma", *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF) 2* (2015), 1.

⁵² İstemi Çömlekçi, "İslami Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Katılım Bankaları Müşterileri Üzerine Araştırma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 16/63 (2017), 1423.

⁵³ Muhammed Emin Durmuş - Fatih Yardımcıoğlu, "İlahiyat Öğrencileri Ne Kadar İslami Finans Okuryazarı?", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2018), 167.

⁵⁴ Merve Büşra Altındere Doğan, "İslami Finans Okuryazarlığı ve Finansal Tercihlere Etkisi", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* 14/1 (2020), 69.

⁵⁵ Gunawan vd., "Islamic financial literacy and financial behavior: the case of muhammadiyah community in Medan city", *Journal of Accounting and Investment* 22/3 (2021), 500.

⁵⁶ Ahmed vd., "Issues in Existing Agricultural Credit and Scope of Bay'Salam as an Alternative", 48.

⁵⁷ Arzova - Bertaç, "Tarımın Finansmanında Selem Yöntemi Ve Muhasebe Kayıtları", 39-40.

düzenlenemeyeceği ile ilgili algının olumlu yönde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim katılımcıların tamamı selem finansmanının TMO ve TKK gibi kuruluşlarla *uygulanabilir* olduğunu ifade ederken yaklaşık %88'i bu kuruluşlarla uygulanması *daha uygundur* yanıtını vermiştir. Bu algıya neden olan faktörleri uzmanlık faktörü, güven ve algı faktörü, ekonomik faktörler ve teknik faktörler olarak dört grupta toplamak mümkündür. Bu sonuçlar selem finansmanının en azından kısa vadede katılım bankacılığı yerine tarımsal faaliyetlerde bulunan kuruluşlar eliyle uygulanmasının daha mümkün olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Tarım sektörü, temel beslenme ihtiyaçlarının karşılanması, sanayi için hammadde tedarik edilmesi ve özellikle kırsal alanlarda istihdam oluşturması açısından önemini korumaktadır. Bu sektörü daha da geliştirmek için onu destekleyecek bir dizi politikanın uygulanması gerekmektedir. Bu politikalardan biri de finansmanın çiftçiler için daha kolay erişilebilir hale getirilmesidir ve selem finansmanı bu amaca ulaşmak için potansiyel bir araçtır.

Araştırma sonuçları, selem finansmanının faizsiz olması ve çiftçilere sermaye sağlama özelliği nedeniyle, hem katılım bankacılığı hem de tarımsal faaliyet yürüten kuruluşlar tarafından uygulanabileceğine dair olumlu bir algı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, uzmanlık ve güven gibi nedenlerle tarımsal kuruluşlar tarafından uygulanmasına odaklanmak, bu aracın yaygınlaşmasını kolaylaştırabilir. Uygulamanın başarılı olması ve yaygın hale gelmesi için, tespit edilen riskleri azaltmak önemli bir husustur. Özellikle, tarım sigortası ve üretim potansiyelinin altındaki miktarlar için selem sözleşmesi yapılması, riskleri azaltabilir. Selem finansmanını tercih edeceğini ifade eden katılımcıların oranının, faizsizlik ilkesi nedeniyle tercih edeceğini ifade eden katılımcılardan daha yüksek olması, bu finansman aracının sadece faiz hassasiyetine sahip olan çiftçilere değil, tüm çiftçilere sunulabilecek bir araç olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların %41'inin sabit fiyat riski nedeniyle selem finansmanını tercih etmeyeceği sonucu ve enflasyon beklentilerinin fiyat riskini arttıracığı düşüncesi birlikte değerlendirilirse enflasyonun düşük olduğu ekonomik şartlarda selem daha kolay uygulanacağı söylenebilir. Selem finansmanının faiz içermemesi bu finansman türünü tercih etmeyi etkileyen önemli bir unsur olması nedeniyle faizsizlik ilkesine vurgu yapacak tanıtıcı faaliyetlere odaklanılması önerilmektedir. Katılımcılar arasında İslami finans okuryazarlığının düşüklüğüne işaret eden selem finansmanı bilgi düzeyi, finansal okuryazarlığı artırıcı faaliyetlerin artırılmasını gerektirmektedir. Finansman sağlayıcılar açısından selem finansmanı sözleşmesine konulabilecek ek tedbirler ve cezai yaptırımlarla ilgili fikhî çalışmalar bu alanda gelecek çalışma konuları olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak tarım sektörünü geliştirmek ve bu sektörde yaşanacak finansman sorunlarının neden olacağı olumsuz sonuçları azaltmak için selem finansmanı alternatif bir araç olarak değerlendirilip geliştirilmelidir. Bu aracın katılım bankacılığı yerine en azından kısa vadede tarımsal faaliyetler yürüten kuruluşlar eliyle sunulması etkinliğini artırabilir. Ayrıca selem finansmanının yaygınlaştırılması tarımsal üretim ve tedarik sorunlarının ortaya çıkaracağı siyasi, ekonomik ve sosyal problemlerin çözümüne katkı sunacaktır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: UÇ (%50), SÜ (%50) Veri toplanması / Data collection: UÇ (%50) SÜ (%50) Veri Analizi / Data Analysis: UÇ (%50), SÜ (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: UÇ (%50) SÜ (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: UÇ (%50), SÜ (%50).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- AAOIFI. *Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. Shari'ah Standarts*. Bahrain, Acceptance 2015, 10.
- Ahmed, Naeem vd. "Issues in Existing Agricultural Credit and Scope of Bay'Salam as an Alternative". *Journal of Islamic Business and Management* 9/1 (2019), 98-111. <https://doi.org/10.26501/jibm/2019.0901-007>
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Basım, 2018.
- Altundere Doğan, Merve Büşra. "İslami Finans Okuryazarlığı ve Finansal Tercihlere Etkisi". *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* 14/1 (2020), 69-98. <https://doi.org/10.46520/bddkdergisi.789957>
- Anggi Kusuma Putri vd. "The potential of bai salam in islamic social finance to achieve united nations' sustainable development goals". *International Journal of Management and Applied Research* 6/3 (2019), 142-153.
- Arzova, Şahin Burak – Bertaç, Şakir Şahin. "Tarımın Finansmanında Selem Yöntemi Ve Muhasebe Kayıtları". *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi* 3/7 (2019), 32-47.
- BBC News Türkçe. "Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali: Dünya Bankası'ndan 'Gıda Krizi Yüz Milyonlarca Kişiyi Yoksulluğa İtiyor' Uyarısı". Erişim 10 Ocak 2023. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61173168>
- Bello, Hashim Sabo vd. "Appraisal of The Salam Islamic Mode of Financing Agribusiness and Agriculture Among Rural Farmers in Bauchi State Of Nigeria". *SocioEconomic Challenges* 2/1 (2018), 56-62. [https://doi.org/10.21272/sec.2\(1\).56-62.2018](https://doi.org/10.21272/sec.2(1).56-62.2018)
- Bharti, Nisha. "Evolution of Agriculture Finance in India: A Historical Perspective". *Agricultural Finance Review* 78/3 (2018), 376-392. <https://doi.org/10.1108/AFR-05-2017-0035>
- Bükey, Mehmet – Türkan, Yavuz. "İslami Finans Yöntemleri". *Para ve Sermaye Piyasalarından Teorik ve Ampirik Çalışmalar*. ed. Ethem Kılıç. 217-248. Ankara: Özgür Yayınları, 2023.
- Cezîrî, Abdurrahman. *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1. Basım, 1992.
- Çömlekçi, İstemi. "İslami Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Katılım Bankaları Müşterileri Üzerine Araştırma". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 16/63 (2017), 1423-1439. <https://doi.org/10.17755/esosder.304175>
- Durmuş, Muhammed Emin – Yardımcıoğlu, Fatih. "İlahiyat Öğrencileri Ne Kadar İslami Finans Okuryazarı?". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2018), 167-183.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1. Basım, 1463/2002.
- El-Fetâvâ-i Hindiyye*. çev. Mustafa Efe. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 1985.
- Er, Bünyamin vd. "Daha Bilgili, Daha Doğru: İslami Finans Okuryazarlığı Üzerine Bir Araştırma". *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF) 2* (2015), 1-22.
- Erkan Aktaş vd. "Farklı Ülkelerdeki Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretim Üzerine Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2015), 55-74. <https://doi.org/10.18037/ausbd.08912>
- Ersoy, Mehmet – Özsoy, M. Şerafettin. "Tarım Finansmanının Kalkınmadaki Rolü Ve Önemi: Bir Model Önerisi". *Öneri Dergisi* 12/47 (2017), 1-14. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.v12i27581.290460>

- Gunawan, Ade vd. "Islamic financial literacy and financial behavior: the case of muhammadiyah community in Medan city". *Journal of Accounting and Investment* 22/3 (2021), 500–516. <https://doi.org/10.18196/jai.v22i3.10043>
- Hudaifah Ahmad vd. "The Implementation of Salam-Contract For Agriculture Financing Through Islamic-Corporate Social Responsibility (Case Study of Paddy Farmers in Tuban Regency Indonesia)". *Al-Iqtishad: Jurnal Ilmu Ekonomi Syariah* 11/2 (2019), 223–246. <https://doi.org/10.15408/aiq.v11i2.10933>
- IFSB, Islamic Financial Service Board. "Data by Country (Islamic Banking)". Erişim 9 Mart 2023. https://www.ifsb.org/psifi_03.php#
- İbn Âbidîn Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar: şerhi Tenviri'l-ebzar*. Beyrut: Darul Fikr, 1. Basım, 1966.
- İbn Kudâme el-Makdisî. *Delilleriyle Hanbeli Fıkhi El Muğni Muhtasarı*. çev. A. Alparslan Tunçer. İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 1. Basım, 2015.
- İbn Rüşd. *Bidâyet'ül Müctehid ve Nihâyet'ül Muktesid*. çev. Ahmed Meylani. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbn Teymiyye. *Kıyas*. çev. Cemal Güzel. İstanbul: Tevhid Yayınları, 1. Basım, 1996.
- İmam Mâlik. *Muvatta'*. çev. Ahmet M. Büyükçınar, Vecdi Akyüz, Ahmet Arpa, Durak Pusmaz, Abdullah Yücel. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 1994.
- İmam Nevevî. *Minhâc: Açıklamalı Şâfi İlmihali*. çev. Mithat Acat. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Kaleem, Ahmad – Abdul Wajid, Rana. "Application of Islamic banking instrument (Bai Salam) for agriculture financing in Pakistan". *British Food Journal* 111/3 (2009), 275–292. <https://doi.org/10.1108/00070700910941471>
- Kaleem, Ahmad – Ahmad, Saima. "Bankers' perception towards Bai Salam method for agriculture financing in Pakistan". *Journal of Financial Services Marketing* 15 (2010), 215–227.
- Kılıçarslan, Abdullah – Okka, Osman. "Ticaret Borsalarında Selem ve Alt Selem Sözleşmelerinin Alternatif Enstrüman Olarak Kullanılması". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 7/3 (2021), 186–208. <https://doi.org/10.25272/ijisef.971841>
- Meutia, Inten vd. "Comparative analysis of agricultural financing in some countries". *Tazkia Islamic Finance and Business Review* 11/1 (2017), 15–38. <https://doi.org/10.30993/tifbr.v11i1.134>
- Muslim Aid. "Salam". Erişim 7 Mart 2023. <https://www.muslimaidsl.org/salam/>
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l Kitab El-İlmiyye, 1. Basım, 1412/1991.
- Saiti, Buerhan vd. "Financing agricultural activities in Afghanistan: a proposed salam-based crowdfunding structure". *ISRA International Journal of Islamic Finance* 10/1 (2018), 52–61. <https://doi.org/10.1108/IJIF-09-2017-0029>
- Tiryaki, Muhammed – Göker Kandil, İlkut Elif. "Türkiye'de Tarım Sektörünün Finansal Yapısı ve Tarımın Finansmanı Üzerine Bir Çalışma: Alternatif Bir Finansman Yöntemi Olarak Selem Sözleşmeleri". *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi* 6/14 (2021), 1–18. <https://doi.org/10.25204/iktisad.834547>
- Türkiye Diyanet İşler Başkanlığı Kur'an Yolu Tefsiri. "Aranan: Bakara Suresi". Erişim 5 Mart 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Ülev, Salih – Selçuk, Mervan. "Tarımsal Üretimin Finansmanı için Seleme Dayalı Finansman Modeli: Fındık Örneği". *İslam İktisadında Selem: Fıkhi ve İktisadi Yönleriyle*. ed. Salih Ülev – Mervan Selçuk. 51–90. İstanbul: İktisat Yayınları, 2022.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*. çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Risale Yayıncılık, 1. Basım.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 202-216

**International Strategies of Islamic Financial
Institutions: Current Challenges and Future Trends**

*İslami Finans Kurumlarının Uluslararası Stratejileri:
Mevcut Zorluklar ve Gelecek Trendler*

Ömer Faruk ALADAĞ

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve
İşletmecilik Bölümü

Assist. Prof., Inonu University Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department
of International Trade and Business

Malatya/Türkiye

✉ omer.aladag@inonu.edu.tr orcid.org/0000--0002-7130-2001

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 09.10.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Aladağ, Ömer Faruk. "İslami Finans Kurumlarının Uluslararası Stratejileri: Mevcut Zorluklar ve Gelecek Trendler". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 202-216. <https://doi.org/10.52637/kiid.1352334>

Cite as: Aladağ, Ömer Faruk. "International Strategies of Islamic Financial Institutions: Current Challenges and Future Trends". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 202-216. <https://doi.org/10.52637/kiid.1352334>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Ömer Faruk ALADAĞ | Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 (CC BY-NC) International License

International Strategies of Islamic Financial Institutions: Current Challenges and Future Trends

Abstract

In an era of growing pressures towards financial ethics, social responsibility and sustainable development, Islamic Financial Institutions (IFIs) have emerged as new actors on the global financial stage. With their unique characteristics, IFIs offer a different approach to finance. This study presents a comprehensive analysis of the international strategies adopted by Islamic Financial Institutions (IFIs) in their pursuit of global expansion. The current global financial landscape presents unique challenges and opportunities for IFIs in their cross-border operations. In this paper, the drivers, obstacles, and outcomes of IFIs' international strategies are evaluated. The IFIs' approaches to localization, standardization, partnerships, and technological innovations are examined. The article highlights how IFIs, guided by Sharia principles, navigate the complexities of global finance while remaining loyal to Islamic ethical practices. The significance of IFIs' international strategies in facilitating financial inclusion, stability and economic development particularly in Muslim emerging economies is also discussed. Subsequently, the factors that drive IFIs towards international expansion are explored. Increased demand for Sharia-compliant financial services, regulatory reforms, and the advantages of diversification in both product offerings and markets are among the important motivators of international expansion for IFIs. How these drivers require IFIs to balance ethical considerations, regulatory compliance and financial performance is highlighted in detail. The challenges and obstacles faced by IFIs in their internationalization phase are analyzed in-depth. Cross-cultural differences, regulatory complexities and the need to achieve Sharia compliance across different contexts come to the fore as important challenges. The study is centered around the variety of international strategies IFIs implement to navigate the global markets. It explains local adaptation strategies that customize products and services to meet the unique preferences of diverse markets. The article also delves into standardization strategies that necessitate common operational principles to achieve economies of scale and ensure Sharia compliance. Furthermore, the article investigates how IFIs enlist technological innovations to improve customer experiences and establish a strong international presence. In this regard, digital platforms, AI-driven solutions and blockchain technology are the main facilitators of IFIs in overcoming geographical barriers and providing user-friendly services. The role of strategic partnerships and alliances as a critical component of IFIs' international strategies is explored. Collaborations with local stakeholders enable expertise sharing, resource pooling and market penetration. The article concludes by discussing future trends and prospects for IFIs' international strategies. It pinpoints potential large-scale changes that will have a considerable impact on how IFIs engage in international expansion. The article emphasizes that, amidst all these turbulent conditions, a commitment to Islamic business ethics and social responsibility principles will continue to guide IFIs' strategic decisions as the most important anchors. In summary, this article offers a comprehensive examination of the international strategies pursued by Islamic financial institutions. By delving into the drivers, obstacles, and outcomes of IFIs' global expansion efforts, it provides valuable insights for practitioners, researchers, and policymakers. The article underscores how IFIs, driven by ethical considerations and guided by Sharia principles, can play a pivotal role in shaping the future of international finance while maintaining their commitment to social responsibility and financial inclusion.

Keywords: Islamic Finance, Islamic Banks, Strategic Management, International Strategy, Strategic Alliances.

İslami Finans Kurumlarının Uluslararası Stratejileri: Mevcut Zorluklar ve Gelecek Trendler

Öz

Finansal etik, sosyal sorumluluk ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik baskıların arttığı bir çağda, İslami Finans Kuruluşları (İFK'lar) küresel finans sahnesinde yeni aktörler olarak ortaya çıkmıştır. İFK'lar, kendilerine has özellikleriyle finans alanına farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çalışma, İslami Finans Kuruluşlarının küresel genişleme arayışlarında benimsedikleri uluslararası stratejilerin kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Mevcut küresel finans ortamı, İFK'lar için sınır ötesi faaliyetlerinde karşılarına çıkan zorluklar ve fırsatlar sunmaktadır. Bu makalede, İFK'ların uluslararası stratejilerinin itici güçleri, engelleri ve sonuçları değerlendirilmektedir. İFK'ların yerelleşme, standardizasyon, ortaklıklar ve teknolojik yeniliklere yaklaşımları incelenmektedir. Makale, İslami ilkeler tarafından yönlendirilen İFK'ların etik uygulamalara sadık kalarak küresel finansın karmaşıklıklarıyla nasıl baş ettiklerini vurgulamaktadır. İFK'ların uluslararası stratejilerinin özellikle gelişmekte olan Müslüman ülke ekonomilerinde finansal kapsayıcılığı, istikrarı ve ekonomik kalkınmayı kolaylaştırmadaki önemi de tartışılmaktadır. Daha sonra, İFK'ları uluslararası genişlemeye iten faktörler araştırılmaktadır. İslami ilkelere uyumlu finansal hizmetlere yönelik artan talep, düzenleyici reformlar ve hem ürün tekliflerinde hem de pazarlarda çeşitlendirmenin avantajları, İFK'lar için uluslararası genişlemenin önemli motivasyonları arasındadır. Bu itici güçlerin İFK'ların etik hususlar, mevzuata uyum ve finansal performans arasında nasıl bir denge kurmasını gerektirdiği ayrıntılı olarak incelenmektedir. İFK'ların uluslararasılaşma aşamasında karşılaştıkları zorluklar ve engeller derinlemesine analiz edilmektedir. Kültürler arası farklılıklar, düzenleyici çerçevelerde farklılıklar ve farklı bağlamlarda İslami ilkelere uyum sağlama ihtiyacı önemli zorluklar olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışma, İFK'ların küresel piyasalarda başarılı olmak için uyguladıkları çeşitli uluslararası stratejiler etrafında odaklanmaktadır. Ürün ve hizmetleri farklı pazarların kendine özgü tercihlerine uygun şekilde özelleştiren yerel adaptasyon stratejilerini açıklamaktadır. Makale aynı zamanda ölçek ekonomilerine ulaşmak ve İslami ilkelere uygunluğu sağlamak için ortak operasyonel ilkeler gerektiren standardizasyon stratejilerini de incelemektedir. Makale ayrıca, İFK'ların müşteri deneyimlerini iyileştirmek ve güçlü bir uluslararası varlık oluşturmak için teknolojik yeniliklerden nasıl faydalandığını araştırmaktadır. Bu bağlamda, dijital platformlar, yapay zekâ odaklı çözümler ve blok zinciri teknolojisi, coğrafi engelleri aşma ve kullanıcı dostu hizmetler sunma konusunda İFK'ların ana yardımcılarıdır. İFK'ların uluslararası stratejilerinin kritik bir bileşeni olarak stratejik ortaklıkların ve ittifakların rolü incelenmiştir. Yerel paydaşlarla yapılan iş birlikleri uzmanlık paylaşımı, kaynak havuzu oluşturma ve pazara nüfuz etmeyi mümkün kılmaktadır. Makale, İFK'ların uluslararası stratejileri için gelecekteki eğilimleri ve beklentileri tartışarak sona ermektedir. İFK'ların uluslararası genişlemeye nasıl katıldıkları üzerinde önemli bir etkiye sahip olacak potansiyel büyük ölçekli değişikliklere işaret edilmektedir. Tüm bu çalkantılı koşulların ortasında, İslami iş etiği ve sosyal sorumluluk ilkelerine bağlılığın en önemli çıplar olarak İFK'ların stratejik kararlarına rehberlik etmeye devam edeceği vurgulanmaktadır. Özetle, bu çalışma İslami finans kuruluşlarının izlediği uluslararası stratejilerin kapsamlı bir incelemesini sunmaktadır. İFK'ların küresel genişleme çabalarının itici güçlerini, engellerini ve sonuçlarını inceleyerek uygulayıcılar, araştırmacılar ve politika yapıcılar için değerli içgörüler sunmaktadır. Makale, etik kaygılarla hareket eden ve İslami ilkeler tarafından yönlendirilen İFK'ların, sosyal sorumluluk ve finansal kapsayıcılığa olan bağlılıklarını sürdürürken uluslararası finansın geleceğini şekillendirmede nasıl önemli bir rol oynayabileceklerinin altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Katılım Bankacılığı, Stratejik Yönetim, Uluslararası Strateji, Stratejik İş Birlikleri.

INTRODUCTION

In an era of growing demand of financial ethics, social responsibility and sustainable development, Islamic Financial Institutions (IFIs) have increased their presence on the global financial stage.¹ Distinguished by their commitment to Sharia principles, IFIs offer a different approach to finance that is embraced by individuals, businesses and governments who look for alternatives to conventional financial tools.² IFIs are characterized by their commitment to Islamic economic principles. Ethical conduct, economic justice and avoidance of usury are foundational principles guiding IFI operations. Several features such as prohibition of interest, risk sharing, ethical investment, asset-backed transactions and avoidance of uncertainty and speculation set IFIs apart from conventional financial institutions.³

The contribution of IFIs to the global financial system is also remarkable. First of all, IFIs offer an alternative choice to investors who desire to align their investments with their ethical values.⁴ Second, the risk-sharing principle and avoidance of excessive debt enable IFIs as providers of financial stability through portfolios that are less vulnerable to systemic risks.⁵ Third, IFIs are pioneers in providing financial services to some regions where conventional arrangements may be insufficient or inaccessible. Especially poverty ridden regions of Muslim-majority countries benefit from the financial inclusion effect of Islamic microfinance institutions.⁶ Fourth, the internationalization of IFIs have created new investment flows that extend beyond Muslim countries. This necessitates adaptation to new contexts and therefore leads to financial innovation by IFIs.⁷ Lastly, ethical behavior, risk-sharing and avoidance of excessive debt principles help the resilience of IFIs during economic turmoil.⁸ In this way, IFIs also contribute to the resilience of the global financial system.

According to a report by Islamic Corporation for the Development of the Private Sector, Islamic financial assets were valued at \$4 trillion in 2021 and projected to reach \$6 trillion in 2026.⁹ In another report that is prepared by Dinar Standard, Muslim spending is forecasted to reach \$2.8 trillion by 2025 at a 4-year cumulative annual growth rate of 7.5%.¹⁰ According to the same report, the Islamic finance industry is present in 81 countries.

IFIs are expected to play an increasingly important role in the future of global finance. Parallel to their increasing importance, a considerable body of knowledge has accumulated on the performance of Islamic financial instruments and Sharia compliance issues. However, research on some facets of IFI operations is still immature. One of the overlooked areas in this regard is the international strategies of IFIs. Therefore, this study aims to shed light on

¹ Muneer Alshater vd. "Influential and Intellectual Structure of Islamic Finance: A Bibliometric Review." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 14/2 (2021), 339-365.

² Anas Elmelki - Mounira Ben Arab. "Ethical Investment and the Social Responsibilities of the Islamic Banks". *International Business Research* 2/2 (2009), 123-130.

³ Asma Salman – Huma Nawaz. "Islamic Financial System and Conventional Banking: A comparison". *Arab Economic and Business Journal* 13/2 (2018), 155-167.

⁴ Amélie Charles vd. "Risk and ethical investment: Empirical evidence from Dow Jones Islamic indexes". *Research in International Business and Finance* 35 (2015), 33-56.

⁵ Muhammad Rabiu Danlami vd. "CAMELS, Risk-Sharing Financing, Institutional Quality and Stability of Islamic Banks: Evidence From 6 OIC Countries". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 13/8 (2022), 1155-1175.

⁶ Mohamed El-Komi – Rachel Croson, "Experiments in Islamic Microfinance". *Journal of Economic Behavior & Organization* 95 (2013), 252-269.

⁷ Nofie Iman, "Financial Innovations in Islamic countries: The Road to Perdition or Salvation?" *Journal of Islamic Marketing* 11/6 (2019), 1579-1600.

⁸ Hasnan Baber, "How Crisis-Proof is Islamic Finance? A Comparative Study of Islamic Finance and Conventional Finance During and Post Financial Crisis". *Qualitative Research in Financial Markets* 10/4 (2018), 415-426.

⁹ Islamic Corporation for the Development of the Private Sector (ICD), *ICD-Refinitiv Islamic Finance Development Report* (London: Refinitiv Publishing, 2022).

¹⁰ Dinar Standard, *State of the Global Islamic Economy Report* (Dubai: Dinar Standard, 2022).

the strategies that IFIs adopt for expanding their operations to new countries. The study seeks answers to the following research questions: 1) Which factors drive IFI internationalization?, 2) What are the challenges and obstacles to IFI internationalization?, 3) What kind of strategies do IFIs adopt for a successful expansion to international markets? and 4) What are the future trends that will impact the international strategies of IFIs and how should IFIs navigate the rapidly changing global environment?. To achieve this end, the study conducts an extensive analysis of the literature and unearths valuable insights into IFIs' international strategies.

1. METHODOLOGY

This study utilizes the systematic literature review method. Systematic literature reviews offer many advantages to researchers, such as a replicable and transparent process that minimizes biases and errors.¹¹ This method has been acknowledged as a reliable way to extract useful insights from a large body of accumulated knowledge on a topic of interest.¹²

The first step in a systematic review is to define the boundaries of the article dataset. In this step, a comprehensive database of articles on the international aspects of IFIs was formed. Some exclusion and inclusion criteria were used in terms of topics, search words and type of articles. First, only articles that have been published in academic journals were selected because they are subject to rigorous review processes. Second, articles that are not directly related to IFI internationalization were excluded. Third, the search words "Islamic finance", "Islamic banking" and "international*" were used to search for articles in the Scopus and Web of Science databases. The initial search generated 306 articles. Next, article abstracts were carefully read in order to select articles that are directly related to IFI internationalization. After applying the selection criteria, 89 articles remained in the final database. The following sections provide an overall summary of the important aspects of these articles. Not all of the articles were cited in the study because this review aims to summarize the common findings of these articles rather than delving into each article's details.

2. DRIVERS OF IFI INTERNATIONALIZATION

One of the most important drivers of internationalization for IFIs is the increasing global demand for ethical and Sharia-compliant financial products.¹³ As investors search for products that are in line with their principles and values, IFIs emerge as serious alternatives to conventional finance. Internationalization enables IFIs to meet this global demand by extending their services to new countries. By operating in multiple countries, IFIs can diversify their customer base and recognize new opportunities. The IFIs may find new markets that may be underserved or overlooked by conventional financial institutions. For instance, Southeast Asia, the Middle East and North Africa present untapped opportunities for IFIs with their significant Muslim populations.

Internationalization also offers IFIs a means to diversify their operations and mitigate risks that stem from concentrated exposure to specific markets. Diversification across different regions helps IFIs to reduce their vulnerability to economic fluctuations and uncertainties. The regulatory environment is another important factor driving the internationalization of IFIs. Regulatory frameworks that allow Sharia-compliant financial products create opportunities for IFIs to enter international markets.¹⁴

¹¹ David Tranfield vd., "Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review". *British Journal of Management* 14/3 (2003), 207-222.

¹² Denyer, David vd., "Developing Design Propositions Through Research Synthesis". *Organization Studies* 29/3 (2008), 393-413.

¹³ Wan Marhaini Wan Ahmad vd., "Are Non-Muslims Willing to Patronize Islamic Financial Services?" *Journal of Islamic Marketing* 10/3 (2019), 743-758.

¹⁴ Dahlia El-Hawary vd., "Diversity in the Regulation of Islamic Financial Institutions". *The Quarterly Review of Economics and Finance* 46/5 (2007), 778-800.

Economic growth and new investment opportunities in emerging economies attract IFIs as another factor that encourages internationalization.¹⁵ Many emerging economies with high Muslim population rates demonstrate significant potential as rapidly developing markets. The IFIs see opportunities in these markets to support government projects and private enterprises. By serving these countries, IFIs contribute to global financial inclusion in regions where conventional banking may be inaccessible or inadequate. At the same time, they establish a foothold in promising markets.

Lastly, financial innovation and technological developments are presenting IFIs with new ways to explore international opportunities. For example, digital innovations enable IFIs to offer digital banking services, mobile payment solutions, and online investment platforms for an international customer base.¹⁶ Technological innovations also improve customer experiences and contribute to the growth of IFIs in a digitally connected world.

3. OBSTACLES TO IFI INTERNATIONALIZATION

IFIs face significant challenges when they take a step towards their international journey. Navigating the complexities of diverse regulatory environments is one of these challenges. Each country represents a different context with a unique set of regulative and legal frameworks that create impediments for IFIs seeking to establish a foothold in new markets.¹⁷ The Sharia-compliance rule adds to the regulatory complexity because IFIs must adhere to Sharia principles while complying with local regulations.

Cultural idiosyncrasies and local preferences may set another group of challenges for international IFIs. Cultural norms, values, and business practices differ across regions, impacting customer engagement and relationship practices. Cultural sensitivities must be taken into account in marketing strategies. Customizing products according to local preferences while respecting Sharia principles can necessitate a delicate balance. So, IFIs must adapt to cultural differences while preserving their core principles and values. In this regard, cultural intelligence and adaptability are key capabilities for IFIs to navigate international markets.¹⁸

On top of these challenges, internationalization may expose IFIs to new risks that are rooted in economic, geopolitical, and regulatory uncertainties.¹⁹ Risk management becomes more complex as IFIs begin to operate in different countries. Country specific uncertainties can also lead to challenges in strategic decision-making and resource allocation. Therefore, IFIs must constantly monitor changes in regulatory, political and macroeconomic context that may impact their operations.

Lastly, local competitors pose a threat to IFIs that seek to establish a presence in foreign markets. Incumbent financial institutions generally have the first mover advantage because they have a better understanding of the market, long-term customer relationships and higher brand awareness. In this case, selecting the appropriate market entry strategy is critical. The IFIs should choose their strategies according to the unique contextual variables in their country of operation.

¹⁵ Mehmet Fatih Bugan vd., "Emerging Market Portfolios and Islamic Financial Markets: Diversification Benefits and Safe Havens". *Borsa Istanbul Review* 22/1 (2022), 77-91.

¹⁶ Mohammad Sahabuddin vd., "Digitalization, Innovation and Sustainable Development: An Evidence of Islamic Finance Perspective". *International Journal of Asian Social Science* 9/12 (2019), 651-656.

¹⁷ Christos Alexakis - Alexandros Tsikouras, "Islamic Finance: Regulatory Framework - Challenges Lying Ahead". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 2/2 (2009), 90-104.

¹⁸ Muhammad Kashif vd., "Customer Perceived Service Quality And Loyalty in Islamic Banks: A Collectivist Cultural Perspective". *The TQM Journal* 28/1 (2016), 62-78.

¹⁹ Saad Azmat vd., "Conventional vs Islamic Banking and Macroeconomic Risk: Impact on Asset Price Bubbles". *Pacific-Basin Finance Journal* 62 (2020), 101351.

4. INTERNATIONAL STRATEGIES OF ISLAMIC FINANCIAL INSTITUTIONS

4.1. Regional Market Expansion

Regional market expansion is a strategic approach adopted by Islamic Financial Institutions (IFIs) to extend their operations into neighboring areas that are similar in terms of economic, cultural, and regulatory environments. This expansion strategy leverages existing synergies and similarities within a specific region, allowing IFIs to reach new customer segments and achieve economies of scale.²⁰ This strategy offers several advantages but IFIs should take into account certain aspects in order to maximize its effectiveness.

4.1.1. Advantages of Regional Market Expansion

First, neighboring countries often share cultural and linguistic commonalities that create familiarity and trust with potential customers. The IFIs can leverage these affinities to build long-lasting relationships with important clients. Second, IFIs will experience a smoother expansion process if they face similar regulatory and legal environments in neighboring countries. Commonalities in financial regulations may reduce the complexities of adapting to a new country.²¹ Third, IFIs are better positioned to transfer their expertise and best practices to countries which have a similar cultural and historical background. Knowledge transfers will allow IFIs to minimize adaptation costs and optimize their operational processes according to the new context. Fourth, operating across countries with geographical and institutional proximity enables IFIs to benefit from economies of scale by centralizing certain functions and diffusing the others. By sharing resources and costs, IFI subsidiaries can achieve better efficiency and cost-effectiveness. Lastly, a good reputation established in one country can also be an asset in neighboring markets.²² Successful customer relationship management and a positive brand image in one country can improve credibility in geographically proximate regions.

4.1.2. Key Points for Successful Regional Expansion

Although countries in the same region generally have common cultural characteristics, each market within a region may demonstrate unique differences. Therefore, IFIs should be flexible to adapt their products and services in line with local cultures when the need arises.²³ The same may be true for regulatory frameworks. Important differences can exist between different countries besides similarities. So, IFIs should conduct detailed assessments of the regulatory and legal environment before entering a new market. Complexities can also arise from a lack of thorough market research. Understanding the specific needs and preferences of customers in a new market may be as important as understanding the culture and regulations. If distinct requirements are pinpointed through extensive market research, IFIs should tailor their product and service offerings according to specific customer segments in that country. In addition, IFIs should invest in technological infrastructure to keep up with growing digital trends that are changing consumer behavior in all segments.²⁴ Lastly, IFIs should pay attention to local competitors in each market. They need to analyze their rivals to identify gaps in the market and position themselves strategically to stand out.

²⁰ Patrick Imam – Kangni Kpodar, “Islamic Banking: How Has It Expanded?” *Emerging Markets Finance and Trade* 49/6 (2013), 112-137.

²¹ Nafis Alam vd., “Ramifications of Varying Banking Regulations on Performance of Islamic Banks”. *Borsa Istanbul Review* 19/1 (2019), 49-64.

²² Md Abu Saleh vd., “Quality and Image of Banking Services: A Comparative Study of Conventional and Islamic Banks”. *International Journal of Bank Marketing* 35/6 (2017), 878-902.

²³ Walid Mansour vd., “Islamic Banking and Customers’ Preferences: The Case of The UK”. *Qualitative Research in Financial Markets* 2/3 (2010), 185-199.

²⁴ Ahmad Shukri Yazid - Farouk Umar Kofarnaissa, “Sophisticated Strategic Information Systems And Strategic Performance Of Islamic Banks: A Review Of Literature”. *International Journal of Business Information Systems* 30/1 (2019), 79-91.

4.2. Strategic Partnerships and Alliances

Partnerships and alliances involve strategic collaborations between two or more businesses to achieve common goals and mutual benefits through pooling resources, expertise, and efforts.²⁵ In the context of IFIs, partnerships and alliances can play a significant role in navigating the complexities of global markets. These collaborations can take the form of joint ventures, strategic alliances or other arrangements. In a joint venture, two or more companies form a third entity to pursue a specific business goal.²⁶ Each partner contributes resources, capital, and expertise to the venture and shares the risks and rewards. On the other hand, related parties maintain their independence in strategic alliances while collaborating on a specific aim.²⁷ Strategic alliances focus on sharing knowledge, expertise, and resources to achieve common goals. Leveraging the strengths of each partner while compensating for their weaknesses is the main benefit of strategic partnerships and alliances.

4.2.1. Advantages of Partnerships and Alliances for IFIs

Partnerships and alliances with local financial institutions can provide insights into the local market dynamics, cultural differences and regulatory environments. Local expertise may be invaluable for successful market entry and expansion especially if there is considerable institutional distance between home and host countries.²⁸ Partnerships also reduce the financial burden of entering new markets or launching new products by resource sharing. Another advantage is that benefiting from partners' distinctive capabilities may also be an effective risk management strategy when entering foreign markets. Collaborating with local partners can facilitate market entry because they provide important resources such as informal business networks, licenses and know-how on the regulatory and competitive landscape.²⁹ With new resources from partnerships and alliances, IFIs can diversify their product offerings and remain resilient in the face of market turbulence. Lastly, partnerships and alliances can lead to better innovation performance for the related parties through knowledge sharing.³⁰ Collaborating with partners from different backgrounds can drive product and service innovation by bringing fresh perspectives and insights.

4.2.2. Challenges in Strategic Partnerships and Alliances

Cultural compatibility is the first challenge in strategic partnerships and alliances.³¹ Ensuring that partners' norms, values and cultures fit together is an important step towards a successful partnership. The second challenge to consider is the fit between the sides' goals and objectives. Partnerships and alliances must be formed with well-defined objectives and expectations. Clarity about roles, responsibilities, and the scope of collaboration is essential to prevent inefficiencies during the process.³² As the third challenge, sharing proprietary

²⁵ Mitchell Koza - Arie Lewin, "Managing Partnerships And Strategic Alliances: Raising the Odds of Success". *European Management Journal* 18/2 (2000), 146-151.

²⁶ Paul Beamish - Nathaniel Lupton, "Managing Joint Ventures". *Academy of Management Perspectives* 23/2 (2009), 75-94.

²⁷ Dean Elmuti - Yunus Kathawala, "An Overview of Strategic Alliances". *Management Decision* 39/3 (2001), 205-218.

²⁸ Andre van Hoorn,- Robbert Maseland, "How Institutions Matter for International Business: Institutional Distance Effects vs Institutional Profile Effects". *Journal of International Business Studies* 47/3 (2016), 374-381.

²⁹ Giovanni Schiuma - Daniela Carlucci, "Managing Strategic Partnerships with Universities in Innovation Ecosystems: A Research Agenda". *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity* 4/3 (2018), 1-13.

³⁰ Veronica Scuotto vd., "Uncovering the Micro-Foundations of Knowledge Sharing in Open Innovation Partnerships: An Intention-Based Perspective of Technology Transfer". *Technological Forecasting and Social Change* 152 (2020), 119906.

³¹ Gavriel Meirovich, "The Impact of Cultural Similarities and Differences on Performance in Strategic Partnerships: An Integrative Perspective". *Journal of Management & Organization* 16/1 (2010), 127-139.

³² Rajesh Kumar, "Managing Ambiguity in Strategic Alliances". *California Management Review* 56/4 (2014), 82-102.

knowledge in a strategic partnership carries inherent risks for both parties.³³ Therefore, intellectual property rights mechanisms must be in place to protect the related parties' goodwill. The fourth challenge can arise from unexpected disagreements and conflicts in a strategic partnership.³⁴ Anticipating conflicts and establishing resolution mechanisms beforehand are vital to addressing these issues in a constructive way.

4.3. Product and Service Innovation

Product and service innovation involves the creation of new or enhanced financial products and services that offer unique value propositions. Innovation can be used as an expansion strategy by IFIs to develop new products and services that fit the needs of specific customer groups in a new market.³⁵ IFIs can introduce entirely new products and services or modify existing ones to address gaps in international markets.

Digitalization has become fundamental to product and service innovation, as well as an important dimension of business strategy in recent years. The IFIs are no exception to this. They should utilize digital technologies to enhance customer experiences, optimize operations and expand their reach in an interconnected and technology-driven global financial landscape. Improved customer experience, efficiency increase by automation, new digital products and data-driven decision-making are among the many potential advantages of digitalization for IFIs.³⁶ Innovations such as mobile banking applications, online banking platforms, AI-powered advisory services, blockchain and biometric authentication are already transforming the industry and IFIs benefit from them.³⁷ These technologies drive customer convenience, cost efficiency, data driven decision making and competitive advantage. However, certain issues should be taken into account during the innovation efforts of IFIs. First, any innovation in the Islamic finance domain must be aligned with the Sharia principles. Careful analysis and consultation with scholars should be conducted to ensure that new products and services fit ethical and religious standards. Second, innovations should also comply with regulatory frameworks. And lastly, innovation efforts should be led by market research in order to develop solutions that address important market gaps.

4.4. Ethical and Sustainability Focus

An ethical and sustainability focused approach to business operations has implications beyond corporate social responsibility. Ethical principles and sustainability centered policies have become important components of business strategy. In the context of IFIs, ethics and sustainability hold particular significance due to the principles of social justice, responsibility, and ethical conduct deeply rooted in Islamic finance.³⁸ IFIs are inherently guided by ethical principles and values derived from Islamic teachings. These principles emphasize fairness, transparency, risk-sharing, and social responsibility. The IFIs' commitment to conducting business in accordance with Islamic teachings allows them to benefit from positive reputation effects.³⁹ By demonstrating a commitment to responsible

³³ Anne-Marie Soderberg vd., "Developing Offshoring Capabilities for the Contemporary Offshoring Organization. "Global Software Development: Commitment, Trust and Cultural Sensitivity in Strategic Partnerships". *Journal of International Management* 19/4 (2013), 347-361.

³⁴ Jakki Mohr - Robert Spekman, "Characteristics of Partnership Success: Partnership Attributes, Communication Behavior, and Conflict Resolution Techniques". *Strategic Management Journal* 15/2 (1994), 135-152.

³⁵ Junfeng Zhang vd., "Product Development Strategy, Product Innovation Performance, and the Mediating Role of Knowledge Utilization: Evidence from Subsidiaries in China". *Journal of International Marketing* 17/2 (2009), 42-58.

³⁶ Mustafa Raza Rabbani vd., "FinTech, Blockchain and Islamic Finance: An Extensive Literature Review". *International Journal of Economics and Business Administration* 8/2 (2020), 65-86.

³⁷ Muneer Alshater vd., "Fintech in Islamic Finance Literature: A Review". *Heliyon* 8/9 (2022), e10385, 1-24.

³⁸ Naser Alziyadat - Habib Ahmed, "Ethical Decision-Making in Islamic Financial Institutions in Light of Maqasid Al-Sharia: A Conceptual Framework". *Thunderbird International Business Review* 61/5 (2019), 707-718.

³⁹ Adam Ng vd., "On Building Social Capital for Islamic Finance". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 8/1 (2015), 2-19

and ethical practices, IFIs can establish trust and credibility with investors and other stakeholders. Ethical and sustainable practices also contribute to risk management by prioritizing social responsibility over short-term profits. This approach ensures the stability and long-term performance of IFIs. An increasing number of consumers seek financial institutions that align with their values. The IFIs with a strong ethical and sustainability focus can attract customers who prioritize responsible financial services.⁴⁰

Successful implementation of ethical and sustainability focused practices has its challenges that must be addressed by IFIs. Firstly, ethical and sustainable practices should not be in conflict with long-term financial performance. The IFIs must find a balance between ethical and financial objectives in order to realize their long-term missions and visions. Second, the ethical and sustainability impacts of IFI strategies should be measured with reliable and valid metrics.⁴¹ This way, IFIs can obtain accurate feedback about the implications of their activities and engage in continuous improvement and learning. Lastly, the realization of ethical and sustainability objectives requires the participative efforts of a large group of stakeholders.⁴² Therefore, raising awareness through stakeholder engagement is necessary to enlist the invaluable contributions of customers, employees, regulatory authorities and other relevant actors in the Islamic finance industry.

5. FUTURE TRENDS IN ISLAMIC FINANCE AND THEIR IMPACT ON INTERNATIONAL STRATEGIES OF IFIs

The international strategies of IFIs are evolving in response to changing global dynamics, emerging technologies, and shifting customer preferences. Any IFI that aims to increase its global presence should anticipate and adapt to future trends that will shape its international strategies. The following trends have been transforming the global Islamic finance industry and IFIs should adapt their strategies in line with these large-scale changes:

5.1. Digital Transformation

Digital transformation has already been playing a pivotal role in the evolution of a wide range of industries, including Islamic finance. The integration of advanced technologies such as blockchain, artificial intelligence, and digital payment systems has a high potential to enhance operational efficiencies and improve customer experiences across international markets.⁴³ As customers increasingly demand convenient and secure digital banking services, IFIs must invest in user-friendly digital platforms that appeal to a tech-savvy customer base. Digital technologies enable IFIs to reach customers in diverse geographic locations while ensuring consistent service quality. Therefore, mobile apps, online banking, and digital advisory services should be established as integral components of IFIs' international strategies.

5.2. Sustainability and Ethical Finance

The global pressures to adopt sustainable and ethical practices will significantly impact the international strategies of IFIs. Environmental, social, and governance (ESG) reporting is gaining prominence, and IFIs may be in an advantageous position to align their investment portfolios with sustainable development goals.⁴⁴ In response to the growing demand for ethical investments, IFIs can develop new Sharia-compliant products that meet

⁴⁰ Chin-Hsien Yu vd., "Demand For Green Finance: Resolving Financing Constraints on Green Innovation in China". *Energy Policy* 153 (2021), 112255.

⁴¹ Kaouther Toumi, "Islamic Ethics, Capital Structure and Profitability of Banks; What Makes Islamic Banks Different?" *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 13/1 (2019), 116-134.

⁴² Simona Franzoni - Asma Ait Allali, "Principles of Islamic Finance and Principles of Corporate Social Responsibility: What Convergence?" *Sustainability* 10/3 (2018), 637.

⁴³ Ibrahim Abiodun Oladapo vd., "Customers' Perceptions of Fintech Adaptability in the Islamic Banking Sector: Comparative Study on Malaysia and Saudi Arabia". *Journal of Modelling in Management* 17/4 (2021), 1241-1261

⁴⁴ Burhanudin Harahap vd., "Islamic Law, Islamic Finance, and Sustainable Development Goals: A Systematic Literature Review". *Sustainability* 15/8 (2023), 6626

ESG criteria. The IFIs already prioritize ethical investment principles as a religious obligation. Incorporating sustainability into their international strategies will further strengthen their competitive position with respect to conventional financial institutions.

5.3. Regulatory Harmonization

Regulatory harmonization is another future trend that will influence the IFI's international strategies. As Islamic finance gains popularity in various countries, there is a growing need for consistent regulatory frameworks to facilitate cross-border operations. The IFIs can collaborate with regulatory bodies to establish standardized guidelines for Sharia compliance and risk management.⁴⁵ Regulatory harmonization will not only simplify international operations but also enhance trust and credibility with stakeholders in different markets.

5.4. Human Capital Development

Human capital development will be a critical aspect of the IFI's international strategies in the future. The IFIs must invest in building a workforce that demonstrates cross-cultural competence, digital skills, and a deep understanding of international markets. International operations require employees who can navigate diverse cultural contexts, communicate effectively with foreign stakeholders and update their skill base according to the latest advances in digital technologies.⁴⁶ This type of employee will set the foundation of IFIs' future in international financial markets.

CONCLUSION

With the increasing momentum of globalization, Islamic financial institutions have embarked on a transformative journey, expanding their operations beyond national borders to meet the evolving demands of a diverse and interconnected world. The examination of IFI international strategies reveals a nuanced and dynamic landscape characterized by innovation, adaptation and also a relentless commitment to Islamic principles. This article explored the multifaceted dimensions of IFI international strategies, shedding light on the significance, drivers, obstacles, and future trends that shape their global trajectory.

IFIs are uniquely positioned to achieve financial performance while adhering to Islamic principles. Their international expansion has considerable potential to extend the reach of Sharia-compliant financial solutions to diverse contexts. On the other hand, IFI internationalization is not without its challenges. Cultural diversity, institutional differences and changing customer preferences pose complexities that demand strategic adaptability. While IFIs have achieved remarkable success in their international efforts, they still need to overcome significant obstacles. Regulatory requirements, cultural barriers and risk management complexities can hamper their progress. Yet, these challenges can also motivate IFIs to innovate, establish strategic partnerships, and adopt localization strategies. By collaborating with local actors, embracing innovation as an essential component of strategy and customizing products to local preferences, IFIs can mitigate these obstacles and build a resilient global presence.

The future of IFI internationalization presents opportunities and evolution. Digital transformation, sustainability concerns, regulatory harmonization and human capital development will emerge as key trends that will shape IFIs' global strategies. The digital era will bring transformative changes, reshaping customer engagement, operational optimization and product offerings. Alignment of sustainable and ethical practices with sustainable development goals will mark an important step towards a global future for IFIs.

⁴⁵ M. Kabir Hassan - Mustafa Raza Rabbani, "Sharia Governance Standards And The Role Of AAOIFI: A Comprehensive Literature Review And Future Research Agenda". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 14/5 (2022), 677-698

⁴⁶ Thomas N. Garavan vd., "An Ecosystems Perspective on International Human Resource Development: A Meta-Synthesis of the Literature". *Human Resource Development Review* 18/2 (2019), 248-288.

Product and service innovation will be instrumental in capturing new markets and expanding customer bases. The role of strategic partnerships will become more important, facilitating cross-border collaborations that result in knowledge exchange and innovation. Regulatory harmonization, driven by IFIs' advocacy and cooperation with regulatory bodies, will enable smoother market entry and operational consistency. Additionally, human capital development will ensure that IFIs possess teams who are endowed with competences and digital skills necessary for navigating the future trends.

As IFIs continue to increase their global presence, they need to transform challenges into opportunities, leverage diversity as a source of strength, and contribute to a more equitable and interconnected global financial landscape. In this pursuit, the enduring mission of IFIs remains unchanged - to provide efficient financial solutions to customers while adhering to the principles of Islamic business ethics.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

REFERENCES

- Alam, Nafis vd. "Ramifications of Varying Banking Regulations on Performance of Islamic Banks". *Borsa Istanbul Review* 19/1 (2019), 49-64. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2018.05.005>
- Alexakis, Christos - Tsikouras, Alexandros. "Islamic Finance: Regulatory Framework – Challenges Lying Ahead". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 2/2 (2009), 90-104. <https://doi.org/10.1108/17538390910965121>
- Alshater, Muneer M. vd. "Fintech in Islamic Finance Literature: A Review". *Heliyon* 8/9 (2022), e10385, 1-24. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10385>
- Alshater, Muneer vd. "Influential and Intellectual Structure of Islamic Finance: A Bibliometric Review." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 14/2 (2021), 339-365.
- Alziyadat, Naser - Ahmed, Habib. "Ethical Decision-Making in Islamic Financial Institutions in Light of Maqasid Al-Sharia: A Conceptual Framework". *Thunderbird International Business Review* 61/5 (2019), 707-718. <https://doi.org/10.1002/tie.22025>
- Azmat, Saad vd. "Conventional vs Islamic Banking and Macroeconomic Risk: Impact on Asset Price Bubbles". *Pacific-Basin Finance Journal* 62 (2020), 101351. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2020.101351>
- Baber, Hasnan. "How crisis-proof is Islamic finance?: A Comparative Study Of Islamic Finance And Conventional Finance During And Post Financial Crisis". *Qualitative Research in Financial Markets* 10/4 (2018), 415-426. <https://doi.org/10.1108/QRFM-12-2017-0123>
- Beamish, Paul W. - Lupton, Nathaniel C. "Managing Joint Ventures". *Academy of Management Perspectives* 23/2 (2009), 75-94.
- Bugan, Mehmet Fatih vd. "Emerging Market Portfolios And Islamic Financial Markets: Diversification Benefits And Safe Havens". *Borsa Istanbul Review* 22/1 (2022), 77-91. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.01.007>

- Charles, Amelie vd. "Risk and Ethical Investment: Empirical Evidence From Dow Jones Islamic Indexes". *Research in International Business and Finance* 35 (2015), 33-56. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2015.03.003>
- Danlami, Muhammad Rabiu vd. "CAMELS, Risk-Sharing Financing, Institutional Quality And Stability Of Islamic Banks: Evidence From 6 OIC Countries". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 13/8 (2022), 1155-1175. <https://doi.org/10.1108/JIABR-08-2021-0227>
- Denyer, David vd. "Developing Design Propositions Through Research Synthesis". *Organization Studies* 29/3 (2008), 393-413. <https://doi.org/10.1177/0170840607088020>
- Dinar Standard. *State of the Global Islamic Economy Report*. Dubai: Dinar Standard, 2022. <https://salaamgateway.s3.us-east-2.amazonaws.com/special-coverage/sgie22/pdf/State%20of%20the%20Global%20Islamic%20Economy%20Report%202022%20-%20Eng.%20Summary%20-.pdf>
- El-Hawary, Dahlia vd. "Diversity in the Regulation of Islamic Financial Institutions". *The Quarterly Review of Economics and Finance* 46/5 (2007), 778-800. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2006.08.010>
- El-Komi, Mohamed – Croson, Rachel. "Experiments in Islamic Microfinance". *Journal of Economic Behavior & Organization* 95 (2013), 252-269. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2012.08.009>
- Elmelki, Anas - Ben Arab, Mounira. "Ethical Investment and the Social Responsibilities of the Islamic Banks". *International Business Research* 2/2 (2009), p123. <https://doi.org/10.5539/ibr.v2n2p123>
- Elmuti, Dean - Kathawala, Yunus. "An Overview of Strategic Alliances". *Management Decision* 39/3 (2001), 205-218. <https://doi.org/10.1108/EUM000000005452>
- Franzoni, Simona - Ait Allali, Asma. "Principles of Islamic Finance and Principles of Corporate Social Responsibility: What Convergence?" *Sustainability* 10/3 (2018), 637. <https://doi.org/10.3390/su10030637>
- Garavan, Thomas N. vd. "An Ecosystems Perspective on International Human Resource Development: A Meta-Synthesis of the Literature". *Human Resource Development Review* 18/2 (2019), 248-288. <https://doi.org/10.1177/1534484319828865>
- Harahap, Burhanudin vd. "Islamic Law, Islamic Finance, and Sustainable Development Goals: A Systematic Literature Review". *Sustainability* 15/8 (2023), 6626. <https://doi.org/10.3390/su15086626>
- Hassan, M. Kabir - Raza Rabbani, Mustafa. "Sharia Governance Standards And The Role Of AAOIFI: A Comprehensive Literature Review And Future Research Agenda". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 14/5 (2022), 677-698. <https://doi.org/10.1108/JIABR-04-2022-0111>
- Hoorn, André van - Maseland, Robbert. "How Institutions Matter for International Business: Institutional Distance Effects vs Institutional Profile Effects". *Journal of International Business Studies* 47/3 (2016), 374-381. <https://doi.org/10.1057/jibs.2016.2>
- Imam, Patrick - Kpodar, Kangni. "Islamic Banking: How Has It Expanded?" *Emerging Markets Finance and Trade* 49/6 (2013), 112-137. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X490607>
- Iman, Nofie. "Financial Innovations in Islamic countries: The Road to Perdition or Salvation?" *Journal of Islamic Marketing* 11/6 (2019), 1579-1600. <https://doi.org/10.1108/JIMA-07-2018-0123>
- ICD, Islamic Corporation for the Development of the Private Sector, *ICD-Refinitiv Islamic Finance Development Report*. London: Refinitiv Publishing, 2022. https://icd-ps.org/uploads/files/ICD%20Refinitiv%20ifdi-report-20221669878247_1582.pdf

- Kashif, Muhammad vd. "Customer Perceived Service Quality and Loyalty In Islamic Banks: A Collectivist Cultural Perspective". *The TQM Journal* 28/1 (2016), 62-78. <https://doi.org/10.1108/TQM-01-2014-0006>
- Kumar, Rajesh. "Managing Ambiguity in Strategic Alliances". *California Management Review* 56/4 (2014), 82-102. <https://doi.org/10.1525/cmr.2014.56.4.82>
- Mansour, Walid vd. "Islamic Banking and Customers' Preferences: The Case of The UK". *Qualitative Research in Financial Markets* 2/3 (2010), 185-199. <https://doi.org/10.1108/17554171011091746>
- Meirowich, Gavriel. "The Impact of Cultural Similarities and Differences on Performance in Strategic Partnerships: An Integrative Perspective". *Journal of Management & Organization* 16/1 (2010), 127-139. <https://doi.org/10.5172/jmo.16.1.127>
- Mohr, Jakki - Spekman, Robert. "Characteristics of Partnership Success: Partnership Attributes, Communication Behavior, and Conflict Resolution Techniques". *Strategic Management Journal* 15/2 (1994), 135-152.
- Ng, Adam vd. "On Building Social Capital for Islamic Finance". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 8/1 (2015), 2-19. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-04-2014-0040>
- Oladapo, Ibrahim Abiodun vd. "Customers' Perceptions Of Fintech Adaptability In The Islamic Banking Sector: Comparative Study On Malaysia and Saudi Arabia". *Journal of Modelling in Management* 17/4 (2021), 1241-1261. <https://doi.org/10.1108/JM2-10-2020-0256>
- Rabbani, Mustafa Raza vd. "FinTech, Blockchain and Islamic Finance: An Extensive Literature Review". *International Journal of Economics and Business Administration* 8/2 (2020), 65-86. <https://doi.org/10.35808/ijeba/444>
- Sahabuddin, Mohammad vd. "Digitalization, Innovation and Sustainable Development: An Evidence of Islamic Finance Perspective". *International Journal of Asian Social Science* 9/12 (2019), 651-656.
- Saleh, Md Abu vd. "Quality And Image Of Banking Services: A Comparative Study Of Conventional And Islamic Banks". *International Journal of Bank Marketing* 35/6 (2017), 878-902. <https://doi.org/10.1108/IJBM-08-2016-0111>
- Salman, Asma - Nawaz, Huma. "Islamic Financial System And Conventional Banking: A Comparison". *Arab Economic and Business Journal* 13/2 (2018), 155-167. <https://doi.org/10.1016/j.aebj.2018.09.003>
- Schiama, Giovanni - Carlucci, Daniela. "Managing Strategic Partnerships with Universities in Innovation Ecosystems: A Research Agenda". *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity* 4/3 (2018), 1-13. <https://doi.org/10.3390/joitmc4030025>
- Scuotto, Veronica vd. "Uncovering The Micro-Foundations of Knowledge Sharing in Open Innovation Partnerships: An Intention-Based Perspective Of Technology Transfer". *Technological Forecasting and Social Change* 152 (2020), 119906. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.119906>
- Soderberg, Anne-Marie vd. "Developing Offshoring Capabilities for the Contemporary Offshoring Organization. "Global Software Development: Commitment, Trust and Cultural Sensitivity in Strategic Partnerships". *Journal of International Management* 19/4 (2013), 347-361. <https://doi.org/10.1016/j.intman.2013.04.004>
- Toumi, Kaouther. "Islamic ethics, capital structure and profitability of banks; what makes Islamic banks different?" *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 13/1 (2019), 116-134. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-05-2016-0061>
- Tranfield, David vd. "Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review". *British Journal of Management* 14/3 (2003), 207-222. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.00375>

- Wan Ahmad, Wan Marhaini vd. "Are Non-Muslims Willing To Patronize Islamic Financial Services?" *Journal of Islamic Marketing* 10/3 (2019), 743-758. <https://doi.org/10.1108/IIMA-01-2017-0007>
- Yazid, Ahmad Shukri - Kofarnaisa, Farouk Umar. "Sophisticated Strategic Information Systems And Strategic Performance of Islamic Banks: A Review of Literature". *International Journal of Business Information Systems* 30/1 (2019), 79-91. <https://doi.org/10.1504/IJBIS.2019.097048>
- Yu, Chin-Hsien vd. "Demand For Green Finance: Resolving Financing Constraints on Green Innovation in China". *Energy Policy* 153 (2021), 112255. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112255>
- Zhang, Junfeng vd. "Product Development Strategy, Product Innovation Performance, and the Mediating Role of Knowledge Utilization: Evidence from Subsidiaries in China". *Journal of International Marketing* 17/2 (2009), 42-58. <https://doi.org/10.1509/jimk.17.2.42>

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 217-237

Türkiye’de Katılım Bankalarının Sağlanan Finansman Türlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

The Effect of Financing Types Provided by Participation Banks in Türkiye on Economic Growth

Serkan GÖKSU

Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dinar Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
Asst. Prof., University of Afyon Kocatepe, Dinar School of Applied Sciences
Afyonkarahisar/Türkiye

✉ sgoksu@aku.edu.tr orcid.org/0000-0003-3261-6769

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 09.10.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Göksu, Serkan. “Türkiye’de Katılım Bankalarının Sağlanan Finansman Türlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 217-237. <https://doi.org/10.52637/kiid.1352885>

Cite as: Göksu, Serkan. “The Effect of Financing Types Provided by Participation Banks in Türkiye on Economic Growth”. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 217-237. <https://doi.org/10.52637/kiid.1352885>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Serkan GÖKSU | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Türkiye’de Katılım Bankalarının Sağlanan Finansman Türlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

Öz

Katılım bankalarının sahip olduğu finansal enstrümanlar ve bankacılık işleyişleri, konvansiyonel bankacılık uygulamalarından farklılık göstermektedir. Bu nedenle, katılım bankalarının ekonomik aktiviteler üzerine olan etkilerinin ayrı bir şekilde incelenmesi ve analiz edilmesi gerekir. Son yıllarda finans sektörü içerisinde katılım bankalarının sunulan finansman paylarının artmasıyla beraber, konu hakkında yapılan çalışmalar giderek artmış olsa da katılım bankacılığı sektörü gelişime açık pek çok alanı içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda katılım bankacılığına ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların konuyu ağırlıklı olarak ya finansman toplamı temelinde ya da özel sektöre sağlanan finansmanlar odağında ele aldıkları tespit edilmiştir. Literatürdeki bu boşluktan hareketle çalışmada katılım bankalarının sunulan toplam finansman kaynakları özel sektör, kamu sektörü ve mali kuruluşlar şeklinde ayrıştırılarak sektörel bazda bir etkinlik analizi yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ekonomik büyüme bağımlı değişken olarak belirlenmiş ve her bir sektöre sağlanan finansmanların ekonomik büyüme üzerine olan etkisi araştırılmıştır. Ekonomik büyüme dışındaki değişkenler tüketici fiyat endeksi (TÜFE) dikkate alınarak reelleştirilmiştir. Bu değişkenler hem aykırı değerlerin yakınsanması hem de analiz sonuçlarının yüzdesel olarak yorumlanmak istenmesi amacıyla logaritmik formda analizlere dahil edilmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından elde edilen veriler, Türkiye örneğine ilişkin olup 2007-2022 dönemine ait 63 çeyreği kapsar. Veriler, çeyreklik olması sebebiyle mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Verilerin standardize edilmesinin ardından analiz kapsamında ilk olarak betimleyici istatistikler ve korelasyon matrisi sunulmuştur. Korelasyon matrisi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile özel sektöre sağlanan finansmanlar arasında pozitif, kamu ve mali kuruluşlara sağlanan finansmanlar arasında negatif korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon matrisinden elde edilen bir diğer önemli bulgu ise çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) sorununun olmamasıdır. Ardından gerek sahte regresyon sorununu ekarte etmek için gerekse de kullanılacak olan yöntem karar verebilmek için hem geleneksel hem de yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri uygulanmıştır. Uygulanan birim kök testlerinin ortak sonucu olarak Sam ve arkadaşları¹ tarafından geliştirilen Augmented-Autoregressive Distributed Lag (A-ARDL) tahmin yönteminin kullanılması tercih edilmiştir. Tahmin yönteminden elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyüme ile katılım bankalarının özel sektöre, kamu sektörüne ve mali kuruluşlara sağlanan finansmanlar arasında %1 önem seviyelerinde eş bütünleşme ilişkisi vardır. Bu sonuç modelde yer alan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği ve doğrusal bileşimlerinin denge noktasına yakınsadığı anlamına gelir. Uzun dönem katsayılar açısından katılım bankaları tarafından özel sektöre sağlanan finansmanlar ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Bu sonuç, katılım bankalarının hane halkları ve firmalara sağladıkları finansman süreçlerinde seçici davrandıkları ve topladıkları katılım fonlarını ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olacak alanlara plase ettikleri şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan kamu sektörüne sunulan finansmanlar ise ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Bu sonuç ilk bakışta katılım bankalarının kamu sektörüne sağlanan finansmanların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini göstermektedir. Ancak kamu sektörüne sağlanan finansmanların büyüme üzerindeki etkisi tam da böyle olmayabilir. Veriler incelendiğinde kamu kesiminin katılım bankalarının sunulan fonlara olan talebi özel sektöre göre daha az arttığından özel sektörün kullanabileceği fon miktarının artmasına sebep olmuştur. Bu durum literatürde “dışlama” (Crowding-out) etkisinin tersi olarak tanımlanan “yer açma” (Crowding-in) etkisine işaret etmektedir. Kısa dönemde ise ekonomik büyüme üzerinde en etkili olan faktör, ekonomik büyümenin kendi gecikmeli değerleridir. Ayrıca, Türkiye’nin tecrübe ettiği

¹ Chung Yan Sam vd. "An Augmented Autoregressive Distributed Lag Bounds Test for Cointegration." *Economic Modelling* 80 (2019), 130.

önemli yapısal kırılmaları temsil eden kukla değişkenlerin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olan katsayıları, 2008 küresel ekonomik krizinin ve Türkiye’de 2020 yılının ilk çeyreğinde ortaya çıkan pandeminin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerine ampirik bir kanıt oluşturmaktadır. Sonuçlar katılım finansmanı açısından ekonomik büyüme üzerinde en etkili olan faktörün katılım bankalarının özel sektöre sunulan finansmanlar olduğunu göstermektedir. Katılım bankalarının özel kesime sunduğu finansmanlar ise ağırlıklı olarak konut ve taşıt finansmanından oluşmaktadır. Katılım bankalarının faizsiz ve varlık tabanlı finansman modellerini benimsemeleri dini hassasiyeti olan ve geleneksel bankalarla çalışmayan toplum kesimlerini finans sektörünün içerisine dahil ederek varlık edinimini kolaylaştırır. Bu doğrultuda ekonomik aktivitelerdeki etkinliğin artırılması adına katılım bankalarının özel sektöre sağlanan finansmanların teşvik edilmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Finans, Ekonomik Büyüme, Katılım Bankacılığı, Augmented ARDL, Faizsiz Bankacılık.

The Effect of Financing Types Provided by Participation Banks in Türkiye on Economic Growth

Abstract

Participation banks' financial instruments and banking operations differ from conventional banking. Therefore, the effects of participation banks on economic activities should be examined and analyzed separately. With the increase in the share of financing offered by participatory banks in the finance sector in recent years, studies on the subject have increased gradually. However, it still includes many areas open to development. In this context, studies on participation financing mainly examine the issue based on the total financing or the financing provided to the private sector. Based on this gap in the literature, it aims to make an efficiency analysis on a sectoral basis by separating the total financing resources offered by participation banks into private sector, public sector, and financial institutions. For this purpose, economic growth is the study's dependent variable and investigates the effect of the financing provided to each sector on economic growth. All variables except economic growth are deflated using the consumer price index (CPI). These variables are in logarithmic form to converge outliers and interpret the analysis results as percentages. The study covers the sample of Türkiye and 63 quarters for 2007-2022. The data source is the Central Bank of the Republic of Türkiye. Since the data are quarterly, data are seasonally adjusted. After standardizing the data, the study first presents descriptive statistics and a correlation matrix within the scope of analysis. According to the results of the correlation matrix, there is a positive relationship between economic growth and financing provided to the private sector and a negative relationship between financing provided to the public and financial institutions. Another important finding from the correlation matrix is no multicollinearity problem. Then, the study applies unit root tests that consider both traditional and structural breaks to rule out the spurious regression problem and decide on the method. According to the mutual result of the applied unit root tests, the Augmented-Autoregressive Distributed Lag (A-ARDL) method is appropriate. According to the estimation method findings, the economic growth and financing variables provided by participation banks to the private sector, public sector, and financial institutions are cointegrated at %1 level of significance. This result means that the variables in the model move together in the long run, and their linear combinations converge to the equilibrium point. Regarding long-term coefficients, financing provided to the private sector by participation banks positively affects economic growth. This result can be interpreted as the participation banks are selective in the financing processes they provide to households and companies and place the participation funds they collect in areas that will positively affect economic growth. Although this result has a negative impact on the economic growth of the financing provided to the public sector by participation banks, this may be different. If the data are scrutinized, the public sector's demand for the funds of participation banks has increased less than the private sector, leading to an increase in the amount of funds

available to the private sector. This situation points to the "crowding-in" effect, which is the opposite of the "crowding-out" effect in the literature. In the short run, the most influential factor on economic growth is the lagged values of economic growth. In addition, the negative and statistically significant coefficients of the dummy variables representing the significant structural breaks experienced by Türkiye provide empirical evidence for the negative effects of the 2008 global economic crisis and the pandemic that emerged in Türkiye in the first quarter of 2020 on economic growth. Findings show that the most influential factor on economic growth in terms of participation financing is private sector financing. The financing offered by participation banks to the private sector mainly consists of housing and vehicle financing. Participation banks' adoption of interest-free and asset-based financing models facilitates asset acquisition by including segments of society with religious sensitivities and those who do not work with traditional banks in the financial sector. Therefore, to increase the efficiency of economic activities, it may be recommended to encourage the financing provided by participation banks to the private sector.

Keywords: Participation Finance, Economic Growth, Participation Banking, Augmented ARDL, Interest-Free Banking.

GİRİŞ

Ülke ekonomilerinin gelişmesinde finans sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Finans sektörü, tasarruf sahipleri ile herhangi bir iktisadi faaliyet için fon ihtiyacı olanları bir araya getirir. Ekonomik gelişme ile finansal gelişme arasında bir korelasyonun varlığını ilk kez Schumpeter² ortaya koymuştur. Schumpeter'e göre, bankaların kredi hacminin artması ekonomik gelişmeye katkı sağlamaktadır. Bu çalışmayı takip eden Goldsmith,³ McKinnon,⁴ King ve Levine⁵ tarafından yapılan çalışmalar gibi birçok çalışma, ekonomik gelişmenin göstergesi olarak ekonomik büyümeyi kullanmış ve ekonomik büyüme ile bankacılık sektörünün gelişmesi arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar genellikle bankacılık sektörünün göstergesi olarak geleneksel bankaların sağladığı kredileri kullanmaktadır. Furqani ve Mulyany,⁶ Yazdan ve Sadr,⁷ ve Işık⁸ tarafından yapılan çalışmalar gibi sınırlı sayıda çalışma ise katılım bankalarının sağladığı finansman ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Uluslararası literatürde "İslami Bankacılık" olarak da bilinen katılım bankacılığı özellikle son yirmi yıllık dönemde gerek Türkiye'de gerekse dünyada hızla gelişmektedir. Bu durum, katılım bankalarının bilhassa dini hassasiyeti olan bireylerin yaptığı iktisadi işlemlere aracılık etmesine olanak sağlayarak finansal gelişmeye katkı sağlamaktadır.

Varlık yapısı odağında Katılım Bankacılığı sektörünün toplam bankacılık sektörü içindeki yeri aşağıda Şekil 1'de sunulan grafik üzerinden görülebilir. Türkiye'de bankacılık sektörü toplam varlıkları son 18 yılda yaklaşık 43 kat artarken katılım bankalarında bu artış yaklaşık 125 kat olmuştur. Bu yüksek artışın katılım bankacılığının ilk yılda olan düşük değerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu yüzden son yıla göre bir karşılaştırma yapacak olursak 2022 yılından 2023 yılına geçerken Türkiye'de bankacılık sektörü toplam varlıkları

² Joseph Schumpeter, *The Theory of Economic Development*. (New York: Harvard University Press, 1934), 49.

³ Raymond William Goldsmith, *Financial Structure and Development*. (New Haven, CT: Yale University Press, 1969), 8-18.

⁴ Ronald I. McKinnon, *Money and Capital in Economic Development*. (Washington, DC: Brookings Institution, 1973), 117.

⁵ Robert G. King - Ross Levine, "Finance and Growth: Schumpeter might be Right." *The Quarterly Journal of Economics* 108/3 (1993), 717.

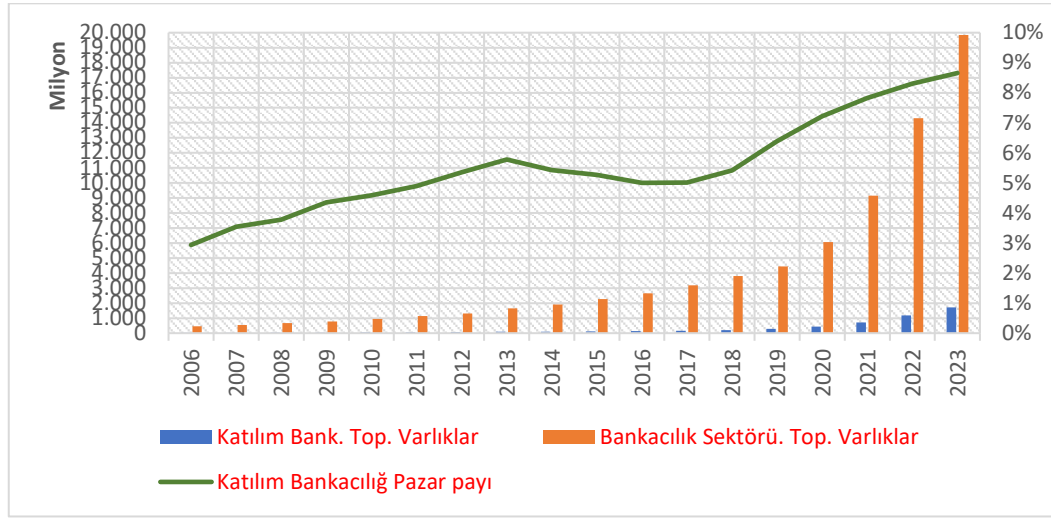
⁶ Hafas Furqani - Ratna Mulyany, "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia." *Journal of Economic Cooperation & Development* 30/2 (2009), 59.

⁷ Gudarzi Farahani Yazdan - Seyed Mohammad Hossein Sadr, "Analysis of Islamic Bank's Financing and Economic Growth: Case Study Iran and Indonesia." *Journal of Economic Cooperation & Development* 33/4 (2012), 1-3.

⁸ Nalan Işık, "Türkiye'de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması." *Bankacılar* 25/91 (2014), 75.

yaklaşık %39 artarken katılım bankalarının varlıkları yaklaşık %45 artmıştır. Katılım bankaları açısından bu istikrarlı artış hızı 2014-2016 dönemi hariç sürekli devam etmektedir. 2023 yılında katılım bankalarının bankacılık sektörü içerisindeki pazar payının % 8,7’ye ulaşması çalışmanın önemini daha iyi açıklamaktadır. 2023 yılı ağustos ayı itibarıyla Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının sayısı 8 olup bu bankalar 1.425 şubede 19.343 personelle hizmet vermektedir.⁹

Şekil 1. Bankacılık Sistemi Varlık Yapısı

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)¹⁰

Katılım bankalarının sağladığı finansmanlar özelinde yapılan birçok çalışma,¹¹ ekseriyetle özel sektöre sağlanan finansmanları analiz etmektedir. Oysaki, katılım bankaları özel sektörün yanı sıra kamu sektörüne ve mali kuruluşlara da finansman sağlamaktadır. Şimdiye kadar, katılım bankalarının sağladığı finansmanları özel sektör, kamu sektörü ve mali kuruluş ayrımı yaparak ekonomik büyümeyle ilişkilendiren bir çalışmaya rastlanılmaması bu çalışmanın temel motivasyon kaynağı olmuştur. Bu motivasyonla çalışmanın amacı, Türkiye’deki katılım bankaları tarafından sağlanan finansmanın sektörel bazda ekonomik büyümeye etkisini 2007-2022 dönemi itibarıyla ölçmektir. Türkiye’de katılım bankacılığı ile ilgili yasal düzenlemeler 2005 yılında yapılmıştır. Bu düzenlemeyle daha önce özel finans kurumu olarak adlandırılan kuruluşlar, katılım bankası olmuştur. İnceleme döneminin 2007 yılından başlamasının nedeni sektörel bazda katılım bankacılığına ait düzenli verilere 2007 yılı ikinci çeyreğinden itibaren ulaşılmasıdır. 2007-2022 döneminde katılım bankaları en fazla firmalara ve hane halklarına finansman sağlamıştır. Bunu sırasıyla mali kurumlara ve kamu sektörüne sağlanan finansman takip etmektedir. İnceleme döneminde, Türkiye ekonomisi 2008 küresel ekonomik krizin etkisiyle 2008 yılı dördüncü çeyrek ile 2009 yılı üçüncü çeyrek arasında ve 2018 yılı dördüncü çeyrek ile 2019 yılı ikinci çeyrek arasında küçülmüştür. Bu dönemler haricinde genellikle büyüyen Türkiye ekonomisinin 2007-2022 dönemi çeyreklik büyüme ortalaması % 4,96 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’deki katılım bankalarının sağladığı finansmanın sektörel bazda ekonomik büyümeye etkisini ölçmek amacıyla yapılan bu çalışmada, 2007-2022 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılmıştır. Özel sektör, kamu sektörü ve mali kuruluşlara sağlanan finansmanların

⁹ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), "Bankacılık Temel Performans Göstergeleri" (Erişim 16 Eylül 2023).

¹⁰ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), "Elektronik Veri Dağıtım Sistemi" (Erişim 16 Eylül 2023).

¹¹ Gholamreza Tajardoona vd., "Islamic Banking and Economic Growth: Evidence from Asia." *Journal of Modern Accounting and Auditing* 9/4 (2013), 542; Mosab I. Tabash - Raj S. Dhankar. "Islamic Banking and Economic Growth: An Empirical Evidence from Qatar." *Journal of Applied Economics and Business* 2/1 (2014), 51.

hangisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tespit edebilmek amacıyla eşbütünlük analizlerinden A-ARDL (Augmented-Autoregressive Distributed Lag) sınır testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, katılım bankalarının sağladığı finansmanlardan hangisinin ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağladığına dair ampirik kanıtlar sunulmuştur. Bu kanıtların, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair var olan literatüre farklı bir bakış açısı getirmesi beklenmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde ilgili literatür incelenmiştir. İkinci bölümünde, analizde kullanılan veri seti ve kurulan model açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, yöntem hakkında bilgi verilmiş olup dördüncü bölümde analizden elde edilen ampirik bulgular raporlanmıştır. Sonuç bölümünde ise ampirik bulguların literatürle örtüşen ve ayrışan tarafları tartışılarak hem politika yapıcılar hem de gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin teorik temeli Schumpeter tarafından atılmıştır. Schumpeter'in finansal gelişme olarak nitelendirdiği durum, bankacılık sektörünün kredi hacminin genişlemesidir.¹² Daha sonra Goldsmith çalışmasında,¹³ 35 ülkenin verilerini kullanarak finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisini ampirik olarak test etmiştir. Bu çalışmanın bulgularına göre; finansal gelişme, ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Ekonomide sağlanan tasarruflar, sermaye oluşumuna katkı sağlayacak ve yatırımlar üzerinden ekonomik büyüme pozitif etkileyecektir. Ancak Goldsmith, ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru herhangi bir ilişki olup olmadığına dair bir çıkarım yapmamıştır. McKinnon'un¹⁴ ve Shaw'un¹⁵ çalışmaları, söz konusu ilişkiye farklı bir bakış açısı getirmektedir. Literatürde McKinnon-Shaw modeli olarak da bilinen hipoteze göre, finansal gelişmenin sağlanması, finansal serbestleşmeye bağlıdır. Finansal serbestleşme, rekabeti artırarak faiz oranlarını yükseltecektir. Bu durum, tasarrufları artırarak yatırımları teşvik edecek ve ekonomik büyümeyi artıracaktır.¹⁶

Finansal gelişmenin göstergesi olarak geleneksel bankacılık sektörünü dikkate alan literatürdeki çalışmaların elde ettiği sonuçlar karışıktır. Bazı çalışmalar¹⁷ finansal gelişmenin ekonomik büyümeye katkı sağlayacağına dair sonuçlar elde etmekte ve arz yönlü yaklaşımı desteklemektedir. Bazı çalışmalar¹⁸ ise finansal gelişmenin ekonomik büyümeye katkısının oldukça az olduğunu savunarak ekonomik büyümenin finans sektörünü geliştirdiğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadırlar. Bu tür çalışmalar ise talep yönlü yaklaşımı desteklemektedir. Bu çalışmaların aksine De Gregorio ve Guidotti,¹⁹ Bhanumurthy ve Singh²⁰ ile Menyah ve arkadaşlarının²¹ yaptığı çalışmalar gibi bazı çalışmalar, inceledikleri ülkeler ve dönemler

¹² Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, 49.

¹³ Goldsmith, *Financial Structure and Development*, 13-18.

¹⁴ McKinnon, *Money and Capital in Economic Development*, 117.

¹⁵ Edward Stone Shaw, *Financial Deepening in Economic Development*. (New York: Oxford University Press, 1973), 121-134.

¹⁶ Biplab Kumar Guru - Inder Sekhar Yadav, "Financial Development and Economic Growth: Panel Evidence from BRICS." *Journal of Economics, Finance and Administrative Science* 24/47 (2019), 113.

¹⁷ Douglas Agbetsiafa, "The Finance Growth Nexus: Evidence from Sub-Saharan Africa." *Savings and Development* 28/3 (2004), 271; Teame Ghirmay, "Financial Development and Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: Evidence from Time Series Analysis." *African Development Review* 16/3 (2004), 415; Nuno Carlos Leitao, "Financial Development and Economic Growth: A Panel Data Approach." *Theoretical and Applied Economics* 17 (2010), 15.

¹⁸ Roger B. Atindéhou vd., "Financial Intermediation and Economic Growth: Evidence from Western Africa." *Applied Financial Economics* 15/11 (2005), 777; James B. Ang, "A survey of Recent Developments in the Literature of Finance and Growth." *Journal of Economic Surveys* 22/3 (2008), 536; Peter Quartey - Frank Prah, "Financial Development and Economic Growth in Ghana: Is there a Causal Link?." *African Finance Journal* 10/1 (2008), 28.

¹⁹ Jose De Gregorio - Pablo E. Guidotti, "Financial Development and Economic Growth." *World Development* 23/3 (1995), 433.

²⁰ N. R. Bhanumurthy - Prakash Singh, "Financial Sector Development and Economic Growth in Indian States." *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies* 6/1 (2013), 47.

²¹ Kojo Menyah vd. "Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from a Panel Causality Approach." *Economic Modelling* 37 (2014), 386.

itibariyle ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Ayrıca, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğuna dair kanıtlar elde eden çalışmalar²² da oldukça fazladır.

Katılım bankalarının sağladığı finansmanı ve topladığı fonları finansal gelişmenin göstergesi olarak kullanan ve ekonomik büyüme ile ilişkilendiren çalışmaların sayısı, geleneksel bankacılık sektörünün verilerini kullanarak yapılan çalışmalara göre daha azdır. Literatürde katılım bankalarının gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmalardan olan Furqani ve Mulyany'nin²³ yaptığı çalışmada, Malezya ekonomisinin 1997-2005 dönemine ait çeyreklik verileri kullanılarak eşbütünleşme analizi ve nedensellik testi yapılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; ekonomik büyüme katılım bankacılığı sektörünün gelişmesine neden olurken katılım bankacılığı sektörünün gelişmesinin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi yoktur. Bu çalışmanın aksine, Kassim'in²⁴ Malezya ekonomisine ait 1998-2013 dönemi çeyreklik verilerini kullanarak yaptığı eşbütünleşme analizinde, katılım bankacılığı sektöründeki gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Goaid ve Sassi²⁵ tarafından yapılan çalışmada, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki 16 ülkenin verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları, katılım bankacılığı sektörünün gelişmesi ile ekonomik büyüme arasında çok zayıf bir ilişki olduğuna işaret ederken doğal kaynak zengini ülkelerde bu ilişkinin negatif olduğunu göstermektedir. Bajaras ve arkadaşları²⁶ da bu sonuçlara benzer şekilde petrol ihraç eden ülkelerde katılım bankacılığı sektörünün ekonomik büyüme üzerinde çok fazla etkili olmadığına dair ampirik kanıtlar sunmaktadır.

Mohd. Yusof ve Bahlous'un²⁷ yaptığı çalışmada, Körfez İşbirliği Konseyi ve Doğu Asya ülkelerinde katılım bankacılığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2000-2009 dönemi itibariyle incelenmiştir. Panel eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, katılım bankacılığı sektörü uzun vadede ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Bir başka çalışmada ise Bahreyn'in 2001-2010 dönemine ait çeyreklik verileri incelenmiş, yapılan eşbütünleşme analizi ve nedensellik testi sonuçlarına göre, katılım bankacılığı sektöründeki gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.²⁸ Abduh ve Omar²⁹ tarafından Endonezya özelinde yapılan çalışmada, 2003-2010 dönemine ait çeyreklik veriler eşbütünleşme analizine tabi tutulmuş ve katılım bankacılığı sektöründeki gelişmenin ekonomik büyümeyi güçlü bir şekilde pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmaların aksine, Hachicha ve Ben Amar³⁰ ile Tajgardoon ve arkadaşları³¹ tarafından yapılan çalışmalar

²² Woo S. Jung, "Financial Development and Economic Growth: International Evidence." *Economic Development and Cultural Change* 34/2 (1986), 333; Kul B. Luintel - Mosahid Khan, "A Quantitative Reassessment of the Finance-Growth Nexus: Evidence from a Multivariate VAR." *Journal of Development Economics* 60/2 (1999), 381; Yemane Wolde-Rufael, "Re-examining the Financial Development and Economic Growth Nexus in Kenya." *Economic Modelling* 26/6 (2009), 1140.

²³ Furqani - Mulyany, "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia", 35.

²⁴ Salina Kassim. "Islamic Finance and Economic Growth: The Malaysian Experience." *Global Finance Journal* 30 (2016), 75.

²⁵ Mohamed Goaid - Seifallah Sassi. "Financial Development and Economic Growth in the MENA Region: What about Islamic Banking Development." *Institut des Hautes Etudes Commerciales, Carthage* (2010), 1.

²⁶ Adolfo Barajas vd. "The Finance and Growth Nexus Re-examined: Are There Cross-Region Differences." *Unpublished* (Washington: International Monetary Fund, 2010), 48-54.

²⁷ Rosylin Mohd. Yusof - Mejda Bahlous. "Islamic Banking and Economic Growth in GCC & East Asia Countries: A Panel Cointegration Analysis." *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 4/2 (2013), 167.

²⁸ Muhamad Abduh vd. "A Study on Finance-Growth Nexus in Dual Financial System Countries: Evidence from Bahrain." *World Applied Sciences Journal* 20/8 (2012), 1173.

²⁹ Muhamad Abduh - Mohd Azmi Omar. "Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 5/1 (2012), 35.

³⁰ Nejib Hachicha - Amine Ben Amar. "Does Islamic Bank Financing Contribute to Economic Growth? The Malaysian Case." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 8/3 (2015), 349.

³¹ Tajgardoon vd. "Islamic Banking and Economic Growth: Evidence from Asia.", 542.

gibi bazı çalışmalar ise katılım bankacılığı sektöründeki gelişme ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin olmadığına dair kanıtlar sunmaktadır.

Türkiye odağında katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen ampirik çalışmalar uluslararası literatürde olduğu gibi dört grupta toplanabilir. Bunlardan ilki katılım bankacılığının ekonomik büyüme üzerinde etkileri olduğunu savunan arz odaklı yaklaşımdır. Türkiye üzerine yapılan çalışmaların ağırlıklı bir bölümü bu başlık altında yer tutar. Bu çalışmalardan Atici,³² katılım bankacılığında ekonomik büyümeye doğru uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur. Katılım bankacılığının geleneksel bankacılığın önemli bir tamamlayıcısı olduğunu ve katılım finans sektöründe yapılacak olan hukuksal ve kurumsal düzenlemelerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu yansımaları olacağını vurgulamıştır. Emek,³³ yaptığı çalışmada Türkiye’de katılım bankaları tarafından sağlanan finansmanların ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini Toda-Yamamoto nedensellik testiyle tespit etmiştir. Koçak³⁴ ile Jobarteh ve Ergeç³⁵ benzer bulguları elde etmiştir. Ayrıca Koçak³⁶ çalışmasında, 2008 finansal krizinin katılım sektörü üzerine olan olumsuz etkisinin altını çizmiştir. İkinci grup çalışmalar ise ekonomik büyümenin katılım bankacılığı üzerinde etkili olduğunu savunan “talep odaklı” yaklaşımdır. Bu yaklaşımı Türkiye özelinde doğrulayan çalışmalara Çakar ve arkadaşlarının³⁷ çalışmaları örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada, 2005-2016 dönemine ait çeyreklik veriler eşbütünleşme analizi ve nedensellik testlerine tabi tutulmuştur. Dört ayrı modelde kalkınma, yatırım, mevduat ve katılım bankalarının finansman ve kredi hacimleri ile toplam kredi hacminin ekonomik büyümeyle ilişkisi sınanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; kalkınma ve yatırım bankalarının sağladığı finansman ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır.

Üçüncü grup çalışmalar ise hem ekonomik büyümenin katılım bankacılığı üzerinde etkili olduğunu hem de katılım bankacılığının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu savunan çalışmalardır. Bu çalışmalardan Işık,³⁸ 2006-2014 dönemine ait çeyreklik verileri kullanarak katılım bankalarının sağladıkları finansman ve topladıkları fonlar ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmiştir. Kısa dönemde, katılım bankalarının topladığı fonlar ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca Kalaycı ve Tekin³⁹ de çalışmalarında benzer bulgular elde etmişlerdir. Dördüncü ve son grup çalışmalar ise ekonomik büyüme ile katılım bankacılığı arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalardır. Çonkar ve arkadaşları⁴⁰ tarafından yapılan çalışmada 2007-2015 dönemine ait çeyreklik veriler incelenmiş ve katılım bankalarının sağladığı finansman ile GSYİH arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca, Bektaş ve Baykuş⁴¹ ile Bozik⁴² de çalışmalarında, ilişkinin olmadığına dair benzer sonuçlar elde

³² Gonca Atici, "Islamic (participation) banking and economic growth: Empirical focus on Turkey." *Social Science Research Network (SSRN)* (2019), 1354.

³³ Ömer Fazıl Emek, "Türkiye’de Katılım Bankacılığı Alanındaki Gelişmeler İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Yaklaşımı." *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/3 (2021), 1.

³⁴ Emrah Koçak, "İslami finans ve ekonomik büyüme: Türkiye üzerine ekonometrik bir uygulama." *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 51 (2018), 67.

³⁵ Mustapha Jobarteh - Etem Hakan Ergec. "Islamic finance development and economic growth: Empirical evidence from Turkey." *Turkish Journal of Islamic Economics* 4/1 (2017), 31.

³⁶ Koçak, "İslami finans ve ekonomik büyüme: Türkiye üzerine ekonometrik bir uygulama." 85-86.

³⁷ Recep Çakar vd. "Türkiye’de Geleneksel ve Katılım Bankalarının Toplam Kredi Hacimleriyle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkisi." *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 4/1 (2018), 69.

³⁸ Işık, "Türkiye’de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması.", 75.

³⁹ Salih Kalaycı - Behic Efe Tekin. "Interactions between economic growth, FDI and Islamic banking development in Turkey." *International Journal of Business and Management* 11/8 (2016), 230.

⁴⁰ M. Kemalettin Çonkar vd. "Mevduat ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz." *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20/1 (2018), 1-2.

⁴¹ Selahattin Bektaş - Ogün Baykuş. "Seçilmiş Sektörel Krediler ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7/10 (2020), 244.

⁴² Muhammet Sait Bozik. "Impact of participation and conventional banks on economic growth: Case of Turkey." *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)* 5/11 (2020), 69.

etmişlerdir. Türkiye özelinde katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri asimetrik yöntemlerle inceleyen çalışmalar da vardır. Bu çalışmalardan Bozkurt ve arkadaşları⁴³ bankacılık sektörünü geleneksel ve katılım bankacılığı sektörü olarak ayırıştırarak ekonomik büyüme üzerine olan etkisini kuadratik bir modelle araştırmışlardır. Analiz sonucunda değişkenler arasında doğrusal olmayan bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmayı dikkat çekici kılan bulgusu ekonomik büyüme ile katılım bankacılığı arasında “U” şeklinde, geleneksel bankacılıkla arasında ise “ters U” şeklinde olmasıdır.

Türkiye’de katılım bankalarının sağladığı finansmanı sektörel bazda inceleyen çok az sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Bu çalışmalar arasında yer alan Kandemir ve arkadaşları⁴⁴ tarafından yapılan çalışmada, katılım bankalarının özel sektöre sağladığı finansmanın ekonomik büyüme ve ihracat ile ilişkisi alt sektörler (gıda, sanayi, turizm vb.) özelinde incelenmiştir. 2007-2015 dönemine ait çeyreklik verilerle yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre, finansal kuruluşlara sağlanan finansman haricinde tüm sektörlerde sağlanan finansmanlardan ekonomik büyüme ve ihracata doğru pozitif bir ilişki vardır. Çinko ve Balcı⁴⁵ ise geleneksel bankaların, katılım bankalarının, katılım ve yatırım bankalarının GSYİH’ye etkisini tarım, sanayi ve hizmet sektörleri itibarıyla ayrı ayrı incelemiştir. 2009-2019 dönemi çeyreklik verileri kullanılarak yapılan eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, geleneksel bankalardan kamu bankalarının üç sektöre de sunduğu krediler ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki varken yerli ve yabancı bankalar ile katılım ve yatırım bankalarının sadece sanayi sektörüne sunduğu krediler ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki vardır. Katılım bankacılığının sağladığı finansmanlarda ise üç sektörde de GSYİH ile pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak şimdiye kadar, Türkiye’de katılım bankalarının sağladığı finansmanı kamu sektörü, özel sektör ve mali kuruluşlar özelinde ayırıştırarak ekonomik büyüme ile ilişkilendiren herhangi bir çalışma bulunamamıştır.

2. VERİ VE MODEL

Katılım bankalarının sağladığı finansmanların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışma, katılım finansmanlarını sektörel bazda ayırıştırarak hangi sektörün ekonomik büyüme üzerinde daha etkili olduğunu tespit etmesi bakımından ilgili literatürden ayrılmaktadır. Türkiye örneğine uygulanan çalışmada kullanılan verilerin tamamı TCMB’den temin edilmiş olup 2007-2022 yılları arası çeyreklik verileri kapsamaktadır. Çalışma kapsamında oluşturulan model, denklem 1’de sunulmuştur.

$$büyüme_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln r_{\text{özel}_t} + \alpha_2 \ln r_{\text{kamu}_t} + \alpha_3 \ln r_{\text{mali}_t} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Çalışma, katılım bankalarının sağladığı finansmanların sektörel bazda ekonomik büyümeye etkisine odaklandığından, ekonomik büyüme değişkeni bağımlı değişken olarak modele dahil edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden ilki katılım bankaları tarafından özel sektöre sağlanan finansmanların toplamıdır. Özel sektöre sağlanan finansmanlar ($\ln r_{\text{özel}}$) olarak tanımlanan bu değişken; mali olmayan şirketlere, bireysel işletmelere, hane halklarına hizmet veren kâr amacı olmayan kuruluşlara sağlanan finansmanlarla hane halklarına sağlanan tüketici, konut, taşıt, ihtiyaç ve diğer finansmanlar ile bireysel kredi kartları toplamından oluşur. Bağımsız değişkenlerden ikincisi katılım bankaları tarafından kamu sektörüne sağlanan ($\ln r_{\text{kamu}}$) finansmanlardır. Kamu sektörü finansmanları olarak tanımlanan bu değişken; katılım bankaları tarafından yerel yönetimlere ve mali olmayan kamu girişimlerine sağlanan finansmanları kapsar. Modele dahil edilen son bağımsız değişken ise katılım bankaları tarafından mali kuruluşlara ($\ln r_{\text{mali}}$) sağlanan finansmanlar toplamından oluşur.

⁴³ Murat Bozkurt vd. "Katılım bankacılığı ve konvansiyonel bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye üzerine bir inceleme." *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 6/1 (2020), 95.

⁴⁴ Tuğrul Kandemir vd. "Sektörel Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği." *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/2 (2018), 19.

⁴⁵ Levent Çinko - Ahmet Balcı. "Bankaların Kredi Büyümesinin GSYİH'ye Olan Etkisinin Sektör Bazlı İncelenmesi: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz." *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2022), 16.

Mali kuruluşlar değişkeni bankalara, banka dışı mali kuruluşlara, sigorta şirketleri ve özel emeklilik fonlarına, mali araçlara, finansal kiralama şirketlerine, tüketici finansman şirketlerine, diğer mali araçlar ve mali yardımcılarına sağlanan finansmanların toplamından oluşur.

Zaman serisi analizlerinde, çalışmanın teorik altyapısına uygun olarak bağımsız değişken(ler)in beklenen işaret değerlerinin ne olacağına sıklıkla yer verilmektedir. Bu yöntemi tercih eden çalışmalara Jalil ve Mahmud,⁴⁶ Narayan ve Smyth⁴⁷ ile Akçay'ın⁴⁸ çalışmaları örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada bağımsız değişkenlerin tamamının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olması diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenlerin katsayı işaretlerinin pozitif olması beklenmektedir. Modelde yer alan tüm bağımsız değişkenler tüketici fiyat endeksi (TÜFE) yardımıyla reelleştirilmiştir. Analiz sonuçlarını yüzdesel olarak yorumlayabilmek ve verilerin uç değerlerini birbirine yakınsamak amacıyla bağımsız değişkenlerin tamamı logaritmik formda analize dahil edilmiştir. Bağımlı değişken olan ekonomik büyüme değişkeni ise yüzdesel olduğu için logaritması alınmamıştır. Son olarak verilerin çeyreklik olmasından dolayı olası mevsimsel etkilerden arındırmak amacıyla STL (Seasonal and Trend decomposition using Loess) ayrıştırma yönteminden yararlanılmıştır. Standardize edilmiş bu serilerle ilk olarak değişkenlerin betimleyici istatistik değerleri hesaplanmış ve Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Betimleyici İstatistikler

	büyüme	lnrözel	lnrkamu	lnrmali
Ortalama	4.918924	16.94616	10.46791	11.43766
Medyan	5.322217	17.06822	10.58172	10.84756
Maksimum	22.23547	17.71185	14.47554	14.70001
Minimum	-14.73400	15.86800	4.907805	4.686760
Std. hata.	5.519813	0.483115	2.699250	2.587498
Çarpıklık	-0.815285	-0.500428	-0.292222	-0.662239
Basıklık	6.195803	2.488213	1.972398	2.763841
Jarque-Bera	33.78878	3.317055	3.668540	4.751286
Olasılık	0.000000	0.190419	0.159730	0.092955
Gözlem	63	63	63	63

Tablo 1'e göre en yüksek ve en düşük değerler açısından farkın en fazla olduğu ve standart sapmanın da en yüksek olduğu değişken ekonomik büyüme değişkendir. Ekonomik büyüme değişkeninin çarpıklık (Skewness) değerinin negatif olması serinin sola çarpık olduğuna işaret ederken basıklık (Kurtosis) değerinin çok yüksek (üçten büyük) olması serinin normal dağılımdan daha sivri olduğunu göstermektedir. Son olarak "Jarque-Bera" test istatistik değerinin olasılık değeri dikkate alındığında ekonomik büyüme değişkeninin normal dağılıma uygun olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlarda, ekonomik büyüme değişkeninin yüzdesel bir büyüklük olmasından dolayı logaritmasının alınmamasının etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 1, bağımsız değişkenler açısından incelendiğinde tüm değişkenlerin ortalama ve medyan değerlerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Çarpıklık değeri açısından bağımsız değişkenlerin tamamı sola çarpıktır. Ayrıca basıklık (Kurtosis) değerleri bakımından tüm bağımsız değişkenler üçe yakın olmakla birlikte üçün altındadır. Bu sonuç bağımsız değişkenlerin tamamının normal dağılıma göre daha basık olduğunu ve daha geniş bir alana

⁴⁶ Abdul Jalil - Syed F. Mahmud. "Environment Kuznets curve for CO2 emissions: a cointegration analysis for China." *Energy policy* 37/12 (2009), 5167.

⁴⁷ Paresh Kumar Narayan - Russell Smyth. "The residential demand for electricity in Australia: an application of the bounds testing approach to cointegration." *Energy policy* 33/4 (2005), 467.

⁴⁸ Akçay, Selçuk. "Corruption and human development" *Cato J.* 26 (2006), 29.

yayıldığını gösterir. Son olarak bağımsız değişkenlerin tamamı için “Jarque-Bera” test istatistik değerlerinin olasılık değeri dikkate alındığında normal dağılıma uygun olduğu söylenebilir.

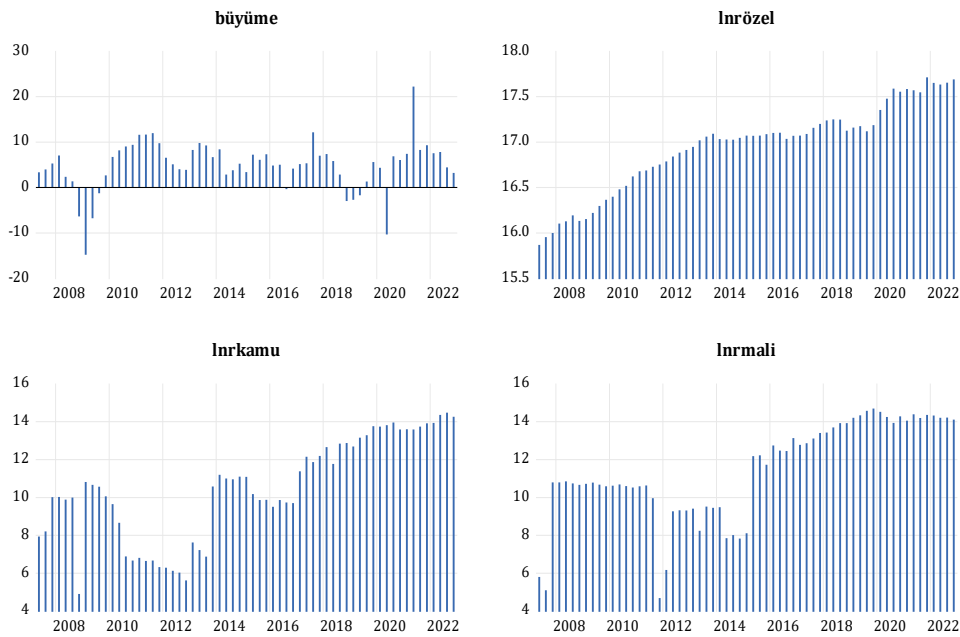
Korelasyon matrisi modelde kullanılan değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü ve gücü hakkında fikir verir. Ayrıca bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) sorunu olup olmadığı hakkında da bilgi sunar. Aşağıda Tablo 2’de yer alan korelasyon matrisi sonuçları incelendiğinde bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı görülmektedir. Ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri olmasını beklenen katılım bankalarınca kamuya sağlanan finansmanlar ile mali kurumlara sağlanan finansmanların katsayı değerleri sıfıra çok yakın olmakla birlikte negatiftir. Bununla birlikte özel sektöre sağlanan finansmanların ekonomik büyüme üzerine olan etkileri pozitifdir.

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

	büyüme	Inrözel	Inrkamu	Inrmali
büyüme	1.000000			
Inrözel	0.267330	1.000000		
Inrkamu	-0.107513	0.635189	1.000000	
Inrmali	-0.047600	0.622294	0.738822	1.000000

Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin grafiklerin gösterildiği Şekil 2 incelendiğinde bağımlı değişken olan ekonomik büyüme değişkenindeki oynaklığın belirgin olduğu söylenebilir. Katılım bankalarınca özel sektöre sağlanan finansmanlar istikrarlı bir artış eğilimindedir. Bu değişkenin artma eğiliminde olması durağan olmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Grafiklerden katılım bankalarınca kamu sektörüne sağlanan finansmanların 2007 yılı ikinci çeyrek itibarıyla başladığı en belirgin azalışın 2008 yılı dördüncü çeyrek itibarıyla olduğu görülmektedir. Ekonomik büyümede meydana gelen en belirgin azalışın 2009 yılı ilk çeyreğinde yaşanması, 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin büyümeden önce kamu sektörünün finansmanına yansıdığını göstermektedir. Ancak ekonomik büyümede meydana gelen en büyük ikinci azalışın yaşandığı 2020 yılı ikinci çeyreğinde, kamu sektörüne sağlanan finansmanlarda belirgin bir değişiklik yaşanmamıştır.

Şekil 2. Değişkenlere İlişkin Grafikler

3. YÖNTEM

ARDL yöntemi farklı durağanlık seviyelerine sahip olan değişkenlerin durağan bir bileşimini tespit etmeye yarar. Geleneksel eşbütünleşme testlerinin aksine ARDL yönteminde tüm değişkenlerin aynı derecede entegre olma şartı aranmaz. Bu yöntem bağımlı değişkenin I(1), bağımsız değişkenlerin I(0) ya da I(1) olması durumunda etkin sonuçlar sunar. Ancak bağımlı değişkenin I(0), bağımsız değişkenlerin ise I(0) ya da I(1) olduğu durumlarda A-ARDL yönteminin tercih edilmesi uygun olacaktır. Ancak her durumda değişkenler arasında I(2) olmamalıdır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin mevcut ve geçmiş dönemli verileri arasındaki dinamik etkileşimlerin modellenmesine yardımcı olan ARDL yöntemi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlar. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan ARDL modeli denklem 2’de sunulmuştur.

$$\begin{aligned} \Delta \text{büyüme}_t = & \vartheta_0 + \vartheta_1 \text{dum}_{2009Q1} + \vartheta_2 \text{dum}_{2020Q2} + \sum_{i=1}^{a=4} \vartheta_{3i} \Delta \text{büyüme}_{t-i} + \sum_{j=0}^{b=1} \vartheta_{4j} \Delta \text{lnrözel}_{t-j} \\ & + \sum_{k=0}^{c=0} \vartheta_{5k} \Delta \text{lnrkamu}_{t-k} + \sum_{l=0}^{d=0} \vartheta_{6l} \Delta \text{lnrmali}_{t-l} + \theta_1 \text{büyüme}_{t-1} \\ & + \theta_2 \text{lnrözel}_{t-1} + \theta_3 \text{lnrkamu}_{t-1} + \theta_4 \text{lnrmali}_{t-1} + \sigma_t \end{aligned} \quad (2)$$

Yukarıda denklem 2’de yer alan “ Δ ” fark operatörünü, değişkenlerin başındaki “lnr” değişkenlerin reelleştirildiğini ve doğal logaritmalarının alındığını, “ σ_t ” hata terimini, “a, b, c, d” gecikme uzunluklarını, “ ϑ_0 ” sabit terimi, “dum” kukla değişkeni, “ $\vartheta_3, \vartheta_4, \vartheta_5, \vartheta_6$ ” kısa dönemli katsayıları, “ $\theta_1, \theta_2, \theta_3, \theta_4$ ” uzun dönemli katsayıları ifade etmektedir.

Eşbütünleşmenin sınanmasında F_{OVERALL} , t_{DV} ve F_{IDV} sınır testlerinden yararlanılmaktadır. Modelde yer alan tüm değişkenlerin (bağımlı ve bağımsız değişkenlerin) gecikmeli değerlerini göz önünde bulunduran F_{OVERALL} testinin hipotezleri: $H_0 = \theta_1 \dots \theta_4 = 0$ ve $H_A = \theta_1 \dots \theta_4 \neq 0$ şeklindedir. F_{OVERALL} testinin test istatistik değerleri, Narayan⁴⁹ tarafından hesaplanan alt ve üst sınır kritik değeriyle karşılaştırılmaktadır.

Eşbütünleşmenin sınanmasında ikinci bir test olarak kullanılacak olan ve sadece bağımlı değişkenin gecikmeli değerini göz önünde bulunduran t_{DV} testinin hipotezleri: $H_0 = \theta_1 = 0$ ve $H_A = \theta_1 \neq 0$ şeklindedir. Bu testin test istatistik değerleri Pesaran ve arkadaşları⁵⁰ tarafından hesaplanan alt ve üst sınır kritik değeriyle karşılaştırılmaktadır.

Birim kök testleri açısından çelişkili sonuçlar elde edildiği ya da bağımlı değişkenin I(0) olduğu durumlarda da ARDL yönteminin uygulanmasına imkân sunan McNown ve arkadaşları⁵¹ tarafından “bootstrap” ARDL olarak isimlendirilen; Sam ve arkadaşlarının⁵² ise “augmented” ARDL prosedürü olarak isimlendirdiği yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu araştırmacılar, eşbütünleşmeye karar vermede daha belirgin sonuçlar sunan ve sadece bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerini göz önünde bulunduran F_{IDV} isimli üçüncü bir test önermişlerdir. Bu testin boş ve alternatif hipotezleri şu şekildedir: $H_0 = \theta_2 \dots \theta_4 = 0$ ve $H_A = \theta_2 \dots \theta_4 \neq 0$ şeklindedir. Bu hipotezlerin F_{OVERALL} testinden farklı olarak bağımlı değişkeni dikkate almadığı gözden kaçmamalıdır. Eşbütünleşme ilişkilerinin varlığının ve uzun dönemli katsayıların tahmin edilmesinin ardından ECM-hata düzeltme modeli aşağıda denklem 3’te ifade edilmiştir.

⁴⁹ Paresh Kumar Narayan, "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests." *Applied Economics* 37/17 (2005), 1987-1990.

⁵⁰ M. Hashem Pesaran vd. "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships." *Journal of Applied Econometrics* 16/3 (2001), 300-304.

⁵¹ Robert McNown vd. "Bootstrapping the Autoregressive Distributed Lag Test for Cointegration." *Applied Economics* 50/13 (2018), 1509.

⁵² Sam vd. "An Augmented Autoregressive Distributed Lag Bounds Test for Cointegration." 130.

$$\Delta \text{büyüme}_t = \vartheta_0 + \vartheta_1 \text{dum}_{2009Q1} + \vartheta_2 \text{dum}_{2020Q2} + \sum_{i=1}^{a=4} \omega_{3i} \Delta \text{büyüme}_{t-i} + \sum_{j=0}^{b=1} \omega_{4j} \Delta \text{lnrözel}_{t-j} + \sum_{k=0}^{c=0} \omega_{5k} \Delta \text{lnrkamu}_{t-k} + \sum_{l=0}^{d=0} \omega_{6l} \Delta \text{lnrmali}_{t-l} + \vartheta_3 \text{ECT}_{t-1} + \sigma_t \quad (3)$$

4. BULGULAR

Ekonomik değişkenlere ilişkin zaman serileri, doğası gereği genellikle durağanlıktan yoksundurlar. Durağan olmayan seriler ile yapılan analizler ise yanıltıcı sonuçlara sebebiyet verecektir. Ekonometrik analizlerde kullanılan değişkenler arasında anlamlı ilişkiler tespit edebilmek için değişkenlerin bünyelerinde güçlü bir trend taşımaması istenir. Diğer bir deyişle analiz edilen değişkenlerin sabit bir ortalama etrafında dalgalanma eğiliminde olması arzu edilir. Ancak zaman serileri bünyelerinde belirgin bir trend içeriyorsa değişkenler arasında çıkan ilişkinin sahte olma olasılığı yüksektir. Dolayısıyla değişkenler arasındaki ilişkilerin gerçek bir ilişkiyi mi ya da sahte bir ilişkiyi mi yansıttığı zaman serilerinin durağan olup olmamasıyla yakından ilişkilidir. Bu sebeple değişkenlerin belirgin bir trend sergilememesi ve birim kök içermemesi analizler açısından hayati önem taşır. Değişkenlere ilişkin durağanlık özelliklerinin tespitinde öncelikle geleneksel birim kök testlerinden olan Augmented-Dickey-Fuller (ADF)⁵³ ve Phillips-Perron (PP)⁵⁴ testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur. Her iki testin ortak sonucundan bağımlı değişken olan ekonomik büyüme değişkeninin I(0), bağımsız değişkenlerin ise I(1) olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçların yukarıda Şekil 2’ye ilişkin yapılan açıklamaların paralelinde olduğu söylenebilir.

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Düzeyde	PP			
	büyüme	lnrözel	lnrkamu	lnrmali
C	-3.9887***	-1.9990	-1.3818	-2.4844
C&T	-3.9822**	-2.3374	-2.9482	-3.2873*
No C&T	-2.7204***	3.8602	0.5275	0.6423
ADF				
C	-3.9278***	-2.0721	-1.6893	-2.5000
C&T	-3.9210**	-2.2738	-2.6133	-3.2480*
No C&T	-2.2068**	4.3594	0.2123	0.2866
Birinci Farklarda	PP			
	$\Delta(\text{büyüme})$	$\Delta(\text{lnrözel})$	$\Delta(\text{lnrkamu})$	$\Delta(\text{lnrmali})$
C	-	-6.5931***	-10.6773***	-8.4854***
C&T	-	-6.6688***	-10.6098***	-8.4430***
No C&T	-	-5.4793***	-10.5964***	-8.3838***
ADF				
C	-	-6.5984***	-10.6075***	-8.0041***
C&T	-	-6.6688***	-10.5354***	-7.8681***
No C&T	-	-5.4342***	-4.9127***	-8.0464***
Karar	I(0)	I(1)	I(1)	I(1)

Not: C: Sabitli; C&T: Sabitli ve trendli; No C&T: Sabitsiz ve trendsiz anlamına gelir. *** %1, ** %5, * %10 önem seviyesini gösterir.

⁵³ David A. Dickey - Wayne A. Fuller, "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root." Journal of the American Statistical Association 74/366a (1979), 427-430.

⁵⁴ Peter CB. Phillips - Pierre Perron. "Testing for a Unit Root in Time Series Regression." *Biometrika* 75/2 (1988), 337-344.

Geleneksel ADF ve PP birim kök testleri doğası gereği yapısal kırılmaları dikkate almaz. Yapısal kırılmaları dikkate almaksızın yapılan birim kök sınamaları ise yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Bu yüzden değişkenlere ilişkin yapısal kırılmaları içsel olarak dikkate alan Lee-Strazicich-(LS)⁵⁵ birim kök testi uygulanmış ve sonuçlar aşağıda Tablo 4'te sunulmuştur. LS birim kök testi sonuçlarıyla geleneksel birim kök testi sonuçları örtüşmektedir.

Tablo 4. LS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzeyde			Birinci Farklarda			Karar
	Lag	Kırılma Dönemi	t-istatistik	Lag	Kırılma Dönemi	t-istatistik	
büyüme	3	2020Q1	-5.729165***	-	-	-	I(0)
lnrözel	1	2014Q2	-2.932317	3	2019Q1	-5.425550***	I(1)
lnrkamu	1	2012Q4	-3.787133	0	2010Q2	-11.34887***	I(1)
lnrmali	0	2011Q4	-3.971228*	1	2014Q1	-8.392873***	I(0)/I(1)

Not: *** %1 önem seviyesini; Lag: Gecikme Uzunluğunu gösterir.

Değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olmaları ve aralarında ikinci seviyede durağan olan herhangi bir değişken olmaması sebebiyle ARDL prosedürü işletilebilir. Ancak bağımlı değişkenin I(0) olması klasik ARDL prosedürünün işletilmesi durumunda dejenere vaka sorunlarına neden olacağından A-ARDL prosedürünün işletilmesi uygundur. Bu yöntemin uygulanmasında öncelikle optimum gecikme uzunluklarının tespit edilmesi gerekir. Çalışmada kullanılan veriler çeyreklik olduğu için maksimum gecikme uzunluğu dört olarak belirlenmiş ve SIC'e (Schwarz Bilgi Kriteri) göre kurulan model için en uygun gecikme uzunluğunun (4, 1, 0, 0) olduğuna karar verilmiştir.

Eşbütünleşme ilişkilerinin tespitine yönelik testlerden elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur. Buna göre hem bağımlı hem de bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerini dikkate alan $F_{OVERALL}$ testinin istatistik değeri 17.61 olarak bulunmuştur. Bu test değeri Narayan⁵⁶ tarafından hesaplanan üst sınır kritik değeri olan 6.19'dan büyük olduğundan %1 önem seviyesinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Yalnızca bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini dikkate alan t_{DV} testinin istatistik değeri ise -8.12 olarak bulunmuştur. Bu test değeri Pesaran ve arkadaşları⁵⁷ tarafından hesaplanan -4.37 kritik değerinden mutlak değer olarak büyük olduğundan %1 önem seviyesinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Yalnızca bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerini dikkate alan F_{DV} testinin istatistik değeri ise 4.97 olarak bulunmuştur. Bu test değeri Sam ve arkadaşlarının⁵⁸ hesapladığı kritik değerlerle karşılaştırıldığında %1 önem seviyesinde eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

⁵⁵ Junsoo Lee - Mark C. Strazicich. "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks." *Review of Economics and Statistics* 85/4 (2003), 1082-1084.

⁵⁶ Narayan, "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests." 1988.

⁵⁷ Pesaran vd. "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships." 303.

⁵⁸ Sam vd. "An Augmented Autoregressive Distributed Lag Bounds Test for Cointegration." 133-135.

Tablo 5. A-ARDL Eşbütünleşme Sonuçları

f (büyüme İnrkamu, İnr mali, İnrözel) ARDL (4, 1, 0, 0) k:3 m:4 n=59	Test İstatistiği		Sonuç				
	<i>F</i> OVERALL	17.61***					
	<i>t</i> DV	-8.12***					
		<i>F</i> IDV	4,97***	Eşbütünleşik			
Tablo CVs	1%	5%	10%				
Testler	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	
<i>F</i> OVERALL	4.75	6.19	3.42	4.62	2.84	3.92	n=60
<i>t</i> DV	-3.43	-4.37	-2.86	-3.78	-2.57	-3.46	-
<i>F</i> IDV	4.24	6.83	2.78	4.88	2.19	3.99	n=60

Not: *** %1 önem seviyesini; k: bağımsız değişken sayısını; m: gecikme uzunluğunu; n: gözlem sayısını gösterir. Tahminler case #III'e göre yapılmıştır.

Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından kısa ve uzun dönem tahminleriyle tanısal test sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur. Uzun dönemde katılım bankaları tarafından özel sektöre sağlanan finansmanlar, ekonomik büyümeyi olumlu etkilemiştir. Özel sektör finansman değişkeninin katsayısı 6.79 olup %1 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Yani, katılım bankalarınca özel sektöre sağlanan finansmanların %1 artması ekonomik büyümeyi %6.79 artıracaktır.

Öte yandan katılım bankalarının kamu sektörüne sağladıkları finansmanların ise ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olmamıştır. Bu değişkenin katsayısı -0.70 olup %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Son olarak katılım bankalarının mali kuruluşlara sağladığı finansman değişkeninin katsayısının işareti de negatif olup istatistiki olarak anlamsızdır.

Tablo 6. ARDL Tahmin Sonuçları

a) Uzun dönem (Bağımlı değişken: büyüme)	Katsayılar	t-istatistik	Olasılık
İnrözel	6.794059***	4.840471	0.0000
İnrkamu	-0.698446**	-2.663793	0.0105
İnr mali	-0.211055	-0.807673	0.4233
b) Kısa dönem	Katsayılar	t-istatistik	Olasılık
C	-100.0369***	-8.613353	0.0000
$\Delta(\text{büyüme})_{t-1}$	0.299914***	2.814799	0.0071
$\Delta(\text{büyüme})_{t-2}$	0.457355***	4.693971	0.0000
$\Delta(\text{büyüme})_{t-3}$	0.475779***	5.462506	0.0000
$\Delta(\text{İnrkamu})$	0.180955	0.469921	0.6405
dum _{2009Q1}	-14.46330***	-3.874446	0.0003
dum _{2020Q2}	-19.07238***	-6.447740	0.0000
ECT _{t-1}	-0.996670***	-8.651388	0.0000
c) Tanısal testler	Test değeri	Olasılık	
Breusch-Godfrey Serial Corr. LM test χ^2_{sc}	0.796406	0.6715	

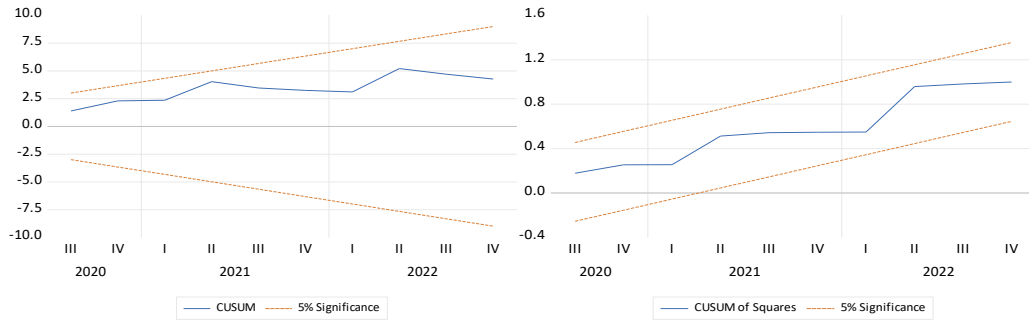
Ramsey RESET test χ^2_{FF}	0.820417	0.3651
Jarque-Bera Normality test χ^2_{NORM}	5.596229	0.0609
ARCH Heteroskedasticity test $\chi^2_{HET(ARCH)}$	0.403493	0.5253
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedasticity test $\chi^2_{HET(BPG)}$	5.968902	0.8179
CUSUM = Stabil	R ²	0.7261
CUSUM ² = Stabil	Adj-R ²	0.6885

Not: *** %1, ** %5, * %10 önem seviyesini gösterir.

Tablo 6, kısa dönemli katsayılar açısından yorumlanacak olursa ekonomik büyüme üzerinde kısa dönemde etkili olan değişken büyümenin kendi gecikmeli değerleridir. Ayrıca hata düzeltme teriminin katsayısı istatistiki olarak anlamlı ve negatif olup kısa dönemde ortaya çıkacak bir şokun etkisinin uzun dönemde ortadan kalkacağı anlamına gelir. Ayrıca gerek yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları ve grafiklerin değerlendirilmesi gerekse de Türkiye'nin tecrübe ettiği yapısal kırılmalar göz önünde bulundurularak modele dahil edilen iki kukla değişkenin katsayısı negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır.

Tanımlayıcı test sonuçlarına göre oluşturulan modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmayıp modelin fonksiyonel form yapısı da doğru bir şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca model normal dağılıma da uygundur. Son olarak CUSUM grafikleri kurulan modelin istikrarlı, katsayıların da güvenilir olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. CUSUM ve CUSUM² Grafikleri

SONUÇ

Katılım bankalarının sağlamış oldukları finansmanların ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini inceleyen bu çalışma, katılım finansmanı toplamına odaklanmak yerine hangi sektörün (kamu, mali ve özel) ekonomik büyüme üzerinde daha etkili olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda elde edilen önemli sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

i) Korelasyon matrisi sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile pozitif korelasyon olması beklenen kamu ve mali kuruluşlara sağlanan finansmanların katsayıları sıfıra oldukça yakın olmakla birlikte negatiftir. Öte yandan, özel sektör finansmanları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir korelasyon vardır. Ayrıca zaman serisi analizlerinin önemli bir varsayımı olan bağımsız değişkenler arasında herhangi bir çoklu doğrusal bağlantı olmadığı doğrulanmıştır.

ii) Uygulanan eşbütünlük testlerinin ortak sonucu %1 önem seviyesinde değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi vardır. Bu sonuç değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket ettiklerini daha teknik bir ifadeyle doğrusal bileşimlerinin denge noktasına yakınsandığını gösterir. Elde edilen bu bulgu Koçak'ın⁵⁹ ve Emek'in⁶⁰ çalışmalarını destekler nitelikte iken

⁵⁹ Koçak, "İslami finans ve ekonomik büyüme: Türkiye üzerine ekonometrik bir uygulama." 85-86.

⁶⁰ Emek, "Türkiye'de Katılım Bankacılığı Alanındaki Gelişmeler İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Yaklaşımı." 23-25.

Çakar ve arkadaşlarının⁶¹ çalışmasından ayrışır. Politika yapıcılar her ekonominin temel hedefleri arasında yer alan istikrarlı bir ekonomik büyüme hedefine ulaşmak istiyorsa özellikle katılım bankalarının özel sektöre sağladığı finansmanları dikkate almalıdır.

iii) Uzun dönemde katılım bankaları tarafından özel sektöre sağlanan finansmanlar ekonomik büyümeyi olumlu etkilemiştir. Bu sonuç, katılım bankalarının hane halkları ve firmalara sağladıkları finansman sürecinde seçici davrandıklarını gösterir. Dolayısıyla bu bankaların topladıkları fonları ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilecek alanlara yönlendirdiğine işaret eder. Ulaşılan bu sonuç, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair Schumpeter⁶² ile başlayıp Goldsmith’in⁶³ ve McKinnon’un⁶⁴ çalışmalarıyla devam eden literatüre katkı sağlar. Katılım bankalarının özel sektöre sağladığı finansman ile ekonomik büyüme arasında tespit edilen pozitif ilişki, Kassim’in,⁶⁵ Mohd. Yusof ve Bahlous’un,⁶⁶ Abduh ve Omar’ın⁶⁷ elde ettiği bulguları destekler niteliktedir. Ayrıca elde edilen bu bulgu, Türkiye örneğinde katılım bankalarının sağladığı finansmanla GSYİH arasında herhangi bir ilişki tespit edemeyen Çonkar ve arkadaşlarının⁶⁸ elde ettiği bulgulardan ayrışırken söz konusu iki değişken arasında pozitif bir ilişki bulan Işık⁶⁹ ile Kandemir ve arkadaşlarının⁷⁰ elde ettiği bulgularla örtüşür.

iv) Öte yandan, katılım bankaları aracılığıyla kamu sektörüne sunulan finansmanın ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olmadığı gözlemlenmektedir. Ancak, durum tam olarak böyle olmayabilir. Veriler incelendiğinde kamu kesiminin katılım bankalarınca sunulan fonlara olan talebi özel sektöre göre daha az arttığından özel sektörün kullanabileceği fon miktarının artmasına sebep olmuş olabilir. Bu durum literatürde “dışlama” (Crowding-out) etkisinin tersi olarak tanımlanan “yer açma” (Crowding-in) etkisiyle oldukça benzerlik göstermektedir. Ayrıca katılım bankaları tarafından yerel yönetimlere ve mali olmayan kamu girişimlerine sağlanan kaynaklar, genellikle özel sektörün kâr elde etmekte zorlandığı kamu hizmetlerinin finansmanı için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, bu kaynakların olumlu etkilerinin daha belirgin hale gelmesi daha uzun bir zaman dilimini gerektirebilir.

v) Kısa dönemde büyüme üzerinde en etkili olan değişken, ekonomik büyümenin kendi gecikmeli değerleridir. Kukla değişkenlerin katsayılarının negatif ve istatistiksel olarak da anlamlı olması 2008 küresel ekonomik krizinin ve Türkiye’de 2020 yılının ilk çeyreğinde ortaya çıkan pandeminin ekonomik büyüme üzerine olan olumsuz etkilerini yansıtmaktadır.

Sonuç olarak oluşturulan model çerçevesinde Katılım Bankalarının sağladığı finansmanlar arasında ekonomik büyüme üzerinde en etkili olan finansman özel sektöre sağlanan finansmanlardır. Katılım bankalarının özel kesime verdiği finansmanların büyük bir kısmı konut ve taşıt finansmanından oluşmaktadır. Katılım bankaları, geleneksel bankalardan farklı olarak faizsiz bir finansman modeli benimserler. Bu faizsiz ve varlık tabanlı finansman modeli, dini hassasiyeti olan toplum kesimlerini finans sektörünün içerisine dahil ederek konut ve araç gibi varlık edinimini kolaylaştırır. Katılım bankaları geleneksel bankalarla çalışmayan bu kesimlere finansal hizmetler sunarak ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Dolayısıyla ekonomik aktivitelerdeki etkinliğin artırılması adına katılım bankalarınca özel sektöre sağlanan finansmanların teşvik edilmesi önerilebilir. Finans piyasalarının etkinliğinin

⁶¹ Çakar vd. "Türkiye’de Geleneksel ve Katılım Bankalarının Toplam Kredi Hacimleriyle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkisi." 87.

⁶² Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, 49.

⁶³ Goldsmith, *Financial Structure and Development*, 8.

⁶⁴ McKinnon, *Money and Capital in Economic Development*, 177.

⁶⁵ Kassim. "Islamic Finance and Economic Growth: The Malaysian Experience." 75.

⁶⁶ Mohd. Yusof - Bahlous. "Islamic Banking and Economic Growth in GCC & East Asia Countries: A Panel Cointegration Analysis." 167.

⁶⁷ Muhamad Abduh - Mohd Azmi Omar. "Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience." 35.

⁶⁸ Çonkar vd. "Mevduat ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz." 1.

⁶⁹ Işık, "Türkiye’de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sinanması.", 75.

⁷⁰ Kandemir vd. "Sektörel Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği." 19.

katılım bankacılığı özelinde simetrik bir yaklaşımla incelenmesi çalışmanın önemli bir sınırlılığını oluşturur. Bundan sonraki çalışmalar için konunun asimetrik yönü ihmal edilmeden ele alınması, kamu ve özel bankaları da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve karşılaştırılması önerilebilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhamad – Azmi Omar, Mohd. "Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 5/1 (2012), 35-47. <https://doi.org/10.1108/17538391211216811>
- Abduh, Muhamad vd. "A Study on Finance-Growth Nexus in Dual Financial System Countries: Evidence from Bahrain." *World Applied Sciences Journal* 20/8 (2012), 1166-1174. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2012.20.08.2027>
- Agbetsiafa, Douglas. "The Finance Growth Nexus: Evidence from Sub-Saharan Africa." *Savings and Development* 28/3 (2004), 271-288.
- Akçay, Selçuk. "Corruption and human development." *Cato J.*, 26, 29-48.
- Ang, James B. "A survey of Recent Developments in the Literature of Finance and Growth." *Journal of Economic Surveys* 22/3 (2008), 536-576. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2007.00542.x>
- Atici, Gonca. "Islamic (participation) banking and economic growth: Empirical focus on Turkey." *Social Science Research Network (SSRN)* (2019), 1354-1364. <https://doi.org/10.18488/journal.aefr.2018.811.1354.136>
- Atindéhou, Roger B. vd. "Financial Intermediation and Economic Growth: Evidence from Western Africa." *Applied Financial Economics* 15/11 (2005), 777-790. <https://doi.org/10.1080/09603100500108030>
- Barajas, Adolfo vd. "The Finance and Growth Nexus Re-examined: Are There Cross-Region Differences." *Unpublished* (Washington: International Monetary Fund, 2010).
- Bektaş, Selahattin – Baykuş, Ogün. "Seçilmiş Sektörel Krediler ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7/10 (2020), 244-258.
- Bhanumurthy, N. R. – Singh, Prakash. "Financial Sector Development and Economic Growth in Indian States." *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies* 6/1 (2013), 47-63. <https://doi.org/10.1504/IJEPEE.2013.054472>
- Bozık, Muhammet Sait. "Impact of participation and conventional banks on economic growth: Case of Turkey." *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)* 5/11 (2020), 69-85. <https://doi.org/10.25204/iktisad.618930>
- Bozkurt, Murat vd. "Katılım bankacılığı ve konvansiyonel bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye üzerine bir inceleme." *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 6/1 (2020), 95-114. <https://doi.org/10.25272/ijisef.637258>

- Çakar, Recep vd. "Türkiye’de Geleneksel ve Katılım Bankalarının Toplam Kredi Hacimleriyle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkisi." *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 4/1 (2018), 69-95.
- Çinko, Levent – Balcı, Ahmet. "Bankaların Kredi Büyümesinin GSYİH'ye Olan Etkisinin Sektör Bazlı İncelenmesi: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz." *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2022), 16-33. <https://doi.org/10.38009/ekimad.1066835>
- Çonkar, M. Kemalettin vd. "Mevduat ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz." *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20/1 (2018), 1-11. <https://doi.org/10.5578/jeas.61920>
- De Gregorio, Jose - Guidotti, Pablo E. "Financial Development and Economic Growth." *World Development* 23/3 (1995), 433-448. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(94\)00132-I](https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)00132-I)
- Dickey, David A. – Fuller, Wayne A., "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root." *Journal of the American Statistical Association* 74/366a (1979), 427-431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Emek, Ömer Fazıl. "Türkiye’de Katılım Bankacılığı Alanındaki Gelişmeler İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Yaklaşımı." *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/3 (2021), 1-28. <https://doi.org/10.14395/hid.931233>
- Furqani, Hafas – Mulyany, Ratna. "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia." *Journal of Economic Cooperation & Development* 30/2 (2009), 59-74.
- Ghirmay, Teame. "Financial Development and Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: Evidence from Time Series Analysis." *African Development Review* 16/3 (2004), 415-432. <https://doi.org/10.1111/j.1017-6772.2004.00098.x>
- Goaied, Mohamed - Sassi, Seifallah. "Financial Development and Economic Growth in the MENA Region: What about Islamic Banking Development." *Institut des Hautes Etudes Commerciales, Carthage* (2010), 1-23.
- Goldsmith, Raymond William. *Financial Structure and Development*. (New Haven, CT: Yale University Press, 1969).
- Guru, Biplab Kumar – Yadav, Inder Sekhar. "Financial Development and Economic Growth: Panel Evidence from BRICS." *Journal of Economics, Finance and Administrative Science* 24/47 (2019), 113-126. <https://doi.org/10.1108/JEFAS-12-2017-0125>
- Hachicha, Nejb - Ben Amar, Amine. "Does Islamic Bank Financing Contribute to Economic Growth? The Malaysian Case." *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 8/3 (2015), 349-368. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-07-2014-0063>
- İşık, Nalan. "Türkiye’de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması." *Bankacılar* 25/91 (2014), 75-85.
- Jalil, Abdul – Mahmud, Syed F. "Environment Kuznets curve for CO2 emissions: a cointegration analysis for China." *Energy policy* 37/12 (2009), 5167-5172. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.07.044>
- Jobarteh, Mustapha – Ergeç, Etem Hakan. "Islamic finance development and economic growth: Empirical evidence from Turkey." *Turkish Journal of Islamic Economics* 4/1 (2017), 31-47. <http://dx.doi.org/10.15238/tujise.2017.4.1.31-47>
- Jung, Woo S. "Financial Development and Economic Growth: International Evidence." *Economic Development and Cultural Change* 34/2 (1986), 333-346. <https://doi.org/10.1086/451531>
- Kalayci, Salih – Tekin, Behic Efe. "Interactions between economic growth, FDI and Islamic banking development in Turkey." *International Journal of Business and Management* 11/8 (2016), 230-240. <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v11n8p230>
- Kandemir, Tuğrul vd. "Sektörel Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği." *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/2 (2018), 19-30.

- Kassim, Salina. "Islamic Finance and Economic Growth: The Malaysian Experience." *Global Finance Journal* 30 (2016), 66-76. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2015.11.007>
- King, Robert G. - Levine, Ross. "Finance and Growth: Schumpeter might be Right." *The Quarterly Journal of Economics* 108/3 (1993), 717-737. <https://doi.org/10.2307/2118406>
- Koçak, Emrah. "İslami finans ve ekonomik büyüme: Türkiye üzerine ekonometrik bir uygulama." *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 51 (2018), 67-91. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.440612>
- Lee, Junsoo - Strazicich, Mark C. "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks." *Review of Economics and Statistics* 85/4 (2003), 1082-1089. <https://doi.org/10.1162/003465303772815961>
- Leitao, Nuno Carlos. "Financial Development and Economic Growth: A Panel Data Approach." *Theoretical and Applied Economics* 17 (2010), 15-24.
- Luintel, Kul B. - Khan, Mosahid. "A Quantitative Reassessment of the Finance-Growth Nexus: Evidence from a Multivariate VAR." *Journal of Development Economics* 60/2 (1999), 381-405. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(99\)00045-0](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(99)00045-0)
- McKinnon, Ronald I. *Money and Capital in Economic Development*. (Washington, DC: Brookings Institution, 1973).
- McNown, Robert vd. "Bootstrapping the Autoregressive Distributed Lag Test for Cointegration." *Applied Economics* 50/13 (2018), 1509-1521. <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1366643>
- Menyah, Kojo vd. "Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from a Panel Causality Approach." *Economic Modelling* 37 (2014), 386-394. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.11.044>
- Mohd. Yusof, Rosylin - Bahlous, Mejda. "Islamic Banking and Economic Growth in GCC & East Asia Countries: A Panel Cointegration Analysis." *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 4/2 (2013), 151-172.
- Narayan, Paresh Kumar. "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests." *Applied Economics* 37/17 (2005), 1979-1990. <https://doi.org/10.1080/00036840500278103>
- Narayan, Paresh Kumar - Smyth, Russell. "The residential demand for electricity in Australia: an application of the bounds testing approach to cointegration." *Energy policy* 33/4 (2005), 467-474.
- Quartey, Peter - Prah, Frank. "Financial Development and Economic Growth in Ghana: Is there a Causal Link?." *African Finance Journal* 10/1 (2008), 28-54.
- Pesaran, M. Hashem vd. "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships." *Journal of Applied Econometrics* 16/3 (2001), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, Peter CB. - Perron, Pierre. "Testing for a Unit Root in Time Series Regression." *Biometrika* 75/2 (1988), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Sam, Chung Yan vd. "An Augmented Autoregressive Distributed Lag Bounds Test for Cointegration." *Economic Modelling* 80 (2019), 130-141. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.11.001>
- Schumpeter, Joseph. *The Theory of Economic Development*. (New York: Harvard University Press, 1934).
- Shaw, Edward Stone. *Financial Deepening in Economic Development*. (New York: Oxford University Press, 1973).
- Tabash, Mosab I. - Dhankar, Raj S.. "Islamic Banking and Economic Growth: An Empirical Evidence from Qatar." *Journal of Applied Economics and Business* 2/1 (2014), 51-67.
- Tajgardoon, Gholamreza vd.. "Islamic Banking and Economic Growth: Evidence from Asia." *Journal of Modern Accounting and Auditing* 9/4 (2013), 542-546.

- TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Elektronik Veri Dağıtım Sistemi". Erişim 16 Eylül 2023. <https://evds2.tcmb.gov.tr/>
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. "Bankacılık Temel Performans Göstergeleri". Erişim 16 Eylül 2023. <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>
- Wolde-Rufael, Yemane. "Re-examining the Financial Development and Economic Growth Nexus in Kenya." *Economic Modelling* 26/6 (2009), 1140-1146. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2009.05.002>
- Yazdan, Gudarzi Farahani – Sadr, Seyed Mohammad Hossein. "Analysis of Islamic Bank's Financing and Economic Growth: Case Study Iran and Indonesia." *Journal of Economic Cooperation & Development* 33/4 (2012), 1-24.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 238-264

Dindarlık ve İş Doyumu İlişkisinde İş Yeri Maneviyatının Aracı Rolü: Katılım Bankası Çalışanları Örneği

The Mediator Role of Workplace Spirituality in the Relationship between Religiosity and Job Satisfaction: The Example of Participation Bank Employees

Fatma BALCI ARVAS

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Asst. Prof., Balıkesir University Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences

Balıkesir/Türkiye

✉ fatma.arvas@balikesir.edu.tr orcid.org/0000-0002-8264-623X

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 11.09.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Balcı Arvas, Fatma. "Dindarlık ve İş Doyumu İlişkisinde İş Yeri Maneviyatının Aracı Rolü: Katılım Bankası Çalışanları Örneği". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 238-264. <https://doi.org/10.52637/kiid.1327925>

Cite as: Balcı Arvas, Fatma. "The Mediator Role of Workplace Spirituality in the Relationship between Religiosity and Job Satisfaction: The Example of Participation Bank Employees". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 238-264. <https://doi.org/10.52637/kiid.1327925>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Fatma BALCI ARVAS | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Dindarlık ve İş Doymu İlişkisinde İş Yeri Manevîyatının Aracı Rolü: Katılım Bankası Çalışanları Örneği*

Öz

Hizmet sektöründe önemli bir yere sahip olan bankacılık ve finans, iş doyumunun oldukça önemli olduğu bir çalışma alanıdır. Bankacılık sektörü ülkemizde ve dünyada iki farklı yapıya sahiptir. Bunlardan ilki konvansiyonel bankacılık diğeri ise katılım bankacılığıdır. Katılım bankacılığı, İslam dininin faiz hassasiyeti dikkate alınarak ve yatırımlarını faizli sistemde değerlendirmek istemeyen müşterilere alternatif sunmak amacıyla oluşturulmuş bir bankacılık türüdür. Katılım bankasını tercih eden müşterilerin genel olarak dini hassasiyetleri olan ve faizsiz bankacılık işlemleri yapmak isteyen müşteriler olduğu söylenebilir. Bu durumun banka çalışanlarında da ortaya çıkacak bir hassasiyet olduğu ön görülmektedir. Bu çalışma, katılım bankası çalışanlarında dindarlık ve iş doymu ilişkisini ve bu ilişkide iş yeri manevîyatının aracı rolünü konu edinmektedir. Bununla birlikte yaş, cinsiyet, kurumda çalışma yılı ve çalışılan ilin bulunduğu coğrafi bölge değişkenlerinin iş doymu ve iş yeri manevîyatı üzerindeki etkisi de araştırılmıştır. Araştırmanın kapsamını, Türkiye'nin farklı illerinde bulunan katılım bankalarında çalışan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçimine gidilmiştir. Örneklem seçiminde, basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma Türkiye'de çeşitli illerde yaşayan ve farklı katılım bankalarında çalışan 157 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, iki veya daha çok sayıda değişken arasındaki değişimin varlığını ve derecesini belirlemeye çalışan araştırma modelidir. Bu araştırmada örneklem grubunun dindarlık, iş yeri manevîyatı ve iş doymu arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri yaş, cinsiyet, kurumda çalışma yılı ve çalışılan ilin bulunduğu bölgeden oluşan demografik değişkenler ile dindarlık değişkenidir. Bağımlı değişkenler ise iş yeri manevîyatı ve iş doymudur. İş yeri manevîyatı ayrıca aracı değişken olarak ele alınmıştır. Verilerin toplanılmasında anket tekniğinden faydalanılmıştır. Araştırmada "Dindarlık Ölçeği", "İş Yeri Manevîyatı Ölçeği", "İş Doymu Ölçeği" ve kişisel bilgilerden oluşan bir anket formu uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre iş doymu ve iş yeri manevîyatında erkekler kadınlara göre daha yüksek ortalamalara sahip olmakla birlikte aralarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. İş yeri manevîyatı ve iş doymunun yaşla birlikte genel olarak artış gösterdiği görülmüşse de bu artış istatistiksel açıdan anlamlı değildir. Kurumda çalışma yılına göre ise iş yeri manevîyatı ve iş doymunun U şeklinde bir değişim gösterdiği, kurumda çalışma yılı 16-20 yıl olanların ve ikinci olarak 0-5 yıl olanların anlamlı olarak diğer gruplardan daha yüksek ortalamalara sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışılan ilin yer aldığı coğrafi bölgeye göre iş yeri manevîyatı ve iş doymusunda anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bununla birlikte iş doymu ortalamasının en yüksek İç Anadolu Bölgesi'nde çalışanlarda olduğu, iş yeri manevîyatı geneli ortalamasının ise en yüksek Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çalışanlarda olduğu görülmüştür. Bu araştırmada katılım bankası çalışanlarının dindarlık seviyelerinin, iş yeri manevîyatı algılarının ve iş doymularının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan iş doymu hem dindarlık hem de iş yeri manevîyatının pozitif etkisine sahiptir. Ayrıca iş yeri manevîyatının bu araştırmada dindarlık ve iş doymu ilişkisinde tam aracı değişken olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir. Bu araştırmanın bulgularından yola çıkarak birtakım önerilerde bulunmak mümkündür. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı meslek gruplarında dindarlık, iş doymu ve iş yeri manevîyatı arasındaki ilişkiler ele alınabilir. Ayrıca dindarlık ve iş doymu arasındaki ilişkide farklı aracı değişkenler test edilebilir. Örgüt yöneticilerinin dinin hem iş yeri manevîyatı hem de iş doymu üzerindeki olumlu etkilerini dikkate alarak iş yerlerinde çalışanların dini-manevi ihtiyaçlarının karşılanması ve dini-manevi yaşantılarının desteklenmesine yönelik planlamalar yapmaları önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, İş Doymu, İş Yeri Manevîyatı, Dindarlık, Katılım Bankacılığı.

* Bu çalışma Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu'nun 22.06.2023 tarihli ve 2023/04 sayılı toplantısında alınan karar gereği etik açıdan uygun bulunmuştur.

The Mediator Role of Workplace Spirituality in the Relationship between Religiosity and Job Satisfaction: The Example of Participation Bank Employees*

Abstract

Banking and finance, which has an important place in the service sector, is a field of study where job satisfaction is essential. The banking sector has two different structures in our country and the world. The first of these is conventional banking and the other is participation banking. Participation banking is a type of banking that was created by considering the interest sensitivity of the Islamic religion and offering an alternative to customers who do not want to evaluate their investments in the interest-bearing system. It can be said that the customers who prefer the participation bank are generally those who have religious sensitivities and want to make interest-free banking transactions. It is foreseen that this situation is a sensitivity that will arise in bank employees as well. This study deals with the relationship between religiosity and job satisfaction in the participation bank employees and the mediating role of workplace spirituality in this relationship. In addition, the effects of age, gender, working year in the institution and the geographical region of the province where the work is located on job satisfaction and workplace spirituality were also investigated. The scope of the research consists of individuals working in participation banks located in different provinces of Turkey. Sample selection was made in the study. A simple random sampling method was used in sample selection. The research was carried out with 157 participants living in various cities in Turkey and working in different participation banks. A relational screening model was used in the study. This model is a research model that tries to determine the existence and degree of change between two or more variables. In this study, the relationships between religiosity, workplace spirituality and job satisfaction of the sample group are discussed. The independent variables of the study are demographic variables consisting of age, gender, working year in the institution and the region of the province where the study is located, and the variable of religiosity. The dependent variables are workplace spirituality and job satisfaction. Workplace spirituality is also considered a mediating variable. A questionnaire technique was used to collect data. In the research, a questionnaire consisting of a "Religiousness Scale", "Workplace Spirituality Scale", "Job Satisfaction Scale" and personal information was applied. According to the results obtained, although men have higher averages than women in job satisfaction and workplace spirituality, no significant difference was found between them. Although it has been observed that workplace spirituality and job satisfaction generally increase with age, this increase is not statistically significant. It has been determined that workplace spirituality and job satisfaction show a U-shaped change according to the working year in the institution, and those with 16-20 years of employment in the institution and those with 0-5 years have significantly higher averages than other groups. There was no significant difference in workplace spirituality and job satisfaction according to the geographical region of the province where the study is located. On the other hand, it was observed that the highest job satisfaction average was among those working in the Central Anatolia Region, and the highest average overall workplace spirituality was among those working in the Southeastern Anatolia Region. In this study, it was determined that the level of religiosity, workplace spirituality and job satisfaction of participating bank employees were high. Job satisfaction, which is the dependent variable of the research, has a positive effect on both religiosity and workplace spirituality. In addition, it was determined that workplace spirituality functions as a full mediator variable in the relationship between religiosity and job satisfaction in this study. Based on the findings of this study, it is possible to make some suggestions. In future studies, the relationships between religiosity, job satisfaction and workplace spirituality in different occupational groups can be discussed. In addition, different mediator variables can be tested in the relationship between religiosity and job satisfaction. Considering the positive effects of religion on both workplace spirituality and job satisfaction, it can be suggested that organizational managers make plans to meet the religious-spiritual needs of the employees and to support their religious-spiritual lives.

Keywords: Psychology of Religion, Job Satisfaction, Workplace Spirituality, Religiosity, Participation Banking.

* This study was found ethically appropriate in accordance with the decision taken at the meeting of the Social and Human Sciences Ethics Committee of Balıkesir University, dated 22.06.2023 and numbered 2023/04.

GİRİŞ

Günümüz modern toplumlarında iş hayatı, insanların günlük yaşamının önemli bir bölümünü kapsamaktadır. İş yaşamı, kişinin gelir elde etmesine, geçimini sağlamasına, mesleki hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmasının yanı sıra kişinin kendini gerçekleştirme, topluma katkıda bulunması ve kişisel tatmin sağlamasına da fırsat sunar. Ayrıca iş hayatı, kişinin sosyal çevresini genişletmesine ve başkalarıyla etkileşim kurmasına imkân tanır.

İnsana sosyal bir kimlik kazandıran iş hayatında mutlu olmak, hayatın diğer yönlerine de etki eden bir durumdur. İş hayatından memnun olan bireylerin genel hayat memnuniyetlerinin de yüksek olduğu görülmektedir. Bireylerin işlerinden memnun olması anlamına gelen iş doyumu, bireysel olduğu kadar kurumsal açıdan da önemlidir. Günümüzün artan rekabet ortamında insan kaynakları, organizasyonların en önemli parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda iş doyumu, örgütlerin başarısı ve verimliliği için oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Hizmet sektöründe önemli bir yere sahip olan bankacılık ve finans, kaliteli hizmet üretme ihtiyacı, ileri teknoloji kullanımı ve rekabet ortamı ile iş doyumunun önemli olduğu bir sektördür.¹ Bankacılık sektörünün ülkemizde ve dünyada iki farklı yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki sektörü domine eden ve sektörde önemli paya sahip olan faizli bankacılık esaslarına göre faaliyet gösteren konvansiyonel bankacılıktır. Diğeri ise faizsizlik prensiplerine göre çalışan gerek finansman sağlarken gerekse fon toplarken kâr ve zarara katılma esasına dayalı faaliyet gösteren ve bu prensiplere uygun her türlü bankacılık faaliyetlerini gerçekleştiren katılım bankacılığı modelidir.² Katılım bankacılığı, İslam dininin faiz hassasiyeti dikkate alınarak ve yatırımlarını faizli sistemde değerlendirmek istemeyen müşterilere alternatif sunmak amacıyla 20. yüzyılın ikinci yarısında oluşturulmuş bir bankacılık türüdür. Genellikle Müslüman ülkelerde yaygın bir bankacılık türü olan katılım bankacılığı, ülkemizde 1985 yılında faaliyete başlamıştır. İlk yıllarda özel sermayeli katılım bankaları olarak faaliyet gösteren katılım bankacılığı, 2015 yılında kamu sermayeli katılım bankalarının da sektöre girmesi ile gelişimini sürdürmüştür.³

Katılım bankasını tercih eden müşterilerin genellikle dini hassasiyetleri olan ve faizsiz bankacılık işlemleri yapmak isteyen müşteriler olduğu söylenebilir. Bu durumun banka çalışanlarında da görülebilecek bir hassasiyet olduğu ön görülmektedir. Ancak katılım bankası çalışanlarının tümünün dini kaygılarla bu kurumları tercih ettiklerini söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte katılım bankalarında dini hassasiyetlerin gözetildiği, kişilerin ibadet gibi dini ve manevi yaşamlarının desteklendiği, iş yerinde ahlaki ve dini değerlerin dikkate alındığı söylenebilir. Bu ise iş yeri maneviyatı dediğimiz iş yerinin dini veya ahlaki olarak manevi bir şekilde algılanması durumunu gündeme getirmektedir.

İş yerinde inanç ve maneviyat konusu hem psikoloji hem de işletme alanlarında yeni ve az çalışılmış bir konudur. İş yerindeki bireylerin fiziksel ve psikolojik boyutları yoğun bir şekilde çalışılmış olsa da manevi boyutu uzun yıllar ihmal edilmiştir. İşlevselci din teorileri, dinin bütüncüleştirici etkilerinin kişinin işi hakkında belli duygulara yol açabileceğini ileri sürer.⁴ Din, bireyin duygu ve düşüncelerine, tutum ve davranışlarına yön veren bir yapıya sahiptir. Dini bağlılığı olan bir insanın psikolojisini maneviyat ve dinin etkilerinden

-
- 1 Mehmet Merve Özyayın - Ömer Özdemir, "Çalışanların Bireysel Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Bir Kamu Bankası Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2014), 251.
 - 2 Okan Ergül, *Banka Çalışanlarının İş Tatminini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması* (İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, MasterThesis, 2015), 17.
 - 3 Ramazan Yanık - Serpil Sumer, "Akademisyenlerin İslami Bankacılık Algısı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/3 (2019), 1178.
 - 4 Oscar B. Martinson - Eugene A. Wilkening, "Religion, Work Specialization, and Job Satisfaction: Interactive Effects", *Review of Religious Research* 24/4 (1983), 347.

soyutlanmış olarak düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda kişinin dindarlığının iş ile ilgili tutumları üzerinde de etkili olacağı söylenebilir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Dindarlık

Geçmişten günümüze din konusu ile ilgilenen birçok araştırmacı oldukça kompleks yapıdaki din kavramını tarif etmeye çalışmıştır. Dinin, kutsal arayışından doğan duygu, düşünce, deneyim ve davranışları içeren bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Psikoloji bilimi din kavramından ziyade dindarlık kavramı ile ilgilenmiştir. Dindarlık ise en genel anlamda, dinin bireyin hayatında aldığı şekil olarak tanımlanabilir.⁵

Psikoloji ve Din Psikolojisi literatüründe dindarlığın boyutları ile ilgili genel olarak Glock ve Stark'ın sınıflandırması kabul görmüştür. Bu tasnife göre dindarlık inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki boyutlarından oluşmaktadır. İnanç boyutu, kişisel inanç deneyimine odaklanırken, ibadet boyutu, toplulukta yer alan ibadet, ritüel ve uygulama deneyimlerini içerir. Tecrübe boyutu inanç ve ibadetlerle ilişki olan ama onlardan daha hassas ve yoğun bir yaşantıyı içermektedir. Bilgi boyutu, dindar kişinin dininin temel ilkeleri, inanç ve kutsal metinler (tarih, ayinler, ahlak vb.) hakkında bilgili olacağı beklentisiyle ilgilidir. Diğer dört boyuttan farklı olarak etki boyutu, bireyin her gün yaşadığı inanç, bilgi, tecrübe ve ibadetlerin birey hayatındaki etkilerini ifade eder.⁶

Literatürde dindarlığın boyutlarının yanı sıra dindarlık yönelimleri ile ilgili sınıflandırmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında Allport ve Ross tarafından ortaya konulan ve araştırmalarda sıklıkla kullanılan iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık sınıflandırması önemlidir. Dindarlığı iki boyutta ele alan bu sınıflandırmaya göre dış güdümlü dindarlar, faydacı bir bakış açısına sahip olup dini, statü, sosyallik ve kendini haklı çıkarma gibi kendi amaçları için kullanmaya eğilimlidirler. İç güdümlü dindarlığa sahip kişiler ise inançlarını içselleştirirler. Bu kişiler, yaşam için ana güdülerini dinde bulurlar ve diğer ihtiyaçlarını, dini inançlarıyla uyumlu hale getirirler.⁷

Dini inanç, bireylerin hayatında birçok önemli etkiye sahiptir. Din, insana hem hayata hem de kendisine dair nedensel açıklamalar sunar.⁸ Din, kişinin başkalarıyla nasıl ilişki kurduğu da dahil olmak üzere yaşanan her olaya karşı tutumunu şekillendirir.⁹ Yapılan araştırmalar dinin, affetme, sabır, şükür gibi birçok erdemle arasında istatistiksel olarak olumlu ilişkiler bulunduğunu söylemektedir.¹⁰ Bununla birlikte birçok çalışma da dinin yaşam doyumu ve iyi oluşu artıran önemli etkenlerden biri olduğunu göstermiştir.¹¹ Dinin bu

⁵ Hüseyin Peker, "Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 42.

⁶ Barbara Holdcroft, "What is Religiosity?", *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice* 10/1 (2006), 89-90; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 74-75; Hasan Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 493.

⁷ Gordon W. Allport - J. Michael Ross, "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 432-443.

⁸ İbrahim Gürses, "Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 365-366.

⁹ Donna Brown - Marcel A. Sargeant, "Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Religious Commitment of Full-Time University Employees", *Journal of Research on Christian Education* 16/2 (2007), 220.

¹⁰ Ali Ayten, "Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2009), 111-128; Mevrure Doğan, *Sabır Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016); Gülüşan Göcen, *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014).

¹¹ Christopher G. Ellison vd., "Does Religious Commitment Contribute to Individual Life Satisfaction?", *Social Forces* 68/1 (1989), 100-123; Kerry Chamberlain - Sheryl Zika, "Religiosity, Life Meaning and Wellbeing: Some Relationships in a Sample of Women", *Journal for the Scientific Study of Religion* 27/3 (1988), 411-420; Jeffrey S. Levin - Robert Joseph Taylor, "Panel Analyses of Religious Involvement and Well-Being in African Americans: Contemporaneous vs. Longitudinal Effects", *Journal for the Scientific Study of Religion* 37/4 (1998), 695-709; Fatma Balcı Arvas, "Öznel İyi-Oлма Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (2017), 165-201.

çalışmanın konusunu teşkil eden sosyal ortamlardaki bilhassa iş ortamlarındaki olumlu etkisi de araştırma sonuçlarınınca desteklenmiştir.¹²

1.2. İş Yeri Maneviyatı

Maneviyat kavramı psikoloji literatüründe genelde dindarlık ile birlikte zikredilen ancak din ve dindarlıktan bağımsız olarak da araştırmalara konu olan bir kavramdır. Genel olarak maneviyat hayatta amaç ve anlam bulma kapasitesi olarak tanımlanır.¹³ Legere maneviyatı ilahi varlığın hissedilmesi ile ilişkilendirerek din ile ilgili olarak açıklamıştır.¹⁴ Bir başka tanıma göre de maneviyat, aşkın bir boyutun farkındalığıyla ortaya çıkmaktadır; kişinin kendine, başkalarına, doğaya, hayata ve nihai olarak kabul ettiği her şeye dair belirli değerlerle karakterize edilen bir olma ve tecrübe etme durumudur.¹⁵

Maneviyat ile din arasındaki ilişki genel olarak birkaç şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan ilkinde göre din ve maneviyat eşanlamlıdır ve birbirinden ayrılamaz; bu nedenle her ikisi de temel inançların veya evrensel değerlerin kaynağıdır. İkinci görüşe göre din, maneviyatı da kapsayan ama ondan daha geniş bir kavramdır. Üçüncü görüşe göre maneviyat dini kapsamına almakta olup ondan daha geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. Dördüncü görüş ise maneviyat ve dinin birbirinden tamamen ayrı kavramlar olarak ele alınması gerektiğini savunur. Bu görüşe göre din daha çok kurumsal bağlılıkla ilgili iken maneviyat daha çok kişisel ve içsel bir tecrübeye karşılık gelmektedir.¹⁶

Farklı maneviyat tanımlarından etkilenen iş yeri maneviyatı ise literatürde net bir tanımı olmayan ve üzerinde hala çalışmaların devam ettiği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte iş yeri maneviyatı genel olarak çalışanın kendi değerleri ile iş yeri kültür ve değerlerinin uyumlu hale getirilmesi ve her iki değerlerin içselleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁷ İş yeri maneviyatını dini değerler ile ilişkili olarak ele alanlar olmakla beraber genellikle maneviyat ile ilgili etik bakış açısının bir sonucu olarak bu kavramın, etik değerler ve bu değerlerin benimsenmesi şeklinde açıklandığı görülmektedir.

Kolodinsky ve arkadaşlarına göre işyeri maneviyatı, bireysel, örgütsel veya etkileşimli bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Bireysel bir bakış açısından maneviyat, bireyin kişisel maneviyatının çalışma ortamına uygulanması olarak görülür. İşyeri maneviyatına ilişkin ikinci bakış açısı, örgütün doğasına odaklanır. Bu bakış açısına göre, örgütün üyeleri mutlaka manevi yönelimli olmasalar bile organizasyon manevi olarak kabul edilebilir. İşyeri maneviyatına ilişkin üçüncü bakış açısı, maneviyatın etkileşimli doğasına odaklanmalıdır; bu,

¹² Zeynep Arslan, *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doymu Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006); Marcin Wnuk, "Spirituality and Job Satisfaction. Mediating Role of Stress, Gratitude Towards Organization and Trust in Supervisor. Moderating Role of Religious Practices", *Modern Management Review* 23/25 (2018), 277-295; İma Amaliah vd., "The Impact of the Values of Islamic Religiosity to Islamic Job Satisfaction in Tasikmalaya West Java, Indonesia, Industrial Centre", *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 211 (2015), 984-991; Freda Van der Walt, *The Relationship Between Spirituality and Job Satisfaction* (University of Pretoria, Doktora Tezi, 2007); Yasser Rezapour vd., "The Role of Faith in Work, Religious Beliefs, and Spirituality in the Prediction of Job Satisfaction Among Rehabilitation Experts", *Iranian Rehabilitation Journal* 14/4 (2016), 217-222.

¹³ Craig W. Ellison, "Spiritual Well-Being: Conceptualization and Measurement", *Journal of Psychology and Theology* 11/4 (1983), 338.

¹⁴ Thomas E. Legere, "A Spirituality For Today", *Studies in Formative Spirituality* 5/3 (1984), 378.

¹⁵ David N. Elkins vd., "Toward a Humanistic-Phenomenological Spirituality: Definition, Description, and Measurement", *Journal of Humanistic Psychology* 28/4 (1988), 10.

¹⁶ Sevde Düzgüner, *Maneviyat Algısı ve Diğerkamlıkla İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 1; Carlos Del M. Rio - RIO ve Lyle J. White, "Maneviyatı Dindarlıktan Ayırmak: Hilomorfik Bir Bakış Açısı", çev. Selma Baş, *Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi* 37/1 (2016), 73; Kenneth I. Pargament, "The Psychology of Religion and Spirituality? Yes and No", *The International Journal for the Psychology of Religion* 9/1 (1999), 3-16; Ralph W. Hood vd., *The Psychology of Religion* (New York, NY: The Guilford Press, 2009).

¹⁷ Saadet Ela Pelenk - Ali Acaray, "Aşırı İş Yükünün İş Tatminine Etkisinde İşyeri Maneviyatının Düzenleyici Rolü", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 11/27 (2020), 482; Nuri Avcı, "İş Yeri Maneviyatı İle Çalışan Performansı Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *Electronic Journal of New Media* 3/3 (2019), 214.

iş doyumunu gibi arzu edilen örgütsel sonuçlara ulaşmak için bireysel ve örgütsel maneviyatın uyumlu olması gerektiğini belirtir.¹⁸

İş yeri maneviyatını varoluşsal bir perspektiften ele alan çalışmalar maneviyatın anlamlılık ve tatmin için içsel bir arayışın yanı sıra dinden bağımsız olarak herkes tarafından üstlenilebilecek başkalarıyla bir bağlılık duygusu anlamına geldiğini varsayar.¹⁹ Milliman ve arkadaşları, işyeri maneviyatının insanlarla daha derin bir bağlantı, destek, ifade özgürlüğü ve gerçek ilgiyi içeren bir ilişki anlamına geldiğini belirterek bu maneviyat perspektifine katılmaktadır. Onlar iş yeri maneviyatını, anlamlı bir iş, toplumsallık duygusu ve örgütsel değerlerle uyumluluk şeklinde üç boyutta ele almışlardır.²⁰

İş yeri maneviyatı konusu henüz gelişmekte olan bir konudur. Bununla beraber yapılan araştırmalar iş yerinde maneviyatın teşvik edilmesinin kişisel doyum, güven, yaratıcılık, bağlılık gibi faktörlerle olumlu bir şekilde ilişkili olduğu ve bunun da örgütsel performans, örgütsel bağlılık, işe bağlılık ve iş doyumuna yol açacağını göstermektedir.²¹ Wnuk'a göre ise, maneviyat hem dini hem de dünyevi boyutu aracılığıyla organizasyona karşı minnettarlığı etkileyebilir. Allah'la olan ilişki, çalışanların örgütten elde ettikleri faydaları, erdemli insanlarla tanışma ve onlarla olumlu bir ilişki kurma, mesleki ve kişisel deneyimler geliştirme şansı olarak algılamalarına yardımcı olur.²²

1.3. İş Doyumu

İnsanlar kendileri ve aileleri için daha iyi bir yaşam sağlamak amacıyla bir işe sahip olma gereksinimi duyarlar. İş, insanın kendini üreten ve faydalı bir insan olarak algılamasına sebebiyet veren ve varoluş alemindeki konumunu güçlendiren önemli bir faktördür. Bu sebeple kişinin işinden memnun olması önemli bir konudur. Nitekim insanlar günlük yaşantısının büyük bir çoğunluğunu iş ortamlarında geçirmektedir. Bireyin burada geçirdiği zamanın niteliği ve işinden memnun olması genel anlamda hayatından memnun olma durumunu etkilemektedir.

Tarihsel olarak iş doyumunu konusuna olan ilginin modern endüstriyel organizasyonların ortaya çıkmasıyla başladığı söylenebilir.²³ İş doyumunu kavramı, Birinci Dünya Savaşı sonrası insanların işleri ile ilgili sorunların olduğunun fark edilmesi ile birlikte çalışan verimini artırmak üzere yapılan çalışmalara dayanmaktadır.²⁴ Sosyal psikoloji çalışmalarının yoğunluk kazandığı Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemlerde, iş doyumunu çalışmaları üzerindeki ilgi de artmaya başlamıştır.

İş doyumunu genel olarak, bir çalışanın gerçek sonuçları istenen sonuçlarla karşılaştırmasına dayanan işle ilgili duygusal tepkisi olarak tanımlanır. Locke iş doyumunu kişinin işinin veya iş deneyimlerinin değerlendirilmesinden kaynaklanan olumlu bir duygusal durum olarak tanımlamaktadır.²⁵ Ghazzawi ve arkadaşlarına göre iş doyumunu,

¹⁸ Robert W. Kolodinsky vd., "Workplace Values and Outcomes: Exploring Personal, Organizational, and Interactive Workplace Spirituality", *Journal of Business Ethics* 81/2 (2008), 465-466.

¹⁹ Van der Walt, *The Relationship Between Spirituality and Job Satisfaction*, 42.

²⁰ John Milliman vd., "Workplace spirituality and employee work attitudes: An exploratory empirical assessment", *Journal of Organizational Change Management* 16/4 (2003), 429.

²¹ Sukumarakurup Krishnakumar - Christopher Neck, "The 'What', 'Why', and 'How' of spirituality in the workplace", *Journal of Managerial Psychology* 17/3 (2002), 153-164; Milliman vd., "Workplace spirituality and employee work attitudes"; Christopher P. Neck - John F. Milliman, "Thought Self-leadership: Finding Spiritual Fulfilment in Organizational Life", *Journal of Managerial Psychology* 9/6 (1994), 9-16; Tuba Bekiş, *İş Yeri Maneviyatının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma* (Niğde Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013); Avcı, "İş Yeri Maneviyatı İle Çalışan Performansı Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", 213-225.

²² Wnuk, "Spirituality and Job Satisfaction", 281.

²³ Skjorshammer Stain, *Religion and Job Satisfaction* (Emory University Dissertations Publishing, 1979), 2-3.

²⁴ Nazife Orhan, *Bankacılık Sektöründe Duygusal Zeka ve Yenilikçi İş Davranışlarının İş Tatmini Üzerine Etkileri* (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2012), 20.

²⁵ Van der Walt, *The Relationship Between Spirituality and Job Satisfaction*, 12.

bireyin işine ya da iş yerine karşı olumlu tutumu olarak tanımlanmaktadır.²⁶ Bednarczuk iş doyumunun en temel düzeyde kişinin emeğinden aldığı zevk üzerine odaklandığını ifade etmiştir.²⁷ Ayrıca Singhai ve arkadaşlarına göre duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenleri olan iş doyumunu, insanların mevcut işleri hakkında sahip oldukları inanç ve duyguların toplamıdır.²⁸

İş doyumunun teorik temelleri ile ilgili araştırmacılar genellikle motivasyon ve içerik teorileri olarak iki temel çerçeveden bahsetmişlerdir. Bunlardan en çok üzerinde durulan motivasyon teorileridir. Motivasyon teorileri iş tatmininin oluşmasına neyin sebep olduğuna dair yeterli bir açıklama sağlamaktadır. Motivasyon teorileri içerik, süreç ve içsel motivasyon teorileri olarak üçe ayrılmıştır. İçerik teorileri, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi, Alderfer'in varlık ilişki ve büyüme teorisi, Herzberg'in iki faktör teorisidir. Süreç teorileri ise Vroom'un beklenti teorisi ve hedef belirleme teorisidir. İçsel motivasyon da Deci ve Ryan tarafından geliştirilen kendini belirleme teorisi ile ilgilidir.²⁹

Yapılan literatür incelemesinde iş doyumunu etkileyen faktörlerin genel olarak Herzberg'in iki faktör teorisine dayalı olarak ele alındığı görülmüştür. Bu teoriye dayandırılarak iş doyumunu etkileyen faktörler bireysel ve örgütsel faktörler olarak iki kategoride ele alınmıştır. Bireysel faktörler, yaş, cinsiyet, kıdem, eğitim durumu gibi demografik değişkenler ile özgüven, pozitif düşünce, yaratıcılık, sorumluluk gibi kişilik özelliklerini içermektedir. Örgütsel faktörler ise işin niteliği, çalışma şartları, örgüt ortamı, yönetim biçimi ve ücret gibi faktörleri içermektedir.³⁰

Çalışanların işleri hakkında olumlu tutumlara sahip olması hem bireyler hem de örgütler açısından çok önemlidir. Bir kişinin işinden genel anlamda memnuniyet duymaması, huzursuzluk, ruhsal ve fiziksel sağlıkta bozulma, öfke, kaygı sorunları gibi durumları beraberinde getirebilmektedir. Yaşanan bu tür sorunların iş hayatına ve örgüte etkisi ise iş veriminde düşüş, işe devam sağlamama, sorumluluklarını yerine getirmeme, işten ayrılma gibi durumlarla kendisini gösterebilir.³¹

İş doyumunu yüksek olan çalışanlar niteliksel olarak daha fazla katkı sağlama eğilimindedir. Ayrıca yüksek iş doyumunun yüksek yaşam doyumunu ile de ilişkili olduğu yapılan çalışmalarca desteklenmiştir.³² Bu bağlamda işten memnun olma durumunun çalışanların genel doyumlarına olumlu katkıda bulunduğu, bunun hem bireysel hem örgütsel anlamda ideal olduğu söylenebilir. Ayrıca iş yeri ortamlarında stresi artıran çok sayıda unsur vardır. Örgütsel başarının uzun vadeli sürdürülebilirliğinde iş yeri stresinin azaltılması ve iş doyumuna katkıda bulunacak etkenlerin iyileştirilmesi gerekmektedir.

²⁶ Issam Ghazzawi vd., "Faith and Job Satisfaction: Is Religion a Missing Link?", *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict* 20/1 (2016), 1.

²⁷ Michael Bednarczuk, "God in the Workplace: Religiosity and Job Satisfaction Among US Public Servants", *Journal of Public and Nonprofit Affairs* 5/3 (2019), 262.

²⁸ Manisha Singhai vd., "Job Satisfaction: A Review", *Research Journal of Management Sciences* 5/9 (2016), 66.

²⁹ Van der Walt, *The Relationship Between Spirituality and Job Satisfaction*, 73-82; Brown - Sargeant, "Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Religious Commitment of Full-Time University Employees", 214-215.

³⁰ Singhai vd., "Job Satisfaction: A Review", 66; Brown - Sargeant, "Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Religious Commitment of Full-Time University Employees", 212.

³¹ Sultan Sat - Ünal Ay, "Banka Çalışanlarının İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi", *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/2 (2010), 48; Zeynep Yüksel, "Vaizlerin İş Doyumu Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği", *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016), 227; Feriştah Güner vd., "Banka Çalışanlarının Mesleki Stres ve Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Düzeyleri ile İlişkisi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 6/3 (2014), 61.

³² Güner vd., "Banka Çalışanlarının Mesleki Stres ve Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Düzeyleri ile İlişkisi", 59-76; Ahmet Alpay Dikmen, "İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 50/3 (1995), 115-140; Matthew Jaramillo, *Calling, Life Satisfaction and Job Satisfaction: Religion as a Moderator* (Colorado: Colorado State University, Yüksek Lisans, 2011).

1.4. Dindarlık ve İş Doyumu İlişkisi

Din insan hayatının tüm yönlerini etkileyen bir yapıya sahiptir. İnsanların iş hayatındaki tutum ve davranışları da benimsedikleri dini inançtan etkilenmektedir. Konuya İslam dini özelinde yaklaşıldığında İslam'ın ahlak ve muamelat konularının toplumsal ilişkilerde belirleyici olduğu, dinin emir, yasak ve tavsiyelerinin kişilerin sosyal ve mesleki yaşamlarında önemli olduğu söylenebilir. İslam'da çalışmanın bir erdem olarak görülmesi, kişinin kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamasının hem dünyevi hem dini bir yükümlülük olduğunun bilincinde olması, iş yaşamına karşı bakış açısını dini bir perspektifte değerlendirmesini sağlayabilmektedir.

Dindarlık ve iş doyumunu arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmacılar, birkaç kategoride konuya yaklaşmışlardır. Bunlardan birincisi dinin insanın hayatına bir anlam ve amaç duygusu vermesidir.³³ Hayatının nihai amacını dinden elde eden insanlar için meslek yaşamı da anlamlıdır. Buna göre çalışmayı bir erdem ve dini yükümlülük olarak gören insanların işlerinden memnuniyet dereceleri daha yüksek olacaktır. ³⁴ İslami iş doyumunu kavramı da bu bağlamda önemli bir kavramdır. Araştırmacılar İslami iş doyumunu kavramı ile Allah'ı hoşnut etmek için yapılan bir işi yapmadan önce, yaparken ve yaptıktan sonra elde edilen bir mutluluk duygusunu kastetmektedirler.³⁵

Dindarlık ve iş doyumunu ilişkisi ile ilgili ikinci açıklama, dinin iş stresi ile başa çıkmayı kolaylaştırmasıdır.³⁶ Din ve stresle başa çıkma konusu ile ilgili yapılan araştırmalar genel olarak dinin önemli bir başa çıkma kaynağı olduğunu göstermiştir.³⁷ İş hayatı da farklı stresörlerin bulunduğu bir ortamdır. Kişinin iş stresi ile başa çıkmada dini kaynakları kullanması, Allah'tan yardım dilemesi, sabır, dua, tevekkül gibi olumlu başa çıkma yöntemlerini kullanmasının iş doyumunu artıracakı söylenebilir.

Dinin iş doyumunu üzerindeki etkisi üçüncü olarak kişinin ve kurumun sahip olduğu değerler ve bu değerlerin uyumu ile ilişkili olarak ele alınmıştır.³⁸ Bireylerin ahlaki değerlere bağlılığı ve bu değerleri sosyal ortamlarda görünür kılmalarında dinin büyük bir önemi vardır. İş yeri maneviyatı çalışmaları da genelde değerlerin iş doyumunu üzerindeki ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Dindarlık ve iş doyumunu ilişkisine dair izahlara bakıldığında dördüncü olarak dinin örgütsel bağlılığı artırdığı ve böylece iş doyumuna da katkıda bulunduğu açıklamaları yer almaktadır.³⁹ Din ve bağlılık arasında ilişki din psikolojisi literatüründe ele alınan önemli konulardan biridir. Anneye bağlanma ve Allah'a bağlanma arasında kurulan ilişkiler, kişinin bağlanma stiline esasen tüm bağlanma biçimlerini etkilediği şeklindeki açıklamalar önemlidir.⁴⁰ Örgütsel bağlılık, kişinin kendini içinde bulunduğu kuruma, iş arkadaşlarına, kurumun amaç ve değerlerine bağlılığı olarak açıklanabilir.⁴¹ Örgütsel bağlılık iş doyumunun önemli belirleyicilerinden olarak görülmektedir. Buradan hareketle araştırmacılar, dini

³³ Wnuk, "Spirituality and Job Satisfaction", 278.

³⁴ Muhammad Yafiz vd., "Islamic Religiosity and Job Satisfaction Among Muslim Teachers in Malaysia", *HTS Theologese Studies / Theological Studies* 78/4 (2022), 1-7.

³⁵ Amaliah vd., "The Impact of the Values of Islamic Religiosity to Islamic Job Satisfaction in Tasikmalaya West Java, Indonesia, Industrial Centre", 986.

³⁶ Wnuk, "Spirituality and Job Satisfaction", 278.

³⁷ Robert A. Bridges - Bernard Spilka, "Religion and The Mental Health of Women", *Religion and Mental Health* (New York, NY, US: Oxford University Press, 1992), 50; Allen C. Sherman - Stephanie Simonton, "Religious Involvement Among Cancer Patients: Associations With Adjustment and Quality of Life", *Faith and Health: Psychological Perspectives* (New York, NY, US: The Guilford Press, 2001), 179-185.

³⁸ Ghazzawi vd., "Faith and Job Satisfaction", 2.

³⁹ Sundjoto Sundjoto vd., "Role of Religion: Implications of Personal Value and Corporate Culture on the Lecturer Job Satisfaction", *Archives of Business Research* 4/3 (2016), 86; Wnuk, "Spirituality and Job Satisfaction", 280.

⁴⁰ Akif Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 32-34.

⁴¹ Bülent Evirgen vd., "Banka Müdürlerinin Etik Davranışları Çalışanlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılıklarını Güçlendirir Mi?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 17/1 (2016), 4-5.

bağlılığın bireylerin toplumsal ilişkilerdeki bağlılığını ve dolayısıyla örgütsel bağlılığını artırarak iş doyumuna katkıda bulunduğu yorumunu yapmışlardır.⁴²

Son olarak dinin bireylerin genel yaşam doyumunu artırdığı ve böylece iş doyumuna katkıda bulunduğu açıklamaları yer almaktadır.⁴³ Esasen dinin yaşam doyumunu artırarak iş doyumuna katkıda bulunması ile ilgili açıklamalar diğer açıklamalarla da bağlantılı olarak ele alınır. Burada dinin hayatı anlamlı kıldığı, stresle başa çıkmayı kolaylaştırdığı, sosyal destek sağladığı ve değerleri desteklediği ve böylece kişinin yaşam doyumunu artırdığı ifade edilmektedir.⁴⁴ Denilebilir ki bu yöntemlerle yaşam doyumunun artması da iş doyumunun artmasına sebep olmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Dindarlık, iş yeri maneviyatı ve iş doyumunu konu edinen bu çalışmanın amacı, katılım bankası çalışanlarında dindarlık ile iş yeri maneviyatı ve iş doyumunu arasında bir ilişki olup olmadığını, iş yeri maneviyatının dindarlık ve iş doyumunu arasındaki ilişkide aracı role sahip olup olmadığını tespit etmektir. Ayrıca iş yeri maneviyatı ve iş doyumunun demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir.

Araştırmanın kapsamını; Türkiye'nin farklı illerinde bulunan katılım bankalarında çalışan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçimine gidilmiştir. Örneklem seçiminde, basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma örneklemine Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde çalışan katılımcılar dahil edilerek genel bir Türkiye örneklemini sunulmaya çalışılmıştır.

2.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri yaş, cinsiyet, kurumda çalışma yılı ve çalışılan ilin bulunduğu bölgeden oluşan demografik değişkenler ile dindarlık değişkenidir. Bağımlı değişkenler ise iş yeri maneviyatı ve iş doyumudur. İş yeri maneviyatı ayrıca aracı değişken olarak ele alınmıştır.

Araştırmanın hipotezleri şunlardır:

H.1. İş yeri maneviyatı ve iş doyumunu demografik değişkenlere (yaş, cinsiyet, kurumda çalışma yılı, çalışılan ilin bulunduğu bölge) göre farklılık göstermektedir.

H.2. Dindarlık iş doyumunu üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H.3. Dindarlık iş yeri maneviyatı üzerine pozitif bir etkiye sahiptir.

H.4. İş yeri maneviyatı iş doyumunu üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

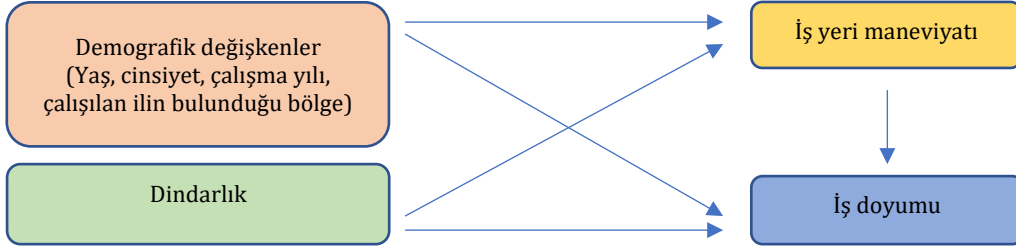
H.5. İş yeri maneviyatı, dindarlık ve iş doyumunu arasındaki ilişkide aracı role sahiptir.

⁴² Sundjoto vd., "Role of Religion", 86.

⁴³ Güner vd., "Banka Çalışanlarının Mesleki Stres ve Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Düzeyleri ile İlişkisi", 59-76; Dikmen, "İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi", 115-140; Jaramillo, *Calling, Life Satisfaction and Job Satisfaction*.

⁴⁴ Ellison vd., "Does Religious Commitment Contribute to Individual Life Satisfaction?", 103; Daniel Nettle, *Happiness: The Science Behind Your Smile* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 156; Christopher G. Ellison - Jeffrey S. Levin, "The Religion-Health Connection: Evidence, Theory, and Future Directions", *Health Education & Behavior* 25/6 (1998), 703; Ghazzawi vd., "Faith and Job Satisfaction", 2.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.3. Veri Toplama Araçları

Bilgi toplama ve ölçme aracı olarak kullanılan anket formu, dindarlık ölçeği, iş doyumu ölçeği, iş yeri maneviyatı ölçeği ile kişisel özelliklerin (cinsiyet, yaş, kurumda çalışma yılı, çalışılan ilin bulunduğu bölge) tespitine yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Dindarlık Ölçeği (DÖ): Araştırmada katılımcıların dindarlık düzeylerini tespit etmek için Ayten'in, oluşturduğu "Dindarlık Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek, inanç-etki, bilgi-ibadet olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ayten'in yaptığı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin KMO değeri 0,830, Bartlett Testi sonucu $\chi^2=2325,27$; $p=0,000$ şeklindedir. Ölçeğin güvenilirliğini test etmek için yapılan iç tutarlılık analizine göre de ölçek genelinin Cronbach Alpha değeri 0,800, inanç-etki boyutu 0,743, bilgi-ibadet boyutu 0,742 şeklinde elde edilmiştir.⁴⁵ Ölçek daha sonra Ayten ve Yıldız tarafından revize edilerek 10 madde ve 5'li likert tipte bir ölçek haline getirilmiştir.⁴⁶ Araştırmada ölçeğin son hali kullanılmıştır. Bu araştırmada da yapılan iç tutarlılık analizine göre ölçek genelinin Cronbach Alpha değeri 0,776, inanç-etki boyutu 0,760, bilgi-ibadet boyutu 0,564 şeklinde elde edilmiştir.

İş Yeri Maneviyatı Ölçeği (İYMÖ): Araştırmada Ashmos ve Duchon tarafından geliştirilen ve Bekiş tarafından Türkçeye çevrilen "İş Yeri Maneviyatı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek anlamlı iş, topluluk bilinci ve iş yeri değerleri ile uyum olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek genelinin Cronbach Alpha değeri .946, anlamlı iş boyutunun .896, topluluk bilincinin .939, iş yeri değerleriyle uyum boyutunun .942 olarak elde edilmiştir. Keşifsel Faktör Analizi sonucunda, KMO değerinin % 60'dan büyük (0,914), χ^2 değerinin yüksek ve $p=0,000$ olduğu tespit edilmiştir. Toplam açıklanan varyanslar incelendiğinde, iş yeri maneviyatını oluşturan alt boyutların birlikte ölçüm modelinin %72,181'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Analizler sonucunda 7. ve 14. madde ölçekten çıkarılmıştır.⁴⁷ Araştırmada ölçeğin son hali kullanılmıştır. Bu araştırmada yapılan iç tutarlılık analizine göre ölçek genelinin Cronbach Alpha değeri 0,924, anlamlı iş boyutu 0,843, topluluk bilinci boyutu 0,894, iş yeri değerleriyle uyum boyutu 0,847 şeklinde bulunmuştur.

İş Doyumu Ölçeği (İDÖ): Araştırmada Hackman ve Oldham'ın geliştirmiş olduğu 14 maddelik ve tek boyutlu olan iş doyumu ölçeği kullanılmıştır. Anket Likert tipi 5 dereceli ölçekle puanlandırılmıştır. Çalışma kapsamında ölçek, Koca ve Özçifçi'nin Türkçeye çevirerek geçerlik ve güvenilirliğini yaptığı hali ile kullanılmıştır. Koca ve Özçifçi ölçeğin Cronbach alfa katsayısı iki ayrı üniversitede 0,87 ve 0,90 olarak tespit etmişlerdir. Yapılan faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin KMO değeri 0,823 ve 0,881; Bartlett Testi sonuçları

⁴⁵ Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 100-101.

⁴⁶ Ali Ayten - Refik Yıldız, "Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dini Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/1 (2016), 288-289.

⁴⁷ Bekiş, *İş Yeri Maneviyatının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, 128, 143, 144.

57,540 ve 59,670; $p=0.000$ olarak tespit edilmiştir.⁴⁸ Bu araştırmada yapılan iç tutarlılık analizine göre ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,880 olarak bulunmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırma, dindarlık, iş doyumu ve iş yeri maneviyatı ilişkilerini incelemek amacıyla, 2023 yılı Temmuz-Ağustos aylarında, Türkiye'nin farklı illerinde yer alan çeşitli katılım bankalarında çalışan 160 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma için etik kurul izni için başvuru yapılmış ve çalışma Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu'nun 22.06.2023 tarihli ve 2023/04 sayılı kararı gereğince etik açıdan uygun bulunmuştur. Anket formu Google Forms üzerinden katılımcılara iletilmiş ve veriler bu platformdan toplanmıştır. Veri ayıklama işleminde 3 anket önemli ölçüde işaretlenmemiş soru olduğu gerekçesiyle araştırmaya dahil edilmemiştir. Analizler 157 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir. Uygulamada katılımcıların gönüllü olması dikkate alınmıştır.

Bulgular SPSS 21 programına aktararak analiz işlemleri yapılmıştır. Geçerlik ve güvenilirlikleri yapılmış olan ölçeklerin mevcut halleri ile kullanılmasına karar verilmiştir. Analizlere başlamadan önce "Normallik Analizi" yapılmıştır. Elde edilen sonuçlarda çarpıklık ve basıklık değerleri ölçeklere göre sırasıyla şu şekilde tespit edilmiştir: İş doyumu ölçeği -523, 111; dindarlık ölçeği -1,735, 5,991; iş yeri maneviyatı ölçeği -689, 840. Sosyal bilimler araştırmalarında çok değişkenli normalliğin sağlanmasında çarpıklık değerinin -2, +2'den, basıklık değerinin ise -7, +7'den büyük olmaması gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁹ Buna göre ölçeklerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Hipotezlerin test edilmesi amacıyla parametrik testlerden olan t-testi, ANOVA, korelasyon ve regresyon testleri kullanılmıştır. Aracılık etkisini tespit etmek için ise aşamalı regresyon analizinden faydalanılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde öncelikle örneklemin genel özelliklerine ilişkin bilgiler özetlenecektir. Bu bağlamda örneklemin cinsiyet, yaş, kurumda çalışma yılı ve çalışılan ilin bulunduğu bölgeye dair bilgiler verilecektir. Ayrıca örneklemin iş doyumu, dindarlık, iş yeri maneviyatına yönelik puan ortalamaları verilecektir. İkinci olarak hipotezlere ilişkin bulgulara yer verilecektir. Burada demografik değişkenler ile bağımlı değişken olan iş doyumu ve iş yeri maneviyatı arasındaki ilişkiler ile dindarlık ile iş doyumu ve iş yeri maneviyatı arasındaki ilişki ve etkileşim ele alınacaktır.

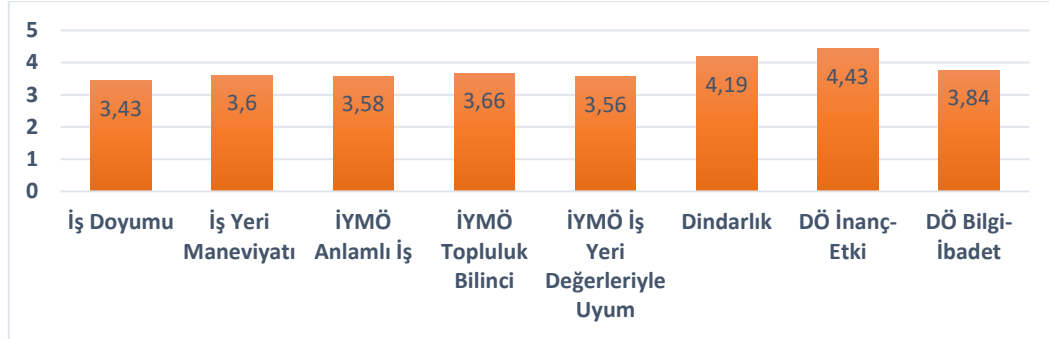
3.1. Örneklemin Genel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın örneklemini oluşturan 157 kişinin 40 tanesi kadın (%25,5), 117 tanesi de erkek (%74,5) katılımcılardan oluşmaktadır. Örneklemin yaşlara göre dağılımı ise şu şekildedir: 18-25 yaş aralığında 10 kişi (%6,4), 26-35 yaş aralığında 73 kişi (%46,5), 36-45 yaş aralığında 64 kişi (%40,8), 46-55 yaş aralığında 10 kişi (%6,4) bulunmaktadır, 56 yaş ve üzeri katılımcı yoktur. Örneklemin kurumda çalışma sürelerine göre dağılımlarında; 0-5 yıl arası çalışan 54 kişi (%34,4), 6-10 yıl arası çalışan 60 (%3,2), 11-15 yıl arası çalışan 3 kişi (%21), 16-20 yıl arası çalışan 7 kişi (%4,5), 20 yıl ve üzeri çalışan 3 kişi (%1,9) bulunmaktadır. Örneklemin Türkiye'nin farklı bölgelerinde çalışan insanlardan oluşması sağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre yedi farklı bölgeden katılımcı bulunmaktadır. Örneklemin çalışılan ilin bulunduğu coğrafi bölgeye göre dağılımları ve örneklem içindeki yüzdeleri şu şekildedir: Marmara Bölgesi'nde çalışan 42 kişi (%26,3), Ege Bölgesi'nde çalışan 24 kişi (%15,3), Akdeniz Bölgesi'nde çalışan 11 kişi (%7), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çalışan 37 kişi (23,6), Doğu Anadolu Bölgesi'nde çalışan 11 kişi (%7), Karadeniz Bölgesi'nde çalışan 6 kişi (%3,8), İç Anadolu Bölgesi'nde çalışan 17 kişi (%10,8) bulunmaktadır. Örneklemin %5,7'nini oluşturan 9 kişi bu soruda herhangi bir işaretlemeye bulunmamıştır.

⁴⁸ Gökhan Koca - Vesile Özçifçi, "İş Tatmini: Öğretim Elemanlarına Yönelik Bir Uygulama", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 48 (2015), 400-415.

⁴⁹ Şener Büyüköztürk vd., *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012), 169.

Grafik 1. İş Doyumu, İş Yeri Maneviyatı ve Dindarlık Düzeylerine İlişkin Genel Profil

Grafik 1’de yer alan verilere bakıldığında örneklemin iş doyumu ortalamasının 3,43 olduğu görülmektedir. Bu da iş doyumunun ortanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Örneklemin iş yeri maneviyatı ortalaması 3,6 olup iş doyumundan daha yüksektir. İş yeri maneviyatının anlamlı iş alt boyutu 3,58, topluluk bilinci ortalaması 3,66, iş yeri değerleriyle uyum ortalaması da 3,56 olarak tespit edilmiştir. Örneklemin dindarlık ortalamasının 4,19 ile yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dinin inanç-etki boyutu 4,43 ile, 3,84 olan bilgi-ibadet boyutundan daha yüksektir. Buradan örneklemin dindarlığın inanç-etki boyutunun oldukça yüksek olduğu sonucu çıkmaktadır. Genel olarak dindarlık ölçümlerinden bilgi-ibadet boyutu, inanç-etki boyutuna oranla daha düşük çıkmaktadır.⁵⁰ Buradaki sonuç da benzer araştırmalardaki sonuçları desteklemektedir.

3.2. Hipotezlere İlişkin Bulgular

3.2.1. Demografik Değişkenlere Göre İş Doyumu ve İş Yeri Maneviyatı

Bu araştırmada elde edilen sonuçlara göre iş doyumu, iş yeri maneviyatı genelinde, iş yeri maneviyatı anlamlı iş ve topluluk bilinci alt boyutlarında erkekler kadınlara göre daha yüksek ortalamalara sahiptir. Bununla birlikte iş yeri maneviyatının iş yeri değerleriyle uyum alt boyutunda kadınlar daha yüksek ortalamalara sahiptir. Ancak söz konusu değişkenlerde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan bazılarında; erkeklerin iş doyumunun kadınlara oranla daha yüksek olduğu⁵¹, bazılarında da kadınların iş doyumlarının erkeklerden daha yüksek olduğu⁵² sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bu çalışmadaki sonuçlara paralel olarak kadın ve erkeklerin iş doyumlarında anlamlı bir farklılık olmadığını söyleyen araştırma sonuçları da söz konusudur.⁵³ Bankacılık sektöründe çalışanlar üzerinde yapılan

⁵⁰ Betül Acat, *Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 47.

⁵¹ Evirgen vd., “Banka Müdürlerinin Etik Davranışları Çalışanlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılıklarını Güçlendirir Mi?”, 6.

⁵² Dikmen, “İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi”, 134.

⁵³ Özyayın - Özdemir, “Çalışanların Bireysel Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri”, 274; Emrah Bakır, *Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etki Eden Faktörler Üzerindeki Etkisi ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’de Bir Uygulama* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009), 139; Hossein Jenaabadi, “Studying The Relationship Between Religious Orientation and Job Satisfaction of Employees in Saravan’s Offices”, *Journal of Educational & Instructional Studies in the World* 3/4 (2013), 9-14; Selamettin Tunç, *İş Doyumunun Yaşam Memnuniyetine Etkisi: Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 46; Arslan, *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma*, 68; Sevgül Akgündüz, *Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Banka Çalışanları İçin Yapılan Bir Araştırma* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006), 176; Seda Tekeli - Didem Paşaoğlu, “Türkiye’de Banka Çalışanlarının Performansını Etkileyen Faktörler: Eskişehir İli Kamu Ve Özel Banka Örneği”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 4/2 (2012), 187-188; Jenaabadi, “Studying The Relationship Between

bu araştırmada kadın ve erkekler arasında iş doyumunu arasında bir farklılık olmaması, bankacılık sektöründe kadın ve erkeklerin aynı koşullarda çalışması ile açıklanabilir. Bununla birlikte erkeklerin iş doyumunu genelinde daha yüksek ortalamaya sahip olmasında, bankacılık sektörünün çalışma saatleri ve çalışma koşullarının kadınların özel ve aile hayatı açısından birtakım zorlukları beraberinde getirmesinin etkili olduğu söylenebilir. İş yeri maneviyatı ile ilgili Avcı'nın⁵⁴ ve Bekiş'in⁵⁵ bulgularına göre de bu araştırmadaki sonuçlarla uyumlu olarak iş yeri maneviyatı ve alt boyutları cinsiyete göre farklılaşmamaktadır.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlara göre iş doyumunun genel olarak yaşla birlikte arttığı tespit edilmiştir. Ancak söz konusu farklılıklarda istatistiksel olarak bir anlamlılık tespit edilememiştir ($p>0,05$). İş yeri maneviyatı genelinde ve anlamlı iş, topluluk bilinci ve iş yeri değerleriyle uyum alt boyutlarında ise en yüksek ortalamanın 46-55 yaş aralığında olan katılımcılarda olduğu görülmüştür. Burada da istatistiksel açıdan bir anlamlılık gözlenememiştir ($p>0,05$).

Literatürde yaş ve iş doyumunu arasındaki ilişkiye dair farklı kanıtlar mevcuttur. Yapılan çalışmalar genel olarak yaş ile birlikte iş doyumunda bir artışın olduğunu tespit etmişlerdir.⁵⁶ Bununla birlikte yaş ile birlikte istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmanın olmadığını söyleyen çalışmalar da vardır.⁵⁷ Herzberg ve arkadaşları, yaş ve iş tatmini arasında U-şeklindeki ilişkiyi ilk rapor edenlerden biridir. Herzberg ve arkadaşları, genç işçiler arasında moralin yüksek olmasına rağmen, istihdamın ilk birkaç yılında düşme eğiliminde olduğunu öne sürmüştür. Bu dönemden sonra memnuniyet yaşla birlikte artış göstermektedir.⁵⁸ Özcan ve Bayarçelik'in banka çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada X kuşağında olan çalışanların Y kuşağında olanlara oranla daha yüksek iş doyumuna sahip olduğunu bulmuştur.⁵⁹ Bu araştırmada her ne kadar istatistiksel olarak anlamlı olmasa da iş doyumunun yaş ile birlikte arttığı görülmüştür. Bu da yaş ile birlikte çalışanın işin inceliklerini öğrenmesi, yeterli birikime ve tecrübeye sahip olmaya başlaması, işin zorluklarıyla daha kolay başa çıkabilmeyi öğrenmesi ile ilişkili olabilir. Ayrıca yaş ile birlikte psikolojik olgunluğun artması, bireylerin olayları ve durumları çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirebilme kabiliyeti geliştirebilmesi ile de açıklanabilir. İş yeri maneviyatı ve yaş arasındaki ilişkiyle ilgili yapılan çalışmalarda ise bizim araştırma bulgularımıza paralel olarak yaşla birlikte artışın olduğu ama anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı tespit edilmiştir.⁶⁰ İş yeri maneviyatı, iş yerine, iş ortamına ve iş yaşamına karşı manevi bir bakış açısı olarak ele alındığında, değerlerin benimsenmesi ve dindarlık ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Yaş ile birlikte ahlaki değerlerin, dindarlığın ve maneviyatın arttığını söyleyen çalışmalar bulunmaktadır.⁶¹ Bu da iş yeri maneviyatı algısının ileri yaşlarda daha yüksek olmasını sağlayabilmektedir.

Religious Orientation and Job Satisfaction of Employees in Saravan's Offices"; Sat - Ay, "Banka Çalışanlarının İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi", 64.

⁵⁴ Avcı, "İş Yeri Maneviyatı İle Çalışan Performansı Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", 219.

⁵⁵ Bekiş, *İş Yeri Maneviyatının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, 147.

⁵⁶ Sat - Ay, "Banka Çalışanlarının İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi", 63-64; Evirgen vd., "Banka Müdürlerinin Etik Davranışları Çalışanlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılıklarını Güçlendirir Mi?"; Özyayın - Özdemir, "Çalışanların Bireysel Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri", 274; Arslan, *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma*, 70; Tekeli - Paşaoğlu, "Türkiye'de Banka Çalışanlarının Performansını Etkileyen Faktörler", 187-188.

⁵⁷ Akgündüz, *Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Banka Çalışanları İçin Yapılan Bir Araştırma*, 176; Tunç, *İş Doyumunun Yaşam Memnuniyetine Etkisi*, 49.

⁵⁸ Brown - Sargeant, "Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Religious Commitment of Full-Time University Employees", 215-216.

⁵⁹ Anıl Hıdır Özcan - Ebru Beyza Bayarçelik, "Kuşaklara Göre İş Tatmini, Tükenmişlik ve İş Yaşam Dengesi", *International Journal of Management and Administration* 4/7 (2020), 65.

⁶⁰ Avcı, "İş Yeri Maneviyatı İle Çalışan Performansı Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", 221; Bekiş, *İş Yeri Maneviyatının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, 147.

⁶¹ Ali Ayten, *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İz Yayıncılık, 2010), 143; Göcen, *şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*, 208; Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*

İş doyumu ve iş yeri maneviyatının kurumda çalışma yılı açısından farklılaşp farklılaşmadığı ile ilgili yapılan analiz sonuçlarına göre iş doyumu ortalamasının en yüksek olduğu grubun kurumda çalışma yılı 16-20 arasında olan grup olduğu görülmüştür. İş doyumunda kurumda çalışma yılı 16-20 olan grubun 6-10 olan gruptan ve 11-15 olan gruptan anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Yine iş yeri maneviyatı genel ortalaması, anlamlı iş, topluluk bilinci ve anlamlı iş alt boyutlarında da kurumda çalışma yılı 16-20 yıl arasında olanların en yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. İş yeri maneviyatının kurumda çalışma yılı 0-5 yıl arasında olanların 6-10 yıl arasında olanlara göre daha yüksek olduğu ve bu farklılaşmanın anlamlı olduğu; 16-20 yıl arasında olanların da 6-10 yıl arasında olanlara göre yüksek olduğu ve bu farklılaşmanın da anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İş yeri maneviyatının anlamlı iş boyutunda yalnızca 16-20 yıl arası olanlar ile 11-15 yıl arasında olanlar arasında anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. İş yeri maneviyatının topluluk bilinci boyutunda 0-5 yıl arası çalışma süresi olanlar ile 6-10 yıl olanlar arasında anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. İş yeri değerleriyle uyum boyutuna bakıldığında 0-5 yıl arası çalışma süresi olanlar 6-10 yıl olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksek ortalamaya sahip olmuşlar; 16-20 yıl çalışma süresi olanlar da 6-10 yıl çalışma süresi olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksek ortalamaya sahip olmuşlardır. Buradan çıkan sonuca göre genel olarak kıdem süresi ile iş doyumu ve iş yeri maneviyatının U şeklinde değişim gösterdiği görülmektedir. 20 yıldan daha fazla çalışma süresi olan kişi sayısının oldukça düşük olduğu ve en yüksek ortalamaya sahip olanların 16-20 yıl arası çalışma süresi olanlar, ikinci olarak 0-5 yıl olanlar olduğu dikkate alındığında bu sonuca varılabilir. Burada ilk çalışma yıllarında işe karşı duyulan heyecan ve çalışma şevkinin iş doyumu ve iş yeri maneviyatında etkili olduğu söylenebilir. Daha sonraki yıllarda ise unvan, ücret, sosyal statü gibi durumlarda iyileşmeler oldukça iş doyumunun ve iş yeri maneviyatının arttığı söylenebilir.

Yapılan çalışmalar arasında iş doyumunun kıdem/çalışma süresi bakımından farklılaşmadığını tespit eden araştırmalar bulunmaktadır.⁶² Bununla birlikte çalışma süresi arttıkça iş doyumunda artış olduğunu bulan çalışmalar da söz konusudur.⁶³ Akgündüz ise bu çalışmanın sonuçlarına benzer bir şekilde çalışma süresi ve iş doyumu arasında ilişki ile ilgili U şeklinde bir sonuçtan bahsetmektedir.⁶⁴ İş yeri maneviyatının çalışma süresine göre farklılaşması ile ilgili Avcı, işe tutkunluk, gizemli deneyim ve topluluk duygusu alt boyutlarında çalışma süresi 5 yıl ve daha az olanların diğerlerinden anlamlı olarak daha yüksek ortalamalara sahip olduğunu bulmuştur.⁶⁵ Bekiş'in bulgularına göre ise iş yeri maneviyatı ve alt boyutlarında çalışma süresine göre bir farklılaşma tespit edilememiştir.⁶⁶

İş doyumu ve iş yeri maneviyatının demografik değişkenlerin sonuncusu olan çalışılan ilin yer aldığı coğrafi bölgeye göre farklılaşp farklılaşmadığı test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre iş doyumu ortalamasının en yüksek İç Anadolu Bölgesi'nde çalışanlarda olduğu, iş yeri maneviyatı genelinin ortalamasının da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çalışanlarda olduğu görülmektedir. İş yeri maneviyatının anlamlı iş alt boyutunda en yüksek ortalama Ege Bölgesi'nde çalışanlarda, topluluk bilinci ve iş yeri değerleriyle uyum alt boyutlarında da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çalışanlarda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yapılan ANOVA ve Tukey testlerine göre gruplar arasında istatistiksel

(İstanbul: Dem Yayınları, 2004), 138-139; Balcı Arvas, "Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", 51-52.

⁶² Tekeli - Paşaoğlu, "Türkiye'de Banka Çalışanlarının Performansını Etkileyen Faktörler", 176; Akgündüz, *Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Banka Çalışanları İçin Yapılan Bir Araştırma*, 176; Tunç, *İş Doyumunun Yaşam Memnuniyetine Etkisi*, 50.

⁶³ Özyayın - Özdemir, "Çalışanların Bireysel Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri", 276; Arslan, *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma*, 73; Brown - Sargeant, "Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Religious Commitment of Full-Time University Employees", 211.

⁶⁴ Akgündüz, *Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Banka Çalışanları İçin Yapılan Bir Araştırma*, 175.

⁶⁵ Avcı, "İş Yeri Maneviyatı ile Çalışan Performansı Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", 223.

⁶⁶ Bekiş, *İş Yeri Maneviyatının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, 147.

açından anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir ($p>0,05$). Burada iş yeri maneviyatı genelinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde daha yüksek çıkmasının o bölgede yaşayan insanların dini ve manevi değerlere verdikleri önem ile ilişkili olabileceği düşünülebilir. Özellikle topluluk bilinci ve iş yeri değerleriyle uyum boyutları bakımından Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çalışan ve yaşayanların daha fazla kollektif kültüre sahip olduğu, daha paylaşımcı ve uyumlu bir çalışma ortamı içerisinde olmayı önemstedikleri sonucuna varılabilir.

Demografik değişkenler ile iş doyumunu ve iş yeri maneviyatı arasında yapılan analizler sonucu cinsiyet, yaş, çalışılan bölge açısından bir farklılaşmanın olmadığı, yalnızca kurumda çalışma yılı açısından bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Hipotez 1'in yalnızca bir kısmının desteklendiği söylenebilir.

3.2.2. Dindarlık ile İş Doyumu Arasındaki İlişki

Bu araştırmada dindarlık ile iş doyumunu ve iş yeri maneviyatı arasında olumlu bir ilişki olacağı öngörülmüştür. Bunu tespit etmek için öncelikle ölçekler ve alt boyutları arasında korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Dindarlık	1	,907**	,800**	,367**	,308**	,271**	,360**	,374**
2. DÖ İnanç-Etki		1	,473**	,335**	,256**	,281**	,319**	,358**
3. DÖ Bilgi-İbadet			1	,291**	,279**	,167*	,299**	,273**
4. İş Yeri Maneviyatı				1	,812**	,833**	,918**	,822**
5. İYMÖ Anlamlı İş					1	,449**	,654**	,658**
6. İYMÖ Topluluk Bilinci						1	,682**	,667**
7. İYMÖ İş Yeri Değerleriyle Uyum							1	,780**
8. İş Doyumu								1

** $p<,01$ * $p<,05$

Elde edilen sonuçlara göre dindarlık ve alt boyutları ile iş doyumunu, iş yeri maneviyatı ve iş yeri maneviyatının tüm alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Dindarlığın iş doyumunu üzerindeki etkisi regresyon analizi ile ölçülmüş ve aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Dindarlığın İş Doyumunu Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	β	p
Dindarlık	İş Doyumu	,140	25,252**	,374	,000
Dindarlık İnanç/Etki	İş Doyumu	,128	22,785**	,328	,000
Dindarlık Bilgi/İbadet	İş Doyumu	,075	12,488**	,273	,001

Tabloda görüldüğü üzere dindarlık iş doyumundaki artışın %14'ünü açıklamaktadır ($R^2=,140$). Ayrıca, regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğu ($F=25,252$, $p<0,01$)

görülmektedir. Tahmin edilen parametrelerin anlamlılık düzeyine bakıldığında, sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p=0,000<0,01$). Beta değeri ($\beta=,374$), ilişkinin yönünü ve gücünü göstermektedir. Beta değerinin pozitif işaretli olması, dindarlık ile iş doyumunu arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, dindarlık iş doyumunun anlamlı bir yordayıcısıdır. Dindarlığın inanç/etki ile bilgi/ibadet boyutlarının da benzer şekilde iş doyumunun yordayıcısı olduğu görülmektedir. Burada dindarlığın inanç/etki boyutunun bilgi/ibadet boyutuna göre daha güçlü bir yordayıcılığa sahip olduğu görülmektedir. Araştırmamızda yer alan "Dindarlık iş doyumunu üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir." şeklindeki Hipotez 2 doğrulanmıştır.

İş doyumunu ve dindarlık arasındaki ilişkiye dair Türkiye örnekleminde yapılan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Yurtdışında Müslüman örneklem üzerinde yapılan çalışmalar da genellikle Malezya, Endonezya bölgesinde yoğunlaşmış görünmektedir. Yafiz, Malezya'daki Müslüman öğretmenler üzerinde yaptığı çalışmada dindarlık ile iş doyumunu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulmuştur.⁶⁷ Amaliah ve diğerlerinin Endonezya'da yaptıkları çalışmanın sonuçları İslami dindarlığın değerlerinin, İslami iş tatmini üzerinde önemli ölçüde olumlu etkisi olduğunu göstermiştir. Çalışanların maddi ve manevi doyumunu birlikte hissedebilmeleri için İslami değerlerin işyerinde içselleştirilmesine ihtiyaç duyulduğu sonucuna varılmıştır.⁶⁸ Wnuk tarafından yapılan araştırmada, çalışanların manevîyatının iş doyumları üzerindeki önemli rolü teyit edilmiştir. Ayrıca örgüte karşı minnettarlığın manevîyat ve iş doyumunu arasında aracılık yaptığı, stresin Tanrı veya Yüce Güç'le iş doyumunu arasındaki ilişkide düzenleyici rol oynadığı bulunmuştur.⁶⁹ Bednarczuk dindar bürokratların dindar olmayan bürokratlara göre işlerinden daha fazla memnun olduklarını tespit etmiştir.⁷⁰ Wening ve Choerudin'in çalışmasında dindarlığın örgüt bağlılığı, iş doyumunu ve bir örgütteki bireysel performans üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir.⁷¹ Brown ve Sargeant tarafından yapılan araştırmada bir üniversitede çalışanlar arasında iş tatmini ile örgütsel ve dini bağlılık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Sonuçlar 46 yaşından büyük çalışanların genç çalışanlara göre daha yüksek iş doyumuna, örgütsel bağlılığa ve dini bağlılığa sahip olduğunu ortaya koymuştur.⁷² Rezapour ve arkadaşları tarafından İran'da rehabilitasyon uzmanları üzerinde yapılan çalışmada bulgular, dini inançların ve iş yerindeki inancın rehabilitasyon uzmanları arasında iş tatminini önemli ölçüde etkileyebileceğini göstermiştir. Ancak manevîyat aynı etkiye sahip değildir. Yazarlar dini inançların manevîyattan daha üstün olduğunu söylemişlerdir.⁷³ Robert ve arkadaşlarının yaptıkları araştırma sonuçları manevi iyi oluş, dini iyi oluş ve varoluşsal iyi oluşun iş doyumunu ile pozitif olarak ilişkili olduğunu göstermiştir.⁷⁴ Arslan'ın Türkiye örnekleminde yaptığı araştırmada dindarlık ve iş doyumunu arasındaki ilişkiyle ilgili dindarlığın inanç boyutuyla, iş doyumunu ve işe yönelik duygusal tutum boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yine aynı araştırmada dindarlığın etki boyutuyla işe yönelik duygusal tutum boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.⁷⁵ Dindarlık ve iş doyumunu arasında anlamlı bir ilişki bulamayan çalışmalar da

⁶⁷ Yafiz vd., "Islamic Religiosity and Job Satisfaction Among Muslim Teachers in Malaysia", 1-7.

⁶⁸ Amaliah vd., "The Impact of the Values of Islamic Religiosity to Islamic Job Satisfaction in Tasikmalaya West Java, Indonesia, Industrial Centre", 984-991.

⁶⁹ Wnuk, "Spirituality and Job Satisfaction", 277-295.

⁷⁰ Bednarczuk, "God in the Workplace", 270.

⁷¹ N. Wening - A. Choerudin, "The Influence of Religiosity Towards Organizational Commitment, Job Satisfaction and Personal Performance", *Polish Journal of Management Studies* 11/2 (2015), 190.

⁷² Brown - Sargeant, "Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Religious Commitment of Full-Time University Employees", 211-241.

⁷³ Rezapour vd., "The Role of Faith in Work, Religious Beliefs, and Spirituality in the Prediction of Job Satisfaction Among Rehabilitation Experts", 217-222.

⁷⁴ Tracey Robert vd., "Relationships Between Adult Workers' Spiritual Well-Being and Job Satisfaction: A Preliminary Study", *Counseling and Values* 50 (2006), 165-175.

⁷⁵ Arslan, *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumunu Üzerine Bir Araştırma*, 82.

söz konusudur.⁷⁶ Bununla birlikte farklı dinlere mensup katılımcıları aynı örnekleme ele alıp değerlendiren çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan Ghazzawi ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada araştırmacılar dini bağlılık düzeyinin zayıf bir ilişki ile de olsa iş tatminini etkilediğini bulmuştur.⁷⁷

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ve farklı ülkelerde Müslüman örneklem üzerinde yapılan çalışmalar birlikte incelendiğinde, genel olarak dinin çalışanların iş doyumları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmadaki örneklemin katılım bankası çalışanlarından oluştuğu dikkate alındığında bu etkinin daha önemli olduğu söylenebilir. Nitekim örneklemin dindarlık ortalamasının yüksek olduğu görülmüştür (Bk. Grafik 1). Dinin insan hayatının tümünde etkili olan bir yapı olması onun iş yaşamındaki memnuniyet durumunu da etkileyebileceğini göstermektedir. Nitekim araştırmalar yalnızca iş doyumunu değil iş hayatında yaşanan stres ve mesleki tükenmişlik gibi durumlarla baş etme durumunda da dindarlığın önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.⁷⁸ Bu sebeple dinin iş doyumunu koruyucu, artırıcı ve destekleyici bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

3.3.3. Dindarlık ile İş Yeri Maneviyatı Arasındaki İlişki

Dindarlığın iş yeri maneviyatı üzerindeki etkisini anlamak üzere regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. Dindarlığın İş Yeri Maneviyatı Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	β	p
Dindarlık	İş Yeri Maneviyatı	,135	24,130**	,367	,000
Dindarlık İnanç/Etki	İş Yeri Maneviyatı	,112	19,591**	,335	,000
Dindarlık Bilgi/İbadet	İş Yeri Maneviyatı	,085	14,311**	,291	,000

Tabloda gösterilen regresyon analizi sonuçları iş yeri maneviyatındaki değişimin %13,5'inin dindarlık ile açıklandığını (R²=,135) göstermektedir. Ayrıca, regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğu (F=24,130, p<0,01) görülmektedir. Tahmin edilen parametrelerin anlamlılık düzeyine (p=0,000<0,01) bakıldığında, sonuçların istatistiksel açıdan anlamlı olduğu söylenebilir. Beta değeri (β=,382) dindarlık ile iş yeri maneviyatı arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Buna göre dindarlık iş yeri maneviyatının anlamlı bir yordayıcısıdır. Dindarlığın inanç/etki ile bilgi/ibadet boyutlarının da iş yeri maneviyatının yordayıcısı olduğu görülmektedir. Burada dindarlığın inanç/etki boyutunun bilgi/ibadet boyutuna göre daha güçlü bir yordayıcılığa sahip olduğu söylenebilir. Böylelikle araştırmamızdaki "Dindarlık iş yeri maneviyatı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir." şeklindeki Hipotez 3 doğrulanmıştır.

İş yeri maneviyatı kişinin kendi değerleriyle örgüt değerlerinin uyuşması anlamının yanı sıra manevi bağ, anlamlı bir işe sahip olma inancı, gizemli deneyim gibi psikolojik durumların yaşanmasını da kapsamaktadır.⁷⁹ Yapılan birçok araştırma da göstermiştir ki din, değerlerin benimsenmesini ve hayata geçirilmesini kolaylaştırmaktadır. Henüz literatürde çok yoğun çalışılmamış olan iş yeri maneviyatı kavramı da iş yerinde değerlerin önemli olması, iş yerine ve işe manevi bir anlam yüklenmesini içermektedir. Bu bağlamda

⁷⁶ Jenaabadi, "Studying The Relationship Between Religious Orientation and Job Satisfaction of Employees in Saravan's Offices", 9-14.

⁷⁷ Ghazzawi vd., "Faith and Job Satisfaction", 21.

⁷⁸ Abdullah Dağcı - Saffet Kartopu, "Meslekî Tükenmişlik İle Dindarlık Eğilimi Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Turkish Studies* 9/8 (2014), 378.

⁷⁹ Val M. Kinjerski - Berna J. Skrypnek, "Defining Spirit at Work: Finding Common Ground", *Journal of Organizational Change Management* 17/1 (2004), 26.

dindar bireylerin iş yeri manevîyatının da yüksek olması beklenmektedir. Bu çalışmanın örneklemini katılım bankasında çalışanlardan oluşturmaktadır. Katılım bankacılığı da sektörel duruş itibarıyla etik ve manevi değerlerin, İslam dininin hassasiyetlerinin gözetildiği bir kurumsal yapıdadır. Bu bağlamda katılım bankasında çalışanların hem dini ve etik değerlere hem de iş yaşamına ve iş yeri ortamına manevi bir bakış açısıyla yaklaşımları söylenebilir. Dindarlığın iş yeri manevîyatı üzerinde etkili olması, dindar bireylerin iş yerine karşı daha değer merkezli ve manevi bir bakış açısına sahip oldukları, işlerini daha anlamlı gördükleri, daha fazla topluluk bilincine sahip oldukları ve iş yeri değerleriyle daha fazla uyum içinde oldukları anlamında yorumlanabilir.

3.3.4. İş Yeri Manevîyatı ile İş Doymu Arasındaki İlişki

İş yeri manevîyatının iş doymu üzerindeki etkisini anlamak üzere regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. İş Yeri Manevîyatının İş Doymu Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	β	p
İş Yeri Manevîyatı	İş Doymu	,676	323,931**	,822	,000
İş Yeri Manevîyatı- Anlamlı İş	İş Doymu	,433	118,195**	,658	,000
İş Yeri Manevîyatı- Topluluk Bilinci	İş Doymu	,445	124,077**	,667	,000
İş Yeri Manevîyatı- İş Yeri Değerleriyle Uyum	İş Doymu	,609	241,438**	,780	,000

Tablodaki sonuçlara göre iş yeri manevîyatı iş doymundaki artışın %67,6'sını açıklamaktadır (R²=,676). F değerinden regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğu (F=24,130, p<0,01) görülmektedir. Parametrelerin anlamlılık düzeyine bakıldığında, sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (p=0,000<0,01). Beta değeri (β=,822) iş yeri manevîyatı ile iş doymu arasında doğrusal ve oldukça güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Buna göre iş yeri manevîyatı iş doymunun anlamlı ve güçlü bir yordayıcısıdır. Tablodaki veriler dikkate alındığında benzer şekilde iş yeri manevîyatının anlamlı iş, topluluk bilinci ve iş yeri değerleriyle uyum alt boyutlarının da iş doymunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Burada açıklayıcılık gücü en yüksek olan alt boyutun iş yeri değerleriyle uyum boyutu olduğu görülmektedir. Araştırmamızdaki "İş yeri manevîyatı iş doymu üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir." şeklindeki Hipotez 4 doğrulanmıştır.

İş etiği literatüründe giderek daha fazla tartışılan ve uygulanan işyerindeki manevi değerler, bireysel, örgütsel veya etkileşimli bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. İş yeri manevîyatı ve iş doymu arasındaki ilişkiye dair yapılan araştırmalar genellikle bizim sonuçlarımıza paralel olarak bu iki olgu arasında pozitif yönlü ilişkiler bulmuşlardır. Sadykova ve Tutar'ın araştırmasında, iş yeri manevîyatının anlamlı iş, topluluk duygusu ve iş yeri değerleriyle uyum boyutları ile örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve iş doymu arasında anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır.⁸⁰

Valt araştırmasında iş yeri manevîyatı ile iş doymu arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.⁸¹ Sundjato ve arkadaşları tarafından öğretim görevlileri üzerinde yapılan araştırmada dinin, kurum kültürünün ve kişisel değerlerin iş doymunu önemli ölçüde

⁸⁰ Guzel Sadykova - Hasan Tutar, "İşyeri Manevîyatı ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma / A Study on The Relationship Between Workplace Spirituality and Organizational Trust", *Sayıstay Dergisi* 93 (2014), 54.

⁸¹ Van der Walt, *The Relationship Between Spirituality and Job Satisfaction*, IV-V.

etkilediği bulunmuştur.⁸² Kolodinsky ve arkadaşları tarafından iş yeri maneviyatının işe bağlılık, örgütsel özdeşleşme ve iş ödülleri doyumu ile pozitif ve örgütsel hayal kırıklığı ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Kişisel maneviyat, içsel, dışsal ve toplam iş ödülleri doyumu ile pozitif olarak ilişki bulunmuştur. Kişisel maneviyat ve örgütsel maneviyatın etkileşimi, toplam iş ödülleri doyumu ile ilgili bulunmuştur.⁸³

Yapılan çalışmalar ve bu araştırmanın sonuçları birlikte ele alındığında iş yeri maneviyatının iş doyumunu olumlu olarak etkilediği görülmektedir. İş yeri maneviyatı bağlamında işini anlamlı bulan, topluluk bilincine sahip olan ve iş yeri değerleriyle uyum içinde olan çalışanlarının iş doyumlarında artış olduğu söylenebilir.

3.3.5. Dindarlık ile İş Doyumu Arasındaki İlişkide İş Yeri Maneviyatının Aracı Rolü

Bu bölümde değişkenler arasında aracılık etkisinin olup olmadığı test edilmektedir. Aracı değişken, bağımlı ve bağımsız değişken ilişkisini etkileyen üçüncü değişkendir. Aracı değişken analizlerinde amaç, bir değişkenin diğer değişken üzerindeki etkisinin farklı bir aracı değişken tarafından sağlanıp sağlanmadığının ya da ilişkinin bir bölümünün veya tamamının aracı değişken üzerinden gerçekleşip gerçekleşmediğinin anlaşılmasıdır. Bir analizde aracılık etkisinin olabilmesi için bağımsız değişkenin hem bağımlı değişken hem de aracı değişken üzerinde bir etkisinin olması gerekir. Daha sonra aracı değişken regresyon analizine dahil edildiğinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azalması veya ortadan kalkması ve aracı değişkenin de bağımlı değişken üzerinde etkisinin olması gerekir.⁸⁴ Aşağıdaki tabloda aracı değişken analizinin sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 5. İş Yeri Maneviyatının Dindarlık ve İş Doyumu İlişkisindeki Aracı Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	R ²	F	β	p
İş Yeri Maneviyatı	İş Doyumu	,682	165,464**	,792	,000
Dindarlık				,084	,088

İş yeri maneviyatının, dindarlık ve iş doyumunu arasındaki ilişkide aracılık etkisi olup olmadığını tespit edebilmek için öncelikle iş yeri maneviyatı modele dahil edilmeden dindarlığın iş doyumunu üzerindeki etkisi incelenmiştir (Bkz. Tablo 2). Ayrıca ikinci şart olan dindarlığın aracı değişken üzerindeki etkisi de incelenmiştir (Bk. Tablo 3). Dindarlığın iş doyumunu ve iş yeri maneviyatı üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiş olduğundan üçüncü aşama olarak iş yeri maneviyatı ve dindarlık birlikte modele dahil edilmiştir. Dindarlık tek başına iş doyumundaki artışın %14'ünü açıklarken (Bk. Tablo 2) dindarlık ve iş yeri maneviyatı modele birlikte dahil edildiğinde modelin %68,2'sini (R²=,682) açıklamaktadır (Bk. Tablo 5). Dindarlık ve iş yeri maneviyatı birlikte modele dahil edildiğinde dindarlığın anlamlılığı ortadan kalkarken (p=0,088; p>0,05), iş yeri maneviyatının anlamlılığı devam etmektedir (p=0,000). Bu durumda iş yeri maneviyatı dindarlık ve iş doyumunu arasındaki ilişkide tam aracı etkiye sahiptir. Bu da dindarlığın iş doyumunu üzerindeki etkisinin iş yeri maneviyatı üzerinden gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Buradan elde edilen sonuca göre araştırmamızda yer alan "İş yeri maneviyatı, dindarlık ve iş doyumunu arasındaki ilişkide aracı role sahiptir." şeklindeki Hipotez 5 doğrulanmıştır.

İş doyumunu, dindarlık veya iş yeri maneviyatını konu alan ve aracılık veya düzenleyicilik ilişkilerini inceleyen farklı çalışmalar bulunmaktadır. Wnuk tarafından yapılan araştırmada, çalışanların maneviyatının iş doyumları üzerindeki önemli rolü teyit edilmiştir.

⁸² Sundjoto vd., "Role of Religion", 86-93.

⁸³ Kolodinsky vd., "Workplace Values and Outcomes", 465-480.

⁸⁴ R. M. Baron - D. A. Kenny, "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", *Journal of Personality and Social Psychology* 51/6 (1986), 1173-1182.

Ayrıca örgüte karşı minnettarlığın maneviyat ve iş doyumunu arasında aracılık yaptığı, stresin Tanrı'yla iş doyumunu arasındaki ilişkide düzenleyici rol oynadığı bulunmuştur.⁸⁵ Zauniddin ve arkadaşları İslami işyeri ortamının, iş doyumunu ve iş performansı üzerindeki etkisinde örgütsel bağlılığın aracı değişken olduğu bir kavramsal model önermişlerdir.⁸⁶ Bir başka çalışmanın sonuçları iç güdümlü dindarlığın meslek ve yaşam doyumunu ile iş doyumunu arasındaki ilişkide aracılık ettiğini göstermiştir.⁸⁷ Pelenk ve Acaray yaptıkları araştırmada, aşırı iş yükünün iş doyumunu üzerindeki negatif etkisinde iş yeri maneviyatının düzenleyici bir rolü olduğunu tespit etmiştir.⁸⁸

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'deki farklı katılım bankalarında çalışan 157 katılımcı ile gerçekleştirilen bu çalışma dindarlık ve iş doyumunu ilişkisini ve bu ilişkide iş yeri maneviyatının aracı rolünü konu edinmektedir. Bununla birlikte yaş, cinsiyet, kurumda çalışma süresi ve çalışılan ilin bulunduğu coğrafi bölge değişkenlerinin de iş doyumunu ve iş yeri maneviyatı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada yöntem olarak ilişkisel tarama modeli kullanılmış ve veriler, anket tekniğinden faydalanılarak toplanmıştır.

Bu araştırmada öncelikle cinsiyet, yaş, kurumda çalışma yılı ve çalışılan ilin bulunduğu coğrafi bölge değişkenlerinin iş yeri maneviyatı ve iş doyumunu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre iş doyumunu ve iş yeri maneviyatında erkekler kadınlara göre daha yüksek ortalamalara sahip olmakla birlikte aralarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. İş yeri maneviyatı ve iş doyumunun yaşla birlikte genel olarak artış gösterdiği görülmüşse de bu artış istatistiksel açıdan anlamlı değildir. Kurumda çalışma yılına göre ise iş yeri maneviyatı ve iş doyumunun U şeklinde bir değişim gösterdiği, kurumda çalışma yılı 16-20 yıl olanların ve ikinci olarak 0-5 yıl olanların anlamlı olarak diğer gruplardan daha yüksek ortalamalara sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışılan ilin yer aldığı coğrafi bölgeye göre iş yeri maneviyatı ve iş doyumunda anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Bu araştırmada katılım bankası çalışanlarının hem dindarlık seviyelerinin hem de iş yeri maneviyatı algılarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan iş doyumunu ise hem dindarlık hem de iş yeri maneviyatı üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Ayrıca iş yeri maneviyatının bu araştırmada dindarlık ve iş doyumunu ilişkisinde tam aracı değişken olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir. Bu da dindarlık ve iş doyumunu arasındaki ilişkinin iş yeri maneviyatı üzerinden gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle dindarlık iş yeri maneviyatı ile birlikte iş doyumuna olumlu etkide bulunmaktadır. Bu durumda hem dindar hem de iş yeri maneviyatı yüksek çalışanlarının iş doyumlarının yüksek olduğu sonucuna varılmaktadır.

İş yeri maneviyatı dindarlık faktöründen ayrı bir şekilde de ortaya çıkabilir. Ancak din, değerlerin kazanımı ve desteklenmesi hususunda önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca işe karşı manevi bir yaklaşım, çalışmayı Allah'ın rızasını kazanma yolu olarak görme, işinde doğru dürüst ve ahlaklı davranmayı dinin bir emri olarak telakki etme durumu din ve iş yeri maneviyatı arasındaki ilişkinin gücünü göstermektedir. Bu bağlamda dindarların iş yeri maneviyatı olmadan iş doyumlarında anlamlı bir ilişkinin olmaması durumu çok anlaşılır bir durumdur. Nitekim İslam dini özelinde ahlaki tutum ve davranıştan soyutlanmış bir dindarlığın düşünülmemesi, insanların dini bağlılıkların bir gereği olarak ahlaklı davranmaya ve yaşamlarındaki diğer olaylara da manevi bir bakış açısıyla yaklaşmaya eğilimli oldukları söylenebilir. Bu durum iş yaşamı içerisinde de kendisini göstermektedir. İş hayatı, çalışan insanların günlük yaşamının büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Bu sebeple

⁸⁵ Wnuk, "Spirituality and Job Satisfaction", 277-295.

⁸⁶ Muhamad Izzuddin Zainudin vd., "Islamic Working Environment, Organizational Commitment and Employee's Job Satisfaction and Performance in Service Industry in Malaysia: A Conceptual Paper", *Advances in Business Research International Journal* 4 (2018), 73.

⁸⁷ Jaramillo, *Calling, Life Satisfaction and Job Satisfaction*.

⁸⁸ Pelenk - Acaray, "Aşırı İş Yükünün İş Tatminine Etkisinde İşyeri Maneviyatının Düzenleyici Rolü", 280-297.

iş hayatı, dini manevi yaşantının ve dinin insan hayatına etkilerinin açık olarak görüldüğü bir alandır.

Din, çalışanların iş yaşamındaki toplumsal ilişkilerinden işe karşı tutumlarına ve ahlaki davranışlarına kadar geniş bir alanı etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın evrenini teşkil eden katılım bankası çalışanlarında dinin etkisinin daha fazla görünür olması beklenmektedir. Nitekim çalışma ortamı insanların dini düşünce ve davranışlarının görünürlüğü açısından belirleyici olabilmektedir. Bu bağlamda faizsizlik prensibiyle çalışan ve İslam dininin hassasiyetlerini dikkate alan kurumlar olarak değerlendirilen katılım bankalarının gerek müşterilerin gerekse çalışanlarının dini-manevi ihtiyaç ve hassasiyetlerine karşı duyarlı olduğu söylenebilir. Bu nedenle araştırmamızın bulguları oldukça önem arz etmektedir. Araştırmanın bulguları katılım bankalarında çalışanlardan oluşan örneklemimizin iş doyumunun yüksek olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. İş doyumuna etki eden birçok faktör olmakla birlikte çalışanların dini-manevi algılarının ve yaşantılarının genel iş doyumlarına üzerinde etkili olduğu bu araştırmada ortaya konulmuştur. Dinin çalışanların iş yeri maneviyatını artırması ve böylece iş doyumlarına katkıda bulunması örgüt psikolojisi açısından da önemli bir sonuçtur. Araştırmada elde edilen tüm bu sonuçların, banka yöneticilerinin ve farklı sektörlerdeki yöneticilerin pratikte kullanabileceği bilgiler niteliğinde literatüre önemli katkılar sağlaması umulmaktadır.

Sosyal bir varlık olan insan çalışma ortamında kendini güvende hissettiği, adalet, hoşgörü, saygı gibi değerlerin hâkim olduğu iş yerlerine daha kolay bağlanabilmektedir. İş yeri maneviyatı, çalışan motivasyonuna katkı sağlayarak performansına ivme kazandırmaktadır. Manevi değerlerin önemsendiği bir iş yerinin, sadece çalışanlar arasında değil, aynı zamanda çalışanlar ile işverenler ve organizasyon ile tüketiciler arasında da güvene yol açan etik davranışları ortaya çıkaracağı, çalışanların moral ve motivasyonunu yükselteceği söylenebilir. Bu da çalışanların gelişmesini, kişisel tatminini ve iş başarısını artırabilir. Aynı zamanda iş başarısızlığına karşı tolerans, stresle daha kolay başa çıkabilme ve örgüte daha fazla bağlı olmayı beraberinde getirebilir.

Günümüz modern toplumlarının iş yaşamında rekabetin ve kazanma hırsının merkeze alındığı, her şeyin otomatikleşip hızla tüketildiği iş ortamlarında duyguların, değerlerin ve dini-manevi yaşantıların ikinci plana itildiği söylenebilir. Bu bağlamda iş yerinin dini-manevi yaşantılara destek olması, çalışanların işlerini anlamlı ve değerli bulmalarına ve kendilerini iş değerleriyle uyumlu görmelerine katkı sağlayabilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Örgüt psikolojisi ve din psikolojisinin kesiştiği bir noktada bulunan bu araştırma dinin hem iş yeri maneviyatı hem de iş doyumunu üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak birtakım önerilerimiz olacaktır. Dinin hem iş yeri maneviyatı hem de iş doyumunu üzerindeki olumlu etkilerini dikkate alarak, örgüt yöneticilerine iş yerlerinde çalışanların dini-manevi ihtiyaçlarının karşılanması ve dini-manevi yaşantılarının desteklenmesine yönelik planlamalar yapmaları önerilebilir. Ayrıca genelde örgüt çalışanları özelde katılım bankası çalışanların iş doyumlarını olumlu veya olumsuz etkileyen faktörlerin tespit edilmesi ve iş doyumlarının daha da artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması önerilebilir. Bu çalışma katılım bankası çalışanlarından oluşan bir örneklem ile sınırlı olduğundan dindarlık, iş yeri maneviyatı ve iş doyumunu ilişkilerinin farklı örneklem gruplarıyla yapılması da önerilmektedir. Ayrıca katılım bankası çalışanları üzerinde söz konusu değişkenlere yönelik derinlikli mülakat çalışmalarının yapılması da alana önemli bir katkı sağlayacaktır. Yine katılım bankası çalışanları üzerinde yapılan bu çalışmanın farklı değişkenler ile katılım bankasını tercih eden müşteriler üzerinde de yapılması, müşteri tercihlerinin Din Psikolojisi açısından değerlendirilmesi açısından faydalı bilgiler sunabilir. Psikolojinin farklı alanları ile Din Psikolojisi'nin araştırma alanlarının kesiştiği konular hakkında yapılacak çalışmalar her iki alanın gelişimine de katkı sunacaktır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Acat, Betül. *Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Akgündüz, Sevgül. *Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Banka Çalışanları İçin Yapılan Bir Araştırma*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Allport, Gordon W. - Ross, J. Michael. "Personal Religious Orientation and Prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 432-443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- Amaliah, Ima vd. "The Impact of the Values of Islamic Religiosity to Islamic Job Satisfaction in Tasikmalaya West Java, Indonesia, Industrial Centre". *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 211 (2015), 984-991. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.131>
- Arslan, Zeynep. *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Avcı, Nuri. "İş Yeri Maneviyatı ile Çalışan Performansı Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme". *Electronic Journal of New Media* 3/3 (2019), 213-225. <https://doi.org/10.17932/IAU.EJNM.25480200.2019.3/3.213-225>
- Ayten, Ali. "Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2009), 111-128.
- Ayten, Ali. *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İz Yayıncılık, 2010.
- Ayten, Ali. *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Ayten, Ali - Yıldız, Refik. "Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dini Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/1 (2016), 281-308.
- Bakır, Emrah. *Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etki Eden Faktörler Üzerindeki Etkisi ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'de Bir Uygulama*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009.
- Balcı Arvas, Fatma. "Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/5 (2018), 40-63. <https://doi.org/10.15869/itobiad.463831>
- Balcı Arvas, Fatma. "Öznel İyi-Oлма Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (2017), 165-201.
- Baron, R. M. - Kenny, D. A. "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations". *Journal of Personality and Social Psychology* 51/6 (1986), 1173-1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>

- Bednarczuk, Michael. "God in the Workplace: Religiosity and Job Satisfaction Among US Public Servants". *Journal of Public and Nonprofit Affairs* 5/3 (2019), 261-276. <https://doi.org/10.20899/jpna.5.3.261-276>
- Bekiş, Tuba. *İş Yeri Maneviyatının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma*. Niğde Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Bridges, Robert A. - Spilka, Bernard. "Religion and The Mental Health of Women". *Religion and Mental Health*. 43-53. New York, NY, US: Oxford University Press, 1992.
- Brown, Donna - Sargeant, Marcel A. "Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Religious Commitment of Full-Time University Employees". *Journal of Research on Christian Education* 16/2 (2007), 211-241. <https://doi.org/10.1080/10656210701647613>
- Büyüköztürk, Şener vd. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012.
- Chamberlain, Kerry - Zika, Sheryl. "Religiosity, Life Meaning and Wellbeing: Some Relationships in a Sample of Women". *Journal for the Scientific Study of Religion* 27/3 (1988), 411-420. <https://doi.org/10.2307/1387379>
- Dağcı, Abdullah - Kartopu, Saffet. "Meslekî Tükenmişlik ile Dindarlık Eğilimi Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Turkish Studies* 9/8 (2014), 365-383. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7360>
- Dikmen, Ahmet Alpay. "İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 50/3 (1995), 115-140. <https://doi.org/10.1501/SBFder.0000001851>
- Doğan, Mebrure. *Sabır Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Düzgüner, Sevide. *Maneviyat Algısı ve Diğerkamılıkla İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Elkins, David N. vd. "Toward a Humanistic-Phenomenological Spirituality: Definition, Description, and Measurement". *Journal of Humanistic Psychology* 28/4 (1988), 5-18. <https://doi.org/10.1177/0022167888284002>
- Ellison, Christopher G. vd. "Does Religious Commitment Contribute to Individual Life Satisfaction?" *Social Forces* 68/1 (1989), 100-123. <https://doi.org/10.2307/2579222>
- Ellison, Christopher G. - Levin, Jeffrey S. "The Religion-Health Connection: Evidence, Theory, and Future Directions". *Health Education & Behavior* 25/6 (1998), 700-720. <https://doi.org/10.1177/109019819802500603>
- Ellison, Craig W. "Spiritual Well-Being: Conceptualization and Measurement". *Journal of Psychology and Theology* 11/4 (1983), 330-340. <https://doi.org/10.1177/009164718301100406>
- Ergül, Okan. *Banka Çalışanlarının İş Tatminini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, MasterThesis, 2015.
- Evirgen, Bülent vd. "Banka Müdürlerinin Etik Davranışları Çalışanlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılıklarını Güçlendirir Mi?" *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 17/1 (2016), 1-21. <https://doi.org/10.1177/009164718301100406>
- Ghazzawi, Issam vd. "Faith and Job Satisfaction: Is Religion a Missing Link?" *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict* 20/1 (2016), 1-29.
- Göcen, Gülüşan. *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Güner, Feriştah vd. "Banka Çalışanlarının Mesleki Stres ve Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Düzeyleri ile İlişkisi". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 6/3 (2014), 59-76.
- Gürses, İbrahim. "Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 359-377.

- Hayta, Akif. "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 29-63.
- Hıdır Özcan, Anıl - Bayarçelik, Ebru Beyza. "Kuşaklara Göre İş Tatmini, Tükenmişlik ve İş Yaşam Dengesi". *International Journal of Management and Administration* 4/7 (2020), 54-70. <https://doi.org/10.29064/ijma.665688>
- Holdcroft, Barbara. "What is Religiosity?" *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice* 10/1 (2006). <https://doi.org/10.15365/joce.1001082013>
- Hood, Ralph W. vd. *The Psychology of Religion*. New York, NY: The Guilford Press, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Jaramillo, Matthew. *Calling, Life Satisfaction and Job Satisfaction: Religion as a Moderator*. Colorado: Colorado State University, Yüksek Lisans, 2011. <https://doi.org/10.1037/e608872010-001>
- Jenaabadi, Hossein. "Studying The Relationship Between Religious Orientation and Job Satisfaction of Employees in Saravan's Offices". *Journal of Educational & Instructional Studies in the World* 3/4 (2013), 9-14.
- Kayıklık, Hasan. "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 491-499.
- Kinjerski, Val M. - Skrypnek, Berna J. "Defining Spirit at Work: Finding Common Ground". *Journal of Organizational Change Management* 17/1 (2004), 26-42. <https://doi.org/10.1108/09534810410511288>
- Koca, Gökhan - Özçifçi, Vesile. "İş Tatmini: Öğretim Elemanlarına Yönelik Bir Uygulama". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 48 (2015), 400-415.
- Kolodinsky, Robert W. vd. "Workplace Values and Outcomes: Exploring Personal, Organizational, and Interactive Workplace Spirituality". *Journal of Business Ethics* 81/2 (2008), 465-480. <https://doi.org/10.1007/s10551-007-9507-0>
- Krishnakumar, Sukumarakurup - Neck, Christopher. "The 'What', 'Why', and 'How' of spirituality in the workplace". *Journal of Managerial Psychology* 17/3 (2002), 153-164. <https://doi.org/10.1108/02683940210423060>
- Legere, Thomas E. "A Spirituality For Today". *Studies in Formative Spirituality* 5/3 (1984), 375-383.
- Levin, Jeffrey S. - Taylor, Robert Joseph. "Panel Analyses of Religious Involvement and Well-Being in African Americans: Contemporaneous vs. Longitudinal Effects". *Journal for the Scientific Study of Religion* 37/4 (1998), 695-709. <https://doi.org/10.2307/1388151>
- Martinson, Oscar B. - Wilkening, Eugene A. "Religion, Work Specialization, and Job Satisfaction: Interactive Effects". *Review of Religious Research* 24/4 (1983), 347-356. <https://doi.org/10.2307/3511013>
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.
- Milliman, John vd. "Workplace spirituality and employee work attitudes: An exploratory empirical assessment". *Journal of Organizational Change Management* 16/4 (01 Ocak 2003), 426-447. <https://doi.org/10.1108/09534810310484172>
- Neck, Christopher P. - Milliman, John F. "Thought Self-leadership: Finding Spiritual Fulfilment in Organizational Life". *Journal of Managerial Psychology* 9/6 (01 Ocak 1994), 9-16. <https://doi.org/10.1108/02683949410070151>
- Nettle, Daniel. *Happiness: The Science Behind Your Smile*. Oxford: Oxford University Press, 2006. <https://doi.org/10.7861/clinmedicine.6-2-214>
- Orhan, Nazife. *Bankacılık Sektöründe Duygusal Zekâ ve Yenilikçi İş Davranışlarının İş Tatmini Üzerine Etkileri*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2012.
- Özaydın, Mehmet Merve - Özdemir, Ömer. "Çalışanların Bireysel Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Bir Kamu Bankası Örneği". *İşletme Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2014), 251-281.

- Pargament, Kenneth I. "The Psychology of Religion and Spirituality? Yes and No". *The International Journal for the Psychology of Religion* 9/1 (1999), 3-16. https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr0901_2
- Peker, Hüseyin. "Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 41-49.
- Pelenk, Saadet Ela - Acaray, Ali. "Aşırı İş Yükünün İş Tatminine Etkisinde İşyeri Maneviyatının Düzenleyici Rolü". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 11/27 (2020), 480-497. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.651135>
- Rezapour, Yasser vd. "The Role of Faith in Work, Religious Beliefs, and Spirituality in the Prediction of Job Satisfaction Among Rehabilitation Experts". *Iranian Rehabilitation Journal* 14/4 (2016), 217-222. <https://doi.org/10.18869/nrip.irj.14.4.217>
- Rio, Carlos Del M. - White, RIO ve Lyle J. "Maneviyatı Dindarlıktan Ayırmak: Hilomorfik Bir Bakış Açısı". çev. Selma Baş. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 37/1 (2016), 73-113.
- Robert, Tracey vd. "Relationships Between Adult Workers' Spiritual Well-Being and Job Satisfaction: A Preliminary Study". *Counseling and Values* 50 (2006), 165-175. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.2006.tb00053.x>
- Sadykova, Guzel - Tutar, Hasan. "İşyeri Maneviyatı ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma / A Study on The Relationship Between Workplace Spirituality and Organizational Trust". *Sayıştay Dergisi* 93 (2014), 43-65.
- Sat, Sultan - Ay, Ünal. "Banka Çalışanlarının İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi". *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/2 (01 Aralık 2010), 47-66.
- Sherman, Allen C. - Simonton, Stephanie. "Religious Involvement Among Cancer Patients: Associations With Adjustment and Quality of Life". *Faith and Health: Psychological Perspectives*. 167-194. New York, NY, US: The Guilford Press, 2001.
- Singhai, Manisha vd. "Job Satisfaction: A Review". *Research Journal of Management Sciences* 5/9 (2016), 66-68.
- Stain, Skjorshammer. *Religion and Job Satisfaction*. Emory University Dissertations Publishing, 1979.
- Sundjoto, Sundjoto vd. "Role of Religion: Implications of Personal Value and Corporate Culture on the Lecturer Job Satisfaction". *Archives of Business Research* 4/3 (2016), 86-93.
- Tekeli, Seda - Paşaoğlu, Didem. "Türkiye'de Banka Çalışanlarının Performansını Etkileyen Faktörler: Eskişehir İli Kamu ve Özel Banka Örneği". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 4/2 (2012), 177-189.
- Tunç, Selamettin. *İş Doyumunun Yaşam Memnuniyetine Etkisi: Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Van der Walt, Freda. *The Relationship Between Spirituality and Job Satisfaction*. University of Pretoria, Doktora Tezi, 2007.
- Wening, N. - Choerudin, A. "The Influence of Religiosity Towards Organizational Commitment, Job Satisfaction and Personal Performance". *Polish Journal of Management Studies* 11/2 (2015), 181-191.
- Wnuk, Marcin. "Spirituality and Job Satisfaction. Mediating Role of Stress, Gratitude Towards Organization and Trust in Supervisor. Moderating Role of Religious Practices". *Modern Management Review* 23/25 (2018), 277-295. <https://doi.org/10.7862/rz.2018.mmr.59>
- Yafiz, Muhammad vd. "Islamic Religiosity and Job Satisfaction Among Muslim Teachers in Malaysia". *HTS Teologiese Studies / Theological Studies* 78/4 (2022), 1-7. <https://doi.org/10.4102/hts.v78i4.7569>
- Yanık, Ramazan - Sumer, Serpil. "Akademisyenlerin İslami Bankacılık Algısı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/3 (2019), 1177-1190.

- Yüksel, Zeynep. "Vaizlerin İş Doyumu Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği". *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016), 225-234. <https://doi.org/10.15745/da.95028>
- Zainudin, Muhamad Izzuddin vd. "Islamic Working Environment, Organizational Commitment and Employee's Job Satisfaction and Performance in Service Industry in Malaysia: A Conceptual Paper". *Advances in Business Research International Journal* 4 (2018), 67-76. <https://doi.org/10.24191/abrij.v4i1.10082>

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 265-285

Üsküdar Şer'iyye Sicillerine Göre Eytam Mallarının Finansal Kullanımı (1850-1856)

*Financial Use of Orphans Property According to Üsküdar
Court Records (1850-1856)*

Mustafa GÜLER

Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Professor, Afyon Kocatepe University Faculty of Science And Literature, Department of
History
Afyonkarahisar/Türkiye

✉ mustafaguler4308@gmail.com orcid.org/0000-0003-2811-6403

Necla KIZILDAĞ PALTA

Doktorant, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Doctorant, Afyon Kocatepe University Faculty of Science And Literature Department of
History
Afyonkarahisar/Türkiye

✉ neclakizildag26@gmail.com orcid.org/0000-0003-2781-7590

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 21.07.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Güler, Mustafa – Kızıldağ Palta, Necla. “Üsküdar Şer'iyye Sicillerine Göre Eytam Mallarının Finansal Kullanımı (1850-1856)”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 265-285. <https://doi.org/10.52637/kiid.1308537>

Cite as: Güler, Mustafa – Kızıldağ Palta, Necla. “Financial Use of Orphans Property According to Üsküdar Court Records (1850-1856)”. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/ Special Issue (October 2023), 265-285. <https://doi.org/10.52637/kiid.1308537>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Mustafa GÜLER – Necla KIZILDAĞ PALTA | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Üsküdar Şer'iyye Sicillerine Göre Eytam Mallarının Finansal Kullanımı (1850-1856)*

Öz

Osmanlı Devleti'ndeki finansal sistem, İslam hukuku çerçevesinde şekillenirken, özellikle klasik dönemde yerel düzeyde kalmış, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ise merkezî bir hal kazanarak kurumsallaşma sürecine girmiştir. Klasik dönemde finansal araçlara vereceğimiz örneklerin başında orta sandıkları, avarız vakıfları, para vakıfları gelmektedir. 15. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan, kişinin menkûl malını vakfederek hayır amaçlı kullanılmasını sağlayan para vakıfları, bölgesel finans araçlarından biridir. Para vakıfları ile bölge halkının nakit ihtiyacı karşılanırken, ekonomik olarak hareketlenme de hedeflenmiştir. Söz konusu finans kaynaklarının devamı ise eytam sandıklarıdır. Toplumdaki yetim çocukların malları ile oluşturulan eytam sandıkları, para vakıfları geleneğinin devamı şeklinde, nakit para ihtiyacı olan kişilere bir banka işlevi görerek borç para vermişlerdir. Eytam sandıklarının yapılanma tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde ailesini kaybetmiş çocukların sosyo-ekonomik haklarını korumak amacıyla kurulmuştur. Eytam sandıkları, yetim çocukların ebeveynlerinden kendilerine intikal eden malları fon olarak alıp işleten yapılar idi. Hem yetim paralarını işletme hem de bölgesel finans kaynağı ile kredi imkânı amacı taşıyan sandıklar, zaman içerisinde kötü niyetli çalışanlar ve vasilerin hilelerine maruz kalınca, 1850 yılından sonra merkezden kontrol edilmek istenmiştir. Bu maksatla 1851 yılında sandıkları denetlemek amacıyla Eytam Nezareti kurulmuştur. Eytam sandıklarının sermayesi, vefat eden anne babanın çocuklarına bıraktıkları her türlü para, mücevherat, vakıf gelirleri, ev, bağ, bahçe, tarla, çiftlik gibi vb. akarlardan oluşmuştur. Nakit para ve mücevherat, sandıklara devredilmiştir ve belli nemalar ile nakit para talebinde bulunan kişilere, gösterecekleri teminat karşılığında borç para verilmiştir. Bedestenlerde muhafaza edilen sandıkların Eytam Nezareti binasına nakledilmesi istense de eski gelenek devam ettirilmiş ve bedestenlerde muhafaza edilmiştir. Öncelikle esnaf, tüccar, kuyumcu olmak üzere pek çok kişi ihtiyaçları çerçevesinde eytam sandıklarından nakit para talebinde bulunmuşlardır. 1851 yılından önce dağınık halde bulunan ve kuralsız çalışan sandıklar, bu tarihten itibaren belli kurallar ve sınırlamalar ile faaliyet göstermiştir. 1851 Eytam Nizamnamesi'nin kuralına göre herkese borç veren sandıklar, bundan böyle çalışanlarına ve yetimlerin vasilerine borç vermemiştir. Bu sınırlama 1906 yılına kadar devam etmiş olmakla beraber, bu tarihten sonra da yine belli kural ve sınırlamalar ile borç para vermişlerdir. Yetim çocuk reşit yaşa geldiğini ispat ettikten sonra sandıkta biriken paralar, çocuğa kadı huzurunda teslim edilip hesabı kapatılmıştır. Bizler bugün, borçların kaleme alındığı hesap defterlerinden hangi bölgede ne kadar sandık olduğu ve ne şekilde çalıştıklarına dair bilgiler elde edebilmekteyiz. Üsküdar şer'iyye sicillerinde yer alan eytam sandıkları muhasebe kayıtlarının incelenmesiyle oluşan yetim mallarının finansal kullanımına dair bu çalışma, eytam sandıklarının oluşumu ve işleyişi hakkında bilgiler sunmaktadır. 1850-1856 yılına ait Üsküdar eytam sandıklarının borç kayıtları incelendiğinde, sandıkların nizamname kurallarına değil, para vakıflarındaki vakfiyelerin kuralları ve usullerine göre hareket ettiği tespit edilmiştir. Kanaatimizce bir finansal araç olarak değerlendirilebilecek Üsküdar eytam sandıkları, nizamname kurallarına uyum sağlamakta gecikmiş, para vakıfları kurallarını terk edememiştir. Sandıklardan para talep eden ve borç alan kişiler, vade süreleri ayrıca nema oranları gibi hususlarda 1851 Eytam Nizamnamesi ve Eytam Sandıkları Nizamnamesi kurallarından bağımsız hareket etmişlerdir. Söz konusu hususların somut örnekler ve istatistiksel verilerle aktarıldığı bu çalışma, Üsküdar yetimlerinin sandıklarında yapılan muameleleri göstermeyi hedeflemektedir. Kanaatimizce özellikle Eytam Nezareti'nin kurulduğu ilk yıllarda, farklı bölgelerde de para vakıflarını devam ettiren eytam sandıkları mevcuttur. Bu husus müstakil çalışma konusudur. Zamanla taşrada faaliyet gösteren eytam sandıkları, nizamname kurallarının dışına çıkabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İslamî Finans, Üsküdar, Eytam Sandıkları, Yetim.

* Bu çalışma Necla Kızıldağ Palta'nın Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "XIX Yüzyıl Üsküdar Örneğinde Yetimler (1850-1856)" isimli hazırlanmakta olduğu doktora tezinden üretilmiştir.

Financial Use of Orphans Property According to Üsküdar Court Records (1850-1856)*

Abstract

While the financial system in the Ottoman Empire was shaped within the framework of Islamic law, it remained at the local level, especially in the classical period, and after the declaration of the Edict of Gülhane, it became centralized and entered the process of institutionalization. Examples of financial instruments in the classical period include middle funds (safe-deposit boxes in the Ottoman Empire), avariz foundations (special Ottoman foundations for helping one another) and money foundations. Money foundations, which were established in the first quarter of the 15th century, were one of the regional financial instruments that donate a person's movable property and enable it to be used for charitable purposes. The continuation of the aforementioned financial resources is the orphan chests (eytam funds). Orphan chests created with the property of orphaned children in the society, as a continuation of the tradition of cash foundations, lent money to people in need of cash by functioning as a bank. The exact date of the establishment of the orphan chests is not known. However, they were established in the Ottoman Empire to protect the socio-economic rights of children who had lost their families. Orphan chests were structures that received and managed the property of orphaned children inherited from their parents as funds. The chests, which aimed both to manage orphans' money and to provide loans with regional financial resources, were tried to be controlled from the center after 1850, when they were exposed to the frauds of malicious employees and guardians over time. For this purpose, the Orphans Ministry was established in 1851 to supervise the funds. The capital of orphan chests consisted of all kinds of money jewelry, foundation income, houses, vineyards, gardens, fields, farms, etc., left by the deceased parents to their children. Cash and jewelry were transferred to the chests and money was lent to people who demanded cash with certain interest rates in exchange for collateral. Although it was requested to transfer the chests kept in the covered bazaars to the Orphans Ministry building, the old tradition was continued and preserved in the covered bazaars. First of all, many people, including tradesmen, merchants and jewelers, demanded cash from the orphanage funds within the framework of their needs. Before 1851, The funds/ballot boxes were disorganized and operated without any rules, but since then they have operated with certain rules and limitations. According to the rule of the 1851 Orphans Regulations in Ottoman Empire the funds that give loans to everyone have no longer given loans to their employees and guardians of orphans. Although this restriction continued until 1906, after this date, they still lent money with certain rules and limitations. After the orphan child reached the age of majority, the money accumulated in the ballot box was handed over to the child in the presence of the judge and the account was closed. Today, we can obtain information on how many ballot boxes there were in which region and how they functioned from the account books in which the loans are written. This study on the financial utilization of orphans' property, which is based on an analysis of the accounting records of the orphans' chests in the Üsküdar court records (şer'iyeye registers), provides information on the formation and functioning of the orphans' chests. An analysis of the debt records of the Üsküdar orphans' chests funds for the years 1850-1856 reveals that the funds acted in accordance with the rules and procedures of the endowments in the money foundations rather than the rules of regulations. Üsküdar orphans' chests, which can be considered as a financial instrument, in our opinion, were late in adapting to the rules of regulation and could not abandon the rules of the money foundations. The people who demanded and borrowed money from the funds acted independently of the rules of the 1851 Orphans Regulations in the Ottoman Empire and the Orphans Chests Regulations in the Ottoman Empire in terms of maturity periods and interest rates. This study, in which the aforementioned issues are presented with concrete examples and statistical data, aims to show the transactions carried out in the funds of Üsküdar orphans. In our opinion, especially in the first years of the establishment of Orphans Ministry, there were also orphans' chests in different regions that continued the money foundations. This is the subject of a separate study. As time passed, the provincial funds operating in the provinces were able to deviate from the rules of regulation.

Keywords: The Ottoman Empire, Islamic Finance, Üsküdar, Orphans' Chests, Orphan.

* This study produced from Necla Kızıldağ Palta's doctoral thesis, titled "Orphans in the Case of Üsküdar in the XIX Century (1850-1856)" at Afyon Kocatepe University Social Sciences Institute.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, geniş bir coğrafya üzerinde hüküm sürdüğünden ve kendine mahsus bir yönetim şekli olarak eyaletleri barındırdığından dolayı, ekonomik ihtiyaçların karşılanması için kendine özgü kurumlar oluşturmuştur. Bu müesseselerin başında para vakıfları gelmektedir. İslam medeniyetinin en önemli hayır kurumu olan vakıflar, öncelikle hayırsever kişilerin mallarını Allah rızası için tahsis edip insanlara fayda sağlama maksadı üzerine kurulmuştur. Bu amaç doğrultusunda toplumun eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, bayındırlık, ulaşım gibi temel ihtiyaçlarının yanında değişik mimari eserlerle umran yolundaki ihtiyaçları karşılanmıştır.¹ Ayrıca vakıflar; dönemin para, sermaye, kredi ve diğer finansal araçların karşılanmasını da ifa etmişlerdir. Bu alanın en önemli örneği para vakıflarıdır.

Osmanlı Devleti'nde akar olarak vakfedilen şey ev, arsa, dükkân, tarla gibi gayrimenkullerin yanında menkul olarak para ve eşya da olabilmıştır. Para vakıfları adı verilen bu meblağ yüzde on beş nema değeri ile nakit para ihtiyacında olan kişilere kredi imkânı sunmaktaydı.² Para vakıflarının başlangıç tarihi tam olarak bilinmese de, ilk para vakfı uygulamalarının Fatih Sultan Mehmet zamanında tesis edildiği düşünülmektedir.³

Para vakıfları mudârebe⁴, ibdâ'⁵, murâbaha⁶ ve muâmele-i şer'iyye⁷ gibi uygulamalar ile fon olarak isimlendirebileceğimiz nakit paraları, ihtiyaç sahiplerinin kullanımına sunmuştur.⁸

Klasik dönemde müstakil olarak faaliyet gösteren para vakıfları, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği devlet içi merkezileşme anlayışı ile tüm vakıflarla birlikte tek çatı altında toplanarak *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*'ne bağlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde doğrudan para vakıfları ile ilgili birim oluşturularak *Terekât ve Nukûd-u Mevkûfe Kalemî* oluşturulmuştur.⁹

Cumhuriyet'in ilanının ardından yapılan düzenlemeler sonrasında 1930 yılından sonra *Vakıf Paralar Müdürlüğü*'ne dönüştürülen Terekât ve Nukûd-u Mevkûfe Kalemî'nin nakit para mevcudu 50 milyon liraya ulaşmıştır. Bu paranın büyük bir kısmı ile 1954 yılında Vakıflar Bankası kurulmuş ve böylelikle para vakıfları, maksadından farklı bir sisteme evrilmiştir.¹⁰

Yetimlerin nakit varlıklarının korunması maksadı ile 18. yy başlarında tesis edilen eytam sandıkları, borç verme işlemlerinde para vakıfları ile aynı usulü tatbik etmiştir.¹¹ Özellikle nakit para borç verirken muâmele-i şer'iyye usulünü kullanan eytam sandıkları, ihtiyacı olanlara kredi imkânı sağlamıştır.¹² Hemen belirtelim ki eytam sandıklarının sermayesi, para vakıflarındaki gibi nakit paralar değil yetimlere murisleri tarafından bırakılan malların nakit gelirleridir.

¹ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 19.

² Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, 138.

³ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, (Ankara: TTK Yayınları, 2003), 11.

⁴ Ana sermayenin, kâr ve zarar ortaklığı şeklinde işletilmesi: Cengiz Kallek, "Mudârebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/358.

⁵ Sermayenin hayır amacıyla kullanılması: Fethi Gedikli, "İbdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/262.

⁶ Para vakfı elinde bulunan sermayeden önce belirlenmiş bir oranla ihtiyaç sahiplerine fon kullanılması: İbrahim Kâfi Dönmez, "Murâbaha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31, 148.

⁷ Faiz yasağını açık olarak ihlal etmeden belli orandaki bir fazlalıkla geri alacak şekilde borç verme: Bilal Aybakan, "Muamele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/317-319.

⁸ Necla Kızıldağ vd., "Osmanlı Dönemi Eytam Sandıklarından Modern Bankacılığa Geçiş", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 24 (2003), 54.

⁹ Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, 138.

¹⁰ Özcan, *Para Vakıfları*, 87-89.

¹¹ Kızıldağ vd., "Modern Bankacılığa Geçiş", 55.

¹² Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, Haziran 2015), 97.

Muâmele-i şer'iyeye usulüne göre önce yetim sandığı, borç verecek kişinin değeri takdir edilen malını talep edilen para kadar satın alır. Akabinde bu mal, belli bir vade süresi sonunda aynı kişiye belirli bir yüzde eklenmiş olarak tekrar satılır. Bu alım satım işlemi, aynı sonucu verecek şekilde farklı bir usulle de uygulanabilir. Örneğin yine sandığa ait bir mal vadeli şekilde satılır. Akabinde daha düşük bir bedelle tekrar geri alınır.¹³ Klasik dönemde Bu muamelenin miktarı, Şeyhülislam fetvalarıyla en fazla %15 kâr olarak belirlenmiştir.¹⁴ 1851 Eytam nizamnamesinde ise oran yine %15 olarak belirlenmiştir.¹⁵

Eytam sandıklarının para vakıflarından bir diğer farkı ise kuruluş ve işleyişinin 1851 tarihinden itibaren merkezî bir nezaret tarafından yürütülmüş olmasıdır. 1851 yılından itibaren merkezileştirilip tamamıyla devlet kontrolü eline geçen eytam sandıklarının bu değişimi, bir zaruretin sonucudur.

Zira 1809-1812 Osmanlı Rus Harbi, 1804-1817 Sırp İsyanı, 1821-1829 Yunan İsyanı Osmanlı Devleti'ni malî bunalıma sürükleyen, Osmanlı parasının en fazla taşış¹⁶ edildiği, enflasyonun yoğun olarak yaşandığı dönem olmuştur. Bu olumsuz hadiseler devleti ekonomik açıdan zorlamıştır. Çözüm arayışları neticesinde, devlet içi yeni mali kaynakların kullanılması teşvik edilmiştir.¹⁷ Bunlar arasında yetimlere kalan terekeler önemli bir kaynak olarak tercih edilmiştir. Devlet bu noktada İstanbul'daki yetim çocuklarına intikal eden terekelerin teftişi ile işe başlamış, gerekli teftişler sonucunda elde edilen rapora göre yüklü miktarda yetim malının var olduğunu ve bu paraların tek çatı altında toplanmasını istemiştir. Ardından yetim mallarını denetime almak amacıyla 1851 yılında Eytam Nezareti'ni, bir yıl sonra 1852 yılında da eytam sandıklarının teşkil etmiştir. Günümüz anlayışı ile bir banka işlevi gören eytam sandıklarından kredi alma talebi gün geçtikçe artmıştır. Eytam sandıklarının taşralarda teşkilatlanması ise ancak 1870'lerde gerçekleştirilebilmiştir.

Bu uygulamanın ardından devlet hem yetimlerin mallarını korumuş hem toplumun nakit ihtiyacını karşılamış hem de gerektiğinde kendisi bu sandıklardan borç almıştır.

1. EYTÂM NEZARETİ VE SANDIKLARININ KURULMASI

19. yüzyıla kadar yetim mallarının tespiti, kayıt altına alınması ve reşit oluncaya kadar işletilmesi kadıların denetiminde yürütülmüştür. Ancak gerek idari mantıkta yaşanan değişimler gerekse takip noktasında yaşanan zorluklar nedeniyle yetim mallarında zayıt oluşmaya başlamıştır. Bu olumsuzluklar sonucunda yerine ulaşmayan miras malları, kısmen de olsa vasilik yapmaya layık olmayan kişiler ile iyi niyetli olmayan mahkeme görevlilerinin eline geçmiştir.¹⁸ Tedbir olarak yetim mallarının özenli şekilde muhafaza edilip işletilmesi için değişik zamanlarda fermanlar yayımlanmıştır. Örneğin Sultan III. Selim 1790 yılında İstanbul kadısına yazdığı fermanında, bedestenlerde kimi esnaf gruplarının birbirleri ile anlaşarak yetim mallarının düşük paralar ile satılmaya çalışıldığının tespit edildiği vurgulanmıştır. Tekrarı halinde yetim mallarını ihlal edenlerin Magosa Kalesi'ne sürgüne gönderileceği uyarısında bulunulmuştur.¹⁹ III. Selim'in 1798 tarihli başka bir fermanında da

¹³ Aybakan, "Muamele", 317-319.

¹⁴ Konu ile ilgili fetvalara ulaşmak için bk. Abdülkadir Atar, *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 367-368.

¹⁵ 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilanından sonra, ülkede çıkan ekonomik kriz nedeniyle bu oran %9'a düşürülmüştür. Bk. Mehmet Çanlı, "Eytâm Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) ve Eytâm Sandıklarından Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 24 (2020), 178.

¹⁶ Madenî paranın kullanıldığı dönemlerde paranın altın ya da gümüş içeriğinin azaltılması, yani saflık derecesinin eksiltilmesi durumu. Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Taşış Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi* 56 (2006), 12.

¹⁷ Hüseyin Al, *Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi 1820-1875*, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007), 11.

¹⁸ Necla Kızıldağ, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytâm Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler", *Osmanlı Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 6/11 (Ekim 2020), 232-243.

¹⁹ Fatih Bozkurt, "Yetimi Kolla Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1775-1875)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2012), 80-81.

yetimlere yapılan zulümlerin engellenmesi noktasında hassas davranılması istenmiştir.²⁰ Hemen vurgulamamız gerekir ki 1795 yılında yapılan bazı düzenlemelerle III. Selim döneminde, yetim mallarının muhafazası ile ilgili görev alacakların dürüstlükleri ve yetenekleri konusunda sınava tabii tutulmaları, başarısız olanların görev almamaları, buna rağmen hassas davranmayanların cezalandırılmaları ve gerektiğinde vasilere bile verilmeden nakit değerlerin bedestenlerde saklanması söylenmiştir. Ayrıca gayrimenkul olarak ev, arsa, dükkân gibi vakıf varlıklarının usulsüz olarak başkalarına devredilmemesi emredilmiştir.²¹

İrat fermanlardan anlaşılacağı üzere devlet, yetim mallarının hakkıyla korunması ve işletilmesi için hassas davranmıştır. Yaklaşık elli yıllık bir zaman geçtikten sonra klasik dönemde alınan bu tedbirler yeterli olmamış, yetim mallarının tespiti, denetimi ve borç verilmesi hususlarının sağlıklı yürütülmesi amacıyla yine dönemin idarî geleneğine uygun olarak yetim nezareti kurulması fikri gündeme gelmiştir. Şeyhülislam ve Maliye Nezareti'nin aralarındaki yazışmalarında, yetim mallarının ehliyesiz kişiler elinde zayî olmasının önüne geçmek için bir elde toplanması kararlaştırılmıştır.

29 Temmuz 1850 tarihinde Meclis-i Vâlâ'da icrâ edilen toplantıda terekelerin yazıldığı kassam kapısındaki yetim mallarının kâtiplerce istismar edilmesinin önüne geçilmesi amaçlanmış, bunun için Meclis-i Vâlâ üyelerinden Nakibüleşraf Tahsin Bey göreve getirilmiştir.²² Tahsin Bey'in göreve başlamasının ardından Şeyhülislam ve Maliye Nazırı, bir irade yayımlamışlardır. Buna göre, Tahsin Bey yetim malları konusunda yapacağı teftişte kassam kâtiplerini yayına almayacaktır. Bazı kassam kâtiplerinin yetim mallarına yaptıkları zarardan dolayı böyle bir tedbir alınmıştır.²³

Tahsin Bey'in tetkikleri yaklaşık bir yıl sürmüştür. 1851 yılında muhasebesinin büyük çoğunluğunu bitirmiş, bununla ilgili bir lâyiha hazırlayarak Meclis-i Vâlâ'ya sunmuştur. Mecliste yapılan görüşmede, Tahsin Bey'in yapmış olduğu teftiş sonucunda İstanbul'da bulunan yetim mallarının toplam miktarının 106.514 kîse (53 milyon 257 bin kuruş) akçe olduğu tespit edilmiştir. İlâveten bu denli büyük bir miktarın farklı yerlerde denetimsiz olduğu belirtilmiştir. Miktarın ortaya çıkmasının ardından meclis, en azından zikrettiğimiz meblağın zayî edilmesinin önüne geçmek amacıyla çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar arasında, terekelerin tespiti ardından eytam sandıklarına tevdi edilen paralardan verilecek borçları takip etmek amacıyla maaşlı ve uzman bir kişinin tayini dikkat çekmektedir. Meclis üyeleri, müstakil bir nezaret kurulması, terekelerin yazımında kâtip, muhız vb. görevlilerin yanında uzman bir görevli bulunması, malın gerçek değerinde satılmasına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. İlk etapta, kurulacak nezaretin şeyhülislamlık makamına bağlanmasına karar verilmiştir. Tahsin Bey'in de nazır olarak atanması kesinleştirilmiştir. Böylelikle terekelerin yazımı, paylaşılması korunması ve işletilmesi nezaretin yetki alanına verilmiştir.²⁴

Bu çerçevede Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilen hususların ardından Osmanlı Devleti'ndeki yetim, dul, yaşlıların sosyo-ekonomik haklarını korumak ve mümkün olduğunda işletmek amacıyla 7 Rebiülevvel 1268/31 Aralık 1851 tarihinde Şeyhülislamlık bünyesinde Eytam Nezareti kurulmuştur. Nezaret, amaçlarını belirlemek ve işleyişi açıklamak amacıyla da bir nizamname²⁵ yayımlamıştır. Yayımlanan ilk nizamnamenin

²⁰ *İstanbul Şer'iyeye Sicilleri*, 76/23, haz. İlhami Yurdakul, *Osmanlı Merkez İlmîye Teşkilatında Reform (1826-1876)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 132-133, Furkan Şahin, *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 47.

²¹ Yurdakul, *İlmîye Teşkilatında Reform*, 268.

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), *İrade (İ)*, *Dahiliye (DH)*, Dosya No.217,Gömlek No.12800.

²³ BOA, *Sadaret (A)*, *Mühimme Kalemi Evrakı (MKT. MHM)*, Dosya No. 23, Gömlek No 72.

²⁴ BOA, *İ, DH*, Gömlek No. 237, Dosya No. 14312.

²⁵ "Eytâm Nizamnamesidir", *Düstur, Tertip I*, (1289), 1/270-275.

ardından taşrada kurulacak olan eytam sandıklarına dair bir nizamname²⁶ daha yayımlanmıştır. Böylelikle nezaret yetim, deli, dul ve yaşlı kişilerin sosyal haklarını korumayı hedef edinirken, eytam sandıkları ise yetim çocukların malî haklarını himayeyi yani onların parasını muhafaza etmeyi, işletmeyi ve kar etmeyi amaçlamıştır.²⁷ Nezaretin kuruluş nizamnamesi olan 1851 Eytam Nizamnamesinin içeriği şu şekilde özetlenebilir:

1. Bu konuda ilk vurgulanan husus tereke yazımına dairdir. Buna göre; tereke yazımına gelen Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği dâhil, çeşitli mahkeme memurlarının yanında, Eytam Nezareti'nden de memur olacaktır. Bu sayede terekenin tanzimi iki nüsha haline getirilecektir.
2. Yine nizamnamede vefat eden kişinin alacaklarının 3 ay içerisinde tahsilinin yapılması öne çıkmaktadır.
3. Öncesinde bedestenlerde muhafaza edilen yetim malları bu tarihten itibaren nezaret binasında muhafaza edilecektir.²⁸
4. Müzayede ile satımı yapılan malların piyasa değerinden satılmasına özen gösterilecektir. Kıymetinden düşük satılmasından kaçınılacaktır.²⁹
5. Terekedeki eşyanın satılması, muristen kalan paranın intikali sonrasında nezaretin kontrolüne geçen yetim paraları ilk planda %15 nema ile talep eden kişilere, bu olmaz ise %12 nema ile esnaf ve sarraflara borç olarak verilecektir.
6. Alınacak borcun geri ödenmesinde borçludan değer 1,5 katına eşit rehin (ipotek) gösterilmesi gereklidir.
7. Eytam mallarının yazımıyla sorumlu kâtip ve kassam gibi görevliler, önceki gibi bu mallardan borç para alamayacaklardır.
8. Yaşını doldurup rüştünü ispat eden yetim çocuğun malları, bir akçesi dahi zayi edilmeden kendisine teslim edilecektir.³⁰

Eytam Nezareti'nin kuruluşundan sonra taşralarda oluşturulacak eytam sandıkları nizamnamesi de öncekine zeyil olarak çıkartılmıştır. Buna göre:

- 1- Müslüman ve gayrimüslim bireylerin tereke işlemleri usullerince yapılacaktır.
- 2- Vefat eden kişinin geride bıraktığı çocukların kendilerine intikal eden kıymetli eşyaları satılarak sandıklara konulacaktır.
- 3- Çocukların kendilerine kalan menkul ve gayrimenkul malları vasiler tarafından satılarak nakit paraya çevrilecektir.
- 4- Eğer çocuğun vasisi yok ise mahkeme kendisine vasi tayin edecektir.
- 5- Taşralarda emval-i eytam müdürü namıyla bir müdür seçilecektir. Müdürlerin görev süreleri ikişer sene olacaktır.
- 6- Taşralarda sandıklar oluşturulacak, nakit paraya çevrilen meblağlar sandıklarda muhafaza edilecektir. Bu sandıklar eytam müdürleri tarafından mühürlenecektir.
- 7- Sandıktan yapılan borç talebiyle beraber bir rehin gösterilmelidir.
- 8- Yetimin nafakası gelir getiren bir gayrimenkulü var ise oradan; yoksa sandıktan karşılanacaktır. Bunun takibi vasi tarafından gerçekleştirilecektir.
- 9- Eğer sandıklardan bir para hırsızlığı yapılır ise tüm görevliler suçlu sayılacaktır.³¹

Kurallar bu şekilde belirlendikten sonra çalışmaya başlayan kurumlar maksada ulaşma bakımından yeteri kadar performans gösteremediğinden 24 Ekim 1852 tarihinde

²⁶ "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası", *Düstur, Tertip I*, 1/276-281.

²⁷ Safa Saraçoğlu, "Economic Interventionism, Islamic Law and Provincial Government in the Ottoman Empire", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, (2015), 2/59-84.

²⁸ Böyle bir karar alınmış olmasına rağmen sandıklar bedestenlerde muhafaza edilmeye devam edilmiştir. Bk. Mehmet Çanlı, "Tarihî Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukukî Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (2020), 9-3/1306.

²⁹ Abdullah Taha Yıldız, *Kâtip Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin Eytâm Sicillerine Göre Osmanlılarda Yetim Mallarının İdâresi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 31.

³⁰ "Eytâm Nizamnamesidir", 270-275.

³¹ "Memâlik-i Mahrûse", 276-281.

Şeyhülislamlık bünyesinde müdüriyet halini almıştır. Küçülmedeki etken eleman yetersizliği gibi ekonomik nedenlerdir. Çünkü nezaretin kadrosu diğer kurumlardan alınan memurlar tarafından oluşturulmakla beraber, yeni memur alamayan nezaret, mevcut olanların da maaşlarını ödeme noktasında sıkıntılar yaşamıştır.³² Eytam Müdüriyetinin de yetersiz çalışmaları üzerine 1874 yılında Şeyhülislamlık bünyesinde, Eytam Müdüriyetini ve Eytam Sandıklarının denetleyen bir üst merci vasfında Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm kurulmuş³³, nizamnamesi 3 Ekim 1874 yılında yayımlanmıştır.³⁴ Nizamnamelerden birbirilerine atf yapmaları hasebiyle üç kurumun birbirinden ayrı olarak düşünülmemesi sonucu hâsıl olmaktadır. Nitekim 1906 yılına gelindiğinde öncekiler sentezlenerek tek bir nizamnamede³⁵ yayımlanmıştır.

Hemen belirtelim ki zaman zaman devlet ihtiyaç halinde diğer bireyler gibi eytam sandıklarına başvurmuştur. Bu minvalde tarihi belirtilmeyen belgeye göre, Bağdat'ta bulunan askerlerin maaşları için eytam sandıklarından borç alınması dikkate değerdir.³⁶ Hemen belirtelim ki bu talep, dönemin Eytam Nazırı Tahsin Bey tarafından kabul edilmiş ve borç işlemi tahakkuk etmiştir.³⁷ Borçlarını ödeyemeyen Osmanlı Devleti, farklı yetimlerin sandıklarından da borç alabilmiştir.³⁸ Yine ileriki yıllar olan 1857'de Girit Adası'ndaki Kandiyeli Hanya Koran'daki rüştiye mektepleri için alınan 190.000 kuruş borç,³⁹ 1872 yılında İzmit-Eskişehir tren hattı masrafları için alınan borçlar,⁴⁰ eytam sandıklarının ciddi anlamda para bulundurduğunun, parayı iyi işlettiğinin ve dönüşümü sağlıklı icra ettiğinin delilidir.

19. yüzyılın başlarında I. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz koşullardan Eytam Sandıkları da etkilenmiştir. Savaşın ardından Mondros Mütarekesi'nin neden olduğu tüm kurum ve kuruluşlardaki çözülmeden eytam sandıkları da nasibini almış, paralar taşralardaki yöneticiler tarafından gasp edilmiştir. Ardından İstanbul'un işgali sırasında işgal devletlerinin de sandıklara olan müdahalesi durumu iyice kötüleştirmiştir. Bu sürecin sonunda İstanbul'da sandıklar 1920'de kapatılmış, taşralardakiler ise 1926'ya kadar varlıklarını devam ettirmiştir. İlhanın ardından sandıklarda biriken paralar Eytâm ve Erâmîl Bankası'na aktarılmıştır.⁴¹

2. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARINDA TUTULAN DEFTERLER

Eytam sandıkları yetim çocukların vefat eden ebeveynlerinden kendilerine kalan nakit paraların muhafaza edildiği, yeri geldiğinde ihtiyacı olan kişilere belli nema oranıyla borç verilebildiği bir kurumdur. Borç işlemleri yukarıda belirttiğimiz üzere belli kurallar çerçevesinde gerçekleşmiş olup sistem ve detaylar kuruluş nizamnamesinde de zikredilmiştir. Ayrıca tüm muameleler, ilgili kurum ve kâtiplerce deftere yazılmıştır. Bu çerçevede Eytam İdaresi ve sandıklarında pek çok defter tutulmuştur. Bunları yevmiye, icmal, yetim gelir-gider ve eytam teminatlı idâne defteri şeklinde sıralamamız mümkündür.⁴² Ayrıca yapılan taksitle borç alışverişinin kaydedildiği defterler *İdânat Sicilleri* olarak⁴³ da isimlendirilmiştir.

1851'den itibaren dönemin şartları gereği ihtiyaca mebnî olarak oluşmaya başlayan eytam sandıkları defterlerinin düzenli bir hale evrilmesi ancak 1906 yılında yayımlanan

³² Çanlı, "Eytâm Sandıklarının Hukuki Mevzuatı", 1301-1321.

³³ Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı", 163-193.

³⁴ "Bâ İrade-i Seniyye Teşkil İden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâmın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizâmname", *Düstur, Tertip I*, 3/551.

³⁵ "Umûm-u Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdaresi Hakkında Kaleme Alınan Nizâmname" *Düstur Tertip, I*, 8/515-548.

³⁶ BOA, *İDH*, Dosya No. 253, Gömlek No. 15575, Varak No. 2.

³⁷ BOA, *İDH*, Dosya No. 253, Gömlek No. 15575, Varak No. 3-4.

³⁸ BOA, *A, Amedî Kalemî Evrakı (AMD)*, Dosya No. 41, Gömlek No. 18.

³⁹ BOA, *A, Meclis-i Valâ Evrakı (MKT-MVL)*, Dosya No. 86, Gömlek No. 87.

⁴⁰ BOA, *İ, Meclis-i Mahsus (MMS)*, Dosya No. 42, Gömlek No. 1741.

⁴¹ Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 103-121.

⁴² Mehmet Çanlı-Hilal Karavar, "1922-1924 Tarihli Eytam Sandığı İdane Defterine Göre Antalya Merkez Kazasının Finansal Durumu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 34 (2021), 588.

⁴³ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2012), 326.

nizamnamenin 49. maddesiyle sağlanabilmiştir. Söz konusu maddeye göre yetimin baba adı, ikameti gibi bilgilerin yanı sıra, sandıktan borç isteyen kişi ile kefillerin bilgileri, ayrıca alınacak borca karşılık gösterilen rehin ve ipoteklerin neler olduğunun detaylı şekilde yazılması kurala bağlanmıştır.⁴⁴ Eytam sandıklarında yazılan bu sözleşme metni, başlangıçta düz metin halinde şer'iyeye sicillerinin içerisinde yer almışken 1906 sonrasında tablolar halinde yazılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmanın ana kaynağını oluşturan Üsküdar şer'iyeye sicillerindeki idâne kayıtları, para vakıflarının yaptıkları borç işlemleri metinlerinin benzerleridir. Yani para vakıflarında vakıftan borç almak isteyen kişiyle vakfın mütevellisi arasındaki borç sözleşmesi, eytam sandıklarında borç talep eden ve yetimin vasisi arasındaki sözleşmenin benzeridir. Aralarındaki fark vasi-müteveli, yetim-vakıf ayrımıdır.

Bu çerçevede 18. yüzyılda tanzim edilmiş Vahid Efendi Para Vakfı'ndan bir idâne hücceti ile 19. yüzyılda yapılmış olan Ali Nafiz ve Mehmet Raşit isimli yetimlerin sandıklarından yapılan idâne hüccetlerinde karşılaştırma yaptığımızda üslup olarak benzer ifadeler görmekteyiz. Vahid Efendi Para Vakfı'nın mütevellisi Ali Rıza Efendi ile vakıftan borç talep eden Fatma Dilber Hanım'ın vekili A'zam Efendi arasındaki borç sözleşmesine göre; Fatma Dilber Hanım'a 3 sene vade ile 7.000 kuruş borç verilmiştir. Borç işleminde muâmele-i şer'iyeye uygulanarak Dilber Hanım'a bir cild *Ali Efendi Fetâvâsı* kitabı satılmıştır. İşlem sonucunda Fatma Dilber Hanım'ın vakfa ödeyeceği toplam para 9.520 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁴⁵ Benzer şekilde Ali Nafiz ve Mehmet Raşit'in sandıklarında yapılan borç sözleşmesine göre; yetimlerin anneleri ve vasileri olan Şerife Nefise Hanım'a 3 sene vade ile 7.750 kuruş borç verilmiştir. Borç işleminde yine aynı yöntem uygulanarak Şerife Nefise Hanım'a bir cild *Ali Efendi Fetâvâsı* kitabı satılmıştır. İşlem sonucunda Şerife Nefise Hanım'ın sandığa ödeyeceği toplam para 11.235 buçuk kuruş olarak hesaplanmıştır.⁴⁶ Görüldüğü üzere hangi yetimin sandığından borç alınacağı, borçlu bilgileri, alınacak borçların ifade edilişi, vade süreleri, kefil, ipotek-rehin bilgilerinin tanıtımları her iki muamelede de benzerdir. Ayrıca borçlunun ve kefillerin mahkemeye yaptıkları ikrarları aynı şekilde yazılmıştır.

3. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARINDA YAPILAN İDÂNE (BORÇLANMA) İŞLEMLERİ

Konuya başlarken belirtmemiz gereken ilk husus, kazadaki yetim paralarının Üsküdar Bezzazistanı'nda bulunan Sandal Bedesteni'nde⁴⁷ muhafaza edilmekte olduğudur. Çalışmanın çerçevesini oluşturan zamanda yani 1850-1856 yılları arası Üsküdar eytam sandıkları muhasebe kayıtlarından toplam 591 adet idâne işleminin yapıldığı görülmektedir. Üsküdar eytam sandıklarından borç almak için esnaf grubundan erkekler, devlet görevlileri, ayrıca kadınlar, yetimlerin akrabaları gibi pek çok kişi başvurmuştur. Anılan zaman aralığında sandıklara 51 kişisi Müslüman, 21 kişisi gayrimüslim olmak üzere toplam 72 kişi başvurmuştur. Yetimlerin sandıklarından toplam 346.995 kuruş para borç alınmıştır. Sandıklar arasında en fazla borç işlemi Üsküdar Bab Mahkemesi Kâtibi Es-seyyid Elhac Hüseyin Sabri Efendi'nin oğlu İbrahim Âdem ve kızı Şerife Sadıka'nın paraları üzerinden

⁴⁴ "Umûm-u emvâl-i eytâm" 515-548, madde. 49.

⁴⁵ Para vakfı idâne hüccetleri örnekleri için bk. *Kısmet-i Askeri Mahkemesi*, Defter No. 2088, Varak No. 9; İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 116-118, Özcan, *Para Vakıfları*, 398.

⁴⁶ Üsküdar eytam sandığı idâne hücceti için bk. *Üsküdar Şer'iyeye Sicili*, (Ü.Ş.S.), Defter No. 628, Varak No. 22.

⁴⁷ Sandal Bedesteni 1520 yılında dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Sandal Bedesteni'nin etrafında bir mezat alanının bulunması ve korunaklı bir yapı olarak inşa edilmesi tüccarların güvenini sağlamıştır. Bk. Üzeyir Serdar Serdaroğlu, "İstanbul'un Bedestenleri", *Büyük İstanbul Tarihi*, 6-11, (2015), 161-169., Sandal Bedesteni hakkında Reşat Ekrem Koçu, duvarların içindeki mahzenlerle kapının arkasındaki ağaç sürgülere bakıldığında geceleri burada nöbet tutulduğunu söylemiştir. Bu da Sandal Bedesteni'nin eytam sandıklarının muhafazası için tercih edilen yer olmasını destekler mahiyettedir. Bk. Reşad Ekrem Koçu, "İstanbul'un En Eski Tarihi Eserlerinden Bedesten ve Kapalıçarşı" Taha Toros Arşivi, *Hayat Tarih Mecmuası* 1 (Şubat 1973), 49-58.

yapılmıştır.⁴⁸ Sandıklar arasında en az talep gören ise Behram Paşa'nın oğlu Mehmet Habib'in sandığıdır. Sandıktan yalnızca yetimin vasisi Mustafa Ağa 302 kuruş borç almıştır.⁴⁹

Sandığa borç almak üzere başvuran kişiler, öncelik olarak kefil ve ipotek göstermek zorunda idiler. 1851 nizamnamesinde kefil olarak gösterilen şahısların güvenilir, adil, yaşadığı mahalle tarafından bilinen kimseler olması gerekliliği hükme bağlanmıştır.⁵⁰ Kimi kefillerin borcu olan kişi ile yakın akrabalık bağlarının bulunması dikkat çeken bir husustur. Bu çerçevede borç alan kişinin annesi, babası, kardeşi, eşi, büyük oğlu ya da kızı, damadı, kayınpederi, kayını, akrabası gibi kişiler kefil olmuşlardır. Kadınların borçlanmasında çoğunlukla yakın akrabalar kefil olabilmişken, erkeklerin kefil bulmaları hususunda ise belki de ev ya da akraba dışındaki kadına oranla ticarî anlamda irtibatla olduğu daha fazla çevresi bulunduğundan, kendi meslek grubundan kişiler ile başka şahıslar da kefil olabilmişlerdir.

Eytam Nizamnamesine göre, borç alınacak paraya karşılık gösterilen ipotek ise alınacak borcun bir buçuk katına⁵¹ eşit olmak zorundadır. Bunu belirlemek için dönemin emlak değerlendirenleri olan serbest veya resmî çalışan mimarlardan malın değerini tespit etmeleri istenmiştir. Sandıklarda istenilen borca karşılık altın, mücevherat gibi değerli eşyalar rehin olarak gösterilirken, tarla, ev bostan gibi gayrimenkuller de ipotek olarak gösterilmiştir.⁵² Üsküdar eytam sandıklarından borç alan kişilerin sandıklara sundukları rehin ve ipotekler ise şunlardır:

Mücevherat: Saat, taşlı elmas, taşı noksan elmas yüzük, tam altın, yarım altın, hayriye altın, künye, bilezik, rumi altın, atik tam altın, rum-i cedid altın, muradi altın, armudi altın, tek taşlı yüzük, inci, künye, elmas künye, çift ve tek küpe, altın saat, taraklı gümüş saat, zümrüt küpe, bilezik, elmas halka, elmas zincir, kehribar imame, güneş, yıldız ve yaprak resimli elmas künyeler, yıldız taşlı kehribar.

Değerli Eşya: Gümüş ayna kabı, gümüş çekmece, gümüş tarak, gümüş ayna, gümüş tepsi, gümüş maşrapa, gümüş divit, gümüş su tası, gümüş zarf.

Kutsal Kitap: Mushaf-ı Şerif.

Arazi vb.: mülk bağ, tarla, bahçe, bostan, içinde koyun olan müstemilat, menzil, oda, hamam, icare-i müceceleli vakıf mülklerinin tasarruf hakları, bakkal dükkânı, keçeci dükkânı, manav dükkânı, ekmek dükkânı, sabuncu dükkânı, berber dükkânı, bir evin yarım hissesi, gedik hakkı.

Kadın borçlular kendilerine ait yüzük, küpe, künye, bilezik gibi ziynet eşyasını rehin olarak gösterirlerken⁵³; erkekler ise genelde tasarruflarında buldukları veya mülkleri olan dükkân tarla, bahçe gibi malları ipotek olarak göstermişlerdir. Bu çerçevede örneğin 29 Haziran 1850 tarihinde yetim Safiye'nin sandığına başvuran Cemile Hanım, borç olarak istediği 1.500 kuruşun karşılığında bir taşı eksik elmas künyesini ve bir adet tek taş yüzüğünü rehin olarak göstermiştir.⁵⁴ Keza 6 Mayıs 1854 tarihinde, yetim İbrahim Adem ve kız kardeşi Şerife Ayşe'nin sandıklarından borç isteyen Hancı Yorgi isimli gayrimüslim, 6.000 kuruşluk borcuna karşılık tasarrufunda bulunduğu dükkânının 26 hissesini ipotek olarak vermiştir.

Gösterecek rehini olmayan erkekler ise zaman zaman hanımlarının mücevherlerini rehin olarak vermişlerdir. Örneğin 9 Kasım 1852 tarihli kayda göre Tabip Mehmet Efendi,

⁴⁸ 1850-1856 yılları arasındaki Üsküdar Şer'iyye Sicillerinde Yetim İbrahim Âdem ve Şerife Sadıka'nın sandıklarında yapılan borçlanmalarına oldukça geniş yer verilmiştir.

⁴⁹ (Ü.Ş.S.), Defter No. 614, Varak No. 25, Hüküm No. 84.

⁵⁰ "Eytâm Nizamnamesidir", 270-275.

⁵¹ ... Alınacak rehlin kıymet-i hakikiyesi idâne olunacak akçenin bir buçuk katına mu'âdil olub meselâ iki bin kuruş idâne olundukda rehlin kıymeti üç bin kuruş olmak kifâyet edeceğinden ol vechile icrâ olunması. "Eytâm Nizamnamesidir", 271.1906 Eytam nizamnamesinde bu oran iki katına, I. Dünya Savaşı ve sonraki dönemde ise üç katına kadar çıkmıştır. Bu dönemde ipotek gösterilen malın kıymet değerinin ise Maliye Nezareti ve belediyelerin yapmasına karar verilmiştir. *Düstur Tertip I*, 8,(1943), 515-548. Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı", 171.

⁵² "Eytâm Nizamnamesidir", 271.

⁵³ 614 numaralı Üsküdar İdane Defteri, birkaç örnek hariç, ekseriyetle kadınların aldıkları borçları kapsamaktadır.

⁵⁴ Ü.Ş.S., Defter No. 614, Varak No. 12, Hüküm No. 44.

yetim İbrahim Âdem ve Şerife Ayşe'nin sandıklarından 1.000 kuruş borç alırken; büyük oğlunu kefil, eşine ait olan künyeyi de rehin olarak göstermiştir.⁵⁵

Eytam Sandıkları borçlanmada muâmele-i şer'iyeye oranı olarak para vakıflarıyla aynı oranı uygulamış olup, klasik ifade ile onu on bir buçuk bugünkü ifadeyle ortalama %15 oranıyla borç vermişlerdir.⁵⁶ Genel çerçeve böyle olsa da özeld e Üsküdar eytam sandıklarında uygulanan nema oranı da %6 ila %16 oranında değişkenlik göstermektedir. Yapılan muamelede dikkat edilmesi gereken husus, işlemin kadının onayı ile şer'î hale getirilmesidir.⁵⁷ Kadı huzurunda olan idâne işlemlerinde olduğu gibi, borcun ödenmesi de yine kadı huzurunda tasdik edilmelidir. Misal; Miralay Osman Bey'in yetim kızı Hayriye'nin sandığından borç alan Ömer Ağa'ya iki sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Geçerli olan %15 nema oranına göre Ömer Ağa'nın 1.950 kuruş ödemesi gerekirken %13.33 nema oranıyla 1.900 kuruş ödemiştir.⁵⁸

3.1. Borçlanmalarda Genel ve Özel Uygulamalar

Üsküdar eytam sandıklarından borç alanların meslekî aidiyetlerine bakıldığında; arabacı, hancı, kahveci, kahveci başı, kayıkçı, düğümcü, mumcu, kürekçi, yoğurtçu, dökmeci, koltukçu, yağcı, yorgancı, manav, bakkal, kuyumcu, bağcı, nalbant, ekmeççi başı, hamamcı, bahçıvan, berber, fıçıcı, çinici, sıvacı, gavvas, fesçi, sucu gibi esnaf gruplarından; kâtip, nizamiye odası kalemi kâtipi, evkâf-ı hümayun ruznâmçe kâtipi, maliye hazine-i celilesi kâtipi, tahrirat odası kâtipi, müezzin, hafız, imam, muhızır, (ilgililerin mahkemede bulunmalarını sağlayan görevli) münâdî, mübaşir gibi ilmiye sınıfı grubundan; ayrıca binbaşı, redif piyade, yüzbaşı, miralay, topçu gibi askerî sınıf grubundan kişiler dikkat çekmektedir. Bu kişiler arasında yetim ile akraba ilişkileri olan ve doğrudan yetimin vasisi olan kimseler de vardır. Ayrıca borç verilirken dinî ayırım yapılmamıştır. Sandıklardan Müslüman-gayrimüslim herkes borç alabilmiştir.

Sandıkların sahibi olan yetimleri tanıyan, hatta yetimler ile yakınlık dereceleri olanlar mevcut olduğu gibi, onlarla bir nesep bağı bulunmayanlar da mevcuttur. Bu konu ehemmiyetlidir çünkü eytam sandıkları nizamnamesinin resmî olarak ilan edilmesinden sonra yetim ile nesep bağı olan kişilerin, ayrıca vasilerin sandıklardan para çekmeleri yasaklanmıştır.⁵⁹ Yasağın kaldırılması ancak 1906 yılından sonra belli şartlarla mümkün olabilmıştır.⁶⁰ Bu yasağa rağmen özellikle vasiler, Üsküdar Eytam Sandıklarında vasisi olduğu yetimin sandığından para çekmişlerdir. Bu konuyu biraz daha detaylı olarak ele alacak olursak şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız:

3.1.1. Borç Alan Vasiler ve Diğer Kişiler

1851 Eytam Nizamnamesinin yürürlüğe girdiği yıllarda vasilerin işletmede sorumlu olduğu sandıklardan borç alması yasaklanmasına rağmen kural yerine getirilememiş, sandıklardan yetimlerin vasileri de borç almışlardır. Yetimlerin vasilerinin nizamnamenin yayımlandığı 31 Aralık 1851 tarihinden önce sandıklardan borç alması olası karşılanmaktadır. Zira o tarihe göre sandıklar, para vakıfları geleneği ile herkese borç vermiştir. Misal; nizamnamenin yayımlanmasından yaklaşık 4 ay önce, 2 Eylül 1850 tarihinde, İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden Esmâ Hanım'ın kızı Hatice'nin sandığından baba ve vasiye 3 sene vade ile 1.194 kuruş borç verilmiştir. Vasinin 3 seneye karşılık ödeyeceği miktar 387 kuruş olarak belirlenmiştir. Yani toplam borç 1.581 kuruş olmuştur.⁶¹ Vasilerin

⁵⁵ Ü.Ş.S., Defter No. 632, Varak No. 76, Hüküm No. 332.

⁵⁶ Kızıldağ vd., "Modern Bankacılığa Geçiş", 54.

⁵⁷ Aybakan, "Muamele", 317-319.

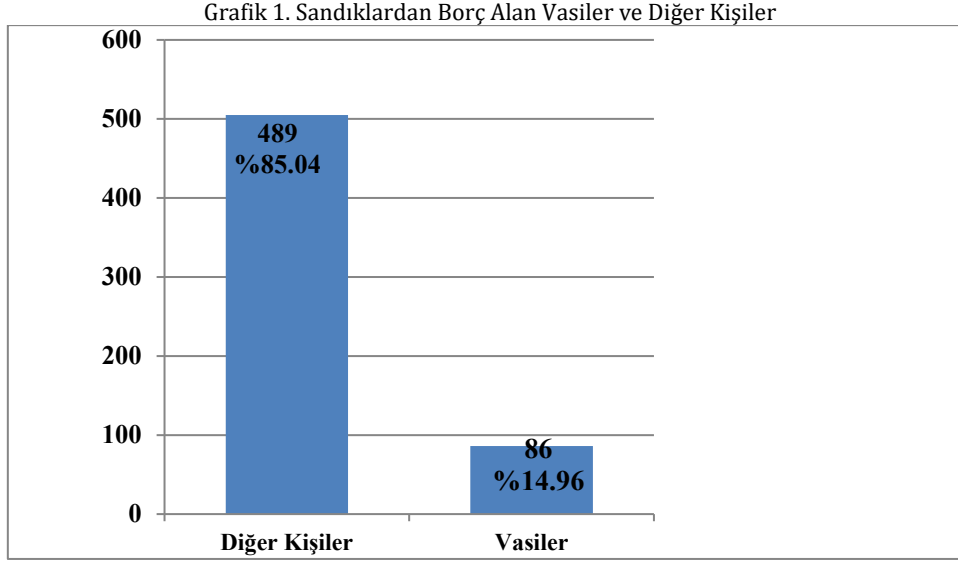
⁵⁸ Ü.Ş.S., Defter No. 628, Varak No. 22, Hüküm No. 85.

⁵⁹ Emvâl-i eytâm sandıklarının sermâyesinden ve fâiz ve temettu'âtından muharrer usûl ve ka'ide hâricinde akçe ikrâz olunması veyahud nâzır ve me'mûrlarının ve bu işe ta'alluku olan kimselerin sandık hizmet ve nezâretlerinde buldukları müddetde bundan az ve çok ve senedli ve senedsiz akçe almaları memnû'iyet-i kavîyye ile memnû' olduğundan... "Memâlik-i Mahrûse-", 281/madde. 16.

⁶⁰ 1906 yılında yayımlanan nizamnameyle vasi ve velilere kefilsiz olarak 5.000 kuruşa kadar borç alabilmesi gibi ayrıcalıklar getirilmiştir. bk. "Umûm-u emvâl-i eytâm", 515-548.

⁶¹ Ü.Ş.S., Defter No. 614, Varak No. 26, Hüküm No. 88.

sandıklardan borç alması yasaklanmışken bu durumun önüne geçilememiştir. Örnek verecek olursak; 2 Ağustos 1852 tarihli kayda göre, Mustafa Fakih Mahallesi'nde vefat eden Ahmet Şükrü Efendi'nin oğulları Mehmet Nail ve Mehmet Kamil'in sandıklarından, yetimlerin vasileri ve anneleri Fatma Hanım'a 3 sene vade ile 7.720 kuruş borç verilmiştir. Şer'î muamele sonucu Fatma Hanım'ın ödeyeceği para 11.194 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁶² Görüldüğü üzere vasilerin Üsküdar eytam sandıklarına olan borç talebi karşılıksız kalmamıştır. Konuya bütüncül bakmak adına yetimlerin vasileri ve vasi olmayanların sandıklardan borç alma oranları aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Görüldüğü üzere toplam 575⁶³ farklı borç işleminden 489 kişi, yetimin vasisi olmayanlardır ve oranları %85.04'dir. 86 kişi ise yetimin vasisi olan kişilerdir. Bunların da oranı %14.96'dır. Kanaatimizce Eytam Nezareti'nin yeni teşkil edildiği 1851 yılı ve sonrasında, yürürlüğe giren nizamnamenin uygulanması için gerekli ortam oluşturulamamıştır. Halen para vakıfları gibi muâmele-i şer'iyye usulüyle, başvuran herkese borç veren sandıklar, nizamname kurallarına riayet etmekte gecikmiştir. Bu durum vade sürelerinde de görülmüştür.

3.1.2. Akrabalar

Yine kayıtlar incelendiğinde özellikle nakit değer sahibi olup parası işletilen yetimlerin annesi, annesi ölmüş ise babası, ayrıca amcası, babaannesi, anneannesi, abisi, ablası, dedesi, kendisine tayin edilen vasi-i mensûbesi (akrabası olma durumu yüksek) ve yakınlık derecesi belirtilmeden yalnızca akrabası olarak gösterilen kişiler nakit ihtiyacını yetim paralarından karşılayabilmişlerdir. Vasilerin sandıklardan borç almaması hükmü, yetimin akrabaları için geçerli olsa da kural yine ihlal edilmiştir. Vereceğimiz ilk örnek amcanın, yetim kalan yeğenin sandığından borç alması üzerinedir. Buna göre; 19 Eylül 1855 tarihinde yazılan hüküm ile Hâce Hüsna Hatun Mahallesi'nde vefat eden Binbaşı Süleyman Ağa'nın oğlu Ali Hayri'nin sandığından, yetimin amcası Ömer'e 2 sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Amca Ömer, borcunu 1.300 kuruş şeklinde sandığa ödemiştir.⁶⁴ Bir başka örnek ise anneannenin yetim kalan torununun sandığından borç almasına dairdir. 1 Ocak 1852 tarihinde yazılan hükme göre Kadıasker Mahallesi'nde vefat eden Kol Ağası Hasan Ağa'nın oğlu Ali'nin sandığından, anneanne Emine Hanım 3 sene vade ile 1.517 kuruş

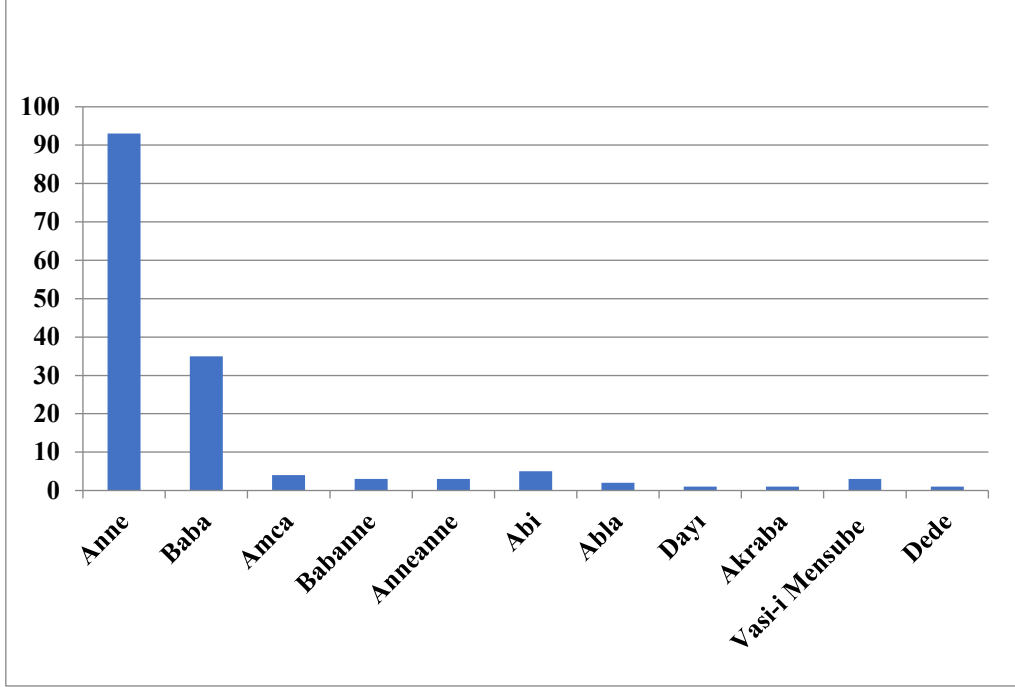
⁶² Ü.Ş.S., Defter No. 624, Varak No. 4, Hüküm No. 12.

⁶³ Toplam borç alıp verme sayısı 591'dir. Ancak 575 farklı kişi sayılmıştır. Yani 16 kişi bu sandıklara birden fazla kez başvurmuştur.

⁶⁴ Ü.Ş.S., Defter No. 646, Varak No. 3, Hüküm No. 9.

borç almıştır. Emine Hanım'ın toplam ödeyeceği miktar 2.199 kuruş 16 para olarak hesaplanmıştır.⁶⁵ Sandıklardan hangi akrabanın ne oranla borç aldığı aşağıdaki gibidir:

Grafik 2. Borç Alan Akrabalar

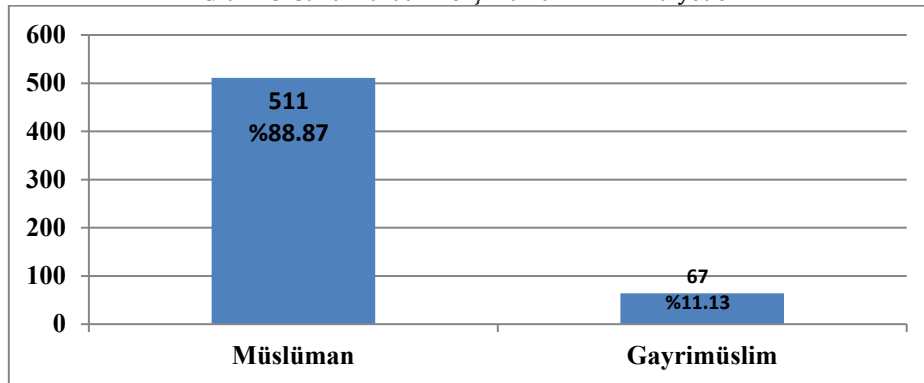

Bu çerçevede borç alan 151 kişi, yetim ile yakın akrabalık ilişkileri olan kimselerdir. Bunlardan 93 kişisi %61.59 oranla 1'i üvey 92'si öz olmak üzere yetimin annesi, 35 kişisi %23.18 oranla babası, 3 kişisi %1.99 oranla babaannesi, 4 kişisi %2.65 oranla amcası, 3 kişisi %1.99 oranla vasi-i mensûbesi, 3 kişisi %1.99 oranla anneanesi, 5 kişisi %3.31 oranla abisi, 2 kişisi %1.32 oranla ablası, 1 kişisi %0.66 oranla dayısı, 1 kişisi %0.66 oranla yetimin akrabası ve 1 kişisi de %0.66 oranla yetimin dedesidir.

3.1.3. Gayrimüslimler

1851 eytam nizamnamesinde sandıklardan borç para talep edecek vatandaşla dinî bir ayırım getirilmemiştir. Sandıklardan Müslümanların yanında gayrimüslimler de borç alabilmişlerdir. Borç alan kişilerin dinî aidiyet oranları grafikteki gibidir:

Grafik 3. Sandıklardan Borç Alanların Dinî Aidiyetleri

⁶⁵ Ü.Ş.S., Defter No. 624, Varak No. 7, Hüküm No. 25.

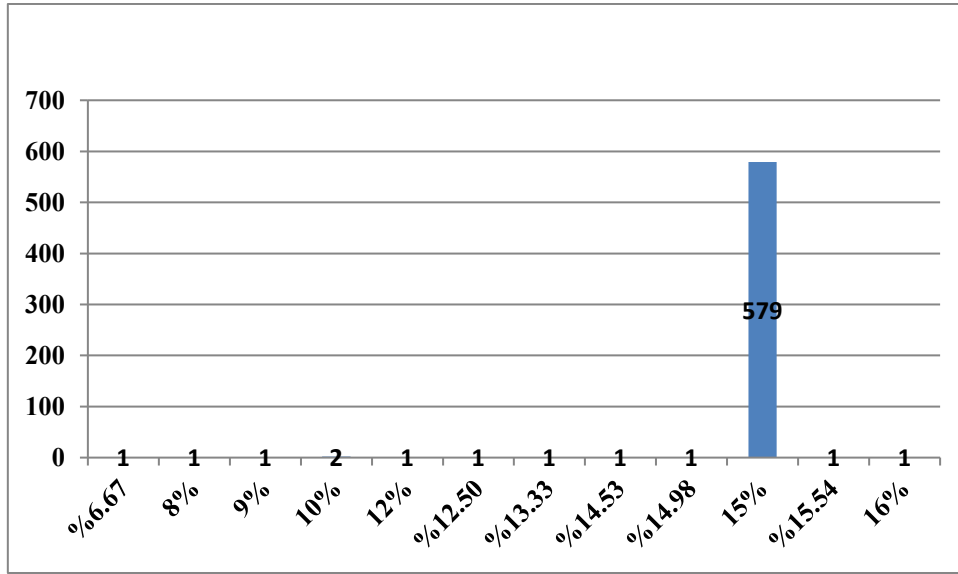
575 borçludan 511 kişisi Müslümandır. Oranları ise %88.87'dir. 64 tanesi gayrimüslimdir. Bu da %11.13'e tekabül etmektedir.

İncelemeler sonucunda her iki dinî kesim de sandıklardan borç alırken dikkatimizi çeken husus şu olmuştur. Müslüman bir yetimin sandığından gayrimüslim kişiler borç alırken, gayrimüslim yetimin sandığından Müslüman kişiler borç almamışlardır. Kanaatimizce Müslüman bireyler dinî hassasiyet ile gayrimüslim yetimlerden borç almamışlardır. Ancak ilerleyen yıllarda bu durumda değişiklik olup olmadığının tetkiki müstakil bir çalışma konusudur.

4. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARINDA UYGULANAN NEMA ORANLARI

Yukarıda geçtiği üzere genel oran olarak %15 oranı zikredilse de uygulamada nema oranlarında bazı sapmalar yaşanabilmektedir.

Grafik 4. Sandıklardaki Nema Oranları

Grafik 4'de görüldüğü üzere Üsküdar eytam sandıklarında uygulanan nema oranları %6. ile %16 arasında değişkenlik göstermiştir. %15 nema oranı sayısı 579, %10 nema oranı sayısı 2, diğer oranlar 1'er adettir. İstisna durumlar olması ile birlikte genel olarak nizamname kuralına riayet edilmiştir.

Para talebinin fazla olduğu dönemlerde kar oranı %16'lara kadar çıkabilmektedir. Para talebinin az olduğu dönemlerde ise %9-%10 arasında değişkenlik göstermiştir. Nema oranının düşük olduğu dönemler genel olarak Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı yıllarıdır. Ancak eytam sandıklarının aktif olduğu dönemlerde ortalama nema oranı %12'dir.⁶⁶

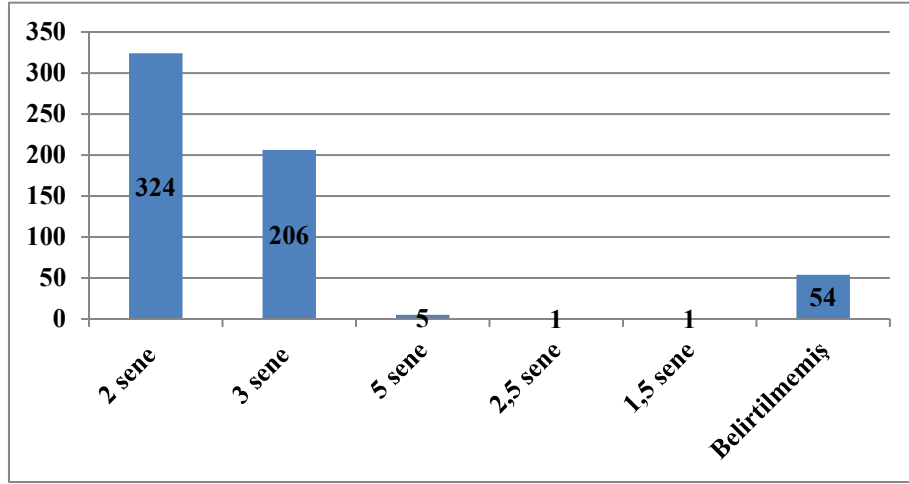
5. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARINDA UYGULANAN VADE SÜRELERİ

Eytam nizamnamesine göre sandıklardan borç alan kişilere en fazla 3 yıl vade süresi verilmelidir.⁶⁷ 1851 tarihine kadar çoğunlukla 2 yıl vade süresi uygulandıysa da getirilen kuraldan sonra 3 yıllık vade süresi ağırlık kazanmıştır. İncelenen kayıtlarda sayısı az da olsa 5 yıllık vade süresinin uygulandığı borçlanmalar da tespit edilmiştir. Detaylı olarak oranlarını verdiğimiz vade süreleri aşağıdaki gibidir:

⁶⁶ Savaş yılları ve mütareke döneminde eytam sandıklarının durumu için bk. Çanlı, "Tarihî Süre İçerisinde Eytâm Sandıklarının Hukukî Mevzuatı", 1301-1321.

⁶⁷ Her ne eelden tereke tahrîr olunur ise zimemâtının tahsîli üç mâhda hıtâm-pezîr olmasına me'mûrları tarafından ikdâm ve gayret olunub nihâyet dört mâhi tecâvüz eylediği halde her kimin zimmetinde isezâbiti ve âmiri tarafına bi'l-ifâde ma'rifetiyle tahsiline i'tinâ kılınması... "Eytâm Nizamnamesidir", 270.

Grafik 5. Sandıklardaki Vade Süreleri

Grafikten anlaşılacağı üzere 2 senelik vade sayısı 324'dür ve oranı %54.82'dir. 3 senelik vade sayısı 206'dır ve oranı %24.85'dir. 5 senelik vade sayısı 5'dir ve oranı %0.84'dür. 2,5 senelik vade süresi sayısı ve 1,5 yıllık vade süresi sayısı 1'dir ve oranları %0.16'dır. Vade sürelerinin belirtilmediği kayıt sayısı ise 54'dür ve oranı %9,13'dür.

6. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARINDAN TAHSİL EDİLEN BORÇLAR

Konuya dair kayıtlarda borcun verilmesi, borç alanın kimliği, karşılığında gösterilecek ipotek veya kefil konuları gibi alınan borcun geri ödenmesi de nizamname ve uygulamada yer almıştır. Bu çerçevede Eytam Nizamnamesine göre, sandık memurları, borcun bitimine 3 ay kala borçludan parayı tahsil etmek üzere teşebbüse geçeceklerdir. Borçlunun borcunu ödeme süresi dört ay geçmiş ise bu kez borç kolluk kuvvetleri tarafından zorla tahsil edilecektir.⁶⁸ 1906 nizamnamesinde ise borç tahsil hususu daha ayrıntılı ele alınmıştır. Buna göre eytam müdürleri borçluya son 1 ay kala bir ihtarname göndereceklerdir. İhtarname borçluya borcunu ödeyip ödemeyeceği sorularak teyit edilecektir. Borçlu, ihtarnameye *ödemeyeceğim* cevabını verir ise, borçlunun parayı alırken göstermiş olduğu rehinlerin satılacağı söylenecektir. Sandığa borcu olan kişi kayıp ya da başka bir yere gitmiş ise borç tahsilinin yapılacağı güne kadar beklenecektir. Borcun ödeme günü gelip borçlu ortaya çıkmaz ise, gazeteye rehinlerin satışı ilanı verilecek ve tüm masraflar da borçluya ait olacaktır.⁶⁹ Eytam sandığına borcu olan kişi vefat eder ise tahsil, müteveffanın terekesinden karşılanacaktır.⁷⁰

⁶⁸ ... ve eytâma su'ûbet ve gadri mücib olmakda idüğüne ba'de-evin her ne mahalde tereke tahrîr olunur ise zimemâtının tahsili üç mâhda hitâm-pezir olunmasına me'mûrları tarafından ikdâm ve gayret olunub nihâyet dört mâhi tecâvüz eylediği hâlde her kimin zimmetinde ise zâbiti ve âmiri tarafına bi'l-ifâde ma'rifetiyle tahsiline i'tinâ kılınması... "Eytâm Nizamnamesidir", 270.

⁶⁹ Müddet-i idâne hitam bulmazdan bir ay evvel eytam müdürleri tarafından bir ihtarname irsaliyle tediye-i deyin veyahut tecdid-i idâne edilmesi ve bu suretlere muvafakat olunmadığı halde müddetin hitamından rehinin satılacağı medyuna bildirilir. Eğer medyun tecdid-i idâneye tâlip olur ise Dersaadet'te Eytam Müdüriyeti heyetince ve taşrada eytam meclislerince medyunun rehini ve kefilleri tecdit zamanında şayan-ı kabul görüldüğü ve medyun dahi zimmetinde teraküm eden nemayı kâmilten tesviye eylediği halde tecdid-i idâne edilir. Eğer medyun tecdid-i idâneye tâlip olmayıp da idânenin tecdidi memurları tarafından tensip olunmadığı surete tesviye-i deyin ettirilmesi ve edilmediği halde hitam-ı müddette rehinin fûruhtıyla tediye-i deyin olunacağı kendisine bildirilir. Medyunun mahal-i ikamet-i hâzırası meçhul olduğu 220 veyahut diyar-ı âharda bulunduğu surette hitam-ı vadede medyun gelip de tediye-i deyin etmez ise rehinin fûruhtıyla tesviye-i deyin edileceği gazeteler ile veya vesait-i saire-i mümkün ile ilân ettirilir ve bu bapta vuku bulan masarif medyuna ait olur. "Umûm-u emvâl-i eytâm", 515-548/madde 50.

⁷⁰ Yalnız kefaletle idâne olunan mebalîğin hitam-ı müddeti idânedeki istihsalı zımında Dersaadet'te idâne memurlarından birinin ve taşrada eytam müdürlerinin talep ve iddiası üzerine medyun veya küfelâdan tahsili için asıl mal veyahut nemadan tahsili mütehattim olan miktar-ı meblağ iptida ait olduğu mahkeme-i şer'iyeye tâyin edilerek tahsiline rey olunacak ve bu surete dair bir akça harç alınmayarak idâne hüccetleri zahrına

Kayıtlar incelendiğinde, eytam sandıklarına yapılan her borç tahsilinde tamamen ödeme durumunda kaydın üstü çizilmiştir. Derkenar olarak da alınan borcun ödendiğini belirtmek için kalan meblağ olarak 0000 şeklinde yazılmıştır. Kayıtlara geçen borç tahsilleri de kadı tarafından tescil edilmiştir.

Sandıklardan borç alan kişiler borçlarını peşin ya da taksitli olarak ödeyebilmişlerdir. Borç kaydının tutulduğu metnin yan tarafında bunlar rakamsal olarak belirtilmiştir. Ayrıca borcunu vaktinden önce ödeyen olduğu gibi gecikmeli olarak ödeyenler de mevcuttur. Mesela 29 Ekim 1853 tarihinde yazılan kayda göre Üsküdar Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde vefat eden Fabrika Üstadı Mehmet Şakir Ağa'nın oğlu Ali Rıza'nın sandığından Üsküdar İhsaniye Mahallesi'nden Berber Elhac Mustafa Ağa'ya 7.000 kuruş borç verilmiştir. Borçlu, sandıktan borç talep ederken berber dükkânını ipotek olarak göstermiştir. Talep kabul edildikten sonra kendisine 2 sene vade ve %15 nema oranı ile borç verilmiş, toplam borcu 9.100 kuruş olmuştur. Borçlu borcunun 2.500 kuruşunu 5 Mart 1854 tarihinde, 1.500 kuruşunu 8 Mart 1856 tarihinde, diğer 1.500 kuruşunu 10 Nisan 1856 tarihinde ve son kalan 1.500 kuruşunu ise 28 Haziran 1856 tarihinde taksitli şekilde ödemiştir.⁷¹

Başka bir borç kaydı ise 18 Haziran 1851 tarihinde yazılmıştır. Kayda göre Üsküdar Davut Paşa Mahallesi'nden Fatma Hanım'a yine Davut Paşa Mahallesi'nde vefat eden Mehmet Efendi'nin kızı Hacer'in sandığından 600 kuruş borç verilmiştir. Borç talep eden kadın, borcuna karşılık bir çift elmas küpesini rehin olarak bırakmıştır. 2 sene vade ve %15 nema oranıyla verilen borç miktarı 780 kuruştur. Borçlu Fatma Hanım, ortalama 2 sene sonra, 5 Mart 1853 tarihinde borcunun tamamını tek seferde ödemiştir.⁷²

Borcunu ödeme gününden önce ve gecikmeli olarak ödeyenlere örnek verecek olursak; Mehmet Şükrü Ağa, Murat Reis Mahallesi'nde vefat eden müezzin başı Elhac Mehmet Efendi'nin yetim oğlu Ali Rıza ve yetim kızı Emine'nin sandığından 2 senelik vade ile 1.523 kuruş borç almıştır. 16 Ekim 1852 tarihinde aldığı borcu, 23 Aralık 1852 tarihinde, vaktinden önce ödemiştir.⁷³ Yine İbrahim Ağa, Bulgurlu Mescit Mahallesi'nde vefat eden Bağcı Elhac Hasan Ağa'nın yetim oğlu Mehmet Şakir'in sandığından 3 senelik vade ile 3.950 kuruş borç almıştır. 5 Ocak 1856 tarihinde aldığı borcu Aralık 1861 tarihinde 2 sene gecikmeli olarak ödemiştir.⁷⁴

Sandıkların kayıtlarına göre tahsili yapılan, yapılmayan, ayrıca borcun bir kısmının tahsilinin yapıldığı bir kısmının yapılmadığı hüküm içeriklerine göre analizler grafikteki gibidir:

yazılacak muktazi ilâmları memurin-i icraiye tebliğ ve memurin-i mumaileyhimce müddet-i istinaf ve temyizden müstesna tutularak bilâ tehir mevki-i icraya vazedilecektir. Eda-yı deyne mahkûm olan medyunun ve küfelâ ifa-yı deyninden imtina sebebiyle hapsedildikleri halde eytam canibinden infak olunmıyacaktır. "Umûm-u emvâl-i eytâm", 515-548/madde. 51.

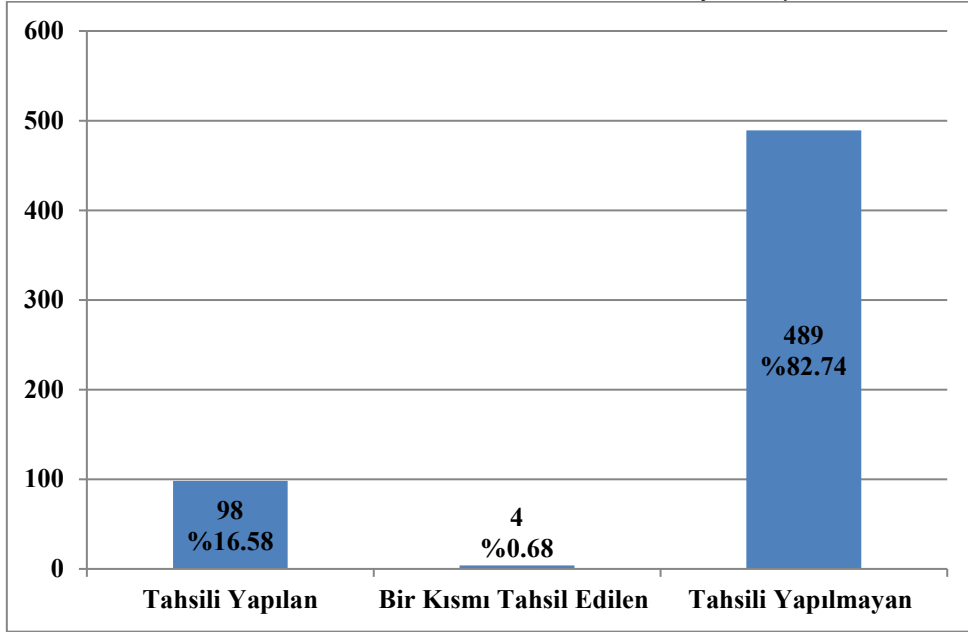
⁷¹ Ü.Ş.S., Defter No. 635, Varak No. 4-5, Hüküm No. 15

⁷² Ü.Ş.S., Defter No. 620, Varak No. 12, Hüküm No. 46.

⁷³ Ü.Ş.S., Defter No. 624, Varak No. 14, Hüküm No. 51.

⁷⁴ Ü.Ş.S., Defter No. 646, Varak No. 5, Hüküm No.

Grafik 6. Sandıklarda Tahsil Edilen ve Edilmeyen Borçlar

İncelediğimiz 591 hükmün 489'u ödenmeyen borçları, 98'i borç tahsilini, 4 hüküm de borcun bir kısmının ödenip bir kısmının ödenmediği durumları içermektedir.

Üsküdar Eytam Sandıklarına başvuran kişiler arasında, örneklerde de görüldüğü üzere borcunu erken ödeyen, ya da geç ödeyen kişiler mevcuttur. Ancak sandıktan borç alıp da ödeyemeyecek olduğunu belirten ya da ödeyemeden vefat eden birinin kaydına rastlanmamıştır.

SONUÇ

Osmanlı finans sistemi, esas olarak İslam hukuk prensiplerine göre gelişim göstermiştir. Bunun en belirgin örneği vakıflardır. İslam medeniyeti çerçevesinde şekillenen vakıflar; toplumun eğitim, sağlık, bayındırlık, kültürel ihtiyaçlarının yanı sıra finansal gereksinimlerine de cevap vermiştir. Bu minvalde 15. yüzyılda para vakıflarını kabul eden devlet, borç talebinde bulunanların ihtiyaçlarına cevap vererek finansal bir ağı oluşturmuştur. Bu çerçevede klasik dönem Osmanlı Devleti'nin finans kaynağını karşılayan orta sandıkları, avarız sandıkları, para vakıfları gibi müracaat alanlarının yerini zamanla eytam sandıkları almıştır. Konumuz gereği özellikle para vakıfları, eytam sandıklarının yaygınlaştığı 19. yüzyılda, varlığını tamamen yitirmese de talep oranı giderek düşmüştür.

Eytam sandıkları 1851 yılından sonra tam manasıyla devlet kontrolüne geçerek, Osmanlı finans sistemi içerisinde önemli bir fon kaynağı haline gelmiştir. Bu sayede devlet, bireyler ve kurumlar bu fonu kullanmışlardır. Para vakıfları ile birtakım farklılıkları olsa da 19. yüzyılın ortalarına kadar nema oranları, muamele usulleri gibi hususlarda aynı çizgiyi takip eden iki kurum, para vakıfları ve eytam sandıkları, uzun yıllar devletin ve toplumun nakit ihtiyacını karşılamıştır.

Keza, çalışma sonucunda toplumun tüm kesimine fon sağlayan eytam sandıklarının, aynı zamanda bünyesindeki yetimlerin malî haklarını koruduğu da ortaya konulmuştur. Daha da önemlisi, 1851 yılında kurulan eytam nezaretinin sonrasında eytam sandıklarının daha kurumsal hale gelmesi beklenirken, anılan dönemde Üsküdar eytam sandıklarının nizamname kurallarına riayet etmediği saptanmıştır. Ayrıca eytam sandıkları nizamnamesi daha sistemli hale gelen sandıkların, çalışılan zaman aralığında para vakıflarının kullandığı muâmele-i şer'iyeye usulünün kurallarından kurtulmadığı gözlemlenmiştir. Üsküdar eytam sandıklarında nizamname kuralları çerçevesinde uygulama yapılmadığına dair bir örnek olarak nizamnamede, borca başvuran kişiler için sınırlama getirilmişken; Üsküdar'da gerek

başvuran gerekse nema ve vade süreleri konusunda para vakıfları kuralları devam edegelmiştir.

Son söz olarak çalışmamızda, eski alışkanlıklarla yeni konulmaya çalışılan sistemin uygulanması ya da uygulanmamasına dair örneklerin dikkat çektiğini belirtmemiz yerinde olacaktır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: MG (%50), NKP (%50) Veri toplanması / Data collection: MG (%50), NKP (%50) Veri Analizi / Data Analysis: MG (%50), NKP (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: MG (%50), NKP (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: MG (%50), NKP (%50).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Tarafsızlık/Impartiality: Dergi editör kurulunda yer alan bir yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır / One of the author, who is on the editorial board of the journal, did not intervene in any stage of the article evaluation process and publication, and the refereeing process was completed by adhering to the principles of scientific impartiality.

KAYNAKÇA

- Al, Hüseyin. *Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi 1820-1875*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007.
- Atar, Abdulkadir *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Aybakan, Bilal "Muamele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30/317-319. Ankara., 2020.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade (İ). Dahiliye (DH)*. Dosya No. 217, Gömlek No.12800. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade (İ). Dahiliye (DH)*. Dosya No. 237, Gömlek No.14312. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade (İ). Dahiliye (DH)*. Dosya No. 253, Gömlek No. 15575. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade (İ). Meclis-i Mahsus (MMS)*. Dosya No. 42, Gömlek No. 1741. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret (A). Amedî Kalemî Evrakı (AMD)*. Dosya No. 41, Gömlek No. 18. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret (A). Meclis-i Valâ Evrakı (MKT MVL)*. Dosya No. 86, Gömlek No. 87. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret (A). Mühimme Kalemî Evrakı (MKT.MHM)*. Dosya No. 23, Gömlek No. 72. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Bozkurt, Fatih. "Yetimi Kolla Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1775-1875)". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Ocak 2012), 69-90.

- Çanlı, Mehmet. "Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) Ve Eytam Sandıklarından Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)". *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 24 (2020), 163-193.
- Çanlı, Mehmet. "Tarihî Süreç İçerisinde Eytâm Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 9/3 (2020), 1301-1321.
- Çanlı, Mehmet. vd. "1922-1924 Tarihli Eytam Sandığı İdane Defterine Göre Antalya Merkez Kazasının Finansal Durumu". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 34 (2021), 583-606.
- Dönmez, İbrahim. Kâfi. "Murâbaha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31/148-152. Ankara: 2020.
- Düstur, Tertip I*, "Bâ İrâde-i Seniyye Teşkil İden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâmın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizâmname'dir", 3/551.
- Düstur, Tertip I*, "Eytâm Nizamnamesidir", (1289), 270-275.
- Düstur, Tertip I*, "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası", (1289), 276-281.
- Düstur, Tertip I*, "Umûm-u emvâl-i eytâmın sûreti idaresi hakkında tadilen kaleme alınan Nizâmname", 8/515-548.
- Erdem, Ekrem. "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz". *Bankacılar Dergisi* 56 (2006), 10-28.
- Erkan, Nevzat. *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2015.
- Gedikli, Fethi. "İbdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19/262-263. İstanbul: 1999.
- Kallek, Cengiz. "Mudârebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30/358-362. Ankara: 2020.
- Kızıldağ, Necla. "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytâm Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler". *Osmanlı Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 6/11 (Ekim 2020), 232-243.
- Kızıldağ, Necla. vd. "Osmanlı Dönemi Eytam Sandıklarından Modern Bankacılığa Geçiş". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 24 (2023), 51-66.
- Koçu, Reşat. Ekrem. "İstanbul'un En Eski Tarihi Eserlerinden Bedesten ve Kapalıçarşı", *Taha Toros Arşivi, Hayat Tarih Mecmuası* (Şubat 1973), 49-58.
- Kurt, İsmail. *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2012.
- Özcan, Tahsin. "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 103-121.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Saraçoğlu, Safa. "Economic Interventionism, Islamic Law and Provincial Government in the Ottoman Empire". *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 2 (2015), 59-84.
- Serdaroğlu, Üzeyir. Serdar. "İstanbul'un Bedestenleri", *Büyük İstanbul Tarihi*, 6/11 (2015), 161-169.
- Şahin, Furkan. *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler*. Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı Defterleri, *Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri Ü.S.S.*, (1850-1856). Defter No. 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651.
<https://istanbul.diyaret.gov.tr>

Yıldız, Abdullah .Taha. *Kâtip Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin Eytâm Sicillerine Göre Osmanlı'larda Yetim Mallarının İdaresi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Yurdakul, İbrahim. *Osmanlı Merkez İlmiye Teşkilatında Reform (1826-1876)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

EKLER

Ek 1: Vahid Efendi Para Vakfı'ndan Bir İdâne hücceti/18. yüzyıl

Beyoğlu mutasarrıflığı dâhilinde, Kasım Paşa civarında, Yeldeğirmeni Mahallesi'nde, Akbaba Yokuşu'nda vâki bir numarolu hanede sâkin Bahriyye Kurvet kâtiblerinden Mustafa Nail Efendi ibn. İsmail Bey, zât-ı zeyl-i vesikada muharrerü'l-esâmî-yi müslimîn ta'rifleriyle mu'arrefe Valide Fatma Dilber Hanım ibneti Abdullah, meclis-i şer'î şerîf-î enverde, ashâb-ı hayratdan Vahîd Efendi vakf-ı nukûdundan bi'l-meşrûta mütevellî hâlen Emînü'l-Fetvâ semahatlû Ali Rızâ Efendi hazretleri tarafından vekîl-i müseccel-i şer'î câbî-yi vakf A'zam Efendi ibn. Hasan mahzarında ikrâr-ı tam idüb vekîl-i mûmâileyh A'zam Efendi müvekkil mütevellî müşârun ileyh efendi hazretlerinin mütevellî olduğu vakf-ı mezkûrun nukûdundan yedibin kuruş bi'l-vekâle bana idâne ve teslim eylediğinde ben dahî yedinden istidâne ve kabz ve umûruma sarfla istihlâk itmeme meblâğ-ı merkûm ile semeni işbu târîh-i vesikadan itibaren üç sene tamâmına değin müeccel mev'ûdîne vakf-ı mezkûrun mevhûb malından vekîl-i mûmâ ileh A'zam Efendi yedinden iştirâ ve kabz eylediğim bir cild Ali Efendi Fetavâsı semeninden dahî iki bin beş yüz yirmi kuruş ki ciheteyn-i mezkûreteyne cem'an dokuz bin beş yüz yirmi kuruş zimmetimde vakf-ı mezkûr için mütevellî müvekkil müşârun ileyh efendi hazretlerine sahîhan deynim olub mukâbilinde oniki hisse i'tibariyle bâ sened-i hakanî mutasarrıf olduğumuz bir bâb vakıfhânenin onbir hisse-i şâyî'amızı vakf-ı mezkûr için mütevellî müvekkil müşârun ileyh efendi hazretlerine vefaen ferağ-ı tefvîz eylediğimde vekîl-i mûmâ ileh A'zam Efendi dahî vech-i muharrer bi'l-vekâle teferru' ve tefevvüz ve kabul itmekle eğerçi deynimiz olan meblâğ-ı mecmû-ı mezkûru ecel-i mezkûr hitâmında edâ idemediğimiz müddetde hâne-i mezkûrda olan hisse-i mutlaka-i ma'lûme-yi mezkûreyi bi'l-müzâyede âhara ferağa ve bedelini ahz ve kabza ve makbuzundan deyni meblâğ-ı mecmu-ı mezkûr ile sene seneden zâid icâb idecek bilâ devr nemayı ve icrâya ait rûsûmu tahsile ve sâireyi edaya ve fazla kalûr ise bize def' ve teslîme, küllemâ 'azzelteke ente vekilî mefhûmu üzere 'azil ve in'izâlden masûne ve hîn-i akd-i ferağ bi'l-vefâda meşrûta vekâlet-i devriyye-i sahîha-i şer'iyye ile tarafımızdan vekîl-i mûmâ ileyh A'zam Efendi'yi vicahen ve gâib 'ani'l-meclis diğher câbî Râşid Efendi ibn Yusuf'dan kabulüne mevkûfen her birini münferiden ve müctemi'an icraya vekâlet itmek üzere vekil nasb ve ta'yin eylediğimizde ol dahî ber vech-i muharrer vekâlet-i mezkûreyi kabul ve hizmet-i lâzimesini edaya ta'ahhüd ve iltizâm eyledi, didikde gıbbe't-tasdîk emriyle Kasım Paşa'da Uzun Yol'da Hacı Şa'bân Mahallesi'nde, Abacı Efendi Sokağı'nda, sekiz numrolu hanede sâkin, Bahriyye Kolâzâlığı'ndan mütekâ'id İsmail Hakkı Efendi ibn Ali ve civâr-ı mezkûrde Yeldeğirmeni Mahallesi'nde, Yenicesine Sokak'ta, yirmidört numrolu hanede sâkin Bahriyye Nezâreti Mu'âmelât-ı Zâtiye'de şu'be Hulefâsı'ndan Mehmed Celâleddin Efendi ibn Nazîfe'den her biri Meclis-i Şer'-i Şerîf-i Enver'de vekîl-i mûmâ ileyh A'zam Efendi mahdarında mukirrân-ı medyûnân mûmâ ileyhâ hâzirân oldukları halde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb mukirrân-ı medyûnân-ı hâzirân mûmâ ileyhâ Mustafa Nâil Efendi, Fâtuma ve Dilber Hanım zimmetlerinde vakf-ı mezkûr için mütevellî-yi müvekkil-i müşârun ileh efendi hazretleri deynleri olan meblâğ-ı mecmu-ı mezkûr dokuz bin beş yüz yirmi kuruşun edasına tarafeynden bi'l-emr ve'l-kabûl kefâlet-i mutlaka-i sahîha-i şer'iyye ile her birimiz mete'âkiben kefil ve dâmin olduğumuzdan ma'adâ min ciheti'l-kefâleti'l-mezkûre deyn-i meblâğ-ı mecmu-ı mezkûrden her birimiz âharın zimmetinde lâzım gelen meblâğa dahî kezâlik tarafeynden bi'l-emr ve'l-kabûl başka başka kefil ve dâminiz didiklerinde gıbbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka' bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâlis min şehri Zi'l-ka'detü's-şerîfe sene hams ve selâsîn ve selâsemi'e ve elf.

Ek 2: Üsküdar Eytam Sandığından Bir İdâne Hücceti/19. yüzyıl

Medine-i Üsküdar Solak Sinan Mahallesi'nde sakin iken bundan akdem vefat eden Yeni Camî-i Şerifi Kayyum Başısı Mehmed Ragıb Efendi ibn Elhac Mehmed'in sulbî sağır oğulları Ali Nafiz Efendi ve Emin Raşid Efendi'nin validesi ve tesvîye-i umûrlarına ba-hüccet-i şer'iyye vasi-i mensubeleri olub zât-ı ta'rifleriyle mu'arrefe olan Şerife Nefise Hanım ibnete Mehmed Asım Efendi, meclis-i şer'î şerîf-i enverde sağırân-ı mezbûrânın li-eclî-idâne kıbel-î şer'iden vasi nasb olunan Ahmed Ağa ibn. Mehmed mahzarında ikrâr-ı tam ve takrîr-i kelâm idüb vasi-i merkûm Ahmed Ağa oğullarım sağırân-ı mezbûrânın müşterek mallarından bil-vesâye bana yedi bin yedi yüz elli guruş idâne-i teslim eyledikde ben dahî yedinden istidâne-i kabz-u ... kendi umuruma sarfla istihlak idüb meblâğ-ı merkûm ile semeni işbu târîh-i şukkadan üç sene tamamına değin müeccele yine oğullarım sağırân-ı mezbûrânın mallarından vasi-i merkûm Ahmed Ağa yedinden ... iştırâ-yı kabz eylediğim bir cild Ali Efendi Fetavası ve bir cild Behçet-ül Fetava kitabları semeninden dahî üç bin dört yüz seksen yedi buçuk kuruş ciheteyn-î mezkûreteynden cem'an on bir bin iki yüz otuz yedi buçuk kuruş zimmetimde oğullarım sağırân-ı mezbûrana vâcib'ü-l idâne levâzım sahihen deynimdir didikde gibbe't-tasdik mukîre-i mezbûre Şerife Nefise Hanım'ın sadr-ı kebîr oğulları Mehmed Salih Efendi ve Mehmed Sanullah Efendi ve Mehmed Cemaleddin Efendi bin müteveffa-yı mezbur Mehmed Ragıb Efendi ve mahalle-i mezbûrda sakin Sufî İbrahim Efendi ibn İsmail ve müteveffa-yı mezburun li-ebeveyn kız karındaşı Halise Hanım meclis-i şer'î şerîf-i enverde vasi-i merkum Ahmed Ağa mahzarında mukire-i mezbure Şerife Nefise Hanım hazıra olduğu halde birbiri ikrar-ı takrîr-i kelâm idüb mukire-i hazıra-i mezbûrenin ber minvâl-i meşru'u zimmetinde oğulları sağırân-ı mezburana idâne-i vacib-i sahihen deyni olan meblağ-ı merkum on bir bin iki yüz otuz yedi buçuk kuruşa biz dahî tarafından ... kabul-u kefalet-i mutlaka sahîhen ... vaz'u ... olub ve birbirimiz kefalet-i mezkure hasebiyle aher-i zimmetine lazım gelen deyni dahi ... vasi-i merkûm Ahmed Ağa'nın kabulüne kezalik kefalet-i mutlaka ile kefil-i ... didiklerinde gibbe'ttasdiki'ş-şer'î mâ vaka' bi't-taleb ketb olundu.1 Zilhicce 1269.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 286-302

Proje Tercihli Özel Fon Havuzuna Dair Bazı Fıkhî Mülâhazalar

Some Fiqh Considerations on the Project-Preferred Private Fund Pool

Yunus AKYÜZ

Arş. Gör. Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Research Assistant, Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic
Law

Bitlis/Türkiye

✉ akyuzyunus@yahoo.com orcid.org/0000-0003-4690-5772

Cemal KALKAN

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İslam Hukuk Anabilim Dalı
Asst. Prof., İstanbul Medeniyet University, Faculty of Law, Department of Islamic Law
İstanbul/Türkiye

✉ kalkanccemal@gmail.com orcid.org/0000-0002-0616-5303

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 25.09.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Akyüz, Yunus- Kalkan, Cemal. "Proje Tercihli Özel Fon Havuzuna Dair Bazı Fıkhî Mülâhazalar". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 286-302. <https://doi.org/10.52637/kiid.1323061>

Cite as: Akyüz, Yunus- Kalkan, Cemal. "Some Fiqh Considerations on the Project-Preferred Private Fund Pool". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/ Special Issue (October 2023), 286-302. <https://doi.org/10.52637/kiid.1323061>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Yunus AKYÜZ – Cemal KALKAN | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Proje Tercihli Özel Fon Havuzuna Dair Bazı Fikhî Mülâhazalar

Öz

Faizsiz bankacılık, modern anlamda yirminci yüzyılın ortalarında gelişmeye başlayan yeni bir olgudur. İslam hukukunun malî muameleat prensiplerine dayanarak işleyişini sürdürme iddiasındaki faizsiz bankacılık modeli, müşterilerine geniş bir ürün yelpazesi sunmakla kalmayıp, aynı zamanda mevcut hizmet portföyünü sürekli olarak yeni ürünlerle genişletmeye devam etmektedir. Modern faizsiz bankacılık kuruluşları -ülkemizde genel kabul görmüş adıyla katılım bankaları- faiz hassasiyetine sahip olan bireylerin tasarruflarını, mudârahe sözleşmesine dayalı olarak tasarlanmış katılma hesapları aracılığıyla toplamaktadır. Katılma hesaplarında bir araya getirilen bu fonlar, katılım bankacılığı ilkeleri doğrultusunda; ticaret, imalat, sağlık, sanayi ve hizmet sektörleri gibi çeşitli alanlarda, murâbaha, müşâreke, finansal kiralama (*leasing*), yatırım vekâleti ve mudârahe gibi fon kullandırma yöntemleriyle değerlendirilmektedir. Bu enstrümanlardan mudârahe temelinde işletilen katılma hesapları, faizsiz bankacılık mekanizmasının temelini oluşturmaktadır. Fakat, günümüz katılım bankacılığı uygulamalarındaki mudârahe sözleşmesi ile klasik fikhî literatüründe yer alan akit arasında belli başlı farklar söz konusudur. Nitekim, finansal piyasaların kompleks yapısı ve bu alanla ilişkili gereklilikler ve zorunluluklar, klasik akitlerin asıl formunda kullanılmasına olanak sağlamamaktadır. Dolayısıyla faizsiz ekosistemin uyguladığı sözleşmelerin temel unsurları, her ne kadar klasik fikhî prensiplere dayanıyor olsa da bu sözleşmelerin bazı hususlarında değişiklikler olabilmektedir. Bu bağlamda katılma hesaplarının hukuki zeminini oluşturan mudârahe sözleşmesine dair bazı fikhî mahzur ve eleştiriler ileri sürülebilmektedir. Bu tür sözleşmelerin İslam hukuku perspektifinden eleştiriye tabi tutulması, faizsiz bankacılık alanındaki işlem hacminin genişlemesi ve yeni ürünlerin geliştirilmesine aracı olmaktadır. Bahsi geçen bu ürünlerden bir tanesi, Emlak Katılım Bankası tarafından sunulan “Özel Fon Havuzu (ÖFH) Katılma Hesabı Sözleşmesi”dir. Belirtilen ürünün ortaya çıkışının en önemli sâiki, mevcut katılma hesaplarına yöneltilen fikhî eleştiriler olmuştur. Mevcut katılma hesabı prensiplerine uygun olarak tasarlanan bu ürün, katılım bankaları ve müşterileri için yeni fırsatlar sunmaktadır. Özel Fon Havuzu (ÖFH) Katılma Hesabı, genellikle nitelikli müşterilere ayrılmış olan özel fon havuzu hizmetlerinin, küçük tasarruf sahipleri için de uygulanabilir kılınması yönünde önemli bir işlev görmektedir. Fakat, mevcut katılma hesabı ilkelerinin Özel Fon Havuzu (ÖFH) Katılma Hesabında büyük ölçüde korunması, ilgili hesabın özgün karakterini nispeten azaltmaktadır. Nitekim bu eleştiriden kaçınmak için söz konusu ürün, mevcut katılma hesaplarına alternatif olarak konumlandırılmamış, bilakis var olan bir ihtiyacı gidermeye matuf olduğu dile getirilmiştir. Bu çalışma, yeni ürünün hem teorik hem de pratik yönlerini incelediği için, genellikle teorik çerçevede kısıtlı kalan katılım finansı alanındaki birçok çalışmadan ayrılarak özgün bir değer taşımaktadır. Bu bağlamda ilgili çalışma, Özel Fon Havuzu Katılma Hesabı Sözleşmesini fikhî çerçevede tahlil etmeyi esas almaktadır. Araştırmada ilgili sözleşme muhteva analizine tabi tutulacak ve yapılan değerlendirme neticesinde elde edilen verilere göre tenkit ve teklif yapılacaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma iki başlıktan oluşmaktadır. İlk kısımda Özel Fon Havuzu (ÖFH) Katılma Hesabı Sözleşmesinin tanımı, kapsamı ve işleyişi ele alınarak fikhî değerlendirmelere zemin oluşturulacaktır. Ardından, her ne kadar aralarında belirgin farklılıklar olsa da birçok yönleriyle birbirine benzer olan mevcut katılma hesapları ile Özel Fon Havuzu (ÖFH) Katılma Hesabının mukayesesi yapılacaktır. Karşılaştırmadan elde edilen bulgular aracılığıyla, Özel Fon Havuzu (ÖFH) Katılma Hesabı Sözleşmesi’nin diğer hesaplardan ayrılan özellikleri belirginleştirilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise “Özel Fon Havuzu (ÖFH) Katılma Hesabı Sözleşmesi” incelemeye tabi tutulacak ve sözleşmenin katılım finans ilkelerine uyumlu olup olmadığına dair fikhî değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Finansı, Proje Tercihli Fon Hesabı, Katılma Hesabı, İslam Hukuku, Vekâlet, Mudârahe, Kâr Payı.

Some Fiqh Considerations on the Project-Preferred Private Fund Pool

Abstract

Interest-free banking is a new phenomenon that developed in the mid-20th century. The interest-free banking model, which claims to operate based on the financial transaction principles of Islamic law, not only offers its customers a wide range of products but also continuously expands its current service portfolio with new products. Modern interest-free banking institutions, commonly known in our country as participation banks, collect the savings of individuals sensitive to interest through participation accounts designed based on the mudaraba contract. These funds gathered in participation accounts, are evaluated in various fields such as trade, manufacturing, health, industry, and service sectors according to the principles of participation banking, using financing methods like murabaha, musharaka, leasing, wakala investment, and mudaraba. Participation accounts operated based on mudaraba constitute the basis of the interest-free banking mechanism. However, there are certain differences between the mudaraba contract in today's participation banking practices and the contract found in classical jurisprudential literature. Indeed, the complex structure of financial markets and related requirements and obligations do not allow the use of classical contracts in their original form. Therefore, although the basic elements of the contracts applied by the interest-free ecosystem are based on classical jurisprudential principles, changes can be made in certain aspects of these contracts. In this context, certain jurisprudential criticisms and objections can be raised regarding the mudaraba contract that forms the legal basis of participation accounts. Criticizing such contracts from an Islamic law perspective contributes to expanding the transaction volume in the interest-free banking sector and developing new products. One of these products is the "Special Fund Pool (SFP) Participation Account Contract" offered by Emlak Katılım Bankası. The main driver behind the emergence of this product has been the jurisprudential criticisms directed at existing participation accounts. Designed in line with the principles of the existing participation account, this product offers new opportunities for participating banks and their customers. The Special Fund Pool (SFP) Participation Account plays a significant role in making private fund pool services, usually reserved for qualified customers, also available for small savers. However, the large-scale preservation of the principles of the existing participation account in the Special Fund Pool (SFP) Participation Account somewhat diminishes its unique character. To avoid this criticism, the product in question has been presented not as an alternative to existing participation accounts but rather as a solution to an existing need. This study carries a unique value by examining both theoretical and practical aspects of the new product, distinguishing itself from many studies in the participation finance field that are generally limited to a theoretical framework. In this context, the study primarily aims to analyze the Special Fund Pool Participation Account Contract from a jurisprudential perspective. The relevant contract will be subjected to content analysis in the research, and criticisms and suggestions will be made based on the data obtained. The study consists of two sections. In the first part, the definition, scope, and operation of the Special Fund Pool (SFP) Participation Contract will be addressed to lay the groundwork for jurisprudential evaluations. Then, although there are clear differences between them, a comparison will be made between the existing participation accounts and the Special Fund Pool (SFP) Participation Account, which are similar in many ways. The features of the Special Fund Pool (SFP) Participation Account Contract that distinguish it from other accounts will be highlighted through the findings obtained from the comparison. In the second part of the study, the "Special Fund Pool (SFP) Participation Account Contract" will be examined, and jurisprudential evaluations will be made on whether the contract complies with the participation finance principles.

Keywords: Participation Finance, Project Preferred Fund Account, Participation Account, Islamic Law, Agency, Mudaraba, Profit Share.

GİRİŞ¹

Sürekli gelişen ve büyüyen faizsiz bankacılık sisteminde insanların parasal ihtiyaçlarını karşılamak için, fikhî gelenekte var olan akitlerden hareketle birçok modern sözleşme türleri üretilmiştir.² Faiz hassasiyetine sahip bireylerin taleplerini karşılamak üzere fon toplama ve kullandırma yöntemleri hala geliştirilmektedir. Modern murâbaha, banka mudârabesi, yatırım vekâleti, finansal kiralama (*leasing*), müşâreke ve azalan müşâreke bunlardan bazılarıdır.³ Mezkûr ürünlerin yanı sıra “Proje Tercihli Fon Hesabı” da katılım finans alanında kullanılmak üzere yeni bir yöntem olarak sunulmaktadır. Özel Fon Havuzu (ÖFH) Katılma Hesabı şeklinde isimlendirilen bu ürün, mevcut katılma hesapları mantığıyla çalışmaktadır. Katılma hesapları varken benzer yeni bir ürüne ihtiyaç duyulmasının muhtemel sebebi, bu hesaplara yönelik bazı fikhî eleştirilerin bulunmasıdır. Vade uyumsuzluğu ve işlemin gerçek ticarete dayalı olup olmaması gibi meseleler, katılma hesaplarının maruz kaldığı eleştirilerden bazılarıdır.

Bu makale, ÖFH Katılma Hesabını fikhî yönden inceleyerek akademik literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Çağdaş literatürde katılma hesaplarını ve bu hesapların fikhî temeli kabul edilen mudârabeyi inceleyen çok sayıda müstakil çalışma bulunmaktadır. Teorik kurgularıyla öne plana çıkan çalışmamızla bağlantılı eserlerden birçoğuna burada kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Muhammed Abdullah Arabî'nin, *el-Muâmelâtü'l-masrifîyye ve ra'yü'l-İslâmî fihâ* (1965) adlı tebliği, bu konuyu işleyen ilk akademik çalışmalardan biridir. Bu çalışma, daha çok faizsiz finansın kuruluşunda model alınacak temel akitler üzerinde durmuş ve katılma hesaplarının mudârahe sözleşmesi ile temellendirilebileceğini ifade etmiştir. Faizsiz bankacılığın başlangıç aşamasında bir eser olduğundan, katılma hesaplarıyla ilgili detaylı incelemelere yer verilmemiştir.⁴ İslam iktisadi çalışmalarıyla bilinen Sami Hammûd'un, *Tatvîrü'l-a'mâlî'l-masrifîyye bimâ yettefikü ve's-şerîâte'l-İslâmiyye* (1982) adlı çalışması da katılma hesapları açısından klasik mudârahe akdine yeni bir boyut kazandırmıştır. Hammûd, fon toplama ve kullandırmayı fikhî açıdan temellendirmiş ancak katılma hesaplarının genel işleyişini ele almamıştır.⁵ Ayrıca Muhammed Bâkir Sadr, *el-Benk el-lâ ribevî fi'l-İslâm* (1983) adlı araştırmasında katılma hesabının aşamalarıyla ilgili teklifler sunmuştur.⁶ Klasik fikhî eserlerinde anlatılan mudârahe ile faizsiz bankacılık sisteminde uygulanan mudârahe Ali Muhammed Hüseyin Savâ'nın *el-Fevârik et-tatbikiyye beyne'l-mudârahe fi'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-*

¹ Ürün tanıtımında makale ismindeki şekliyle yer alan “Özel Fon Havuzu Katılma Hesabı Sözleşmesi”ni akademik araştırma amacıyla kullanmamıza izin veren Emlak Katılım Bankasının değerli yetkilerine teşekkür ederiz.

² İlk faizsiz bankanın 1963 yılında Mısır'da kurulan *Myt-Gamr* tasarruf bankası olduğu bilinmektedir. Faizsiz bankacılık tarihi için bk. M.A Zerkâ - A.M. Neccâr, *İslâm Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*, çev. Hayrettin Karaman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 69-172; Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980), 25-32, vd.; Arif Ersoy, “Faizsiz Banka ve İşlevleri”, *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*, Yayına Hazırlayan. Ahmet Tabakoğlu - İsmail Kurt (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı; 12. Tartışmalı ilmi toplantılar dizisi: 6, 1987), 10-13; Ahmet Battal, *Hukukî Yönden Özel Finans Kurumları* (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1999), 1-22; Servet Bayındır, *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık* (İstanbul: Rağbet Yayıncılık, 2005), 40-41; Temel Hazıroğlu-Orhan Koyuncu-Mehmet Yuşa Solak, “Katılım Bankacılığı Ekosisteminin Gelişimi”, *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, ed. Şakir Görmüş vd. (İstanbul: TTKB Yayınları, 2019), 162-168; Muhammed Hüseyin el-Vâdî, vd., *el-İktisadü'l-İslâmî* (Amman: Darül-müeyyessa, 2009), 192-193.

³ Faizsiz bankacılıkta kullanılan finansman yöntemleri hakkında bk. Bayındır, *Faizsiz Bankacılık*, 49-147; Aytac Aydın, *İslâm Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları* (Konya: Burç Yayınevi, 2015), 308-546; Hüseyin Muhammed Semhân, *Üsûsü'l-amaliyâti'l-masrifîyyeti'l-İslâmiyye* (Amman: Darül-müeyyessa, 2012), 207-299, vd.; İsmail Cebeci, *İslam İktisadında Murabaha Modern Literatürdeki Tartışmalar* (Ankara: İktisat Yayınları, 2020), 29-59, vd.; Yunus Akyüz, *Azalan Ortaklık İslam İktisadi Açısından Bir Değerlendirme* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2021), 33-76.

⁴ Muhammed Abdullah el-Arabî, “el-Muâmelâtü'l-masrifîyye ve ra'yü'l-İslâmî fihâ (el-Mu'temeru's-sâni li-mecmai'l-buhûsi'l-İslâmiyye”, *Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye* (el-Ezher: 1965).

⁵ Sâmi Hasan Ahmed Hammûd, *Tatvîrü'l-a'mâlî'l-masrifîyye bimâ yettefikü ve's-şerîâte'l-İslâmiyye* (Amman: Matbaatü's-Şark, 1982).

⁶ Muhammed Bâkir es-Sadr, *el-Benk el-lâ ribevî fi'l-İslâm* (Kuveyt: Mektebetü câmi'n-nakiyyi'l-âmme, ts.).

mudârabeti'l-müştereke (1992) adlı makalesinde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.⁷ Bu bağlamda Muhammed Abdülmünim Ebû Zeyd, *Nahve tatvîri nizâmî'l-mudârabe fi'l-masârifi'l-İslâmiyye* (2000) adlı çalışmasında⁸ klasik mudârabenin katılım bankalarında uygulanan sözleşmeyle aynı yapıda olduğunu ileri sürmüştür. Mevzu bahis çalışmalar, katılma hesaplarının klasik fikhî akit tasnifinde nereye oturduğu ve ilgili hesapların fikhî temellendirmesine yoğunlaşmışlardır. Ancak katılma hesaplarının işleyişi ve problemlerine yeterince değinmemişlerdir. Zaten bu eserler faizsiz bankacılık modelinin kuruluş yıllarında kaleme alındığından uygulama ile ilgili problemlere temas etmeleri beklenemezdi. Dolayısıyla çalışmamız, faizsiz finansın temelini oluşturan katılma hesaplarının işleyişine ve yaşanan tecrübelerle odaklandığından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Mecmaü'l-fikhî'l-İslâmî'nin çağdaş mudârabe akdi özelinde müstakil bir çalışması bulunmaktadır.⁹ Bunun yanında AAOIFI'nin yayımlandığı *el-Meâyîru's-şer'iyye*'de katılma hesaplarına iki standart tahsis edilmiştir.¹⁰ Buna ilave olarak aynı kuruluşun *Meâyîru'l-muhâsebe ve'l-müracaa* ismiyle yayınladığı çalışmada da ilgili hesaplar hakkında müstakil standart bulunmaktadır.¹¹ Faizsiz finans kurumlarının temel referans kaynağı olan AAOIFI standartları¹², katılma hesapları hakkında yapılan çalışmaların mihrini oluşturmaktadır. Ülkemizde ise mudârabe sözleşmesini inceleyen pek çok araştırma bulunmasına rağmen katılma hesaplarını müstakil olarak ele alan çalışmalar sınırlıdır. Örneğin Mahmut Samar'ın "İslâmî Finans Açısından Katılım Bankacılığındaki Katılma Hesapları" (2019) adlı tebliği¹³ ve Cemal Kalkan'ın *Faizsiz Bankacılıkta Mudârabe ve Kâr* (2021)¹⁴ ile "Katılma Hesabı Kârının Dağıtımı ve Fikhî Değerlendirmesi" (2021)¹⁵ adlı eserleri, bu araştırmalardan bazılarıdır. Çalışmamızın odak noktasını oluşturan ÖFH Katılma Hesabının mevcut katılma hesaplarına benzerlik gösteren yönlerinin yanı sıra bu hesap türünün ayırt edici özellikleri de vardır. Konuyla ilgili literatürde yapılan çalışmaların incelenmesiyle elde edilen bulgular dikkate alınarak aralarındaki söz konusu benzerlik ve farklılıklara atıf yapılmıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan ÖFH Katılma Hesabı hakkında müstakil olarak akademik düzeyde çalışmalar¹⁶ olmasa da bazı video platformlarında konu hakkında birtakım fikhî değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda İsmail Ağa Cemiyeti fetva heyetinden Fatih Kalender ÖFH ürünü hakkında şu değerlendirmeleri yapmıştır: Kalender, (i) ürünün gerçek anlamda bir ticarete dayalı olduğunu, (ii) kısa vadeli olmayıp en az üç ay vadeli olduğunu, (iii) ürünün sözleşme açısından oturduğu zeminin ortaklıktan ziyade vekâlet temelli olduğunu, bu nedenle de aracı pozisyonunda bulunan katılım bankasının işlem karşılığında aldığı bedelin komisyon ücreti olduğunu, bunun da kârın %10'una tekabül ettiğini ve bu yönüyle ÖFH'nin mevcut katılma hesaplarından daha kârlı bir işlem olduğunu

⁷ Ali Muhammed el-Hüseyn es-Savâ, "el-Fevârik et-tatbikiyye beyne'l-mudârabe fi'l-fikhî'l-İslâmî ve'l-mudârabe'l-müştereke", *Dirasât el-ulûmu'l-insânîyye* 19/1 (1992), 253-275.

⁸ Muhammed Abdülmünim Ebû Zeyd, *Nahve tatvîri nizâmî'l-mudârabe fi'l-masârifi'l-İslâmiyye* (Kahire: el-Ma'hadü'l-âlemi li'l-fikri'l-İslâmî, 2000).

⁹ Münezzametü't-teâvüni'l-İslâmî, *Mecelletü mecmai'l-fikhî'l-İslâmî*, (2001), Kanun No. 122(5/13).

¹⁰ Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye: en-nassu'l-kâmil li'l-mâyîri's-şer'iyye* (AAOIFI) (Menâme: Daru'l-meymân, 2015).

¹¹ Heyet, *Meâyîru'l-muhâsebe ve'l-müracaa ve'l-havkeme ve'l-ahlâkiyyât* (AAOIFI) (Menâme: Daru'l-meymân, 1437).

¹² Faizsiz bankacılık alanında ülkemizde de standart ve tip sözleşme çalışmaları yapılmaktadır. Hali hazırda Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) bünyesinde kefalet, murâbaha, teverrick, mudârabe ve pay senedi ihracı ve alım-satımı gibi standartlar tamamlanmış durumdadır. Bk. Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), "Standartlar" (Erişim 5 Mayıs 2023).

¹³ Mahmut Samar, "İslâmî Finans Açısından Katılım Bankacılığındaki Katılma Hesapları", 4. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi (Ankara: 21-22 Aralık 2019), 407-416.

¹⁴ Cemal Kalkan, *Faizsiz Bankacılıkta Mudârabe ve Kâr* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022).

¹⁵ Cemal Kalkan, "Katılma Hesabı Kârının Dağıtımı ve Fikhî Değerlendirmesi", *İlahiyat Akademi Dergisi* 13 (Haziran 2021), 123-140.

¹⁶ Konu hakkında yapılmış kısa bir değerlendirme için bk. Feyza Cevherli, *İslam Hukukunda Mudarebe Ortaklığı ve Katılım Bankacılığındaki Yeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 82-85.

gerekçe göstererek ÖFH'yi meşru görmüş ve teşvik etmiştir. Bunun yanı sıra Kalender, hesap sahiplerinin sermayesinin emtia alım satımına dayalı on ayrı ticari sektörden birinde veya birkaçında işletilebildiğinden, hesap sahiplerinin kâr payının fiili kârdan ödendiğini vurgulamış ve hizmet sektörünün ÖFH ürününün kapsamı dışında tutulduğunu, ayrıca vade uyumsuzluğu problemi barındırmadığını dile getirmiştir. Ürünün mevcut katılma hesaplarına alternatif olmadığını vurgulamış ve küçük tasarruf sahipler için avantajlı ürün olduğunu dile getirmiştir.¹⁷

ÖFH Katılma Hesabı, bazı açılardan literatür değerlendirme kısmında değindiğimiz mevcut katılma hesaplarıyla aynı özellikleri taşıyabilmektedir. Dolayısıyla ÖFH Katılma Hesabı ile mevcut katılma hesaplarının mukayese edilmesi, ürünün özgünlüğünü ortaya çıkarma açısından önem arz etmektedir. Her iki hesap aynı yönetmeliğe göre işlem gördüğünden ötürü, burada ilk olarak katılma hesapları hakkında genel bilgiler verilecek ardından ÖFH Katılma Hesabı analiz edilecektir.

Katılma hesapları, ülkemizde 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 3. maddesinde şöyle tanımlanmaktadır:

“Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca kullanılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu hesaplardır.”¹⁸

Hesap sahipleri ile katılım bankası arasındaki hukukî ilişkide hesap sahipleri, “*sermayedar/rabbülmâl*” katılım bankası ise “*mudârib*” konumundadır.¹⁹ Nitekim İslam İşbirliği Teşkilatı'na bağlı İslam Fıkıh Akademisi, katılma hesaplarını mudâربه hükümleri²⁰ çerçevesinde değerlendirmiştir.²¹ Mudârebeye dayandırılan bu sözleşmede mudârib tek tüzel kişiden, hesap sahipleri ise birden fazla gerçek kişiden oluşabilmektedir. Gerçek kişilerden toplanan bu fonlar, katılım bankası tarafından fon kullandırma havuzuna aktararak katılım finans esas ve standartlarına göre işletilmektedir.²²

Bu hesaplardaki kâr paylaşım oranları, hesabın vadesi ve sermayenin miktarına göre değişebilmektedir. Buna göre kâr paylaşım oranları, hesap sahipleri için toplam kârın %80-90'ı, katılım bankası için ise %20-10'u şeklinde olabilmektedir.²³ Hesap sahiplerinin kâr paylaşım oranları her bir hesap sahibi için aynı olabildiği gibi farklı da olabilmektedir. Kâr

¹⁷ Bk. İsmailağa NET, “Emlak Katılım Proje Tercihli Özel Fon Havuzu Caiz midir?” (Erişim 20 Mayıs 2023). Ayrıca konu sosyal medya platformlarında teşvik edilmektedir. Bk. İsmail Hünerlice Hoca, “Emlak Katılım Şu Anda Bir Numara Gözüküyor!” (Erişim 20 Mayıs 2023).

¹⁸ Mustafa Tiftik, *Türk Hukukunda Katılım Bankası Katılma Hesabı Sözleşmesi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2007), 60 vd.; Haziroğlu vd., *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, 171. BDDK, Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik), Resmi Gazete (18.10.2018) 30569. Bk. Mevzuat, “Bankacılık Kanunu” Erişim: 1 Haziran 2023).

¹⁹ Komisyon, *Şer'i Standartlar ve Opsiyonel Gereklilikler*, ed. Hasan Hacak - Esra Taşkesen Sancar, çev. İsmail Eriş (İstanbul: TKBB Yayınları, 2021), 46-47.

²⁰ Ancak günümüzde bu hesapların yatırım vekâleti sözleşmesiyle de temellendirilebileceği ifade edilmektedir. Bk. Heyet, *el-Meâyîru's-şer'iyye: en-nassu'l-kâmil li'l-mâyîri's-şer'iyye (AAOIFI)* (Menâme: Daru'l-meymân, 2015), 1009; Abdüssettâr, Ebu Gudde “el-Hisabâtü'l-istismâriyye ve tevzî'u'l-erbâh” (Dirâsâtü'l-meâyîri's-şer'iyye, ts.), 3/2637; Üseyd el-Kîlanî, “Tekvînü'l-muhassât fi'l-masârifil-İslâmiyye” (el-Mu'temeru'l-fikhî er-râbi' li'l-müessesâti'l-mâliyeti'l-İslâmiyye, Funduk Kervan Plaza (Kuveyt: 2011), 119.

²¹ Münezzametü't-teâvünü'l-İslâmi, *Mecmaü'l-fikhil-İslâmi*, 86/3, 9. Karar metni şöyledir:

الودائع التي تسلم للبنوك الملتزمة فعلياً بأحكام الشريعة الإسلامية بعقد استثمار على حصة من الربح هي رأس مال مضاربة، وتنطبق عليها أحكام المضاربة/القراض في الفقه الإسلامي التي منها عدم جواز ضمان المضارب/البنك لرأس المال المضاربة.

²² Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, 104; Kantakçı, *Silsiletü'l-fikhil-muamelât*, 14; Kalkan, “Katılma Hesabı”, 128-137. Katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri hakkında yönetmelik için bk. Mevzuat Bilgi Sistemi, “Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Bilgi Sistemi” (Erişim: 7 Haziran 2023).

²³ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), “Banka Bazında Kar Payı Oranları 3 Temmuz Pazartesi 2023” (Erişim 7 Haziran 2023).

paylaşım oranlarını etkileyen kâr dengeleme ve yatırım riskleri rezervleri gibi bazı kalemler bulunmaktadır. Kâr dengeleme rezervi (احتياطي معدل الأرباح),²⁴ hesap sahiplerinin yatırım gelirlerini belirli bir seviyede muhafaza etmek ve katılma hesabı kârını piyasa ile uyumlu hâle getirmek için ayrılmaktadır. Bu rezerv her iki tarafın maslahatına yönelik olduğu için gayr-i safi kârdan karşılanması gerekmektedir.²⁵ Katılma hesabının kârını etkileyen başka bir kalem ise yatırım riskleri rezervidir (احتياطي مخاطر الاستثمار). Bu kesinti katılım bankasının kâr payı ayrıldıktan sonra hesap sahiplerinin kâr payından, muhtemel zararları karşılamak için yapılmaktadır.²⁶ Bu rezervin amacı katılma hesabı sermayesinin güvenceye almak olduğundan, kesitin hesap sahiplerinin payından karşılanması gerekmektedir.

Katılma hesaplarındaki sermayelerin değişken ve akışkan yapıda bulunması, bazı fikhî tartışmalara neden olmaktadır. Örneğin fikhî mahzur olarak dile getirilen vade uyumsuzluğu meselesi, katılma hesaplarına karşı alternatif geliştirme arayışını tetiklemiş ve incelediğimiz ÖFH Katılma Hesabının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu noktada katılma hesaplarında vade uyumsuzluğu, katılım bankalarının fonları kısa vadeli katılma hesaplarında toplarken, bu fonları daha uzun vadeli projelere veya varlıklara yatırım yapmaları durumunu ifade etmektedir.²⁷

“Proje Tercihli Özel Fon Havuzu Katılma Hesabı Sözleşmesi” Emlak Katılım Bankası’nın müşterilerine sunduğu yeni bir ürün olarak takdim edilmektedir. Bu doğrultuda, ilk önce ilgili ürünün tanımı, kapsamı ve işleyişi ele alınacaktır. Daha sonra mevcut katılma hesaplarıyla mukayese edilerek varsa yeni ürünün özgün yönleri ortaya çıkarılacaktır. Son olarak ise katılım bankası ve müşteri arasında imzalanan Özel Fon Havuzu Katılma Hesabı Sözleşmesinin önemli görülen bazı maddeleri fikhî olarak değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. ÖZEL FON HAVUZU KATILMA HESABI SÖZLEŞMESİ: TANIMI, KAPSAMI VE İŞLEYİŞİ

Proje Tercihli Özel Fon Havuzu Katılma Hesabı Sözleşmesi (ÖFH Katılma Hesabı), “katılım bankasına Türk Lirası cinsinden yatırılan fonların, katılım bankası tarafından belirli bir projenin finansmanında kullanılmamasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen kâr ve zarara katılma prensibine dayalı hesaplar”²⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. ÖFH Katılma Hesabı, müşteri tercihine göre 3 ve 6 aylık vade grupları ile açılabilir. Tasarruf sahiplerinin fonları, proje başlangıcına kadar azami 1 ayla sınırlı olmak kaydıyla özel cari hesapta bekletilebilmektedir. Proje başlangıcına kadar proje tercihli cari hesapta bekleyen finansmandan ötürü herhangi bir getiri elde edilmemekte ve finansman tutarı pasif olarak projenin başlangıcına kadar tutulmaktadır. Zira başvuruları değerlendirmek, istenilen finansman tutarına ulaşabilmek için belli bir zaman dilimine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak müşterilerin mağduriyet yaşamaması adına katılım bankası, gerekli sermayeye ulaşabilmek için öz kaynağından finansman sağlayarak projeyi başlatabilmektedir.²⁹

²⁴ Heyet, *Meâyîru'l-muhâsebe*, 525; Abdulaziz Halife Kassar, “Ahkâmu tekvîni'l-muhassasât fi'l-bünûki'l-İslâmiyye eseruhâ a'lâ tevzîi'l-erbâh”, *el-Mu'temeru'l-fikhî er-râbi' li'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye*, (Kuveyt: Şirketü Şu'râ, 2011), 40-67.

²⁵ Muhammed Abdulgaffar el-Şerif, “Ahkâmu tekvîni'l-muhassasât fi'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye”, *el-Mu'temeru'l-fikhî er-râbi' li'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye*, (2011), 28; Kassar, “Ahkâmu tekvîni'l-muhassasât”, 54.

²⁶ Heyet, *Meâyîru'l-muhâsebe*, 525.

²⁷ Vade uyumsuzluğu için bk. Yusuf Dinç, “Katılım Bankalarında Havuzlar ve Birim Hesap Değeri; Vade Uyumsuzluğu ve Fon Kullanırımı Üzerine Öneriler”, *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi-BSPAD*, 1(2), 9-21.

²⁸ Emlak Katılım Bankası, “Proje Tercihli Özel Fon Havuzu” (Erişim: 5 Mayıs 2023).

²⁹ Emlak Katılım Bankası, “Proje Tercihli Özel Fon Havuzu” (Erişim: 5 Mayıs 2023).

Katılım bankası, ÖFH kapsamında müşterilerine çeşitli sektörlerde tasarruflarını değerlendirme imkânı sunmaktadır. Ticaret, imalat, inşaat, enerji, sağlık, savunma sanayi, tarım ve eğitim gibi pek çok farklı sektör bunlardan bazılarıdır. Ancak seçilen sektörde istenen düzeyde fon toplanamadığında katılım bankası, fonları farklı bir sektöre aktırabileceği gibi eksik kalan kısmı da öz kaynağından tamamlayabilmektedir. Proje tercihli fon hesabı Türk Lirası, Amerikan Doları, Euro, İngiliz Sterlini ve Gram Altın cinsinden açılabilen ve TL ile açılan hesaplar, kurdaki dalgalanmalara karşı kur koruma sistemiyle güvence altına alınabilmektedir.³⁰

ÖFH Katılma Hesabının işleyişi, Emlak Katılım bankasının internet sitesinde şu şekilde açıklanmaktadır:³¹

- ÖFH Katılma Hesabını kullanmak isteyen müşteri, ilk olarak katılım bankasının herhangi bir şubesinden özel cari hesap açtırır.
- Müşteri, hesap açılış sürecinde ÖFH Katılma Hesabı Sözleşmesi ile ÖFH Katılma Hesabı İşlem Talimatını imzalar.
- Müşteri, imzaladığı talimatta açılacak hesabın vadesini, tercih ettiği sektör bilgisini ve kur koruma desteği opsiyonunu belirtir.
- Bu süreçte müşterinin ilgili hesaba bakiye yatırması gerekir. Hesaba yatırılacak bakiyenin minimum değeri 10.000 TL olarak belirlenmiştir.
- Hesap açma ve bakiye yatırma süreci tamamlandıktan sonra, müşterilerin taleplerine istinaden belirlen sektördeki proje, gerekli finansman tutarına ulaştığında başlatılır. Bu süreç azami bir ay olarak belirlenmiştir.
- Müşteriler tarafından belirlenen vade sonunda, ilgili projeden elde edilen kâr/zarar durumu hesaplanır. Şayet projeden kâr elde edilmişse hesap sahiplerine kâr ödemesi yapılır. Ancak proje zararlı neticelenmişse hesap sahiplerine kâr ödemesi yapılmayacağı gibi zararın tazmini de müşterilerin anaparalarından karşılanacaktır.
- Projenin başlangıcına kadar özel cari hesaba yatırılan bakiyeler, müşterilerin tasarrufundadır. Ancak müşterilerin, proje eşleştirmesinden sonra bu hesaplara para giriş ve çıkışı yapmasına izin verilmediği gibi hesap kapatmalarına da müsaade edilmemektedir.

Tanım, işleyiş ve kapsam bakımından açıklanan ÖFH Katılma Hesabı, Emlak Katılım Bankası tarafından faiz hassasiyeti olan müşterilerine yeni bir ürün olarak sunulmaktadır. Müstakil hesaplarda en az bir ay vadeli fon toplanarak belirli projelerin ve yatırımların finanse edildiği bu özel fon havuzları ile mevcut katılma hesapları arasında belli başlı farklar söz konusudur. Örneğin mevcut katılma hesabında katılım bankası mudârib, müşteri sermayedar (rabbü'l-mal) konumundadır. Özel fon havuzunda ise katılım bankasının konumu bazen mudârib bazen de vekil konumunda olduğu dile getirilmektedir. Ancak katılım bankasının konumunun mudâribe daha fazla benzediği söylenebilir. Yine mevcut katılma hesaplarında müşteri tarafından yatırılan para ertesi gün işleme alınırken, özel fon havuzunda ise proje başlamasına kadar en fazla bir ay kadar bekleyebilmektedir.

Mevcut katılma hesaplarında müşterinin parasının hangi alanda değerlendireceğini seçmemesi ve bu konu hakkında yeterince bilgi sahibi olamaması, özel fon havuzunda ise müşterinin belli sektörler içerisinde seçim hakkının olması iki uygulama arasındaki diğer bir farktır. Ayrıca mevcut katılma hesaplarında ortak bir havuz vardır ve bu havuza sürekli giriş ve çıkış söz konusudur. Özel fon havuzunda ise havuz projenin başlamasıyla açılmakta ve projenin bitimiyle kapanmaktadır. Proje süresince de havuza giriş ve çıkış olmamaktadır.³²

³⁰ Emlak Katılım Bankası, "Proje Tercihli Özel Fon Havuzu" (Erişim: 5 Mayıs 2023).

³¹ Emlak Katılım Bankası, "Proje Tercihli Özel Fon Havuzu" (Erişim: 5 Mayıs 2023).

³² Ayrıca bk. Cevherli, *Mudarebe Ortaklığı*, 84-85.

2. ÖZEL FON HAVUZU KATILMA HESABI SÖZLEŞMESİ'NİN FIKHÎ ANALİZİ

Bu başlıkta, Proje Tercihli Fon Hesabı Sözleşmesinde fikhî açıdan tahlil edilmesi gereken maddeler incelenecektir. Böylelikle sözleşmenin mahiyeti ve fikhî olarak oturduğu zemin netleştirilmeye çalışılacaktır.

Katılım bankası ile müşteri arasında yapılan Proje Tercihli Fon Hesabı Sözleşmesi beş maddeden oluşmakta ve her bir maddesi kendi içinde alt başlıklara ayrılmaktadır. Bu maddelerden bazıları direkt olarak modern hukuk ve bankacılıkla ilgilidir. Bundan dolayı sözleşmenin her bir maddesini ele almak yerine, yalnızca fikhî olarak tartışılmasını gerektiğini düşündüğümüz maddelere odaklanılacaktır. İlgili sözleşmenin ilk önce maddesi verilecek ardından fikhî analizi yapılacaktır.

“Özel Fon Havuzu Katılma Hesabı (“ÖFH”): Müşteri tarafından Emlak Katılım’a yatırılan fonların; Mevduat Ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine Ve Zamanlaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet Ve Alacaklara İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’e uygun olarak Emlak Katılım tarafından kullanırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi de garanti edilmeyen vadeli hesaplardır... (Madde 2).”

Katılma hesapları yönetmeliğine tabi olarak çıkarılan bu ürünün tanımı, maddeden de anlaşılacağı üzere mevcut katılma hesaplarının tanımıyla birebir örtüşmektedir. Bu durum, sözleşmenin özgünlüğünü tartışmalı hale getirmektedir. Madde 2’de ele alınan sözleşmenin tanımı, ürünün fikhî olarak hangi akit kapsamında değerlendirileceği hakkında bilgi vermektedir. İlgili sözleşmede katılma hesapları tanımı esas alındığına göre, bu ürünün fikhî olarak mudârabeye³³ ya da yatırım vekâleti temelli olduğunu ileri sürmemiz mümkündür.

“Proje Kâr Paylaşım Oranı: Herhangi bir kâr doğması halinde bu kâr, %90’ı Müşteri’ye ve %10’u Emlak Katılım’a kalacak şekilde paylaşımına tabi tutulacaktır. (Madde 3.2)”

Madde 3.2’de ÖFH Katılma Hesabında tarafların kâr paylaşım oranlarının sabit olduğu görülmektedir. Fon miktarına göre kâr paylaşım oranlarının değişmemesi, yüksek miktarda sermaye yatıran müşterilerin aleyhine bir durumun oluşmasına sebep olmaktadır. Halbuki mevcut katılma hesaplarında sermaye sahipleri fon miktarlarına göre değişen bir oranda kâr anlaşması yapabilmektedir. Ancak ÖFH Katılma Hesabında tarafların sermayesi dikkate alınmaksızın kâr paylaşım oranı mahdut tutulmuştur. Taraflar arasında tatbik edilen böyle bir kâr paylaşım politikası, ÖFH Katılma Hesabının mevcut üründen daha dezavantajlı bir konuma götürmektedir. Ancak fikhî olarak taraflar arasında kâr oranının serbest bir şekilde kararlaştırabilmesinin meşru olduğu unutulmamalıdır.³⁴

“İşbu Sözleşme, BHS’nin eki ve ayrılmaz bir parçasıdır. Sözleşme’de hüküm bulunmayan hallerde BHS’nin öncelikle Özel Fon Havuzları ile İlgili Hükümleri sonrasında Katılma Hesaplarıyla İlgili Hükümleri ve akabinde diğer BHS hükümleri uygulanacaktır. (Madde 4.1.)”

Sözleşmenin niteliğinin açıklandığı bu maddede, Özel Fon Havuzları ile ilgili hükümlere atıf yapılacağı ifade edilmektedir. Bu durum yeni ürünün, mevcut katılma hesapları kapsamında uygulanan Özel Fon Havuzlarına benzediğini göstermektedir. Bu ise yeni bir ürün olarak ortaya koyulan ÖFH Katılma Hesabının, Özel Fon Havuzu Hesabının nitelikli müşterilerinin küçük tasarruf sahiplerine bölünmesinden ibaret olduğunu akıllara getirmektedir. Zaten katılım bankaları yüksek miktarda sermayeye sahip nitelikli müşterilerine bireysel olarak Özel Fon Havuzu açmaktadır. ÖFH’de ise birçok küçük yatırımcı bir araya getirilerek bir anlamda bir nitelikli müşterinin yatırdığı fona ulaşılmakta ve böylece Özel Fon Havuzu açılmaktadır. Yani bir anlamda Özel Fon Havuzu açılması için

³³ Özel fon havuzlarının fıkıhtaki mukayyed mudârabeye tasnifi içerisinde olduğuna dair bir değerlendirme için bk. Cevherli, *Mudarebe Ortaklığı*, 82.

³⁴ “الربح على ما شرطاً والوضعية على المال” Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes’ud b. Ahmed el-Hanefî Kasani, *Bedaiü’s-sanai’ fi tertibi’s-şerai’*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut (Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 2010), 6/83.

gerekli olan sermaye bir müşteriden değil de pek çok müşteriden toplanmakta ve hesap açılmaktadır. Ancak mevcut Özel Fon Havuzlarında nitelikli müşteriler, katılım bankasıyla yaptığı anlaşmada kâr oranlarını serbestçe belirleyebiliyorken ÖFH’de ise kâr oranı mahdut olup küçük yatırımcıların böyle bir hakkı söz konusu değildir. Zira ilgili sözleşmenin 3.2. nolu maddesinde kâr oranlarının muayyen ve sabit olduğu vurgulanmaktadır. Mevcut ürün Özel Fon Havuzu Hesabını küçük yatırımcılarını kullanıma açması bakımından bir avantaj sağlarken, kâr paylaşım oranı açısından dezavantajlı bir durum sergilemektedir.

“ÖFH’ye yatırılan paranın, her türlü mali yükümlülüklerin yerine getirilmesinden sonra kalan kısmı, Sözleşme’de tanımlanan Proje finansmanında kullanılır. Finansman yöntemi ve alınacak teminatların niteliği, hesap cüzdanı veya sair şekilde proje bilgileri ile beraber Müşteriye bildirilmiş olup, Müşteri ÖFH’ye katılmış olmakla tüm bu bilgilere vakıf olduğunu ve kayıtsız şartsız kabul ettiğini beyan ve taahhüt eder. (Madde 5.2.)”

Normal katılma hesaplarında müşterilerin yatırmış olduğu fonlardan zorunlu karşılık ve ankes payı gibi belli başlı kesintiler yapılmaktadır. Madde 5.2.’de yer alan “mali yükümlülüklerin yerine getirilmesi” ifadesiyle kastedilenin, katılma hesabındaki söz konusu kesintiler olması muhtemeldir. Bu durum ilgili ürünü mevcut katılma hesaplarına benzeme katsayısını artıran bir unsurdur.

“ÖFH’ye kâr payı dağıtımı, kural olarak vade sonunda yapılacaktır. Dönemsel kâr payı dağıtımı yapılabilmesi için, dönemsel kâr payı dağıtımı hususu taraflarca açıkça kararlaştırılmış ve hesap cüzdanında veya işbu Sözleşme’de belirtilmiş, ayrıca projenin tahsilatları yapılmış olmalıdır. Bu şartların tümünün birlikte gerçekleşmesi halinde; ilgili mevzuat hükümleri saklı kalmak kaydıyla Emlak Katılım, Projeden yaptığı dönemsel tahsilatları, havuza katılım paylarına göre ve kendi belirleyeceği hesaplama yöntemine göre hesaplayıp, dilerse dönemsel kâr payı ile birlikte dönemsel tahsilata isabet eden anapara tutarını, dilerse sadece dönemsel kâr payını katılımcıların Emlak Katılım nezdindeki özel cari hesabına aktarabilir. Müşteri Emlak Katılım’ın bu hususlardaki hak ve yetkisini kabul ettiğini kayıtsız ve şartsız olarak gayrikabili rücu kabul, beyan ve taahhüt eder. (Madde 5.3.)”

Bazı araştırmacılar tarafından söz konusu ürün (ÖFH), vekâlet akdi kapsamında değerlendirilmektedir.³⁵ Ancak ÖFH sözleşmesinde katılım bankasının işlem den alacağını ücret değil de kâr olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum da ürünün vekâletten³⁶ ziyade ortaklık zemininde icra edildiğini yani katılım hesaplarındaki gibi mudâraabe temelli olduğunu düşündürmektedir. Zaten sözleşmedeki maddeler, katılım bankasına ödenen bedelin, ücret temelinde değil kâr paylaşımı temelinde olduğunu göstermektedir. Diğer yandan işlemin vekâlet mi yoksa mudâraabe akdi kapsamında mı olduğunun bir diğer kriteri de işlemin mükerrer olup olmamasıdır. Örneğin bir kişi sadece bir kez alım ve satıma yetkilendiriliyorsa bu işlemin vekâlet kapsamında yer aldığı, birden fazla işleme yetkilendirildiğinde ise bunun mudâraabe tahtında olduğu dile getirilmektedir. Kanaatimizce tek bir işlemde mudâraabe kapsamında değerlendirilebilir. Mesela bir sermayedar bir kişiye mudâraabe kapsamında işletmek üzere 1.000.000 TL verse ve mudârib de o parayla 2023

³⁵ Vekâlet kapsamında değerlendirmeler için bk İsmailağa NET, “Emlak Katılım Proje Tercihli Özel Fon Havuzu Caiz midir?” (Erişim 20 Mayıs 2023); İsmail Hünerlice Hoca, “Emlak Katılım Şu Anda Bir Numara Gözüküyor!” (Erişim 20 Mayıs 2023).

³⁶ Fıkhta ücretli vekâlet hakkında bk. Hocaeminefendizade Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkam*, çev. Raşit - Osman Gündoğdu - Erdem (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 3/2565-2566. (Md. 1504; Bilal Aybakan, *İslam Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi*, (İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1990), 23-24. Bu konuda AAOIFI, vekâlet ücretinin maktu olmasının yanı sıra oransal da olabileceğini kabul etmiştir. Bk. Heyet, *el-Meâyîru ş-şer'iyye*, 621. “إما يجب أن تكون الأجرة معلومة، إما”

“بمبلغ مقطوع أو بنسبة من مبلغ معلوم”. Vekâlet ücretinin oransal olmasıyla alakalı Hanbeli mezhebinde şu şekilde bir görüş de mevcuttur. Örneğin birisi diğer bir kişiye ‘bu malı şu fiyata sat, üstü senin olsun’ şeklinde bir ücretli vekâlet akdi yapsa bu işlem geçerlidir. Zira vekâlet ücreti akdin yapıldığı zaman her ne kadar belli olmasa da bu belirsizlik taraflar arasında tartışmaya yol açmamaktadır. Bk. “فلو قال: بع ثوبي بعشرة، فما زاد فلك: صح.” Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed Merdavi, *el-İnsaf fi ma'rifeti'r-racih mine'l-hilaf*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1955), 5/403.

ocak ayında buğday alsa ve 2024 ocak ayına kadar bekletip bunu satsa daha sonra da mudârabeye akdini sona erdirse bu işlem de tek seferde yapılmıştır. Ancak bu işlem vekâlet değil mudârabeye kapsamındadır.³⁷ Akitlerde mükerrer işlemlerin ticarete izin sayılması anlamına geldiği, *Mecelle*'nin 969. maddesinde "Ribih kasd olduğuna delâlet eden *akd-ı mükerrerler* ahz ve i'taya izindir" şeklinde ifade edilmiştir.³⁸

"Müşteri; ÖFH'nın, belirli bir projenin veya yatırımın finansmanı için oluşturulduğunu bildiğini, bu sebeple finanse edilen projenin veya yatırımın bitiş süresinin uzaması, keza oluşturulan işbu ÖFH'lardan Bankacılık Kanunu m. 48 ve Bankaların Kredi İşlemlerine Dair Yönetmelik'in 19. maddesine uygun olarak kullanılan kredilerin ve bu kredilerin kâr paylarının tamamının tahsil edilememesi halinde ÖFH'nın tasfiyesine gidilemeyeceğini ve böylelikle vadenin uzayabileceğini, tüm bu durumların vukuu halinde ÖFH Katılma Hesabının belirlenen vadesinde Emlak Katılım'a başvurarak projenin veya yatırımın tamamlanması ve/veya kredilerin ve bu kredilerin kâr paylarının tamamının tahsil edilmesi veya kısmen veya tamamen tahsil edilemediğinin yasal olarak kesinleştiği tarihi müteakip özel fon havuzlarının tasfiye edilmesi için gerekli onayları vereceğini kayıtsız ve şartsız olarak gayrikabili rücu kabul, beyan ve taahhüt etmektedir. (Madde 5.4.)"

Madde 5.4.'te yatırım yapılan sektördeki ticari faaliyet, belirlenen vadede neticelenmediğinde herhangi bir işlem yapmaksızın vadenin uzayacağı ifade edilmektedir. Böyle bir kaydın ileri sürülmesi reel ticareti esas alması sebebiyle önemli bir kayıttır. Öte yandan katılım bankasının vade uzadığında müşteriden projeyi sonlandırması yönünde bir talepte bulunması eleştiriye açıktır. Zira katılım bankası bu hususta müşteriye seçim hakkı sunmamaktadır. Ayrıca projenin sona ermesi için müşterinin katılım bankasına onay verme mecburiyeti ön görülmektedir. Böyle bir zorunluluk tarafların sözleşmeyi uzatma veya sonlandırma konusundaki hürriyetini kısıtlamaktadır. Hatta müşteri vadenin uzatılmasıyla ilgili olarak onay vermediği halindeki hukuki durum, madde 5.5.'te şu şekilde dile getirilmiştir:

"Herhangi bir tereddüte mahal bırakmamak adına belirtmek gerekir ki, Müşteri, işbu Sözleşme gereğince ÖFH katılma hesabı vadesinin uzatılması ile ilgili olarak Emlak Katılım'a yazılı olarak onay vermemesi halinde; ÖFH katılma hesabının zarar ile sonuçlanacağını ve bu zarardan da tamamen bizzat Müşteri olarak kendisinin sorumlu olduğunu ve olacağını bildiğini ve kabul ettiğini, takdiri tamamen Emlak Katılım'da olmak üzere Emlak Katılım'ın ÖFH katılma hesaplarından kullanılan kredilerin ve bu kredilerin kâr paylarının tamamının tahsil edilmesi halinde oluşabilecek kârı Müşteri'nin özel cari hesabına aktarıp aktarmamakta tam bir muhtariyete sahip olduğunu ve bu konu ile ilgili bilcümle takdir yetkisinin de münhasıran Emlak Katılım'da olduğunu bildiğini ve kabul ettiğini kayıtsız ve şartsız olarak gayrikabili rücu kabul, beyan ve taahhüt etmektedir. (Madde 5.5.)"

Tarafların peşinen kabul etmiş olduğu şartlara riayet etmeleri esas olmalıdır. Müşteri şayet baştan vade uzatılmasına onay veriyorsa buna uygun hareket etmesi gerekmektedir. Ancak müşterinin vadenin uzatılmasına yaklaşmaması halinde tüm zarar ve ziyanın müşteri hesabına yansıtılması hakkaniyet açısından tartışmalıdır. Yine bu maddede "*Bankanın ÖFH katılma hesaplarından kullanılan kredilerin ve bu kredilerin kâr paylarının tamamının tahsil edilmesi halinde oluşabilecek karı müşterinin özel cari hesabına aktarıp aktarmamakta tam bir muhtariyete sahip olduğunu...*" ifade edilmektedir. Malum olduğu üzere müşteri vadenin bitmesiyle kendi hissesine düşen kâra malik olmaktadır.³⁹ Buna rağmen müşterinin

³⁷ Mudârabeye'nin kuruluş ve gerçekleştirme koşulları için bk. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mesbut* (Beirut: Darü'l-marife, 1989).

³⁸ Komisyon, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i ahkam-ı adliye)*, thk. Ali Himmet Berki (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1990), 190. Mükerrer akitlerin ticarete izin sayılması konusu, fıkıh eserlerinde ticaret izin, vekâlet ve istihdâm kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen Zeylaî, *Tebyinü'l-hakaik fi şerhi Kenzi'd-dekaik ve bi-hâmişi eş-Şelebi* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1315), 5/205; Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi maa şerhi eş-Şeyh el-Allame Abdülhay el-Leknevi*, thk. i'tena bihi Naim Eşref Nur Ahmed (Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumü'l-İslâmiyye, 1417), 4/460.

³⁹ Kalkan, *Faizsiz Bankacılıkta Mudârabeye ve Kâr*, 125.

kâr payına ulaşabilmesi tamamen katılım bankasının inisiyatifine bırakılmaktadır. Vade bitimine kadar elde edilen kârın katılım bankasının ayrı bir izin ve onayı gerekmeksizin müşterinin cari hesabına aktarılması kanaatimizce daha uygun olmaktadır.

“Müşteri; ayrıca ÖFH Katılma Hesabının niteliği gereği, bu hesaplardan vadesinden önce para çekilmesinin mümkün olmadığını bildiğini ve kabul ettiğini kayıtsız ve şartsız olarak gayrikabili rücu kabul, beyan ve taahhüt etmektedir. (Madde 5.6.)”

Teorik olarak ticaretten elde edilecek net kâr dönem sonu veya proje bitiminde ortaya çıkmaktadır. Proje devam ettiği dönem içinde müşterinin sermayesini geri çekmesi, projenin aksamasına veya diğer tarafın zarara uğramasına sebebiyet vermesi ihtimal dahilindedir. Ayrıca müşterinin sözleşme esnasında katılım bankasına karşı vadettiği şartlara muhalefet etmesi söz konusudur. Bu sebeple müşterinin vade bitimine kadar sermayesini talep etmemesi gerekir. Ancak sözleşmede müşterinin sermayesini kısmen yahut tamamen geri çekmesi durumunda, tüm getiriden mahrum kalması ileri sürülmektedir. Halbuki ÖFH katılma hesaplarında elde edilen kârlar, günlük tahakkuk ettirilmektedir. Bu sebeple katılım bankasının, müşterinin sermayesini havuzda bulunduğu süre boyunca elde ettiği getirisini müşteriye yansıtması bir çözüm olarak ileri sürülebilir.

Sözleşmede katılım bankasının sorumluluğuna değinen maddelerde belli başlı hususları öne çıkarmak sözleşmenin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

“Taraflar; Projenin, genel bilgilerinin, hangi sürede ve ne şekilde gerçekleştirileceğinin belirli ve Müşteri'nin bilgisi dâhilinde olduğundan, Emlak Katılım'ın Projenin eksik gerçekleştirilmesinden veya gerçekleştirilmemesinden veya sair hangi neden ve gerekçe ile olursa olsun hiçbir sorumluluğunun bulunmadığını, bu konularda Emlak Katılım'a hiçbir borç ve yükümlülük/görev yüklenemeyeceğini kayıtsız ve şartsız olarak gayrikabili rücu kabul, beyan ve taahhüt ederler. Proje ile ilgili sorumlulukların tamamı Müşteri ve Yüklenici/Projeyi gerçekleştirecek kişilere aittir. Keza, projenin finansman yöntemi ve geri ödemeleri de başlangıçta belli ve Müşteri tarafından bilinmekle, Müşteri; geri ödemelerin tahsili hususunda Emlak Katılım'a, hile ve kasıt hali istisna olmak üzere hiçbir borç veya sorumluluk yüklenemeyeceğini ve tüm bu konularla ilgili olarak peşinen ve kayıtsız ve şartsız olarak Emlak Katılım'ı ibra ettiğini gayrikabili rücu kabul, beyan ve taahhüt eder. (Madde 5.9.)”

Faizsiz bankacılık, tarafların sorumluluğu birlikte üstlendiği ve riski ortaklaşa paylaştığı bir ekonomik modeldir. İlgili maddede katılım bankasının bütün sorumluluk ve risklerden kaçındığı görülmektedir. Ayrıca sözleşmede ileri sürülen bu tür şartlar, ilgili projede katılım bankasının pozisyonunu muğlak hale getirmektedir. Şayet katılım bankasının pozisyonu vekil olarak değerlendirilse bile vekâlet akdinin hükümlerinin uygulanmadığı görülmektedir. Çünkü vekâleten müşterilerinin sermayelerini işleten katılım bankası, sözleşmeye göre herhangi bir sorumluluk üstlenmemektedir. Bu durum, vekâlet akdinde vekilin yetki ve sorumluluklarının göz ardı edilmesine sebep olmaktadır. Proje ile ilgili sorumluluklar, tamamen müşteriye yüklenmektedir. Halbuki projeyi uygulayan katılım bankasının -vekil sıfatıyla- klasik ifadesiyle akdin hukukunu üstlenmesi gerekmektedir.⁴⁰ Katılım bankasının, müşterilerin parasını işletirken olduğu gibi müteşebbislerin alacaklarını öderken de bir rolünün bulunması gerekmektedir. Katılım bankası vekil sıfatıyla fon arz eden müşterilerinin sermayelerini işletmektedir. Fakat katılım bankası, müşterilerinin vekili gibi davranmamakta ve bütün sorumluluklardan kendini varesten kılmaktadır. Burada bizim çalışma boyunca ulaştığımız sonucun, söz konusu işlemin mudârabeye temellinde olduğunu vurgulamak önem arz etmektedir.

“Proje vadesinin bitiminde veya herhangi bir nedenle projenin vadesinden önce sona ermesi halinde ÖFH, Emlak Katılım tarafından tasfiye edilir. Tasfiye sonucu oluşacak kâr veya zarar havuza iştirak eden katılımcıların hesaplarına yansıtılır. Proje vadesi bitmiş olmasına rağmen,

⁴⁰ Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşki el-Hanefî Meydani, *el-Lübab fî şerhi'l-kitâb: dirâse ani'l-Lübâb ve Muhtasari'l-Kudûrî*, thk. Sâid Bekdâş (Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2014), 3/348-350; Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsilî, *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*, thk. i'tina bih Muhammed Adnan Derviş (Beyrut: Darü'l-erkam, 1418), 2/157-158.

finans edilen projenin veya yatırımın bitiş süresi uzamışsa, keza henüz geri ödeme tahsilatları yapılmamışsa havuzun tasfiyesi, tüm tahsilatın yapılmasına kadar ertelenebilir. Bu durumda Müşteri, işbu Sözleşme'nin 5.4 maddesi uyarınca tüm bu durumların vukuu halinde ÖFH Katılma Hesabının belirlenen vadesinde Emlak Katılım'a başvurarak projenin veya yatırımın tamamlanması ve/veya kredilerin ve bu kredilerin kâr paylarının tamamının tahsil edilmesi veya kısmen veya tamamen tahsil edilemediğinin yasal olarak kesinleştiği tarihi müteakip özel fon havuzlarının tasfiye edilmesi için vade uzatımı ile ilgili gerekli onayları vereceğini kayıtsız ve şartsız olarak gayrikabili rücu kabul, beyan ve taahhüt etmektedir. (Madde 5.11.)”

ÖFH katılma hesabının mevcut katılma hesaplarından farklılaştığı yönü, vadenin sona ermesi durumunda alacaklar tahsil edilene kadar sözleşmenin uzayacağına karar verilebilmesidir. Bu durum, fiili ticaretin ön plana alınarak sözleşmenin şekillendiğini göstermektedir. Gerçek ticarete bulunan girişimcilerin şartları göz önüne alınarak katılma hesabından farklı olarak özgün bir madde ilave edildiği söylenebilir. Nitekim sözleşme mevcut katılma hesaplarına alternatif olarak konumlandırılırken 5.1. madde ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca 5.1.'de yer alan “...başvuruları değerlendirmek ve diğer katılımcıların katılımını sağlamak üzere, (azami bir ayı aşmamak kaydıyla) bu tutarı özel cari hesapta bekletebilir...” ifadesi, müşteri aleyhine bir durum oluşturabilmektedir. Zira İslam hukuku açısından carî hesaplar, kârz akdi kapsamında değerlendirildiğinden katılım bankasının bu parayı kullanma salahiyeti söz konusudur.

“Emlak Katılım, ÖFH için dağıtacağı kârlardan, ilgili mevzuatta belirtilen maksatlarda kullanabilmek için yine ilgili mevzuatta belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde kâr dengeleme rezervi ayırabilecektir. (Madde 5.12.)”

Mevcut katılma hesaplarına karşı çıkılma gerekçesi olarak ileri sürülen bazı fikhî mahzurlar ÖFH'de de geçerliliğini korumaktadır. Malum olduğu üzere kâr dengeleme rezervi, kâr payı oranlarının belli bir seviyede tutulabilmesi için alınan önlemlerdir. Katılım bankaları, katılma hesabı sahiplerinin kâr oranlarını belli bir oranda tutabilme adına bazı kesintiler yapmaktadır. Bu kesintilerden bir tanesi de kâr dengeleme rezervidir. Katılım bankası, kararlaştırdığı kâr oranını tutturamadığı zaman ilgili rezervi kullanarak mutabık kalınan kâr oranını belirlemektedir. Bu rezervin ÖFH katılma hesaplarında aynen uygulanacağı ifade edilmektedir. Bu durum, ilgili ürünün katılma hesaplarına olan benzerlik katsayısını artırmaktadır. Mevzubahis rezerv ayrılırken ileri sürülen diğer bir gerekçe ise A hesap sahibinin kârıyla B hesap sahibinin zararının kapatılmasıdır. Böylece sermaye sahipleri kendi haklarından feragat etmektedirler. Bu durum fikhî açıdan helalleşmeyle temellendirilmiştir.

Müşterinin sermayesini işletmesi için katılım bankasına genel bir yetki verdiğiinden Sözleşmenin 5.13. maddesinde⁴¹ bahsedilmektedir. Vekâlet, ortaklık ve mudârabeye ile yatırım vekâleti (katılma hesabı) sözleşmelerinin verdiği tasarruflar, bu genel yetki kapsamındadır. Mesela ÖFH Katılma Hesabındaki sermaye sahiplerinin kendi aralarında sermaye ortaklığı kurdukları görülmektedir. Zira hesap sahiplerinin sermayeleri bir havuzda toplanmaktadır. Dolayısıyla katılım bankası ile müşteri arasında yapılan sözleşmenin yalnızca vekâlet akdi çerçevesinde değerlendirilmesi isabetli bir tutum olarak gözükmektedir. Buradan hareketle bu sözleşmenin klasik fikhî kitaplarında ifade edilen vekâlet akdinden daha kapsamlı bir işlem setini ihtiva ettiğini söylememiz mümkündür.

“Taraflar; ÖFH'deki fonların ilk olarak Taraflar arasında mutabık kalınmış Projelerde kullanılacağını, ÖFH vadesi bitmesinden önce cari Projelerin herhangi bir nedenle sona ermesi halinde Emlak Katılım'ın yeni Projeleri seçme yetkisinin bulunduğunu, yeni Projeler seçildikten sonra Müşteri'ye bildirileceğini, Projeler arasında vade tutarsızlıkları olması durumunda Emlak

⁴¹ “Müşteri, ÖFH'deki fonların kullanımı konusunda Emlak Katılım'a işbu Sözleşme'de yazılı hususlar haricinde herhangi bir sınırlama olmaksızın genel yetki verdiğini kabul etmiştir. Müşteri vade sonuna kadar bu Sözleşme'ye istinaden Emlak Katılım'a tanıdığı yetkileri geri alamaz, kısıtlayamaz veya değiştiremez.” (5.13.)

Katılım'ın ÖFH'deki fonları katılım bankacılığı prensiplerine uygun olarak değerlendirebileceğini kabul ederler. (5.14.)”

Katılma hesaplarına karşı çıkılmasının bir başka gerekçesi de vade uyumsuzluğudur. Vade uyumsuzluğu sebebiyle ÖFH Katılma Hesabı, müşterilere yeni bir ürün olarak sunulmuştur. Ancak yeni üründe de vade uyumsuzluğuyla karşılaşılacağı vurgulanmıştır. Madde 5.14.'te vade uyumsuzluğu sorunu olması durumunda, katılım bankacılığı prensiplerine göre değerlendirileceği ifade edilmiştir. Ancak vade uyumsuzluğunun katılım esaslarına göre nasıl giderileceği izah edilmemiştir. Katılma hesabının içerdiği vade uyumsuzluğundan kaynaklanan birtakım fikhî mahzurlara alternatif olarak sunulan ÖFH Katılma Hesabı, mevcut katılma hesabında var olan sorunu içermeye devam etmektedir.

SONUÇ

Faizsiz bankacılık sistemi, insanların ihtiyaçlarını karşılama adına fikhî geleneğin sunduğu akitleri temel alarak çeşitli modern sözleşme türleri üretmiştir. Bu sistemi tercih eden ve faiz hassasiyetine sahip bireylerin gereksinimlerini karşılamak üzere, fon toplama ve bu fonları etkin bir şekilde kullandırma yöntemlerini katılım finans sektörü halihazırda geliştirmektedir. Bu süreçte yeni bir finansman modeli olarak "Proje Tercihli Fon Hesabı", katılım finans dünyasının hizmetine sunulmuştur. Bu modelin mevcut katılma hesaplarının işleyiş mantığına dayandırıldığı görülmektedir. Ürüne duyulan ihtiyaç ise büyük ihtimalle mevcut katılma hesaplarına yöneltilen fikhî eleştirilerden kaynaklanmaktadır. Zira mevcut katılma hesapları, vade uyumsuzluğu ve işlemin gerçek ticarete dayalı olup olmaması gibi konularda birtakım eleştirilere maruz kalmaktadır.

ÖFH Katılma Hesabı, katılım bankası müşterilerine tasarruflarını ticaret, imalat, inşaat, enerji ve sağlık gibi farklı sektörlerde değerlendirme olanağı sunmaktadır. Belirlenen sektörde gerekli fon toplanmadığı durumlarda da katılım bankası hem fonları başka bir sektöre yönlendirebilmekte hem de eksik olan miktarı kendi öz kaynaklarından tamamlayabilmektedir. Böylece bu ürün, tasarruf sahiplerine çeşitlilik ve esneklik avantajları sağlamaktadır. Bunun yanı sıra ÖFH Katılma Hesabı, çoğunlukla nitelikli müşterilere tahsis edilen özel fon havuzu hizmetini, küçük tasarruf sahipleri için de erişilebilir hale getirmektedir. Bu özellik ÖFH Katılma Hesabının sağladığı yenilikler arasındadır.

ÖFH Katılma Hesabı, mevcut katılma hesabının yapısını büyük ölçüde korumaktadır. Bu durum ürünün özgün karakterini nispeten zayıflatmakta ve ürünü dezavantajlı konuma getirmektedir. Nitekim ürünün özgünlüğü noktasındaki muhtemel eleştirilerden kaçınmak için ÖFH, mevcut katılma hesaplarına alternatif olarak konumlandırılmamış, bilakis ÖFH'nin var olan bir ihtiyacı gidermeye matuf olduğu dile getirilmiştir.

ÖFH Katılma Hesabı, katılma hesaplarının karşı karşıya olduğu vade uyumsuzluğu meselesine bir çözüm olarak sunulmuştur. Ancak ilgili sözleşmede vade uyumsuzluğunun nasıl giderileceği ile ilgili ayrıntılı bir açıklama yapılmamıştır. Bu durum yeni ürün ÖFH Katılma Hesabı'nda da vade uyumsuzluğu probleminin hala var olduğunu göstermektedir.

ÖFH Katılma Hesabı'nın kâr paylaşım oranları, %90 müşteri ve %10 katılım bankası şeklinde sabitlenmiştir. Bu durum daha yüksek sermaye yatıran müşterilerin aleyhine bir sonuç doğurabilmektedir. Oysaki mevcut katılma hesaplarında, sermaye sahipleri fon miktarlarına göre esnek kâr paylaşım anlaşmaları yapabilmektedir. Bu yaklaşım ÖFH Katılma Hesabı'nı mevcut hesaplara göre dezavantajlı bir konuma getirmektedir. Ancak fikhî perspektiften bakıldığında, tarafların kâr paylaşım oranını serbestçe belirleme yetkisi olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda ÖFH Katılma Hesabı'nın kâr dağıtım politikasının revize edilip sermaye miktarına göre özelleştirilebileceği düşünülebilir.

Mevcut katılma hesaplarına karşı çıkılma gerekçesi olarak ileri sürülen bazı fikhî mahzurlar ÖFH Katılma Hesabı'nda da varlığını sürdürmektedir. Katılım bankaları, katılma hesabı sahiplerinin kâr oranlarını belirli bir seviyede tutabilmek için çeşitli kesintiler yapmaktadır. Bu kesintilerden biri de kâr dengeleme rezervidir. Katılım bankası, hedeflenen

kâr oranını gerçekleştiremezse, sözleşmede belirtilen kâr dengeleme rezervini kullanarak anlaşılabilir kâr oranını sağlayabilmektedir. ÖFH Katılma Hesabı sözleşmesinde bu rezervin aynen uygulanacağı ifade edilmektedir. Bu durum, ilgili ürünün katılma hesaplarına olan benzerlik katsayısını artırmaktadır.

ÖFH Katılma Hesabı'ndaki sermaye sahiplerinin kendi aralarında sermaye ortaklığı kurdukları görülmektedir. Zira hesap sahiplerinin sermayeleri bir havuzda toplanmaktadır. Dolayısıyla katılım bankası ile müşteri arasında yapılan sözleşmenin yalnızca vekâlet akdi çerçevesinde değerlendirilmesi isabetli bir tutum olarak gözükmemektedir. Bilakis bu sözleşmenin klasik fikhî kitaplarında ifade edilen vekâlet akdinden daha kapsamlı bir işlem setini ihtiva ettiğini söyleyememiz mümkündür.

Araştırmamızda söz konusu ürünün hem teorik hem de pratik yönleriyle ele alınması, genellikle teorik boyutla sınırlı kalan katılım finansı literatüründen ayrılmaktadır. ÖFH Katılma Hesabı gibi yeni ürünler, kâr-zarar prensibine dayanan faizsiz enstrümanların çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca modern murâbaha gibi tek bir finansman yöntemine olan yüksek yönelimin azaltılması noktasında da önemli bir basamaktır.

Sözleşmede yer alan tüm fikhî sorunları kapsamlı bir şekilde incelemek bu çalışmanın sınırlarını zorlayacaktır. Bu nedenle sözleşmedeki temel fikhî problemlere odaklanılmıştır. Makalede tartışılan bazı fikhî meselelerin, ileride yapılacak akademik çalışmalar için yol gösterici olması ümit edilmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: YA (%50), CK (%50) Veri toplanması / Data collection: YA (%50) CK (%50) Veri Analizi / Data Analysis: YA (%50), CK (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: YA (%50) CK (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: YA (%50), CK (%50).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yunus. *Azalan Ortaklık İslam İktisadı Açısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2021.
- Arabî, Muhammed Abdullah. "el-Muâmelâtü'l-masrifîyye ve ra'yü'l-İslâmî fihâ el-Mu'temeru's-sâni li-mecmai'l-buhûsi'l-İslâmiyye", *Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye* (el-Ezher, 1965).
- Aybakan, Bilal. *İslam Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi*, (İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1990).
- Aydın, Aytaç. *İslâm Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları*. Konya: Burç Yayınevi, 2015.
- Battal, Ahmet. *Hukukî Yönden Özel Finans Kurumları*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1999.
- Bayındır, Servet. *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*. İstanbul: Rağbet Yayıncılık, 2005.
- Cebeci, İsmail. *İslam İktisadında Murabaha Modern Literatürdeki Tartışmalar*. Ankara: İktisat Yayınları, 2020.

- Cevherli, Feyza Cevherli, *İslam Hukukunda Mudarebe Ortaklığı ve Katılım Bankacılığındaki Yeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 82.
- Dinç, Yusuf. "Katılım Bankalarında Havuzlar ve Birim Hesap Değeri; Vade Uyumsuzluğu ve Fon Kullandırımı Üzerine Öneriler", *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi-BSPAD*. 1(2), 9-21.
- Ebu Gudde, Abdüsettar. "el-Hisabâtü'l-istismâriyye ve tevzi'u'l-erbâh", *Dirâsâtü'l-meâyîri's-şerîyye* (ts.).
- Ebü Zeyd, Muhammed Abdülminîm. *Nahve tatvîri nizâmî'l-mudârabe fi'l-masârifi'l-İslâmiyye* (Kahire: el-Ma'hedü'l-âlemi li'l-fikri'l-İslâmî, 2000).
- Emlak Katılım Bankası, "Proje Tercihli Özel Fon Havuzu" (Erişim: 5 Mayıs 2023). <https://www.emlakkatilim.com.tr/proje-tercihli-ozel-fon-havuzu-katilma-hesabi>
- Ersoy, Arif. "Faizsiz Banka ve İşlevleri". *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*. Yayına Hazırlayanlar. Ahmet Tabakoğlu - İsmail Kurt. 2-18. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı; 12. Tartışmalı ilmi toplantılar dizisi: 6, 1987.
- Hammûd, Sâmî Hasan Ahmed. *Tatvîrül-a'mâli'l-masrifîyye bimâ yettefikü ve's-şerîâte'l-İslâmiyye*. Amman : Matbaatü's-Şark, 1982.
- Hazıroğlu - Koyuncu - Solak, Temel - Orhan - Mehmet Yuşa. "Katılım Bankacılığı Ekosisteminin Gelişimi", Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı, ed. Şakir Görmüş vd. (İstanbul: TKKB Yayınları, 2019), 162-168.
- Heyet, *el-Meâyîru's-şer'îyye: en-nassu'l-kâmil li'l-mâyîri's-şer'îyye (AAOIFI)*. Menâme: Daru'l-meymân, 2015.
- Heyet, *Meâyîru'l-muhâsebe ve'l-müraca ve'l-havkeme ve'l-ahlâkiyyât (AAOIFI)*. Menâme: Daru'l-meymân, 1437.
- Hocaeminefendizade Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkam*, çev. Raşit - Osman Gündoğdu - Erdem (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 3/2565-2566.
- İsmail Hünerlice Hoca, "Emlak Katılım Şu Anda Bir Numara Gözüküyor!" (Erişim 20 Mayıs 2023). <https://www.youtube.com/watch?v=gKMNgWaDmmM>
- İsmailağa NET, "Emlak Katılım Proje Tercihli Özel Fon Havuzu Caiz midir?" (Erişim 20 Mayıs 2023). <https://www.youtube.com/watch?v=BX8k4kQXHQ>
- Kalkan, Cemal. *Faizsiz Bankacılıkta Mudârabe ve Kâr*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.
- Kalkan, Cemal. "Katılma Hesabı Kârının Dağıtımı ve Fikhî Değerlendirmesi", *İlahiyat Akademi Dergisi* 13 (Haziran 2021), 123-140.
- Kasani, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî. *Bedaiü's-sanai' fi tertibi's-şerai'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut (Mısır: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2010), 6/83.
- Kassar, Abdulaziz Halife. "Ahkâmu tekvîni'l-muhassasât fi'l-bünûki'l-İslâmiyye eseruhâ a'lâ tevzi'l-erbâh", *el-Mu'temeru'l-fikhî er-râbi' li'l-müessesâti'l-mâliyeti'l-İslâmiyye*, (Kuveyt: Şeriketü Şu'râ, 2011).
- Kılanî, Üseyd. "Tekvînü'l-muhassât fi'l-masârifi'l-İslâmiyye", *el-Mu'temeru'l-fikhî er-râbi' li'l-müessesâti'l-mâliyeti'l-İslâmiyye*, (Kuveyt: 2011).
- Komisyon, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i ahkam-ı adliye)*. Yayına Hazırlayan. Ali Himmet Berki. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1990.
- Komisyon, *Şer'i Standartlar ve Opsiyonel Gereklilikler*. ed. Hasan Hacak - Esra Taşkesen Sancar. çev. İsmail Eriş. İstanbul: TKBB Yayınları, 2021.
- Lâhim, Üsâme b. Hamûd b. Muhammed. *Beyu'd-deyn ve tatbikâtuhu el-muâsıra fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Riyâd: Daru'l-meymân, 2012.
- Mansûr, İsa Dayfullah. *Nazariyetü'l-erbâh fi'l-mesârifi'l-İslâmiyye dirâsatün mukârene*. Amman: Dâru'n-nefâis, 2007.
- Merdavi, Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed. *el-İnsaf fi ma'rifeti'r-racih mine'l-hilaf*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1955).

- Merginânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi maa şerhi eş-Şeyh el-Allame Abdülhay el-Leknevi*. thk. İ'tena bihi Naim Eşref Nur Ahmed. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumü'l-İslâmiyye, 1417.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud. *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*, thk. Şuayb Arnavud (Beirut: Darü'l-risâletü'l-âlemiyye, 2009).
- Mevzuat, "Bankacılık Kanunu" (Erişim: 1 Haziran 2023). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5411.pdf>
- Mevzuat Bilgi Sistemi, "Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Bilgi Sistemi" (Erişim: 7 Haziran 2023). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10738&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Meydani, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dimaşki el-Hanefi Meydani, *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb: dirâse ani'l-Lübâb ve Muhtasari'l-Kudûrî*, thk. Sâid Bekdâş (Beirut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2014), 3/348-350.
- "Münezzametü't-teâvünü'l-İslâmî", *Mecelletü mecmai'l-fikhî'l-İslâmî*, (2001), Kanun No. 122(5/13).
- Resmi Gazete, "Mevduat Ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine Ve Zamaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet Ve Alacaklara İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" (Erişim: 10 Haziran 2023). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/10/20181018-2.htm>
- Sadr, Muhammed Bâkır. *el-Benk el-lâ ribevî fi'l-İslâm*. Kuveyt: Mektebetü câmi'n-nakiyyi'l-âmme, ts..
- Samar, Mahmut. "İslâmî Finans Açısından Katılım Bankacılığındaki Katılma Hesapları", 4. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi (Ankara: 21-22 Aralık 2019), 407-416.
- Savâ, Ali Muhammed el-Hüseyin. "el-Fevârik et-tatbikiyye beyne'l-mudârabe fi'l-fikhî'l-İslâmî ve'l-mudârabe'l-müştereke", *Dirasât el-ulûmu'l-insâniyye* 19/1 (1992).
- Semhân, Hüseyin Muhammed. *Üsûsü'l-amaliyâti'l-masrifiiyye'l-İslamiyye*. Amman: Darül-müeyssera, 2012.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebсут* (Beirut: Darü'l-marife, 1989).
- Şerif, Muhammed Abdulgaffar. "Ahkâmu tekvîni'l-muhassasât fi'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmîyye", *el-Mu'temeru'l-fikhî er-râbi' li'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmîyye*, (2011).
- Tiftik, Mustafa. *Türk Hukukunda Katılım Bankası Katılma Hesabı Sözleşmesi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2007.
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), "Standartlar" (Erişim 5 Mayıs 2023). <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/standartlar>
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), "Banka Bazında Kar Payı Oranları 3 Temmuz Pazartesi 2023" (Erişim 7 Haziran 2023). <https://www.tkbb.org.tr/kar-paylari>
- Vâdî- vd., Muhammed Hüseyin, *el-İktisadü'l-İslâmî*. Amman: Darül-müeyssera, 2009.
- Yeniçeri, Celal. *İslâm İktisadının Esasları*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980.
- Zerkâ, M.A - Neccâr, A.M. *İslâm Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*. çev. Hayrettin Karaman. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2011.
- Zeylâî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen. *Tebyinü'l-hakaik fi şerhi Kenzi'd-dekaik ve bi-hâmişi eş-Şelebi*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1315.

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 303-319

Katılım-esaslı Yatırım Fonlarında Oluşan Mahzurlu Gelirlerin Sosyal Yardım Faaliyetlerine Aktarılmasına İlişkin Bir Öneri

A Proposal for Transferring Non-Shariah Compliant Incomes Generated from Participation-based Investment Funds to Social Aid Activities

Nurullah TIRMAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı Bölümü
Graduate Student, Istanbul Sabahattin Zaim University, Department of International Finance and Participation Banking
İstanbul/Türkiye

 tirman.nurullah@std.izu.edu.tr orcid.org/0000-0002-8791-3069

İbrahim KEÇECİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İktisat Bölümü
Graduate Student, Marmara University, Department of Economics
İstanbul/Türkiye

 kececi.ibrahim@hotmail.com orcid.org/0000-0001-7247-5433

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 09.10.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Tırman, Nurullah– Keçeci, İbrahim. “Katılım-esaslı Yatırım Fonlarında Oluşan Mahzurlu Gelirlerin Sosyal Yardım Faaliyetlerine Aktarılmasına İlişkin Bir Öneri”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 303-319. <https://doi.org/10.52637/kiid.1352980>

Cite as: Tırman, Nurullah– Keçeci, İbrahim. “A Proposal for Transferring Non-Shariah Compliant Incomes Generated from Participation-based Investment Funds to Social Aid Activities”. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/ Special Issue (October 2023), 303-319. <https://doi.org/10.52637/kiid.1352980>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Nurullah TIRMAN – İbrahim KEÇECİ | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Katılım-esaslı Yatırım Fonlarında Oluşan Mahzurlu Gelirlerin Sosyal Yardım Faaliyetlerine Aktarılmasına İlişkin Bir Öneri

Öz

Katılım-esaslı yatırım fonları; kira sertifikaları (*sukuk*), gayrimenkul sertifikaları, katılım hesapları, pay senetleri, altın, kıymetli madenler vb. gibi fikhî çerçevede belirlenen katılım finans esaslarına uyumlu para ve sermaye piyasası araçları üzerinden portföy varlığı oluşturulan fonlardır. Fon varlıklarına ilişkin en önemli hususlardan birisi, katılım-esaslı yatırım fonlarının portföyelerine dâhil edecekleri pay senetlerinin fikhî kaidelere uyumlu olmasıdır. Bu bağlamda, pay senedi portföye dâhil edilecek şirketin esas faaliyet alanının, fikhî açıdan uygun olması gerekmektedir. Belirlenen standartlar çerçevesinde, esas faaliyet alanı meşru olan ancak mevzuat açısından ve/veya faaliyetlerini devam ettirme zorunluluğundan kaynaklanan istisnai durumlar nedeniyle belirli bir eşiğe kadar faaliyet dışı mahzurlu geliri olan şirketlerin de pay senedinin alınıp-satılmasına fukaha tarafından uygunluk verilmiştir. Fakat bir Müslümanın fikhîen meşru olmayan yollardan gelir elde etmesine cevaz verilmediğinden dolayı, şirketin sahip olduğu mahzurlu gelirlerden doğan mahzurlu kazancın pay senedi sahibi tarafından arındırılması gerektiği belirtilmiştir. Küresel boyutta ilk olarak 1987 yılında bir grup fikhî âlimi tarafından tartışılan bu görüş, 1990'lı yıllardan itibaren çeşitli standartlar geliştirilerek daha sistematik hale getirilmiş, akabinde küresel düzeyde İslami pay piyasası endeksleri oluşturulmaya başlanmıştır. 2008 yılında da Bizim Menkul Değerler tarafından Türkiye'de katılım endeksi kurulmuştur. TKBB Danışma Kurulu tarafından 2020 yılında katılım endeksine dâhil edilebilecek şirketler için standartlar yayımlanmış, müteakiben 2021 yılında alınan karar ile birlikte, katılım endekslerinin hesaplanması ve yönetimi Borsa İstanbul'a devredilmiştir. Nitekim Türkiye'de fikhî uyumlu pay senetlerinin listelendiği katılım endeksine ilişkin standartları belirleyen TKBB Danışma Kurulu tarafından da pay senedi yatırımlarından elde edilen mahzurlu kazançların arındırılmasının gerektiğine ilişkin görüş beyan edilmiştir. Bu bağlamda, katılım finans esasları çerçevesinde pay senedi alım-satımı yapan yatırımcılar da TKBB Danışma Kurulu tarafından yayımlanan standartlar doğrultusunda, Kamuyu Aydınlatma Platformu aracılığıyla kamuya açıklanan oranlar üzerinden mahzurlu kazançlarını arındırabilmektedir. Her ne kadar pay senetlerinin arındırılmasına yönelik bir standart oluşturulmuş olsa da katılım-esaslı yatırım fonları, alım-satımını yaptıkları pay senetlerinden doğan mahzurlu gelirleri, yatırımcılar adına arındırmamakta veya yatırımcılara arındırılması gereken oran/mahzurlu gelir tutarı hakkında bilgi sunmamaktadır. Bu çalışmada, katılım-esaslı yatırım fonlarında oluşan mahzurlu gelirlerin, müşteri tercihine binaen arındırılarak sosyal yardım faaliyetlerine aktarılmasına ilişkin bir öneri geliştirilmiştir. Bu bakımdan, çalışmada ilk olarak katılım-esaslı yatırım fonlarında oluşan mahzurlu gelirlerin arındırılmasının gerekliliğine ilişkin görüşler ele alınmıştır. Akabinde, Türkiye'de katılım-esaslı yatırım fonları piyasası incelenerek katılım-esaslı yatırım fonlarında oluşan mahzurlu gelirlerin potansiyel tutarı saptanmaya çalışılmış ve öneri sunumu gerçekleştirilmiştir. İncelemeler sonucunda; katılım-esaslı yatırım fonlarının varlıklarının, Türkiye'deki katılım finans varlıkları arasında en hızlı büyüyen sermaye piyasası ürünlerinden biri haline geldiği görülmüştür. Nitekim katılım-esaslı yatırım fonlarının varlıkları, Haziran 2023 itibarıyla, bir önceki yılın aynı ayına göre %193, 2023 yılı başına göre ise %75 büyüyerek 299,2 milyar TL'ye ulaşmıştır. Fon varlıkları içerisinde %8 paya sahip olan hisse senetlerinin büyüklüğü ise 23 milyar TL'ye ulaşmıştır. Buna göre, 2023 yılbaşı itibarıyla, katılım-esaslı yatırım fonlarının portföylerinde yer alan hisse senetlerinden arındırılması gereken mahzurlu gelirlerin tutarı 371,6 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Bu tutar dikkate alındığında, katılım-esaslı yatırım fonlarında oluşan mahzurlu gelirler, münferit hareketlerden ziyade belirli bir havuzda toplandığı takdirde deprem fonu, yardım fonu veya Afet İmar Fonu gibi çeşitli yardım fonlarına aktarılmasının daha verimli olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca arındırılması gereken miktarın belirli bir havuzda toplanmasının, sosyal yardım harcamalarına ilişkin kamu bütçesini olumlu yönde etkileyeceği değerlendirilmektedir. İslami fonların arındırılmasına ilişkin dünyadaki uygulamalara bakıldığında; bazı ülkelerde fon yöneticileri tarafından sadece arındırılması gereken miktar yatırımcıya bildirilip arındırma işlemi yatırımcı inisiyatifine bırakılırken, bazı ülkelerde ise mahzurlu kısım fon yöneticileri tarafından arındırılarak fon gelirleri yatırımcıya aktarılmaktadır. Çalışmada, fon yöneticileri tarafından gerçekleştirilecek mahzurlu gelirlerin arındırılması işlemi yatırımcı tercihine bırakılarak arındırma işlemlerinin fon yöneticileri tarafından yapılması önerilmiştir. Bu bakımdan, Türkiye'de oluşturulması düşünülen sistem, küresel örneklerden farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahzurlu Gelir, Katılım-esaslı Yatırım Fonları, Pay Senetleri, Arındırma, Sosyal Yardım.

A Proposal for Transferring Non-Shariah Compliant Incomes Generated from Participation-based Investment Funds to Social Aid Activities

Abstract

Participation-based investment funds are investment funds that constitute a portfolio of assets through monetary and capital market instruments that are compliant with the principles of participation finance. These funds include lease certificates (*sukuk*), real estate certificates, participation accounts, equities, precious metals, etc. One of the most important aspects regarding fund assets is that the equities to be included in the portfolios of participation-based investment funds must be in compliance with Shariah principles. Thus, the main activity areas of the company to be included in the portfolio must be suitable from Shariah's perspective. Because of the exceptional circumstances arising from regulations or the necessity to sustain activities, companies with legitimate main activity areas but possessing a limited amount of non-compliant income or debt up to a certain threshold have been approved by the Shariah scholars for trading of their equities. However, it's not permissible in Shariah for a Muslim to earn income through illegitimate means, it has been stated that the non-permissible earnings derived from prohibited sources owned by a company must be purified. At first, this view was discussed by a group of Shariah Scholars on a global scale in 1987, later it became more systematic with the development of various standards from the 1990s onwards. Subsequently, global Islamic stock market indices began to be established. On the Türkiye side, Bizim Menkul Değerler established an Islamic participation index in 2008. TKBB Shariah Board published standards for companies that could be included in the participation index in 2020. The calculation and management of participation indices were transferred to Borsa İstanbul with a decision taken in 2021. Thus, the TKBB Shariah Board which sets the standards for the participation index listing Shariah-compliant equities in Türkiye has expressed their opinions on the necessity of purifying non-permissible earnings derived from equity investments. Investors, who are trading equities within the framework of participation finance principles, can purify their non-permissible earnings based on the ratios that are announced to the public via the Public Disclosure Platform, in accordance with the standards published by the TKBB Shariah Board. Even standards published for purification, participation-based investment funds do not purify the non-permissible earnings arising from the equities which they trade; or provide information to investors about the ratio/amount of non-permissible earnings that must be purified on behalf of the investors. In this study, a proposal has been developed for the purification of non-permissible income generated from participation-based investment funds, with consideration for customer preferences, and their allocation towards social aid activities. In this context, opinions regarding the necessity of purifying non-permissible earnings generated in participation-based funds have been firstly discussed in this study. After that the outlook of the participation-based investment funds market in Türkiye was examined, aiming to determine the potential amount of non-permissible earnings generated in these funds. The proposal regarding the subject also takes part in the last section. As a result, it has been determined that the assets of participation based investment funds have become one of the fastest-growing capital market instruments among Islamic finance assets in Türkiye. Indeed, the assets of participation-based investment funds have reached 299.2 billion TL by June 2023, growing by 193% compared to the same month of the previous year and by 75% since the beginning of 2023. The size of the equity shares, which accounted for 8% of the fund assets, has reached 23 billion TL. In this regard, the amount of non-permissible earnings, that need to be purified from the equities included in participation-based investment fund portfolios, has been calculated as 371.6 million TL as of the beginning of 2023. Considering this amount, it is believed that the non-permissible earnings generated in participation-based investment funds could be more efficiently utilized if they were aggregated into specific social aid funds (*such as earthquake funds, aid funds, or disaster relief funds*) rather than being handled through individual actions. Moreover, it is also considered that this could have a positive impact on the public budget concerning social aid expenditures. When examining global practices related to the purification of Islamic investment funds; it is observed that in some countries, fund managers just give to inform investors about the amount that needs to be purified, and leave the purification process to the initiative of the investors. In some other countries, the non-permissible earnings portion is purified by fund managers, and the remaining fund revenues are transferred to investors. In this study, it is proposed that the purification of non-permissible earnings should be left to the preference of investors, and according to their preferences the purification of non-permissible income should be purified by fund managers. In this respect, the system envisioned in Türkiye would differ from global examples.

Keywords: Non-Shariah Compliant Income, Islamic Investment Funds, Participation-based Investment Funds, Equities, Purification, Social Aid.

GİRİŞ

Yatırım fonları, tasarruf sahiplerinden katılma payları karşılığında toplanan fonlarla, tasarruf sahipleri hesabına, inançlı mülkiyet esaslarına göre; para ve sermaye piyasası araçları, gayrimenkul, altın ve kıymetli maden varlıklarından oluşan portföy veya portföyleri işletmek amacıyla kurulan ve tüzel kişiliği bulunmayan mal varlıklarıdır.¹ Katılım-esaslı yatırım fonları (KYF) ise riskin dağıtılması ilkesi ve inançlı mülkiyet esaslarına göre fon yönetimi açısından konvansiyonel yatırım fonlarıyla benzerlik gösterirken, portföyüne dâhil ettikleri varlıklar açısından konvansiyonel yatırım fonlarından ayrılmaktadır. Nitekim KYF'ler, fikhî çerçevede katılım finans esaslarına uyumlu finansal varlıkları portföylerine dâhil edebilmektedir.² Bu bakımdan, KYF'leri; kira sertifikaları (*sukuk*), gayrimenkul sertifikaları, katılım hesapları, ortaklık payları, altın, kıymetli madenler vb. gibi fikhî çerçevede belirlenen katılım finans esaslarına uyumlu para ve sermaye piyasası araçları üzerinden varlık portföyü oluşturulan yatırım fonları olarak tanımlamak mümkündür.

Kira sertifikaları ve katılım hesapları münhasıran katılım finans enstrümanı olarak işlem görürken; gayrimenkul sertifikaları, altın ve kıymetli madenlerin alım-satımı, konvansiyonel finansal sistemin yanı sıra katılım finasta da meşru kabul edilmiştir.³ Pay senetlerinin alım-satımının fikhî uygunluğu ise belirli şartlara bağlanmıştır. Nitekim pay sahibi olunacak şirketlerin; esas faaliyet alanlarının tamamıyla meşru olması gerekmekte, gelirleri arasındaki mahzurlu kazançların ise birtakım şartlar dâhilinde belirli bir eşik değeri geçmemesi gerekmektedir.⁴ Bu doğrultuda KYF'ler, bahse konu şartları taşıyan pay senetlerini portföylerine dâhil edebilmektedir.

Esas faaliyet alanları meşru olan ancak mevzuat gereği ve/veya faaliyetlerini devam ettirme zorunluluğundan kaynaklanan istisnai durumlar nedeniyle fikhî kaidelere uygun olmayan işlemlerden gelir elde eden şirketlere ait mahzurlu gelirlerin; pay senedi sahiplerince mali dönem sonunda kendi paylarına düşen mahzurlu kazançları arındırmaları öngörülmüştür.⁵ Bu bakımdan, KYF portföylerinde bulunan hisse senedi varlıklarından doğan mahzurlu gelirlerin de arındırılması gerekmektedir. KYF'lerde oluşan mahzurlu gelirlerin arındırılmasına yönelik iki temel yaklaşım bulunmaktadır:⁶

- i) Birinci yaklaşımda, mahzurlu kazançların arındırılmasının, yatırımcıların kendi inisiyatifinde olması gerektiği savunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre KYF yöneticilerinin sorumluluğu, belirlenen dönemlerde yatırımcılara elden çıkarılması gereken mahzurlu gelire ilişkin bilgi vermek olarak sınırlandırılmıştır. Malezya'daki İslami yatırım fonlarının yönetimi bu yaklaşıma göre yapılmaktadır.
- ii) İkinci yaklaşımda ise mahzurlu kazançların arındırılmasında sorumluluğun KYF yöneticisinde olması gerektiği savunulmaktadır. Nitekim mahzurlu gelirlerin sadece hesaplanması değil, fon yöneticileri tarafından elden çıkarılması gerektiği de öne sürülmüştür. Singapur'daki İslami yatırım fonu yöneticileri, mahzurlu kazançları yatırımcı gelirlerinden arındırıp hayır kurumlarına aktarmakla yükümlüdür.

¹ Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği, *Resmî Gazete* 28702 (09 Temmuz 2013), Tebliğ No. III-52.1, md. 3/t; Emeklilik Yatırım Fonlarının Kuruluş ve Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik, *Resmî Gazete* 28586 (13 Mart 2013), md. 4/c.

² Obiyathulla Ismath Bacha - Abbas Mirakhor, *Islamic Capital Markets: A Comparative Approach* (Singapore: John Wiley & Sons, 2013), 257.

³ Simon Archer - Rifaat Ahmed Abdel Karim, *Islamic Capital Markets and Products: Managing Capital and Liquidity Requirements Under Basel III* (Chichester: John Wiley & Sons, 2018), 71-77.

⁴ Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), *Faizsiz Finans Standartları* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2015), Standart No. 21, md. 3/4; TKBB Danışma Kurulu, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı* (İstanbul: Katılım Finans Standartları, 2020), Standart No.1, md. 3.

⁵ Muhammad Taqi Usmani, *An Introduction to Islamic Finance* (Karachi: Idaratul Ma'arif, 1998), 145; Mohamed Ali El-Gari, "Purification of Islamic Equity Funds", *Proceedings of the Fourth Harvard University Forum on Islamic Finance* (Cambridge Massachusetts: Harvard Law School, 2002), 78.

⁶ Ahmad Zaki Salleh - Mohamad Zaharuddin Zakaria, "Purification of Islamic Unit Trust Funds: a Shariah Analysis on Malaysian Approach", *Al-Qanatr International Journal of Islamic Studies* 2/1 (2015), 7-8.

Türkiye'deki KYF yönetim uygulamaları da birinci yaklaşıma yakın olsa da KYF yöneticileri tarafından arındırma oranlarına ilişkin ve/veya mahzurlu gelir tutarlarına ilişkin bir bilgilendirme yapılmamaktadır. Dolayısıyla, KYF yatırımcıları, portföyünde hisse senedi bulunduran KYF'lerden bir kazanç elde ettiklerinde ne kadarının mahzurlu kazanç olduğunu hesaplayamamaktadır.

Bu çalışmada; KYF portföylerinde oluşan mahzurlu gelirlerin, yatırımcı tercihinin binaen KYF yöneticileri tarafından arındırılıp, elde edilen tutarın belirli dönemlerde sosyal yardım fonlarına aktarılması önerilmiştir. Bu bakımdan, birinci ve ikinci yaklaşımın dışına çıkmıştır: KYF yöneticileri, yatırımcı tercihinin istinaden, mahzurlu gelirlerin arındırılması işlemlerini yatırımcılar adına gerçekleştirebilecek ya da arındırma yapmadan sadece mahzurlu gelirlere ilişkin yatırımcılara bilgi verecektir. Dolayısıyla karar yükümlülüğü yatırımcıya, işlem yükümlülüğü KYF yöneticisine bırakılmıştır. Nitekim katılım finans esasları çerçevesinde yatırım yapmak isteyen yatırımcıların yanı sıra salt getiri beklentisiyle yatırım yapmak isteyen konvansiyonel yatırımcılar da KYF fonlarına yatırım yapmaktadırlar. Bununla birlikte, mahzurlu kazançlarını kendi arındırmak isteyen yatırımcılar için de KYF yöneticileri tarafından bir arındırma oranı sunularak yatırımcılar bilgilendirilmiş olacaktır.

Çalışmanın bundan sonraki ilk bölümünde, pay senetlerinden mahzurlu gelirlerin arındırılmasına ilişkin görüşler ele alınmıştır. Sonrasında ise Türkiye'de KYF piyasası incelenerek KYF'lerdeki potansiyel mahzurlu gelir tutarı saptanmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise KYF'lerde oluşan mahzurlu gelirlerin arındırılmasına ilişkin bir öneride bulunulmuştur.

1. PAY SENETLERİNDEN MAHZURLU GELİRLERİN ARINDIRILMASININ GEREĞİ

Müslüman yatırımcıların, şirketlerin ortaklık paylarını alım-satım yapabilmeleri hususunda yol göstermek amacıyla fıkıh âlimleri Muhammad Taqî Usmani, Salih Tuğ ve Mohammad Al Tayyeb Al Najar ilk kez 1987 yılında bir araya gelmişlerdir.⁷ Öncesinde, borsada işlem gören pay senetlerine yatırım yapılması hususuna pek sıcak bakılmasa da 1990'lı yıllardan itibaren belirli şartları taşıyan pay senetlerine yatırım yapılması fikhî açıdan uygun bulunmuştur. Bu dönemde, pay senetlerinin fikhî uygunluğuna ilişkin ortaya çıkan fetvalarda, ilk etapta ortak olunacak şirketin, esas faaliyet alanının meşru olmasının yanı sıra gelirlerinin de tamamının meşru olma görüşü belirtilmiş; sonrasında ise ortak olunacak şirketin, esas faaliyet alanının meşru olma şartı saklı tutularak, bir takım şartlar dâhilinde belirli bir eşik değere kadar mahzurlu gelire de sahip olabileceği görüşleri de ortaya konmuştur.⁸ Buna göre, esas faaliyet alanı meşru olan bir şirketin mahzurlu gelirlerinin en fazla %5 olması gerektiği hususunda fukaha görüş birliğine varmışsa da; şirketin likit varlıklarının toplam varlıkları içerisindeki oranın, bazı fakihler %50'den az bazı fakihler ise en fazla %33 olması gerektiğini savunmuştur. Nitekim likit varlıklar parayı temsil ettiğinden dolayı, ağırlıklı likit varlıklara sahip olan şirkete ait pay senetlerinin nominal değer dışında alınıp satılması uygun görülmemiştir.⁹

Fıkıh âlimlerinin 1990'lı yıllardaki görüşlerine istinaden, fikhî kaidelere uyumlu olarak işlem gören pay senetlerinin sayısı ve çeşitliliği arttıkça, bu pay senetlerinin listelendiği İslami endekslere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bunun üzerine, 1996 yılında, RHB Unit Trust Management tarafından ilk İslami Pay Senedi Endeksi (*Islamic Equity Index*) tanıtılmıştır.¹⁰

⁷ Noor Latiffah Adam - Nordin Abu Bakar, "Shariah Screening Process in Malaysia", *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 121 (2014), 114; Kamal M. A Mian, "Shariah Screening and Islamic Equities Indices", *Islamic Finance News* 5/17 (2008).

⁸ Batuhan Buğra Akartepe, "Metodolojik Farklılıkların Pratik Yansımaları: Hisse Senedi Şer'î İzleme Kriterleri Üzerine Bir İnceleme", *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi (İEFD)* 8/1 (2022), 233-234; Mehmet Yuşa Özmen, "Pay Senedi Yatırımlarından Elde Edilen Gelirlerin Arındırılmasına Yönelik Fikhî Bir İnceleme", *Tevilat* 4/1 (2023), 189-190.

⁹ Usmani, *An Introduction to Islamic Finance*, 144.

¹⁰ Faizal Ahmed Manjoo, *Comments of Muhammad al Bashir Muhammad al-Amine on Reviewing the Concept of Shares: Towards a Dynamic Legal Perspective* (ts.), 107.

Akabinde; Nizam Yaqoubi, Muhammad Taqi Usmani, Dr. Mohamed Elgari, Dr. Abdul Sattar Abu Ghundah ve Yusuf Talal DeLorenzo'dan oluşan kurul tarafından pay senetlerinin fikhî uyumluluk kriterlerine ilişkin 1998 yılında fetva yayımlanmıştır. Fikhî kaidelere uyumlu pay senetlerine yönelik fetvada ortaya konan kural seti baz alınarak oluşturulan pay senetleri listesi üzerinden 1999 yılında Dow Jones İslami Piyasa Endeksi (*Dow Jones Islamic Market Index: DJIMI*) hesaplanmaya başlanmıştır.¹¹ Müteakiben, Kuala Lumpur Şer'i Endeksi (*Kuala Lumpur Shariah Index*) ve FTSE İslami Endeksi (*FTSE Islamic Index*), DJIMI'nin takip ettiği fikhî kriterleri uygulayarak İslami endekslerini oluşturmuşlardır.¹² Devam eden yıllarda da yerel ve/veya uluslararası piyasalarda oluşturulan İslami endeksler çeşitlenmiştir: S&P 500 Şer'i Endeksi (*S&P 500 Shariah Index*), Morgan Stanley Capital Uluslararası İslami Endeksi (*Morgan Stanley Capital International World Islamic Index: MSCI*) ve STOXX Avrupa İslami Endeksi (*STOXX Europe Islamic Index*) küresel ölçekte öne çıkan İslami endekslerdir.

1998 yılında Nizam Yaqoubi ve fetva heyeti tarafından, fikhî uyumlu pay senetlerine ilişkin verilen fetva; AAOIFI'nin 21 no'lu ve "*Menkul Kıymetler*" başlıklı standardında yer alan hisse senedine ilişkin hükümlerin temelini oluşturmuştur.¹³ Dolayısıyla, 1998 yılında verilen fetva, uluslararası seviyede kabul düzeyine taşınmıştır. AAOIFI'nin 21 no'lu standardında; esas faaliyet alanı fikhî açıdan uygun olmakla birlikte faizli işlem veya diğer mahzurlu malların ticaretini yapan şirketlere ortak olunması ve bu şirketlerin pay senetlerin alım-satımının yapılması yasaklanmıştır. Ancak aşağıdaki şartlar doğrultusunda yapılacak ortaklık veya pay senedi alım-satımı, genel kuraldan muaf tutulmuştur:¹⁴

- ❖ Şirketin esas sözleşmesinde faiz veya diğer mahzurlu mal ya da hizmet (*içki, domuz vb.*) ticareti gibi işlemlerde bulunacağını içeren bir madde yer almamalıdır.
- ❖ Şirketin aldığı faizli kredinin toplamı, tüm hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin %30'unu aşmamalıdır.
- ❖ Şirketin faiz geliri elde etmek için konvansiyonel bankalardaki faizli/vadeli hesaplara yatırdığı kısa, orta veya uzun vadeli paraların toplamı, tüm hisse senetlerinin toplam piyasa değerinin %30'unu aşmamalıdır.
- ❖ Şirketin fikhîen meşru olmayan işlemlerden elde ettiği gelir, toplam gelirinin %5'ini aşmamalıdır. Bu gelirin haram işlerden kaynaklanmasıyla haram malı mülk edinmek yoluyla elde edilmesi arasında hüküm bakımından bir fark yoktur. Şirket bilançosunda kimi gelirlerin tam olarak belirlenememesi durumunda bunu öğrenmek için çaba sarf etmek ve öğrenilmesi durumunda ihtiyatlı davranarak bunun mahzurlu bir gelir olduğunu değerlendirmek gerekir.
- ❖ Şirketin mahzurlu gelirlerinden pay senedi başına düşen kazancın, mahzurlu gelir oranı esas alınarak elden çıkartılması, dolayısıyla arındırılması gerekmektedir.

Fikhî uyumlu pay senetleri piyasasına ilişkin, Bizim Menkul Değerler (BMD) öncülüğünde yürütülen çalışmalar neticesinde Türkiye'de de 2008 yılında Katılım Endeksi kurulmuş ve 2011 yılı itibarıyla hesaplanmaya başlamıştır. Endekse dâhil edilecek olan katılım finans esaslarına uyumlu pay senetlerinin listelenmesine yönelik kural seti, BMD tarafından oluşturulan fikhî danışma kurulu tarafından belirlenmiştir. BMD tarafından açıklanan kural seti incelendiğinde, AAOIFI'nin 21 no'lu ve "*Menkul Kıymetler*" başlıklı standardında yer alan hisse senedine ilişkin hükümlerin baz alındığı görülmektedir.¹⁵ 2020'de ise TKBB Danışma Kurulu tarafından 1 no'lu ve "*Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*" başlıklı standart yayımlanmıştır. Müteakiben, 2021 yılında alınan karar ile birlikte, katılım endekslerinin

¹¹ Mevlüt Camgöz, *İslami Hisse Senedi Yatırımı ve İslami Endekslerin Performansının Değerlendirilmesi* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 78.

¹² Ramazan Yıldırım - Bilal İlhan, "Fikhî Filtreleme Metodolojisi - Yeni Bir Fikhî Yaklaşım", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 4/3 (2018), 85.

¹³ Farid M. Gamaleldin, *Shariah-Compliant Stocks Screening and Purification* (University of Liverpool, Master's Thesis, 2015), 11.

¹⁴ AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları*, Standart No. 21, md. 3/4.

¹⁵ Bizim Menkul Değerler (BMD), "Katılım Endeksi Temel Kuralları", *Endeks Kural Kitapçığı*, ts, 6-7.

hesaplanması ve yönetimi Borsa İstanbul'a geçmiş; endekste işlem gören şirket payları ise TKBB Danışma Kurulu tarafından yayımlanan "Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı" standardı çerçevesinde belirlenmeye başlamıştır.¹⁶

Ortak olunacak şirketin esas faaliyet alanının meşru olma şartının yanı sıra belirli bir eşik değere kadar mahzurlu gelire de sahip olabileceği hususunda TKBB Danışma Kurulu tarafından yayımlanan standartta yer alan hükümler; Nizam Yağoubi, Muhammad Taqi Usmani'nin görüşleri ve AAOIFI'nin standartlarında yer alan hükümler ile büyük oranda paralellik gösterse de faizli gelir ve/veya faizli krediler hususundaki eşik değerler farklılaşmaktadır.¹⁷

- ❖ Esas sözleşmede; şirketin faizli işlemlerde bulunacağına ve içki, domuz, kumar gibi fikhî açıdan haram kabul edilen mal veya hizmetlerin üretim ya da ticaretinin yapılacağına dair bir madde yer almamalıdır.
- ❖ Şirketin varlığını devam ettirme zorunluluğundan kaynaklanan istisnai durumlar söz konusu olduğundan, alınan faizli borçlar şirketin "toplam varlıkları" ve "piyasa değeri"nden daha büyük olanının %33'ünü aşmamalıdır.
- ❖ Operasyonel zorluklarla faizli mevduat hesaplarında tutulan varlık ve hakları, şirketin "toplam varlıkları" ve "piyasa değeri"nden daha büyük olanının %33'ünü aşmamalıdır.
- ❖ Şirketin mevzuat gereği veya varlığını ve faaliyetlerini devam ettirme zorunluluğundan kaynaklanan istisnai durumlar sebebiyle gerçekleştirdiği, fikhin öngördüğü ilkelere uygun olmayan işlemlerden elde ettiği mahzurlu gelirler, toplam gelirlerinin %5'ini aşmamalıdır.
- ❖ Yukarıdaki maddeler çerçevesinde mahzurlu kazanç sağlayan şirketlerin pay senetlerine sahip olan gerçek veya tüzel kişilerin mali dönem sonunda kendi paylarına düşen mahzurlu kazançtan kurtularak gelirlerini arındırmaları gerekmektedir.

Fikhî uyumlu pay senetlerinin alım-satımına ilişkin gerek AAOIFI'nin 21 no'lu standardında gerekse TKBB Danışma Kurulu tarafından yayımlanan 1 no'lu standartta, esas faaliyet alanı meşru olmakla birlikte belirli şartlar altında faizli işlem yapan şirketlere ortaklıktan elde edilen mahzurlu gelirlerin arındırılması gerektiği belirtilmektedir. Nitekim İslam hukukunda bir Müslümanın fikhden meşru olmayan yollardan gelir elde etmesine cevaz verilmemektedir. Bu sebeple, batıl akitler kapsamında elde edilen hakların sahiplerine geri teslim edilmesi, sahiplerine teslim edilememesi durumunda ise beytülmale ya da ihtiyaç sahiplerine sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁸ Bu bağlamda, esas faaliyet alanı meşru olan pay senedi getirilerinden, faiz dâhil olmak üzere, fikhî açıdan uygun görülmeyen mahzurlu gelirlerin, arındırma yoluyla elden çıkarıldığı düşünülmektedir.¹⁹ Dolayısıyla, esas faaliyet alanları meşru olan ancak mevzuat gereği ve/veya faaliyetlerini devam ettirme zorunluluğundan kaynaklanan istisnai durumlar nedeniyle fikhî kaidelere uygun olmayan işlemlerden gelir elde eden şirketlere ait mahzurlu gelirlerin; pay senedi sahiplerince mali dönem sonunda kendi paylarına düşen mahzurlu kazançları arındırmaları öngörülmüştür.²⁰

2. KYF PİYASASININ GELİŞİMİ VE MEVCUT GÖRÜNÜMÜ

Türkiye'de KYF piyasasının başlangıcı, konvansiyonel yatırım fonlarına göre oldukça yakın bir tarihe, 2006 yılına dayanmaktadır. İlk katılım-esaslı borsa yatırım fonu 2006 yılında

¹⁶ Borsa İstanbul (BİST), "BIST Katılım Endekslerinin Hesaplamaya Başlanması ve BIST Sürdürülebilirlik Endeksine İlişkin BIST Piyasa Değeri Ağırlıklı Pay Endeksleri Temel Kurallarında Yapılan Değişiklikler hk." (Borsa İstanbul, 2021).

¹⁷ TKBB Danışma Kurulu, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, Standart No.1, md. 3.1.

¹⁸ Özmen, "Pay Senedi Yatırımlarından Elde Edilen Gelirlerin Arındırılmasına Yönelik Fikhî Bir İnceleme", 183.

¹⁹ El-Gari, "Purification of Islamic Equity Funds", 78.

²⁰ TKBB Danışma Kurulu, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, Standart No.1, md. 3.2.

BMD tarafından kurulmuş ancak 2016 yılında tasfiye edilmiştir.²¹ Bu bağlamda, ilk KYF faaliyetlerinin 2006 yılında başladığını söylemek mümkündür.

Düzenlemeler doğrultusunda, 2010'lu yılların başı itibarıyla KYF faaliyetleri çeşitlenmeye başlamıştır. Bireysel emeklilik sistemi (BES) çerçevesinde kurulan emeklilik yatırım fonlarının, faizli devlet iç borçlanma senetlerine yatırım zorunluluğunun 2008 yılında kaldırılmasının akabinde; 2010 yılında Türkiye Finans Katılım Bankası, Garanti Emeklilik ile işbirliğinde katılım-esaslı emeklilik fonu oluşturmuştur.²² 2012 yılında bugünkü adıyla Bereket Emeklilik, 2013 yılında ise Katılım Emeklilik; emeklilik sigortası ve fon yönetimi tarafında münhasıran katılım-esaslı faaliyet yürütmek üzere kurulmuşlardır.²³ 2017 yılında hayata geçirilen Otomatik Katılım Sisteminde (OKS), katılımcılara faizsiz fonlara katılım hakkı da tanınarak, katılım-esaslı emeklilik yatırım fonlarına katılımları sağlanmıştır.

Temmuz 2013'te SPK tarafından yayımlanan "*Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği*"nde katılım fonu, "*portföyünün tamamı devamlı olarak, kira sertifikaları, katılma hesapları, ortaklık payları, altın ve diğer kıymetli madenler ile Kurulca uygun görülen diğer faize dayalı olmayan para ve sermaye piyasası araçlarından oluşan fonlar*" olarak tanımlanmıştır.²⁴ Müteakiben, 2015 yılında KT Portföy, katılım-esaslı faaliyet yürütmek üzere lisans yetkisi almıştır. Bu bağlamda, menkul kıymet yatırım fonları tarafındaki ilk KYF faaliyeti, KT Portföyün Şubat 2017 itibarıyla işletmeye başladığı katılım-esaslı menkul kıymet yatırım fonları ile başlamıştır.²⁵ Ardından, 2018 yılında Albaraka Portföy, katılım-esaslı faaliyet yürütmek üzere KYF piyasasına girmiştir. 2021 yılında ise KT Portföy tarafından; çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (*environmental, social, governance: ESG*) kriterlerine uyan kurum/kuruluşların finansal varlıklarına yatırım yapmak üzere ilk sürdürülebilir temalı KYF kurulmuştur.²⁶

Katılım fonu ifadesi, Kasım 2013'te yine SPK tarafından yayımlanan "*Borsa Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği*"nde de tanımlanmış ve katılım-esaslı borsa yatırım fonlarının önü açılmıştır. Bu doğrultuda, Ziraat Portföy tarafından düzenleme sonrası ilk altına dayalı borsa yatırım fonunun kurulmasıyla -ilgili Tebliği'n yayımlanmasından yaklaşık 7 yıl sonra- 2020 yılında borsa yatırım fonları tarafında KYF'ler tekrar faaliyete geçmiştir.²⁷ Öte yandan, QNB Finans Portföy tarafından 2013 yılında işletilmeye başlanan altın ve gümüş cinsi borsa yatırım fonları, 2022 yılı itibarıyla SPK onayıyla unvan değiştirerek katılım-esaslı olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.²⁸

KYF'lerin, portföylerine dâhil edebildikleri katılım-esaslı finansal varlıkların Türkiye sermaye piyasasında işlem görmeye başlamaları da 2010'lu yılların başına tekabül etmektedir: BMD tarafından 2008 yılında kurulan ve tanıtılan Katılım Endeksi, 2011 yılında hesaplanmaya ve işlem görmeye başlamıştır.²⁹ Bununla birlikte, 2010 yılında SPK tarafından

²¹ Camgöz, *İslami Hisse Senedi Yatırımı ve İslami Endekslerin Performansının Değerlendirilmesi*, 64.

²² Necmeddin Güney - Yusuf Gezgin, "Ülkemizde Uygulanan Faizsiz Bireysel Emeklilik Sisteminin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İslam Tetkikleri Dergisi / Journal of Islamic Review* 13/1 (2023), 98.

²³ Hakan Aslan, "Türkiye'de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1/1 (2015), 108.

²⁴ Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği, md. 6/c.

²⁵ Katılım-esaslı menkul kıymet yatırım fonu işleten portföy yönetim şirketlerinin yönetmiş olduğu fonların izahnameleri üzerinden bu bilgiye ulaşılmıştır. Bk. KT Portföy, "KT Portföy Yönetimi A.Ş. Katılım Şemsiye Fonu'na Bağlı KT Portföy Kira Sertifikaları Katılım (TL) Fonu'nun Katılma Paylarının İhracına İlişkin İzahname", (2016); KT Portföy, "KT Portföy Yönetimi A.Ş. Katılım Şemsiye Fonu'na Bağlı KT Portföy Birinci Katılım (TL) Fonu'nun Katılma Paylarının İhracına İlişkin İzahname", (2016).

²⁶ KT Portföy, "KT Portföy Sürdürülebilirlik Katılım Fonu" (2021).

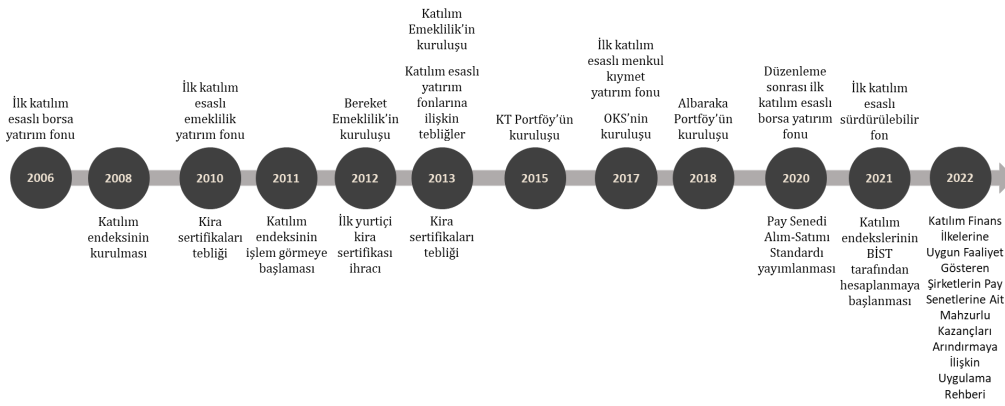
²⁷ Katılım-esaslı borsa yatırım fonu işleten portföy yönetim şirketlerinin yönetmiş olduğu fonların izahnameleri üzerinden bu bilgiye ulaşılmıştır. Bk. Ziraat Portföy, "Ziraat Portföy Altın Katılım Borsa Yatırım Fonu Katılma Paylarının Halka Arzına İlişkin İzahname", (2020).

²⁸ QNB Finans Portföy, "QNB Finans Portföy Altın Katılım Borsa Yatırım Fonu Katılma Paylarının Halka Arzına İlişkin İzahname", (2022); QNB Finans Portföy, "QNB Finans Portföy Gümüş Katılım Borsa Yatırım Fonu Katılma Paylarının Halka Arzına İlişkin İzahname", (2022).

²⁹ BMD, "Katılım Endeksi Temel Kuralları", 1.

yayımlanan III-43 no'lu "Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ (III-43)" ile birlikte Türkiye sermaye piyasası mevzuatında tanımlanan kira sertifikasının (*sukuk*), ilk yurtiçi ihracı 2012 yılında gerçekleştirilmiştir. Müteakiben, 2013 yılında SPK tarafından yayımlanan III.61.1 no'lu "Kira Sertifikaları Tebliği" ile birlikte farklı yapıdaki kira sertifikası çeşitleri Türkiye sermaye piyasası mevzuatında tanımlanarak, katılım-esaslı menkul kıymet çeşitliliğinin önu açılmıştır. Öte yandan, TKBB Danışma Kurulu tarafından 2020 yılında yayımlanan pay senetlerine ilişkin standart ile birlikte, katılım-esaslı pay senetlerine ilişkin fikhî hususlar ulusal bütünlük kazanmıştır. Akabinde BİST, TKBB Danışma Kurulu tarafından yayımlanan standartları baz alarak kendi bünyesinde beş farklı katılım endeksi hesaplamaya başlamıştır. 2022 yılında ise yine TKBB danışma kurulu tarafından, mahzurlu gelirlere sahip pay senetleri için arındırma rehberi yayımlanmıştır.³⁰

Şekil 1. KYF'ler ve Katılım-esaslı Sermaye Piyasası Araçlarına İlişkin Gelişmeler

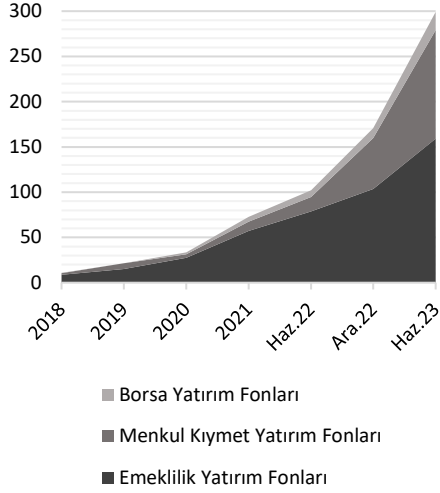
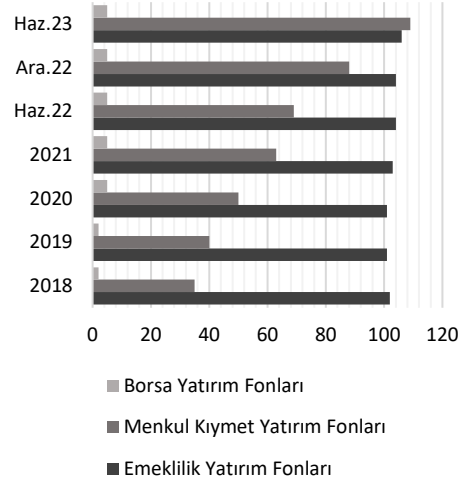

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

KYF'lerin başlangıcı 2006 yılına dayansa da bu alana ilişkin algı-farkındalığın düşük olması, ikincil düzenlemelerin tamamlanmamış olması ve en önemlisi de katılım-esaslı sermaye piyasası araçlarının 2010'lu yılların başlarından itibaren mevzuatta tanımlanmış olması; dolayısıyla KYF'lerin portföylerine dâhil ettikleri katılım-esaslı finansal enstrümanlarına ilişkin çeşitliliğin az ve piyasa derinliğinin düşük olması nedeniyle KYF'lerin piyasa rekabetini yakalaması 2018'den sonra başlamıştır.

2018 yılında 10,7 milyar TL büyüklüğe sahip olan KYF'ler, yıllık ortalama %102 büyüyerek 2022 yılında 170,9 milyar TL'ye ulaşmıştır. Haziran 2023'te bir önceki yılın aynı ayına göre %193, 2023 yılı başına göre ise %75 büyüyen KYF'lerin toplam büyüklükleri 299,2 milyar TL'ye tekabül etmektedir. Katılım-esaslı emeklilik yatırım fonları istikrarlı bir şekilde büyümesini sürdürürken, 2020 yılından itibaren katılım-esaslı menkul kıymet yatırım fonları da fon sayısı bazında artışa paralel olarak yönetilen finansal varlık tarafında ivmeli bir büyüme yakalamıştır. Katılım-esaslı borsa yatırım fonları ise KYF piyasası içerisindeki pazar payını korumuştur (Şekil 2). Öte yandan, 2018-Haziran 2023 döneminde, katılım-esaslı emeklilik yatırım fonları ve borsa yatırım fonları sayısal bazda mevcudunu korurken; katılım-esaslı yönetilen menkul kıymet yatırım fonlarının sayısı artarak devam etmiş, Haziran 2023'te ilk kez menkul kıymet yatırım fonlarının sayısı emeklilik fonlarını geçmiştir. Bu çerçevede, Haziran 2023 itibarıyla 109 menkul kıymet yatırım fonu, 106 emeklilik yatırım fonu ve 5 borsa yatırım fonu olmak üzere toplam 220 KYF faaliyet göstermektedir (Şekil 3).

³⁰ Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi (CBFO), *Katılım Finans Strateji Belgesi* (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022), 60.

Şekil 2. KYF'lerin Varlık Büyüklükleri
(2018-Haziran 2023, milyar TL)Şekil 3. KYF'lerin Fon Sayıları
(2018-Haziran 2023, adet)

Kaynak: Türkiye Elektronik Fon Alım Satım Platformu (TEFAS), "Büyükük Bazlı Katılım-esaslı Yatırım Fonları", *Fon Karşılaştırma* (30.06.2023).

Son yıllarda beliren ekonomik konjonktür ile birlikte şirketlerin finansmana erişiminde alternatif bir finansman kaynağı sağlayan sermaye piyasası ürünlerine paralel bir şekilde, katılım sermaye piyasası ürünü olan kira sertifikası ihraçları da şirketler için finansmana erişimde önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, hazine ve katılım bankalarının yanı sıra bankacılık kesimi dışındaki finansal kuruluşlar ve reel sektör işletmeleri de kira sertifikası piyasasında aktif rol almaya başlamıştır. Bu bağlamda, artan kira sertifikası ihraçları; katılım-esaslı menkul kıymet yatırım fonları ve emeklilik yatırım fonlarının finansal varlık hacmini artırmıştır. Öte yandan, 2022 yılı itibarıyla, artan enflasyonla birlikte yatırımcıların pay senedi piyasasına yönelmesi sonucunda BİST endekslerine paralel olarak katılım endekslerinde yer alan şirketlerin de değer kazanması, KYF fonlarının varlık büyüklüklerini yukarı taşımıştır. Ayrıca, Haziran 2023 itibarıyla, OKS katılım fonlarının %59,3'üne tekabül eden 22,2 milyar TL tutarındaki finansal varlıklar katılım-esaslı fonlarda işlem görmektedir.³¹ Bu bakımdan OKS katılımcılarının, katılım-esaslı emeklilik yatırım fonlarının hacminin artmasına önemli katkı sunduklarını söylemek mümkündür.

Nitekim 2018-Haziran 2023 döneminde, katılım-esaslı emeklilik yatırım fonları ve menkul kıymet yatırım fonlarında; hisse senedi varlıkları, kıymetli madenler, katılım hesapları ve diğer KYF'lere katılım artış göstermiştir. Aralık 2021'de, kur korumalı mevduat/katılma hesabı (KKM) ürününün uygulamaya alınması neticesinde, özellikle menkul kıymet yatırım fonları tarafında, katılma hesaplarına katılım oranları artmıştır. Şubat 2023'te SEDDK tarafından yayımlanan Yönetmelik ile birlikte, BES'teki devlet katkısı fonlarının alabilecekleri hisse senetlerinin asgari sınırı %10'dan %30'a, tek bir hisse senedine fon portföyünden yatırım yapma limitinin ise %1'den %5'e çıkartılması; piyasa dinamiklerine paralel olarak emeklilik yatırım fonlarında, hisse senedi varlıklarının hacmini artırmıştır.³² Diğer yandan,

³¹ Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM), "OKS Özet Verileri", *EGM Bilgi Merkezi İstatistikleri* (30.06.2023).

³² Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısı Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, *Resmî Gazete* Sayı No. 32104 (14 Şubat 2023), md. 1.

sabit getirili menkul kıymet getirilerinin enflasyonun altında seyretmesi, 2021 yılı itibarıyla KYF'lerdeki kira sertifikası varlıklarının hacmini düşürmüştür.³³

3. KYF'lerde OLUŞAN MAHZURLU GELİRLERİN HACMİ VE POTANSİYELİ

KYF'ler; kira sertifikaları, katılım hesapları, gayrimenkul sertifikaları, altın ve kıymetli madenlerin varlıklarını doğrudan portföylerine dâhil edebilirken; katılım finans esasları açısından, pay senetlerinin alım-satımının fikhî uygunluğu ise belirli şartlara bağlanmıştır: Ortak olunacak şirketin, esas faaliyet alanının meşru olması şartıyla birlikte şirket faaliyetlerinin devamlılığı çerçevesinde belirli bir eşik değere kadar faaliyet dışı mahzurlu gelire uygunluk verilmiştir. Bu bağlamda, fikhî açıdan alım-satımına uygunluk verilen pay senetlerinin belirlenme kriterleri ikili filtrelemeye dayanmaktadır:

- i) Şirket esas faaliyet alanının fikhî açıdan uygunluğu (*niteliksel filtre*)
- ii) Şirketin mali yapısının fikhî açıdan uygunluğu (*niceliksel filtre*)

Esas faaliyet alanının fikhî açıdan meşru olan bir şirkete ait pay senedinin alınıp-satılabilmesi için niceliksel filtreleme ise şu şekildedir:³⁴

- Şirkete ait faizli borçların, şirket toplam varlıkları veya piyasa değerinden büyük olanın %33'ünü,
- Şirket mevduat hesaplarında tutulan varlık ve hakların şirketin toplam varlıkları veya piyasa değerinden büyük olanın %33'ünü,
- Şirketin mubah olmayan alanlara ait kazanç miktarının şirketin toplam gelirlerinin %5'ini aşmaması hükmü benimsenmiştir.

Niceliksel filtreleme çerçevesinde, mahzurlu kazanç sağlayan şirketlerin pay senetlerine sahip olan yatırımcıların, altı aylık mali dönem sonunda paylarına düşen mahzurlu kazançtan doğan gelirlerden kurtulmaları gerektiği karara bağlanmıştır. Bu bağlamda, belirlenen eşik değerler ölçüsünde, şirketten elde edilen kâr payı (*temettü*) kazancından ve pay senedi alım-satım farkından doğan sermaye kazancından mahzurlu gelirlerin arındırılması gerekmektedir. Sermaye kazancından dönemsel arındırma yapıldığı takdirde ise ayrıca temettü arındırması gerekmemektedir.³⁵

Niceliksel filtreleme kapsamında, 2023 yılbaşı ve ikinci çeyreği itibarıyla, Türkiye'deki KYF'lerde işlem gören pay senetlerinden elde edilen sermaye kazancının, fikhî açıdan mahzurlu kısmının, arındırılması için şu yöntem takip edilmiştir:³⁶

$$\text{¥} = I * r * \alpha * \frac{n}{180} \quad (1)$$

Denklem 1'de yer alan;

- ¥ : Bilanço açıklama dönemi itibarıyla KYF portföylerinde bulunan hisse senetlerine ilişkin arındırılması gereken mahzurlu kazancın tutarını,
- I : Yatırım dönemi itibarıyla KYF'lerin hisse senedi varlıklarının büyüklüğünü,
- r : Yatırım dönemi itibarıyla BİST Katılım Tüm Endeksi'nin getirisini,
- α : Bilanço açıklama dönemi itibarıyla BİST Katılım Tüm Endeksi'nde yer alan 253 şirketin ortalama arındırma oranını,
- n : Yatırım dönem itibarıyla KYF portföyünde bulunan hisse senedi varlıklarının bilanço açıklama döneminde kalan gün sayısını ifade etmektedir.

³³ TEFAS, "Büyükük Bazlı Katılım-esaslı Yatırım Fonları", *Fon Karşılaştırma* (30.06.2023); TEFAS, "Tarihsel Bazda Katılım-esaslı Yatırım Fonları Portföy Dağılımları" (30.06.2023).

³⁴ TKBB Danışma Kurulu, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, md. 3.1.

³⁵ TKBB Danışma Kurulu, *Katılım Finans İlkelerine Uygun Faaliyet Gösteren Şirketlerin Pay Senetlerine Ait Mahzurlu Kazançları Arındırmaya İlişkin Uygulama Rehberi*, (İstanbul: Katılım Finans Rehberleri, 2020), md. 1, 2, 4.

³⁶ Zeynep Hafsa Orhan vd., "Developing a Purification Method for the Stock Exchange Market Gains: An Application for Borsa İstanbul", *Borsa İstanbul Review* 22/S1 (2022), 28.

KYF portföylerindeki hisse senetlerinden arındırılması gereken mahzurlu kazancın potansiyeli iki farklı dönemde incelenmiştir: Yılın ilk altı aylık bilanço dönemi için ilk iş günü olan 2 Ocak 2023 tarihindeki KYF'lerin toplam hisse senedi varlıklarının büyüklüğü, yılın ikinci çeyreği itibarıyla bilanço dönemi için ise ilk iş günü olan 3 Nisan 2023 tarihindeki KYF'lerin toplam hisse senedi varlıklarının büyüklüğü yatırım tutarı olarak baz alınmıştır. Katılım endeksinde listelenen fikhî uyumlu hisse senetlerinin; KYF'ler tarafından hangisinin, hangi oranda, ne kadar sıklıkla alınıp-satıldığına ilişkin veri elde edebilme kısıtından dolayı KYF portföylerindeki pay senetlerinin getirisine gösterge olarak BİST Katılım Tüm Endeksi alınmıştır. Bu bağlamda; BİST Katılım Tüm Endeksi'nde listelenen fikhî uyumlu 253 şirketin, 2023 yılının ilk yarısına ilişkin son bilanço açıklama tarihi olan 21 Ağustos 2023 tarihindeki ortalama arındırma oranı, KYF portföylerinde işlem gören hisse senetlerinin arındırma oranı olarak ele alınmıştır (*Tablo 1*).

Tablo 1. KYF Portföylerindeki Hisse Senedi Varlıkları ve Arındırma İşlemlerine İlişkin Özet Tablo

	02 Ocak 2023	03 Nisan 2023	21.08.2023
KYF portföylerindeki hisse senedi varlıkları	15,8 milyar TL	17,8 milyar TL	32,8 milyar TL
BİST Katılım Tüm Endeksi fiyatı	5.376 TL	4.613 TL	7.922 TL
231 günlük endeks getirisi			%47,36
140 günlük endeks getirisi			%71,75
BİST Katılım Tüm Endeksinin ortalama arındırma oranı			%3,86
21 Ağustos 2023 tarihine geçen gün	231	140	

Kaynak: TEFAS, "Büyüklik Bazlı Katılım-esaslı Yatırım Fonları", Fon Karşılaştırma (2023); TEFAS, "Tarihsel Bazda Katılım-esaslı Yatırım Fonları Portföy Dağılımları" (2023); Refinitiv Workspace; KAP, BİST Katılım Tüm Şirketleri, Katılım Finans Özet Bilgiler.

Yukarıda açıklanan yöntem doğrultusunda, *Tablo 1*'deki verilerle uyarlanan *Denklem 1* sonucunda, KYF portföylerinde yer alan hisse senetlerinden arındırılması gereken mahzurlu kazanç tutarı; yılbaşı itibarıyla 371,6 milyon TL, yılın ikinci çeyreği itibarıyla ise 382,5 milyon TL'dir.

Sürekli piyasaları takip eden ve alanında uzman fon yöneticileri tarafından profesyonelce yönetilen hisse senedi ağırlıklı KYF'lerin kârlılık seviyelerinin, BİST Katılım Tüm Endeksi getirisinden daha yüksek olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla, KYF portföylerinde işlem gören hisse senetlerinden arındırılması gereken mahzurlu kazanç potansiyel tutarlarının da elde edilen sonuçlardan daha fazla olacağı değerlendirilmektedir. Nitekim BİST Katılım Tüm Endeksi'nin yılbaşı itibarıyla getirisi %47,4 iken; katılım-esaslı faaliyet gösteren hisse senedi yoğun menkul kıymet yatırım fonlarının, yılbaşı itibarıyla ağırlıklı ortalama getirisi %57,3'tür (*Tablo 2*).

Tablo 2. Katılım-esaslı Hisse Senedi Yoğun Menkul Kıymet Yoğun Fonları (21.08.2023)

Fon Kodu	Fon	Yılbaşı İtibarıyla Getiri
HKH	Hedef Portföy Katılım Hisse Senedi Fonu	%73,96
IVF	İstanbul Portföy Katılım Hisse Senedi Fonu	%56,79
KPC	KT Portföy Katılım Hisse Senedi Fonu	%51,57
GKV	Garanti Portföy Katılım Hisse Senedi Fonu	%50,46
ELZ	QİNVEST Portföy Katılım Hisse Senedi Fonu	%40,89

ZPE	Ziraat Portföy Katılım Hisse Senedi Fonu	%38,65
MPS	Aktif Portföy Katılım Hisse Senedi Fonu	%38,23
RBH	Albaraka Portföy Katılım Hisse Senedi Fonu	%35,40

Kaynak: TEFAS, "Getiri Bazında Katılım-esaslı Yatırım Fonları", *Fon Karşılaştırma* (2023).

4. KYF'lerdeki MAHZURLU GELİRLERİN ARINDIRILMASINA İLİŞKİN BİR ÖNERİ

Gerek fikhî âlimlerinin görüşleri gerekse standart yapıcı kuruluşların görüşleri, esas faaliyet alanları meşru olan ancak mevzuat gereği ve/veya faaliyetlerini devam ettirme zorunluluğundan kaynaklanan istisnai durumlar nedeniyle fikhî kaidelere uygun olmayan işlemlerden gelir elde eden şirketlere ait pay senedi kazançlarından mahzurlu kazançların arındırılması gerektiği yönündedir.³⁷ Nitekim fikhî açıdan uygun olmayan yollardan elde edilen hakların sahiplerine geri teslim edilmesi, teslim edilmesi mümkün olmayan durumlarda ise kamu hazinesine aktarılması ya da ihtiyaç sahiplerine sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁸ Bu bağlamda, TKBB Danışma Kurulu tarafından da ortak olunan şirketin fikhî açıdan uygun olmayan gelirleri belirlenen eşik değerlerinin altında kaldığı takdirde, şirkete ait pay senedi alım-satımlarından elde edilen mahzurlu kazançla ilişkin arındırılması gereken miktarın; hiçbir şekilde yararlanılmadan fikhî kaidelere uygun eğitim, sağlık, bayındırlık, yoksullara yardım vb. gibi hayır hizmetlerine sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁹

Mevcut durumda, katılım finans esasları doğrultusunda doğrudan hisse alım-satımı yapan yatırımcılar, bilanço dönemleri itibarıyla şirketler tarafından Kamuyu Aydınlatma Platformu'nda (KAP) açıklanan arındırma oranları üzerinden, kazançlarından mahzurlu kısımları arındırabilmektedirler. Ancak portföy yönetim şirketleri (PYS) ve/veya emeklilik şirketleri, yönettikleri KYF'lerde arındırma işlemi yapmamakta ve/veya arındırılması gereken mahzurlu kazanç tutarını açıklamamaktadır. Bu nedenle, KYF portföylerinde alım-satımı yapılan hisse senetlerinin takibinin zor olması nedeniyle, yatırımcılar tarafından arındırma oranı hesaplanamamakta, dolayısıyla mahzurlu kazançlar arındırılmamaktadır. Bu bağlamda, KYF gelirlerinden arındırılması gereken mahzurlu kazanç tutarının, fon yöneticileri (PYS, emeklilik şirketleri) tarafından yapılması önem arz etmektedir.

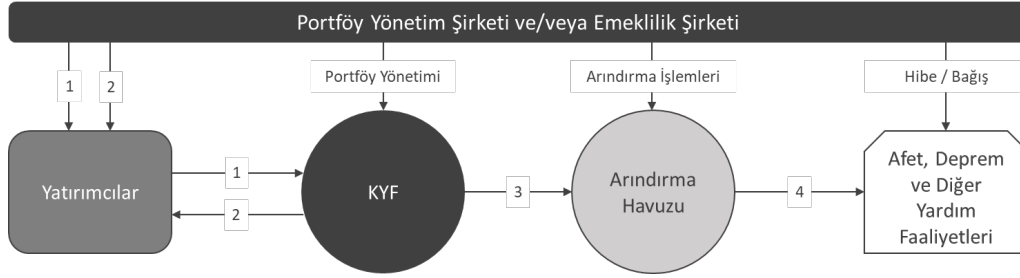
Bu çerçevede, *Şekil 4*'te fon yöneticileri tarafından KYF portföylerinde oluşan mahzurlu kazançların arındırılarak sosyal yardım faaliyetlerine aktarılması doğrultusunda bir öneri sunulmuştur. Bir önceki bölümde incelenen KYF'lerden arındırılması gereken mahzurlu kazanç tutarları dikkate alındığında; bu tutarların, münferit hareketlerden ziyade belirli bir havuzda toplandığı takdirde deprem fonu, yardım fonu veya Afet İmar Fonu gibi çeşitli yardım fonlarına aktarılmasının daha verimli olabileceği düşünülmektedir. Buradaki önemli husus, KYF'lerdeki arındırma işleminin yatırımcı tercihinin bırakılmasıdır. Nitekim KYF'lere yatırım yapmak isteyen bir yatırımcı; arındırılması gereken mahzurlu kazancını farklı şekilde değerlendirmek isteyebilir veya konvansiyonel yatırım anlayışıyla yatırım yapmış olabilir. Bu bağlamda; KYF'lere yatırım yapmak isteyen yatırımcılara, farkındalık ve teyit amacıyla hem fona giriş hem de fondan çıkışta iki defa tercihi sorulmalıdır. Tercihini mahzurlu kazançlarının KYF yönetimi tarafından arındırılması yönünde kullanan yatırımcılardan elde edilen gelirler, bir arındırma havuzunda toplanarak periyodik olarak sosyal yardım faaliyetlerine aktarılmalıdır. Fon yöneticisi şirket, tercih sorgulama formunda arındırma oranını ve mahzurlu kazanç tutarını yatırımcıya belirtmelidir. Bu sayede, tercihinin olumsuz yönde kullanarak arındırma işlemi kendisi yapmak isteyen yatırımcı için fon yöneticisinin tercih sorgulama formunda sunmuş olduğu mahzurlu kazanç tutarı gösterge niteliği taşıyacaktır.

³⁷ Usmani, *An Introduction to Islamic Finance*; AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları*, 145.

³⁸ Özmen, "Pay Senedi Yatırımlarından Elde Edilen Gelirlerin Arındırılmasına Yönelik Fikhî Bir İnceleme", 183.

³⁹ TKBB Danışma Kurulu, *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*, md. 3.2.3.

Şekil 4. KYF'lerde Oluşan Mahzurlu Kazançların Sosyal Yardım Faaliyetlerinde Kullanılması

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

- 1) Yatırımcılar, PYS üzerinden katılım-esaslı yatırım fonuna yatırım yapar ve/veya emeklilik şirketi üzerinden katılım-esaslı bireysel emeklilik sistemine katılırlar. Fon yöneticisi PYS ve/veya emeklilik şirketi, yatırımcının katılmak istediği fonlarda hisse senedi bulunması halinde, yatırımcıya mahzurlu gelirlerin arındırma yapılıp-yapılmaması hususunda tercihini sorar. İlk adımdaki tercih sorgulamasının bağlayıcılığı yoktur. Zira ilk tercih sorgulaması farkındalık veya ön izlenim için yapılacaktır.
- 2) Yatırımcı, katılım-esaslı yatırım fonundan ve/veya bireysel emeklilik sisteminden çıkış yapmak için emir iletiminde ve/veya başvuruda bulunur. Fondan çıkış yapmak isteyen yatırımcıya, emir iletimi ve/veya başvuru sırasında teyit amaçlı olarak mahzurlu gelirlerin arındırma yapılıp-yapılmaması hususunda tercihi sorulur. İkinci adımdaki bu tercih sorgulaması bağlayıcı niteliktedir. Yatırımcı tercihinin istinaden, mahzurlu gelirler arındırılarak ya da arındırılmaksızın yatırımcılara aktarılarak çıkış işlemi tamamlanır.
- 3) Yatırımcı, mahzurlu kazançlarının arındırılmasını isterse, PYS ve/veya emeklilik şirketi tarafından, yatırımcı gelirlerinden mahzurlu kazançlar arındırılarak arındırma havuzuna aktarılır.
- 4) Arındırma havuzunda biriken fon, konjonktürel fayda göz önünde bulundurularak periyodik olarak afet, deprem veya diğer yardım faaliyetlerine aktarılır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

KYF portföylerinde bulunan hisse senetlerinden doğan mahzurlu gelirlerin arındırılması fikhî açıdan önemli bir husustur. Doğrudan pay senedi yatırımlarında, belirlenen fikhî kaideler çerçevesinde arındırma yapabilmek mümkünken; KYF'ler üzerinde yapılan dolaylı yatırımlarda, mahzurlu gelirlerin elden çıkarılmasına ilişkin fon yöneticileri tarafından herhangi bilgilendirme ve/veya arındırma yapılmamaktadır. KYF'lerin portföylerinde, hangi hisse senedini ne oranda alıp-sattıklarına ilişkin bilgiye ulaşılamadığından dolayı katılım finans esasları doğrultusunda yatırım yapan yatırımcılar arındırması gereken mahzurlu kazançlarını hesaplayamamaktadırlar.

Malezya'da İslami yatırım fonlarının yöneticileri, arındırma işlemini bizatihi yapmasalar da yatırımcılara arındırmaları gereken mahzurlu gelir oranının bilgisini sunmaktadırlar. Öte yandan Singapur'da İslami yatırım fonlarının yöneticileri, yatırımcılar adına mahzurlu gelirlerin arındırılması hususunda sorumlu tutulmuşlardır.

Bu çalışmada KYF'lerde oluşan mahzurlu gelirlerin, yatırımcı tercihi doğrultusunda KYF yöneticileri tarafından arındırılması gerektiği önerilmiştir. Bu öneri ne Malezya ne de Singapur'daki uygulama örnekleriyle tam olarak benzeşmemektedir. Yapılan öneriye göre KYF yöneticileri, yatırımcı tercihinin istinaden, mahzurlu gelirlerin arındırılması işlemlerini yatırımcılar adına gerçekleştirebilmektedirler. Bu durumun, arındırma işlemleriyle uğraşmak

istemeyen yatırımcıya kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Öte yandan, KYF'lerde oluşan mahzurlu gelirlerin arındırılması hususu yatırımcı tercihinin bağlı olduğundan dolayı KYF yöneticileri sorumlu tutulmamıştır. Böylece, katılım-esaslı yatırım yapmak isteyen yatırımcıların yanı sıra sadece getiri beklentisiyle yatırım yapan yatırımcıların da fonda kalmaları sağlanmış olacaktır. Bununla birlikte, mahzurlu kazançlarını münferiden arındırmak isteyen yatırımcılar için de KYF yöneticileri tarafından, yatırımcılara, arındırmaları gereken mahzurlu gelir tutarı ve oranı kapsamında bilgi edinme hakkı tanınmış olacaktır.

Yapılan hesaplama göre; 2023 yılbaşı itibarıyla, 371,6 milyon TL değerindeki mahzurlu gelirin KYF gelirlerinden arındırılması gerekmektedir. KYF varlık büyüme hızı - özellikle ekonomik konjoktüre paralel olarak KYF portföylerindeki hisse senedi varlıklarının büyüme hızı- ve getirileri dikkate alındığında, önümüzdeki süreçte KYF portföylerinde çok daha yüksek miktarlarda mahzurlu gelir oluşacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, KYF'ler tarafından arındırılan mahzurlu gelirlerin periyodik olarak deprem fonu, yardım fonu veya Afet İmar Fonu gibi çeşitli sosyal yardım fonlarına aktarılması önerilmektedir. KYF'lerdeki mahzurlu gelirlerin potansiyel miktarı dikkate alındığında bu tutarların, münferit hareketlerden ziyade bir arındırma havuzunda toplanarak toplum faydasına kullanılmasının daha verimli olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, sosyal yardım harcamalarına ilişkin kamu bütçesini de olumlu yönde etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: NT (%50), İK (%50) Veri toplanması / Data collection: NT (%50) İK (%50) Veri Analizi / Data Analysis: NT (%50), İK (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: NT (%50) İK (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: NT (%50), İK (%50)

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- AAOIFI, Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. *Faizsiz Finans Standartları*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2015. <https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/FAIZSIZ-FINANS-STANDARTLARI.pdf>
- Adam, Noor Latiffah - Bakar, Nordin Abu. "Shariah Screening Process in Malaysia". *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 121 (2014), 113-123. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1113>
- Akartepe, Batuhan Buğra. "Metodolojik Farklılıkların Pratik Yansımaları: Hisse Senedi Şer'i İzleme Kriterleri Üzerine Bir İnceleme". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 8/1 (2022), 73-98. <https://doi.org/10.54863/jief.1018471>
- Archer, Simon - Abdel Karim, Rifaat Ahmed. *Islamic Capital Markets and Products: Managing Capital and Liquidity Requirements Under Basel III*. Chichester: John Wiley & Sons, 2018.
- Aslan, Hakan. "Türkiye'de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1/1 (2015), 93-117. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijisef/issue/29332/313850>
- Bacha, Obiyathulla Ismath - Mirakhor, Abbas. *Islamic Capital Markets: A Comparative*

- Approach*. Singapore: John Wiley & Sons, 2013.
- Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısı Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. *Resmî Gazete* 32104 (14 Şubat 2023). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/02/20230214-2.htm>
- BİST, Borsa İstanbul. "BİST Katılım Endekslerinin Hesaplamaya Başlanması ve BİST Sürdürülebilirlik Endeksine İlişkin BİST Piyasa Değeri Ağırlıklı Pay Endeksleri Temel Kurallarında Yapılan Değişiklikler hk." 2021. https://borsaistanbul.com/files/Duyuru_2021_76.pdf
- BMD, Bizim Menkul Değerler. "Katılım Endeksi Temel Kuralları". *Endeks Kural Kitapçığı*, ts. https://tkbb.org.tr/Documents/OnemliBasliklar/ke_kitapcik.pdf
- Camgöz, Mevlüt. *İslami Hisse Senedi Yatırımı ve İslami Endekslerin Performansının Değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- CBFO, Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. *Katılım Finans Strateji Belgesi*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022. <https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/2022-10/cumhurbaskanligi-finans-ofisi-katilim-finans-strateji-belgesi.pdf>
- EGM, Emeklilik Gözetim Merkezi. "OKS Özet Verileri". *EGM Bilgi Merkezi İstatistikleri*. 2023. <https://egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler?r=fed13e12-4802-46fb-993f-5d842f49f5e7>
- El-Gari, Mohamed Ali. "Purification of Islamic Equity Funds". *Proceedings of the Fourth Harvard University Forum on Islamic Finance*. Cambridge Massachusetts: Harvard Law School, 2002, 77-80. <https://ibir-api.hbku.edu.qa/node/51585>
- Emeklilik Yatırım Fonlarının Kuruluş ve Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik. *Resmî Gazete* Sayı No. 28586 (13 Mart 2013). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=17200&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Gamaleldin, Farid M. *Shariah-Compliant Stocks Screening and Purification*. University of Liverpool, Master's Thesis, 2015. https://www.researchgate.net/publication/280561876_Shariah-Compliant_Stocks_Screening_and_Purification
- Güney, Necmeddin - Gezin, Yusuf. "Ülkemizde Uygulanan Faizsiz Bireysel Emeklilik Sisteminin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *İslam Tetkikleri Dergisi / Journal of Islamic Review* 13/1 (2023), 91-114. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1219326>
- KT Portföy. "KT Portföy Sürdürülebilirlik Katılım Fonu". 2021. <https://www.ktportfoy.com.tr/fon/ksr>
- KT Portföy. "KT Portföy Yönetimi A.Ş. Katılım Şemsiye Fonu'na Bağlı KT Portföy Birinci Katılım (TL) Fonu'nun Katılma Paylarının İhracına İlişkin İzahname". 2016. <https://www.ktportfoy.com.tr/userfiles/fondocs/ktm/KTMizahname.pdf>
- KT Portföy. "KT Portföy Yönetimi A.Ş. Katılım Şemsiye Fonu'na Bağlı KT Portföy Kira Sertifikaları Katılım (TL) Fonu'nun Katılma Paylarının İhracına İlişkin İzahname". 2016. <https://www.ktportfoy.com.tr/userfiles/fondocs/ktn/KTNizahname.pdf>
- Manjoo, Faizal Ahmed. *Comments of Muhammad al Bashir Muhammad al-Amine on Reviewing the Concept of Shares: Towards a Dynamic Legal Perspective* (ts.). https://prod.kau.edu.sa/Faculties/iei/RePEcSys/7con/Ahdath/Con06/_pdf/Vol2/33 Comment by Bashir Al Amin.pdf
- Mian, Kamal M. A. "Shariah Screening and Islamic Equities Indices". *Islamic Finance News* 5/17 (2008).
- Orhan, Zeynep Hafsa vd. "Developing a Purification Method for the Stock Exchange Market Gains: An Application for Borsa İstanbul". *Borsa İstanbul Review* 22/S1 (2022), 24-34. <http://www.elsevier.com/journals/borsa-istanbul-review/2214-8450>
- Özmen, Mehmet Yuşa. "Pay Senedi Yatırımlarından Elde Edilen Gelirlerin Arındırılmasına Yönelik Fıkhî Bir İnceleme". *Tevilat* 4/1 (2023), 179-215.

- <https://doi.org/10.53352/tevilat.1307262>
- QNB Finans Portföy. "QNB Finans Portföy Altın Katılım Borsa Yatırım Fonu Katılma Paylarının Halka Arzına İlişkin İzahname". 2022. https://www.qnbf.com/_downloads/BYF/izahname/GoldistIzahname.pdf
- QNB Finans Portföy. "QNB Finans Portföy Gümüş Katılım Borsa Yatırım Fonu Katılma Paylarının Halka Arzına İlişkin İzahname". 2022. https://www.qnbf.com/_downloads/BYF/izahname/GumusIzahname.pdf
- Salleh, Ahmad Zaki - Zakaria, Mohamad Zaharuddin. "Purification of Islamic Unit Trust Funds: a Shariah Analysis on Malaysian Approach". *Al-Qanatir International Journal of Islamic Studies* 1/2 (2015), 13-22. <https://al-qanatir.com/aq/article/view/23/21>
- TEFAS, Türkiye Elektronik Fon Alım Satım Platformu. "Büyükölçümlü Katılım-esaslı Yatırım Fonları". *Fon Karşılaştırma*. 2023. <https://www.tefas.gov.tr/FonKarsilastirma.aspx>
- TEFAS, Türkiye Elektronik Fon Alım Satım Platformu. "Getiri Bazında Katılım-esaslı Yatırım Fonları", *Fon Karşılaştırma*. 2023. <https://www.tefas.gov.tr/FonKarsilastirma.aspx>
- TEFAS, Türkiye Elektronik Fon Alım Satım Platformu. "Tarihsel Bazda Katılım-esaslı Yatırım Fonları Portföy Dağılımları". 2023. <https://www.tefas.gov.tr/TarihselVeriler.aspx>
- TKBB Danışma Kurulu. *Katılım Finans İlkelerine Uygun Faaliyet Gösteren Şirketlerin Pay Senetlerine Ait Mahzurlu Kazançları Arındırmaya İlişkin Uygulama Rehberi*. İstanbul: Katılım Finans Rehberleri, 2023. <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/rehberler/Pay-Senetlerine-Ait-Mahzurlu-Kazançları-Arındırmaya-iliskin-Uygulama-Rehberinin-13.07.2023-Tarihli-Güncel-Hal.pdf>
- TKBB Danışma Kurulu. *Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı*. İstanbul: Katılım Finans Standartları, 2020, Standart No: 1. <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/bdbc53eb4a918d7dd9d25a23e1f0b136.pdf>
- Usmani, Muhammad Taqi. *An Introduction to Islamic Finance*. Karachi: Idaratul Ma'arif, 1998. Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği (III-52.1). *Resmî Gazete* 28702 (09 Temmuz 2013). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18564&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5>
- Yıldırım, Ramazan - İlhan, Bilal. "Fıkhi Filtreleme Metodolojisi - Yeni Bir Fıkhi Yaklaşım". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 4/3 (2018), 83-101. <https://doi.org/10.25272/ijisef.439177>
- Ziraat Portföy. "Ziraat Portföy Altın Katılım Borsa Yatırım Fonu Katılma Paylarının Halka Arzına İlişkin İzahname". 2020. https://www.ziraatportfoy.com.tr/Documents/Features/ZFG_PORTFOY_zgd---zp-altin-katılım-byf-izahname-güncel-05072022-pdf_736.pdf

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 320-332

Osmanlı Dönemi Türev Piyasa Örneği Olarak Selem Akdi ve Tartışmaları

The Selem Contract as an Example of Derivative Market in the Ottoman Period and Its Discussions

Cantürk KAYAHAN

Prof.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü

Prof., University of Afyon Kocatepe, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration (English) Afyonkarahisar/Türkiye

✉ ckayahan@aku.edu.tr orcid.org/0000-0003-4777-1470

İrfan GÖRKAŞ

Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümleri Prof., University of Afyon Kocatepe, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences

Afyonkarahisar/Türkiye

✉ igorkas@aku.edu.tr orcid.org/0000-0001-7134-225X

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 09.10.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: Kayahan, Cantürk- Görkaş, İrfan. "Osmanlı Dönemi Türev Piyasa Örneği Olarak Selem Akdi ve Tartışmaları". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 320-332. <https://doi.org/10.52637/kiid.1353169>

Cite as: Kayahan, Cantürk- Görkaş, İrfan. "The Selem Contract as an Example of Derivative Market in the Ottoman Period and Its Discussions". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/ Special Issue (October 2023), 320-332. <https://doi.org/10.52637/kiid.1353169>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Cantürk KAYAHAN - İrfan GÖRKAŞ | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Osmanlı Dönemi Türev Piyasa Örneği Olarak Selem Akdi ve Tartışmaları

Öz

Finans dünyası, geçmişten bugüne hızlı bir gelişim ve değişim göstermektedir. Bu gelişim ve değişimi etkileyen faktörlerin başında, insanlar ya da kurumların ilgili dönemlerdeki ihtiyaçları ve istekleri gelmektedir. Dolayısıyla günümüz finans sorunlarının daha iyi anlaşılması, geçmiş örnekler üzerinden değerlendirmeleri ve sorgulamaları kapsayan finans tarihinin özümsemesine bağlıdır. İslamî finans anlayışının temeli, ticareti teşvik etmek ve üretim sürekliliğini sağlamaktır. Özellikle paranın ticari amaçlar doğrultusunda kullanımı ve faiz yasağı anlayışı, İslamî finans anlayışının temel çizgilerini oluşturur. İslamî finans ürünleri geçmişten günümüze çok çeşitli isimlerle var olagelmıştır. Örneğin sukuk, murabaha, mudaraba, müşareke, tekafül ve selem bunlardan ilk akla gelenlerdir. Bu çalışmada İslamî finans ürünlerinden selem akdi, Osmanlı dönemi âlimlerinden Darendeli Hamza Efendi tarafından kaleme alınan “Ticaret ya da Finans Risalesi” diyebileceğimiz eserde selem ilkeleri kapsamında değerlendirilmiş ve günümüz türev piyasa ürünleri ile karşılaştırılmıştır. Böylece türev piyasaların geçmişten bugüne gelen amaç, kurum, kullanım, işlem ve ilkeler bazındaki değişimi ve gelişimi gösterilmeye çalışılmıştır. Günümüz dünyasında türev piyasa ürünleri; forward, futures, opsiyon ve swap olmak üzere dört temel finansal üründen oluşmaktadır. Özellikle 1980’li yıllardan sonra dünya genelinde kullanım yoğunluğu artan bu ürünler, çok farklı isim ve işlemlerle kendisine yer bulmaktadır. Bu ürünlerden daha çok selem akdi ile ilişkilendirilen forward sözleşmeler, sadece tezgâh üstü piyasalarda işlem görürken; futures sözleşmeleri sadece borsalarda; opsiyonlar hem borsalarda hem de tezgâh üstü piyasalarda ve swaplar ise sadece tezgâh üstü piyasalarda işlem görürler. Bu noktadan hareketle forward dışındaki ürünlerin İslamî finans alanındaki karşılığı “İstisna akdi” olarak da ifade edilebilir. Selem akitleri, Osmanlı dönemine dayanan ve kendi döneminde bazı âlimlerin eserlerine konu olan anlaşmalardır. İlgili dönemde yapılan diğer işlemlerde olduğu gibi Selem’in de amacı, ribâyâ düşmemek ve yapılan işlemin hukuken uygun olmasıdır. Darendeli Hamza Efendi’nin risalesini kaleme almasındaki asıl amacı ise Osmanlı dönemi ticaretin tabi olduğu dilsel uyumsuzlukların ortadan kaldırılması, yapılan alış verişlerin sahih olmasının, dinen hoş görülmemeyen işlerden uzak olmasının sağlanması ve ribâ’dan sakınılmasıdır. Türev piyasaların kullanım amaçları ise birçok kitapta günümüz anlayışıyla açıklanmıştır. Genel olarak türev piyasalar üç amaçla işlem görürler. Bunlar; hedging, spekülasyon ve arbitrajdır. İlk amaç olan hedging ya da korunma amaçlı sözleşmeler, aslında selem anlaşmalarının da temelidir. İkinci amaç spekülasyondur. Spekülasyon bir ürünün gelecekteki fiyatına göre girilen pozisyonla ilgilidir. Türev piyasalarda alım ve satım olmak üzere iki pozisyon alınır. Alım pozisyonları, gelecekteki fiyat artışlarından korunmak; satım pozisyonları ise gelecekteki fiyat düşüşlerine karşı korunmak amaçlıdır. Ancak spekülasyon amacı günümüzde daha çok kazanmak odaklı değerlendirilmiş ve türev piyasaları yoğun kaldıraç anlayışı ile eleştirel kılmıştır. Üçüncü amaç olarak arbitrajda ise daha farklı bir amaç izlenmiş olup, risksiz kazanç imkânı elde edilmektedir. Çünkü bu sözleşmelerde aynı anda farklı bölgelerdeki fiyat değişiklikleri dikkate alınarak pozisyon alınır. Böylece emtia ya da ticaret erbabı, aynı zamanda farklı bölgelerden daha düşük fiyattan aldıkları ürünleri, kendi piyasalarında belli bir kâr ile satarlar. İşlem aynı anda gerçekleştiğinden kâr da bugünden belirli olabilecektir. Bu çalışmada Osmanlı dönemi İstanbul ve Bap Mahkemesi örnekleri üzerinden selem akdi uyumsuzluklarına ait orijinal karar metinlerinin transkripsiyonu ve Türkçeleştirilmiş içerikleri sunulmuştur. İlaveten bu metin örnekleri üzerinden günümüz katılım bankacılığı anlayışı dikkate alınarak yorumlamalar ve değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak selem akdi, geçmişten bugüne taşınan İslamî finans ürünlerinden birisidir. Ancak geçmiş dönemlerden farklı olarak günümüzde uygulama alanı, sadece katılım bankacılığı kapsamında yer almaktadır ve çok daha kısıtlı uygulanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Selem, Türev, Akit, Tartışma.

The Selem Contract as an Example of Derivative Market in the Ottoman Period and Its Discussions

Abstract

The world of finance has been undergoing rapid development and change from the past to the present. The primary factors affecting this development and change are the needs and desires of people or organizations in the relevant periods. Therefore, a better understanding of today's financial problems depends on the assimilation of the history of finance, which includes evaluations and inquiries based on past examples. The basis of Islamic finance is to encourage trade and ensure the continuity of production. In particular, the use of money for commercial purposes and the prohibition of interest constitute the primary lines of Islamic finance. Islamic finance products have existed under various names from the past to the present. For example, sukuk, murabaha, mudaraba, musharakah, takaful and selem are the first ones that come to mind. In this study, the selem contract, one of the Islamic finance products, is evaluated within the scope of the principles of selem in the "Trade or Finance Treatise" written by Hamza Efendi of Darendeli, one of the scholars of the Ottoman period, and compared with today's derivative market products. Thus, it attempted to show the change and development of derivative markets from the past to the present based on purpose, institution, usage, transaction and principles. Nowadays, derivative market products consist of four essential financial products: forwards, futures, options and swaps. These products, which have increased in intensity of use worldwide, especially after the 1980s, have many different names and transactions. While forward contracts, more commonly associated with the contract of sale, are traded only in over-the-counter markets, futures contracts are traded only in stock exchanges, options are traded both in stock and over-the-counter markets, and swaps are traded only in over-the-counter markets. From this point of view, the equivalent of products other than forwards in Islamic finance can also be referred to as "Contract of Istisnâ". Selem contracts are agreements that date back to the Ottoman period and they were the subject of the works of some scholars in their period. As with other transactions in the relevant period, the purpose of Selem is to avoid ribâ and to ensure that the transaction is legally appropriate. Darendeli Hamza Efendi's main purpose in writing his Risala was to resolve the linguistic conflicts that the Ottoman Period trade was subject to, to ensure that the trade was valid and religiously appropriate and to avoid ribâ. The purposes of derivatives markets are explained in many books with today's understanding. In general, derivative markets are traded for three purposes. These are Hedging, Speculation and Arbitrage. The first objective, hedging or hedging contracts, is, in fact, the basis of selem agreements. The second objective is speculation. Speculation relates to the position taken concerning the future price of a product. In derivatives markets, two positions are taken: buy and sell. Buy positions are taken to hedge against future price increases, while sell positions are taken to hedge against future price decreases. However, the aim of speculation is nowadays more focused on earning, and derivatives markets have been criticized for their heavy leverage. The third objective, arbitrage, provides risk-free earnings. In these contracts, positions are taken by simultaneously considering price changes in different regions. Thus, commodity or trade traders sell the products they buy at lower prices in different regions simultaneously in their markets at a certain profit. Since the transaction coincides, the profit can be determined at the time of the transaction. In this study, the decisions of the Istanbul and Bap Court of the Ottoman period on the selem contract conflicts are presented with the transcription of the original text and their Turkish content, and interpretations and evaluations are tried to be made by considering today's understanding of participation banking. In conclusion, the selem contract is one of the Islamic finance products used from past to present. However, unlike the past periods, its application area today is only within the scope of participation banking and can be applied much more limited.

Keywords: Ottoman, Selem, Derivative, Contract, Discussion.

GİRİŞ

İslamî finans anlayışının temeli, ticareti teşvik etmek ve üretim sürekliliğini sağlamaktır. Özellikle paranın ticari amaçlar doğrultusunda kullanımı ve faiz yasağı anlayışı, İslamî finans anlayışının temel çizgilerini oluşturur. İslamî finans ürünleri, geçmişten bugüne çok çeşitli isimler altında kullanılmıştır. Örneğin sukuk, murabaha, mudâra, müşâreke, tekafül ve selem bunlardan ilk akla gelenlerdir. Dolayısıyla İslamî finans ürünleri sadece “ribâ ve zekât” gibi uygulamalar anlaşılması, onların diğer ürünlerle bir bütün olarak görülmesi, gelecek finansal mimari ve işleyişi açısından önemlidir. Osmanlı dönemi finans sisteminde temel dayanak İslam medeniyet anlayışı olması sebebiyle, İslamî finans, toplumsal işlemler ve ticaret Arapça kaynaklar üzerinden yürütülmüştür. Ancak hem dilsel hem de ticari konularla ilgili uyumsuzlukların çözümü konusundaki yetersizlikler, toplumsal uygulamaların ve ticaretin dayanak dilinin İslamî esaslar doğrultusunda Türk dilinde olması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Darendeli Hamza Efendi, “*bugüne kadar Osmanlıda ibadet ve inanç üzerine birçok konuda Türkçe eserler hazırlandı. Ancak ticaret ve ribâ gibi konularda meşhur ve yaygın kullanılan Türk dilinde eserler olmadı*”¹ biçimindeki açıklamasıyla risalesini Türkçe kaleme aldığı belirtmiştir. Osmanlı döneminin önemli müderrislerinden Hamza Efendi’nin yaptığı bu açıklamalar, ilgili dönemde ticari hayatın işleyişine yönelik uygulama kurallarına dair ihtiyacı da göstermektedir.

Bu çalışmada Osmanlı dönemi ticari ilişkilerinde yaygın olarak kullanıldığı anlaşılan, Darendeli Hamza Efendi’nin risalesinde belirlediği Selem ilkeleri dikkate alınarak, “Selem Akdi” ile “günümüz Türev Piyasa” ilişkisi değerlendirilecek olup, literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, ilgili dönemdeki “İstanbul ve Bap Mahkemesi Örnek Hükümleri” üzerinden yorumlamalar ve tartışmalar yapılacaktır.

1. SELEM AKDİ VE TÜREV PİYASA İLİŞKİSİ

Selem bir sözleşmedir (akd). Selem sözleşmesi (akdi), Türkiye Diyanet Vakfı’nın *İslam Ansiklopedisi*’nde² “peşin ödenmek kaydıyla vadeli mal satımı” olarak açıklanır. Bilmen,³ Selemi, “mücceli, muaccele satmak”; Ayub,⁴ *İslamî Finansı Anlama* kitabında, “konvansiyonel forward sözleşmesini tam olarak karşılamayan bir İslamî ikame”; Bayındır,⁵ *Ticaret ve Faiz* adlı eserinde, “para peşin, mal veresiye”; Muhammed Al-Bashir,⁶ konu ile ilgili yapmış olduğu *İslamî Finasta Risk Yönetimi: Emtia Piyasalarında Risk Analizi* başlıklı çalışmasında “vadeli bir malın, bugünkü fiyatından satılması veya satın alınması”; Özsoy,⁷ “süreç olarak vadeli satış işleminin tersi” biçiminde tanımlar. Son örneğimiz Darendeli müderris Hamza Efendi ise,⁸ alım ve satımı (Bey ve Şira’yı) ele aldığı kitabının ilk bölümünün bir faslını seleme ayırır ve “Selem, bey (satış) nevindedir. Akd-i sahihtir. Velakin şartları (şeraitini) bilinmeli ve insaf ile yapılması gerekir. Çünkü insaf, dinin yarısıdır” diye tanımlar.

Bu tanımlardan hareketle denilebilir ki selem akdi, vadeli işlem sözleşmesi olup, günümüz finansal dünyasında, bu sözleşmeler ağırlıklı olarak “Türev Ürünler” olarak açıklanmaktadır. Türev ürünlerin tanımına bakıldığında, “değeri diğer, daha temel dayanak olarak bir başka varlık değerlerine bağlı olan (veya bunlardan türeyen) finansal araçlar” olarak açıklanır.⁹ Örnek verecek olursak bir hisse senedinin fiyatı, diğer bir hisse senedine

¹ Hamza Efendi, *Risale fi'l-bey'i ve ş-şira*, AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003.

² Bilal Aybakan, “Selem”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/402-405; [https://islamansiklopedisi.org.tr/selem\(16.03.2023\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/selem(16.03.2023)).

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970), 8.

⁴ Muhammad Ayub, *Understanding Islamic Finance*, (England: John Wiley & Sons Ltd., 2007), 210.

⁵ Abdulaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007), 149.

⁶ Muhammad Al-Bashir Muhammad Al-Amine, *Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets*, (Boston: Brill’s Arab and Islamic Laws series, 2008).

⁷ Şerafettin Özsoy, *Katılım Bankacılığına Giriş*, (İstanbul: Kuveyt Türk Yayınları, 2012), 84.

⁸ Hamza Efendi, *Risale fi'l-bey'i ve ş-şira*, (Ankara: AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003).

⁹ John.C. Hull, *Options, Futures and Other Derivatives, Ninth and Global Editon*, (England: Pearson Education Limited, 2018), 23.

bağlı olarak belirlenirken, türev ürünün değerine dayanak oluşturan unsur, ilgili varlığın fiyatı olacaktır. Bugün pamuktan şekere birçok emtia ve finansal ürün türev piyasalarda işlem görmektedir. Aslında, finans tarihindeki işlemlere ve işlemlerin dönemlerine bakıldığında, insanın doğal ihtiyaçlarıyla çeşitlenen ticari hayat, isimleri değişse de felsefesi değişmeden kendi döneminde insanlarına ve kurumlarına hizmet etmektedir. İlave olarak geçmiş finansal işlemleri anlamak, gelecek işlemleri daha doğru yapmaya ve yanlışlarını sorgulamaya da hizmet edecektir. Çünkü Osmanlı döneminde selem akdi üzerinde çeşitli tartışmalar ve uyuşmazlıklar yaşanmış, mahkemelerde birçok uyuşmazlık örnekleri görülmüştür. Bu çalışmanın tartışmalar bölümünde, uyuşmazlıkla ilgili örnekler ve yorumlamalar incelenecektir.

Günümüz dünyasında türev piyasa ürünleri; forward, futures, opsiyon ve swap olmak üzere dört temel finansal üründen oluşmaktadır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra dünya genelinde kullanım yoğunlukları artan bu ürünler, çok farklı isim ve işlemlerle kendisine yer bulmaktadır. Bu ürünlerden daha çok selem akdi ile ilişkilendirilen forward sözleşmeler, sadece tezgâh üstü piyasalarda işlem görürken; futures sözleşmeleri, sadece borsalarda; opsiyonlar, hem borsalarda hem de tezgâh üstü piyasalarda ve swaplar ise sadece tezgâh üstü piyasalarda işlem görürler. Bu noktadan hareketle forward dışındaki ürünlerin İslamî finans alanındaki karşılığı "İstisna akdi" olarak ifade edilebilir. Bayındır,¹⁰ istisnanın selemden farkını, peşin verilmesinin şart olmaması ve malın teslim tarihinin kesin olmaması; Muhammed Al-Bashir kitabında,¹¹ selem akitlerini forward sözleşmelere en yakın sözleşmeler olarak açıklar. Osmanlı döneminde daha çok yerel odaklı kullanılan ve sınırlı bir gelişim gösteren selem sözleşmelerine göre, günümüz türev piyasa ürünlerinin şaşırtıcı hızla gelişmesi ve derinleşmesini Flavell,¹² iki unsura bağlamıştır. Bunlardan birincisi; dünyanın dört bir yanındaki finansal piyasaların, son 50 yılda Yunanistan ve Portekiz, Uzak Doğu ve Doğu Avrupa'daki faaliyetlere tanık olmasıyla kuralsızlaşması ve ardından öncelikle nakit ve tahvil piyasalarının ve de swap - opsiyon piyasalarının gelişmesidir. İkinci unsur da swapların yüksek kredi karşılıkları ile nispeten büyük anapara tutarlarında yapılmasıyla bankaların, getiri arayışında türev ürünleri giderek daha düşük kredi derinliklerine doğru itmesidir. Dolayısıyla türev piyasalar, günümüzde küresel ölçek etkisiyle çok daha geniş bir tabana yayılmış ve reel üretim miktarlarının üzerinde bir hacme ulaşmıştır.

2. TÜREV PİYASA AMAÇLARI VE SELEM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı dönemi selem akitleri, İslam ilkelerine dayanan ve kendi döneminde bazı âlimlerin eserlerine konu olan anlaşmalardır. İlgili dönemde yapılan diğer işlemlerde olduğu gibi Selem'in amacı, ribâya düşmemek ve yapılan işlemin ticari hukuka uygun olmasını sağlamaktır. Bir örnek olarak yer verilen Darendeli Hamza Efendi'nin, risalesini kaleme almasındaki asıl amacı ise Osmanlı dönemi ticaretin tabi olduğu hukuk ile kaynak hukuk dilinden kaynaklanan ve uygulama alanında yaşanan dilsel uyuşmazlıkları ortadan kaldırmak, bilginin yayılmasına bağlı olarak hukuka uygun yapılan alışverişlerin sahih olmasını sağlamak, sözleşme taraflarının dinen hoş görülmeyle işlerden uzak olmasına katkı yapmak ve ribâ'dan sakınılmasını sağlamaktır. Hamza Efendi, kütüphanelerdeki bir nüshasında H.1087/M.1676'da yazıldığı belirtilen¹³ eserinde, eserini yazış amacını şu şekilde ifade etmiştir.

"Her insana İlmihal'ini bilmek ve gereğince amel etmek farz-ı lazımdır. Ve dahi itikâdât bâbında ve ibâdât bâbında Lisan-ı Türkî üzere nice risale telif olunmuştur. Hususan Birgili Mehmet Efendi rahmetullahi aleyhi vâsianın cem ettiği risale itikâdâtı ve ibâdâtı câmi olup, avâm ve havâs ile müntefî olmuşlardır. Lakin muamele bâbında bey u şirâda ve sayir hususta

¹⁰ Abdulaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007), 149.

¹¹ Muhammad Al- Bashir Muhammad Al-Amine, *Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets*, 49.

¹² Richard Flavell, *Swaps and Other Derivatives*, Wiley Finance Series, (UK.: John Wiley & Sons Ltd., 2002), 7.

¹³ Hamza Efendi, *Risale fi'l-bey'i ve ş-şira*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, No: 1700), 118.

*ribâdan ve fesattan halas olmak için, Lisan-ı Türkî üzere bir risale-i meşhure mütedavel olmadıysa, bunun birle bu dahi riyada meşhur ve mühim olandandır. Zira bir kimse ticaret üzere olub mesâil-i şer'iyeyi bilmese, elbette ribâyaya gark olur..."*¹⁴

*"İmdi, bu fakir ü hakir pür taksir, azimet ettim kim muamelat bâbında Lisân-ı Türkî üzere bir risale cem ettim ki anın ile "halk (avam-ı nâs)" müntefi olup. Bu fakir dahi ihya-i din-i mübine sa'y edenler mesleğine sülûk edenlere bir münasebet olmak ile yevm-i haşirde anlar haşır olmağla bir ümniye ola. Ve yevm-i haşri ve ahvallerini fikredene lazım olan budur ki cemi'-i umurunu ibadette ve muamelatta şer'-i şerife uydura".*¹⁵

Türev piyasaların kullanım amaçları ise birçok kitapta günümüz anlayışıyla açıklanmıştır. Genel olarak türev piyasalar üç amaçla işlem görürler. Bunlar; hedging, spekülasyon ve arbitrajdır. İlk amaç olan hedging ya da korunma amaçlı sözleşmeler, aslında selem anlaşmalarının da temelidir. Hedging'de geleceğe dönük fiyat riskinden korunma amaçlanmıştır. Hedging'in temel felsefesi bugünden gelecekteki ürün fiyatının sabitlenmesidir. Bugün ağırlıklı olarak bu anlaşmalar kur, faiz ve benzeri finansal ürünlere odaklanırken; selem anlaşmalarında ise ağırlıklı olarak emtia piyasası ürünleri işlem görür. Ayub,¹⁶ kitabında selem'in yalnızca emtia gibi tanımlanmış malların ön ödemelerle vadeli satın alınmasına karşı fon sağladığını ve döviz gibi borcun borca mübadelesini içeren anlaşmalarda ise kesinlikle yasaklandığını vurgular. İkinci amaç spekülasyondur. Spekülasyon, bir ürünün gelecekteki fiyatına göre girilen pozisyonla ilgilidir. Türev piyasalarda alım ve satım olmak üzere iki pozisyon vardır. Alım pozisyonları, gelecekteki fiyat artışlarından; satım pozisyonu ise gelecekteki fiyat düşüşlerinden korunmak amacıyla alınır. Spekülasyon amacı ise bugün daha çok kazanma amacıyla kullanılır ve barındırdığı kaldıraç faktörü nedeniyle çok eleştirilir. Çünkü aşırı kazanma odaklı anlayış, İslamî anlayışla çelişmekte ve tartışılmaktadır. Selem anlaşmalarında ise geleceğe dönük işlemle fiyat riskinin ortadan kaldırılması amaçlanmakta ve üretimde devamlılık istenmektedir. Örneğin selem akdinde, alıcı belli bir peşin ödeme ile ürünün gelecekteki fiyat riskini ortadan kaldırmaktadır. Üretici ise bugünden yapmış olduğu peşin satışla, nakit ya da likidite ihtiyacını karşılayabilmektedir. Selem anlaşmalarında, bir emtianın kredili fiyatının belirli bir zamandaki peşin fiyatından fazla olması ya da vadeli teslim fiyatının spot fiyatından düşük olması, İslamî prensipler açısından düşünüldüğünde oldukça doğaldır. Arbitraj'da ise daha farklı bir amaç güdülmekte olup, risksiz kazanç elde etme imkânı vardır. Çünkü bu sözleşmelerle taraflar, aynı zamanda farklı bölgelerdeki fiyat değişiklikleri üzerinden kazanç sağlarlar. Böylece ticaret erbabı, aynı anda farklı bölgelerden daha düşük bir fiyattan aldığı ürünleri, başka bir piyasada daha yüksek bir fiyattan satarak kâr elde edebilir. İşlemler aynı anda gerçekleştiğinden kârda risksiz bir biçimde belirlenebilmektedir.

3. SELEM AKDİ İLE TÜREV PİYASA ÜRÜNLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Selem akdi, türev piyasa ürünlerinden forward sözleşmelerle benzerlik göstermektedir. Forward sözleşmeler, bir tarafın bir emtiayı gelecekteki bir tarihte ve gelecekteki bir fiyattan almak üzere; diğer tarafında satmak üzere anlaştığı ve fiziki teslimat içeren sözleşmelerdir.¹⁷ Bu çalışmada türev piyasa ürünlerinden forward sözleşmeler ile selem akdi karşılaştırılacağından diğer türev piyasa ürünlerine girilmeyecektir. Forward sözleşmelerin en temel riski, tarafların yükümlülüklerini yerine getirememesidir. Selem akitlerinin mahkemelere yansıyan olumsuz yönleri de genelde yükümlülüklerin yerine getirilememesi durumudur. Bu durum, karşı taraf riski olarak da ifade edilir. Selem akitlerinde, ödeme vade başında olduğundan risk, gelecekte malın tesliminde ortaya çıkmaktadır. İlave olarak selem akitleri, ticari, tarımsal ve hayvansal ürünlere dayalı

¹⁴ Hamza Efendi, *Risale fi'l-bey'i ve ş-şira*, (Ankara: AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003), 1b.

¹⁵ Hamza Efendi, *Risale fi'l-bey'i ve ş-şira*, (Ankara: AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003), 2a.

¹⁶ Muhammad Ayub, *Understanding Islamic Finance*, (England: John Wiley & Sons Ltd., 2007), 89.

¹⁷ Eugene F. Brigham and Joel F. Houston, *Fundamentals of Financial Management*, (USA.: Harcourt College Publishers, 9. Edition, 2001), 802.

yapıldığından hava şartları ya da malın teslim zamanındaki nitelik eksikliği gibi durumlar, uyumsuzluklara neden olabilmektedir. Tablo 1’de Selem Akdi ve Forward sözleşmenin benzerlik ve farklılıkları görülebilir.

Tablo 1. Selem Akdi ile Forward Sözleşmenin Karşılaştırılması

Selem Akdi ile Forward Sözleşmenin Temel Konusu	Selem	Forward
• Sözleşmenin yapılış şekli	OTC*	OTC
• Yapılan sözleşmenin standart özellikleri	Belirlidir	Yoktur
• Teslimat biçimi	Vade sonu	Vade sonu
• Ödeme zamanı	Peşin	Vade sonu
• Vade sonu devredilme durumu	Devredilmez	Devredilmez
• Kredi riski (karşı taraf riski)	Vardır	Vardır
• Kâr ve zararın oluşumu	Vade sonu	Vade sonu
• Sözleşmenin konusu	Ağırlıklı Emtialardır	Finansal ürünlerdir
• Teminat ya da ipotek konusu	Kefil ya da teminat	Yoktur
• Sözleşmenin tarafları	Gerçek kişiler	Değişmekte

*OTC (tezgah üstü piyasa biçiminde açıklanır)

Tablo 1’de selem ve forward sözleşmeler genel olarak karşılaştırıldığında, beş noktada ağırlıklı olarak farklılık olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki ödeme zamanı ile ilgilidir. Selem akdi, peşin ödeme ile vadeli mal teslimi ile ilgiliyken; forward sözleşme vade de ödeme ve teslimat ile ilgilidir. Dolayısıyla en temel farklılık burada oluşmaktadır. Buna karşın her iki sözleşmede vadeli bir anlaşma niteliğindedir. Al-Beshir,¹⁸ kitabında İslam Fıkıh Akademisi'nin (Cidde) dokuzuncu oturumunda selem akdiyle ilgili malların teslimi için kesin bir süre belirlenmesi gerektiği; ilgili malın nitelik, miktar ve teslimat yerinin açıkça belirtilmesini; fiyatın benzersiz şekilde tanımlanmış dayanak varlıklara dayanmamasını ve sözleşme yapılırken tam ödeme yapılması gerektiğini belirtmiştir. Diğer önemli bir farklılık yapılan sözleşmenin standartları ile ilgilidir. Günümüzde forward sözleşmeler, tezgâh üstü piyasalarda tarafların belirlemiş olduğu, sözleşme serbestine göre oluşturulurlar. Selem akitlerinde ise farklı bir durum olduğu hem Darendeli Hamza Efendinin risalesinde hem de örnek olarak incelenen sözleşmelerde görülmüştür. Bunun temel nedeni selem akitlerindeki sözleşmeye konu ürünlerin emtia ağırlıklı olmasındandır. Dolayısıyla teslim zamanında malın niteliği ile ilgili sıkıntılara bağlı olarak tartışmalar ya da anlaşmazlıklar yaşanabilmektedir. Halbuki günümüz forward sözleşmeleri kur, faiz ya da diğer finansal ürünleri kapsayan daha standart ürünlerdir. Ayup,¹⁹ kitabında selem konusunda emtianın iyi tanımlanması, ancak belirli bir çiftlik, ağaç veya bahçe birimine özgü olmaması gerektiği konusunda da fikir birliği olduğunu açıklamıştır. İlave olarak akitte, her iki takas maddesinin de aynı olduğu buğdaya buğday, patatese patates ya da selem ile satılacak malın altın, gümüş veya herhangi bir para birimi gibi para mahiyetinde olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Diğer bir şart olarak forward sözleşmelerde en kısa ya da uzun vade konusunda herhangi bir sınırlama görülmezken; selem akitlerinde asgari vade belirlenmiş olduğu ve bunun 1 aylık olduğu anlaşılmaktadır. Selem akitleri ağırlıklı olarak bölgesel unsurları kapsadığından ve yasal unsurların eksikliği düşünüldüğünde teminat ya da kefil istenebilmektedir. Forward sözleşmelerde ise ilgili yasal

¹⁸ Muhammad Al- Bashir Muhammad Al-Amine, *Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets*, (Boston: Brill's Arab and Islamic Laws series, 2008).

¹⁹ Muhammad Ayub, *Understanding Islamic Finance*, (England: John Wiley & Sons Ltd., 2007), 244.

kurumların varlığı, kefil ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Son olarak diğer bir diğer fark sözleşmenin taraflarında oluşmaktadır. Selem akitleri gerçek kişiler arasında olurken; forward sözleşmeler ağırlıklı olarak bir tarafın finansal kurumlardan oluştuğu sözleşmelerdir. Selem ve forward anlaşmalarda dikkat çeken en önemli nokta, anlaşmaların tarihi süreçleriyle ilgilidir. Selem akitleri İslam toplumlarında ve devamında Osmanlı'da işlem görürken; forward anlaşmalar günümüzde yoğunlaşır. Buna karşın selem akitlerinde ilkeler üzerinden hareket edilir ve belli şartları haizdir. Hâlbuki forward sözleşmeler selem akdine göre çok daha esneklerdir. Dolayısıyla bu çalışmanın da konusu, Osmanlı dönemi selem akdi ilkelerine aykırılık gösteren işlemlerin tespiti ve açıklanması üzerinedir. Son olarak Muhammed al-Bashir, İslam hukukunda herhangi bir akdin hukuki sayılabilmesi için selem akdinin de bu şartları yerine getirmesi gerektiğini açıklamıştır.²⁰ Bu şartlar; yapılan akdin, gerçek bir naş (metin) ile çelişmemesi; Muâmelatın genel ilkelerine aykırı düşülmemesi (İslam Ticaret hukuku) ve açık bir zarar içermemesidir. Yukarıda belirtilen temel ilkeler, bu çalışmanın da kendisine asıl olarak dayanak aldığı Darendeli Hamza Efendi'nin risalesinde 7 temel şartla açıklanmıştır.²¹ Bunlar işlemin cinsi, türü (nevi), miktarı ve kıymeti (kadri), vadesi (eceli), yeri (mekânı), ribâya sebep olmaması, varlık ve niteliğinin (vasfının) korunmasıdır (bekası). Bu maddeleri kısaca açıklayacak olursak; Darendeli, **cins** şartıyla, türleri olan bir malı kastetmektedir. Arpa ve buğday gibi. Tür ya da **nevi**, cins içinde yer alan maldır. Örneğin yazlık ya da güzlük arpa; sulu yer ya da kuru yer buğdayı gibi. **Kadri** ifadesi, miktar kelimesinin kök kavramı olup hem miktarı hem de kıymeti ifade etmektedir. Örneğin miktar anlamında 5 kile ya da 6 kile açıklanırken; kıymet olarak kile başına fiyat belirtilir. **Eceli**, belirlenmiş zaman anlamında kullanılan kavramdır. Asgari 1 aydır. **Mekânı**, teslim edilecek yerdir. Hamza Efendi, bu yeri özellikle taşınmasında ya da tesliminde zorluk bulunan mal için şart göstermiştir. Örneğin misk ya da amber gibi tesliminde zorluk bulunmayan malların herhangi bir yerde teslim edilebileceğini açıklar. Paranın miktarı (**re's-i mâl'in kadri**) belli olmalıdır. Burada kastedilen paranın keyli (paranın değeri) ya da vezninin (paranın ölçüsü) açık olmasıdır. Varlık ve niteliğinin korunması ya da **bekası**, selem'in malın vasıfları beyan edilen nesnelere olmasını açıklar. Örneğin belli bir kimsenin elindeki ona has olan ölçüyle vermek üzere yahut belirli bir köyün buğdayından vermek üzere selem yapılmamalıdır. İlave olarak akit sırasında teslim zamanına kadar baki olmayan mallara selem yapılamaz. Günümüz katılım bankacılığında da uygulanan selem akitleri, ağırlıklı olarak emtia finansmanında ve üretimin devamı için kullanılmaktadır. Uygulamada müstahsil makbuzları karşılığında finansman biçimindedir. Teknik özellikleri nedeniyle her katılım bankasında yoğun bir karşılık bulmasa da iki taraflı ya da üç taraflı sözleşmelerle finansman sağlanabilmektedir.

4. SELEM AKDİ UYUŞMAZLIK ÖRNEKLERİ

Selem akdiyle ilgili uyumsuzlukların belirlenmesi için çokça örnek kararlar ele alınabilir. Ancak mahkeme kayıtlarına geçen kararların hepsine ulaşmak mümkün olamamaktadır, ayrıca kayda geçen kararların çoğu, birbirine benzer şartlarla uyumsuzluk konusu oluşturduğundan benzer kararların buraya alınması, makalenin boyutunu aşacak, onu bir kitap haline getirecekti. Belirtilen nedenlerle bu çalışmada, Osmanlı dönemi yapılan selem akdi'nin hukuki ve uygulanış bölümünün daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, 1786 ve 1787 yıllarını kapsayan İstanbul Mahkemesi 163 numaralı kararı ve 1691 yılı Bab Mahkemesi'nin selem akdi ile ilgili uyumsuzlukları içeren 241 numaralı karar örnekleri, incelenmiş ve yorumlar yapılmıştır.

²⁰ Muhammad Al-Bashir Muhammad Al-Amine, *Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets*, 47.

²¹ Hamza Efendi, *Risale fi'l-bey'i ve's-ş-şira*, AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003, 14a.

4.1. Örnek I.²² 1786-1787 Yılı, 163 Numaralı İstanbul Mahkemesi Kararı

4.1.1. 1786-1787 Yılı, İstanbul Mahkemesi 163 Numaralı Kararı Transkripsiyonu

İstavraki v. Nikola'nın, Çoban İstoyo'dan teleme peyniri satışı sebebiyle açtığı davada haksız olduğuna yönelik 56 numaralı, 1786-87 yılları İstanbul Mahkemesi Kararı.

Ma'rûz

Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen İstavraki v. Nikola nâm zimmî evvelen Dîvân-ı Âlî'de ba'dehû Du'âhânedede ma'kûd meclis-i şer'-i münîrde arzuhâl eden Kemal v. Yoseb nâm Yahûdî ile es-Seyyid Mustafa b. İsmail hâzır oldukları hâlde Çoban İstoyo v. Hristo nâm zimmî ile terâfu'larında mersûm İstoyo zimmînin Havâss-ı Refî'a kazâsına muzâfa Çatalca nâhiyesine tâbî Nakkaş nâm karyede mevcûd ağnâmın sūdlerinden hâsıl teleme ta'bîr olunur peynirini her ne mikdâra bâliğ olur ise beher vukıyyesi on dokuz akçeye almak üzere işbu Şa'bân-ı Şerîf'in on altıncı günü mukâvele ve yedi gün mürûrunda mevcûd peynirini karye-i mezkûrede bana ifâ ve teslîme mu'âhede etmemizle kethüdâsı Köse nâm zimmîye üç yüz guruşu teslim ettiğimden bir gün sonra işbu mecliste hâzır es-Seyyid Mustafa dahî çoban-ı mersûm İstoyi zimmîye beş yüz guruşu teslim ve her vakıyye peyniri ifâ ve teslîme mu'âhede etmeleriyle mersûm İstoyo hâsıl olan peyniri ber-minvâl-i muharrer mersûm Kemal Yahûdî'ye bey' ve teslim edip bana vermemeğin ben dahî kethüdâya verdiğim meblağ mikdârı peynir talep ederim deyü alâ tarîkî's-selem tasaddî eylediğini da'vâsını cemî' şerâyit-i selemi hâvî olmamağın sahîh olmayıp ve meblağ-ı mezkûr üç yüz guruşu dahî mersûm İstoyo zimmînin emr ve tevekkülü yoğiken mücerred müdde'î-i mersûm kendi re'yiyle teslim eylediğini mukır ve mu'terif olmağın mücebince [44b] müdde'î-i mersûm İstavraki zimmî husûs-ı mezkûra müte'allika mersûm Çoban İstoyo zimmîye bî-vech-i şer'î mu'ârazadan men' olunduğu İstanbul Mahkemesi'nden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 9 min Ramazan sene 1202.

4.1.2. 1786-1787 Yılı, İstanbul Mahkemesi 163 Numaralı Kararının Günümüz Türkçesiyle Açıklaması: (Nikola oğlu İstavriki'nin Çoban İstoyo'dan Teleme Peyniri satışı sebebiyle açtığı davada haksız olduğu)

Yayınlanan Padişah emrine dayanarak *İstavriki v. Nikola adlı gayri müslim*, önce Yüce Divan'da, sonra Duahane'de yapılan Şer'î Mahkemede, halini arz eden Kemal v.Yosef adlı Yahudi ile İsmail oğlu Seyyid Mustafa hazır olduklarında, Çoban İstoya v.Hiristo adlı gayri müslimle duruşmaya girdiklerinde, adı geçen gayri müslim İstoyo, "Eyüb (Havass-ı Refia) kazasına bağlı Çatalca Nahiyesi'nin Nakkaş adlı Köyünde *mevcut koyunların sütlerinden üretilen Teleme adı verilen peynirin, her ne miktara ulaşırsa, her bir okkasını (1 vakıyye/okkası=1283 gram) 19 akçeye (gümüşparaya) almak üzere işbu Şaban Ayının 16.günü sözleşme [yaptı] ve 7 gün geçtiğinde mevcut peyniri adı geçen köyde bana verme ve teslim etmeye*" söz vermesiyle, Yardımcısı (Kethüdâsı) Köse adlı gayri müslime, *300 kuruşu teslim ettim; bir gün sonra, işbu mecliste hazır bulunan Seyyid Mustafa da adı geçen gayri müslim Çoban İstoya'ya 500 kuruşu teslim [etti] ve her bir vakıyye (okka) peyniri yerine getirmeye ve teslim etmeye* söz verdi. Ancak adı geçen "İstoya hâsıl olan peyniri yazıldığı şekilde, adı geçen Kemal v.Yosef Yahudi'ye satıp-teslim etti, bana vermedi. *Ben de Kethüdâya verdiğim meblağ miktarı peynir talep ederim*" diyerek **selem sözleşme yöntemi** üzere girişimde bulundum. Davasının **bütün selem şartları içermediğinden** sahîh olmadığı, adı geçen 300 kuruş meblağı da, adı geçen gayri müslim **İstoya'nın emri ve tevekkülü yokken** sırf adı geçen **müddeinin kendi reyile teslim ettiğini**, ikrar ve itiraf etmesi gereğince, adı geçen müddei gayri müslim İstavraki belirtilen hususla alakalı gayri müslim Çoban İstoya hukuki/şeri yönden muarazan men olunduğu İstanbul Mahkemesi'nden yüce huzura bildirildi. 1202 Senesi 9 Ramazan'ında.

²² İstanbul Mahkemesi, Defter kodu: ist056 | cilt: 80, sayfa: 166 | Hüküm no: 163 | Orjinal metin no: [44a-1] Defter adı: İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / 1786-1787). Özgün metin için bk. [http://www.kadisicilleri.org/madde.php?klme=selem&trch=hkm&-find="+ARA+](http://www.kadisicilleri.org/madde.php?klme=selem&trch=hkm&-find=)

4.1.3. 1786-1787 Yılı, İstanbul Mahkemesi 163 Numaralı Kararında Selem Akdi Uyuşmazlıkları

Selem akdi uyuşmazlığının tarafları iki gayrimüslimdir. Biri iddiacı *İstavriki v. Nikola*, diğeri Havass-ı Refia kazasına bağlı Çatalca Nahiyesi'nin Nakkaş adlı Köyünden Çoban İstoya v. Hırsto'dur.

İstavriki v. Nikola, Çoban İstoya ile Nakkaş adlı Köyünde mevcut koyunların sütlerinden üretilen *Teleme* adı verilen peynirin, her ne miktara ulaşırsa, her bir okkasını (1 vakiyye/okkası=1283 gram) 19 akçeye (gümüşparaya) almak üzere Şaban Ayının 16.günü sözleşme ve 7 gün geçtiğinde mevcut peyniri adı geçen köyde bana verme ve teslim etmeye" söz vermesi şartlarıyla selem sözleşmesi yapar. Çoban İstoya v.Hırsto'nun emri ve vekâleti olmaksızın yardımcısı (kethüda) Köse'ye 300 kuruş ödeme yapar. İkinci olarak Seyyid Mustafa Çoban İstova'ya 500 kuruş ödeme yapar. Çoban her bir vakiyye (okka) peyniri üretmeye ve teslim etmeye söz verir. Neticede İstoya hâsıl olan peyniri yazıldığı şekilde, adı geçen Kemal v. Yosef adlı Yahudi'ye satıp-teslim eder, İstavraki'ye vermez. İstavraki de Kethüdaya verdiği meblağ miktarı peyniri selem akdi gereği talep eder ve mahkemeye taşır. Konu ile ilgili tartışmadan çıkan sonuçlar;

a. İstavraki'nin selem akdi, geçerli olması için gerekli yedi şartı içermediğinden hukuken sahih olmaz. Çünkü 300 kuruş meblağ, adı geçen gayri müslim İstoya'nın emri ve tevekkülü yokken, sırf adı geçen müddeinin kendi reyiyile yardımcıya teslim ettiği anlaşılır. Yani selem yardımcı Köse ile yapılmıştır. Selemde çoban'ın bilgisi, kabulü ve vekâleti gibi bir onay söz konusu değildir.

b. Müddei ile Çoban arasında hukuken/şer'an uyuşmazlık (muaraza) vardır. Selem yapılırken selem mal sahibi üretici çobanla yapılmamış, yardımcısıyla yapılmıştır. Dolayısıyla selem akdi, şartları eksik olduğu için iptal/men edilmiştir.

4.2. II. Örnek.²³ 1691 Yılı, Bab Mahkemesi 241 Numaralı Kararı

4.2.1. 1691 Yılı, Bab Mahkemesi 241 Kararının Osmanlıcadan Transkripsiyonu (Ahmed Beşe'nin Şirin v. Karabet'te selem alacağı)

Mahmiye-i İstanbul'da Kâtib Muslihiddin Mahallesi sükkânından Ahmed b. Veliyyüddin nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i enverde, Şirin v. Karabet nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip, mezbûr Şirin zimmetinde beynimizde ilm-i şer'î ile ma'lûm yedi re's kara sığır bahâsından altmış sekiz guruş hakkım olup, hâlâ taleb eylediğimde bana edâdan imtinâ' eder suâl olunup aliverilmesi matlûbumdur dedikde, gibbe's-suâl mezbûr Şirin cevâbında, kaziyye vech-i muharrer üzre olup cihet-i deyn-i şer'îden müdde'î-i mezbûra zimmetinde meblağ-ı mezbûr altmış sekiz guruş deyni olduğunu ikrâr, lâkin bundan akdem mezbûr Ahmed Beşe her bir kantarı yirmi beş akçeye olmak üzere bi tarîki's-selem yedimden ahz u kabz eylediği saman semeninden bin iki yüz akçe zimmetinde hakkım olmağla, lâkin ecl ma'lûm olmamağla, selem-i mezbûr sahîh olmamağın, meblağ-ı mezbûrun deyn-i mezbûreme takâs olunması matlûbumdur dedikde, müdde'î-i mezbûr dahi ba'de'l-ikrâr meblağ-ı mezbûr altmış sekiz guruşu zikr olunan semen-i mezbûr bin iki yüz akçemi takâs eyledikde, ol dahi mukâssa ve kabûl ile eylediğinden sonra meblağ-ı bâkî olan elli guruş müdde'î-i mezbûr Ahmed Beşe'ye ikrârı mücebince def' ve teslîme mezbûr Şirin'e tenbîh birle, gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-ısrîn min Cemâziyelevvel sene 1102. Şuhûdü'l-hâl: İbrahim Bey b. Ahmed, Mustafa (...).

²³ Bab Mahkemesi, *Defter kodu: bab054 | cilt: 20, sayfa: 213 | Hüküm no: 241 | Orjinal metin no: [39a-3] Defter adı: Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / 1691). Özgün metin için bk. <http://www.kadısicilleri.org/madde.php?klme=selem&trch=hkm&-find=+ARA+>*

4.2.2. 1691 Yılı, Bab Mahkemesi 241 Numaralı Kararının Günümüz Türkçesiyle Açıklaması

İstanbul şehrinde Kâtip Muslihiddin Mahallesi sakinlerinden Veliyyüddin oğlu Ahmet adlı kimse, aydınlık ve Şer'î Mahkemede Şirin v. Karabet adlı kimse huzurunda, dava edip, şu şekilde ifade verdi. Adı geçen Şirin zimmetinde, “aramızda şeriat ilmiyle malum olan yedi baş karasığır değerinden 68 kuruş hakkım olup, halen talep eylediğimde bana edadan kaçırır, sorulup alı verilmesi talebidir” dediğinde; durum sorulduktan sonra, Şirin cevabında, “mesele yazıldığı üzere olup şer'î borç cihetinden iddiacıya zimmetinde adı geçen meblağ 68 kuruş borcu olduğunu” ikrar [etti]. Lakin “bundan önce Ahmet Beşe her bir kantarı 25 akçeye olmak üzere *selem yoluyla* elimden aldığı saman ücretinden (semeninden) 200 akçe zimmetinde hakkım vardır (olmağla)” dedi. Lakin *vakti (ecl)* bilinmediğinden *selemin* geçerli (sahih) olmadığına, “meblağın belirtilen borcuma takas olunması talebidir” dediğinde; iddiacının da ikrar etmesinden sonra, belirtilen meblağ 68 kuruşu zikrolunan semen 1200 akçemi takas eyledim dedi; ol dahi kabul eyledikten sonra, kalan meblağ olan 50 kuruş iddiacıya Ahmet Beşe'ye ikrarı gereği iadesi ve teslimi için Şirin'e tenbih edilmekle, Şer'î Mahkemece tasdik edildikten sonra, talep olması üzerine kaydedildi. 1102 senesi Cemaziyelevveli'in 29.günü. Şahitler: Ahmet oğlu İbrahim, Mustafa.

4.2.3. 1691 Yılı, Bab Mahkemesi 241 Numaralı Kararında Selem Akdi Uyuşmazlıkları

Uyuşmazlık taraflarından birisi, İstanbul Katip Mahallesi sakinlerinden Ahmet b. Veliyyüddin Beşe; diğeri, Şirin v. Karabet'tir. Mahkemede iki uyuşmazlık görüşülmektedir.

Birincisi, her bir kantarı 25 akçeye olmak üzere toplamda 1200 akçe, samanla ilgili yapılan selem sözleşmesidir. Ahmet Beşe, selemin şartlarından **ecel'in belirlenmemesi** sebebiyle sözleşmenin gereği olan toplam ödemenin 200 akçesini ödememekte, Şirin v. Karabet de alacağını alamamaktadır.

İkinci uyuşmazlık, Ahmet b. Veliyyüddin Beşe, Şirin v. Karabet'ten yedi baş karasığırın değerinden 68 kuruşu alamamasıdır. Ahmet b. Veliyyüddin Beşe, alacağını mahkemeye taşımaktadır. Şirin v. Karabet, iddiacı Ahmet b. Veliyyüddin Beşe'nin alacağını doğrulamakta, buna karşılık “Ahmet Beşe'nin kantarı 25 akçeye selem yoluyla aldığı saman ücretinden 200 akçe alacağı olduğunu, vakit/ecel şartı bilinmediğinden selemin geçersiz olduğundan 200 akçesini vermediğini, ama alacağıyla vereceği borcunu takas yapmak istediğini belirtmektedir.

Mahkeme, Şirin v.Karabet'in takas talebini tarafların ikrarına bağlı olarak kabul etmekte, takas sonunda kalan 50 kuruş meblağı Karabet'in Ahmet b. Veliyyüddin Beşe'ye ödemesine hükmetmektedir. Bu örnek, Selem sırasında Selem şartlarından birinin sehven belirlenmemiş olmasının (ecl'in belirlenmemesi) selemin bozulmasına ve daha sonrasında eksik şartın taraflarca ödemedede kötüye kullanılabilmesine örnektir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Osmanlı müderrisi Darendeli Hamza Efendi'ye göre iki dünya vardır. Biri ahiret, biri bu dünya. Hamza Efendi'nin bakışında bu dünya, kazanmak ve bilip çalışmak için var edilen bir evdir.²⁴ Dolayısıyla Hamza Efendi, risalesini kaleme almadaki amaçlarından birisini, çalışmak ve kazanmak olarak bu cümle ile açıklamıştır.

Finans tarihi, geçmişten bugüne ve ülkelerden ülkelere farklı değişimler olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, hayatta asıl olanın, insanın ve kurumların istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Örneğin, Osmanlı döneminde uygulanan selem akitleri, doğası gereği ağırlıklı olarak emtialar üzerine uygulanmıştır. Hâlbuki günümüzde bu ürünlerin karşılığı olarak ifade edebileceğimiz türev piyasalar ya da bu piyasaların ilgili ürünü forward anlaşmalar, ağırlıklı olarak finansal ürünler olarak ifade edebileceğimiz döviz gibi, selem açısından uygun

²⁴ Hamza Efendi, *Risale fi'l-bey'i ve ş-şira*, AÜ. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003, 6a,

görülmeven finansal ürünler odaklıdır. Bunun yanında emtialar üzerine de uygulama örnekleri geçmişte olduğu gibi bugün de vardır.

Osmanlı dönemi finans uygulamaları, ilgili dönemlerinde temel İslam ilkeleri dikkate alınarak uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak Darendeli'nin belirttiği gibi, ilgili dönemde ticareti konu alan Osmanlıca/Türkçe eserlerin yetersizliği, ticaret ve ticaret hukuku alanında bilgisizliği, ticaretle ilgili belli konularda uyuşmazlık ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu uyuşmazlık ve tartışmalar, selem akdi için de söz konusudur. O nedenle bu çalışma, Osmanlı dönemi finans uyuşmazlıklarını, "selem akdi" özelinde 1786 - İstanbul ve 1691 - Bab Mahkemesi kararları dikkate alarak oluşturmaya çalışmıştır. Yukarıda analiz edilen mahkeme karar örnekleri incelendiğinde, uyuşmazlıkların selem'in hukuken belirlenmiş temel ilkelerinden ve onlara uyulmamaktan kaynaklanan tartışmalar olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi, Hamza Efendi'ye göre ticaret ve finansla ilgili hukuk dilinin toplum dilinden farklı olmasıdır. Osmanlı şehirlerinde Müslüman ve Müslüman olmayan tebaanın olması ve farklı dillerin konuşulması, anlama ve yorumlama gerektiren hukuk ve ticaret ilkeleri üzerinden hareketle selem gibi akitlerin yapıldığı finansal işlemleri doğrudan etkilemekte ve işlemler zaman zaman mağduriyetlere neden olabilmekte ya da bir tarafın dil ve bilgi kaynaklı eksikliği diğer tarafça kötüye kullanılmasına neden olabilmektedir. Bu çalışmada yer verilen 1691 yılı Bab mahkemesi karar örneği bununla ilgilidir.

Selem akdi, günümüz katılım bankalarının işlemleri arasında sayılan ve uygulama bulan akitlerdendir. Ancak selem'in uygulama boyutu, işlemin doğası gereği çok sınırlı kalmakta ve yaygınlaşmamaktadır. Bunun temel nedenlerinden birisi, uygulamayla ilgili geçmiş ve bugün üzerine detaylı bir analiz ve özümseme yapılamamasıdır. Ziraat Katılım Finans Kurumu tarafından hazırlanan bir *Selem Akit Sözleşmesi* formunda;²⁵ selem akdinin, peşin bedel karşılığı vadeli satış içerdiği; üretilecek ürünleri kapsadığı; katılım bankacılığı ilkelerine uyum gerektirdiği ve tarafların kabullerini içerdiği belirtilmiştir. Katılım Bankaları, bilindiği üzere, ağırlıklı olarak murabaha temelinde çalışan kurumlardır. Mudaraba, müşareke ya da selem gibi uygulamalar ise ne yazık ki, uygulanma zorlukları nedeniyle hayat bulamamakta ya da uygulamada yetersizlik gösterilmektedir. Hâlbuki uygulama konusundaki yetersizliklerin giderilebilmesi, başta üretim ve üreticinin korunması gibi temel başlıklarda sosyal ekonomik dengenin sağlanması açısından önemlidir. Denge kavramı İslamî Finans anlayışı için önemli olup, ilerleyen dönemlerde çok daha ön plana çıkması beklenen kavramlardandır. Selem akitleri, emtia piyasaları ağırlıklı çalışan akitlerdir. Günümüzde tarım üreticileri, ciddi maddi ve pazar sıkıntısı ile karşılaşabilmektedirler. Oysa uygulama noktasında geliştirilmiş ve kolaylaştırılmış ya da çalışma ilkeleri doğrultusunda doğru revize edilmiş sözleşmeler, gelecek uygulamalara büyük kolaylıklar sağlama imkânına sahiptir. Tüm bu belirtilen unsurlar içinde, geçmiş dönemlerdeki uygulamaların bilinmesi büyük önem arz edecektir. Çünkü ticari ilişkilerdeki temel sıkıntılar, geçmişte vardı, bugün de vardır ve devam etmektedir.

Sonuç olarak Darendeli Hamza Efendi'nin 1676 yılında yazdığı risalesinin, yapılan "işlemlerin sahih olması, *bey u şirâda ve sayir hususta ribâdan ve fesattan halas olmak*", "ticaret üzere olan bir kimsenin mesâil-i şer'iyeyi bilmesini" sağlama amaçları ve işaret ettiği dilsel farklılıktan kaynaklanan uygulama sorunlarının günümüz İslamî finans kurumları açısından büyük önem taşıdığı belirtilebilir. İlave olarak, o dönemin hukuk dili ve toplum dili arasındaki dilsel farklılıkların ve uyuşmazlıklarının giderilmesi gibi sorunların, bugünün kurumları tarafından piyasanın ihtiyaçları dikkate alınarak tekrar değerlendirilmesinde ve gelecek İslamî finans mimarisinin şekillendirilmesinde büyük önem taşıyacağını belirtebiliriz.

²⁵ <https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/2022-04/Fon%20Kulland%C4%B1r%C4%B1m-Selemler.pdf> (30.08.2023).

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: CK (%50), İG (%50) Veri toplanması / Data collection: CK (%50) İG (%50) Veri Analizi / Data Analysis: CK (%50), İG (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: CK (%50) İG (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: CK (%50), İG (%50).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Tarafsızlık/Impartiality: Dergi editör kurulunda yer alan bir yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır / One of the author who is on the editorial board of the journal, did not intervene in any stage of the article evaluation process and publication, and the refereeing process was completed by adhering to the principles of scientific impartiality.

KAYNAKLAR

- Aybakan, Bilal, "Selem", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, 36/402-405; <https://islamansiklopedisi.org.tr/selem>(16.03.2023).
- Ayub Muhammad., *Understanding Islamic Finance*, England: John Wiley & Sons Ltd., 2007.
- Bap Mahkemesi, *Defter kodu: bab054 | cilt: 20, sayfa: 213 | Hüküm no: 241 | Orjinal metin no: [39a-3] Defter adı: Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691).*
- Bayındır Abdulaziz, *Ticaret ve Faiz*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.
- Brigham Eugene.F. and Houston Joel. F., *Fundamentals of Financial Management*, 9. Edition, USA: Harcourt College Publishers, 2001.
- Darendeli Hamza Efendi, *Risale fi'l-bey'i ve's-şıra*, AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, No: 1700.
- Flavell Richard., *Swaps and Other Derivatives*, *Wiley Finance Series*, UK.: John Wiley & Sons Ltd., 2002.
- Hull John C, *Options, Futures and Other Derivatives*, Ninth and Global Editon, Pearson, England: Education Limited, 2018.
- İstanbul Mahkemesi, *Defter kodu: ist056 | cilt: 80, sayfa: 166 | Hüküm no: 163 | Orjinal metin no: [44a-1] Defter adı: İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787).*
- Muhammad Al- Bashir Muhammad Al-Amine, *Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets*, Boston: Brill's Arab and Islamic Laws series, 2008.
- Özsoy M.Şerafettin, *Katılım Bankacılığına Giriş*, İstanbul: Kuveyt Türk Yayınları, 2012. <http://www.kadiscilleri.org/madde.php?klme=selem&trch=hkm&-find=+ARA+>
- <https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/2022-04/Fon%20Kulland%C4%B1r%C4%B1m-Selem.pdf>(30.08.2023).

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • Özel Sayı/Special Issue • (Ekim/October): 333-358

İslami Finansın Büyümesini Teşvik Etmede Dijital Ekonominin Rolü

*Digital Finance Role in Islamic Finance Growth
Reinforcement*

Fadl Abdulkerim el-Beşir

Yazar/Author

Cidde Kral Abdülazîz Üniversitesi İslam Ekonomi Enstitüsü
Associate Prof. King Abdul Aziz University, Islamic Economics Institute
Cidde/Suudi Arabistan

Tamer ZOUROB

Çevirmen/Translator

İstanbul Üniversitesi, İslam İktisadı ve Finansı, Doktora Öğrencisi
Istanbul University, Islamic Economics and Finance, PhD Student
İstanbul/Türkiye

✉ tamerzourob.2017@gmail.com orcid.org/0000-0003-2315-7492

Makale Bilgisi / Article Information

Çeviri / Translation

Geliş Tarihi / Received: 25.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 09.10.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.10.2023

Atıf: el-Beşir, Fadl Abdulkerim. "İslami Finansın Büyümesini Teşvik Etmede Dijital Ekonominin Rolü". Çev. Tamer Zourob. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/ Özel Sayı (Ekim 2023), 333-358. <https://doi.org/10.52637/kiid.1350258>

Cite as: Al-Bashir, Fadul Abdul Kareem. "Digital Finance Role in Islamic Finance Growth Reinforcement". Tr. Tamer Zourob. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/Special Issue (October 2023), 333-358. <https://doi.org/10.52637/kiid.1350258>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Tamer ZOUROB | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0
(CC BY-NC) International License

İslami Finansın Büyümesini Teşvik Etmede Dijital Ekonominin Rolü*

Öz**

İnsanlığın yaşadığı yeni realitenin ana hatları modern teknolojiler ışığında yeniden şekillenmeye başlamış, hız ve esnekliğe dayalı dijital teknolojilerin kullanımı ile fikirler, enformasyonlar ve bilgiler alınıp satılabilen varlıklar hâline gelmiştir. Bu araştırma, İslami finansın büyümesini teşvik etmede dijital platformların rolüne ve bu finansın faaliyetlerinde büyük bir atılımın meydana gelmesine odaklanmakla birlikte nesnelere interneti, yapay zeka, büyük veriler, bulut bilişim gibi dijital ekonomiye yönelik olan dönüşümün değişkenlerini incelemeyi, bunların avantajlarını ve dezavantajlarını ve ekonomik boyutlara olan yansımalarını betimsel analiz metodunu kullanarak açıklamayı hedeflemektedir. Araştırma dijital ekonomi kavramını, avantajlarını, bu ekonomiye yönelik eleştirileri ele almakta, bu teknolojilerin yaratıcılık ve gelişimle dolu yeni kavramların formüle edilmesinde meydana getireceği dönüşümü, insanların yaşamlarındaki çeşitli alanlarda modernitenin içeriğinin özümsemesini ve ayrıca İslami kurumlarda para ve diğer hizmetlerle ilgili işlemlerde meydana gelen değişikliği tartışmaktadır. Araştırma, İslami finans kurumlarının elektronik ortamdaki para transferinde dijital platformları kullanmalarına, dijital finans hizmetlerine, finansman sağlanmasına, İslami finans ürünlerinin geliştirilmesine, İslami finans alanında uzmanlaşmış eğitim programlarının yaygınlaştırılmasının teşvik edilmesine, isteyen kişilerin bu programlara erişimlerinin sağlanmasına ve bunun yanı sıra bu teknolojilerin kullanımıyla bilimsel araştırmaların desteklenmesine ve uygulanmasına yer vermektedir. Bu faktörler bir araya gelince İslami finans sektöründe yeni ufuklara öncülük eden bilgi sistemini oluşturmaktadır. İslami finans sektöründe bu teknolojilerin kullanılmasının, geniş bir çerçevede ele alınmasının ve bu sektöre nitelikli kadrolar sağlamak amacıyla çok sayıda öğrenci ve kursiyere ulaşmak için İslami finans alanında eğitim ve öğretim programlarının sunulması konusunda bu teknolojilerden faydalanılmasının gerekliliği bu araştırma neticesinde elde edilen en önemli sonuçlardandır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Bilgi Teknolojisi, İslami Finans, Dijital Platformlar, Dijital Eğitim.

* Bu makalenin orijinali Arapça olup Cidde Kral Abdülazîz Üniversitesi İslam Ekonomi Enstitüsü Doç. Dr. Fadl Abdulkerim el-Beşir tarafından yazılmış olup Katar'daki *Mecelletü'l-Beyti'l-Meşvere* adlı dergide yayımlanmıştır.

Takdim: Her geçen gün meydana gelen teknolojik gelişmeler hayatın her alanında köklü değişikliklere sebep olmuş ve hayatın her alanında hızlı bir şekilde dijitalleşmeye doğru bir yönelişe başlamıştır. Köklü değişikliklerin meydana geldiği alanlardan birisi de ekonomidir. Modern teknolojilerin ekonomide kullanılmasıyla birlikte istenen ekonomik faaliyetler daha hızlı bir şekilde ve sınırların ötesinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Böylece zamandan, emekten ve paradan tasarruf sağlanmıştır. Dolayısıyla dijitalleşme küresel piyasanın gerçekliği hâline gelmiştir.

Ekonomide meydana gelen dijitalleşme insan hayatına birçok kolaylığı getirmekle birlikte bazı sorunlara da sebep olmuştur. Nitekim dijitalleşmenin ekonomiye hakim olmasıyla birlikte çalışma hayatında insanın yerini artık makinelerin almaya başlaması pek çok insanın işsiz kalmasına sebep olmuştur. Ayrıca dijitalleşmeyle birlikte kötü niyetli insanlar pek çok kişinin kişisel bilgilerine ulaşarak onların banka hesaplarındaki paralarını kendi hesaplarına aktarmışlardır. Dolayısıyla ekonomide dijitalleşmeyle birlikte mahremiyetin zarar görmesi gibi problemler de meydana gelmeye başlamıştır.

Küresel piyasada yeni bir sektör olarak yer alan İslami finans da ekonomide meydana gelen dijitalleşmeden nasibini almıştır. Küresel piyasada var olabilmek için yeni gelişmelere ayak uydurmak zorunda kalan İslami finans sektörü modern teknolojileri kullanmaya başlamış ve ürünlerini çeşitli platformlarda sunmaya çalışmıştır. Bunların yanı sıra İslami finans sektörü ürünlerini daha iyi tanıtabilmek ve küresel piyasada İslam'a uygun bir şekilde rekabet edebilir hâle gelebilmek için dijitalleşme çerçevesinde çeşitli eğitim programları da geliştirmiştir. Böylece İslami finans sektörü yapılan bu faaliyetlerle büyük başarılar elde etmiştir. Dolayısıyla dijital ekonominin İslami finans sektörünün her geçen gün daha da büyüebilmesindeki etkisi büyüktür. Biz de bu meseleye dikkat çekmesi sebebiyle "İslami Finansın Büyümesini Teşvik Etmede Dijital Ekonominin Rolü" adlı Arapça makaleyi Türkçe'ye tercüme etmeyi önemli gördük. Bu makale Katar'da bulunan ve İslami finansla ilgili araştırmalar yayımlayan uluslararası hakemli dergi olan *Mecelletü'l-Beyti'l-Meşvere*'de yayımlanmıştır. Bu makalenin, ele aldığı konuya dair meselelerde Türkiye'de yapılacak çalışmalara ışık tutmasını ve literatür bilgisinin zenginleşmesine katkı sağlamasını umuyoruz.

** Araştırmacı, Cidde'deki Kral Abdülazîz Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dekanlığına bu projeye bilimsel ve mali desteklerinden dolayı teşekkür ve takdirlerini sunar. Araştırma hibesi sayı (438/121/195). Araştırma 19.02.2018 tarihinde teslim edilmiş ve 01.04.2018 tarihinde kabul almıştır.

Digital Finance Role in Islamic Finance Growth Reinforcement

Abstract

The new realities of humanity are being shaped by modern technologies, ideas, information and knowledge, which have become commercial tools through the use of advanced digital technologies with rational approaches. The study aims to analyze variables of the transition to the digital economy, the internet of things, artificial intelligence, large data, and cloud computing to demonstrate its advantages and disadvantages; its reflection on the economic aspects; with emphasis on the role of digital platforms in promoting the growth of Islamic finance; as to descriptive analytical method. The research deals with the concept of the digital economy, its advantages, criticisms, and the transformation of technologies in the formulation of new concepts of creativity and development while assimilating the contents of modernity in the lives of people in various fields as well as the change it will make in dealing with money and other services in Islamic financial institutions. The study, however, provides an area for the use of Islamic financial institutions by digital platforms in exchange of electronic funds, digital financial services, financing, development of Islamic financial products, promoting the spread of specialized Islamic finance programs and making them accessible to those interested in supporting scientific research and activating them through the use of such technologies. These may constitute a knowledge system that develops the Islamic financial industry towards new horizons. The research concludes a number of results with concern of which is the need to use these techniques and deal with them on a large scale in the Islamic financial sector and benefit from the introduction of educational and training programs in Islamic finance to reach the largest number of learners and trainees to provide this sector with qualified professionals. **Keywords:** Digital Economy, Information Technology, Islamic Finance, Digital Platforms, Digital Education.

GİRİŞ

İnsanlık internet aracılığıyla yaşayan bilgi varlıkları hâline mi geldi? Gerçeğin ve sanalın birbirine karıştığı bulanık bir alanda mı yaşıyor? İnternet ağı yoluyla aç gözlük tüketiciler olduğumuz için dilediği gibi amaçsızca para harcayan ölü canlılar mı olduk? İnsan yaratıcılığı anlamını yitirdi ve insan hayatın çeşitli alanlarında insana üstünlük sağlayan yapay zekanın önünde küçüldü mü? Şeklindeki şaşkınlık yaratan sorular Luciano Floridi'nin "Dördüncü Devrim: Bilgi Alanı İnsan Gerçekliğini Nasıl Yeniden Şekillendiriyor" adlı meşhur kitabında dile getirilmektedir. Bu yazar ve diğer araştırmacılar şaşkınlıklarında haklılar. Çünkü insan hayatı çok hızlı gelişti. Teknoloji inanılmaz bir şekilde ilerledi. Teknolojinin yaratıcılığı yeni bir gerçekliği dayattı. Bu yeni gerçeklik nesnelere interneti, yapay zeka ve robotlar gibi bu teknolojinin en önde gelen yeniliklerinin kullanılmasıyla insan olarak davranışlarımız kesinlikle değişecektir.

Bu yeniliklerle etkileşim neticesinde yeni terimler ortaya çıktı. Böyle bilim camiası arasında "dördüncü sanayi devrimi" olarak isimlendirilen yeni bir terim öne çıktı. Bu terim fiziki, dijital hatta biyoloji alemleri arasında tam bir teknolojik birleşme işaret etmektedir. Dördüncü sanayi devrimi neticesinde insan zihninin bazı işlevlerinin yerini düşünebilen, konuşabilen hatta bazen duyguları hissedebilen makineler aldı.

Gelecek, hayatımızı kolaylaştıran ve en iyi şekilde değiştiren pek çok yeniliği müjdelere. Bunun yanı sıra söz konusu olan bu değişikliğin de ödemesi gereken bir bedel vardır. Çünkü biz zamandan tasarruf etmekle zihinleri kontrol altına almak, konfor ile mahremiyet arasında bir seçim yapmak zorundayız. Bu yenilikler dünyayı daha mı iyi bir hâle getirdi yoksa daha mı korkunç bir hâle getirdi? Şeklinde can alıcı sorular akıllara gelmektedir. Gary Cooper'in* söylediği: "Biz şimdi teknolojinin hizmetçisiyiz. Artık sorumlulukları üstlenmeliyiz ve

* Lancaster Üniversitesi'nde Psikoloji Profesörü.

efendiler olmalıyız” şeklinde söylediği sözü doğru mu?¹ Eğer doğru değilse bu söylenenlerin işaretleri ve izleri nelerdir?

Şüphesiz bu teknolojilerin pek çok avantajları bulunmakla birlikte pek çok olumsuz yönü de bulunmaktadır. Bu teknolojilerden önce bazı işlemler maliyetliydi ve iktisat literatürüne asimetrik bilgi (asimetrik enformasyon) eksikliği olarak bilinen satıcı ve müşterinin her birinin bilgi elde etme zorluğu bulunuyordu. Ancak bu teknolojiler finansal hizmetleri kolaylaştırdı, finansman elde etmenin maliyetini düşürdü, piyasanın niteliğini yükseltti ve ticareti genişletti. Bu yeni gerçekliğin pek çok sektöre yansımaları olmuştur. Mali hizmetler ve finansman kurumları, yatırım şirketleri ve bankalar büyük bir rekabet içinde bulunmaya başladı. Böylece mekân ve zaman sınırlaması olmadan düşük bir maliyetle ve üstün bir gizlilik içerisinde hizmetlerini sunmaya başlayan dijital bankalar kuruldu.² Bu değişimler ışığında, elektronik yatırımların çoğu bu bankalar aracılığıyla oldu. Bunun yanı sıra internet aracılığıyla alışveriş gerçekleştirildi ve dünyanın dört bir tarafına para transferi yapılabildi.³ Bu dönüşümle eş zamanlı olarak “ekonomi ile sınırlı olmayan (yarı zamanlı ekonomi)” şeklinde adlandırılan dijital finans ve dijital piyasa gibi yeni terimler ortaya çıktı.⁴

İslami finans kurumları, bu dijital teknolojilerden uzak olmadığı için geleneksel kurumlarla ve aynı islami platformlarla rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermiş ve işgücü piyasasını onlarla paylaşmıştır. Bu piyasada geniş bir alan ve önemli bir yer edindiler. Faaliyetleri de dünyanın dört bir tarafına ulaşmıştır. Bu islami kurumlar pek çok ülkede altyapı projelerinin finansmanına katkı sağlamıştır. Hatta gayri müslim ülkelerde bu kurumlar finansman sunma hususunda geleneksel kurumların alternatifi olmuştur. Belki de İngiltere'nin deneyimi bu söylenenlerin somutlaşmış hâlidir.

Modern teknolojilerin yayılması ve bu teknolojilerin meydana getirdiği değişimler ışığında, islami finansın bu değişimlerle etkileşime girmesi ve modern teknolojilerden büyük oranda faydalanması zorunlu hâle geldi. Bunun için bu çalışma dijital ekonominin islami finansı teşvik etme hususundaki rolünü açıklamak için yapılmıştır.

Araştırmanın Problemleri

Finans ve iş dünyasında devrim yaratan modern teknolojilerle işlem yapmak yaratıcılık ve gelişme yasalarının gerektirdiği kaçınılmaz bir zorunluluk hâline geldi. Dijitalleşmeye yöneliş, finansal kurumların hizmet ve ürünlerinin yenilenen yöntemlere ve modern şablonlara göre sunma rekabetinin hızını arttırmıştır. Bu kurumların meydana gelen değişimlere ayak uydurarak farklı yöntemlerle hizmetlerini sunmaları, yeniliklerle etkileşim içinde olmaları, finans piyasalarında şanslarını denemek için bu açık teknolojik alanda yer almaları ve teknolojiyi en iyi biçimde kullanmaları çok önemli bir hâle geldi.

İslami finans sektörü, arz ve talep unsurları tarafından yönetilen ve rekabet kurallarının kendisini sınırladığı küresel bir sistemin parçası olup, kısa ömrüne rağmen büyük başarılar elde etmiştir. İslami finans sektörünün bu başarıyı sürdürebilmesi için gelişime uyum sağlaması ve ilerlemeye ayak uydurması, farklı faaliyet ve programlarda modern teknolojileri kullanması ve modern teknolojilerden büyük ölçüde faydalanması gerekir. Bu sebeple bu çalışma, dijital ekonomi islami finansın büyümesini nasıl teşvik edebilir? Teknolojinin ivme kazanması ve modern dijital dönüşümler ışığında islami finans hizmetleri sektörünün kendisinden yararlanabileceği olumlu yönler nelerdir? Şeklindeki temel sorulara cevap vererek islami finans sektörünün dijital ekonomi sistemiyle etkileşimini gösteren yönleri açıklamaya çalışmaktadır.

¹ ez-Züayber, *Masyedetü't-Teşettüt: Keyfe Türakküzü fi Fevzi'l-Âlemî'r-Rakamî*, 1.

² “Mâ Hiye'l-Bünûke'l-Elektirûniyye”, 3.

³ “Mâ Hiye'l-Bünûke'l-Elektirûniyye”, 3.

⁴ el-Benküd-Düvelî (Uluslararası Banka), “et-Temvilü'l-Rakamî: Temkinü'l-Fukarâi Abra't-Teknûlüciyâ'l-Cedîde,”

Araştırmanın Hedefleri

Araştırma, İslami finans sektörünün finansal piyasalardaki şansını arttıran atılımın meydana gelmesi amacıyla İslami finans sektörünü dijital teknolojinin değişkenleri ile olan etkileşimini incelemeyi ve bunun neticesinde dijital platformlar ve diğer modern teknolojiler aracılığıyla dijital ekonomiye yönelik bu dönüşümün istihdamını hedeflemektedir. Ayrıca araştırma, İslami finans hizmetleri sektörüne nitelikli kadrolar yetiştirmeyi hedefleyen eğitim programları ve bu sektörü oluşturan bilimsel araştırmalar aracılığıyla İslami finansın gelişimine ilişkin rolünü arttıran ve onu ileriye taşıyan bazı yönleri ışık tutmaktadır. Araştırma modern teknoloji araçlarının kullanımını tanıtmayı, avantajlarını ve dezavantajlarını ve bunların ekonomik boyutlara yansımalarını açıklamayı hedeflemektedir. Bu amaca ulaşmak için bu çalışma her başlığın belli bir yönü ele aldığı üç ana başlığa ayrılmıştır.

Araştırmanın Metodu

Bu araştırmada kullanılan bilimsel metod, uluslararası finans kurumları tarafından yayınlanan araştırmaların, çalışmaların, raporların ve istatistik verilerin sonuçlarından elde edilenler ve bunun yanı sıra bu çalışmanın konusuna ilişkin İslami finans sektörüyle ilgilenen finans kurumlarının verileri sayesinde dijital ekonominin İslami finans sürecini hızlandırılmasındaki rolünü inceleyen ve ondan istifade edilebilecek yönleri belirleyen bilimsel analiz yöntemidir.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın önemi, Arap kütüphanesinin dijital ekonominin kendisinden faydalanmayı isteyen alanları incelemeyi ve İslami finans sektörünün gelişimine yeni bir boyut katmayı amaçlayan İslami finans hizmetleri sektörüne yansımalarını dijital ekonomi çerçevesinde yeni bilimsel kaynakla zenginleştirilmesinde yatmaktadır. Bankalar, İslami finans ve yatırım şirketleri, İslam iktisadi ve finansına ilişkin bilimsel araştırma enstitüleri ve merkezleri gibi farklı sektörlerde kullanılan dijital değişikliklere göre bu çalışmanın önemi bu sektörün gelişimine ilişkin çabaların katkı sağladığı sonuçlarına dayanır. Ayrıca bu çalışma, bu alandaki lisansüstü öğrencilerin ve bilimsel teknolojilerle ilgilenen ve onu çeşitli bilgi formlarında kullanan şimdiki ve gelecek nesillerin kendisinden istifade edebileceği bilgi zenginliğinin oluşabilmesi için araştırmacıların teorik ve pratik araştırma ve çalışmalarla İslami finanstaki dijital alana derinlemesine inceleme heveslerini arttırmaya katkı sağlamaktadır.

Araştırmanın Kaynakları

Araştırmacının edindiği bilgiye göre, bu çalışmanın konusunu ele alan çok az sayıda çalışma bulunmakta ya da El-Hâc Emîn Musâ Muhammed'in 2000-2012 yılları arasında "Dijital Ekonomi ve Sudan'daki Bankacılık Sektörüne Etkisi- Omdurman Ulusal Bankası Vaka Çalışması-" başlığıyla yaptığı çalışma gibi bu araştırmadaki bazı yönleri ele alan birkaç kişi dışında yeterli miktarda çalışma veya araştırma bulunmamaktadır. Araştırmacı El-Hâc Emîn Musâ Muhammed, bu çalışmasında betimsel analiz metodunu kullanmış ve bir dizi sonuca ulaşmıştır. Elde edilen bu sonuçlardan en önemlisine göre dijital ekonomi, genel olarak Sudan bankalarında ve özel olarak da "çalışmanın yeri olan" National Bank of Omdurman'da (Omdurman Ulusal Bankası) hizmet satış noktalarının genişlemesi, iş hacminin ve karların artması konusunda olumlu bir rol oynamıştır. Ayrıca araştırmacı çalışmasını, Sudan bankalarında dijital sistemlerin kullanımının benimsenmesi gerektiğini bütünüyle vurgulayan bir dizi tavsiyelerle bitirmiştir.

Hasan Muzaffer er-Razû'nun "Dijital Ekonominin Unsurları ve İnternet Ekonomisine Giriş" adlı kitabı dijital ekonomi konusuna dair çalışmayı ele alan kitaplar arasında yer almaktadır. Bu eserde araştırmacı dijital ekonomiyi ve onun temel dayanaklarını anlatmış ve kalkınma aracı, küreselleşmenin başlangıcı gibi konularda bilginin önemine değinmiştir. Kitap aynı zamanda Arap ülkelerindeki dijital ekonomi gerçekliğinin betimleyici bir okumasını ve dijital ekonominin bu ülkelerdeki geleceğini öngörme girişimini de içermektedir. Ayrıca bu kitabın sekizinci bölümünde Suudi Arabistan Krallığı'ndaki elektronik ticaret gerçekliğine

ilişkin saha çalışması yapılmış ve bu çalışma neticesinde Suudi Arabistan'ın bu tür ticarete en iyi Arap ülkelerinden biri olduğuna ulaşılmıştır.⁵

Bu çalışmalara ek olarak, dijital ekonomiyi yeni bir bilgi alanı olarak tanımlamayı ilke edinmiş çok sayıda konferans bulunmaktadır. 4-5 Aralık 2007 tarihlerinde Cezayir'deki Hassiba Ben Bouali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde dijital ekonominin ışığında bilgi üzerine düzenlenen ikinci uluslararası bilimsel konferans, Zarqa Üniversitesi ve Galwan Academy for Training and Studies (IATS) iş birliği ile 13-15 Mayıs 2014 tarihlerinde Ürdün'ün Amman kentinde "Bilgi Teknolojisinde Yeni Yönelimler" başlığıyla düzenlenen uluslararası dijital bilgi teknolojisi konferansı, Arap İletişim ve Bilgi Teknolojileri Örgütünün 2-3 Haziran 2016 tarihlerinde "Dijital Ekonomi: Arap Bölgesinde Yerel Ekonomilerin Karşılaştığı Fırsatlar ve Zorluklar" konulu yapmış olduğu konferans, "DCAKS" tarafından 4-5/05/2016 tarihlerinde Dubai'de düzenlenen "Dijital İçerik ve Bilgi Toplumunu" formu bu konferanslardandır.

Bu çalışmaların kapsamına ve araştırma, çalışma ve analizlerde dijital ekonomiye önem verilmesine rağmen, bu araştırmanın konusu bunlarda ele alınmamıştır. Bu sebeple bu çalışma bu bilgi alanına yeni bir katkı sayılır ve araştırmacı, islami finans sektörünün modern teknolojilerden büyük ölçüde yararlanmasına katkıda bulunacak önemli bir yönü almayı ele ummaktadır.

1. DİJİTAL EKONOMİ KAVRAMI VE İÇERİĞİ

Dijital ekonomi kavramı ilk kez Kanadalı Don Tapscott'un 1995 yılında İngilizce olarak yayımlanan "The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence" (Dijital Ekonomi: Akıllı Ağlar Döneminde Beklentiler ve Tehlikeler) adlı kitabında onun tarafından ortaya konuldu.⁶ Don Tapscott'tan sonraki pek çok yazar ve araştırmacı bu kavramı ele almış ve bu şekildeki isimlendirmeye karşı çıkmıştır. Onlardan bir kısmı dijital ekonomi kavramı yerine internet ekonomisi, bir kısmı bilgi ekonomisi, bir kısmı da enformasyon ekonomisi vb. kavramları kullanmıştır.⁷ Dijital ekonominin öne çıkan özelliği mal ve ürünleri somut bir şekilde dijital bir şekle dönüştürmesidir. Çünkü mal ve ürünleri rakamsal bir şekilde (kodlama) depolamak kolay olduğu için rakamsal şekil dijital piyasada değiş tokuş nesnesi hâline geldi.⁸ Bu durum çeşitli alanlarda somutlaşan dijital içeriğin pazarlanmasında daha belirgindir. Bu sebeple dijital içeriğe oluşturulduğu, depolandığı, ulaştırıldığı ve sunulduğu hedefler ve çevre açısından bakmalıyız. Dijital içerik kavramı sadece teknolojik açıdan değil, hukuki ve kültürel boyutu da kapsayacak şekilde ele alınmalıdır.⁹

Bazı dijital teknolojileri bu çalışmada hedeflenen amaç doğrultusunda kısa bir şekilde ele alacağız.

1.1. Dijital Platformlar

المِنَصَّات ve المنصَّات kelimeleri مَنَصَّة kelimesinin çoğuludur. Arapça sözlüklerde مَنَصَّة kelimesi gelinin kadınlar arasında görülme için çıktığı sahne anlamına gelmektedir. Araplar bir şeyi üst üste koymayı ifade ederken ben eşyayı üst üste koydum anlamında نصصت fiilini kullanırlar ve مَنَصَّة kelimesi de bu fiilden türemiştir.¹⁰ Dijital platform terim olarak, bir grup insanın hizmetler, ürünler, faaliyetler, eğitim vb. şeylerle ilgili hedeflerini gerçekleştirmek için iletişim kurma süreçlerini kolaylaştıran sistem anlamına gelir.

Pek çok platform çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar; ticari platformlar (perakende satış sektörünü yeniden şekillendiren, bölgesel ve uluslararası işgücü piyasaları sağlayan ve ayrıca iş arayan kişilerle işverenleri buluşturan platformlar), siyasi platformlar (ABD'nin eski Cumhurbaşkanı Barack Obama'nın 2008 yılındaki seçim kampanyasında ve daha sonra da

⁵ er-Razû, *Mükavvîmâtü'l-İktisâdî'r-Rakamî ve Medhal ilâ İktisâdâtî'l-İnternet*, 22.

⁶ el-Ümarî, *el-İktisâdî'r-Rakamî: Keyfe Gayyerati'l-İnternet Kavâide'l-Lü'be?*

⁷ er-Razû, *Mükavvîmâtü'l-İktisâdî'r-Rakamî ve Medhal ilâ İktisâdâtî'l-İnternet*, 5.

⁸ Meyer, "Digital Platform: Objectives, Definition and Related Activities Digital Platforms", 134.

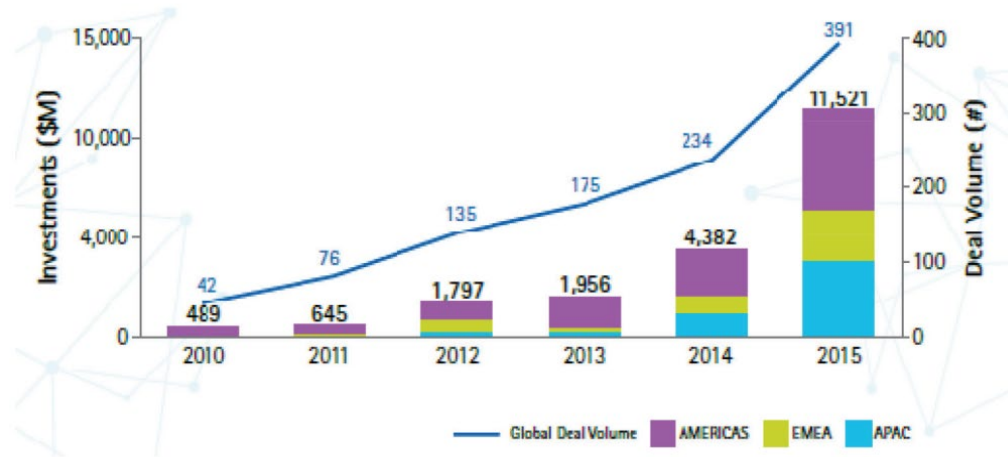
⁹ *Muhteva'r-Rakamî'l-Arabî* (Arap Birliği Dünyası Zirvesi, Doha, Katar, 2012), 1.

¹⁰ Ibn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14:272.

şimdiki Cumhurbaşkanı Donald Trump'ın kullandığı platformlar), sosyal platformlar, eğitim platformları, yetenek platformları, şehir hizmetleri yönetim platformları vb.'dir. Ticari platformlar, ticari piyasalarda pazar trendlerinin, sunulan ürünlerin kalitesinin ve farklı özelliklerinin toplayıp analiz edilmesinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca ticari platformlar, internet yoluyla sağlanan ve yayınlanan etkileşimli ve diğer hizmetlere erişim için teknik ve ticari sunumla müşterilerin istek ve yönelimlerini analiz etmede de kullanılır.¹¹ Ticari platformların sunduğu hizmetler arasında en öne çıkan hizmet kitle fonlamasıdır. Bu fonlama klasik fonlama yöntemlerine pratik bir alternatif kabul edilir. Pek çok fintek (finansal teknoloji) şirketi bu alternatif fonlamayı sunmak için ticari platformlardan faydalanmıştır. Bu şirketlerden en öne çıkanı, kitle fonlamayı hisse senetleri şeklinde sunma hususunda dünya çapında en büyük şirketlerden birisi olan Eureca şirkettir.¹²

Ayrıca dijital platformlar önemli iktisadi rolleri üstlenmişler ve büyük mali getiriler sağlamışlardır. Dijital platformlar internet siteleri aracılığıyla geniş bir alana yayılmıştır. G20 Genç Girişimciler İttifakı (G20 Young Entrepreneurs' Alliance) tarafından yayınlanan rapora göre bu platformlar 2010-2015 yılları arasında büyük yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bu yatırımların toplam değeri 20 milyar Amerikan dolarına ulaştı.¹³ Şekil (1) 2014-2015 yıllarında gerçekleşen dijital platformlardaki en büyük yatırım getirilerini göstermektedir.

Şekil 1. Dijital Platformlarda Yatırım

Source: Accenture Research based on CB insights, tracxn and crunchbase data. P4

Dijital platformlar kredi alanında da kullanılmaktadır. Bu alanda güçlü bir şekilde ortaya çıkan en önemli platformlardan birisi kısaca P2 olarak bilinen kredi verme platformudur (Peer-to-peer). Bu platform Mart 2005 yılında Birleşik Krallık'ta ortaya çıkmış ve oradan İngiltere, ABD, Çin gibi dünyanın pek çok yerine yayılmıştır. Kredi verme platformları, kredi verenlerle kredi alanların genellikle internet üzerinden yapılan müzayedeler aracılığıyla faiz oranlarını görüşmelerine olanak sağlamaktadır. Bu platformların dünya çapında yayılması sebebiyle pek çok yasal sorun ortaya çıktı. Nitekim bu platformların onaylanması genellikle bu ülkelerdeki ulusal yasalara tabidir.

¹¹ Meyer, "Digital Platform: Objectives, Definition and Related Activities Digital Platforms", 135.

¹² "Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Finans Teknolojisi, Finansal Hizmetler Sektörü", 72.

¹³ "Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Finans Teknolojisi, Finansal Hizmetler Sektörü", 4.

1.2. Nesnelerin İnterneti

Nesnelerin interneti kavramı 1999 yılında ortaya çıkmıştır. Bu kavram ilk kez dijital elektrikli ev aletlerinin kullanıcılarından uzaktayken durumlarını bilmeye izin verecek şekilde birbirine bağlamayı düşünen İngiliz bilim adamı Kevin Ashton tarafından kullanılmıştır.¹⁴ Bu fikir, onu yeniden formüle eden ve ona insanları, hayvanları, elbiseleri içeren değişiklikleri de ekleyen Gartner şirketi gibi büyük şirketler tarafından hızlıca benimsendi. Nitekim cihazlar küçük yerel ağlar yerine küresel ağa bağlıdır. Scientific American Dergisi'nde yayımlanan evrensel raporlara göre, nesnelerin internetinin 2025 yılına kadar yıllık 3.9 ile 11.1 trilyon dolar arasında büyük bir ekonomik değere sahip olması beklenmektedir. Bu değer küresel gayri safi yurt içi hasılanın yaklaşık % 11'ine eşdeğerdir. Ayrıca bu ekonomik değere diğer ekonomik yönler¹⁵ de dâhil olacaktır. Böylece nesnelerin interneti insanların hayatlarında bir değişikliğe yol açacaktır. American PC Magazine Dergisi bu etkiyi web sitesinde özetledi. Bu dergi nesnelerin internetinin yaşamda aktif ve etkili rol oynadığı 19 yöntemi dile getirmiştir.¹⁶ Ancak bu çalışma bunları ele alacak kadar kapsamlı değildir.

1.3. Robot

Robotlar, yüksek hız ve üstün performansla iş yapabilmek için yeniden programlanabilen ve özelleştirilebilen otomatik cihazlardır. Bu performansı artırmak için robotlara özel bir bilgisayar aracılığıyla görüntüleri analiz eden Vision Computer olarak isimlendirilen program eklendi. Robotların icat edilmesinden bu yana insan ve makine arasında iş bölümü gündeme geldi. Robotların geliştirilmesiyle robotlara askeri hizmetler, patlayıcıların imhası, patlayıcı paketleri inceleme, düşmanı izlemek için keşif görevlerinde insansız hava aracı kullanma gibi insanların yapamadığı işler verildi. Ayrıca robotlar otomotiv endüstrisinde, insanın herhangi bir yardım almadan elde edemeyeceği harika bilgilere ve anlık görüntülere ulaşılabilmesi için uzay keşfinde ve cerrahların fiziksel olarak ameliyathanede bulunmadan cerrahi işlemleri yapabilmelerine olanak sağlayan uzaktan cerrahi işlemlerde kullanıldı. Sosyal robotlara gelince, onlar ev işleri yapabilen, çocuklara eğitim verebilen ve satranç oynayabilen robotlardır.

1.4. Bulut Bilişim

Bulut bilişim terimi modern teknolojilerde yaygın olarak kullanılan terimlerden birisi kabul edilir. Bu bilişim konferanslarda ve bilimsel toplantılarda yaygın olarak kullanılmakta ve uygulama alanlarının çeşitliliği nedeniyle birçok popüler Arapça çevirisi bulunmaktadır. Bu çevirilerden en ünlüsü bulut bilişimdir.¹⁷ Bu fikrin, Douglas Parkhill'in 1966 yılında "The Challenge of the Computer Utility (Bilgisayar Kullanmanın Zorluğu)" adıyla yayımlanan kitabında 1960'larda ortaya çıktığı kabul edilir. Daha sonra internet üzerinde geniş depolama alanlarına ihtiyaç duyulması sebebiyle bu terimin kullanımı yaygınlaştı. Bunun ardından dev Microsoft şirketi bu teknolojiye önem verdiğini açıklayarak Vista işletim sistemini çıkardı.¹⁸

Bilginin işlenmesinde ve depolanmasında insan zihninin simülasyonu, bilgisayarı geliştirenler için bir ilham kaynağı olmuştur. Böylece beynin çalışma şekli simüle edilmiş bu da bilgisayarın çalışma hızının ve verimliliğinin artmasını sağlamıştır.

South Carolina Üniversitesi'nden bir ekip, bilgileri depolamak ve işlemek için nanoteknolojinin gücüne dayanan depolama özellikli bilgi işlem anlamına gelen memcomputing adlı yeni bir modelin ana hatlarını çizdi. Bilgi işlemindeki bu yeni model Memristor, Memcapacitor ve Meminductor gibi temel işlevlerine ek olarak bilgi depolayabilen değiştirilmiş elektronik bileşenlere dayanır.

Bulut depolama, verilerin tek bir sunucuda depolanması yerine pek çok sanal sunucuda depolandığı ve genellikle büyük şirketler tarafından müşterilerin ihtiyaçları doğrultusunda

¹⁴ Mattern ve Floerkemeier, "From the Internet of Computers to the Internet of Things", 2.

¹⁵ Bayly ve Monika, "İâdetü Tekyîm İnterneti'l Eşyâ".

¹⁶ "https://www.scientificamerican.com/", ts., "https://www.aljazeera.net/news/scienceandtechnology/2015", ts. (Erişim 19 Mart 2015).

¹⁷ Külû, 82.

¹⁸ Âdem ve el-Hâfız, "el-Havsebetü's-Sihâbe", 15.

kiralanan için hazırlanan internet üzerinde depolama modelidir. Bulut bilişimin önemi bilgiye dönüştürüldüğünde bir değer deposu hâline gelen büyük verileri (big data) depolama kapasitesinden kaynaklıdır.¹⁹

Veri bilimi verileri toplar, düzenler, hatta verileri tahlil edip bu verilerden öngörüler elde eder ve sonunda öğrenilenleri pratiğe döker. Veri bilimi makine öğrenimi araçlarını getirir. Bu sebeple makine öğretimi bilgisayarlar da gerçek bir programlama olmadan öğrenme kabiliyeti kazandıran bir tür yapay zekadır. Aynı zamanda veri bilimi iş yönetimi alanını ve ekonomi politikası analizini değiştirme potansiyeline de sahiptir.²⁰

1.5. Yapay Zeka

İnsanda bulunan sinir sistemi, büyük çoğunluğunun insan beyninde yer aldığı en karmaşık sinir sistemlerinden birisi kabul edilir. İnsan beyni anlama, şekil ve semboller tanıma, öğrenme, konuşma, algılama becerileri ve insan dışındaki hiçbir varlığın ulaşamadığı diğer özellikleri sayesinde insanı diğer canlılardan üstün kılan işletim sistemiyle öne çıkar.²¹ İnsan zekasının önemi göz önünde bulundurulduğunda, insan sürekli olarak zekanın yapısını, nasıl ölçülebileceğini araştırmış ve zekanın türlerini bilgisayarları kullanarak programlar şeklinde simüle etmek için adım atmıştır. Bu durum araştırmacıları, insanda doğuştan var olan zekayı hayatın her alanında ondan istifade edebilmek için bilgisayarlar a aktarmaya nasıl yardımcı olabileceklerini dair düşünmeye sevk etmiştir.²²

Bilim adamları ve araştırmacılar insandaki sinir hücrelerini simüle etmeye çalışmışlar ve depolayabilen, kullanıma hazır ve hücrelerde yer alan bilgilere göre farklı bir içeriğe sahip olma özelliği ile öne çıkan neron ya da büyüüm (nodes/neurons)²³ adı verilen birimlerin yoğun bir şekilde işlenmesi ile insandaki sinir ağlarına benzeyen yapay sinir ağları yaptılar. Yapay sinir ağları fikri, veri tabanını oluşturan giriş birimlerine ve matematiksel işlemler yapabilen ve ağ çıktılarını oluşturan işlem birimlerine dayanır.²⁴

Bu bilgi alanı üç aşamada gelişmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde bilim adamı Shannon'un 1950 yılında satranç oyunu üzerinde yaptığı araştırma ile başlayan birinci aşama Vision Barum ve Feldman'ın 1963 yılında ortaya koyduklarıyla sona erdi. Bu aşama, boşluğu doldurma modeli üzerinde yapılan araştırma yöntemlerinin ve bunun neticesinde matematiksel modelin geliştirilmesine dayanan bilgisayarların kullanılmasıyla oyunların çözümlerini bulma ve bulmacaları çözme özelliklerini taşır.

Romantik (romantic) aşama olarak isimlendirilen ikinci aşama 1960'lı yılların ortasında bilim adamı Minsky'in bilgi temsiline çerçevesini belirlemesiyle başladı. Minsky'den sonra gelen Vengrad İngilizce cümleleri anlamak için bir sistem geliştirdi. Üçüncü aşamaya ise 1970'li yılların ortasında başlamış ve günümüze kadar devam etmektedir. İnsan zekasının bir kısmının bilgisayar programlarına aktarılmasına katkıda bulunan çeşitli teknolojilerin ve uygulamaların ortaya çıkmasıyla öne çıkan bu dönem yapay zeka biliminin altın çağı kabul edilir.²⁵

Yapay zeka kavramı bilgisayar bilimcisi John McCarthy tarafından 1956 yılında "akıllı makineleri yapma bilimi ve mühendisliği" şeklinde tanımlanmıştır. Nitekim bu makineler bilgisayar programları sayesinde insan zekasını simüle etmektedirler. 1956 yılının yaz döneminde Dartmouth Fakültesi'nde yapılan bir konferansta sunulan bilimsel makaleler, yapay zeka dair yapılan çalışmaların başlangıcını oluşturur. Bu bilimsel makaleleri yazan kişiler, uzun bir süre boyunca yapay zeka disiplininin önde gelen araştırmacıları olmuşlardır.

¹⁹ Kundakçı, "Sûku'l-Beyânâtî'd-Dahmeti ve Mefâhîmün Cedide", 2.

²⁰ Ranjan, "el-Kuvvetü'd-Dahmeti li'l-Beyânâtî'd- Dahmeti, Kuvvetü'l-Havsebeti Tedfeu't-Teallümü'l-Âlî ve Tehavvülü'l-a'mâl ve't-Temvil", 26.

²¹ Muhammed Alî eş-Şerkâvî, "ez-Zekâü'l-Istinâî ve's-Şebekâtü'l-Asabiyye", *Merkezü'z-Zekâi'l-Istinâî li'l-Hâsubât* (Mısır: el-Mektebü'l-Mısri'l-Hadîs, ts.), 22.

²² eş-Şerkâvî, "ez-Zekâü'l-Istinâî ve's-Şebekâtü'l-Asabiyye", 23.

²³ Ali Beşşâr eş-Şerîf - Ali Cuma Abdü'l-Ğani, *Tatbîkât ala's-Şebekâti'l-Asabiyye'l-Istinâiyye* (Lazkiye, Suriye: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Mühendisliği Fakültesi, Teşrin Üniversitesi, 2012), 7.

²⁴ eş-Şerîf - Abdü'l-Ğani, *Tatbîkât ala's-Şebekâti'l-Asabiyye'l-Istinâiyye*, 7.

²⁵ eş-Şerîf - Abdü'l-Ğani, *Tatbîkât ala's-Şebekâti'l-Asabiyye'l-Istinâiyye*, 26-27.

Bu araştırmacıların arasında Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) ve diğerleri gibi pek çok Amerikan Üniversitesi'nde yapay zeka laboratuvarları kurmakla tanınan John McCarthy ve Herbert Simon da yer alır.

2. DİJİTAL EKONOMİNİN AVANAJLARI VE SORUNLARI

Teknoloji, finans sektörünün gelişimine büyük bir katkı sağlayarak bu alanda büyük bir atılım gerçekleştirdi. Yeni finansal uygulamalar, bu yönde aktif bir rol oynayan internet ve modern iletişim araçlarının kullanımı ve belki de dünyanın dört bir yanında finansal hizmetlere erişebilen ve bunlardan istifade edebilen kişi sayısındaki artış ile tüketicilerin hayatını kolaylaştırmaya yardımcı olmuştur. İşte bu durum finansal içerme olarak adlandırılan teknoloji ve finans sektörü alanındaki etkileşim hacmini yansıtır.²⁶ Aşağıdaki iki başlıkta dijital ekonominin avantajları ve problemleri ele alınacaktır.

2.1. Dijital Ekonominin Avantajları

Şüphesiz her bilimsel buluşun avantajları ve yararları olduğu gibi aynı zamanda sorunları da bulunmaktadır. 2016 yılında yayınlanan Dünya Bankası raporuna göre; dijital ekonomiden elde edilebilecek faydalar şu şekildedir;

1. Gerçek maliyet donanım ve ekipmanlarda değil, araştırma ve inovasyonla oluşur. Bilimsel araştırmadan elde edilen deneyim, güç ve etkinlikle karakterize edilen teknik programları ve modern uygulamaları arttırmak için endüstrinin gelişimine yön veren bilgi birikimini oluşturur.²⁷

2. Çeşitli ortaklık şekilleriyle hızlı bir şekilde kurumlararası iş birliği olanaklarının artması, ağ bağlantılı kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca bu durum önemli oranda işin doğasının değişmesini ve bu sektörde çalışan kişilerin ücretlerinin artmasını sağlayan yeni iş modellerini ortaya çıkarmıştır.

3. Tüketicinin kendisine uygun olan ürünün özelliklerini belirlemesi ve hizmet sunanların genel üretimden talebe göre gerçekleşen üretime geçmesi yoluyla sektörü değiştirmek ve hem müşterilerine hem de hizmet sunanlara fayda sağlayacak yeni yollarla ürünler geliştirmek.

4. Dijital dönüşümün muhasebe ve finans alanında getirdiği büyük değişiklikler özellikle ödeme sistemi ile ilgilidir. Nitekim elektronik sipariş uygulaması; alıcının kredisini kontrol etmesi, ürünün kullanılabilirliğinin incelenmesi, denetim işlemlerine ilişkin onayların gönderilmesi, ödeme ve alacak hesaplarının takibi, fatura gönderimi vb. pek çok işlemin gerçekleşmesini sağlar. Ayrıca elektronik sipariş uygulaması doğrudan yapılan hisse senedi ticaretinde kullanılır ve işlemin tamamlandığına dair onay anında gönderilir.

5. Yönetim danışmanlığı ve teknik hizmetler konusunda uzmanlaşmış global şirket Accenture tarafından hazırlanan bir araştırmaya göre; devlet hizmetlerinde dijital dönüşümdeki %1'lik gelişme, gayri safi yurtiçi hasılayı % 0.5 oranında artırırken bu oran dış ticarete % 1.9'luk bir büyümeye denk gelmektedir. Bu da ülkeler arasında rekabetin artmasını teşvik etmektedir. Aynı şekilde dijital teknolojilerdeki % 10'luk bir artış, dijitale yönelimi benimseyen ülkelerde işsizlik oranının % 0.86 oranında azalmasına neden olmaktadır.²⁸

6. Şirketler, bireyler ve kamu sektörü için ekonomik ve sosyal bilgi maliyetlerini düşürmenin yanı sıra birçok yoksulun bilgi tabanına ve finansal hizmetlere erişimlerini genişletir, işlem maliyetlerini neredeyse sıfıra düşüren inovasyonu destekler ve öncekinden daha ucuz, daha hızlı, daha kolay hâle gelen mevcut faaliyetlerin ve hizmetlerin verimliliğini artırır. Ayrıca bu durum vatandaşların daha önceden mahrum kaldıkları hizmetlere artık erişebilmeleri nedeniyle sosyal içermede bir artışa yol açar.

²⁶ Narayan, "Vechânü li't-Teğayyüri't-Teknûlüciyâ'l-Mâliyyeti'l-Cedîde Teknûlüciyâ Väidetün Tahmelü fi Tıyâtihä Mehatiri Müstetira".

²⁷ "el-İktisâdü'-Rakamî", 26 Ağustos 2002.

²⁸ "Uluslararası Accenture Şirketi tarafından hazırlanan bir çalışma".

2.2. Dijital Ekonominin Sorunları

Dijital ekonomi ile ilgili pek çok farklı sorun bulunmaktadır. Bu sorunlardan bazıları şunlardır:

1. Perde arkasında etkili ve gizli yollarla devam eden bir insan ön yargısının bulunduğunu, haberleri ve bilgileri talimatlara göre yapan, manşetlerin de önem derecesine göre düzenleyen teknolojilerin olduğunu söyleyen bilimsel çalışmalarla desteklenmiş iddialar bulunmaktadır. Bu sebeple haberleri önemine, çeşidine, hedef kitlesine göre belirleyen ve tasnif eden amatör haberler tarafsız değildirler. Örneğin; Facebook'ta en popüler olarak tanımlanan haberlerin listesi taraflıdır ve bu haberler belirli hedeflere hizmet etmeye yöneliktir. 2016 yılında ABD Başkanı Donald Trump'ın kendi seçim kampanyasına hizmet için Facebook'un 50 milyon abone adresini kullandığına dair son zamanlarda meydana dolaşan skandal bu hipotezi doğrulamaktadır.

Global Facebook şirketi tarafından bu iddia reddedilse de modern teknoloji uygulamaların yaygınlaşmasında büyük rol oynayan, taraflı ve akıllı tavsiyeleri sunan pek çok akıllı sistem ve program bulunmaktadır. Tom Sheffield BBC'nin Arapça sitesinde yayınlanan bir makalesinde; "büyük şirketlerin kullanıcının yapısına özel olarak tasarlanmış ve aynı zamanda kullanıcıya arzu ve eğilimleriyle ilgili konularda en doğru kararı almalarına yardımcı olmak için çok sayıda bilgi veren elektronik uygulamalar ve bilgiler sunduğuna" değinmektedir. Yazar aynı zamanda makalesinde, "Dördüncü Devrim" adlı kitabında teknoloji ile ahlakın etkileşiminin sınırlı olmadığına hatta arttığına dair süreci tanımlamak için "ahlaki müeyyidenin tasarımı" ibaresini kullanan Luciano Floridi'ye değinmiştir. Ayrıca internet siteleri kullanıcıları belli seçimlere yönlendirmemelidir. Böylece kullanıcılar sitenin isteklerine göre değil, kendi istedikleri şeyler doğrultusunda seçimlerini yapabilirler.²⁹

2. Modern teknolojiler, birçok iş ve meslekte insan işgücünün yerini almaları nedeniyle büyük oranda iş fırsatlarını yok etmektedir. Bu nedenle önümüzdeki on yıl içinde pek çok insan işini kaybedecektir. Dijital teknolojinin önümüzdeki yıllarda getireceği bu değişimlerden belki de en öne çıkan ve en tehlikelisi, insan unsurunun yerini makinaların almasıdır. İşte bu da pek çok ülkede işsizliğin artması anlamına gelir. Dolayısıyla önümüzdeki yirmi yılın en belirgin problemi işsizlik olacaktır. Birçok ülke bu değişimin tehlikesini anlamış ve bu konu 2014'te İsviçre'nin Davos şehrinde yılda bir defa düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda tarafından tartışılan konulardan birisi olmuştur.³⁰ Bu sebeple pek çok hükümet şirketlere yeni gerçekliğe uyumlarını artırmaları ve çalışanlarının dijital ekonomi ile etkileşime girebilecekleri becerileri kazanmalarına yardımcı olmak için yöntemlerini ve eğitim programlarını değiştirmelerine dair mesaj gönderdi.

3. Bilgisayar korsanlarının evlerdeki akıllı ağırlara sızmayı başarmaları sebebiyle kullanıcı mahremiyetinin ihlal edilmesi modern teknolojinin yaygın bir şekilde ve çeşitli yöntemlerle pazarlanmasına sebep olmuş ve insanı teknolojinin kendisine hizmet ettiği ve yaşamında teknolojiden faydalanan bir efendi yerine teknolojinin kölesi olarak tanımlanan bir şekle dönüştürme yöntemi olan tam teslimiyet ilkesini getirmiştir.³¹ ABD Federal Ticaret Komisyonu tarafından yayınlanan bir raporda, internete bağlı 25 milyar cihazın olduğu belirtilmiş ve bunun neticesinde her telefon görüşmesi ve e-postayla kötüye kullanılacak dijital bir parmak izi bırakan teknolojinin bulunması sebebiyle güvenlik ve mahremiyet konularına dair uyarıda bulunuldu.³²

4. Fikri mülkiyet hakları dijital ekonomi programlara sahip gerçek kişiler, şirketler ve tüzel kişiler tarafından ihlal edilmiştir. Çünkü bu programlar yüksek maliyetler gerektirir. Bundan dolayı bu programları geliştiren kişilerin haklarını koruyan mevzuatlar çıkarılmalı ve böyle bir ekonominin kurulmasına önem veren ülkelerin ilgili kanunları tespit edilmesi gerekmektedir.

²⁹ Teşâtefil, "el-Vesâilü'l-Haffiyetü'l-letî Yüessiru bihâ Mevki' Facebook alâ Hiyârâtinâ".

³⁰ Schmid, "Mâzâ Teallemnâ min Müntedâ Davos 2014".

³¹ <http://www.katebmustaqel.com/2016/11/internetofthings.html>, ts. (Erişim 11 Kasım 2016).

³² <http://www.katebmustaqel.com/2016/11/internetofthings.html>, ts. (Erişim 11 Kasım 2016).

5. Yaklaşık otuz yıl önce, ekonomist Robert Solow ve Stephen Roach, enformasyon teknolojilerine yatırılan milyarlarca dolara rağmen somut bir üretimi gösteren herhangi bir kanıtın olmadığına dair söylemleri sansasyon yarattı.³³

6. Bilgi teknolojisi suçları, kolayca işlenmesinden dolayı sürekli olarak artmaktadır. Nitekim interneti kullanan pek çok devlet ve şirket bilgi teknolojisinin güvenliğini sağlamak için basit programlar kullanmalarından dolayı kolay hedef hâline gelmiştir. Finans şirketleri, Bangladeş Bankası'ndan ABD Merkez Bankası hesabına yatırılan 81 milyon Amerikan dolarının çalınmasıyla son derece cazip bir hedef hâline gelmiştir. Nitekim bilgisayar korsanları, New York'taki Merkez Bankası'na otuz altıdan fazla para transferi talebi gönderme işlemini uygulamak için banka çalışanlarından birinin kişisel bilgilerini kullandı. PricewaterhouseCooper tarafından yapılan bir çalışmaya göre iş sektöründe zimmete para geçirme suçlarından sonra yaygın en büyük ikinci suç bilgi teknolojileri suçlarıdır.³⁴

IBM ve Ponemon Enstitülerinin on iki ülkede 383 şirket üzerinde yakın bir tarihte yapmış olduğu ankete göre, veri ihlalinin ortalama maliyeti 3,70 milyon Amerikan dolarından 4 milyon Amerikan Dolarına yükselmiştir. En yaygın ihlaller Brezilya ve Güney Afrika'da en az ihlal de Avustralya ve Almanya'dır.³⁵

2014 yılında New York'daki Morgan Chelsea Bankası, isimler, e-posta adresleri, posta adresleri ve telefon numaraları da dâhil olmak üzere 83 milyon müşterinin verilerini ihlal eden bir saldırıya maruz kaldı.³⁶

7. Modern teknoloji, yazılı veya sesli mesajlar gönderme ya da telefon görüşmeleri yapma gibi göz ardı edilmesi ve cevap verilmemesi mümkün olmayan çeşitli uygulamalarla çalışmalarını meşgul ederek zaman kaybına sebep olmaktadır. Ayrıca çalışanlar ofislerinde telefonlardan, bilgisayarlardan ve tabletlerden gelen ışıklara ve seslere maruz kalmaktadır. Bu durum da çalışanların verimliliğini etkilemektedir. CareerBuilder şirketi tarafından yapılan bir ankete göre, şirket sahibi her dört kişiden üçünün, çalışanların dikkatlerinin dağılması sebebiyle günde iki saatin veya daha fazlanın boşa gittiği tespit edildi.³⁷

Bu sorunlara rağmen, dijital ekonominin pek çok farklı faydası bulunmaktadır. Dijital teknolojiler sadece islami finans kurumlarının çalışma alanının da değil hayatın tüm alanlarında insanların geçim kaynakları ve yaşamları için dikkatli biçimde kullanılmalıdır. Bu sorunların meydana gelmesini engellemek adına her ülkedeki iletişim organlarının, kurumların, bireylerin ve devlet kurumlarında çalışanların dijital dünyadaki mahremiyetlerini korumaya yönelik yönerge ve talimatlar sunmaktadır

3. İSLAMİ FİNANIN BÜYÜMESİNİ TEŞVİK ETMEDE DİJİTAL EKONOMİNİN ROLÜ

İslam finans, finansal piyasaları içeren ve diğer iktisadi sektörlerle etkileşim hâlinde olan küresel finans sisteminin bir parçasıdır. İslami finans kurumları geleneksel finans kurumlarına göre daha kısa ömürlü olmasına rağmen dünya çapında geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Bu nedenle Dünya Bankası vb. pek çok uluslararası finans kurumlarının islami finansa önem vermiş ve hem islam ülkelerinde hem de diğer ülkelerde altyapı projelerinin finansmanı konusunda islam finans kurumlarının sunduğu hizmetlere olan talep artmıştır.³⁸ Malezya'daki İslami Finans Hizmetler Kurulu tarafından 2017'de yayınlanan finansal istikrar raporuna göre, islami finans kurumlarının varlıkları 2016'daki 1.88 trilyon dolara kıyasla 1.89 trilyon dolara ulaştı. (Aşağıdaki tabloya bakınız).

³³ Kâmil, "Internet Security Threat Report".

³⁴ Veylîş Kerîs, "el-Cânibu'l-Muzlemu li't-Teknûlüciyâ Mehâtırü'l-Asri'r-Rakamî Tentekîzu min Mezâyâhu", *Mecelletü't-Temvîli ve't-Tenmiye* 53/3 (Eylül 2016), 16.

³⁵ Kerîs, "el-Cânibu'l-Muzlemu li't-Teknûlüciyâ Mehâtırü'l-Asri'r-Rakamî Tentekîzu min Mezâyâhu", 15.

³⁶ Kerîs, "el-Cânibu'l-Muzlemu li't-Teknûlüciyâ Mehâtırü'l-Asri'r-Rakamî Tentekîzu min Mezâyâhu", 13.

³⁷ Kerîs, "el-Cânibu'l-Muzlemu li't-Teknûlüciyâ Mehâtırü'l-Asri'r-Rakamî Tentekîzu min Mezâyâhu", 14.

³⁸ el-Hâşil, "et-Temvîlü'l-İslâmî ve Telbiyetü't-Tetallüâtü'l-Âlemiyye", 3.

Şekil 1. Sektörlere ve Bölgelere Göre İslam Finans Kurumlarının Dağılım Cetveli (Milyar Amerikan doları, 2016)³⁹

Bölge	İslami Bankalar	Sukuk	Yatırım Sandıkları	Maliyet	Toplam
Asya	218.6	182.7	19.8	4.4	425.5
Körfez Ülkeleri	650.8	115.2	23.4	11.7	80.1
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	540.5	16.6	0.2	8.4	565.7
Afrika	26.6	1.9	1.5	0.6-	30.6
Diğer Ülkeler	56.9	2.1	11.2	-	70.2
Toplam	1,493.40	318.5	56.1	25.1	1,893.10

Source: Islamic Financial Services Board (IFSB) Secretariat working p7.

Bu başarıya ve geniş coğrafi yayılımına rağmen, dünyada meydana gelen ekonomik değişimler ve finansal hizmetlerin serbestleştirilmesine yönelik siyasi dönüşümler ışığında, islami finans kurumları modern teknolojilerin etkisinde kendilerini hem geleneksel finans kurumlarıyla hem de islami platformlarıyla büyük bir rekabet içinde bulacaklardır. Bu sebeple islami finans kurumlarının yeni bir gerçeklik olan dijital dönüşümlerle ve dijital teknolojileri uygulamakla ilgilenmeleri son derece önemlidir. Bu sayede islami finans kurumları ürünlerini ve hizmetlerini büyük bir verimlilik ve yüksek kalite ile tanıtabilirler. ⁴⁰ Böylece islami finans kurumları, finansal piyasalardaki rolünü ve rekabet gücünü artırır. Şüphesiz bu teknik dönüşüm, finansal kurumların çalışma yöntemlerini yeniden gözden geçirmelerini ve yeni değişikliklerle başa çıkmalarını gerektiren yeni bir gerçekliğe dayanır. Meydana gelen yeni değişiklikler şunlardır; internette ürünlerini tanıtabilecekleri ve müşterileriyle iletişim kurabilecekleri özgün web siteleri tasarlamak, destekleyici bir teknik yapı sağlamak, yetmişmiş insan kaynağı sağlamak, farklı teknolojilerin anlaşılmasını sağlamaktır.

Bu kurumların işleyiş biçimini değiştirebilen pek çok teknoloji bulunmaktadır. Bunların en önemlileri şunlardır:

3.1.1. Dijital Finans Hizmetleri

Dijital finans hizmetleri, müşterilerin finansal işlemlerini çaba harcamadan ve zahmetsizce gerçekleştirebilmeleri için yaşadıkları ve ilgilendikleri bir gerçeklik hâline geldi. Bu müşteriler internet ve banka telefonu aracılığıyla evlerinden hesaplarına ulaşabilirler, paralarını havale edebilirler, faturalarını ödeyebilirler vb. işlemleri yapabilirler. Finansman kuruluşlarının çoğu müşteriler tarafından tercih edilmeleri sebebiyle müşterileriyle bu teknolojiler aracılığıyla ilgilenmeye yönelmiştir. McKinsey tarafından hem Birleşik Arap Emirlikleri'nde hem de Suudi Arabistan'da yapılan bir araştırmanın sonuçları, müşterilerin % 80'inin işlerini internet ve akıllı telefonlar üzerinden yürütmeyi tercih ettiğini göstermiştir. ⁴¹ Bazı finansman kurumları, dijital hizmet vermenin ötesine geçerek bu teknolojiyi müşterilerin finans kurumuna gitme zahmetine girmeden internet üzerinden form doldurmak suretiyle hesap açmalarını sağlayarak yeni müşteriler çekmek için kullanmışlardır. Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki Mashreq Bankası ve Arap Körfez Bankası bu amacı gerçekleştiren kurumlar arasında yer almaktadır.

Tüm bu çalışmalar, müstakil bir sanat hâline gelen müşteri memnuniyetinin önemini vurgulamakta ve finans kurumu ile müşterileri arasında güven inşa etmenin mihenk taşı temsil etmektedir. Bu kurumların yönetimleri -hem geleneksel hem de islami olarak- işlerinin büyümesine ve faaliyetlerinin genişlemesine özel önem vermektedir. Müşteri memnuniyeti kavramı, rekabetin gerekliliklerinden birisi olarak kabul edilen ayrıcalıklı müstakil alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda işlemlerde gizlilik, hizmetlerin hızlı yapılması, hizmetleri yerine getirilme performansının mükemmel olması gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple memnuniyet derecesini ve hizmet kalitesini ölçmenin birçok yolu bulunmaktadır.

³⁹ "Data for Sukuk outstanding and Islamic funds is for full-year2016, data for Islamic banking is for the six-month ended June2016 (1H2016); data for takaful," ts.

⁴⁰ Mahmut, "Düvri't-Tiknölüciyâ'l-Mâliyye fi Tadvîri Edâ'i'l-Bunûki'l-İslâmiyye", 1.

⁴¹ Shirish, Jayantilal, ve Haimari, "Digital Banking in the Gulf Keeping pace with consumers in a fast-moving marketplace", 3.

İslami finans kurumları tarafından sunulan finansal hizmetlerin geleneksel kurumlardaki hizmetlerle kıyaslanması bu kurumların karşı karşıya kaldığı bir zorluk olarak öne çıkmaktadır. Finansal hizmetlerde ise uyumluluk söz konusu olmuştur. Böylece başarılı kurum, hizmetlerini üzerinde çalışma yapılmış bir bilimsel yöntemle göre sunan, müşterilerinin isteklerini yerine getirmeye, müşteri ve kuruma pek çok hizmeti aynı andan sunan telefon bankacılığı teknolojisini veya mobil bankacılık gibi modern teknolojiden yararlanarak müşteri memnuniyetini kazanan kurumdur. Böylece kurumlar ürünlerini pazarlamak ve yeni hizmetlerini tanıtmak için gönderdiği kısa mesajlarla müşterileriyle iletişim kurarlar. Telefon bankacılığı aynı zamanda müşterilerine hesaplarındaki bakiyelerini, hesap ve mevduatlarındaki hareketliliği bilme gibi pek çok hizmeti sunmakta, ayrıca müşterilere hesaplarındaki bakiyenin minimum limitin altına düşmesi veya olağan dışı bir hareketlenmenin olması gibi durumlarda her yerde anında işlem yapabilme imkanı sağlamakta ve müşterileri kendilerini dolandırıcılıktan koruyan bir sistemin parçası yapmaktadır.⁴² Bu sebeple “müşterini tanı” teknolojisi, İslami finans kurumlarının özellikle önem verdiği konulardan birisi hâline gelmiştir.

İslami Finans Kurumları Genel Konseyi tarafından dünyada 29 ülkede 86 İslami bankada yapılan “Küresel İslami Bankacılar: Güven, Risk, Sorumlu Ticari Kurumların Endeksi” adlı ankette, anketin sonuçları dijital bankacılık hizmetlerinin önemini doğruladı. Bankanın “müşterini tanı” teknolojisini geliştirmeye ilişkin özel soru müşterilerle ilgili diğer dokuz soru arasında ilk sırada yer almaktadır.⁴³ Bu da dijital teknolojiler aracılığıyla müşterilerle iletişim kurmanın önemini vurgulamaktadır.

3.1.2. Paraların Dijital Olarak Değişimi

Finans sektöründe meydana gelen gelişmeler, paranın yeni bir forma dönüşmesi, ödeme yöntemlerinin ve sınır ötesi para transferinin gelişmesiyle birlikte ödeme sistemleri alanında değişimlere yol açarak artık geleneksel yöntemlerle sınırlı kalmamıştır. Geleneksel yöntemlerin yerini de hızla değişen bir ortamda faaliyet gösteren pek çok resmi ve gayri resmi topluluğu içermesinden dolayı doğası gereği karmaşık olan internete, kablosuz cihazlara veya özel ağlara dayalı yeni ödeme yöntemleri almıştır.⁴⁴ Ayrıca pazarın hükümetleri, işletmeleri veya bireyleri içeren müşterileri sınıflandıran bölüm, ister uluslararası ister yerel olsun tesisleri ve sınır ötesindeki uç noktaları birinden ayıran bölüm, ister resmi olsun ister gayri resmi olsun havale kanallarının türlerini birinden ayıran bölüm gibi farklı bölümleri vardır.⁴⁵ Dünyanın dört bir tarafındaki büyük para transfer şirketleri – Western Union ve MoneyGram şirketleri bu şirketlerin en meşhurdur- bu karmaşıklıkları gidermenin ve havale sürecini kolay hâle getirmenin yollarını aramışlardır. Bu sayede dev para transfer şirketleri piyasada büyük bir pay elde etmeyi başarmışlar ve ticari bankalara, postanelere, döviz bürolarına dar bir alan bırakmışlardır.⁴⁶

İslami finans kurumları, şüphesiz diğer kurumlar gibi elektronik ortamda para transfer etmekle ilgilenmişler. Bu sebeple İslami finans kurumları, düşük maliyetlerle hisse senedi ve nakit para transferi için güvenli bir ortam sağlamak, yatırımcılara erişimi iyileştirmek ve finansman talebine yardımcı olmak için güvenli bir ortamda para transferini sağlayan modern bir teknoloji olan blockchain teknolojisinin bulunmasından dolayı modern teknolojilerden faydalanmak zorunda kalmışlardır. Blockchain teknolojisinin avantajlarından birisi de finansal anlaşmaların çok hızlı ve çok şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Bunun yanı sıra

⁴² el-Benküd-Düvelî (Uluslararası Banka), *el-A'mâlü'l-Masrafıyye bi İstihdâmi'l-Hâtifi'l-Mahmûl: Limâzâ, Keyfe ve limen?*, Değerlendirme Notu (2008), 5.

⁴³ el-Benküd-Düvelî (Uluslararası Banka), *el-A'mâlü'l-Masrafıyye bi İstihdâmi'l-Hâtifi'l-Mahmûl: Limâzâ, Keyfe ve limen?*, 5.

⁴⁴ “Nîtâku Nazmi'd-Def'i ve Ehemmiyyetühâ”.

⁴⁵ el-Benküd-Düvelî (Uluslararası Banka), *İ'dâdü İstirâtıyyeti li Tahvî'l-Emvâl, İrşâdâtü Mükaddimeti li'l-Hitmâti'l-Maliyyetilleti Tûrâi Salîha'l-Fukarâi, Dirâstü Ardiyye* (Mart 2005), 2.

⁴⁶ el-Benküd-Düvelî (Uluslararası Banka), *İ'dâdü İstirâtıyyeti li Tahvî'l-Emvâl, İrşâdâtü Mükaddimeti li'l-Hitmâti'l-Maliyyetilleti Tûrâi Salîha'l-Fukarâi*, 3.

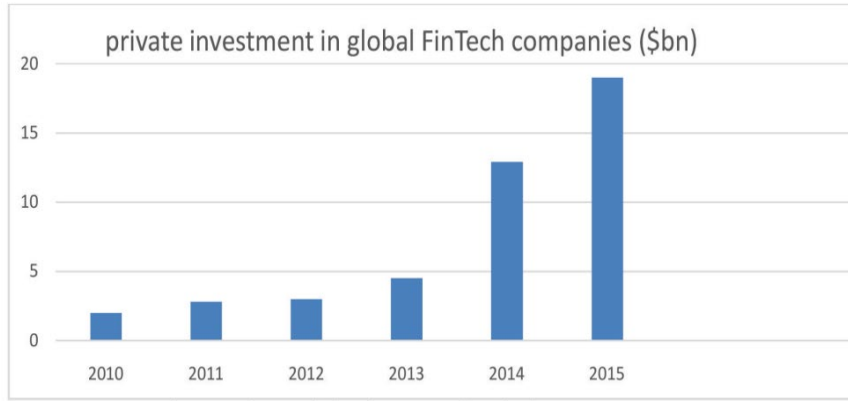
bu teknoloji bankalarda herhangi bir dolandırıcılık işleminin yapılmasını zorlaştıran ve değişim işlemlerini daha sorunsuz yapan özgün bir teknolojidir.

3.1.3. Dijital Finansman

İslami finansman kurumları, temel finansal hizmetleri sağlamayı, hizmetleri destekleyen ve düzenleyen bir ortam yaratmayı ve finansal konularda kamu bilincini artırmayı hedefleyen finansal entegrasyon olarak bilinen çerçevede, geniş bir alana yayılmış olmasında faydalanabilir ve kabul gören formatlara göre pek çok faydalanıcıya finansman sunabilir. Ayrıca islami finans kurumları dijital teknolojiler aracılığıyla finansman talebinde bulunan kişilerle iletişime geçebilir.

Malezya gibi islami bankalara ev sahipliği yapan birkaç ülkedeki bazı merkez bankaların modern finansal teknolojiyi kullanma eğiliminde olmaları nedeniyle bu alanda umut verici başlangıçlar bulunmaktadır. Nitekim Malezya Merkez Bankası başkanı, altı islami banka aracılığıyla küçük ve orta ölçekli işletmelere (Komi) finansman sağlayan bir programın (The Investment Account Platform) başlatıldığını duyurdu. Aynı şekilde Birleşik Emirlik de fintek aracılığıyla kolay bir şekilde ve modern araçlarla finansman sunmak için P2P olarak bilinen finansman formülünü hizmete sundu. Böylece borçlular ve alacaklılar yüksek kaliteli bir teknoloji sistemi aracılığıyla bir araya getirildi. Bu teknoloji aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere çok yaygınlaştı.

Şekil 3. 2015 Yılında Fintek Teknolojisi ile Yapılan Yatırımlar

Source: Citi and CB Insights; Includes first round and subsequent private investments. p.7

3.1.4. Dijital Teknolojiler Aracılığıyla İslami Finans Ürünlerinin Geliştirilmesi ve Pazarlanması

İslami finans ürünlerinin geliştirilmesi, islami finans kurumlarının karşılaştığı en büyük zorluklardan birisi kabul edilir. Belki de dijital platformlar aracılığıyla yeni cihazların ve yazılımların kullanılması bu alanda çok yardımcı olabilir. Küresel İslam Ekonomisi Merkezi tarafından 2015 yılında Dubai’de kurulan islami ekonomi ürünlerine yönelik yenilikçi küresel platform, bütün ürünlerden faydalanan iktisadi kuruluşların iş birliği, uzmanların ve yeteneklilerin desteği ile yeni finansal ürünleri getiren platformların en önemlilerinden birisi kabul edilir. Bu platformlarda sunulan islami finans ürünlerinin en önemlileri; vakfedilen sukuk, hisse senetleri, hisse senetlerini ve imtiyazlı sukuku içeren imtiyazlı sukuktur. İmtiyazlı sukuk adı hisse senetleri sahiplerine kıyasla farklı gelir ve risk beklentileri ve tercihleri bulunan yeni yatırımcıları çekmektedir.

Finansal ürünlerin gelişmesiyle bu platformu yöneten kişiler islami finans sektöründeki ürünlere hizmet eden faaliyetler düzenlediler. Bu faaliyetler 2018 yılının üçüncü döneminde

üç yeni ürün sunmuştur. Bunlar; esnek kredi kartları, bağış fonu projesi ve değiştirilebilen sukuktur.⁴⁷

Ayrıca Nasdaq Dubai platformunun önemli çabalarıyla Nasdaq Dubai ve Emirates İslamic arasında islami ürünleri pazarlamak için murabahaya dayalı ortaklık kuruldu. Bu çaba meyvesini verdi ve bu platform ilk deneme aşamasında 8000 fazla bayide 7 milyardan fazla finansman işlem hacmini gerçekleştirdi. Bu platform, gayrimenkullerini, finansman portföylerini vb. varlıklarını murabaha yöntemiyle kiralama sistemi işine dayanmaktadır. Ayrıca platform yerel ve bölgesel bankalara islam şeriatına uygun finansman çözümleri ile hizmetlerini sunar.⁴⁸ Bu platformun avantajlarından birisi de anlık fiyat değişimi sebebiyle büyük risk içeren hisse senedi murabahasının aksine sabit fiyatlı sertifikalarla murabaha işlemini tamamlanmasıdır. Böylece bu platform işlemlerini kısa sürede gerçekleştirmektedir.

Bu minvalde bazı bankalar ve finansman şirketleri elektronik murabaha olarak isimlendirilen yeni bir dijital finansman enstrümanı ortaya koydular. Murâbaha eski ve iyi bilinen bir finansman ürünüdür. Yeni olan elektronik murâbahayı eski murâbahadan ayıran özellik de akıllı telefonlara banka uygulamalarının indirilmesi suretiyle bu işlemleri tamamlamak için internetin kullanılmasıdır.

Ayrıca islami finans kurumlarının dijital platformlar aracılığıyla ürünlerini piyasaya sürdüğü alanlardan birisi de büyük projelerin finansmanında kullanılan ve finansal ürünlerin en önemlilerinden birisi olan islami sukuk alım satımıdır. Bu ürünün önemine rağmen, bu ürünün alım satımını yapan platformlar azdır. Ancak bu yönde ortaya konulan küçük çabalar ve girişimler bulunmaktadır. National Bonds Corporation (ulusal sukuk şirketi), bankaların sukuk satın alıp ve ardından müşterilere bunları murabaha sistemi ile satmak suretiyle likidite eksikli sorunlarını çözmelerine olanak sağlayan bir elektronik değişim platformunu başlattı. Çünkü bu platformun yapısı farklı taraflarca ikili olarak farklı zamanlarda gerçekleştirilen işlemlerin koşulsuz olarak ayrılmasına izin verir.⁴⁹

Elektronik platform sayesinde sukuk alım satım oranının aylık 1,7 milyar dirhemi aşacağına dair iyimser beklentiler bulunmaktadır. Böylece bankalara başlangıçta bireylerin ve şirketlerin sukûk alım satımı yapabilmeleri sonraki aşamalarda bankaların kendi aralarında bankacılık işlemlerini gerçekleştirebilmeleri için elektronik platform kullanmalarına izin verilecektir.⁵⁰ Bu platform kurulduğu zaman islam Kalkınma Bankası, aynı anda Nasdaq Dubai borsasında 37 milyar dirhem değerinde sukuk ihraç eden bir programı açıkladı. Dubai finans piyasasında işlem gören sukuk, borsada işlem görürken Nasdaq'ta işlem gören sukuk şu anda borsa dışında işlem görmekte ve onun gelecekte borsada işlem görmesi beklenmektedir. Dubai finans piyasası sukukun alım satımının yapılabilmesi, mülkiyete geçirilebilmesi ve ihraç edilebilmesi için Dubai finans piyasasının standart tüzüğünü yayınladı.⁵¹ Aslında sukuk piyasalarının oluşturulması yasal ve düzenleyici standartlarda ve beyan standartlarında daha fazla iyileştirme yapılmasını, piyasaların üzerine kurulu olduğu altyapıların güçlendirilmesini ve bunlarla birlikte paralel piyasanın geliştirilmesini gerektirmektedir.

3.2. İslami Finans Hizmet Edecek Elektronik Veri Tabanının Oluşturulması

Bilgiye erişim modern teknolojiler sayesinde büyük ölçüde kolay ve erişilebilir bir hâle geldi. Hatta bilginin birçok kaynaktan ve farklı yollardan gelmesi sebebiyle bu konuda bir bolluk söz konusudur. İslami finans kurumlarının raporlarını takip eden kişiler, raporlarda açık bir tezatlık ve aralarında büyük bir farklılık görmektedir. Bu durum çoğu zaman yanlış veri kaynaklarından kaynaklanmaktadır. İşte bu da araştırmacılar ve akademisyenler için pek çok sorunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple islami finans kurumlarının bu

⁴⁷ "el-Merkezü'l-Âlemî, li'l-İktisâdi'l-İslâmî".

⁴⁸ "https://www.emaratalyom.com/business/local/2014-04-03-1.663511.", ts.

⁴⁹ "http://www.alitihad.ae/details.php?id=50112&y=2016", ts.

⁵⁰ "https://www.albayan.ae/economy/islami/news/2016-10-13-1.2733527", ts.

⁵¹ "Müntecâtü ve Hidmâtü Sûki Dubâi'l-Mâlî", 5; "Keyfiyyetü't-Tedâvüli fi Sûki Dubâi'l-Mâlî ve Nasdaq Dubai'l-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Müttehide", 17.

sektör için dijital veri tabanlarını oluşturması, gerekli insan ve finansal kaynakları sağlaması ve çıktılarının son derece güven ve kredibiliteye sahip olması zorunlu bir hâle geldi.

Bununla birlikte bu konuda aşılması gereken sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların en önemlisi; İslami Bankalar ve Finans Kurumları Genel Konseyi ve İslami Finansal Hizmetler Kurulu'nun bu yöndeki çabalarına rağmen finans sektörü kurumlarını ortak bir yasal çerçevede düzenleyen ve koordinasyonu, ortak çalışmayı amaçlayan denetim yetkisine sahip birleştirici bir düzenleyici çerçevenin olmamasıdır. Aslında her ülkede sadece yerel çevreyi düzenleme ve denetlemeyle ilgilenen farklı düzenleyici kurumlar bulunmaktadır. Bu tutarsızlık başkalarıyla olan ilişkiler konusunda tek taraflı bir bakış açısı doğurdu, kendini geri çekme ve başkalarıyla menfaat alışverişinde bulunmadan mevcut yeteneklerini ve kaynaklarını kullanma duygularını ortaya çıkardı. Bu gerici davranış, birçok fırsatı kaçırdı ve birçok avantajı boşa harcadı. Bu kurumlar, geleneksel finans kurumlarının uluslararası finans kurumlarıyla büyük iş birliği yaptığı bir zamanda, herhangi bir haber ve bilgi alışverişinde bulunulmayan ıssız bir adada yaşıyor gibiydi. Bunların ışığında bu kurumlarda sadece modern teknolojiler ve veri tabanı alanında değil ortak çalışma, etkileşimi, üretkenliği ve şeffaflığı arttıran uzmanlık ve deneyimlerin aktarımı için çeşitli sektörler arasında büyük bir iş birliğine acil ihtiyaç vardır.

Pek çok islami finans kuruluşunun bu yönde başarılı olmayan birçok girişimi bulunmaktadır. Ancak ufukta dijital veri tabanları oluşturmaya yönelik yeni girişimler görünmeye başladı. Bu girişimlerin en önemlisi Thomson Reuters tarafından derecelendirme kuruluşlarının yanı sıra merkezlerin, kurumların ve şirketlerin de içerisinde yer aldığı islami finans sektörüyle ilgilenen kurumları kapsayan uluslararası ekonomi bilgi hizmetleri için başlatılan islami finans portalıdır. Bu portal yirmi beş ülkeden dört yüz islam hukuku aliminin verilerini bir araya getirmiştir.⁵²

Bahreyn'in başkenti Manama'da 5-7/12/2016 tarihinde düzenlenen 23. İslami Bankacılık Konferansı'nda lansmanı yapılan "Maarife" Arapça veri tabanı -islam ekonomisi ve finansında veri bankası- bu girişimler arasında yer alır. Bu veri tabanı bu alanda araştırmacılara ve akademisyenlere hizmet etmeyi hedeflemektedir. Bu veri tabanını ayrıcalıklı kılan şey veri tabanının pek çok islam iktisadı ve finans kurumları için veri analizi ve finansal karşılaştırmalar konularında etkileşimli bir sisteme dayanmış olmasıdır. Tüm bu girişimlere rağmen, finansal hizmetler sektörü bu yöndeki büyük boşluğu kapatacak veri tabanlarını oluşturmaya hâlâ çok ihtiyaç duymaktadır. Belki de en büyük yük islami Kalkınma Bankası, İslami Bankalar ve Finansal Kurumlar Genel Konseyi, İslami Finansal Hizmetler Konseyi gibi bu tür sektörü destekleyen kurumlara düşüyor. Bu sektörün çelişkili veriler ve bilgiler ortaya koymaması için İslami finans sektörüne hizmet eden enstitüler ve bilimsel kurumlarla bu konuda bir tür organizasyon ve iş birliği yapılmalıdır.

3.3. İslami Finansta Dijital Teknoloji ve Eğitim-Öğretim Programlarının Geliştirilmesi

İslam iktisadı dersinin 1961'li yılların başında Ezher Üniversitesi'nde, 1964'te Cidde'deki Abdülaziz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi gibi erken dönemde pek çok Arap Üniversitesi'nde öğretim müfredatına dâhil edilmiş olmasına rağmen islam iktisadındaki eğitim-öğretim programları aynı islami finans hizmetleri sektörü gibi oldukça yeni bir olgudur.⁵³ Ancak islami finans programları yerel ve uluslararası düzeyde pek çok üniversitede yakın zamanda başladı.⁵⁴

Türkiye'deki Uluslararası İslami Bankalar Federasyonu'nun Arap ve İslam dünyasındaki birçok üniversite ile iş birliğiyle başlayan ve 1981 yılında Kıbrıs'ta Uluslararası Bankalar ve İslam İktisadı Enstitüsü'nün kurulmasını temsil eden deneyim, bu alanda eğitim-

⁵² Reuters, "Merkezü Dubâi li Tatvîri'l-İktisâdi'l-İslâmî".

⁵³ el-Fencerî, *el-Vecîzü fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 5-6.

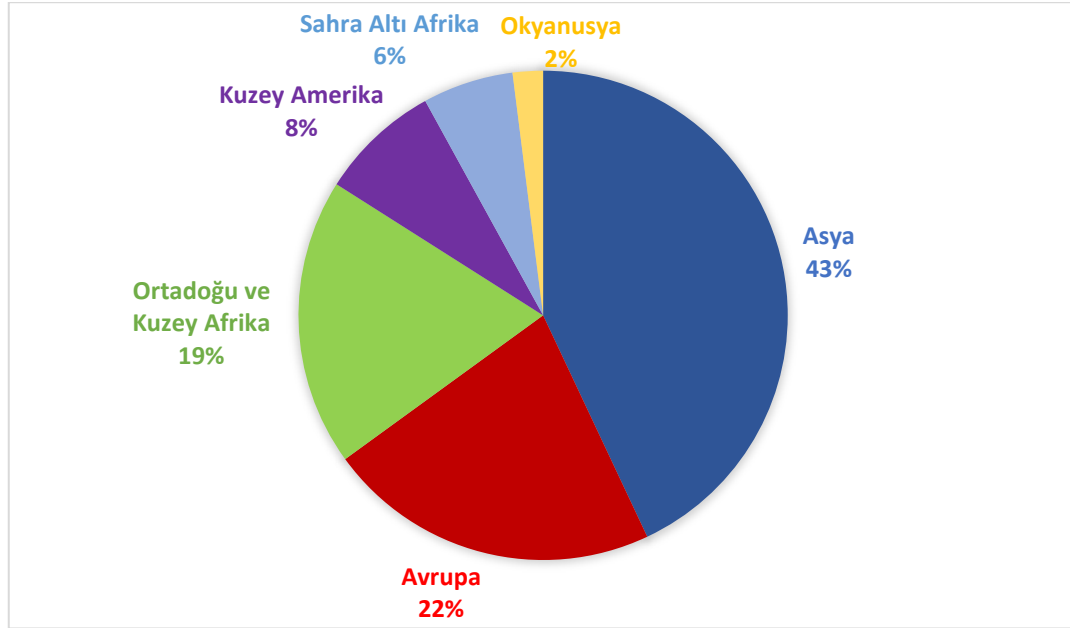
⁵⁴ Fadl Abdulkerim el-Beşîr, "Tenâfüsiyetü Avâsime'l-İktisâdi'l-İslâmî, et-Temvîlü'l-İslâmî Nemûzecân", *Mecelletü Dirâsât İktisâdiyye İslâmiyye, İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü, İslam Kalkınma Bankası, Cidde, 23/1 (1438)*, 66.

öğretim programları sunan ilk deneyim kabul edilir.⁵⁵ Ancak bu deneyim, mali sebeplerden dolayı sürdürülemedi. Bu enstitünün programları öğrencilerin bankacılık ve islam iktisadi alanında lisansüstü diploması olacağı bir yıllık uzun programlar, enstitü yönetimi tarafından belirlenen disiplinli disiplinlerden birinde teknik yeterliliğe sahip olmalarını sağlayan iki aylık orta sürede programlar ve islami bankalarda çalışma esaslarına yönelik eğitim veren iki haftalık kısa programlar arasında değişmektedir.⁵⁶ Bu tecrübe kısa sürede sönmesine rağmen, islami finans sektöründe birçok finans kadrosunu yetiştirdi ve islam fıkında mali işlemlere dair korunmuş olan şeyleri ortaya çıkardığı için takdir edilen bir model sundu. Dijital alanda eğitim programlarının yaygınlaşmasına ve eğitim metotlarının geliştirilmesinde dijitalleşmeden faydalanmaya dair detaylı bilgilere daha sonra yer verilecektir.

3.3.1. İslami Finans Alanında Eğitim Programlarının Yaygınlaşması

İslami finans hizmetleri sektörünün yaygınlaşmasının ışığında, dünyadaki birçok üniversite bu sektöre hizmet edecek eğitim ve öğretim programlarını oluşturmak için harekete geçmiştir. Bu eğitim ve öğretim programlarının sayısı dünya çapında 742'e ulaşmış olup bunların % 85'i öğretime %15'i ise eğitim ve bilimsel araştırmaya yöneliktir.⁵⁷ Aşağıdaki şekil, bu programların 2013 yılı için kıtalara göre dağılımını göstermektedir.

Şekil 4. İslami Finans Alanındaki Eğitim ve Öğretim Programlarının 2013 Yılı için Kıtalaraya Göre Dağılımı

Kaynak: Global Islamic Finance Education : Special Report 2013

Yukarıdaki şekle bakıldığında, Avrupa kıtasının % 22'lik bir paya sahip olması ve dünyada ikinci sırada yer alması batının islami finansa olan ilgisini göstermektedir.

Avrupa'da İngiltere, toplam 86 eğitim ve öğretim programıyla bu programların çoğuna sahiptir.⁵⁸ Ayrıca bu programların % 93'ü İngilizce olarak sunulmakta olup % 85'i geleneksel

⁵⁵ el-Beşir, "Tenâfusiyetü Avâsime'l-İktisâdî'l-İslâmî, et-Temvilü'l-İslâmî Nemûzecân", 67.

⁵⁶ el-Mehdû'd-Düvelî li'l-Bünûk ve'l-İktisâdî'l-İslâmî (1984 1983), 7.

⁵⁷ Global Islamic Finance Education Special Report. yurizk. 2013 (GIFE) (2013), 10.

⁵⁸ Global Islamic Finance Education Special Report. yurizk. 2013 (GIFE), 11.

öğretim yöntemlerini kullanırken, % 15'i uzaktan eğitim yoluyla modern teknolojileri kullanmaktadır.⁵⁹

3.3.2. Dijital Alanda İslami Finansa Dair Eğitim Programları

Yukarıdaki sonuca göre islami finanstaki eğitim programları birçok üstün özelliğine rağmen dijital alanda çok küçük bir yere sahiptir. Ayrıca dijital alan küresel düzeyde islami finansa dair eğitim alınmasını sağlar. Böylece islami finansa dair verilen eğitim diğer eğitim alanlarında kullanılabilir.⁶⁰ Ayrıca dijital alan öğrencilere yeni bilgi oluşturmaları için sosyal etkileşim veya toplu katılım fırsatı da verir. Dolayısıyla öğrenciler veya eğitim alanlar bilginin tüketicisi değil, üreticisi olurlar. Dijital alan okul sıralarından uzakta veya eğitimcilerin gözetimi altında görüş ve fikir alışverişinde bulunulmasına da imkan verir.⁶¹

Bill Gates Arapça'ya "İnternette Sonra Bilişim" şeklinde tercüme edilen kitabında "etkileşimli ağı, öğrencilerin istedikleri zaman kendilerine risksiz bir ortam sağlamalarına olanak tanıyacağını, kendi kendine uygulanan sınavın bir tür kendi kendini keşfetme olduğu durumlarda sınavların öğrenme sürecinin olumlu bir parçası olacağını ve yapılan bir hatanın sert bir uyarıyı gerektirmeyeceğini, aksine sistemin öğrenciyi hata yaptığı konuyu yanlış anlamasının üstesinden gelmesi için motive edeceğini söyleyerek meseleye farklı bir boyut getirmiştir.⁶²

Eğitim platformlarının önemi, eğitimle ilgili yeni kavramların temellendirilmesine dayanır. Bu yeni kavramlar, öğrencilerin sadece bir meslek sahibi olmalarını değil, o mesleğin gereklerini yapmaya da hazırlandığı eğitim sürecini içerir. Bu sebeple modern işgücü piyasaları yaratıcılığı, grup çalışmasını, problem çözme becerilerini, eleştirel düşünmeyi gerektirir. Bu becerilerin geleneksel eğitim sisteminde elde edilmesi ve ölçülmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla birçok ülke, öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkinin değişmesini sağlayan eğitim metodlarını⁶³ yeniden düşünmeye başlamıştır. Öğretmenler artık sadece bir bilgi kaynağı olmadığı için, onların öğrencilere bilgiyi nasıl arayacaklarını, elde edilen bilgileri yeni bir bağlamda ve farklı bir şekilde nasıl uygulayacaklarını öğretmeleri gerekir. Bu anlamlara ulaşmak ve bu kavramları uygulamak için dijital ekonomi alanının en ünlüleri olan Udemy platformu⁶⁴, Khan Academy⁶⁵ ve diğer platformlar ortaya çıkmıştır. Ancak islami finans programlarının, islami finans sektörünün gelişmesiyle son beş yılda popüler olmasına rağmen islami finans programlarıyla ilgilenen platformlardaki payı hâlâ çok azdır.

Bahsi geçen dijital eğitim platformlarına dair fikir, islami finans alanındaki eğitim programlarının yaygınlaşmasıyla aynı doğrultudadır. İşte burada övgüye değer girişimler bulunmaktadır. Malezya'daki Genra Bank islami finans sektöründe insan kaynakları ve uzmanlar yetiştirmek için (Uluslararası İslami Finans Eğitim Merkezi: INCEIF) bünyesinde üç yüksek eğitim programını sunması bu girişimlerin en önemlisidir. Bunlar; islami finans eğitimi veren, islami finasta lisanslı uzman yetiştiren ve islami finasta yüksek lisans ve doktora diploması veren eğitim programlarıdır. Ayrıca merkez, yönetici pozisyonunda çalışan kişilerin

⁵⁹ Belabbâs ve Belvâfi, "Berâmicü ve Mevâdü't-Temvîli'l-İslâmî fi Müessesâti't-Talîmi'l-Âli: el-Melâmehu ve'l-İtticâhâtü," 21.

⁶⁰ Abdülfettâh, "İstirâfciyyâtü't-Tefâül fi Bieti't-Teallümi't-Tüşârükî bi İsitdhâmi Tetbikâti'l-Veb ve Eserühâ alâ Tenmiyeti Mehârâti Tasmîmi Vihdâti't-Teallümi'r-Rakamîyyeti ve İntâcîhâ ledâ Tullâbi'd-Dirâsâti'l-Ulyâ bi Külliyyeti't-Terbiyyeti", 2.

⁶¹ Bill Gates, *el-Malumâtîyyetü Be'de'l-İnterneti Tarîka'l-Müstekbal*, çev. Abdüsselam Rıdvân (Kuveyt, 1998), 255.

⁶² Gates, *el-Malumâtîyyetü Be'de'l-İnterneti Tarîka'l-Müstekbal*, 275.

⁶³ Singapur girdilerden (eğitmenler ve finansman) en iyi sonuçları almaya çalışan katı bir modelden projelerin üstlenilmesine ve tekrarlanan sınavlara alternatif olarak daha az değerlendirmeye odaklanan - yeteneklere dayalı- bir modele geçmeye başladı. Şuana kadar 16 ülkede beş milyon öğrenciyi hizmet veren Kolombiya Escuela Nueva modeli de grup öğretimine ve problem çözmeye odaklanmaktadır.

⁶⁴ Günde seksen binden fazla ziyaretçi eğitim-öğretime katkı sağlamakta ve programlarına on dokuz binden fazla eğitmen ve öğretim üyesi katılmaktadır.

⁶⁵ 2006 yılında kuruldu ve Al-Jazeera internet sitesine göre şu anda finansmanı başlıklara dayanan, en iyi ve kar amacı gütmeyen projeler arasında sınıflandırılmaktadır

kendi uzmanlık alanlarına uygun programlarla eğitim alabilmeleri için alanlar oluşturmaktadır.⁶⁶

3.3.3. Eğitim Platformlarının Önemi

İslami finans alanında dijital platformların eğitim sektöründeki öneminin ve bunlara duyulan ihtiyacın vurgulanması ve ülkeler arasındaki büyük rekabetin islami finans programlarında başı çekmesi şüphesiz takdire şayandır. Bu durumun büyük ölçüde finans sektörüne hizmet etmesi beklenmektedir. Bu sebeple bu bilgi alanına hizmet eden eğitim platformlarının oluşturulması zorunludur. Şüphesiz bu durum kaliteyi kontrol etmek, performansı izlemek ve bunları evrensel göstergelerle irtibatlandırmak için ölçme ve değerlendirmeye önem vermeyi gerektirmektedir. Nitekim eğitim kalitesini sağlanmak, ürünlerin istenilen özelliklere sahip olabilmesi için eğitim sürecini izleyen kurumsal prosedürleri gerektirir. Ürünlerin kalitesini ve etkilerini ele almaya odaklanmak zorunludur.⁶⁷ Ayrıca yüksek öğretimin öğrencilere karmaşık öğrenmeyi ve gelecekte iş bulabilmelerine imkan veren bilimsel hazırlığı sağlaması beklenmektedir. Bu sebeple özyönetim, iletişim becerileri, etkili öğrenme yöntemleri, fırsatları keşfetme ve yaratma, uygulamaya yönelik planlama, grup çalışması, belirsizliği giderme, kendine güvenme, başkalarını yönetme, kritik analiz, baskı altında çalışma, hayal gücü, yenilik getirme, problemleri çözme gibi becerileri öğrenmek gereklidir.⁶⁸

Sonuç itibarıyla, islami finansa dair düzenlenen eğitim programları, kalkınma planlarının yapılmasına ve üniversitelerde kalite güvence birimlerinin kurulmasına rağmen diğer programlar gibi ilgi görmemiştir. Çünkü bu faaliyetler deneysel olarak ve biçimsel nitelikte kalmıştır.⁶⁹ Şüphesiz bu durum, öğrenme kavramını geliştiren ve bilgi kültürünü derinleştiren Leoscu ve diğer ilgili uluslararası kuruluşlar tarafından önemsenen ve dünyanın en köklü üniversiteleri tarafından yürütülen online elektronik derslerin yaygınlaşmasına rağmen bir gerilemeyi temsil etmektedir.

3.3.4. Modern Dijital Teknolojileri Ders Müfredatlarına Dâhil Etmek

Eğitim ve öğretime eşlik eden durumlar bilgiyi işlemek ve bilimsel konuyu sistem analizi, yazılım, ağ yönetimi, veri tabanlarının güvenliği ve yönetimi, e-ticaret gibi geniş iş gücü piyasasındaki pek çok alana uygulamak için gerekli olan teknik becerilerle ilgilidir. Bu sebeple bu alanların ders müfredatlarına dâhil edilmesi ve programların tasarlanması esnasında bunlara geniş bir yer verilmesi gerekir.

Halihazırda var olan islami finans eğitim programlarının sorunu; müfredatlarda modern teknoloji derslerine yer verilmemesinin yanı sıra programların piyasa ihtiyaçları ile yeterince ilgili olmaması ve ayrıca dijital ekonominin bilimsel bir konu olarak ders müfredatlarında yer almamasıdır. Çünkü programların tasarımı genellikle iş gücü piyasasının ihtiyaçlarından ayrı olarak yapılmıştır. Bunun delili, pek çok ülkede bu konuda eğitim kurumları ile özel sektör arasında bir iletişimin olmamasıdır. Bu da islami finans kurumlarının ek bir çaba sarfetmesini, uzmanlaşmış merkezleri ve birimleri kurmasını veya mezunları bazen bazı bilimsel yönlerde ve çoğu zaman da bilimsel yönlerle ilgili uygulamalarda yetiştirmek için diğer kurumlarla iş birliği içinde olmasını gerektirir. Böylece mezunların islami finansın felsefesini ve temel içeriklerini özümsemeleri daha kolay olur. Dolayısıyla bu amaçla hazırlanan çalışmalarla iş gücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda programların hazırlanması ve geliştirilmesi gerekli hâle gelmiştir. Dijital ekonomide ve çeşitli teknolojilerde

⁶⁶ "Hamdan Bin Muhammed ez-Zekiyye Üniversitesi".

⁶⁷ İkbâl Zeynelabidin Darenderî, *Tekyîmü Nevâtici't-Teallüm: Nahve İtâri Mefâhîmi Hadîs fi Zavi'l-İtticâhâti'l-Muâsarâ li't-Tekyîmî ve Cevdeti't-Teallüm* (Suudi Arabistan Krallığı, Riyad.; Mektebetü'l-Mülki Fehdü'l-Vataniyye, 1431), 2.

⁶⁸ Darenderî, *Tekyîmü Nevâtici't-Teallüm: Nahve İtâri Mefâhîmi Hadîs fi Zavi'l-İtticâhâti'l-Muâsarâ li't-Tekyîmî ve Cevdeti't-Teallüm*, 4.

⁶⁹ "et-Tekrîrü'l-İklîmî Nahve Fedâi Arabî li't-Talîmî'l-Âlf: et-Tehaddiyâtü'l-Âlemîyye ve'l-Mesûliyyâtü'l-Müctemeiyye İncâzâtü't-Tealîmî'l-Âlf fi'l-Buldâni'l-Arabîyye ve Tehaddiyâtihî", 56.

yeni kavramların öğrenilmesinin islami finans programlarında önemli bir yer alması da gerekmektedir.

3.3.5. Değişim İçin Eğitim Programlarında Yenilik

İstatistikler ışığında, islami finans alanındaki eğitim programlarının modern teknolojilerden faydalanması, islami finans eğitimi veren fakülteler ve araştırma merkezlerinde en iyi şekilde sunulması ve dijital platformlardan büyük ölçüde faydalanması gerektiğine işaret edilmektedir. Bu sektörde dijital platformların kullanımına yönelik birçok kurum tarafından ciddi girişimlerde bulunulmuştur. Bahreyn Bankacılık ve Finans Enstitüsü (BIBF) ve İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu (AAOIFI) tarafından yayınlanan standartlar için dijital eğitim platformunu desteklemek amacıyla vakıf fonlarından finansal destek alınmıştır. Bu hususta imzalanan protokolle birlikte bu platformun dünya çapında islami finans sektörü için önemli bir kaynak olması umulmaktadır. Bu protokolde AAOIFI standartlarının -sayısı doksan beşe ulaşan- videolu derslerle İngilizce ve Arapça olarak profesyonel e-öğretim ve öğretim içeriği hâline getirilmesi yer almaktadır.⁷⁰

İslami Bankalar ve Finansal Kurumlar Genel Kurulu (CIBAFI), AAOIFI, İslami Kalkınma Bankası, araştırma merkezleri ve enstitüleri, ihtisas fakültelerindeki bilimsel bölümler, uzaktan eğitim fakülteleri gibi islami finansla ilgilenen kurumların bu çabalar dışında islami finans alanındaki eğitim ve öğretim programlarının geliştirilmesi, amfi ve dersliklerin hazırlanması, dâhili ağı, internetin, bilgisayar laboratuvarlarının çalışması gibi bilimsel teknolojiye geçiş için tüm gereksinimlerin sağlanmasına dair ek bir çaba sarfetmeleri gerekir. Tüm bu çabaların yanı sıra bu programlara hizmet eden eğitim kitaplarının telifi ile ilgili sorunların bulunmasına ve bu kitapları geniş ölçekte basmak ve dağıtmak için yeterli mali gelirin olmamasına ilaveten Arapça programların olmaması, eğitim programlarının üretim maliyetinin yüksek olması, çalıştırma, bakım ve yenileme maliyetinin yüksek olması⁷¹ gibi bu alandaki zorlukların ve tehditlerin üstesinden gelmek ve sürekli gelişmeye ayak uydurmak için⁷² kullanılan teknolojinin performansının ve uygulama metodunun sürekli değerlendirilmesi gerekir.

4. MODERN TEKNOLOJİLER VE İSLAM İKTİSADI VE FİNANSINA DAİR İLMİ ÇALIŞMALARIN GELİŞTİRMEK

Dijital devrim araştırmacının, araştırmasının kaynaklarına erişimini ve seçenekler hakkında bilgi edinmesini kolaylaştırdı. Ancak buna rağmen resmin başka bir tarafı da bulunmaktadır. Dijital devrim, çeşitli alanlarda bilgi bombardımanı yaparak kaynağa erişimi daha da erişilebilir hâle getirdi. Böylece gerçeğe ulaşmak çok zorlaştı ve seçim yapma yeteneği bir meydan okuma hâline geldi. Hepsinden önemlisi, küreselleşen bir dünyada kök salabilmek artık kolay bir mesele değildir.⁷³ Ayrıca dijital teknoloji ile bilim camiasında “bilimsel intihâl” olgusu olarak bilinen ve pek çok literatürde “bilimsel hırsızlık” olarak ifade edilen bazı olumsuz yönler ortaya çıkmıştır.

İslami finans kurumlarının büyümesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte bu kurumların gelişiminde önemli rol oynayan bilimsel araştırmalara olan ihtiyaç arttı. Bilindiği üzere bilimsel araştırmalar teorik ve uygulamalı olmak üzere iki çeşittir. İslami finans kurumları daha çok uygulamalı çalışmalarla ilgilenmektedir. Bu çalışmalar islami finans kurumlarının arasındaki rekabeti arttırmak amacıyla doğrudan kurumların projelerine ve programlarına yansımaktadır. Ayrıca bilimsel araştırma, bu araştırma ve çalışmaların sonuçlarına ilişkin bilgi birikimini genişleterek islami finans kurumlarında çalışan insan kaynaklarını yetiştirmekte ve

⁷⁰ “el-İktisâdü’-Rakamî”, 18 Mayıs 2016.

⁷¹ el-Hâdî, *et-Talîmî’l-Elektirûnî Abra’ş-Şebeketi’l-İnternet*, 10.

⁷² Muhammed Fuâd el-Havâmide, “Müavvikâtü İsithdâmi’t-Teallümü’l-Elektirûnî min Vecheti Nazari E’dâi’l-Heyeti’t-Tedrûsiyyeti fi Câmîati’l-Belkâi’t-Tedbikiyye”, *Mecelletü Câmîati Dimaşk* 27/1,2 (2011), 8.

⁷³ Abdülcelil Zeyd el-Merhûn, “el-Bahsü’l-İlmî ve İştikâlâtühü’r-Râhine”, *Riyad Gazetesi* (13 Kasım 2015), 17308 Basım.

onların becerilerini geliştirmektedir. Böylece çalışanların performansları, kavrayışları, sunulan programlara dair bilgileri artar ve dolayısıyla bu kurumlardaki performans seviyesi de yükselir.

Şüphesiz bilimsel araştırma, bu bilginin temel direklerinden birisi hatta belki de en temelidir. Araştırmalar sayesinde milletler gelişir ve bilim ilerler. Bu sebeple islami finans kurumlarının buna özel bir önem vermesi, nitelikli bilimsel araştırmaların yapılması için bütün taleplerin ve bütçenin karşılandığı araştırma birimlerini kurması, umut veren bir geleceği ve aydınlık yarınları müjdeleyerek meşale taşıyan yeni nesil araştırmacıların oluşmasına katkı sağlaması gerekir. Bu kurumlar, geleceğimizin ve gelişimimizin bilimsel araştırmalara bağlı olduğunu ve paralarının bir kısmını bu alana yatırmanın kendilerine, özellikle de finansal ürün tasarlama ve geliştirme alanında büyük fayda sağlayacağını anlamalıdır.⁷⁴

İslami finans alanındaki eğitim programlarıyla ilgilenen bazı ülkeler bilimsel araştırmaların önemini fark etmiş ve konuya bir dereceye kadar önem vermiştir. İslami finans alanında bilimsel araştırmaların gelişimini ölçen bir göstergiyi içeren ICD- Thomson Reuters 2017 İslami Finans Geliştirme Raporu'na göre bu tür finansmanla ilgilenen ülkeler arasında Malezya birinci sırada yer alır.⁷⁵

İslam iktisadı ve finansı alanındaki araştırmacıların, lisansüstü öğrencilerin araştırma ve çalışmaları için islami bankalar ve finans kurumlarıyla ilgili konuları seçmede gösterdikleri büyük çabalara ve bu bilgi alanıyla ilgili konuların yayınlanan araştırma konularının çoğunu kapsamasına rağmen, islam iktisadı alanındaki bilimsel çalışmaların metodolojisinde uygulamaya ve ölçmeye dayalı çalışmalar yerine betimsel analiz çalışmaları hakimdir. İslam iktisadı ve finansının karşı karşıya kaldığı meselelerde araştırmanın özgünlüğü ve sunumu hâlâ istenilen düzeyde değildir. Bu sebeple bu araştırmalarda kullanılan metodoloji istenilen hedefleri gerçekleştirememektedir.⁷⁶

Bilimsel çalışmalara dayalı bu veriler ışığında, islami finans kurumlarının finansal kaynak sağladıkları araştırma birimlerini kurmaları, bilimsel çalışmalarda nitelikli olan kişileri kendilerine çekmeleri, bilgi teknolojisinde gelişmiş altyapıyı inşa etmeleri, modern teknolojilerden yararlanmak, bu sektörün geliştirilmesinde modern teknolojileri kullanmak ve onu küresel alanda rekabet edebilir konuma getirmek için islami finansla ilgilenen bilimsel çalışma merkezleri ve enstitülerindeki, üniversitelerdeki ve yüksek enstitülerdeki araştırmacılarla iletişim köprülerini kurmaları gerekmektedir.

İslami finansa tabi ülkelerdeki denetleme kurumları bilginin önemini farkında olmalı ve bu açığı kapatmaya çalışmalıdır. Çünkü islami finans kurumlarının çabaları devletin çabalarıyla desteklenmedikçe meyve vermez. Herkes geç kalma durumunun, bilimsel araştırmanın belirleyici bir faktörü olan bilginin boşluğundan kaynaklandığını iyi anlamalıdır. Belki de Alexander Gerschenkron'un, "Tarihsel Perspektifte İktisadi Geri Kalmışlık" adlı meşhur tezinde "geri kalmış ülkeler kendisini geçen ülkeleri yakalamak için neye ihtiyaç duyar?" sorunu yönelttiği ve bu soruya da "geri kalmış ekonomiyi ilerlemiş ekonomiden ayıran bilgi boşluğunu kapatmak gerekir" cevabını verdiği meşhur sözünden ilham almalıyız. Bilgi aralarında verilerin, enformasyonun, iletişimin ve teknolojinin bulunduğu bir dizi faktör anlamına gelir. Nitekim bu tanım verilerin ötesine geçen, üretimi artırmak ve desteklemek için yeni ufuklar keşfetmede bilimi kullanan bir bilgi kavramını içerir.⁷⁷

⁷⁴ Muhammed Necatullah Sadîkî, "Müavvikâtü'l-Bahsi'l-İlmî fi'l-İktisâdi'l-İslâmî." (2007).

⁷⁵ Reuters, "Islamic Finance Development", 73.

⁷⁶ Bâmahrame ve Bâtuveyh, "Tahlîlü İhsâî li Hasâise'l-Bahsi fi'l-İktisâdi'l-İslâmî", 402.

⁷⁷ İbrahim Badrân, "et-Talîmü'l-Âlî ve'l-Bahsü ve't-Tadvîru ve'l-lbdâi fi Müctemei'l-Marife", <https://repository.nauss.edu.sa/> (2014).

SONUÇ

Bu çalışmada pek çok konu ele alınmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Gelecek, hayatımızı kolaylaştıran ve daha iyi bir yönde değiştiren pek çok yeniliği vaat etmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu olan değişikliğin de ödemesi gereken bir bedel vardır. Çünkü biz zamandan tasarruf etmekle zihinleri kontrol altına almak ve konfor ile mahremiyet arasında bir seçim yapmak zorundayız.

2. Dijital ekonomi teknolojiyi tüm çeşitleriyle insanların hizmetine sunar. O, öncelikle insanın yeteneklerine önem vermeye, insan zihnini oluşturan yapı sayesinde çeşitli tür ve biçimlerdeki eğitim ve öğretim sistemlerini ve genel bilgileri yeniden şekillendirmeye ve insan zihnini geliştirmeye odaklıdır. Bu sebeple dijital ekonomi yenilik ve yaratıcılık peşinde koşar.

3. Modern teknolojiler, insan hayatını değiştirmek ve emek, zaman ve para tasarrufu sağlamak suretiyle pek çok fayda getirdi. Nitekim dijital ekonomi, modern teknolojinin kullanımından kaynaklanan insan unsurundaki olası azalma ile istihdam ihtiyacı arasındaki uçumu kapatmaya dair birçok problemin ele alınmasına katkı sağlayan çeşitli disiplinlerde yeni bilgi alanları oluşturdu.

4. İslami finans sektörü, arz ve talep unsurları tarafından yönetilen ve rekabet kurallarının kendisini sınırladığı küresel bir sistemin parçası olup, kısa ömrüne rağmen büyük başarılar elde etmiştir. İslami finans sektörünün bu başarıyı sürdürebilmesi için gelişime uyum sağlaması ve ilerlemeye ayak uydurması, farklı faaliyet ve programlarda modern teknolojileri kullanması ve modern teknolojilerden büyük ölçüde faydalanması gerekir.

5. İslami finans hizmetleri sektörünün, finansal ürünleri ve dijital finansal hizmetleri geliştirmek, finansal ürüne hizmet eden bilgi tabanını oluşturmak, finansman sağlamak, finans sektörüne hizmet edecek bilimsel araştırmaları yönlendirmek de dâhil olmak üzere kendisinden faydalanabileceği pek çok dijital uygulama bulunmaktadır.

6. Farkındalığı artması ve çok sayıda öğrenci ve kursiyere finansal hizmetler sektörünün sunduğu hizmetlerin tanıtılması için İslami finans eğitim ve öğretim programlarının bölgesel ve küresel platformlarda kullanılması gerekir.

7. İslami finans kurumlarının finansal kaynak sağladıkları araştırma birimlerini kurmaları, bilimsel çalışmalarda nitelikli olan kişileri kendilerine çekmeleri, bilgi teknolojisinde gelişmiş altyapıyı inşa etmeleri, modern teknolojilerden yararlanmak, bu sektörün geliştirilmesinde modern teknolojileri kullanmak ve onu küresel alanda rekabet edebilir konuma getirmek için İslami finansla ilgilenen bilimsel çalışma merkezleri ve enstitülerindeki, üniversitelerdeki ve yüksek enstitülerdeki araştırmacılarla iletişim köprülerini kurmaları gerekmektedir.

8. İslami finans kurumlarının meydana gelen değişimlere ayak uydurarak farklı yöntemlerle hizmetlerini sunmaları, dijital yeniliklerle etkileşim hâlinde olmaları, yerel ve küresel finans piyasalarında şansını denemek için bu açık teknolojik alanda yer almaları ve teknolojiyi en iyi biçimde kullanmaları önemlidir.

9. İslami finansla tabi ülkelerdeki denetim kurumları bilginin önemini farkında olmalı ve bu açığı kapatmaya çalışmalıdır. Çünkü İslami finans kurumlarının çabaları devletin çabalarıyla desteklenmedikçe meyve vermez.

10. Dijital teknolojilerle işlem yapmak bir takım yardımcı kaynaklara sahip olmayı gerektirir. Bu teknolojilerin kullanılması dijital dönüşümün içeriğini anlayan ve söz konusu teknolojilerin uygulanmasında ortaya çıkan sorun ve zorluklarla yüzleşebilmek için dijital dönüşümün çeşitli boyutlarının farkında olan eğitim ve insan kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Böylece değişim dair istek ve arzu sayesinde bu sorun ve zorlukların üstesinden gelinebilir ve İslami finans hizmetlerinin genişlemesi için sunulan fırsatlardan yararlanılabilir.

ÖNERİLER

Bu çalışmanın sonucunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir;

A. Bilimsel Öneriler

Dijital ekonominin, İslami finansın büyümesini teşvik eden, araştırma ve çalışma gerektiren pek çok alanı bulunmaktadır. Bunlar;

- İslami finans kurumlarının modern teknolojiler ışığında risk yönetimi
- Modern teknolojiyi kullanan makroekonominin, İslami finans varlıklarına en fazla katkıda bulunan İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinin ekonomileri üzerindeki etkisi
- Modern teknolojiler ışığında islam ekonomisine dair bilimsel araştırmalar nasıl geliştirilebilir.

B. Pratik Öneriler

- Bu çalışma, islami finansla ilgilenen kurumlara şunları tavsiye etmektedir;
- Yaratıcı bilime hizmet eden eğitim yöntemlerinin ve ders müfredatlarının planlama ve örgütlenme şekillerinin karşılıklı yapılabilmesi, akademik programları, dersleri, ölçme ve değerlendirme yöntemlerini öğrencilerin yaratıcı düşünme gelişimine katkı sağlayacak şekilde geliştirmek için platformlar oluşturmaya çalışmak.
 - İslami finans sektöründe nitelikli insan kaynaklarının yetiştirilebilmesi ve piyasanın bu kaynaklara olan ihtiyaçlarına cevap verebilmeleri için islami finans hizmetlerinin sektörü ile ilgilenen kurumlarla olan iş birliğinin önemi.
 - İslami finansla dair yapılan bilimsel çalışmanın rolünü etkinleştirmek, platformlar ve veri tabanları oluşturmak ve elektroniğin yayılmasına önem vermek suretiyle bu amaca hizmet edecek teknolojiyi kullanmak.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Abdülfettâh, Vefâ Mahmud. İstirâtüciyyâtü't-Tefâül fi Bîeti't-Teallümi't-Tüşârükî bi İsitdhâmi Tetbîkâti'l-Veb ve Eserühâ alâ Tenmiyeti Mehârâti Tasmîmi Vihdâti't-Teallümi'r-Rakamiyyeti ve İntâcihâ ledâ Tullâbi'd-Dirâsâti'l-Ulyâ bi Külliyyeti't-Terbiyyeti. el-Mansûra Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Âdem, İbrâhîm - Hâfîz, Muhammed el-. "el-Havsebetü's-Sihâbe". Sudan Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi.
- Badrân, İbrahim. "et-Talîmü'l-Âlî ve'l-Bahsü ve't-Tadvîru ve'l-İbdâi fi Müctemei'l-Marife". <https://repository.nauss.edu.sa/>. 2014
- Bâmahrame, Ahmet Saîd - Bâtuveyh, Muhammed Ömer. "Tahlîlü İhsâi li Hasâise'l-Bahsi fi'l-İktisâdi'l-İslâmî". Ebhâsü'l-Mütemeri'l-Âlemi's-Sâbi li'l-İktisâdil'l-İslâmî. Suudi Arabistan, Cidde: İslam İktisadi Araştırma Merkezi, Kral Abdülaziz Üniversitesi, 1429.
- Bayly, Martin - Monika, James. "İâdetü Takyîm İnterneti'l Eşyâ". [Http://Www. Aljazeera.Net/ News/Scienceandtechnology](http://Www. Aljazeera.Net/ News/Scienceandtechnology), ts.
- Belabbâs, Abdürrezzâk - Belvâfi, Ahmed. "Berâmicü ve Mevâdü't-Temvîli'l-İslâmî fi Müessesâti't-Talîmi'l-Âlî: el-Melâmehu ve'l-İtticâhâtü,". Suudi Arabistan, Cidde: İslam İktisadi Araştırma Merkezi, Kral Abdülaziz Üniversitesi, 2011.
- Beşîr, Fadl Abdulkerim el-. "Tenâfüsiyyetü Avâsime'l-İktisâdi'l-İslâmî, et-Temvîlü'l-İslâmî Nemûzecân". Mecelletü Dirâsât İktisâdiyye İslâmiyye, İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü, İslam Kalkınma Bankası, Cidde, 23/1 (1438).
- Darenderî, İkbâl Zeynelabidin. Takyîmü Nevâtici't-Teallüm: Nahve İtâri Mefâhîmî Hadîs fi Zavi'l-İtticâhâti'l-Muâsarâ li't-Takyîmî ve Cevdeti't-Teallüm. Suudi Arabistan Krallığı, Riyad; Mektebetü'l-Mülki Fehdü'l-Vataniyye, 1431.

- el-Benküd-Düvelî (Uluslararası Banka). el-A'mâlü'l-Masrafiyye bi İstihdâmi'l-Hâtifi'l-Mahmûl: Limâzâ, Keyfe ve limen? Değerlendirme Notu (2008).
- el-Benküd-Düvelî (Uluslararası Banka). et-Temvîlü'l-Rakamî: Temkînü'l-Fukarâi Abra't-Teknûlûciyâ'l-Cedîde., <http://www.albankaldawli.org>, 2014.
- el-Benküd-Düvelî (Uluslararası Banka). İ'dâdü İstirâtiyyeti li Tahvî'l-Emvâl, İrşâdâtü Mükaddimeti li'l-Hitmâti'l- Maliyyetilleti Tûrâi Salîha'l-Fukarâi., Dirâstü Ardiyye (Mart 2005).
- Fencerî, Muhammed Şevkî el-. el-Vecîzü fi'l-İktisâdi'l-İslâmî. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1994.
- Gates, Bill. el-Malumâtiyyetü Be'de'l-İnterneti Tarîka'l-Müstekbal. çev. Abdüsselam Rıdvân. Kuveyt, 1998.
- Hâdî, Muhammed el-. et-Talîmi'l-Elektirûnî Abra's-Şebeketi'l-İnternet. Kahire: ed-Dârü'l-Misriyyeti'l-Lübnâniyye, 1. Basım, 2005.
- Hâşil, Muhammed el-. "et-Temvîlü'l-İslâmî ve Telbiyetü't-Tetallüati'l-Âlemiyye". Neşratü's-Sundûki'n-Nakdi'd-Düvelî, Kasım 2015.
- Havâmide, Muhammed Fuâd el-. "Müavvikâtü İstihdâmi't-Teallümi'l-Elektirûnî min Vecheti Nazari E'dâi'l-Heyeti't-Tedrûsiyyeti fi Câmîati'l-Belkâi't-Tedbikiyye". Mecelletü Câmîati Dımaşk 27/1,2 (2011).
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebü'l-Fadl Cemâleddîn. Lisânü'l-Arab. Beyrut-Lübnan: Dârus-Sadr, 2003.
- Internet Security Threat Report. Internet Report. çev. Mayssa Kâmil. <https://www.project-syndicate.org/commentary/internet-of-things-productivity-paradox-by-martin-neil-baily-and-jamesmanyika>, 16 Ağustos 2016.
- Kerîs, Veylîş. "el-Cânibu'l-Muzlemu li't-Teknûlûciyâ Mehâtru'l-Asri'r-Rakamî Tentekizu min Mezâyâhu". Mecelletü't-Temvîli ve't-Tenmiye 53/3 (Eylül 2016).
- Kundakçı, Sâmîr Mazhar. "Sûku'l-Beyânâti'd-Dahmeti ve Mefâhîmün Cedide". Mecelletü'l-İktisâdi'l-İslâmî'l-Alemî 23 (Nisan 2014).
- Külû, Sabbâh Muhammed. el-Havsebetü's-Sehâbiyye: Mefhûmühâ ve Tatbîkâtühâ fi Mecâl'l-Mektebât ve Merâkizi'l-Me'lumât. 82. Birleşik Arap Emirlikleri, Dubai, 2015.
- Mahmut, Muhammed. "Düvrü't-Tiknûlûciyâ'l-Mâliyye fi Tadvîri Edâi'l-Bunûki'l-İslâmîyye". <https://islamonline.net/18476>. Ekim 2016
- Mattern, Friedemann - Floerkemeier, Christian. "From the Internet of Computers to the Internet of Things". From Active Data Management to Event-Based Systems and More. ed. Kai Sachs vd. 6462/242-259. Lecture Notes in Computer Science. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, 2010. https://doi.org/10.1007/978-3-642-17226-7_15
- Merhûn, Abdülcélil Zeyd el-. "el-Bahsü'l-İlmî ve İştikâlâtühü'r-Râhine". Riyad Gazetesi (13 Kasım 2015), 17308 Basım.
- Meyer, Laurence. "Digital Platform: Objectives, Definition and Related Activities Digital Platforms". Definition and Strategic Value.
- Narayan, Aditya. "Vechânü li't-Teğayyüri't-Teknûlûciyâ'l-Mâliyyeti'l-Cedîde Teknûlûciyâ Vâidetün Tahmelü fi Tiyâtihâ Mehatiri Müstetira". Mecelletü't-Temvîl ve't-Tenmiye 53 (03 Eylül 2016), 20.
- Ranjan, Sanjeev. "el-Kuvvetü'd-Dahmeti li'l-Beyânâti'd- Dahmeti, Kuvvetü'l-Havsebeti Tedfeu't-Teallümü'l-Âli ve Tehavvülü'l-a'mâl ve't-Temvîl". Mecelletü't-Temvîl ve't-Tenmiye, Uluslararası Para Fonu, 53/3 (Eylül 2016).
- Razû, Hasan Muzaffer er-. Mükavvimâtü'l-İktisâdi'r-Rakamî ve Medhal ilâ İktisâdâti'l-İnternet. Suudi Arabistan Krallığı: Kamu Yönetimi Enstitüsü Araştırma Merkezi, 2006.
- Reuters, Thomson. Islamic Finance Development (2017).
- Reuters, Thomson. "Merkezü Dubâi li Tatvîri'l-İktisâdi'l-İslâmî". www.iedcdubai.ae, ts.
- Sadîkî, Muhammed Necatullah. "Müavvikâtü'l-Bahsi'l-İlmî fi'l-İktisâdi'l-İslâmî." Merkezü'l-Ebhâsi'l-İktisâdi'l-İslâmî, el-Melik Abdülaziz Üniversitesi, Suudi Arabistan, Cidde, 2007.
- Schmid, Google Eric. "Mâzâ Teallemnâ min Müntedâ Davos 2014", 2014.

- Shirish, Kishan vd. "Digital Banking in the Gulf Keeping pace with consumers in a fast-moving marketplace". McKinsey & Company.
- Şerîf, Ali Beşşâr eş- - Abdü'l-Ġani, Alî Cuma. Tatbîkât ala's-Şebekâti'l-Asabiyye'l-Istinâiyye. Lazkiye, Suriye: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Mühendisliği Fakültesi, Teşrîn Üniversitesi, 2012.
- Şerkâvî, Muhammed Alî eş-. "ez-Zekâü'l-Istinâî ve's-Şebekâti'l-Asabiyye". Merkezü'z-Zekâi'l-Istinâî li'l-Hâsubât. Mısır: el-Mektebü'l-Misri'l-Hadîs, ts.
- Teşâteffîl, Tom. "el-Vesâilü'l-Haffiyyetü'l-letî Yüessiru bihâ Mevki' Facebook alâ Hiyârâtinâ" (2016).
- Ûmarî, Alaaddin el-. el-İktisâdü'r-Rakamî: Keyfe Ğayerati'l-İnternet Kavâide'l-Lü'be? Bahreyn Üniversitesi: Bilgi Teknoloji Fakültesi, 2015.
- Züayber, Zeyd b. Muhammed ez-. Masyedetü't-Teşettüt: Keyfe Türakküzü fi Fevzi'l-Âlemî'r-Rakamî. Mektebetü'l-Ûlûke, 2015.
- "Data for Sukuk outstanding and Islamic funds is for full-year2016, data for Islamic banking is for the six-month ended june2016 (1H2016); data for takaful.", ts.
- Sahifetü'l-Vasat. "el-İktisâdü'-Rakamî" (26 Ağustos 2002), 5 Basım.
- Sahifetü'l-Vasat. "el-İktisâdü'-Rakamî" (18 Mayıs 2016), 5002 Basım.
- el-Mehdü'd-Düvelî li'l-Bünûk ve'l-İktisâdi'l-İslâmî (1984 1983).
- <http://www.icie.ae/ar>. "el-Merkezü'l-Âlemî, li'l-İktisâdi'l-İslâmî", ts.
- et-Tekrîrü'l-İklîmî Nahve Fedâi Arabî li't-Talîmî'l-Âlî: et-Tehaddiyyâtü'l-Âlemîyye ve'l-Mesûliyyâtü'l-Müctemeiyye İncâzâtü't-Tealîmî'l-Âlî fi'l-Buldâni'l-Arabîyye ve Tehaddiyyâtihi. Bölgesel Rapor. Lübnan, Beyrut: Mekteb Yünesku (UNESCO) el-İklîmî li't-Terbiyye fi'd-Düveli'l-Arabîyye, 2009. Mekteb Yünesku (UNESCO) el-İklîmî li't-Terbiyye fi'd-Düveli'l-Arabîyye.
- Global Islamic Finance Education Special Report. yurizk. 2013 (GIFE) (2013).
- <https://www.hbmsu.ac.ae/ar/news>. "Hamdan Bin Muhammed ez-Zekiyye Üniversitesi", ts.
- "<https://www.albayan.ae/economy/islami/news/2016-10-13-1.2733527>", ts.
- "<https://www.aljazeera.net/news/scienceandtechnology/2015>", ts. Erişim 19 Mart 2015
- "<https://www.emaratayoum.com/business/local/2014-04-03-1.663511>", ts.
- "<https://www.scientificamerican.com/>", ts.
- "<http://www.alittihad.ae/details.php?id=50112&y=2016>", ts.
- "Keyfiyyetü't-Tedâvüli fi Sûki Dubâi'l-Mâlî ve Nasdak Dubai'l-İmârâti'l-Arabîyyeti'l-Müttehîde". Dubai Finans Piyasası, t.y.
- http://repository.uobabylon.edu.iq/2010_2011/4. "Mâ Hiye'l-Bünûke'l-Elektirûniyye", ts.
- "Müntecâtü ve Hidmâtü Sûki Dubâi'l-Mâlî". Dubai Finans Piyasası, t.y.
- <http://www.kantakji.com/media/1927/54531.pdf>. "Nitâku Nazmi'd-Def'i ve Ehemmiyyetühâ", ts.
- Ortadoĝu ve Kuzey Afrika'da Finans Teknolojisi, Finansal Hizmetler Sektörü. Finans Teknolojisi Raporu. Wamda Araştırmaları ve Payfort, ts. Wamda Araştırmaları ve Payfort.
- <http://business.ma7room>. "Uluslararası Accenture Şirketi tarafından hazırlanan bir çalışma", ts.
- Muhteva'r-Rakamî'l-Arabî. Doha, Katar, 2012.
- <http://www.katebmustaqel.com/2016/11/internetofthings.html>, ts. Erişim 11 Kasım 2016